

ეკონომიკური აზროვნება

პოლ ჰეინე

ტომი II

თავისუფალი უნივერსიტეტის
გამომცემლობა
2009

პოლ ჰეინე

ეკონომიკური აზროვნება

ტომი II

Paul Heyne

The Economic Way of Thinking

Part II

სარედაქციო ჯგუფი:

თეიმურაზ კუპრავა

ზაზა გელაშვილი

ბადრი გელიტაშვილი

თავისუფალი უნივერსიტეტის გამომცემლობა მადლობას უხდის ფონდს „ღია საზოგადოება – საქართველო“ და ჟიული შარტავას სახელობის უნივერსიტეტის ადმინისტრაციას, ამ წიგნის გამოცემის უფლების მიღებაში განუხლები დახმარებისათვის.

© თავისუფალი უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ყველა უფლება დაცულია

მეორე ქართული გამოცემა 2009

ISBN 978 – 9941 – 0 - 1883 – 1 (ორივე ტომის)

ISBN 978 – 9941 – 0 - 1884 – 8 (მეორე ტომის)

www.freeuni.edu.ge

თავი 12

შემოსავლის განაწილება 7

მიმნოდებლები და მომხმარებლები 7

კაპიტალი და ადამიანური რესურსები..... 8

ადამიანური კაპიტალი და ინვესტიციები..... 8

საკუთრების უფლება და შემოსავალი 9

რეალური, სამართლებრივი და მორალური უფლებები 10

მოლოდინი და ინვესტიციები 10

მოთხოვნის კანონი და სანარმოო მომსახურება 11

ადამიანები თუ მანქანები? 14

„ნარმოებული მოთხოვნა“ სანარმოო მომსახურებაზე 14

ვინ ვის უწევს კონკურენციას?..... 15

პროფკავშირები და კონკურენცია 15

სიღარიბე და უთანასწორობა 16

რატომ იზრდება უთანასწორობა? 19

შემოსავლების გადანაწილება..... 19

თამაშის წესების შეცვლა და საზოგადოებრივი თანამშრომლობა 21

თავი 13

გარეგანი ეფექტები და საკუთრების უფლებათა კონფლიქტი..... 33

უარყოფითი და დადებითი გარეგანი ეფექტები 33

სრულყოფილება მიუღწევადია..... 34

მოლაპარაკება 35

გარეგანი ეფექტების შემცირება სასამართლო გადანყვეტილებების საფუძველზე..... 36

მომჩივანი ბინათმფლობელობის შემთხვევა..... 36

პრეცედენტების მნიშვნელობა..... 37

რადიკალური ცვლილებების პრობლემა 38

გარეგანი ეფექტების შემცირება კანონმდებლობის მეშვეობით 39

დანახარჯების მინიმიზაცია 40

კიდევ ერთი მიდგომა: გარემოს დაბინძურების დაბეგვრა 41

გარემოს დაბინძურების ლიცენზიები?..... 42

ეფექტიანობა და სამართლიანობა..... 42

ბუშტის კონცეფცია 43

უფლებები და გარემოს დაბინძურების სოციალური პრობლემა 44

გადატვირთული გზები, როგორც გარეგანი ეფექტი..... 45

თავი 14

ბაზრები და მთავრობა 55

კერძო თუ საზოგადოებრივი? 55

კონკურენცია და ინდივიდუალიზმი..... 56

ეკონომიკური თეორია და მთავრობის ქმედება	56
იძულების უფლება.....	57
საჭიროა თუ არა მთავრობა?.....	58
გამოვრიცხვით არგადამხდელები!.....	59
უბილეთო მგზავრის პრობლემა.....	59
დადებითი გარეგანი ეფექტები და უბილეთო მგზავრები.....	60
კანონი და წესრიგი.....	61
სახელმწიფო თავდაცვა.....	61
გზები და სკოლები	62
შემოსავლების გადანაწილება.....	63
ნებაყოფლობითი გაცვლის რეგულირება	63
მთავრობა და საზოგადოებრივი ინტერესები	64
ინფორმაცია და დემოკრატიული მთავრობები	64
არჩევითი თანამდებობის პირთა ინტერესები	65
დადებითი გარეგანი ეფექტები და მთავრობის პოლიტიკა.....	67
როგორ ადგენენ ადამიანები საზოგადოებრივ ინტერესებს?.....	68
პატიმრების დილემა	68
პოლიტიკური ინსტიტუტების შეზღუდულობა.....	70

თავი 15

ფულის მინოდება.....	82
სიგარეტი, როგორც ფული.....	82
ფულის ევოლუცია	83
მითი დეკრეტული ქალაქის ფულის შესახებ	84
ფული დღეს.....	86
ფულის შექმნა.....	87
ბანკების მუშაობის რეგულირება.....	89
რა შეგვიძლია ვთქვათ ოქროს შესახებ?	91
ის, რაც შეიძლება შეიქმნას, შეიძლება გაქრეს კიდევ.....	91
მაშ როგორია მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობა?.....	92
ფედერალური სარეზერვო სისტემის ინსტრუმენტები	93
ინ იღებს სინამდვილეში გადანყვეტილებებს?	94

თავი 16

მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკა	100
დიდი დეპრესია.....	100
წარმოუდგენელი იაპონური ეკონომიკა	101
რა ხდება რეცესიის დროს.....	102
მოთხოვნა ფულზე	104
რატომ აქვს ხალხს ფულის მარაგი.....	105
რეალური და სასურველი ფულის მარაგი.....	105
რამდენად სტაბილურია ფულზე მოთხოვნა?	106
მონეტარული პოლიტიკის განხორციელება	108
როდისაა მონეტარული პოლიტიკა ეფექტიანი	109
ფისკალური პოლიტიკის შემთხვევა	109
დროის სწორად შერჩევის პოლიტიკა.....	110

ფედერალური ბიუჯეტი, როგორც პოლიტიკის ინსტრუმენტი.....	111
დაუმთავრებელი საქმე	113

თავი 17

ეროვნული ეკონომიკური პოლიტიკა და საერთაშორისო გაცვლა	119
საერთაშორისო გარიგებათა აღრიცხვა	119
რატომ უტოლდება შემოსავალი გასაავალს?	120
წონასწორობა და უწონასწორობა	121
გაურკვეველობა საერთაშორისო უწონასწორობასთან დაკავშირებით	122
წონასწორობა, როგორც შენიღბული პოლიტიკის შედეგი	123
როდემდე გაგრძელდება ასე?	124
სავალუტო კურსი და მსყიდველობითი უნარის პარიტეტი.....	125
ბრეტონ ვუდსის სისტემა	126
ფიქსირებული თუ თავისუფლად მცურავი სავალუტო კურსი?	127
არავინ იცის	128
პრობლემები	129
საერთო ვალუტის შემთხვევა.....	130
კერძო, ეროვნული და საზოგადოებრივი ინტერესები	131
შედარებითი უპირატესობის დასაცავად.....	133

თავი 18

დასაქმება და უმუშევრობა.....	140
უმუშევრობა და დაუსაქმებლობა.....	140
დასაქმებულნი, დაუსაქმებელნი და უმუშევარნი	141
შრომის ბაზრის გადანყვეტილებები	142
უმუშევრობისა და დასაქმების დონეები	143
ხარჯები და გადანყვეტილებები.....	145
უმუშევრობა და რეცესია.....	147
რატომ არსებობს უმუშევრობა ყოველთვის?	148
ფილიპსის მრუდი	150
უმუშევრობის შემცირება ილუზიის მეშვეობით.....	151
შრომის ბაზრის პოლიტიკა	152

თავი 19

ეკონომიკური აღმავლობის დაჩქარება	159
ისტორიული მონაცემები	159
ეკონომიკური აღმავლობის საფუძვლები.....	160
უცხოური ინვესტიციები.....	162
ადამიანური კაპიტალი	164
აზიური რეკორდი.....	165
აზიის გარეთ	167

თავი 20

ეკონომიკური საქმიანობა და პოლიტიკური ეკონომია	173
პოლიტიკური გარემოცვა	173
დროის საზღვრები და შედეგების თანმიმდევრობა	174
შეუზღუდავი დეფიციტები	175
მთავრობა ყველა დონეზე – რატომაც არა?	176
მონეტარული პოლიტიკის პოლიტიკური ეკონომია	178
მოქმედების თავისუფლება თუ წესები	179
ვინ აკონტროლებს მდგომარეობას?	180
დებატების განახლება	181
რა გველის წინ?	184

თავი 21

ეკონომიკური შეზღუდვები	189
რა იციან ეკონომისტებმა	189
ეკონომიკის მიღმა	190

გიფიქრიათ თუ არა იმაზე, რომ შემოსავალს სხვა ადამიანებისგან ვიღებთ? რა თქმა უნდა, საკუთარი მოხმარებისთვის განკუთვნილ ზოგიერთ საქონელს თვითონვე ვანარმოებთ და, ალბათ, არსებობენ განდევნილებიც, რომელთაც ფულთან საქმე არასოდეს ჰქონიათ, მაგრამ, ყალბი ფულის მჭრელების გარდა, თითოეული ჩვენგანი შემოსავალს სხვებისგან იღებს.

სხვებს ვარწმუნებთ, რათა მათ დაიქირაონ ჩვენი შრომა, იყიდონ ჩვენი საქონელი, მოგვცენ სესხი, ან, უბრალოდ, აღიარონ, რომ ჩვენი სტატუსი შემოსავლის მიღების უფლებას გვაძლევს. ამ უკანასკნელი ხერხით სარგებლობენ, მაგალითად, ბავშვები, საპენსიო ასაკის ადამიანები, ან ლატარეის მომგებიანი ბილეთების მფლობელები. მოკლედ, ჩვენ სხვებს ვთავაზობთ იმას, რაშიც ისინი ფულს იხდიან და, ესე იგი, შემოსავლების განაწილებაც მიწოდებითა და მოთხოვნით განისაზღვრება.

მიწოდებლები და მომხმარებლები

ამ საყოველთაოდ ცნობილი დასკვნის გამოსატანად გრძელი გზა ვარჩიეთ, რათა ხაზი გაგვესვა იმ ფაქტისათვის, რომ ჩვენს საზოგადოებაში შემოსავალს უშუალოდ არავინ ანაწილებს. ადამიანთა შემოსავალი მრავალი ურთიერთდაკავშირებული გადაწყვეტილებების შედეგია, ეს გადაწყვეტილებები კი სხვადასხვა ინდივიდის მიერ მოსალოდნელი სარგებლისა და ხარჯის გათვალისწინებით მიიღება. რა თქმა უნდა, ადამიანებს არ შეუძლიათ ნებისმიერ გადაწყვეტილებათა მიღება. მხოლოდ ერთეულები თუ მიიღებენ წელიწადში 300 000 დოლარის მოპოვების გადაწყვეტილებას იმის ხარჯზე, რომ სხვებმა საკალათბურთო მოედანზე თამაშს უყურონ. ადამიანები გადაწყვეტილებებს იღებენ გარკვეული შეზღუდვების ფარგლებში, მაგრამ მათ მაინც აქვთ არჩევანი, შემოსავალი ბუნების მზა საჩუქარი როდია, - იგი შეიძლება შეიცვალოს არჩევანის შედეგად. უფრო სწორია ანალოგია საცხოვრებელ ადგილთან. ყველას არ შეუძლია საცხოვრებლად ნებისმიერი ადგილის ამორჩევა, მაგრამ უმეტესობას მოქმედების ერთგვარი თავისუფლება აქვს, როცა წყვეტს, თუ სად იცხოვროს - კალიფორნიასა თუ აიოვაში, ქალაქსა თუ გარეუბანში, ბინასა თუ საკუთარ სახლში. საცხოვრებელი ადგილი, ისევე როგორც შემოსავალი, მრავალი ურთიერთდაკავშირებული ფაქტორით განისაზღვრება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს გადაწყვეტილებები შეიძლება უსამართლოც აღმოჩნდეს. მაგალითად რასობრივი ცრურწმენა ზღუდავს ადამიანებთა შესაძლებლობებს როგორც საცხოვრებელი ადგილის არჩევინას, ისე შემოსავლის მიღებისას. გამყიდველები და მყიდველები ზოგჯერ თაღლითობას მიმართავენ. ადამიანი შეიძლება ცუდი სასკოლო განათლების ან არასასურველი გარემოს მსხვერპლი გახდეს, რაც ზღუდავს მისი სამომავლო არჩევანის გაკეთების შესაძლებლობას. ზოგჯერ უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ ვის ვიცნობთ, ვიდრე იმას, თუ რისი გაკეთება შეგვიძლია. ამგვარად, იმის მტკიცება, რომ ადამიანების შემოსავალი მიწოდებითა და მოთხოვნით განისაზღვრება, შემოსავლების განაწილების არსებულ სისტემას კი არ ამართლებს, არამედ ამ საკითხის ხედვის ერთ-ერთ მიმართულებას გვთავაზობს.

ეკონომიკური თეორია შემოსავლების განაწილებას ხსნის როგორც ნაყოფიერ მომსახურებაზე მოთხოვნისა და მისი მიწოდების შედეგს. სიტყვა „ნაყოფიერი“ იმავეს ნიშნავს, რასაც „ის, რაზედაც

მოთხოვნა არსებობს”. საქმიანობა ნაყოფიერია, თუ ადამიანებს ისეთ რამეს სთავაზობს, რისთვისაც ისინი მზად არიან, ფული გადაიხადონ. საკმაოდ ცუდი რეპუტაციის მქონე სრულიად სხვადასხვა ადამიანები (მათი ნუსხის შედგენა თავადაც შეგიძლიათ), ნაყოფიერი მომსახურების მიმწოდებლები არიან. სიტყვა „მომსახურება“ ყოველთვის არ ნიშნავს იმას, რომ დახარჯული იყოს გარკვეული ძალისხმევა. ადამიანი, რომელიც მთლიანად მემკვიდრეობის ხარჯზე ცხოვრობს, გვანვდის ნაყოფიერ მომსახურებას აღნიშნული მნიშვნელობით, და უარს ამბობს რა მის ხელთ არსებულ რესურსების მთლიან კონტროლზე. არავის მოუვა აზრად, მას დამსახურებად ჩაუთვალოს ძალისხმევა, ვინაიდან ის ძალისხმევას არ ხარჯავს, მაგრამ მემკვიდრეს – უქნარას, რომელიც დივიდენდებით ცხოვრობს — მაინც შეაქვს წვლილი მიმდინარე წარმოებაში, ვინაიდან თავის კაპიტალს არ ხარჯავს. ეკონომიკური ანალიზისთვის მნიშვნელობა აქვს არა მემკვიდრის ღირსებებს, არამედ იმ რესურსებზე არსებულ მოთხოვნას, რომელთა ფლობასაც მისთვის რეგულარული შემოსავალი მოაქვს.

ნაყოფიერ მომსახურებაზე მოთხოვნა არავითარ შემოსავალს არ მოუტანს ადამიანს, რომელსაც არ გააჩნია რესურსები ამ მომსახურების მიწოდების უზრუნველსაყოფად, ამიტომ ცალკეულ ადამიანებს და ოჯახებს შორის შემოსავლების განაწილება ძირითადად რესურსების მფლობელობაზე დამყარებულია.

ზოგჯერ ამ აზრს სხვაგვარადაც გამოთქვამენ: შემოსავლების განაწილება სიმდიდრის განაწილებაზეა დამოკიდებული. აქ საქმე ისაა, რომ პირადი სიმდიდრის საკითხში ემპირიული გამოკვლევების უმეტესობა, ისევე როგორც ამ სიტყვის საყოველთაოდ მიღებული განმარტება, სიმდიდრეს აქტივების ისეთი სახეობებით შემოფარგლავს, როგორცაა: ნაღდი ფული, აქციები, ობლიგაციები და უძრავი ქონება, მაგრამ ამერიკელების მიერ ყოველწლიურად მიღებული შემოსავლების ძირითადი წყარო სიმდიდრის ეს ფორმები კი არ გახლავთ, არამედ - ადამიანური კაპიტალი.

კაპიტალი და ადამიანური რესურსები

მე-11 თავში განვმარტეთ ტერმინი „კაპიტალი“. ეკონომიკური მნიშვნელობით, ის ნიშნავს „წარმოების საშუალებებს“, ანუ საქონელს, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნას მომავალი დოვლათის წარმოებისათვის. მანქანა-დანადგარები და აღჭურვილობა, საწარმოო და კომეციულ შენობებთან და ნაგებობებთან ერთად, კაპიტალს შეადგენს, მაგრამ კაპიტალია, ის ცოდნა და გამოცდილებაც, რაც ადამიანებს განათლების, პროფესიული მომზადების ან პრაქტიკული გამოცდილების შედეგად აქვთ შექმნილი და რაც საშუალებას აძლევთ, სხვებს მიანოდონ ღირებული ნაყოფიერი მომსახურება. მტკიცდება, რომ შემოსავლების განაწილება სიმდიდრის განაწილებაზეა დამოკიდებული, ზუსტი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ სიმდიდრის განმარტებაში ადამიანურ კაპიტალს ჩავრთავთ.

ამერიკელთა შემოსავლების უმეტესი ნაწილი ადამიანური კაპიტალის მფლობელობის შედეგია.

მაგალითად, სახელმწიფოს მიერ ყოველწლიურად გამოთვლილი ეროვნული შემოსავლების სტატისტიკის მიხედვით, დაქირავებულ მშრომელებზე გაციემული საერთო თანხები გაცილებით მეტია კორპორაციების მოგებაზე. „დაქირავებულთა ანაზღაურება“, ჩვეულებრივ 15-ჯერ აჭარბებს კორპორაციების დივიდენდებისა და გაუნაწილებელი მოგების ჯამს. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თითქმის მთელი ეროვნული შემოსავალი მშრომელებსა და მომსახურეებს მიაქვთ სახლში. ადამიანების საქმიანობა, რაც ეროვნული შემოსავლის ძირითად ნაწილს ქმნის, მოიცავს ექიმების, კორპორაციათა ხელმძღვანელების, მსახიობების, ესტრადის ვარსკვლავების, მასწავლებლების, მბეჭდავებისა და ტექნიკოსების საქმიანობას. გავრცელებული აზრის მიუხედავად, აშშ-ის შემოსავლების არათანაბარი განაწილება ამჟამად ძირითადად იმითაა გამოწვეული, რომ ვერ ხერხდება ღირსეული ადამიანური მომსახურების თანაბარი მიწოდება. ადამიანური კაპიტალი აუცილებლად უნდა შედიოდეს სიმდიდრის ჩვენეულ განსაზღვრებაში, ვინაიდან აშშ-ში შემოსავლის ძირითადი ნაწილის გამომუშავება ადამიანური რესურსების ხარჯზე ხდება.

ადამიანური კაპიტალი და ინვესტიციები

და მაინც, ხომ არ ვცდებით, როდესაც ამ რესურსებს კაპიტალს ვუწოდებთ? კაპიტალი წარმოებულ რესურსებს ნიშნავს. რამდენადაა წარმოებული და არა — დაბადებით გამოყოფილი ან, უბრალოდ, შემთხვევით შექმნილი ადამიანთა შესაძლებლობები, რომლებიც მათ მაღალი შემოსავლის მიღების საშუალებას აძლევს? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემისას, შეუძლებელია, გონივრულ და სასარგებლო განზოგადებამდე მისვლა. ალბათ, სიტყვა „უნარი“ უფრო ნეიტრალური და, აქედან გამომდინარე, უფრო მართებული იქნებოდა.

მეორეს მხრივ, როდესაც ადამიანის ამ შესაძლებლობებთან მიმართებაში ვიყენებთ სიტყვას „წარმოებული“, ამით ხაზს ვუსვამთ საკმაოდ მნიშვნელოვან მომენტს. ადამიანებს შეუძლიათ თავიანთი შესაძლებლობების გაზრდა და ისინი ასეც იქცევიან, იმის იმედით, რომ დამატებით შემოსავალს მიიღებენ. ისინი

საკუთარი თავის ინვესტირებას ახორციელებენ, როდესაც დადიან სკოლაში, იღებენ სპეციალურ პროფესიულ მომზადებასა და გარკვეულ პრაქტიკულ ჩვევებს, ან რაიმე სხვა გზით ზრდიან იმ მომსახურების ფასს, რომლის მიწოდებაც შეუძლიათ. სავსებით მართებული იქნება, საკუთარი თავის მიმართ ასეთ ინვესტირებას ადამიანური კაპიტალის შექმნა ვუნოდოთ.

ადამიანური კაპიტალი იზრდება კვალიფიკაციის ამაღლების მიზნით განხორციელებული ინვესტიციების შედეგად.

საგადასახადო ანგარიშების შედგენის სპეციალისტის საქმიანობის ფასეულობა არ არის დამოკიდებული იმაზე, ეს ხელობა შექმნილია თუ თანდაყოლილი. ის დამოკიდებულია კვალიფიკაციაზე, რომლის გაზრდა მხოლოდ დიდძალი შრომის შედეგადაა შესაძლებელი. თავისი საქმიანობის უფრო ძვირად გაყიდვის იმედი საგადასახადო ანგარიშების შედგენის სპეციალისტებს აიძულებს, გოლფის თამაშის ნაცვლად, ხანგრძლივად ჩაჰკირკიტებდნენ მოსაწყენ საგადასახადო კანონებს. აქ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს პროფესიული სიამაყე და პატივმოყვარეობაც, მაგრამ უფრო მაღალი შემოსავლის პერსპექტივა მყარ ზემოქმედებას ახდენს ადამიანებზე, აიძულებს გააფართოვონ საკუთარი პოტენციური შესაძლებლობები, რაც საშუალებას მისცემთ მიანოდონ უფრო ღირებული მომსახურება. სტიმულები ადამიანებს უკეთესი შრომისკენ უბიძგებს.

საკუთრების უფლება და შემოსავალი

შემოსავლიან რესურსებს, მრავალი ადამიანი ფლობს როგორც ინდივიდუალურად, ისე ერთობლივად - პარტნიორობის, კორპორაციის და არაფორმალური შეთანხმების სახით. მფლობელებს ეს რესურსები შექმნილი აქვთ სხვადასხვა გზით, რომელთა უმრავლესობის დადგენა შეუძლებელია. თავის მხრივ, რესურსები მრავალგვარი ფორმით არსებობს - იდეებითა და ჩვევებით დაწყებული და ჩარხებითა და ნაყოფიერი მინდვრებით დამთავრებული. მაგრამ არ იფიქროთ, თითქოს რესურსების მფლობელი ყოველთვის ის არის, ვისაც რაიმე ქონება ან საკუთარ სეიფში შენახული დოკუმენტი აქვს, რომელიც მისი საკუთრების უფლებას ადასტურებს. საკუთრების უფლება დამოკიდებულია „თამაშის მოქმედ წესებზე“ და არა მხოლოდ ამგვარ ფაქტორებზე.

წარმოიდგინეთ, რომ სახლისკენ მიმავალი გასასვლელის მფლობელი ხართ, მაგრამ ვერ მიაღწიეთ იმას, რომ იქ მანქანები არ გააჩერონ და შესასვლელი არ ჩახერგონ. საკუთარი მანქანის გაჩერება არ შეგიძლიათ და ვერც სხვებისგან იღებთ შემოსავალს ამ ადგილას მანქანების გაჩერებისთვის. ამგვარად, საკუთრების რეალური უფლება არ გაქვთ და, აქედან გამომდინარე, მანქანების სადგომიც თქვენი საკუთრება არ გახლავთ. „საკუთარ“ ტერიტორიაზე მხოლოდ „კლასობანას“ თამაში თუ შეგიძლიათ.

განვიხილოთ სხვა მაგალითი: ქალმა საზღვარგარეთ კარგი სამედიცინო განათლება მიიღო, მაგრამ, რადგან საზღვარგარეთ სწავლობდა, სამშობლოში ვერ მოიპოვასაქეიმო პრაქტიკის უფლება. ის შეზღუდული ღირებულების ადამიანურ რესურსს ფლობს - მას მხოლოდ საკუთარი ოჯახის წევრებისა და მეგობრების მომსახურება შეუძლია.

ბინის ქირის სახელმწიფო კონტროლის პირობებში მრავალბინიანი სახლის მეპატრონე შეიძლება ისეთ მდგომარეობაში აღმოჩნდეს, რომ ვერ შესძლოს ისეთი ქირის დაწესება, რომელიც დაფარავს გადასახადებს და შენობის შენახვის ხარჯებს. ამ შემთხვევაში, ის, ფაქტიურად აღარაა ამ სახლის მეპატრონე. ძირითადი უფლებები იმ ხალხს ეკუთვნის, რომლებმაც ბინები დაიქირავეს და ამგვარად, რეალური მეპატრონეები გახდნენ. ის, რომ, ამ შემთხვევაში, ნომინალური მეპატრონე რეალური მეპატრონე არაა, იმით მტკიცდება, რომ მას არ შეუძლია გაყიდოს საკუთარი სახლი, თუმცა მზადაა, უარი განაცხადოს უძრავ ქონებაზე და საკუთრების უფლება ხელისუფალთ გადასცეს, რომლებიც გადასახადებს ამოიღებენ.

ფედერალური კანონმდებლობა ამტკიცებს, რომ ეთერი საზოგადოების საკუთრებაა. მაგრამ კავშირგაბმულობის ფედერალური კომისია უფლებას რთავს სატელევიზიო კომპანიების მეპატრონეებს, უფასოდ ისარგებლონ მათთვის გამოყოფილი არხებით. ვინაიდან კომპანიების მეპატრონეებს შეუძლიათ შემოსავლის მიღება სატელევიზიო მომსახურების მიწოდებით, ამიტომ ისინი არხის რეალური მეპატრონეები არიან. ამის დასტური ისაა, რომ მათ შეუძლიათ გაყიდონ შენობა და დანადგარები იმ ფასად, რომელიც ბევრად აღემატება ამ მოწყობილობის აღწარმოების დანახარჯებს, თუ მყიდველი იმედოვნებს, რომ ტელეკომპანიასთან ერთად მისთვის გამოყოფილი არხით სარგებლის უფლებასაც შეიძენს.

**მფლობელობა წყნელების კონაა. ზოგჯერ კონას
რამდენიმე წყნელი აკლია.**

ქალაქის მერი, კანონით არცერთი სამოქალაქო სამსახურის მეპატრონე არ გახლავთ. მაგრამ, თუ მას იმ სარგებლის მიღების იმედი აქვს, რომელსაც აძლევს ფართო კაბინეტი, თანამშრომლების უზარმაზარი შტატი, მოტოციკლისტების ესკორტიანი დიდი ლიმუზინი და ყველა ბანკეტზე მაგიდის სათავეში ყოფნა, მაშინ მისი სიმდიდრე სინამდვილეში იმაზე გაცილებით დიდია, ვიდრე გვეჩვენება. რა თქმა უნდა, მას არ შეუძლია საკუთრების ამ უფლების გაყიდვა. ამ მხრივ ის შეზღუდულია, მაგრამ საკუთრების ნებისმიერი უფლება ხომ ამა თუ იმ სახით შეზღუდულია. გაყიდვის უფლება საკუთრების უფლების მნიშვნელოვანი, თუმცა, არა ერთადერთი, კომპონენტია და მისი არსებობა ამ უფლებას ზღუდავს, მაგრამ ვერ აუქმებს.

რეალური, სამართლებრივი და მორალური უფლებები

იმისათვის, რომ თავიდან ავიცილოთ ზედმეტი დავა, ხშირად ერთმანეთისგან უნდა გავარჩიოთ რეალური, სამართლებრივი და მორალური უფლებები. სწორედ რეალური უფლებები აყალიბებს ადამიანების მოლოდინს და, აქედან გამომდინარე, მათ საქციელსაც. თუ ქალაქის საბჭო დაადგენს, რომ პარკებში გასეირნებისას პატრონები ვალდებული არიან ძაღლები მისაბმელით ატარონ და აწმინდონ ყველაფერი, რასაც ძაღლები სამახსოვროდ ტოვებენ, ამით საბჭო მოქალაქეებს სამართლებრივ უფლებას აძლევს, ბაღში ყოველგვარი შიშისა და სიფრთხილის გარეშე ისეირნონ. მაგრამ თუ პოლიციას ამ დადგენილების შესრულება არ შეუძლია და ძაღლების მრავალი მეპატრონე მას უგულვებელყოფს, მოქალაქეების რეალური უფლებები მათი სამართლებრივი უფლებებისგან განსხვავებული იქნება. გაიხდიან თუ არა ფეხსაცმელს პარკში მოსეირნე ადამიანები დამოკიდებული იქნება იმაზე, თუ რა მიაჩნიათ მათ რეალურ უფლებად. თუ ფეხსაცმელს იხდიან და აღშფოთებულები საუბრობენ, რომ „უფლება აქვთ, იმყოფებოდნენ დაუბინძურებელ პარკში“, ამ შემთხვევაში ისინი საუბრობენ მორალურ უფლებაზე, რომლითაც, მათი აზრით, უნდა სარგებლობდნენ.

ვინაიდან უფლება საზოგადოებრივი მოვლენაა, ამიტომ ის დამოკიდებულია სხვა ადამიანების მიერ შესაბამისი ვალდებულებების აღიარებაზე. სანამ ძაღლების პატრონები არ ჩათვლიან, რომ ვალდებულნი არიან, ყურადღება მიაქციონ თავიანთი ოთხფეხა მეგობრების საქციელს, რათა თავიდან აიცილონ დაწესებული ჯარიმები და სხვა მოსეირნებზეც იზრუნონ, პარკში მოსეირნეები ვერ ისარგებლებენ ბალახზე სეირნობის უფლებით და, აქედან გამომდინარე, ვერც ფეხსაცმელს გაიხდიან.

მოლოდინი და ინვესტიციები

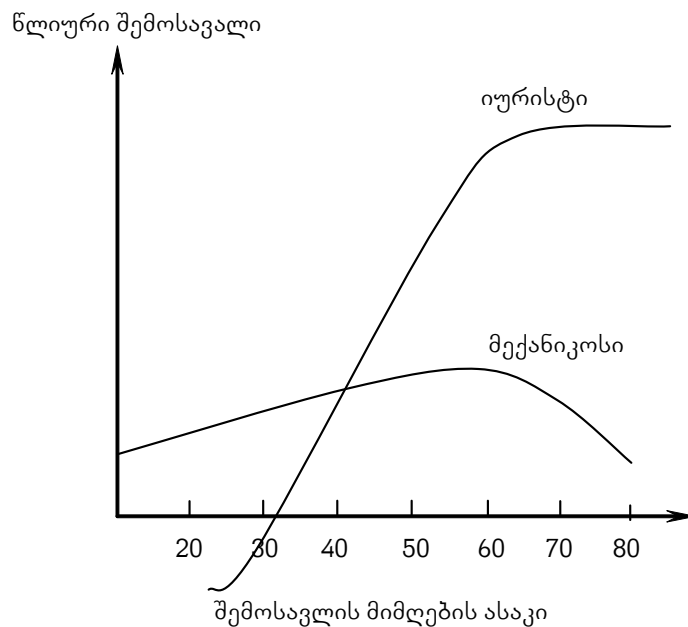
რესურსების გამოყენების შესახებ მიღებული გადაწყვეტილება საბოლოოდ იმ ადამიანის მოლოდინზეა დამოკიდებული, ვინც მას იღებს. პიროვნებები და ოჯახები იღებენ გადაწყვეტილებას, მოხმარონ ან ინვესტიციებზე დახარჯონ თავიანთი შემოსავლები, ერთმანეთს უდარებენ რა ყოველი შესაძლო ვარიანტიდან მოსალოდნელ მოგებას. ისინი არჩევენ აკეთებენ სხვადასხვა ინვესტიციებს შორის და მხედველობაში იღებენ არა მხოლოდ უკუგების მოსალოდნელ სიდიდეს, არამედ მისი მიღების საიმედოობის ხარისხსაც. ადამიანები, რომლებსაც ეშინიათ საკუთარი ინვესტიციების კონფისკაციისა, არჩევენ ისეთი ინვესტიციების სასარგებლოდ გააკეთებენ, რომელთა კონფისკაციაც უფრო ძნელია, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ისინი ნაკლებ მოგებას ჰპირდება მათ, ვიდრე სხვა, უფრო სარისკო საინვესტიციო პროექტები. დიქტატორები, რომლებიც გრძნობენ, რომ ხელისუფლება ხელიდან უსხლტებათ, ცდილობენ, ფული შევიცარული ბანკების ანგარიშზე ჩარიცხონ. ეთნიკური უმცირესობები, რომლებიც ძირითადი მოსახლეობის მხრიდან მტრულ დამოკიდებულებას განიცდიან, ფულს ძვირფასეულებაში ან სხვა, ადვილად ტრანსპორტირებად აქტივებში აბანდებენ. ყველაზე ადვილად ტრანსპორტირებადი სიმდიდრე ადამიანის კაპიტალია. სწორედ ამით შეიძლება აიხსნას, თუ რატომ აქვთ განათლების ასეთი მაღალი დონე შეძლებულ ეთნიკურ უმცირესობებს. რა თქმა უნდა, ადამიანური კაპიტალის კონფისკაციაც შესაძლებელია: თუ ადამიანებს უკრძალავენ შრომას სპეციალობის მიხედვით, რომელიც სწავლის შედეგად აქვს მიღებული, ამით ართმევენ ადამიანურ რესურსს, რომელიც განათლებამ მისცა.

თუ ჩაუფიქრდებით იმას, რომ ინვესტიციებისგან მიღებული შემოსავლები მომავალი შემოსავლებაა, მაშინ მიხვდებით, რომ მოხმარების ან ინვესტირების გადაწყვეტილებებზე ახდენს ზეგავლენას ადამიანის დროითი პრეფერენციების ნორმაც. ადამიანი, რომელიც მომავალი მოვლენების დისკონტირებისას უფრო

მაღალ განაკვეთს იყენებს, ანმყოფე იქნება ორიენტირებული, უფრო მეტად მოხმარებას ამჯობინებს და ამის შედეგად არჩევანს მომავალ წლებზე უფრო ნაკლები შემოსავლის მიღების სასარგებლოდ გააკეთებს. ის ადამიანები, რომლებიც მომავალი მოვლენების დისკონტირებას დაბალი განაკვეთით ახდენენ, უარს აცხადებენ დღევანდელ მოხმარებაზე მომავალში მოხმარების სასარგებლოდ და ამის შედეგად ახალგაზრდობაში უფრო დიდ ინვესტიციებს აკეთებენ, რითაც უზრუნველყოფენ უფრო დიდ სამომავლო შემოსავალს. აქედან საინტერესო დასკვნის გამოტანა შეიძლება - ადამიანები, გარკვეულწილად, თვითონვე ირჩევენ ცხოვრების მანძილზე მათი შემოსავლების ცვლილების დინამიკას.

კიდევ ერთი დასკვნა ისაა, რომ ორი ადამიანის მიმდინარე შემოსავლების შედარებისას არ შეგვიძლია იმის თქმა, თუ რომელ მათგანს აქვს უფრო მაღალი შემოსავალი. სამედიცინო კოლეჯის ბოლო კურსის ფრიადოსან სტუდენტს შეიძლება ჰქონდეს შემოსავალი, რომელიც საკმარისად დიდი უარყოფითი ციფრით გამოიხატება; მაგრამ შეგვიძლია თუ არა იმის თქმა, რომ ის უფრო ღარიბია, ვიდრე იმავე ასაკის სხვა პიროვნება, რომელსაც არაკვალიფიციური სამუშაოს შესრულებისთვის წელიწადში 20000 დოლარის ტოლი შემოსავალი აქვს? უფრო სწორი გზა იქნება ადამიანის მთელი ცხოვრების მანძილზე მიღებული და მისაღები შემოსავლების ურთიერთშედარება. სწორედ ამ მოსაზრებიდან გამოდიოდა სტუდენტი, როდესაც მიიღო გადაწყვეტილება, ექიმი გამხდარიყო და, ალბათ, ამ მოსაზრებიდან უნდა გამოდიოდეს ყველა, ვისაც შემოსავლების კონკრეტული განაწილების ობიექტური შეფასება სურს.

შემოსავალი ადამიანის სიცოცხლის განმავლობაში

რა თქმა უნდა, ადამიანის ცხოვრების მანძილზე შემოსავლების შესახებ მონაცემების შეგროვება რთულია. ამის გაკეთება ადვილად შეიძლება მხოლოდ მისი სიკვდილის შემდეგ. შესაძლოა, სწორედ ამიტომ განვადგინებთ ბევრი სტუდენტის სიღარიბის გაზვიადებას, აგრეთვე იმათი სიმდიდრისაც, ვინც ოდესღაც სტუდენტი იყო. ეს ორი შეცდომა ერთმანეთს არ აბათილებს. თუ მთავრობა ამ ურთიერთსაპირისპირო გაზვიადებების საპასუხოდ შემოსავლებს უფროსი ასაკის პირებიდან ახალგაზრდებზე გადაანაწილებს, ის შეამცირებს უკუგების მოსალოდნელ სიდიდეს და შედეგად ინვესტიციების მოცულობას, რომელთაც ადამიანები ახალგაზრდობაში აკეთებენ.

მოთხოვნის კანონი და საწარმოო მომსახურება

წარმოების რესურსებზე მოთხოვნის მრუდი სხვა მოთხოვნის მრუდების მსგავსია - ის კლებადია. სხვა თანაბარ პირობებში მოთხოვნა მაღალია დაბალი ფასების დროს და დაბალია მაღალი ფასების დროს. წარმოების რესურსების შემთხვევაში ეს თანაფარდობა ხშირად ისე შეიძლება იყოს შენიღბული, რომ ადამიანები მას ვერ ხედავდნენ ან მისი არსებობა არ სჯეროდეთ. მაგრამ ეს თანაფარდობა მაინც არსებობს, მიუხედავად იმისა, აღიარებენ თუ არა მას.

ამის ერთ-ერთი საუკეთესო მაგალითია დამქირავებლის მოთხოვნა შრომით მომსახურებაზე. დამქირავებლები ყიდულობენ შრომით მომსახურებას მხოლოდ მას შემდეგ, რაც შეაფასებენ ამ მომსახურების შესაძლო წვლილს შემოსავლის შექმნაში.

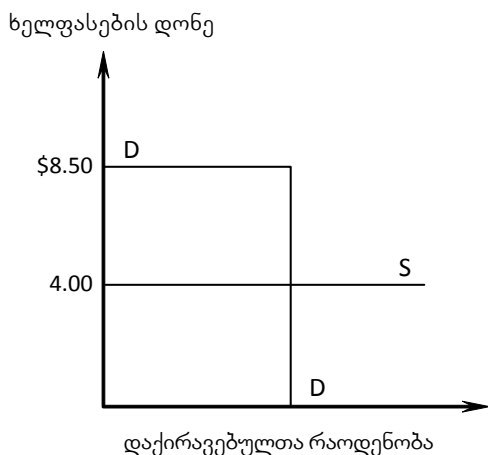
ისინი ქირობენ, როდესაც მოელიან, რომ დამქირავებიდან მიღებული დამატებითი შემოსავალი მეტი იქნება იმ დამატებით ხარჯებთან შედარებით, რასაც ასეთი გადაწყვეტილების მიღება გამოიწვევს. ისინი სარგებლობენ მე-9 თავში მოყვანილი მარტივი წესით: იმოქმედე იქამდე, ვიდრე მოსალოდნელი ზღვრული შემოსავალი მეტია მოსალოდნელ ზღვრულ დანახარჯებზე. რაც უფრო მაღალია ხელფასის დონე, მით უფრო მაღალია შრომითი მომსახურების შექმნასთან დაკავშირებული ზღვრული ხარჯები. სხვა თანაბარ პირობებში, შრომითი მომსახურების ფასის ზრდისას, მასზე მოთხოვნის სიდიდე შემცირდება.

რატომ უარყოფენ ამას ასე ხშირად? ამას უარყოფენ, მაგალითად, ის, ვინც ამტკიცებს, რომ მინიმალური ხელფასის მონინალმდეგეები გულგრილობას იჩენენ ღირებულების ბედის მიმართ. მართლაც, იღებენ თუ არა ღირებულები სარგებელს მინიმალური ხელფასის ზრდისგან? თუ დადგენილი მინიმალური ხელფასი არ არის იმაზე მაღალი, ვიდრე ის, რასაც დამქირავებლები იძლევიან, მაშინ მის დანესებას არავითარი შედეგი არ მოჰყვება. მას შედეგი მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნება, როდესაც დამქირავებლები დადგენილ მინიმალურ ხელფასზე ნაკლებს იხდიან. ხომ არ შეამცირებენ მშრომელებს დამქირავებლები, თუ იძულებული იქნებიან მეტი ხელფასი გადაუხადონ, ან ხომ არ შეწყვეტენ ახალი მშრომელების მიღებას დათხოვნილების ნაცვლად?

„სულაც არაა აუცილებელი“ - ცუდი პასუხია. ასეთი პასუხი ხშირად გვესმის, ვინაიდან ბევრი ფიქრობს, რომ დამქირავებლები ხელფასს „მოგებიდან“ იხდიან და, მინიმალური ხელფასის ზრდისას, შეუძლიათ არ ჩაატარონ კადრების შემცირება მანამ, სანამ მიღებული მოგება საკმარისია გაზრდილი ხელფასების დასაფარად. ეს აზრი თითქოს გულისხმობს, რომ შრომით მომსახურებაზე მოთხოვნის სიდიდე მუდმივია და ტექნოლოგიის მიხედვით განისაზღვრება. მაგრამ, შრომით მომსახურებაზე მოთხოვნა სრულიად არა-ელასტიური არ გახლავთ, პირიქით, ზოგჯერ იგი მეტად ელასტიური ხდება, ვინაიდან დამქირავებლებს თითქმის ყოველთვის შეუძლიათ სუბსტიტუტი (შემცვლელი) მოუძებნონ ნებისმიერი სახის შრომით მომსახურებას.

მინიმალური ხელფასის დანესებას ბევრი იმით ამართლებს, თითქოს იმ არაკვალიფიციური მშრომელების რაოდენობა, რომლებიც მზად არიან იმუშაონ, და იმ არაკვალიფიციური მშრომელების რაოდენობა, რომელთა დამქირავებაც დამქირავებლებს სურთ, მუდმივია. გარკვეულ მინიმალურ დონეზე (საათში 4 დოლარი?) ნაკლები ხელფასისთვის აღარავინ იმუშავებს. გარკვეულ მაქსიმალურ დონეზე მეტი ხელფასის პირობებში (საათი 8 ან 9 დოლარი?) ის დამქირავებლები, რომლებიც არაკვალიფიციურ შრომას იყენებენ, იძულებულნი გახდებიან, სანარმოების კარები დახურონ. ამ საზღვრებში არაკვალიფიციურ სამუშაო ძალაზე მოთხოვნის მრუდი სრულიად არაელასტიურია. თუ ეს მსჯელობა სამართლიანია, მაშინ არაკვალიფიციური მშრომელის ხელფასი უნდა განსაზღვროს იმან, ვისაც მეტი მსყიდველობითი უნარი აქვს. შეიძლება ვიკითხოთ, რატომ უნდა იყოს ეს ძალაუფლება დამქირავებლების ხელთ? რატომ არ უნდა მივცეთ კანონს უფლება, ჩაერიოს და დაადგინოს მინიმალური ხელფასი, რათა დამქირავებლები იძულებულნი გახდნენ, მისცენ საცხოვრებელი მინიმუმის ტოლი გასამრჯელო?

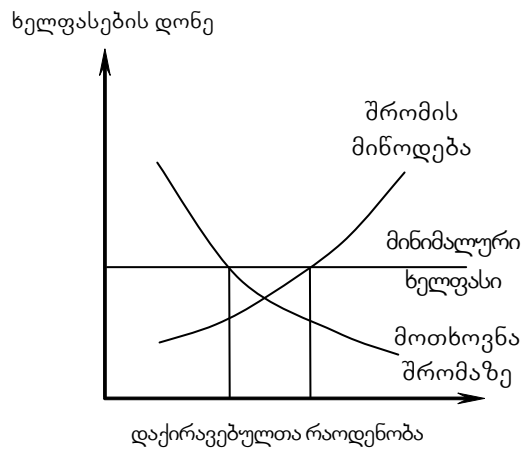
არარეალური სურათი

ეკონომისტთა უმეტესობის ტრადიციული კეთილგანწყობა მაღალი მინიმალური ხელფასის კანონის მიმართ, ემყარება მათ რწმენას, რომ მიწოდების მრუდები ზრდადია, ხოლო მოთხოვნის მრუდები — კლებადი. იმ არაკვალიფიციურ მშრომელთა რიცხვი, რომლებიც მზად არიან თავიანთი შრომის მიწოდებისთვის, მუდმივი კი არ არის, არამედ იზრდება ხელფასის ზრდასთან ერთად, ამიტომ, როდესაც ხელფასი იზრდება, არსებულ სამუშაო ადგილზე მოხვედრის მსურველთა რაოდენობაც იზრდება. ამასთან, გაზრდილი ხელფასის პირობებში, არაკვალიფიციური მშრომელების დამქირავებლები პოულობენ სხვადასხვა გზებს, რათა ეკონომია გასწიონ იმ სამუშაოზე, რომელიც მათ „სჭირდებათ“.

განვიხილოთ, როგორ მოიქცევიან სწრაფი კვების სასაუზმის მეპატრონეები, რომელთაც მინიმალური ხელფასის ზრდა აიძულებს 25%-ით გაუზარდონ ხელფასი მათთან მომუშავე მოზარდებს? არ არის მართალი, თითქოს სასაუზმეში ყოველთვის დაქირავებულთა ერთი და იგივე რაოდენობა უნდა მუშაობდეს. არსებობს უამრავი საშუალება, რომელიც შეიძლება გამოიყენონ მშრომელებმა რაოდენობის შესამცირებლად. ერთ-ერთი მათგანია სამუშაო საათების შეცვლა: დაბალი ხელფასის დროს შეიძლება მომგებიანი იყოს სასაუზმის მუშაობა დღის ნაკლებად დატვირთულ საათებში. მაღალი ხელფასის დროს ამის გაკეთება შეუძლებელია. მეორე შესაძლებლობა მომსახურების ხარისხია. პიკის საათებში სწრაფი მომსახურება შეიძლება უზრუნველყოფილ იქნას დამატებითი მშრომელების საშუალებით, რომლებიც სხვა საათებში არ იმუშავენ. როდესაც ხელფასი გაიზრდება, ამ მშრომელების ნაწილი შეიძლება დაითხოვონ, რის გამოც კლიენტებს მოუხდებათ რიგში ცოტა მეტი დროის დაკარგვა. რა თქმა უნდა, ეს გაზრდის რეალურ ფასს მომხმარებლებისათვის და ხელს კრავს ზოგიერთ კლიენტს, მაგრამ არცერთი ნორმალური კომერციული ფირმა არ მოემსახურება კლიენტებს ხარჯების გათვალისწინების გარეშე. ყოველთვის არსებობს იმის შესაძლებლობა, რომ ეკონომია გასწიონ ამა თუ იმ სახის შრომით მომსახურებაზე. ისეთი ხერხებით, რომელიც არასდროს არ მოუვა აზრად საქმეში ჩაუხედავ ადამიანს. ზოგიერთი მათგანი აზრად არც მეპატრონეს მოუვიდოდა, შრომითი ხარჯები მას მეტი და უკეთესი მუშაობის სტიმულს რომ არ აძლევდეს.

უფრო რეალური სურათი

ძნელია, არ დაეთანხმო იმას, რომ კანონით დადგენილი მინიმალური ხელფასი ვერ უზრუნველყოფს ყოველკვირეულ შემოსავალს, რაც აუცილებელია ოჯახის იმ დონეზე შესანახად, რასაც მიჩვეულია ამერიკელების უმეტესობა. მაგრამ ეს ბევრს არაფერს ნიშნავს. ჯერ ერთი, მრავალ ადამიანს, რომელსაც ხელფასი აქვს, არა აქვს ოჯახი ან არ წარმოადგენს ოჯახის ძირითად მარჩენალს. იმ ადამიანების დაახლოებით ნახევარი, რომლებიც მინიმალურ ხელფასს იღებენ, არიან იმ ოჯახის წევრები, რომელთა შემოსავალი აჭარბებს აშშ-ის ოჯახების საშუალო შემოსავალს. და, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, თუ კვირაში 200 დოლარი არაა ადეკვატური შემოსავალი, მაშინ ყოველგვარი შემოსავლის უქონლობა მით უმეტეს არაადეკვატურია. მინიმალური ხელფასის მნიშვნელოვანი ზრდა ზოგიერთს მეტ შემოსავალს მოუტანდა, მაგრამ შეამცირებდა იმათ შემოსავლებს, ვინც სამუშაოს ვერ იპოვიდა უფრო მაღალი მინიმალური ხელფასის პირობებში.

როდესაც ვსაუბრობთ მინიმალური ხელფასის კანონის შესაძლო შედეგებისა და აგრეთვე იმათ შესახებ, ვისაც ეს კანონი არ შეეხება, აუცილებლად უნდა დავაკვირდეთ რეალურ ციფრებს. თუ მინიმალური ხელფასი საათში 5,75 დოლარამდე იზრდება მაშინ, როდესაც სწრაფი კვების საწარმო დამწყებ მოსამსახ-

ურეს 6 დოლარს სთავაზობს და თუ სოფლის მეურნეობის მშრომელებს, ოფიციალტებს, სასტუმროების თანამშრომლებსა და სტაჟიორებს ეს კანონი არ ეხება, მაშინ მინიმალური ხელფასის ზრდას მხოლოდ მცირე შედეგები ექნება. მინიმალური ხელფასის გარშემო გამართული დებატები ზოგჯერ სხვადასხვა პოლიტიკური ხედვის ადამიანებისთვის შეურაცხმყოფელი სახელების წოდების შესაძლებლობად იქცევა.

ადამიანები თუ მანქანები?

უცნაური წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ ნებისმიერი სახის შრომით მომსახურებაზე მოთხოვნა ხელფასის მიხედვით სრულიად არაელასტიურია, საფუძვლად უდევს ფართოდ გავრცელებულ რწმენას (ან შიშს) იმისა, რომ მანქანები სამუშაო ადგილებს „მოსპობენ“, ვინაიდან ადამიანებზე გაცილებით მწარმოებლურები არიან. რა გვაქვს მხედველობაში, როდესაც ვამბობთ, რომ მანქანა ადამიანზე უფრო „მწარმოებლურია“? დამკირავებლებს აინტერესებთ არა მარტო ფიზიკური ან ტექნიკური შესაძლებლობები, არამედ ზღვრული შემოსავლისა და ზღვრული ხარჯების თანაფარდობა. მანქანა ადამიანზე ეფექტიანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება და მაშინ იმუშავებს, თუ მისი გამოყენებიდან მიღებული ზღვრული შემოსავლისა და ზღვრული ხარჯების ფარდობა მეტია, ვიდრე იგივე ფარდობა ადამიანის შემთხვევაში. გარდა სხვა დანარჩენისა, ეს ნიშნავს, რომ ხელფასების დონე დიდ როლს ასრულებს ეკონომიკაში მიმდინარე ტექნოლოგიური ცვლილებების სისწრაფისა და მიმართულებების განსაზღვრაში.

უკანასკნელ წლებში აშშ-ში ავტომატურმა ლიფტებმა ლიფტიორები მხოლოდ ტექნოლოგიის განვითარების გამო როდი შეცვალეს. ავტომატური ლიფტების შექნაზე დაიხარჯა დრო, ფული და ენერჯია – და მშენებლებმა ისინი შემდგომში თავიანთ შენობებში დააყენეს — იმიტომ, რომ გამოთვლილ იქნა მოგებისა და ხარჯების ფარდობა, და არა იმიტომ, რომ ავტომატური ლიფტები ახალი და ლამაზი იყო. ზოგიერთ სხვა ქვეყანაში, სადაც ლიფტიორების ხელფასი (ალტერნატიული ღირებულება) დაბალია, ლიფტებს სპეციალურად მომზადებული ლიფტიორები მართავენ, რაც ამ შემთხვევაში, უფრო ეფექტიანია, ვიდრე ავტომატური ლიფტები.

ტექნოლოგიური სიახლეები იწვევს შრომითი რესურსების გამოთავისუფლებას ერთი დარგიდან და იძლევა სხვა დარგში მათი გამოყენების შესაძლებლობას. ავტომატურმა ლიფტებმა უბიძგეს ადამიანებს, რომლებიც მანამდე მგზავრების გადაყვანით იყვნენ დაკავებულები, სხვა საქმისთვის მოეკიდათ ხელი, შეეტანათ სხვანაირი, დამატებითი ნვლილი საქონლისა და მომსახურების საერთო წარმოებაში. ამავე დროს, შრომითი რესურსების შეცვლილი გარემოებებით გამოწვეული გადაადგილება ზოგიერთი ადამიანისთვის სიმდიდრის დაკარგვას ნიშნავს. შრომაზე მოთხოვნის ზრდამ ლიფტიორების ნაწილი სხვა, უფრო მაღალანაზღაურებადი სამუშაო ადგილებისკენ მიიზიდა და დანარჩენი ლიფტიორების ხელფასის ზრდაც გამოიწვია. გარკვეულწილად, ამ სიტუაციის ერთ-ერთი მიზეზი ავტომატური ლიფტებია. თუმცა ამავე დროს ზოგიერთმა ლიფტიორმა ძველი სამუშაო ადგილიც დაკარგა, უკეთესი კი ვერ იპოვა. მათ ნაკლებ-მომგებიან წინადადებებზე დათანხმება მოუწიათ. ასეთი ადამიანები დროებით მაინც დაზარალდნენ სულ ცოტა. ისინი აიძულეს, რომ საკუთარ თავზე აეღოთ ახალი სამუშაო ადგილების ძიების ხარჯები, იმის გარანტია კი არ მისცეს, რომ ახალი სამუშაო ადგილები ძველზე უკეთესი იქნებოდა. ამიტომ ტექნოლოგიური ცვლილებებით გამოწვეული უკმაყოფილება და ავტომატიზაციის შიში სავესებით გასაგებია. კოლეჯის პროფესორებიც კი მკაცრ შეფასებებს აძლევენ ისეთ ტექნოლოგიურ სიახლეებს, როგორცაა ვიდეოლექციები, კომპიუტერიზებული კურსები და ინტერნეტ-განათლება.

„წარმოებული მოთხოვნა“ საწარმოო მომსახურებაზე

მეორე ფაქტორს, რომელსაც შეუძლია შენიღბოს საწარმოო მომსახურებაზე მოთხოვნის მრუდის კლებადობა, ამ მოთხოვნის მეორადი ხასიათი წარმოადგენს. საწარმოო მომსახურებაზე მოთხოვნა გამომდინარეობს ამ მომსახურების შედეგად შექმნილ საქონელზე არსებული მოთხოვნიდან. როდესაც ფირმები აცხადებენ, რომ ახალ მშრომელებს ქირაობენ ან მშრომელთა ნაწილს ითხოვენ, ამ გადაწყვეტილებებს არასდროს არ ხსნიან ხელფასის ცვლილებით. მთავარ მიზეზად თავიანთ საქონელზე არსებულ მოთხოვნას ასახელებენ: „გაყიდვამ ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა“, ან კიდევ: „მზა საქონლის მარაგები დაუშვებელ ზომებამდე გაიზარდა გაყიდვის უცარი შემცირების გამო“. ამგვარად, იქნება შთაბეჭდილება, თითქოს მშენებლებისა და საავტომობილო ქარხნების მშრომელებისგან შრომაზე მოთხოვნის რაოდენობა დამოკიდებულია საცხოვრებლებისა და ავტომობილების ბაზარზე არსებულ პირობებზე და არა მშენებელთა და ავტომობილების ამწყობთა ხელფასზე.

სინამდვილეში, იგი დამოკიდებულია ერთზეც და მეორეზეც. უნდა აღინიშნოს, რომ სახლებისა და ავტომობილების ფასებზე, აგრეთვე მათი წარმოების მეთოდებზე გარკვეული გავლენა უკვე მოახდინა ხელფასების დონემ, რომლის გადახდა აუცილებელი იყო მშენებელთა და ავტომობილების ამწყობთა მომსახ-

ურების შესაძენად. მშენებლების შემთხვევაში ეს გამოიხატა გაყიდული სახლების რაოდენობისა და, შესაბამისად, დასაქმებული მშენებლების რაოდენობის შემცირებით, ვინაიდან ხელფასების დონის ზრდამ ახალი სახლების ფასების ზრდა გამოიწვია. უფრო მეტიც, სახლები სულ უფრო ხშირად ახალი მეთოდებით იგება, რომლებიც ეკონომიის საშუალებას იძლევა მსენებელთა შრომის შემცირების, ხის უფრო მარტივი კონსტრუქციებისა და სერიული ავეჯის ხარჯზე.

შრომაზე მოთხოვნის შესახებ მსჯელობიდან ერთი დასკვნა გამომდინარეობს - მოთხოვნა შეზღუდვაა. შემოსავალი, რომლის მიღებაც სანარმოო რესურსების მფლობელებს შეუძლიათ თავიანთი რესურსების მიწოდების შედეგად, ამ რესურსებზე მოთხოვნითაა შეზღუდული. ყურადღებას იმსახურებს მეორე დასკვნაც - შემოსავალი, რომლის მიღება რესურსების მფლობელებს შეუძლიათ, იქმნება ამ რესურსებით შეთავაზებულ მომსახურებაზე მოთხოვნით. ამის კარგი მაგალითია ნებისმიერი შეიხი, რომელიც ნავთობის ჭაბურღილს ფლობს.

მდიდარი იქნება თუ ღარიბი, ქვეყანა, რომელიც წელიწადში ერთ სულ მოსახლეზე დაახლოებით 1000 ბარელ ნავთობს აწარმოებს, დამოკიდებული იქნება ნახშირწყალბადისგან შემდგარ ამ ბლანტ და აალებად სითხეზე (რომელიც ადრე საზიზლარი და უსარგებლო ეჩვენებოდათ) არსებულ მოთხოვნაზე. ასეთი მოთხოვნის არარსებობის შემთხვევაში, ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაცია (OPEC) 70-იან წლებში ვერ მოიპოვებდა საერთაშორისო მოვლენებზე იმაზე მეტ გავლენას, ვიდრე აუდუბონის საზოგადოება (ბუნებრივი რესურსების კონსერვაციის დამცველი საზოგადოებრივი ორგანიზაცია). მაგრამ, იმის გამო, რომ ჩვენს საუკუნეში ნავთობზე უზარმაზარი მოთხოვნა არსებობს, OPEC -ის შესახებ ყველა დისასახლისმა იცის.

ვინ ვის უწევს კონკურენციას?

როდესაც, საკუთარი შემოსავლების გაზრდის მიზნით, სანარმოო რესურსების მფლობელები ქმნიან ისეთ ორგანიზაციებს, როგორცაა OPEC, ამას იმით ხსნიან, რომ ასეთი ორგანიზაცია მათ საშუალებას მისცემს, უფრო ეფექტიანად გაუწიონ კონკურენცია მათ მიერ მიწოდებული მომსახურების მყიდველებს. ეს არგუმენტები შეიძლება მცდარად მივიჩნიოთ იმის მიხედვით, თუ როგორ შევაფასებთ იმათ მოტივებს, ვინც ისინი წამოაყენა. სავსებით ცხადია, რომ გამყიდველები არ უწევენ კონკურენციას მყიდველებს. მყიდველები კონკურენციას უწევენ ერთმანეთს, იმის მისაღებად, რასაც გამყიდველები მიწოდებენ. გამყიდველები ერთმანეთს კონკურენციას უწევენ მყიდველებისთვის. კონკურენცია, რომლის ლიკვიდაციისთვისაც იყო გამიზნული OPEC, არის ნავთობის ექსპორტიორ ქვეყნებს შორის კონკურენცია. OPEC-მა შეძლო წარმატების მიღწევა, ვინაიდან შეძლო წარმოების შეზღუდვა, ხოლო, როდესაც წარმოების მცირე მოცულობის შენარჩუნება ვეღარ მოახერხა, მაშინვე დაკარგა კონტროლი ფასებსა და შემოსავლებზე.

გამყიდველებს შეუძლიათ იგივე თამაში სცადონ. აქ შეიძლება მივმართოთ ადრე მოყვანილ მაგალითს. ესაა შეთანხმება პროფესიონალური სპორტული გუნდების მეპატრონეებს შორის, რომლის მიხედვით, მეპატრონეები ერთმანეთს არ უწევენ კონკურენციას სპორტსმენების შეძენისას. იმისათვის, რომ ეს შეთანხმება ქმედითი იყოს, თითოეული სპორტსმენის მომსახურებით სარგებლის უფლება ერთ მეპატრონეს უნდა ჰქონდეს. სწორედ ამას ისახავს მიზნად „შერჩევის“ პოლიტიკა, რომელსაც პროფესიონალური სპორტის მეპატრონეთა ასოციაციები ახორციელებენ. როდესაც მყიდველები ასეთ ერთიან პოზიციას ირჩევენ, ამ ძალისაღმდეგ დაპირისპირებულ ქმედით საშუალებას შესაძლოა გამყიდველთა ორგანიზაცია წარმოადგინდეს. მაგრამ, ამ პირობებში გამყიდველთა ასოციაციის მიზანი იქნებოდა მყიდველთა შორის კონკურენციის განახლება ან გამყიდველთა შორის კონკურენციის შემცირება, და შევეცდებოდით, თუ მათ ქმედებას მყიდველებთან უფრო ეფექტიანი კონკურენციის მცდელობად მივიჩნევდით.

პროფკავშირები და კონკურენცია

ძირითადი ფედერალური აქტი, რომელიც პროფესიონალური კავშირების ორგანიზებასა და კოლექტიური ხელშეკრულებების დადებას არეგულირებს, პრეამბულაში მცდარად ამტკიცებს, რომ პროფკავშირები სჭირდებათ არაოგანიზებულ მშრომელებს, რათა უფრო ეფექტიანი კონკურენცია გაუწიონ კორპორაციებს. მაგრამ მშრომელები კონკურენციას უწევენ მშრომელებს, ხოლო დამქირავებლები — დამქირავებლებს. სწორედ ასეთი კონკურენცია ახდენს გავლენას ხელფასის დონეზე.

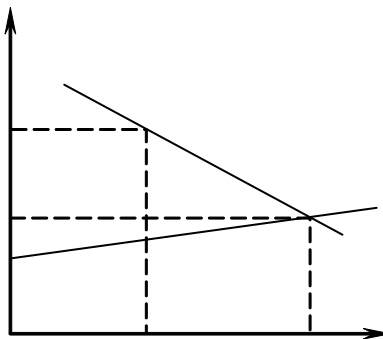
დამქირავებლებს არ შეუძლიათ, მშრომელებს გადაუხადონ ისეთი ხელფასი, როგორსაც ისურვებდნენ, იმავე მიზეზით, რომლითაც „არამქოს“ არ შეეძლო თავისი შეხედულების მიხედვით დაენესებინა ფასი ნავთობზე, რომელსაც ის საუდის არაბეთიდან ყიდულობდა. მშრომელებს ალტერნატიული შესაძლებლობები აქვთ სხვა დამქირავებლების სახით, ხოლო საუდის არაბეთს კი ყოველთვის ჰქონდა ალტერნატიული შესაძლებლო-

ბები სხვა ნავთობგადამამუშავებელი კომპანიების სახით. მშრომელების მიერ მიწოდებული შრომა ფასეულია დამქირავებლებისთვის, ამიტომ ეს უკანასკნელი მზად არიან, ერთმანეთს ამ შრომისთვის შეევაჭრონ, თუმცა ამას შეუძლია ხელფასის დონის ზრდა გამოიწვიოს. ნავთობი ფასეულია ნავთობგადამამუშავებელი კომპანიებისთვის და ისინიც მზად არიან კონკურენციისთვის, რის შედეგადაც, ნავთობის ფასი ბარელში 3 დოლარიდან (1972 წელს, როდესაც OPEC ახალი შექმნილი იყო) 30 დოლარამდე გაზარდეს. OPEC საკმაოდ მაღალ ფასს — ბარელში 20 დოლარს — 80-იან წლებამდე ინარჩუნებდა, ვიდრე დაშლას დაიწყებდა.

ზუსტად ასევე, თუ სხვა მშრომელები მზად არიან, იგივე მომსახურება უფრო ნაკლებ ფასად მიანოდონ, მშრომელები ვერ მიაღწევენ იმ ხელფასის დანესებას, რომელსაც, მათივე აზრით, იმსახურებენ. მშრომელები ერთმანეთს კონკურენციას უწევენ და პროფკავშირების შექმნის ერთ-ერთი მიზანიც სწორედ ამ კონკურენციის შეზღუდვაა. პროფკავშირები აუმჯობესებს თავისი წევრების პოზიციებს, რისთვისაც კონკურენციის საშუალებას უზღუდავს მათ, ვინც პროფკავშირების წევრი არ არის. მათ შეუძლიათ ეს პირდაპირ გააკეთონ, მაგალითად, დადონ კონტრაქტი დამქირავებლებთან, რომელთაც სამსახურში მიღების ძირითად პირობად პროფკავშირების წევრობა მიაჩნიათ, შემდეგ კი წევრთა რაოდენობა შეზღუდონ. მათ შეუძლიათ იგივე არაპირდაპირი გზითაც გააკეთონ: ზუსტად ისე, როგორც კანონით დადგენილი მინიმალური ხელფასი ზღუდავს ზოგიერთი მშრომელის მიერ სამუშაო ადგილის მიღების შესაძლებლობას, პროფკავშირების მიერ მოთხოვნილი მაღალი ხელფასიც (რომელიც გაფიცვის მუქართაა გამაგრებული) უკარგავს შრომის შესაძლებლობას იმას, ვინც თანახმა იყო ნაკლებ ხელფასზეც ემუშავა.

ის შეხედულება, რომ აშშ-ში პროფკავშირები იმიტომ შეიქმნა, რომ მსხვილი კორპორაციების სიძლიერეს დაპირისპირებოდა, ისტორიული ფაქტებით არ დასტურდება. ამ ქვეყანაში მძლავრი პროფკავშირები ჯერ იმ დარგებში წარმოიქმნა, რომლებიც წვრილი ფირმებით იყო წარმოდგენილი: მშენებლობაში, ბეჭდვით საქმეში, საფეიქრო და სამთო-მომპოვებელ წარმოებაში. რკინიგზა გამონაკლისია, რომელიც ზოგად წესს ადასტურებს: არსებობდა სპეციალური კანონი, რომელიც რკინიგზის მუშაკთა პროფკავშირებს დიდ ძალაუფლებას აძლევდა. ის პროფკავშირები, რომლებიც დღეს მსხვილ კორპორაციებს უპირისპირდება მეტალურგიაში, ავტომობილების წარმოებასა და ელექტრომონოპოლიზების წარმოებაში, პროფკავშირების იმ პროექტების შთამომავალი არიან, რომელთაც წვრილ დამქირავებლებთან ჰქონდათ საქმე.

ხელფასების დონე

დასაქმება

შრომითი შესაძლებლობები
მცირდება მაღალი ხელფასის
იძულებითი დანესების შედეგად

სიღარიბის შემცირება უთანასწორობის
შემცირებისგან განსხვავდება. ისინი
ზოგჯერ ერთად ხორციელდება,
ზოგჯერ კი, — ცალ-ცალკე

სიღარიბე და უთანასწორობა

შემოსავალი არ შეიძლება უფრო დიდი იყოს, ვიდრე პროდუქციის მოცულობა. ფულადი ან ნომინალური შემოსავლების ზრდის სისწრაფეს იმ ადამიანების შესაძლებლობები განსაზღვრავს, რომლებიც საზოგადოების ფულს ქმნიან. მაგრამ არავის ეკონომიკური მდგომარეობა არ უმჯობესდება, როდესაც შემოსავალი ორჯერ იზრდება, ხოლო ფულის თითოეულ ერთეულს იმაზე ორჯერ ნაკლები საქონლის ყიდვა შეუძლია, რასაც მანამდე ყიდულობდა. საზოგადოების წევრების რეალური შემოსავლების გასაზრდელად აუცილებელია რეალური საქონლის წარმოების მოცულობის ზრდა.

მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია საზოგადოების ზოგიერთი წევრის შემოსავლების გაზრდა წარმოების მოცულობის ზრდის გარეშე, სხვების შემოსავლების შემცირების გზით. ასეთი ქმედების მიზანი შეი-

ძლება იყოს უთანასწორობის შემცირება, ან სიღარიბის შემცირება. ეს ორი მიზანი ერთმანეთისგან განსხვავდება, თუმცა, ხშირად ასე არ ფიქრობენ. ლარიბთა ხვედრითი წილის შემცირება შესაძლებელია (რაც მოხდა აშშ-ში მე-20 საუკუნის განმავლობაში) უთანასწორობის მნიშვნელოვანი შემცირების გარეშეც.

მოსახლეობის აღწერის ბიუროს ოჯახების მონაცემების დამუშავების ერთ-ერთი ყველაზე ხშირად გამოყენებული მეთოდი შემოსავლების მიხედვით, ოჯახების კვინტილებად (მეხუთედებად) განაწილება წარმოადგენს. 12-1 ცხრილში ნაჩვენებია იმ შემოსავლების წილი ოჯახების მთლიან შემოსავლებში, რომლებიც 1997 და წინა ხუთი წლის განმავლობაში მიიღეს ყველაზე დაბალშემოსავლიანმა ოჯახებმა (პირველი კვინტილი), სიდიდით მომდევნო შემოსავლების მქონე ოჯახებმა (მეორე კვინტილი) და ა.შ., იმ ოჯახებამდე, რომელთა შემოსავლები ყველაზე მაღალია (ბოლო კვინტილი). შემოსავლები თანაბრად რომ ნაწილდებოდეს, თითოეული კვინტილის შემადგენელი ოჯახები საერთო თანხის 20 პროცენტს მიიღებდნენ. ცხადაა, ეს ასე არ არის. ცხრილში მოყვანილია ყველაზე დიდი შემოსავლების მქონე ოჯახების (ოჯახების საერთო რაოდენობის 5 პროცენტი) მონაცემები.

ამ მონაცემებიდან ორი ყველაზე საყურადღებოა. ერთ-ერთი ისაა, რომ მიუხედავად პროგრესული საშემოსავლო გადასახადებისა და მცირეშემოსავლიანი ოჯახებისთვის დახმარებების სახელმწიფო პროგრამების ზრდისა, საუკუნის მეორე ნახევარში აშშ-ში შემოსავლების განაწილება მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა. მეორე საყურადღებო მონაცემია მოგება, რომელიც შექმნილია ზედა კვინტილში 1980 წლიდან, და დანაკარგები, რომლებიც ქვედა კვინტილების წევრებმა განიცადეს.

ოჯახების ფულადი შემოსავლები – მთლიანი შემოსავლების წილი, მიღებული ყოველი კვინტილის და ყველაზე მაღალი შემოსავლის მქონე ოჯახების 5%-ის მიერ.

ცხრილი 12.1

	1950	1960	1970	1980	1990	1997
პირველი კვინტილი	4,5	4,8	5,4	5,3	4,6	4,2
მეორე კვინტილი	12,0	12,2	12,2	11,6	10,8	9,9
მესამე კვინტილი	17,4	17,8	17,6	17,6	16,6	15,7
მეოთხე კვინტილი	23,4	24,0	23,8	24,3	23,8	23,0
მეხუთე კვინტილი	42,7	41,3	40,9	41,0	44,3	47,2
ყველაზე მაღალშემოსავლიანი ოჯახების (ოჯახების საერთო რაოდენობის 5%)	17,3	15,9	15,6	14,6	17,4	20,7

1950 წლიდან მოყოლებული, ამ პროცენტული რაოდენობების სტაბილურობა მოჩვენებითია. უპირველეს ყოვლისა, ეს რიცხვები გვიჩვენებს შემოსავლებს გადასახადების გადახდამდე. მეორეც, ამ მონაცემებში არ შედის ნატურალური დახმარებები. მათში ასახულია მხოლოდ ფულადი დახმარებები. მაგალითად, აქ გათვალისწინებულია პენსიები, ვეტერანებისთვის სოციალური დახმარების პროგრამის, არასრულწლოვანი ბავშვების დახმარების პროგრამისა და სოციალური დახმარების ყველა სახის პროგრამის ფარგლებში მიღებული დახმარებები, რომელთაც ფულის სახე აქვს. მაგრამ ეს მონაცემები არ ითვალისწინებს ისეთი ნატურალური დახმარებების ღირებულებას, როგორებიცაა სამედიცინო დახმარება, ბინის ქირის შეღავათები და სასურსათო ტალონები. ესენიც შემოსავლებია, თუმცა ფულის გადახდას არ ითვალისწინებს. მესამეც, ეს მონაცემები არ არის იმგვარად კორექტირებული, რომ ოჯახების წევრთა რაოდენობა გაითვალისწინოს. ზედა კვინტილი მოიცავს 30 პროცენტით მეტ ადამიანს, ვიდრე ქვედა.¹ როდესაც ყველა ეს კორექტირება შესრულებულია, დაბალი შემოსავლების მქონე ჯგუფების წილი იზრდება, ხოლო მაღალი შემოსავლის მქონე ჯგუფების წილი მცირდება.

გვინდა ყურადღება მივაპყროთ იმას, რომ, მიუხედავად უთანასწორობის მხოლოდ უმნიშვნელო შემცირებისა, ამ პერიოდში სიღარიბე მნიშვნელოვნად შემცირდა. 12-2 ცხრილში ასახულია ამ პერიოდში აშშ-ის მოსახლეობაში იმ ოჯახების ხვედრითი წილი, რომლებიც სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ იმყოფებიან. სიღარიბის ზღვარი ის შემოსავალია, რომელიც საჭიროა სხვადასხვა სიდიდის ოჯახების ნორმალური ცხოვრებისთვის. მის დასადგენად, შემოსავალი, რომელიც საჭიროა საკმარისი საკვების შესაძენად, სამზე მრავლდება. სიღარიბის ზღვარი ყოველწლიურად იცვლება ფულის ღირებულების ცვლილების შესაბამისად.

¹ მნიშვნელოვანია იმის ცოდნაც, რომ ზედა კვინტილში შემაჯავლი ოჯახების შრომის მიწოდების რაოდენობა ოთხჯერ მეტია, ვიდრე ქვედა კვინტილში მყოფი ოჯახებისა.

ამ მონაცემების გამოქვეყნება მოსახლეობის აღწერის ბიურომ მხოლოდ 1959 წლიდან დაიწყო. ეს რომ ადრე გაეკეთებინა, სიღარიბის მონაცემები უფრო დრამატული იქნებოდა, ვიდრე 12-2 ცხრილის მონაცემები. ჯანდაცვისა და ადამიანთა მომსახურების დეპარტამენტის ნევრის, ფორდონ ფისერის გამოთვლებით, 1948 წელს სიღარიბე 33 პროცენტს შეადგენდა. მეორე მსოფლიო ომის წინ არსებული სიღარიბის დონე, მიახლოებითი გამოთვლების მიხედვით, 60-70 პროცენტი იყო.²

იმ ოჯახების წილი, რომელთა შემოსავალი სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ იმყოფება

ცხრილი. 12-2

წელი	პროცენტი
1997	10,3
1990	10,7
1980	10,3
1970	10,1
1975	13,9
1960	18,1

წყარო: აშშ მოსახლეობის აღწერის ბიურო, სიღარიბის ისტორიული მონაცემების ცხრილები, ცხრილი 13.

<http://www.census.gov/hhes/income/histinc/index.html>

სიღარიბის ასეთი შემცირების მიზეზი ეკონომიკური ზრდა იყო. როდესაც მთლიანი შემოსავალი წელიწადში საშუალოდ სამი პროცენტით იზრდებოდა, როგორც ეს აშშ-ში ხდებოდა საუკუნის პირველ ნახევარში, მთლიანი შემოსავალი 50 წლის განმავლობაში გაოთხმაგდებოდა. თუ სიღარიბის ზღვარი აბსოლუტური სიდიდით და ფასების დონის ცვლილებებს ითვალისწინებს, მაშინ სიღარიბე დიდად მცირდება მაშინაც კი, როდესაც უთანასწორობის მთლიანი სურათი არ იცვლება.

არის თუ არა სიღარიბე დაბალი შემოსავალი ან ისეთი შემოსავალი, რომელიც საშუალოზე გაცილებით ნაკლებია?

მაგრამ რამდენად მისაღებია სიღარიბის ზღვრის აბსოლუტურ ერთეულებში გამოსახვა? უცნაური ხომ არ არის იმის თქმა, რომ მსოფლიოში უმდიდრესი ქვეყნის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი მე-20 საუკუნის პირველ ათწლეულებში სიღარიბეში ცხოვრობდა. ადამიანების უმრავლესობა სიღარიბეს რეალურ ერთეულებში აღიქვამს. გამოკითხვის მონაცემები ნათლად გვიჩვენებს, რომ ამერიკელების უმრავლესობა ოჯახის ნორმალური ცხოვრებისთვის საჭირო თანხად დაახლოებით იმაზე ერთნახევარჯერ მეტ თანხას ასახელებს, ვიდრე მთელი საზოგადოების საშუალო შემოსავალია. ამ სტანდარტით, სიღარიბის მნიშვნელოვანი შემცირება აუცილებლად იწვევს უთანასწორობის შემცირებას.

რას ვგულისხმობთ სინამდვილეში შემოსავლების უთანასწორობის შესახებ საუბრისას? როდესაც ვხედავთ ისეთ მონაცემებს, როგორც 12-1 ცხრილშია მოყვანილი, მზად ვართ, დაუფიქრებლად დავუშვათ, რომ მიმდინარე წელს მეორე ან მეოთხე ქვეჯგუფში შემავალი ოჯახები იგივე ოჯახებია (ან ამავე ოჯახების უფრო ადრეული თაობები), რომლებიც ამავე ჯგუფებში შედიოდნენ წინა წლებში. ეს ყოველთვის ასე არ არის. უფრო მეტიც, ეს ნაკლებსავარაუდოა. იმ მარტივი მიზეზიდან გამომდინარე, რომ შემოსავლების იერარქიაში ოჯახის ადგილი დიდად არის დამოკიდებული ოჯახის ძირითადი მარჩენალის ასაკზე.

ოჯახების ფულადი შემოსავლები 1997 წელს

ცხრილი. 12-3

ოჯახების უფროსი ასაკი	საშუალო შემოსავალი (\$)
15-დან 24 წლამდე	26,778
25-დან 34 წლამდე	46,065
35-დან 44 წლამდე	60,435

² მონაცემები აღებულია ნაშრომიდან "Twentieth Century Record of Inequality and Poverty in the United States", Robert D. Plotnick, Eugene Smolensky, Erik Even House, Siobhan Reilly. ნაშრომის ავტორები პასუხს არ აგებენ ჩვენს მსჯელობაში მათი მიმოხილვის შედეგების გამოყენების შესახებ.

45-დან 54 წლამდე	72,967
55-დან 64 წლამდე	66,925
65 წელს ზევით	42,870

წყარო: აშშ მოსახლეობის აღწერის ბიურო, სიღარიბის ისტორიული მონაცემების ცხრილები, ცხრილი - 11.

<http://www.census.gov/hhes/income/histinc/index.html>

ამ აზრს 12-3 ცხრილში მოყვანილი მონაცემებიც ადასტურებს. აქ ნაჩვენებია ყველა ოჯახის საშუალო შემოსავლები 1997 წელს ოჯახის უფროსი ასაკის მიხედვით. ცხრილის მონაცემები ამტკიცებს, რომ უთანასწორობა მნიშვნელოვნად შემცირდებოდა, რომ შეგვეძლოს ოჯახის შემოსავლების შედარება ოჯახის უფროსის სიცოცხლის სხვადასხვა პერიოდში.

თუ შევადარებთ 12.3 ცხრილში მოყვანილ მონაცემებს სხვადასხვა კვინტილების მიერ 1997 წელს მიღებულ მაქსიმალურ შემოსავლებს,³ აღმოვაჩინებთ, რომ „საშუალო“ ოჯახი თავისი არსებობის მანძილზე მეორე ჯგუფიდან შუა ჯგუფის გავლით მეოთხე ჯგუფში გადადის, შემდეგ კი კვლავ შუა ჯგუფს უბრუნდება, როდესაც ოჯახის უფროსი პენსიაზე გადის.

რატომ იზრდება უთანასწორობა?

იმისთვის, რომ გავერკვეთ, თუ რატომ იზრდებოდა უთანასწორობა 1980 წლიდან (უფრო ზუსტად, დაახლოებით 1974 წლიდან), უნდა გავისხენოთ, რომ აშშ-ის ოჯახების 80%-ის შემოსავალი შრომის ანაზღაურებაზეა დაფუძნებული. შემოსავლების უთანასწორობის ნებისმიერი ზრდის მიზეზების ასახსნელად, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავაკვირდეთ ხელფასების სტრუქტურის ცვლილებებსა და აგრეთვე მოთხოვნისა და მიწოდების ცვლილებებს, რომლებიც ხსენებულ ცვლილებებს იწვევს.

უთანასწორობა, განათლება და კვალიფიკაცია

1980-1990 წლებში შეიმჩნეოდა ხელფასების უთანასწორობის ზრდა. მიწოდების თვალსაზრისით, იმ სკოლადამთავრებულების რაოდენობა, რომელიც სამუშაო ძალას უერთდებოდნენ, უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე კოლეჯის კურსდამთავრებულების რაოდენობა. ასეთი მდგომარეობა, სხვა თანაბარ პირობებში, იწვევს დიდ რაოდენობრივ განსხვავებას კოლეჯის კურსდამთავრებულთა და სკოლადამთავრებულთა საშუალო ხელფასებს შორის და ზრდის ხელფასების უთანასწორობას.

მოთხოვნის თვალსაზრისით, ამ პერიოდში რამდენიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება დაფიქსირდა. სანარმოო სექტორი მცირდებოდა, ხოლო მომსახურების სფერო იზრდებოდა. სხვა სექტორებთან შედარებით, ნარმოებაში არსებული ხელფასები ნაკლებად უთანასწორო იყო, ამიტომ სანარმოო სექტორის სიდიდის შემცირებამ უთანასწორობის ზრდა გამოიწვია. ამასთანავე სწრაფად იზრდებოდა ის დარგები, რომლებიც, ტრადიციულად კოლეჯის კურსდამთავრებულთა შრომას იყენებდნენ. ამ ყველაფრის შედეგად გაიზარდა სხვაობა განათლებული, კვალიფიციური მშრომელებისა და იმათ ხელფასებს შორის, ვისაც ნაკლები განათლება და კვალიფიკაცია ჰქონდა.

შემოსავლების გადანაწილება

მსგავსი საკითხებისადმი ინტერესი, ჩვეულებრივ, იმის გამო ჩნდება, რომ შემოსავლებს შორის დიდი განსხვავების არსებობას მრავალი ადამიანი არასასურველად მიიჩნევს. კიდევ ერთხელ მიაქციეთ ყურადღება იმას, რომ ეს აზრი სრულიად განსხვავებულია იმ შეხედულებისგან, რომ სიღარიბე არასასურველი. სიღარიბე შეიძლება არსებობდეს შედარებით თანასწორობასთან ერთად, ისევე როგორც შესაძლებელია დიდი უთანასწორობისა და მეტად მცირე სიღარიბის გვერდი-გვერდ არსებობაც. ცოტა ვინმე თუ დაფიქრდება იმაზე, თუ რატომაა არასასურველი სიღარიბე, რა ზომითაა დასაშვები უთანასწორობა, ან რატომ უნდა გამოიწვიოს გაცილებით მეტი შემოფოთება ფულადი შემოსავლების უთანასწორობამ, ვიდრე უთანასწორობის სხვა სახეებმა.

მიუხედავად იმისა, თუ რა პასუხები გაეცემა ამ კითხვებს, ოჯახებისა და ცალკეული ამერიკელების შემოსავლებს შორის უთანასწორობის დაძლევისკენ მიმართული პროგრამები ერთ პრინციპულ სირთულეს აწყდება: ვინაიდან, შემოსავალს არავინ ანაწილებს, ამიტომ შეუძლებელია მისი გადანაწილება. არავის ძალუძს საკუთარი შეხედულების მიხედვით საზოგადოებრივი პროდუქტის ნაწილებად დაყოფა. ყველაზე

³ ქვედა ოთხი კვინტილის ოჯახების მაქსიმალური შემოსავლები 1997 წელს შესაბამისად, 20586, 36000, 53616 და 80000 დოლარს უდრიდა. მოსახლეობის უმდიდრესი 5%-ის ოჯახების მინიმალური შემოსავალი 137000 დოლარს შეადგენდა.

მეტი, რისი გაკეთებაც მთავრობას შეუძლია ისაა, რომ უკეთესი შედეგების მიღწევის იმედით შეცვალოს თამაშის წესები. რაც შემდგომში მიიღწევა, ყოველთვის განსხვავებული იქნება იმისგან, რის მიღებასაც ვარაუდობდნენ და შეიძლება, საპირისპიროც კი აღმოჩნდეს.

შემოსავლების უთანასწორობის შემცირების უმარტივეს და ყველაზე პირდაპირ გზას თითქოსდა წარმოადგენს პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებს დიდი შემოსავლების დაბეგვრას და მცირე შემოსავლების მქონე პირებისათვის დახმარებების გაცემას. მაგრამ ეკონომიკაში არაფერი ხდება ასე მარტივად და პირდაპირ. იმისათვის, რომ გაზარდოს გადასახადები დიდ შემოსავლებზე, მთავრობამ უნდა შეცვალოს მიღებული შემოსავლების გარკვეულ კატეგორიებზე გადასახადების გადახდის წესები. როდესაც ის ამას გააკეთებს, ადამიანები მაშინვე არ დაინწყებენ ამ მაღალი გადასახადების გადახდას. ისინი შეეცდებიან მოიქცნენ ისე, რომ მინიმუმამდე დაიყვანონ თამაშის ახალი წესების ზემოქმედება. ზოგიერთი ეს ცვლილება იმაში გამოიხატება, რომ ისინი შეეცდებიან კანონიერი გზით თავიდან აიცილონ გადასახადების გადახდა. სხვები გადასახადების თავიდან აცილების არაკანონიერ გზებს მიმართავენ. ეს ყველაფერი იქამდე მიგვიყვანს, რომ განსხვავება მიზანსა და შედეგს შორის მეტად დიდი აღმოჩნდება. გადასახადების გაზრდის შედეგად მიღებული შემოსავალი მოსალოდნელზე გაცილებით ნაკლები იქნება.

გადასახადები და სუბსიდიები ცვლიან სტიმულებს, და შესაბამისად, - ქცევას

ღარიბებს რომ დამატებითი შემოსავალი მისცეს, მთავრობამ უნდა შეიმუშავოს ახალი წესები, რომლებიც დახმარებების მიღების უფლებებს დაარეგულირებს. კანონების ასეთ გადახედვას არასასურველი შედეგები მოჰყვება, ვინაიდან ადამიანები შეეცდებიან შეცვალონ ქცევა, რათა ახალ კრიტერიუმებს შეესაბამებოდნენ. ზოგიერთი ასეთი მცდელობა კანონიერი იქნება, ზოგი — უკანონო, მაგრამ მათი ერთობლივი ზემოქმედება, შესაძლოა, მნიშვნელოვანი აღმოჩნდეს, ვინაიდან არსებობს უამრავი შანსი, რომლითაც ადამიანებს შეუძლიათ ისარგებლონ. სინამდვილეში, სიღარიბესთან ბრძოლის ძალისხმევის გაზრდისას, იმ ადამიანების რაოდენობა, რომლებიც ღარიბების კატეგორიას მიეკუთვნებიან, შეიძლება გაიზარდოს.

განვიხილოთ მარტოხელა სამშვილიანი დედის მაგალითი. დაუშვათ, დედა თვეში იღებს 400 დოლარის ოდენობის ნაღდ ფულს, 100 დოლარის სასურსათო ტალონებს და 50 დოლარის შეღავათიან სამედიცინო დახმარებას თავისთვის და შვილებისთვის. შემდეგ მას სთავაზობენ სამუშაო ადგილს თვეში 1000 დოლარის ანაზღაურებით. მიიღებს თუ არა ის ამ წინადადებას და უარს იტყვის თუ არა დახმარებაზე? გაუმჯობესდება თუ არა მისი ეკონომიკური მდგომარეობა, თუ ასე მოიქცევა?

დახმარებიდან მიღებული შემოსავალი არ იბეგრება. თუ დედა მუშაობას დაიწყებს, მოუნწევს სოციალური უზრუნველყოფისა და საშემოსავლო გადასახადების გადახდა. მან უნდა იზრუნოს ბავშვების მოვლაზე, შეიძინოს ტანსაცმელი და განიოს სატრანსპორტო ხარჯები. უფრო მეტიც, ის დაკარგავს ყოველთვიური ფულადი დახმარების, სასურსათო ტალონებისა და შეღავათიანი სამედიცინო მომსახურების მიღების უფლებას. როდესაც ყველა ამ დანახარჯს შეაჯამებს, აღმოჩნდება, რომ მისი ხელფასი სინამდვილეში 90%, ან მეტი ზღვრული საგადასახადო განაკვეთის მიხედვით დაიბეგრება.

ზღვრული საგადასახადო განაკვეთი: დამატებული შემოსავლის პროცენტული წილი, რომელიც გადასახადების ამკრეფს მიაქვს.

აიღეთ რეალური ციფრები და თავად შეამოწმეთ შედეგი! თუ საშემოსავლო და სოციალური დაცვის გადასახადები, ტრანსპორტისა და ტანსაცმლის ხარჯები 350 დოლარი ჯდება, ხოლო დახმარების დაკარგვა თვიურ შემოსავალს კიდევ 550 დოლარით ამცირებს, სამშვილიან დედას მოუნწევს 900 დოლარის გადახდა 1000 დოლარის მისაღებად, ეს კი დახმარებიდან მიღებული შემოსავლის დანამატის 90%-იან ზღვრულ საგადასახადო განაკვეთს შეესაბამება, რაც არცთუ ისე მიმზიდველია. ასეთ სიტუაციაში ვერავინ დაადანაშაულებს ამ ქალს სიზარმაცესა და უპასუხისმგებლობაში, თუ ის უარს იტყვის შეთავაზებულ სამსახურზე, განაგრძობს დახმარების მიღებას და თავად მოუვლის შვილებს.

იახტების მფლობელები მდიდრები არიან. ის, ვინც ნაგვის ყუთებში იქექება, ღარიბია. მაგრამ, თუ მთავრობა მიიღებს ახალ კანონს, რომლის მიხედვითაც, იახტის თითოეული მეპატრონე ვალდებული იქნება, წელიწადში 10000 დოლარი გადარიცხოს „ნაგვისმადიებლების“ დახმარების ფონდში და თითოეულს ამ ფონდიდან ყოველწლიურად 2000 დოლარს დაუნიშნავს, რეგისტრირებული იახტების რიცხვი მკვეთრად შემცირდება, ხოლო მათი რაოდენობა, ვინც თავს „ნაგვისმადიებლებს“ უწოდებს, მკვეთრად გაიზრდება.

შესაძლოა, ეს სურათი გაზვიადებულიც იყოს, მაგრამ ზუსტად ასახავს პრობლემის არსს. დიდ საზოგადოებას არ შეუძლია დავალებების განაწილება და პრიზების დარიგება თავისი წევრებისთვის ისე, როგორც ამას მშობლები საკუთარ ოჯახებში აკეთებენ — შესაძლებლობებისა და საჭიროებების მიხედვით. დავალებებისა და პრიზების განაწილება აუცილებლად დამოკიდებული იქნება იმ ადამიანების ქცევაზე, რომლებსაც საკუთარი ინტერესები აქვთ თამაშის აღიარებული წესების პირობებში. შემოსავლების გადანაწილებისას მთავრობას შეუძლია მიაღწიოს მხოლოდ იმას, რისი მიღწევაც თამაშის წესების შეცვლითაა შესაძლებელი. ეს კი ნამდვილად არ მიგვიყვანს იმ შედეგებამდე, რის მიღებასაც ვაპირებდით, როდესაც წესებს ვცვლიდით.

თამაშის წესების შეცვლა და საზოგადოებრივი თანამშრომლობა

თუ თავდაპირველი ცვლილება სასურველ შედეგებს არ იძლევა, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ კვლავ უნდა შევცვალოთ კანონები და განვაგრძოთ მათი ცვლილება მანამ, სანამ მიზანს არ მივაღწევთ. მაგრამ ვის აქვს ის ცოდნა, რომელიც აუცილებელია ამ მშვენიერი ცვლილებების ჩასატარებლად? იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი ასეთი ცოდნა იარსებებდა, ვის აქვს ამ ცვლილებების განხორციელების ძალაუფლება დემოკრატიულ საზოგადოებაში? რა მოუვა თანამშრომლობის რთულ პროცესებს, რომელთაც მაღალი სპეციალიზაციის მქონე ეკონომიკა ემყარება, თუ თამაშის წესები განუწყვეტილად იცვლება?

ადამიანები ახორციელებენ ინვესტიციებს, რალაცაზე უარს ამბობენ, იღებენ სარისკო გადაწყვეტილებებს იმის რწმენით, რომ საკუთრების დადგენილი უფლებები დაცული იქნება და წესები „თამაშის“ მსვლელობისას არ შეიცვლება. წესი, რომელიც ითვალისწინებს, რომ კანონი ნებისმიერ მომენტში შეიძლება შეიცვალოს, თითქმის ყველა სახის საზოგადოებრივი თანამშრომლობის საფუძველს შეარყევდა. საკუთრების უფლებები საკმარისად სტაბილური და ნათელი უნდა იყოს, თუ გვსურს, რომ ადამიანები მომავალს გეგმავდნენ და საკუთარი გადაწყვეტილებების შორეულ შედეგებს ითვალისწინებდნენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ, როდესაც თამაშის წესების გაუთვალისწინებელი ცვლილებების გამო მოლოდინი არ სრულდება, საზოგადოების წევრები აღარ თამაშობენ ჩვეულებრივ თამაშებს და მთელი ყურადღება უფრო მნიშვნელოვან თამაშზე — წესების დადგენაზე გადააქვთ.

შემოსავლების განაწილება სანარმოო რესურსების მიწოდებისა და მათზე არსებული მოთხოვნის შედეგია. სანარმოო რესურსების წარმოება არის ინვესტირება ან კაპიტალის შექმნა. კაპიტალის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სახეა ადამიანური კაპიტალი. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან აშშ-ში თვით მდიდარი ადამიანებიც კი შემოსავლებს ძირითადად ადამიანური რესურსების მიწოდების შედეგად იღებენ.

საზოგადოებაში განხორციელებული ინვესტიციების ხასიათი და მოცულობა საკუთრების საყოველთაოდ მიღებულ და დადგენილ წესებზეა დამოკიდებული, ვინაიდან საკუთრების უფლება განსაზღვრავს იმას, თუ რას უნდა მოელოდნენ ადამიანები საკუთარი ქმედებებიდან.

დროითი უპირატესობების დაბალი ნორმა ინვესტიციებს უფრო მიმზიდველს ხდის, ვიდრე მოხმარებას. ინვესტიციების მომავალი უკუგების დიდი განუსაზღვრელობა ადამიანს მომავალი შემოსავლის უფრო მაღალი განაკვეთით დისკონტირებას აიძულებს, რაც ინვესტიციების შემცირებას იწვევს.

ნებისმიერი სახის სანარმოო მომსახურებაზე მოთხოვნა არ არის აბსოლუტურად არაელასტიური. ვინაიდან არსებობს ნებისმიერი სახის სანარმოო მომსახურების სუბსტიტუტები, ამიტომ რაც უფრო ნაკლებია ფასი, მით მეტია მოთხოვნა, და, რაც უფრო მეტია ფასი, მით ნაკლებია მოთხოვნა.

სანარმოო მომსახურების პოტენციური მომხმარებლები იღებენ გადაწყვეტილებას საკუთარი მოთხოვნის შესახებ, რისთვისაც ერთმანეთს ადარებენ სხვადასხვა გადაწყვეტილებების შესაბამის სავარაუდო ზღვრულ დანახარჯებსა და ზღვრულ შემოსავალს.

სანარმოო მომსახურებაზე მოთხოვნა და, აქედან გამომდინარე, ფასი, ნაწილობრივ მის მიერ წარმოებული საქონლის მოთხოვნაზეა დამოკიდებული. მაგრამ სანარმოო მომსახურების ფასები, თავის მხრივ, გავლენას ახდენს გარკვეული სახის საქონლის წარმოების დანახარჯებსა და ფასებზე და, აქედან გამომდინარე, წარმოებული და გაყიდული საქონლის რაოდენობაზე.

სანარმოო მომსახურების გამყიდველები კონკურენციას არ უწევენ ამ მომსახურების მყიდველებს. გამყიდველები კონკურენციას უწევენ სხვა გამყიდველებს, მყიდველები — სხვა მყიდველებს. უფრო მაღალი შემოსავლებისადმი მისწრაფებას კონკურენციის შემცირების მცდელობამდე მივყავართ, ვინაიდან ის, რაც გამყიდველმა უნდა მიიღოს, და ის, რაც მყიდველმა უნდა გადაუხადოს, კონკურენტების მიერ შეთავაზებულ ალტერნატიულ შესაძლებლობებზეა დამოკიდებული.

ეკონომიკური აღმავლობის შედეგად აშშ-ში ღარიბთა ხვედრითი წილი მე-20 საუკუნის პირველ სამ მეოთხედთან შედარებით მნიშვნელოვნად შემცირდა. სიღარიბის დონე სტაბილური გახდა, ხოლო საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში გაიზარდა კიდევ. საუკუნის ბოლო მეოთხედი შემოსავლების უთანასწორობის მცირე, მაგრამ მყარი ზრდითაც ხასიათდება, ამის ძირითადი მიზეზი იყო არაკვალიფიციური და არასაკმარისად განათლებული მშრომელების მიწოდების ზრდა. ამავე დროს, იზრდებოდა მოთხოვნა განათლებულ და კვალიფიციურ მშრომელებზე.

საზოგადოებრივი თანამშრომლობა მოითხოვს საკუთრების შედარებით სტაბილურ უფლებებს, ვინაიდან ითვალისწინებს ადამიანების უნარს, იწინასწარმეტყველონ საკუთარი გადაწყვეტილებების შედეგები.

საკითხები განსჯისათვის

1. შემოსავალი არის ფულადი შენატანების ნაკადი დროის ერთეულში: 240 დოლარი კვირაში ან 30 000 დოლარი წელიწადში. სიმდიდრე არის აქტივების — ნაღდი ფულის, აქციების, შენობების, შრომის იარაღების, კვალიფიკაციისა და სხვ. — მარაგი. როგორ არის დაკავშირებული ერთმანეთთან შემოსავალი და სიმდიდრე?
  - ა) თუ გაქვთ წლიური რენტა, რომელიც მომავალი 20 წლის განმავლობაში ყოველწლიურად 10000 დოლარს მოგიტანთ, როგორი იქნება ამ რენტის დღევანდელი ღირებულება? რამდენად გაზრდის თქვენს სიმდიდრეს ეს კაპიტალი?
  - ბ) დავუშვათ, გაქვთ 100 აქცია ახალი პერსპექტიული კომპანიისა, რომელსაც ჯერ არ დაუწყია დივიდენდების გაცემა და, შესაძლოა, მომავალი რამდენიმე წლის განმავლობაში ეს ვერც გააკეთოს. ნიუ-იორკის საფონდო ბირჟაზე ამჟამად ერთი აქცია 50 დოლარად იყიდება. რა სიმდიდრეს ფლობთ ამ აქციების სახით? რომ მოისურვოთ ამ სიმდიდრის გადაქცევა შემოსავლად, როგორ შეძლებდით ამის გაკეთებას? დაახლოებით რა შემოსავლის მიღება შეგიძლიათ თქვენი სიმდიდრის შემცირების გარეშე?
  - გ) რატომ შეიძენენ ერთ ასეთ აქციას 50 დოლარად, თუ ცნობილია, რომ კომპანია არ აპირებს

დივიდენდების გაცემას რამდენიმე წლის განმავლობაში?

- დ) კერძო ავტომობილი სიმდიდრის ნაწილია. მოაქვს თუ არა მას რაიმე შემოსავალი მეპატრონისთვის? რა სახით?
- ე) რის მიხედვით განისაზღვრება სახლის საბაზრო ღირებულება და, აქედან გამომდინარე, მისი წილი პატრონის სიმდიდრეში? განისაზღვრება თუ არა სახლის ღირებულება (სიმდიდრე) მასში ცხოვრებიდან მიღებული სარგებლით?

განსაზღვრავს თუ არა სახლის ფასი სარგებლის სიდიდეს, რომელიც მასში ცხოვრებით მიიღება? დავუშვათ, ვიღაცას თავისი სახლი არ უყვარს, ვინაიდან ფანჯრებიდან მთებისა და ზღვის ყურის ხედი მისთვის არასასიამოვნოდ იშლება. შეამცირებს თუ არა ეს გარემოება ამ სახლში ცხოვრებისგან მიღებულ სარგებელს? შეამცირებს თუ არა ეს სახლის მფლობელობასთან დაკავშირებულ სიმდიდრეს? როგორი ქცევის გამოწვევა შეუძლია სარგებელსა და სიმდიდრეს შორის ასეთ დამოკიდებულებას?

- ვ) არის თუ არა ინჟინრის დიპლომი სიმდიდრე? რითი განისაზღვრება ასეთი დიპლომის ღირებულება? როგორ შეუძლია ახალ დიპლომიან ინჟინერს, რომელიც ახლახანს შეუდგა სამუშაოს, ამ სიმდიდრის ნაწილი მიმდინარე შემოსავლად აქციოს, რათა შეიძინოს ავეჯი ახალი ბინისთვის?
- ზ) წარმატებული ექიმი, რომელსაც ბევრი პაციენტი ჰყავს, იღებს გადაწყვეტილებას, გავიდეს პენსიაზე და გაყიდოს თავისი „საექიმო პრაქტიკა“. სინამდვილეში რას გაყიდის ის? რით განისაზღვრება გასაყიდი პროდუქტის ღირებულება პოტენციური მყიდველისთვის?
- თ) წარმოადგენს თუ არა მომავალი პენსია ადამიანის სიმდიდრის ნაწილს? წარმოადგენს თუ არა სიმდიდრის ნაწილს სოციალური დაცვის მოსალოდნელი დახმარება ადამიანისთვის, რომელსაც 65 წელი შეუსრულდა?

2. ცნობილია ექიმის ყოფილი ცოლის მიერ აღძრული სარჩელი, რომელშიც ქალი ითხოვდა, რომ მისთვის გადაეხადათ ქმრის სამედიცინო დიპლომის ღირებულების ნახევარი, ვინაიდან ის დაეხმარა ქმარს სამედიცინო კოლეჯის დამთავრებაში და, საერთო ქონების შესახებ კალიფორნიაში არსებული კანონის მიხედვით, უფლება ჰქონდა საერთო ქონების ნახევარზე.

- ა) ექიმის ადვოკატი ამტკიცებდა, რომ განათლება საკუთრება არ გახლავთ და არ შეიძლება მისი ნაწილებად დაყოფა, ვინაიდან დიპლომს ღირებულება არ ჰქონდა, როდესაც ქმარმა ის მიიღო. იმ შემთხვევაში, თუ ექიმი დიპლომის აღებისთანავე მოკვდებოდა, მის ცოლს ერთი ცენტრიც კი არ შეხვდებოდა. ეთანხმებით თუ არა ამას?
- ბ) დავუშვათ, ცოლ-ქმარს გაყრის მომენტში სახლი დაენვა. რა ზომებს მიმართავს ხოლმე ხალხი, რათა თავი დაიცვას მატერიალური ქონების შემთხვევითი დაზიანების ან რაიმე სხვა სახის დანაკარგებისგან? რა ზომებს მიმართავენ ახალგაზრდა ექიმები, რათა უზრუნველყონ საკუთარი ოჯახები დიდი შემოსავლით, მათი უეცარი სიკვდილის შემთხვევაშიც კი?
- გ) ცოლის ადვოკატებმა ყოფილი ქმრის სამედიცინო განათლების ღირებულების წილად 250000 დოლარი მოითხოვეს. დავუშვათ, სამედიცინო დიპლომს 30 წლის განმავლობაში ყოველწლიურად დამატებით 30000 დოლარის მოტანა შეეძლო იმის გარდა, რასაც ექიმი დიპლომის გარეშე მიიღებდა. იმ შემთხვევაში, თუკი მოსალოდნელია ინფლაცია, ეს თანხა შეიძლება გაიზარდოს, ამიტომ დღევანდელი ღირებულების შესაფასებლად უნდა ვისარგებლოთ სარგებლის რეალური და არა ნომინალური განაკვეთით. ეთანხმებით თუ არა ცოლის ადვოკატს იმის შეფასებაში, თუ რა უნდა ეკუთვნოდეს მის კლიენტს? როგორი იქნება 30000 დოლარის ნახევრის დღევანდელი ღირებულება, რომელიც 30 წელზეა გათვლილი 4 პროცენტის განაკვეთის შემთხვევაში?
- დ) ექიმმა განაცხადა: „არა მგონია, რომ მას აქვს უფლება ჩემი მომავლის ნახევარზე“. ყოფილმა ცოლმა განაცხადა: „მე უნდა მივიღო მოგება საერთო წარმოებაში ჩადებული ჩემი ინვესტიციებიდან“. მეუღლეები დაშორდნენ 10 წლის ერთობლივი ცხოვრების შემდეგ, რომლის განმავლობაშიც ქალი ბუღალტრად მუშაობდა, ხოლო ქმარმა დაამთავრა სამედიცინო კოლეჯი და ორდინატურა. თქვენ როგორ გადაწყვეტდით ამ პრობლემას?
- ე) ნიუ-იორკის უზენაესი სასამართლოს მოსამართლემ დაადგინა, რომ, როდესაც ფეხბურთის ყოფილმა ვარსკვლავმა შეწყვიტა თამაში „ნიუ-იორკ ჯეთ“-ში, მან შეამცირა ქორწინების აქტივები და ამრიგად, ყოფილ მეუღლეს შემოსავლების წილი დააკარგვინა. ფეხბურთელმა განაცხადა, რომ სურდა, მეტი დრო გაეტარებინა თავის საცოლესთან. თამაში რომ ექიმის რჩევით დაეტოვებინა, მას, შესაძლოა, საქორწინო აქტივების გაფლანგვას არ დააბრალებდნენ. მაგრამ მოსამართლემ გადაწყვიტა, რომ ფეხბურთელი უპასუხისმგებლოდ მოიქცა, როდესაც

გუნდიდან წასვლის ეს მიზეზი დაასახელა. მოსამართლის გადაწყვეტილებას ოჯახის ადვოკატმა ასეთი პასუხი გასცა: „მე მეგონა, ლინკონმა მონობა 150 წლის წინ გააუქმა“. როგორ შეცვლიდით ამ გადაწყვეტილებას? არის თუ არა შესაძლებელი, მიაკუთვნონ ადამიანური კაპიტალის ნაწილი ყოფილ ცოლს იმის გარეშე, რომ არ დაირღვეს მეცამეტე დამატებაში გათვალისწინებული აკრძალვა იძულებითი მონობის შესახებ?

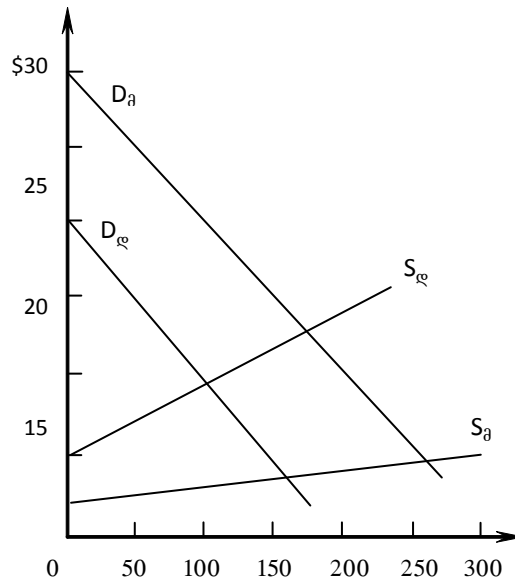
3. ჯეკი და ჯილი კოლეჯის განათლების ინვესტირებას აპირებენ, რისთვისაც მომდევნო ხუთ წელიწადში წლიურად 20000 დოლარის გადახდას გეგმავენ (თუ უარყოფილ შემოსავალსა და სხვა დანახარჯებს არ ჩავთვლით) და ვარაუდობენ, რომ მომავალი 25 წლის განმავლობაში ეს მათ შემოსავალს წლიური 10000 დოლარით გაზრდის.
  - ა) გამოიყენეთ მე-11 თავში მოცემული 11-3 ცხრილი და დაფიქრდით, იქნება თუ არა ეს მომგებიანი ინვესტიცია ჯილისთვის, რომელიც 3-პროცენტიან დისკონტირებას აპირებს.
  - ბ) იქნება თუ არა ეს კარგი ინვესტიცია ჯეკისთვის, რომელიც 9-პროცენტიან დისკონტირებას აპირებს?
  - გ) როგორ მოქმედებს ინვესტირების გადაწყვეტილების სამართლიანობაზე ის ფაქტი, რომ ჯილსაც და ჯეკსაც სწავლა უყვართ?
4. ვინ არის ეროვნული პარკების მფლობელი? მთავრობა? ხალხი? შინაგან საქმეთა დეპარტამენტის პარკების სამსახურის ჩინოვნიკები? რას ნიშნავს წარწერა: „აშშ-ის მთავრობის საკუთრება. არ დაარღვიოთ საკუთრების უფლება“?
5. თვითმფრინავში ჩასაჯდომი ტალონით უფლება გაქვთ დაიკავოთ ადგილი ფანჯარასთან. როდესაც ადგილზე მიდიხართ, აღმოაჩენთ, რომ იქ ექვსი წლის ბავშვი ზის. მას აქვს ჩასაჯდომი ტალონი ადგილზე. თქვენ სთხოვთ, გადაჯდეს, მაგრამ ის გეუბნებათ, რომ ფანჯარაში ყურება უნდა და გთხოვთ, რომ თქვენ მის ადგილზე დაჯდეთ. ვინაიდან თქვენც გინდათ ფანჯარაში ყურება, ამიტომ ბორტამცილებელს უხმობთ და დახმარებას სთხოვთ. ის გეუბნებათ: „მართლაც გსურთ, რომ მე ვაიძულო ეს პატარა, თავის ადგილზე გადაჯდეს?“

ვინ არის ამ შემთხვევაში ადგილის მფლობელი? დაასახელეთ ამ საკუთრების რეალური, მორალური და სამართლებრივი უფლებები.
6. სანტა-მონიკაში ბინის ქირის კონტროლის შემოღების საპასუხოდ ექვსბინიანი სახლის მეპატრონემ მის საკუთრებაში არსებული სახლის დანგრევა გადაწყვიტა. მაგრამ მუნიციპალიტეტმა მას ამის უფლება არ მისცა და განუცხადა, რომ გასაქირავებელი ბინების შენარჩუნების ინტერესები უფრო მაღლა დგას, ვიდრე მისი უფლება, რომელიც სახლის დანგრევას ითვალისწინებს. კალიფორნიის უზენაესმა სასამართლომ მხარი დაუჭირა მუნიციპალიტეტის უარს სახლის დანგრევის უფლების გაცემაზე.

ვინ არის ამ სახლის მფლობელი? დაასახელეთ საკუთრების რეალური, სამართლებრივი და მორალური უფლებები.
7. ფედერალური მთავრობის „დახმარების პროგრამები“ განისაზღვრება როგორც „პროგრამები, რომლებიც უზრუნველყოფს დახმარების გაცემას იმ პირებისთვის, რომლებსაც მათი მიღების კანონიერი უფლება აქვთ“. ვინაიდან ამ უფლებების დადგენა არსებული კანონის მიხედვით ხორციელდება, ამიტომ პროგრამის ხარჯებს კონგრესი არ ამტკიცებს.
  - ა) შეიძლება თუ არა იმის თქმა, რომ ადამიანები, რომლებზეც ვრცელდება დახმარების პროგრამები, შემოსავალს საკუთრების განსაზღვრული უფლებების წყალობით იღებენ?
  - ბ) ზოგიერთი პროგრამის კრიტერიუმები ისეთია, რომ ადამიანებს არ შეუძლიათ თავიანთი არჩევანის მიხედვით მიიღონ დახმარება. ასეთებია, მაგალითად, გარკვეული წლოვანების პირების დახმარება და ვეტერანთა დახმარება. სხვა პროგრამებში შეიძლება გამოყენებულ იქნას ისეთი კრიტერიუმები, რომლებიც ადამიანების მეტ-ნაკლებად თავისუფალი არჩევანის საგანია. როგორ ფიქრობთ იმოქმედებს თუ არა მოთხოვნის კანონი მეორე კატეგორიის პროგრამების ხარჯების ზრდის ტემპებზე?
8. მრავალი წლის განმავლობაში იზრდებოდა მოთხოვნა მასწავლებლების მომსახურებაზე; ხოლო უკანასკნელ ხანს მათ წინაშე დადგა სამუშაო ადგილების ნაკლებობის სერიოზული პრობლემა. ამის შედეგად გაიზარდა მასწავლებელთა პროფკავშირების შექმნის სურვილი. რა შეიძლება მისცეს მასწავლებელს პროფკავშირების შექმნამ მათთვის მეტად ასახელსაყრელი სამუშაო ძალის ბაზრის პირობებში? ვინ მიიღებს სარგებელს? ვინ დაზარალებულა?

9. კოლექტიური ხელშეკრულების ერთ-ერთი ფორმის მიხედვით, დამქირავებლებს შეუძლიათ დაიქირაონ მხოლოდ პროფკავშირების წევრები. მეორე ფორმის მიხედვით, დამქირავებლებს შეუძლიათ დაიქირაონ ნებისმიერი პიროვნება, მაგრამ სამუშაოზე აყვანის შემდეგ ის აუცილებლად პროფკავშირის წევრი უნდა გახდეს. როგორ იმოქმედებს, თქვენი აზრით, ხელშეკრულების ეს ორი განსხვავებული ფორმა ხელფასზე? დასაქმებაზე? პროფკავშირების მიერ ეროვნული უმცირესობების დისკრიმინაციაზე? რატომ?
10. სანამ 1987 წელს პროგრამა დაიხურებოდა, ჰოლანდიის მთავრობა მხატვრებს ისეთ სტიპენდიას უხდიდა, რომლის სიდიდეც ოჯახურ მდგომარეობასა და შვილების რაოდენობას ითვალისწინებდა. ამ მხატვართა ტილოების უმრავლესობა საწყობებში ინახებოდა.
- როგორ ფიქრობთ, იზრდება თუ არა ასეთი პროგრამის შედეგად მხატვრების საშუალო შემოსავლები?
  - სინამდვილეში, როგორ შეუძლია მას მხატვრების საშუალო შემოსავლების შემცირება?
11. აშშ-ის კოლეჯის მასწავლებლებს არასდროს ჰქონიათ ნამდვილი პროფკავშირები. მაშ რატომ გაიზარდა მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ 25 წელიწადში მათი საშუალო ხელფასი ასე მკვეთრად? როგორ შეედლოთ კოლეჯის მასწავლებლებს პროფკავშირების დახმარებით მიღწილს ხელფასის უფრო მეტი ზრდისთვის? რატომ აზოგიერთი მასწავლებელი დაინტერესებული ისეთი კანონის მიღებით, რომელიც სადოქტორო ხარისხის გარეშე კოლეჯში მასწავლებლობას კრძალავდა? როგორი იქნებოდა, თქვენი აზრით, მისი შედეგები, თუ რამდენიმე შტატში ასეთ კანონს მიიღებდნენ?
12. ასახავს თუ არა ფეხბურთის და ჰუმანიტარული დისციპლინების ღირებულების თანაფარდობას დიდი სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული დისციპლინების პედაგოგებისა და ფეხბურთის მწვრთნელების ხელფასების თანაფარდობა? ასახავს თუ არა ის იმ წლების რაოდენობას, რომელიც უნდა დახარჯონ მასწავლებლებმა და მწვრთნელებმა განათლების მიღებაზე? საათების რაოდენობას, რომლის განმავლობაშიც ისინი მუშაობენ? მათი სამუშაოს სირთულესა და არამიმზიდველობას? რატომ აქვთ ფეხბურთის მწვრთნელებს ასეთი მაღალი ხელფასები?
13. რა თვალსაზრისით მოქმედებს ფარდობითი ფასები ფარდობით ღირებულებაზე? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად შემდეგი მაგალითი დაგეხმარებათ: დაუშვათ, დალაქის ხელფასი ორჯერ აღემატება ძიძის ხელფასს და აქედან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ, თითქოს, საზოგადოებისთვის ორჯერ მეტად საჭიროა თმის ვარცხნილობა, ვიდრე ბავშვის მოვლა. სამართლიანია თუ არა ეს 12-1 ნახაზზე აღწერილი სიტუაციისთვის. $D_{\text{ლ}}$ დალაქებზე მოთხოვნაა, ხოლო $D_{\text{ძ}}$ — ძიძებზე მოთხოვნა. $S_{\text{კ}}$ კვალიფიციური დალაქების მიწოდებაა, ხოლო $S_{\text{დ}}$ — კვალიფიციური ძიძების მიწოდება. სადალაქო მომსახურების ფასი 10 დოლარია, ხოლო ძიძების მომსახურებისა — 5 დოლარი.
- რატომ ფასდება ამ საზოგადოებაში დალაქის შრომა ორჯერ უფრო მეტად, ვიდრე ძიძის?
  - როგორც ჩანს, მოთხოვნა ძიძებზე უფრო მაღალია, ვიდრე დალაქებზე. მაშ, რატომ არის დალაქის ხელფასი ორჯერ უფრო მაღალი, ვიდრე ძიძისა?
  - მიგვანიშნებს თუ არა მიწოდების მრუდები მოდური ვარცხნილობისა და ბავშვების მოვლის მიმართ ადამიანების დამოკიდებულებაზე? თუ საზოგადოებაში იზრდება პატივისცემა რაიმე სახის სამუშაოს მიმართ, რა გავლენას ახდენს ეს ამ დარგის კვალიფიციური მუშაკების მიწოდებაზე? რა გავლენას ახდენს ეს ხელფასზე?
  - გრაფიკზე მოცემული ინფორმაციის დახმარებით დაამტკიცეთ, რომ სინამდვილეში საზოგადოება ორჯერ მეტ მნიშვნელობას ანიჭებს ბავშვების მოვლას, ვიდრე ვარცხნილობას.

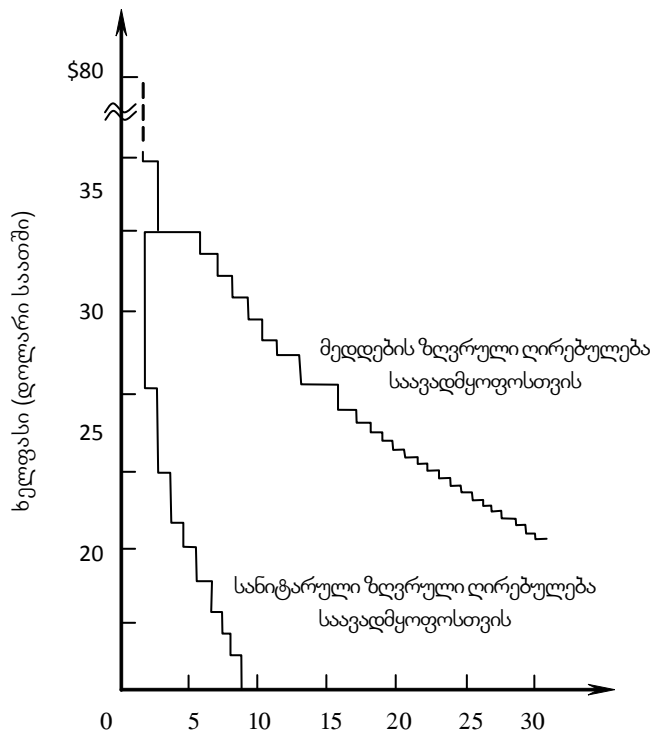

ნახ. 12-1. სადალაქო მომსახურებისა და ძიების შრომის მიწოდება და მოთხოვნა

14. ადამ სმიტს მიაჩნდა, რომ საშუალო ხელფასები ზოგიერთი საქმიანობისთვის იმიტომ არის შედარებით დაბალი, რომ ამ საქმიანობით დაკავებული რამდენიმე ადამიანი ძალიან მაღალ ხელფასს ითხოვს, ეს მაღალი ხელფასი კი ამ საქმიანობისკენ ძალიან ბევრ ადამიანს იზიდავს. სმიტის აზრით, უპირველეს ყოვლისა, იმიტომ ხდება, რომ ადამიანების უმრავლესობას წარმოდგენა არა აქვს საკუთარ შესაძლებლობებზე. მართალი იყო თუ არა სმიტი?
  - ა) შენარჩუნდება თუ არა პროფესიონალი კალათბურთელებისა და ფეხბურთელების მაღალი წლიური ხელფასი, თუ მათ საშუალო ხელფასებს ჩავრთავთ კოლეჯების იმ მოთამაშეთა ხელფასებში, რომლებმაც ვერ მოახერხეს კოლეჯიდან პროფესიონალურ ლიგაში გადასვლა?
  - ბ) ეკონომისტებმა სტივენ ლევიტმა და სადჰირ ვეკატემმა გამოთვალეს, რომ კოკაინის გამყიდველების საათობრივი ანაზღაურება ნაკლებია, ვიდრე ქვეყანაში არსებული საშუალო მინიმალური ხელფასი, ასე რომ, მრავალ მათგანს შეუძლია არალეგალური ხელფასის ნაცვლად ლეგალური შემოსავალი მიიღოს. რატომ არიან ზოგიერთები თანახმა იმუშაონ ასეთ საშინელ პირობებში ლეგალურ მინიმალურ ხელფასზე ნაკლებ ფასად?
  - გ) მერილ სტრიპი და ტომ კრუზი დიდ ხელფასს იღებენ. როგორ შეუძლია ვარკსვლავების ხელფასს შექმნას აშშ-ში მსახიობებისთვის მაღალი, საშუალო და დაბალი მედიანური ხელფასი (საშუალო ხელფასი არის ყველა მსახიობის მთლიანი ხელფასი, გაყოფილი მსახიობების რაოდენობაზე; მედიანური ხელფასი არის ჯგუფის შუაში მყოფი მსახიობების ხელფასი).
15. დამქირავებლებსა და პროფკავშირებს შორის მოლაპარაკებები ზოგჯერ მთავრდება ე.წ. ორდონიანი კონტრაქტებით. „ძველი მუშაკები“ იღებენ ერთ ხელფასს, ხოლო დამწყებნი — გაცილებით ნაკლებს.
  - ა) რამდენად მომგებიანია ასეთი კონტრაქტი შემდეგი ოთხი მხარისთვის: დამქირავებლები, „ძველი მუშაკები“, „ახალი მუშაკები“, პროფკავშირების ხელმძღვანელები?
  - ბ) რომელი ჯგუფისთვის იქნება ასეთი ორდონიანი კონტრაქტი მომავალში ყველაზე უფრო ნაკლებად სასარგებლო?
16. ინვესს თუ არა ხელფასის მაღალი დონე ძლიერი პროფკავშირების მქონე ისეთ დარგებში, როგორიცაა ავტომობილების მშენებლობა და მეტალურგია, ხელფასების ზრდას ისეთ დარგებში, რომლებშიც შედარებით დაბალი ხელფასებია? თუ ინვესს, როგორია ის პროცესები, რომელთა შედეგადაც ეს ხდება? თუ კონტრაქტები, რომლებიც მაღალ ხელფასებს გულსიხმობს, სამუშაო ადგილების შემცირებას ინვესს, სად პოულობენ სამუშაოს ის ადამიანები, რომლებიც არ შედიან პროფკავშირებში?
17. ფლორიდის შტატში, ფლორიდ-ლოდერდეილის სანტექნიკოსების პროფკავშირების ადგილობრივმა განყოფილებამ რამდენიმე წლის წინ საკუთარი სურვილით 45%-ით შეამცირა მცირესართულიანი სახლების მშენებლობაზე დაკავებული წევრების საათობრივი ანაზღაურება, ხოლო მრავალსართულიანი სახლების მშენებლობაზე დასაქმებულ მშრომელებს მაღალი განაკვეთები შეუნარჩუნა. პროფკავშირების ერთ-ერთმა ხელმძღვანელმა განაცხადა, რომ ეს ინფლაციასთან ბრძოლისა და სახლების

მფლობელთა დახმარების მიზნით გაკეთდა. როგორ ფიქრობთ, იყო თუ არა ამ გადაწყვეტილების კიდევ ერთი მიზეზი ის, რომ ამ ადგილას საკმაო რაოდენობით იყვნენ ისეთი მშრომელები, რომლებიც თანახმა იყვნენ, ემუშავათ ორჯერ ნაკლებ ხელფასზე, ვიდრე ამას პროფკავშირები ითხოვდა? როგორ ფიქრობთ, რატომ არ შეამცირა პროფკავშირმა მრავალსართულიანი სახლების მშენებლობაზე დასაქმებულთა ანაზღაურება?

18. „რომ არ გვქონდეს მძლავრი პროფკავშირები, გვექნებოდა არანორმირებული სამუშაო დღე, დაბალი ხელფასი, ბავშვთა შრომა და შრომის საშიში და მავნე პირობები. ინდუსტრიული სისტემის ყველა ეს ნაკლოვანება აღმოფხვრილ იქნა პროფკავშირებში გაერთიანებული მშრომელების მიერ, რომლებიც საკუთარ შრომას იცავენ“.
  - ა) ეთანხმებით თუ არა გაზეთში გამოქვეყნებულ სტატიაში მოყვანილ ამ განცხადებას?
  - ბ) შეგიძლიათ თუ არა მოიფიქროთ ამ მტკიცებულებების რომელიმე ნაწილის შემომნების საშუალება?
19. ჟურნალში გამოქვეყნებული წერილის ავტორი გაკვირვებას გამოთქვამს: „რა უნდა ვუყოთ იმ ადამიანების მზარდ რაოდენობას, რომლებმაც სამუშაო დაკარგეს იმის გამო, რომ კორპორაციები ნერგავენ ახალ, კაპიტალტევად ტექნოლოგიებს? რაში გვჭირდება ეს ტექნოლოგიები, თუ ისინი ჩვენს გალარობებს ინვესტ?“
  - ა) შეგიძლიათ დაეხმაროთ ავტორს პასუხის გაცემაში?
  - ბ) იმ ზრდასრული ამერიკელების წილი, რომლებიც ერთი წლის განმავლობაში მუშაობდნენ, ასეთია: 1970 წელს — 57,4%, 1980 წელს — 59,2%, 1990 წელს — 62,7% და 1997 წელს — 63,8%. ადასტურებს თუ არა ზრდის ეს ტენდენცია წერილის ავტორის აზრს?
20. გაზეთის კორესპონდენტი ფედერალური მთავრობის მიერ მოზარდებისთვის დაწესებული მინიმალური ხელფასის შემცირების შესახებ წერდა: „ნებისმიერი დამქირავებელი მზადაა ეკონომია გასწიოს ყველაფერზე. მას რომ არჩევანი ჰქონდეს, ის ამჯობინებდა მშრომელთა დაქირავებას საათში 85 ცენტით ნაკლები ხელფასით“.
  - ა) თუ მოზარდების მინიმალური ხელფასი 85 ცენტით შემცირდა, რატომ ამჯობინებს ზოგიერთი დამქირავებელი, რომელიც მზადაა, „ეკონომია გასწიოს ყველაფერზე“, არ შეუმციროს მოზარდებს ხელფასები?
  - ბ) რატომ უხდის ბევრი დამქირავებელი მოზარდებს (და სხვებსაც) დადგენილ მინიმალურ ხელფასზე მეტ თანხას პროფკავშირებთან შეთანხმების ანდა პროფკავშირების შექმნის საფრთხის არარასებობის შემთხვევაშიც კი?
  - გ) იგივე კორესპონდენტი არ ეთანხმება იმას, რომ მოზარდების მინიმალური ხელფასების შემცირება გამოიწვევს მათთვის ხელმისაწვდომი სამუშაო ადგილების რაოდენობის ზრდას: „მაკდონალდსის რესტორნებს სჭირდებათ X მომსახურე და სწორედ ასეთი იქნება იქ დასაქმებულთა რაოდენობა, მიუხედავად იმისა, თუ როგორი იქნება მათი ხელფასი“. ეთანხმებით თუ არა ამას? როგორ ფიქრობთ, რა მოხდებოდა, მაკდონალდსი იძულებული რომ ყოფილიყო პერსონალისთვის საათში 9 დოლარი გადაეხადა? იქნებოდა თუ არა X მუდმივი სიდიდე?
21. როგორ იმოქმედებს კანონით დადგენილი მინიმალური ხელფასის მნიშვნელოვანი ზრდა
  - ა) პროფკავშირებში შემავალი მშრომელებზე;
  - ბ) მოზარდებზე;
  - გ) არაკვალიფიციურ მშრომელებზე.
22. „შესადარი ღირებულება“ — ასეთია იმ მოძრაობის სახელწოდება, რომელიც 80-იან წლებში გაჩნდა, რათა შესაბამისობაში მოეყვანა ხელფასი და შრომითი მომსახურების ფარდობითი ღირებულება. ამ მოძრაობას, ძირითადად ისინი უჭერენ მხარს, ვინც თვლის, რომ ქალები დაუმსახურებელ დისკრიმინაციას განიცდიან სამუშაო ძალის ბაზარზე. იმ სამუშაო ადგილების უმრავლესობა, რომლებიც მათ უკავიათ (მდივნები, მედეები), „ქალურ“ ადგილებად ითვლება. ამის გამო მათი ანაზღაურება „შესადარ ღირებულებაზე“ ნაკლებია. შედარება ამ შემთხვევაში იმ სამუშაო ადგილებთან ხდება, რომლებიც ძირითადად მამაკაცებს უკავიათ.

ნახ. 12-2 საავადმყოფოს მედიკალური და სანიტარული ზღვრული ღირებულება

- ა) შეუძლია თუ არა სამუშაო ადგილს ჰქონდეს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ღირებულება? შეგიძლიათ თუ არა გაიხსენოთ ისეთი სიტუაცია, როდესაც სამუშაო ადგილის ღირებულება კონკრეტული პიროვნებისთვის მისი ღირებულებით არ განისაზღვრებოდა?
  - ბ) წარმოიდგინეთ კლინიკა, რომელშიც 20 ექიმი, ერთი მედდა და ერთი ლაბორანტია. სწორი იქნება თუ არა იმის თქმა, რომ ამ პირობებში დამატებითი მედდა ან დამატებითი ლაბორანტი კლინიკისთვის უფრო ღირებული იქნება, ვიდრე დამატებითი ექიმი?
  - გ) ფასეულობა ან ღირებულება, რომელიც გავლენას ახდენს გადაწყვეტილების მიღებაზე, ყოველთვის ზღვრული ფასეულობა ან ღირებულებაა. რატომ არის ეკონომიკის ფაკულტეტის მდივნის ღირებულება მეტი, როდესაც კანდიდატი ერთია, ვიდრე როდესაც რვაა? აღწერეთ ის სიტუაცია, რომლის დროსაც მდივარი უფრო ღირებულია ეკონომიკური ფაკულტეტისთვის, ვიდრე დოქტორის დიპლომის მქონე ეკონომისტი?
  - დ) რატომ ეცდება დამქირავებელი, რომელიც მე-9 თავში მოყვანილ მაქსიმიზაციის პრინციპს მისდევს (პროდუქციის მოცულობის ზრდა, როდესაც ზღვრული შემოსავალი ზღვრულ დანახარჯებზე მეტია, და, შემცირება, როდესაც ნაკლებია), გადაუხადოს თითოეულ მშრომელს ის ხელფასი, რომელიც მისი ზღვრული ღირებულების ტოლია? რას ნიშნავს მტკიცება, რომ დამქირავებელი მშრომლებს უხდის უფრო ნაკლებს, ვიდრე მათი ზღვრული ღირებულებაა?
23. 12-2 ნახაზზე ნაჩვენებია მედიკალური და სანიტარული ზღვრული ღირებულება საოლქო საავადმყოფოებისთვის.
- ა) რატომაა მედიკალური ღირებულება საავადმყოფოსთვის საათში 80 დოლარი? რატომაა სანიტარული ღირებულება საათში 30 დოლარი? როგორ ფიქრობთ, დაავალებს თუ არა საავადმყოფო მედდას ლამის ქოთნების გატანას, ტემპერატურის გაზომვას, ან პაციენტებისთვის საჭმლის მიტანას, თუ ამისთვის მას საათში 75 დოლარი უნდა გადაუხადოს?
  - ბ) დაუშვათ, სანიტარები პროფკავშირში ერთიანდებიან და საავადმყოფოს შეუძლია, მათ საათში 19 დოლარი გადაუხადოს. რამდენ სანიტარს დაიქირავებს საავადმყოფო? როგორი იქნება სანიტარის ზღვრული ღირებულება?
  - გ) დაუშვათ, მედიკები არ შედიან პროფკავშირში და საავადმყოფოს შეუძლია მათი საათში 10 დოლარად დაქირავება. რამდენ მედდას დაიქირავებენ? როგორი იქნება მედიკალური ღირებულება?
  - დ) როგორი იქნება ამ სიტუაციაში სანიტარისა და მედიკალური ღირებულება? ასახავს თუ არა შესადარი ღირებულება შესრულებული სამუშაოს მნიშვნელობას?
  - ე) გამოიყენებენ თუ არა მედიკებს ქოთნების გასატანად, თუ მათი დაქირავება საათში 10 დოლ-

არად შეიძლება? თუკი სანიტრებს ორჯერ მეტი უნდა გადაუხადონ ვიდრე მედდებს, ვის მოსთხოვენ ნაგვის კალათების გატანას? რა მოვალეობების შესრულებას დაავალებენ სანიტრებს, თუ მათ საათში 29 დოლარი უნდა გადაუხადონ? გახდება თუ არა სანიტრის მომსახურების ღირებულება სამჯერ მეტი მედდის მომსახურების ღირებულებასთან შედარებით?

24. რატომ დათანხმდებოდნენ მედდები, საათში 10 დოლარად ემუშავათ?

- ა) რა ფაქტორებზეა დამოკიდებული მედდების მომსახურების მიწოდების მრუდი?
- ბ) უკანასკნელ დრომდე მედდის კვალიფიკაციის მიღება შესაძლებელი იყო კლინიკაში სამნლიანი კურსების დამთავრების შედეგად, თუ კლინიკას სერტიფიკატის გაცემის უფლება ჰქონდა. დღეს აუცილებელია, რომ მედდას ბაკალავრის წოდება ჰქონდეს. ამისთვის მან უნდა დაამთავროს არაორგანული და ორგანული ქიმიის, მათემატიკის, მიკრობიოლოგიის, ენისა და სოციოლოგიის შემსწავლელი კურსები. იწვევს თუ არა ეს მკაცრი მოთხოვნები დიპლომირებული მედდების ღირებულების ზრდას მათი მომავალი დამქირავებლებისთვის? იწვევს თუ არა ეს მედდების მიწოდების მრუდის ცვლილებას? აისახება თუ არა ეს მედდების ზღვრულ ღირებულებაზე?

25. რა ხდება, როდესაც მყიდველები ფასის მიმღებები კი არ არიან, არამედ ფასის მაძიებლები. დაფუძვით, მოსახლეობაში სარეკლამო განცხადებებს ავრცელებთ და 100 ცალის გავრცელებაში 6,25 დოლარს იღებთ. ტერიტორია ძალიან დიდია და დაქირავებულების გარეშე ამ ამოცანის შესრულებას ვერ მოახერხებთ. თქვენი პოტენციური დამხმარეები არიან მეზობლის ბავშვები. თითოეული მათგანი მზადაა, იმუშაოს ერთი საათის განმავლობაში და დაარიგოს 100 განცხადება. აი, მათი მინიმალური მოთხოვნები:

ალანი	\$3
ბეტი	3,5
ჩაკი	4
დონა	4,5
ელმერი	5
ფრენსი	5,5
ჯორჯი	6
ჰეზიბაჰი	6,5

რამდენ მოზარდს დაიქირავებთ, თუ თქვენი მიზანია მოგების მაქსიმიზაცია და ყველა დაქირავებულისთვის ერთი და იმავე ხელფასის გადახდა?

- ა) როგორი იქნება თქვენს მიერ მირებული ზღვრული შემოსავალი დამატებითი მშრომელის დაქირავებისას?
- ბ) როგორი იქნება თქვენი ზღვრული დანახარჯი დამატებითი მშრომელის დაქირავებისას, თუ ალანს დაიქირავებთ? ბეტის? ჩაკს? თუ გსურთ, რომ ზღვრული ხარჯები არ აჭარბებდეს ზღვრულ შემოსავალს, რომელი მოზარდის დაქირავებას შეიძლება?
- გ) წარმოიდგინეთ, რომ დიდი საავადმყოფო მედდებთან მიმართებაში მსგავს სიტუაციაში აღმოჩნდა. მას შეუძლია დაიქირავოს იმდენი მედდა, რამდენიც სჭირდება, მაგრამ დამატებითი მედდებისთვის უფრო მაღალი ხელფასებია საჭირო. ზოგი თანახმაა, მცირედზე იმუშაოს, ზოგი — ბევრად მეტზე და ა.შ. არიან ისეთი მედდებიც, რომლებიც მხოლოდ მაღალ ხელფასზე მუშაობას თანხმდებიან. რატომ შეიძლება ეს კლინიკა აღმოჩნდეს მედდების მუდმივი ნაკლებობის წინაშე? როგორ უნდა მოიქცეს კლინიკა (დახმარება: რა ზომებს მიმართავენ გამყიდველები, როდესაც დამატებითი გაყიდვები ბაზარს „აფუჭებს“)?

26. 23-ე კითხვაში ვივარაუდეთ, რომ სანიტრების პროფკავშირს შეუძლია მიაღწიოს საათში 19 დოლარიან ხელფასს.

- ა) რეალურია თუ არა ეს, იმის გათვალისწინებით, რაც ვიცით სანიტრების მომსახურების მოთხოვნისა და მიწოდების შესახებ?
- ბ) რა უნდა გააკეთოს პროფკავშირმა, რათა სანიტრების ხელფასი საათში 19 დოლარის დონეზე იქნას შენარჩუნებული?

- გ) რატომაა უფრო ადვილი საათში 19-დოლარიანი ხელფასის დაწესება ელექტრიკოსების პროფკავშირისთვის, ვიდრე სანიტრების პროფკავშირისთვის?
- დ) რატომაა ასე ცოტა მბეჭდავი და კანცელარიის მუშაკი გაერთიანებული პროფკავშირებში?
- ე) რატომ აღწევს მტრ ნარმატებას პროფკავშირების ორგანიზებისა და ხელფასის მომატების საქმეში კვალიფიციური მშრომელები, რომლებსაც ისედაც დიდი ხელფასები აქვთ?
27. უნდა იღებდნენ თუ არა ისტორიისა და ინგლისური ენის მასწავლებლები ისეთსავე ხელფასს, როგორსაც ბუნებისმეტყველებისა და მათემატიკის მასწავლებლები?
- ა) დავუშვათ, ოლქის მთავრობა ერთნაირი სტაჟის მქონე ყველა მასწავლებელს ერთნაირ ხელფასს უხდის (მიუხედავად იმისა, თუ რომელ საგანს ასწავლის იგი), რაც ისტორიისა და ინგლისური ენის მასწავლებლების სიჭარბესა და ბუნებისმეტყველებისა და მათემატიკის მასწავლებლების დეფიციტს იწვევს. მოჰყვება თუ არა ამას ხელფასების დიფერენციაცია?
- ბ) როგორ შეიძლებოდა ერთდროული დეფიციტისა და სიჭარბის პრობლემის გადაწყვეტა ისე, რომ ბუნებისმეტყველების და მათემატიკის მასწავლებლებისთვის არ გადაგვეხადა უფრო მეტი, ვიდრე ისტორიისა და ინგლისური ენის მასწავლებლებს ვუხდით?
- გ) რატომ გადაიქცა ერთნაირი ხელფასის პოლიტიკა მრავალ სკოლაში მათემატიკისა და ბუნებისმეტყველების მასწავლებლების დეფიციტისა და, იმავდროულად, ისტორიისა და ინგლისური ენის მასწავლებლების სიჭარბის მიზეზად? რა ფაქტორები უწყობდა ამას ხელს მოთხოვნის თვალსაზრისით? მიწოდების თვალსაზრისით?
28. ამერიკელ ექიმთა ასოციაციის მონაცემების მიხედვით, უკანასკნელ წლებში ოჯახის ექიმების საშუალო შემოსავალი მცირდებოდა, ხოლო ექიმი-სპეციალისტების შემოსავლები იზრდებოდა. ყველაზე უკეთ საქმე ქირურგებს ჰქონდათ და ამჟამად მათი საშუალო ხელფასები თითქმის ორჯერ აღემატება თერაპევტების შემოსავლებს.
- ა) ეს სხვაობა მნიშვნელოვანწილად სხვადასხვა სამედიცინო მომსახურების დაზღვევის გადასახადებს შორის არსებული განსხვავებებიდან მომდინარეობს. თერაპევტების ამერიკული საზოგადოება ამტკიცებს, რომ დაზღვევის გადასახადების განაკვეთები სამართლიანი არაა. როგორ შეაფასებდით ამ განცხადების სამართლიანობას? როგორ უნდა შევავსოთ ნარმატებული ქირურგიული ოპერაციის შესადარი ღირებულება ზუსტი დიაგნოზისა და სწორი რეცეპტის დადგენის შესადარ ფასეულობასთან შედარებით?
- ბ) ქირურგები თავიანთ დიდ შემოსავლებს იმით ხსნიან, რომ ისინი ოთხი წლით მეტს სწავლობენ, ვიდრე თერაპევტები. ამართლებს თუ არა დამატებითი ოთხი წლის სწავლა უფრო დიდ შემოსავლებს იმით, რომ ეს სწავლა ძვირი ჯდება, თუ იმით, რომ სწავლების დამატებითი წლები ცოდნას ზრდის და კვალიფიკაციას ამაღლებს?
29. აშშ-ში მიმდინარე რეცესიის დროს ჩატარებულმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ ერთი თვის განმავლობაში 118000 საოჯახო მეურნეობა დაიშალა.
- ა) რატომ იწვევს რეცესია საოჯახო მეურნეობების გაქრობას?
- ბ) რა დამართა ამის შედეგად ოჯახების საშუალო შემოსავლებს?
30. ქვემოთ მოყვანილ თითოეულ მაგალითში ოჯახის შემოსავლების ზრდას ოჯახის ყველა წევრი უფრო ნაკლები შემოსავლების მქონე ოჯახების კატეგორიაში გადაჰყავს. როგორ ხდება ეს? ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ამ ადამიანების ეკონომიკური მდგომარეობა უარესდება? ოჯახების შემოსავლების შესახებ მონაცემების ანალიზის დროს რომელი მნიშვნელოვანი კითხვები ჩნდება ამასთან დაკავშირებით?
- ა) მოხუც ცოლ-ქმარს, რომლებიც შვილის ოჯახთან ერთად ცხოვრობს, უმატებენ პენსიას, რაც მათ ცალკე ცხოვრების საშუალებას აძლევს.
- ბ) ცოლ-ქმარი, გაუთავებელი ჩხუბის მიუხედავად, ერთად ცხოვრებას განაგრძობს, ვინაიდან ცალ-ცალკე სახლების შენახვა არ შეუძლიათ. სამსახურში დაწინაურებისა და ხელფასის გაზრდის შედეგად ცოლი და ქმარი დიდი სიამოვნებით შორდებიან ერთმანეთს და თან თითო შვილი მიჰყავთ.
- გ) ქირურგ-ორთოპედის მეუღლე თავს ანებებს სამუშაოს, რათა სახლს და ბავშვებს მიხედოს, მისი ცოლის საექიმო პრაქტიკას კი ძალიან დიდი შემოსავალი მოაქვს.
31. როგორ უნდა გავითვალისწინოთ ნატურალური დახმარება იმ ადამიანების შემოსავლების გამოთვლისას, რომლებიც სოციალური უზრუნველყოფის დახმარებებს იღებენ?
- ა) გონივრული იქნება თუ არა სასურსათო ტალღების, ბინის ქირის შეღავათისა და უფასო სას-

კოლო სადილების ფულადი ღირებულების ჩართვა იმ ოჯახის შემოსავლებში, რომელიც დახმარებას იღებს?

- ბ) როგორ გაზრდიდა ეს მათ შემოსავლებს (დახმარება: რა გირჩევნიათ: სხვების მიერ თქვენთვის შერჩეული ნივთებით სავსე კალათა თუ ამ ნივთების ფულადი ეკვივალენტი)?
- გ) ავადმყოფებისთვის გაცემული დახმარება მნიშვნელოვნად ზრდის ბევრი მოხუცებული ამერიკელის კეთილდღეობას. თუ მოხუცებულს უტარდება უფასო ოპერაცია, რომელიც 5000 დოლარი ღირს, უნდა ჩავთვალოთ თუ არა, რომ მისი შემოსავალი 5000 დოლარით გაიზარდა?

32. ხშირად გვესმის გამოთქმა „დაბალშემოსავლიანი მოხუცები“. რამდენად ღარიბები არიან მოხუცები აშშ-ში?

- ა) რატომ ასახავს 12-3 ცხრილში მოყვანილი შესაბამისი ციფრი არასრულად 65 წელზე მეტი ასაკის ადამიანების საშუალო ფარდობით შემოსავალს?
- ბ) 1997 წელს მოხუცებული ადამიანების მხოლოდ 10,5 პროცენტი იმყოფებოდა სიღარიბის ოფიციალურ ზღვარს მიღმა, მაშინ როცა 1959 წელს ეს რიცხვი 27%-ს შეადგენდა. თქვენი აზრით, როგორ მოხდა ეს ცვლილება?
- გ) რამდენი უპირატესობის ჩამოთვლა შეგიძლიათ, რომლიცაც 65 წელზე მეტი ასაკის მქონე ადამიანები სარგებლობენ და რომელიც მათი შემოსავლების ზრდას არ იწვევს?

33. 1997 წლამდე სასურსათო ტალონების ეროვნული პროგრამა ამ პროგრამით მოცულ ყველა ოჯახს ყოველთვიურად განსაზღვრული რაოდენობის ტალონს ურიგებდა, რაც მათ კვების პროდუქტების მინიმალური რაოდენობის შეძენის საშუალებას აძლევდა. ტალონების რაოდენობა დამოკიდებული იყო ოჯახის სიდიდეზე, მაგრამ არა შემოსავალზე. ამასთან, შემოსავლის მიხედვით დადგენილი იყო ფასი, რაც ოჯახს ტალონში უნდა გადაეხადა: ნულიდან დაწყებული — ყველაზე ღარიბი ოჯახებისთვის, ტალონის სრული ღირებულების 85%-ით დამთავრებული — იმ ოჯახებისთვის, რომლებსაც დიდი შემოსავლები ჰქონდათ. 1977 წელს ეს სისტემა შეიცვალა სხვა სისტემით, რომლის მიხედვითაც, გაცემული ტალონების რაოდენობა დამოკიდებული იყო შემოსავალზე, მაგრამ ტალონები უფასოდ რიგდებოდა. 1977 წელს ჩატარებული ცვლილებების სასარგებლოდ ძირითადად შემდეგი მოსაზრება სახელდებოდა: უზნეობაც რომ არ იყოს, აბსურდულია ის, რომ აიძულო ღარიბები, სასურსათო ტალონებში ფული გადაიხადონ. იყო თუ არა ეს მართლაც აბსურდული? როგორი იყო ამ პოლიტიკის შედეგები?

- ა) დავუშვათ, ოჯახი, რომლის თვიური შემოსავალი 600 დოლარს უდრის, იღებს გადაწყვეტილებას, 300 დოლარი დახარჯოს საცხოვრებელზე, 200 დოლარი — კვებაზე და 100 დოლარი — სხვა მომსახურებებში. ამის შემდეგ მას აძლევენ 200 დოლარის სასურსათო ტალონებს. რატომ არ შეგიძლია იმის წინასწარმეტყველება, რამდენს დახარჯავს ეს ოჯახი საცხოვრებელზე, კვებასა და სხვა საქონელზე? რა შესაძლებლობები აქვს ოჯახს?
- ბ) თუ მთავრობას სურს, რომ ღარიბმა ოჯახმა აუცილებლად ისარგებლოს სასურსათო ტალონებით, რათა გააორმაგოს კვების ხარჯები, როგორ უნდა მიაღწიოს სასურველ შედეგს, თუ ოჯახს არჩევანს შეუზღუდავს (თუ ოჯახი ტალონებს ყიდის, უკანონოა, თუმცა ხშირად ასეც ხდება)?
- გ) იცხოვრებს თუ არა ოჯახი უკეთესად, თუ კვებისთვის სასურსათო ტალონებს გამოიყენებს, ხოლო კვებისთვის განკუთვნილ თანხას სხვა საჭიროებებზე დახარჯავს? თუ საჭიროა იძულება, რომ ოჯახი მთავრობის მიერ ნაკარნახევ წესს დაემორჩილოს (რომელიც, შესაძლოა, კვების სპეციალისტების რჩევებს ემყარება)?
- დ) თუ მთავრობა დიდ სუბსიდიებს აძლევს განათლებაზე იმ კოლეჯებს, რომლებიც ეკლესიებს ეკუთვნის, მაგრამ არ აძლევს ფონდებს რელიგიური განათლების გაუმჯობესებისთვის, უწყობს თუ არა ამით ხელს მეცნიერების, და არა რელიგიის განვითარებას?
- ე) თუ დონორი მზადაა, დააფინანსოს ლოთების კონსულტირების საერთო საქველმოქმედო კამპანია, გაიზრდება თუ არა ამით ფონდები, რომლებიც მის ქალაქში ასეთი კონსულტაციებისთვისაა გამოყოფილი?

34. ხშირად ამბობენ, რომ საშემოსავლო გადასახადები ფულის შოვნის სტიმულს ამცირებს.

- ა) თქვენ რომ ზაფხულში გამომუშავებული თანხის 50%-ის მთავრობისთვის გადახდა მოგთხოვონ, მეტს იმუშავებდით თუ ნაკლებს? დაინწყბდით თუ არა თქვენი შემოსავლის გაზრდის ხერხების ძიებას, თანაც ისე, რომ არ გაზარდოთ ფულადი შემოსავალი, რომელიც იბეგრება?

- ბ) როგორ იმოქმედებს 50%-იანი ზღვრული საგადასახადო განაკვეთი (ანუ დამატებითი გადასახადების ფარდობა დამატებით შემოსავლებთან) იმ დანახარჯებზე, რომლებიც უნდა გაიღოს ექიმმა საკუთარი ძალებით სახლის აგებისთვის მშენებლების დაქირავების ნაცვლად?
- გ) მარტოხელა სამშვილიანი დედა არ მუშაობს და თვეში იღებს 400 დოლარს სოციალური დაცვის დახმარების სახით, 200 დოლარის სასურსათო ტალონებსა და 100 დოლარის უფასო სამედიცინო დახმარებას. მას 1000 დოლარიან სამსახურს სთავაზობენ. იმ შემთხვევაში, თუ ამ წინადადებას დათანხმდება, დაკარგავს ფულადი ან ნატურალური დახმარებების მიღების უფლებას. როგორი იქნება გადასახადის ზღვრული განაკვეთი მის ხელფასზე? უნდა დათანხმდეს თუ არა შეთავაზებას?
35. სამთავრობო პროგრამების მნიშვნელოვანი ნაწილი მიზნად ისახავს დაბალი შემოსავლების მქონე ჯგუფების მდგომარეობის გაუმჯობესებას. გარდა ამისა, მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკა სხვა დარგებში ისე ყალიბდება, რომ დაბალი შემოსავლების მქონე ადამიანების ინტერესებს არ შეეხოს. ასეთი პოლიტიკის გასამართლებლად მოყვანილი არგუმენტის თანახმად, ეს ხელს უწყობს შემოსავლების უფრო სამართლიან განაწილებას.
- ა) შეგიძლიათ თუ არა იმის დამტკიცება, რომ მინოდებისა და მოთხოვნის ურთიერთდამოკიდებულებით განსაზღვრული შემოსავლის ასეთი განაწილება სამართლიანია? შეგიძლიათ თუ არა იმის დამტკიცება, რომ უსამართლოა?
- ბ) როგორ განსაზღვრავდით შემოსავლების განაწილების სამართლიანობას ან უსამართლობას?
- გ) თუ წინა შეკითხვაზე დამატებით რთულია, მაშინ იქნებ შესძლოთ იმის განსაზღვრა, თუ როგორია შემოსავლების სამართლიანი (ან ნაკლებ უსამართლო) განაწილება?
- დ) არსებობს სამართლიანობის შეფასების ორი საყოველთაოდ მიღებული, მაგრამ განსხვავებული ხერხი: ერთი ემყარება წესებს, მეორე კი — შედეგებს. ჩვეულებრივ, თამაშს სამართლიანობის წესების საფუძველზე განვსაზღვრავთ: იყო თუ არა წესები ნათლად ჩამოყალიბებული, ცნობილი და დაკანონებული თამაშის დაწყებამდე, შემდეგ კი — მიუკერძოებლად შესრულებული? თამაშის საბოლოო შედეგი ჩვენთვის მისი სამართლიანობის კრიტერიუმს არ წარმოადგენს. მეორეს მხრივ, როგორც წესი, ოჯახში საკვების, ტანსაცმლისა და სხვა საქონლის განაწილებას ბავშვებს შორის მისი შედეგების საფუძველზე ვაფასებთ: იღებს თუ არა თითოეული ბავშვი მისთვის გამოყოფილ წილს, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ბავშვებს შორის განსხვავება აშკარად არათანასწორ წილს მოითხოვს? ცოტა ვინმე თუ შეაფასებს ბავშვებს შორის განაწილების სამართლიანობას საქონლისთვის კონკურენტის წესების სამართლიანობის თვალსაზრისით.
- ამ ორი კრიტერიუმიდან რომელი გამოდგება შემოსავლებში განაწილების სამართლიანობისა და უსამართლობის შეფასებისთვის ამერიკის შეერთებული შტატების საზოგადოებაში? ჩვენს საზოგადოებაში?
36. თითქმის ყველა ჩვენგანს ერთხელ მაინც გამოუყენებია ტერმინი „სამართლიანი ხელფასი“. რას ნიშნავს ეს? შეაფასეთ სამართლიანი ხელფასის ქვემოთ ჩამოთვლილი განმარტებები. რას ითვალისწინებს და რას ვერ ითვალისწინებს ეს განმარტებები?
- ა) ხელფასი, რომელიც ასახავს სამუშაოს საზოგადოებრივ ღირებულებას;
- ბ) ხელფასი, რომელიც ასახავს სამუშაოს სიძნელეს, საშიშროებას და საერთო სირთულეს;
- გ) ხელფასი, რომელიც შესაბამისად აკომპენსირებს მშრომელის მიერ კვალიფიკაციის ამაღლებაზე დახარჯულ დროსა და ძალისხმევას;
- დ) ხელფასი, რომელიც აკმაყოფილებს მშრომელის საჭიროებებს;
- ე) ხელფასი, რომელიც საკმარისია ოჯახის არსებობისთვის;
- ვ) ხელფასი, რომელიც ასახავს დამქირავებლის საქმიანობის მომგებიანობას;
- ზ) ტრადიციული ხელფასი;
- თ) ხელფასი, რომელიც კოლექტიური მოლაპარაკებების შედეგია;
- ი) ერთიანი ხელფასი ყველასათვის;
- კ) ხელფასი, რომელიც დაქირავებულ მშრომელს სამართლიანად მიაჩნია;
- ლ) ხელფასი, რომლისაც არ რცხვენია დამქირავებელს;
- მ) ხელფასი, რომლის შედეგადაც დარგში არსებული ყველა სამუშაო ადგილი დაკავებულია;
- ნ) დაქირავებულსა და დამქირავებელს შორის შეთანხმებული ხელფასი, როცა ორივე მხარე ადეკვატურადაა ინფორმირებული.

გარეგანი ეფექტები და საკუთრების უფლებათა კონფლიქტი

13

ეკონომიკური აზროვნების შესაბამისად, პიროვნებები მოქმედების გეზს მათი გადაწყვეტილებებისა-
გან მოსალოდნელი ზღვრული სარგებლობისა და ზღვრული დანახარჯების ურთიერთ შედარებით
იღებენ. ამ გადაწყვეტილებების შედეგად სხვა ადამიანების მიერ მიღებულ სარგებლობასა და დანახარ-
ჯებს მხოლოდ მაშინ ენიჭება მნიშვნელობა, როდესაც ეს სარგებლობა და დანახარჯები გადაწყვეტილების
მიმღებზეც მოქმედებს. საზოგადოებრივი პრობლემების ფართო სპექტრის ასახსნელად ამას დიდი მნიშ-
ვნელობა აქვს.

უარყოფითი და დადებითი გარეგანი ეფექტები

ჰარი თავაზიანი მძლოლის ნიმუშია, ნაწილობრივ იმიტომ, რომ საკუთარ უსაფრთხოებას დიდად
აფასებს, მეტწილად კი იმიტომ, რომ მისი გული სიკეთითა და თავაზიანობითაა სავსე. ყოველ დილას, 7
საათსა და 45 წუთზე, როდესაც ჰარი ტრასაზე მოძრაობას იწყებს, მის უკან მიმავალ მძლოლებს მოძრაო-
ბის ტემპი უნელდებათ. ისინი ვერ ახდენენ ზემოქმედებას მის გადაწყვეტილებაზე, ვინაიდან ჰარი მათ ინ-
ტერესს მხედველობაში არ იღებს. ის, როგორც წესი, არასდროს ფიქრობს მათზე. მოძრაობის სპეციალი-
სტებს შეუძლიათ, გამოთვალონ დამატებითი დრო, რომელსაც თითოეული ის მძლოლი ხარჯავს, რომელიც
ჰარის უკან აღმოჩნდება. ამ დროის მძლოლების რაოდენობაზე გამრავლების შედეგად, ირკვევა, რომ ჰარი
მეტად მნიშვნელოვანი ფიგურაა. ჰარი, რომელიც სიკეთისა და თავაზიანობის განსახიერებაა, სხვა მძ-
ლოლების დიდი დანახარჯების მიზეზი ხდება. იმის გამო, რომ გადაწყვეტილების მიღებისას ჰარი ამ დან-
ახარჯებს არ ითვალისწინებს, ეკონომისტები მათ ჰარის ქმედებების გარე დანახარჯებს ანუ უარყოფით
გარეგან ეფექტებს უწოდებენ.

1200 ავტომობილის მართვის დროის თითო წუთით გაზრდა ჯამში
მგზავრობის დროის 20 საათით გაზრდას იწვევს.

ჰარი ძალიან შეწუხდებოდა, თუ გაიგებდა, რომ ის უარყოფითი გარეგანი ეფექტების მიზეზია, მაგრამ
სრულიად ბედნიერი იქნებოდა, რომ გაეგო, რომ ხშირად დადებით გარეგან ეფექტებს წარმოქმნის. არსე-
ბობს სარგებლობა, რომელსაც გადაწყვეტილების მიმღებნი არ ითვალისწინებენ. გასულ ზაფხულს ჰარიმ,
მეზობლის ხათრით, თავისი გარაჟი მყვირალა ნითელი საღებავით შეღება, რომელიც თვითონ ნაკლებად
მოსწონდა, (ალბათ გახსოვთ, როგორი ყურადღებიანია ჰარი). ჰარიმ იცის, რა სარგებლობას მიიღებს მისი
მეზობელი (სწორედ ამიტომ მოიქცა ასე), ამიტომ მისი მეზობლის მიერ მიღებული სარგებლობა გარეგანი
ეფექტი არ გახლავთ. მაგრამ ჰარიმ არ იცის, რომ მისი წითლად შეღებილი გარაჟის ხილვისას გამველე-
ბიც დიდ სიამოვნებას იღებენ. მათ მიერ მიღებული სარგებლობა დადებითი გარეგანი ეფექტია, ვინაიდან
ჰარის ის სრულიად არ ჰქონდა მხედველობაში, როდესაც თავის გარაჟს ლეზავდა.

რომელ გარეგან ეფექტებს წარმოქმნის მოზარდის ხმამაღლა ჩართული რადიომიმღები სანაპიროზე – დადებითს თუ უარყოფითს?

სამწუხაროდ, არიან ისეთებიც, ვინც თვალებს ხუჭავს ჰარის გარაჟთან გავლისას, ვინაიდან მისი დანახვა არ სიამოვნებს. ასე რომ, ჰარის ნამუშევარი ინვევს როგორც დადებით, ისე უარყოფით გარეგან ეფექტებს.

მე-13 თავში უარყოფით გარეგან ეფექტებს განვიხილავთ. მე-14 თავში განვიხილავთ რამდენიმე საინტერესო პრობლემას, რომელთაც დადებითი გარეგანი ეფექტები ეწვევს.

სრულყოფილება მიუღწევადია

ამ საკითხის განხილვისას, მთავარია კარგად გავიაზროთ, რომ უარყოფითი გარეგანი ეფექტების მთლიანად გამორიცხვა შეუძლებელია. იმისათვის, რომ გავიგოთ, თუ რატომ ხდება ასე, განვიხილოთ როდნის მაგალითი, რომელიც ქალაქის გარეუბანში ცხოვრობს და ყოველდღე ქალაქში სამუშაოდ მოტოციკლით მიემგზავრება. დილის 6 საათსა და 30 წუთზე, ის, ყოველგვარი ცუდი განზრახვის გარეშე, მოტოციკლს ქოქავს და რვა მეზობელს აღვიძებს, რომლებიც ჯერ ილანძღებიან, შემდეგ კი მეორე გვერდზე გადაბრუნებასა და ძილის გაგრძელებას ცდილობენ. თითოეული მათგანი მზად იქნებოდა, გადაეხადა 5 დოლარი, რათა ყოველ დილას, 6 საათსა და 30 წუთზე არ ესმოდეს მოტოციკლის აუტანელი ხმაური. როდნიც მზად იქნებოდა, უხმაუროდ გაეგორებინა მოტოციკლი კვირაში თუნდაც 15 დოლარის სანაცვლოდ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მეზობლები მზად იქნებოდნენ, ხმაურის თავიდან ასაცილებლად, საერთო ჯამში, 40 დოლარი გადაეხადათ, როდნი კი მზად იქნებოდა, მათ 15 დოლარად „მომსახურებოდა“. მაგრამ ისინი შეთანხმებას ალბათ ვერ მიაღწევენ, ვინაიდან ტრანსაქციული დანახარჯები ძალიან დიდია.

ალბათ მე-4 თავიდან გახსოვთ, რომ ტრანსაქციული დანახარჯები მიმწოდებელსა და მომხმარებელს შორის მოლაპარაკებების მომზადების ან შეთანხმებების საოპერაციო დანახარჯებია. ტრანსაქციული დანახარჯები ზოგჯერ გამორიცხავს ისეთ გაცვლებს, რომლებიც სხვა შემთხვევაში განხორციელდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ როგორც როდნის, ისე მეზობლების მდგომარეობა გაუმჯობესდება, თუ თითოეული მეზობელი როდნის კვირაში 3 დოლარს გადაუხდის, რათა დაქოქვამდე მოტოციკლი მოშორებით დააგროს, აუცილებელი ინფორმაციის შეგროვების, გადასახადების აკრეფის და შეთანხმებების შესრულების მთლიანი დანახარჯები, შესაძლოა, მეტი იყოს, ვიდრე პოტენციური სარგებელი. ასე რომ, არაფერი არ შეიცვლება და გარეგანი ეფექტიც არსებობას განაგრძობს.

გარეგანი ეფექტების გათვალისწინება

გარეგანი ეფექტების აღმოფხვრისთვის აუცილებელი არ არის ფულადი გადასახადის არსებობა. როდნიმ შეიძლება ყური მოკრას ჭორს (ჭორები ხშირად ტრანსაქციულ დანახარჯებს ცვლის), რომ 6 საათსა და 30 წუთზე მისი გამგზავრება მეზობლებს აღიზიანებს და თავად მიიღოს გადაწყვეტილება, არ დაქოქოს მოტოციკლი, სანამ კვარტლის ბოლომდე არ გააგორებს. შეუძლია გადაწყვიტოს, რომ მეზობლების გაბრაზებას ურჩევნია, არ დაქოქოს მოტოციკლი. მაგრამ ჯერ უნდა დარწმუნდეს, რომ ის გარეგან ეფექტებს წარმოშობს. როდესაც ამას დაადგენს, ის „გარეგან ეფექტებს გაითვალისწინებს“, რაც იმას ნიშნავს, რომ მხედველობაში მიიღებს მათ და შემდეგ გადაწყვეტს, თუ როგორ მოიქცეს.

სულაც არ არის აუცილებელი, რომ როდნი ასეთი კარგი ბიჭი იყოს. მას შეუძლია მოტოციკლი კვარტლის ბოლოში გადააგროს მხოლოდ იმიტომ, რომ გაბრაზებულმა მეზობლებმა მის მოტოციკლს ანონიმური განცხადება მიაკრა, სადაც ეწერა, რომ ის დააზიანებს მოტოციკლს, თუ როდნი მას 7 საათსა და 30 წუთზე ადრე დაქოქავს. ეს ასევე ინვევს გარეგანი ეფექტების გათვალისწინებას.

შეიძლება ვინმემ დაურეკოს პოლიციას, რათა როდნის შეახსენონ, რომ სამუშაო დღეებში მოტოციკლის დაქოქვა 7 საათსა და 30 წუთზე ადრე აკრძალულია. ამ შემთხვევაში პოლიციელის ვიზიტი როდნის მიერ გარეგანი ეფექტების გათვალისწინებას გამოიწვევს.

ურბანიზებულ, ინდუსტრიულ საზოგადოებაში, სადაც ადამიანს ყოველდღიურად ათასობით სხვა ადამიანთან ურთიერთქმედება უწევს, უარყოფითი გარეგანი ეფექტები სწრაფად მრავლდება. ცივილიზებული ადამიანები ცდილობენ, არ მიაქციონ ყურადღება მრავალ გარეგან ეფექტს, რომლებიც მათზე მოქმედებს და გაითვალისწინონ ის წინასწარ განუსაზღვრელი დანახარჯები, რომელთაც მათი ქმედება სხვებისთვის ინვევს. უარყოფითი გარეგანი ეფექტების პრობლემის გადაწყვეტის პირველი ნაბიჯი ის გახ-

ლავთ, რომ ჩამოყალიბდეს თანაგრძნობის, თავაზიანობისა და ურთიერთმიტყევების მოქალაქეობრივი თვისებები. ცივილიზაცია შეუძლებელი იქნებოდა იმ ადამიანებს შორის, რომლებსაც ეს თვისებები არ გააჩნიათ. თუ ადამიანები დაინწყებენ ყველაფრის მოთხოვნას, რისი უფლებაც, მათი აზრით, აქვთ, ცივილიზაცია ომის გზას დაადგება. ის, თუ როგორ უნდა მოხდეს ამ თვისებების ჩასახვა ან აღდგენა იქ, სადაც ისინი დაკარგულია, ამ წიგნის კომპეტენციას სცილდება. სხვათა შორის, უნდა გვახსოვდეს, რომ ყველა სხვა პროცესი, რომლის განხილვასაც ვაპირებთ გარეგანი ეფექტებით გამონვეული პრობლემების გადამწყვეტის მიზნით, ამ თვისებების არსებობას გულისხმობს.

მოლაპარაკება

უარყოფითი გარეგანი ეფექტების პრობლემების შემცირების ყველაზე გავრცელებული ხერხი მოლაპარაკებაა. ადამიანები ერთმანეთთან გარიგებებს დებენ. ისინი მზად არიან, განიონ გარკვეული საქონლის წარმოებასთან დაკავშირებული დანახარჯები, ვინაიდან ის ადამიანები, რომლებსაც ამ საქონლის შექმნა სურთ, მათ ამ დანახარჯებს უნაზრაურებენ. სწორედ ამიტომაც, რომ ბარგის მზიდავეები არ უჩივიან თვითმფრინავების ხმაურს, ხოლო ავტომექანიკოსები — ტანსაცმელზე გაჩენილ ლაქებს. ძაღლების გასასეირნებელი მოედნის მფლობელი თავაზიანად აძლევს სხვა ადამიანების ძაღლების თავის მოედანზე იმის გაკეთების უფლებას, რაც სხვა მოქალაქეების უდიდეს აღშფოთებას იწვევს.

მოლაპარაკება გაცვლის ორმხრივ მომგებიანობას იწვევს.

„თავად გადანყვიტეთ“ — გვამცნობს ბრძნული რჩევა. იმის გამო, რომ ადამიანების გემოვნება, უნარი და ცხოვრების პირობები ასე განსხვავებულია, მათ ხშირად შესწევთ ძალა, მოილაპარაკონ დანახარჯების ურთიერთგაცვლის შესახებ, რაც მოლაპარაკების თითოეული მონაწილის მდგომარეობას გააუმჯობესებს. უფრო მეტიც, საკითხის „თავად გადანყვიტის“ აუცილებლობა სტიმულს აძლევს იმ ადამიანებს შორის თანამშრომლობას, რომლებიც კარგად იცნობენ ყველა ალტერნატიულ შესაძლებლობას. როდესაც ადამიანებს მოლაპარაკებების წარმოება არ მოეთხოვებათ, ისინი ხშირად ისეთ პოზიციას იკავებენ, რომელსაც სხვებისთვის დიდი დანახარჯების მოტანა შეუძლია. მაგალითად, იმის ნაცვლად, რომ რესტორანში მოითხოვონ მაგიდა, რომელთანაც თამბაქოს ბოლი არ მიაღწევს, ისინი მოითხოვენ რესტორანში მონევის აკრძალვას, აღშფოთებით მიუთითებენ ჰაერში თამბაქოს ბოლის უმცირეს კვალზე და ავინყდებთ ის საშიში გამონაბოლქვები ატმოსფეროში, რომლებიც თავად შექმნეს რესტორნისკენ მანქანით მგზავრობისას.

აღბათ გაცილებით მეტი პატივისცემით განვიმსჭვალეობით გარეგანი ეფექტების შესამცირებლად გამიზნული მოლაპარაკებების, საზოგადოებრივი პროცედურის მიმართ, რომ შეგვძლებოდა, გამოგვეცნო იმ უამრავი შემთხვევის გათვალისწინება, რომელთაც სინამდვილეში ვხვდებით. თუ ქალაქის ჭუჭყსა და ხმაურს ვერ ეგუებიან, ადამიანები ცენტრიდან მოშორებულ რაიონებში გადადიან. ვისაც ქალაქის გარეუბნები არ უყვარს, საცხოვრებლად პატარა ქალაქში მიაშურებს. ვისაც სოფელი არ უყვარს, ქალაქში ცხოვრობს. სმენადაქვეითებული ადამიანები საცხოვრებელს აეროპორტის მახლობლად ირჩევენ. სერფინგის მოყვარულები თანამოაზრეებს პოულობენ და საკუთარი სურვილით გამოეყოფიან მოცურავეებს, რომლებთან შეჯახებასაც თავი უნდა აარიდონ. ვისაც სადილის შემდეგ ნაძინება უყვარს, ყურის ტამპონებს ყიდულობს 1 დოლარად და 59 ცენტად, რის შემდეგაც მშვიდობიანად თანაარსებობს მეზობლის ბიჭთან, რომლის მოტოციკლსაც მაყურჩი არა აქვს. სრულ კმაყოფილებას ყველა მათგანი როდი განიცდის. მაგრამ ნებაყოფლობითი გაცვლა ამცირებს მთლიან დანახარჯებს, რომლებიც გარშემომყოფთ თავს მათი ნების გაუთვალისწინებლად მოახვიეს.

მაგრამ, მოლაპარაკებები ეფექტიანი ვერ იქნება, თუ საკუთრების უფლებები მკაფიოდ არ არის ჩამოყალიბებული. ნებისმიერი ნებაყოფლობითი გაცვლა კარგად მხოლოდ იმ შემთხვევაში მუშაობს, როდესაც მასში ჩართული ყველა მონაწილე ეთანხმება იმას, თუ ვის რა ეკუთვნის. ზოგიერთ შემთხვევაში საკუთრების უფლებების დაზუსტების აუცილებლობა ერთადერთი წინააღმდეგობაა ყოველმხრივ მისაღები შეთანხმების გზაზე.

დავუშვათ, სმიტი და ბრაუნი დავობენ მათ სამფლობელოებს შორის არსებული საზღვრის ორფუნქციანი მონაკვეთის გამო. ამ საკითხს დიდი მნიშვნელობა არ ექნებოდა, ვინაიდან ორივეს ამ ადგილას ყვავილების გაშენება სურს, მაგრამ საქმე ისაა, რომ ბრაუნს პეტუნიები? უყვარს, სმიტს კი კვირისთავა ურჩევნია. ვიდრე არ გადანყდება, თუ ვის რა ეკუთვნის, არცერთი მათგანი ყვავილებს არ გაახარებს და ნაკვეთზე სარეველა დარჩება.

თუ ამის შემდეგ, ისინი დაიქირავებენ მინისმზომელს, რომელიც დაამტკიცებს, რომ სადავო ზოლი სმიტს ეკუთვნის, მაშინ ბოლოსდაბოლოს იქ ყვავილები გაიხარებს. ამასთან, სრულიადაც არ არის აუცილებელი, რომ ეს კვირისთავები იყოს. თუ ზუსტად იქნება განსაზღვრული, რომ ეს ზოლი სმიტს ეკუთვნის და მასვე ეკუთვნის უფლება, მოიყვანოს ის, რაც სურს, ბრაუნს შეუძლია მისგან ეს უფლება იყიდოს. ბრაუნის სიყვარული პეტუნების მიმართ შესაძლოა ისეთი დიდი აღმოჩნდეს, რომ მან სმიტს წელიწადში 25 დოლარი შესთავაზოს, რათა სადავო ზოლში ყვავილების გახარების უფლება მოიპოვოს. თუ სმიტი ამჯობინებს 25 დოლარს და პეტუნებს, მაშინ ამ ზოლზე პეტუნები გაიფურჩქნება.

გარეგანი ეფექტების შემცირება სასამართლო გადაწყვეტილებების საფუძველზე

მინისმზომლის ხსენებით შევხებით გარეგანი ეფექტების შემცირებისკენ მიმართულ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ პროცედურას — სასამართლო გადაწყვეტილების გამოტანას, ანუ იმ გადაწყვეტილების მიღების პროცესს, თუ სინამდვილეში ვის რისი უფლება აქვს. ადამიანები ვერ მოახერხებდნენ უფლებების გაცემის საშუალებით საკუთარი ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, თუ დარწმუნებულნი არ არიან, საკუთარ უფლებებში. საკუთრების ნათლად განსაზღვრული უფლებები არ გახლავთ წარმატებული მოლაპარაკებების საკმარისი პირობა, მაგრამ, უდავოდ, აუცილებელი პირობაა.

საკუთრების უფლებები, რომლებიც თავიდან ნათლად და გასაგებად ჩამოაყალიბეს, გარემო პირობების ცვლილების გამო, შეიძლება განუსაზღვრელი და ბუნდოვანი შეიქნეს. მაგალითად, ასლების გადაძირვები იაფი ტექნიკის განვითარებამ მრავალი გაუგებრობა წარმოშვა იმასთან დაკავშირებით, თუ რისი გაყიდვის იმედი უნდა ჰქონდეთ საავტორო უფლებების მეპატრონეებს, მხედველობაში მივიღებთ რა იმ შესაძლებლობებს, რაც წიგნის თითოეული მფლობელის წინაშე იშლება. როდესაც გარემოებების ცვლილება ერთ დროს შეთავსებად უფლებებს შეუთავსებებლად აქცევს, ამ კონფლიქტის გადაწყვეტის ერთადერთ გზად სასამართლო განხილვა რჩება.

სასამართლო გადაწყვეტილება ნათლად განსაზღვრავს საკუთრების უფლებებს.

ტერმინს – „სასამართლო გადაწყვეტილების გამოტანა“ – პრობლემის სწორედ იმგვარი გადაწყვეტისთვის გამოვიყენებთ, რომელიც მინისმზომელმა უზრუნველყო - გადაწყვეტილებისა, რომელიც განსაზღვრავს, ვის რა უფლება ეკუთვნის. მინისმზომელმა საკუთრების საკითხი გამოძიების გზით გადაჭრა და არა არჩევანის გზით. ბრაუნსა და სმიტს რომ მოელაპარაკათ და სადავო საკითხი ფულის აგდებით (გერბი და საფასური) გადაეწყვიტათ, ისინი დაეყრდნობოდნენ იმ პროცედურას, რომელიც არაფერს არკვევს და უბრალოდ საკუთრების უფლებას ქმნის. საკუთრების უფლების შექმნასა და გარკვევას შორის არსებული განსხვავება მეტად მნიშვნელოვანია, ვინაიდან გარკვევა, ანუ სასამართლო განხილვა, მიმართულია მოლოდინის უწყვეტობის შენარჩუნებისაკენ.

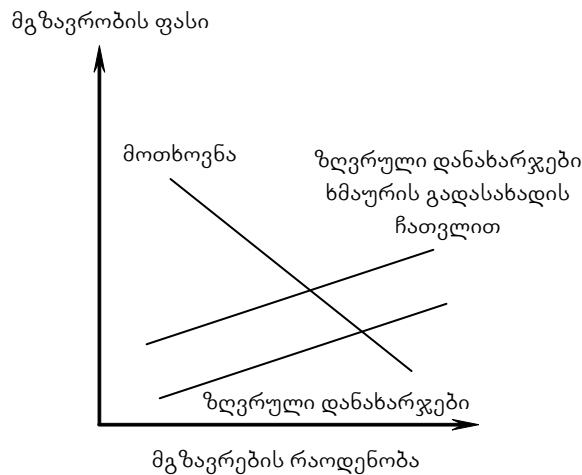
მე-12 თავის ბოლოს ხაზი გავუსვით სტაბილური მოლოდინის მნიშვნელობას საზოგადოების წევრების ეფექტიანი ერთობლივი საქმიანობის უზრუნველსაყოფად. როდესაც მოლოდინი რადიკალურად იცვლება, რადიკალურად იცვლება მოთხოვნასა და მიწოდებასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილებებიც. ეს, თავის მხრივ, ყველა სახის ქმედების ფარდობითი დანახარჯებისა და სარგებლობის გაუთვალისწინებელ ცვლილებებს იწვევს და, ამგვარად, მიწოდებისა და მოთხოვნის დამატებითი ცვლილებების მიზეზი ხდება. მოკლედ რომ ვთქვათ, თუ არავინ იცის, რა არის მოსალოდნელი, მაშინ არავინ იცის, თავად როგორ მოიქცეს ან რას გააკეთებენ სხვები. ამის შედეგად იწყება ქაოსი. სტაბილური მოლოდინი კიდევ ერთი მოვლენაა, რომლის მნიშვნელობას ვერ ვაცნობიერებთ, რადგან ვერ ვამჩნევთ, როგორ ფუნქციონირებს საზოგადოება, როდესაც ის კარგად ფუნქციონირებს.

მომჩივანი ბინათმფლობელობის შემთხვევა

შეგვიძლია კიდევ ერთხელ გამოვიყენოთ აეროპორტის მაგალითი, რათა დავადგინოთ სასამართლო გადაწყვეტილებების მნიშვნელობა, ანუ საკუთრების უფლების გამორკვევისა და არა შექმნის საკითხი. მსხვილი აეროპორტიდან ათი მილით დაშორებული, მაგრამ ზუსტად მთავარი ასაფრენი ზოლის ქვეშ მდებ-

ბარე სახლის მფლობელმა, პოლი საიმ, როდესაც თვითმფრინავის ხმაური ძილს დაუფრთხობს, შესაძლოა, ჩათვალოს, რომ კომპენსაციას იმსახურებს. ის გადანიშნავს, რომ აეროპორტმა ან ავიაკომპანიამ გარკვეული თანხა უნდა გადაუხადოს მას იმაში, რომ შესაძლებლობას ართმევენ, გამოიყენოს საკუთარი საძინებელი ოთახი ძილისა და ძაღვების აღდგენისთვის. პოლი გარეგანი ეფექტების, მასზე თავსმოხვეული დანახარჯების მსხვერპლია. ამიტომ ის აღძრავს სარჩელს კომპენსაციის მოთხოვნით.

უნდა მიიღოს თუ არა პოლიმ კომპენსაცია? დაფუძვანთ, პოლიმ სახლი იქამდე შეიძინა, სანამ იქ აეროპორტის აგებას განიზრახავდნენ, ასე რომ, არავის შეუძლია იმის თქმა, თითქოს ის იცნობდა სიტუაციას, როდესაც სახლი შეიძინა და კომპენსაცია მიიღო დაბალი გასაყიდი ფასის სახით. უნდა გადაუხადონ თუ არა პოლის კომპენსაცია?

პრობლემა ისაა, რომ არსებობს სახლების ათასობით მფლობელი ასევე დასაბუთებული მოთხოვნებით. თუ ერთ-ერთი მათგანი კომპენსაციას მიიღებს, მაშინ სხვებმაც უნდა მიიღონ. მაგრამ, თუ ყველა მიიღებს კომპენსაციას, მაშინ აეროპორტებს ექნებათ დიდი დანახარჯები, რომელთაც ავიაკომპანიები მგზავრებზე გადაანაწილებენ ბილეთების გაზრდილი ფასის სახით.

ერთი შეხედვით, ასეთი შედეგი თითქოს საკმაოდ სამართლიანი გვეჩვენება. გაზრდილი ფასები მგზავრებს აიძულებს, გადაიხადონ დანახარჯები, რაც მათ მგზავრობასთან დაკავშირებულ ხმაურს, როგორც თანამდევ პროდუქტს, მოაქვს. მაგრამ ჩნდება ახალი პრობლემა. გარეგანი ეფექტები ყველგან წარმოიქმნება. საჭიროა თუ არა მათი გამოსწორება? უნდა მიიღონ თუ არა სახლის მფლობელებმა კომპენსაცია ავტომობილების მოძრაობის გამო, რომლებიც მათ სახლებს ჩაუქროლებს, ბაბუაწვევების გამო, რომლებიც მათი მეზობლის ბაღში იზრდება, „სუვენირების“ გამო, რომლებსაც ძაღვები ტოვებენ, მეზობლის ბავშვების ხმაურის გამო, გაზონების ელექტროსაკრეჭების ხმაურის გამო, ნაბლის ხის გამო, რომელიც მახლობლად იზრდება და ხედს ფარავს, ან, პირიქით, ფანჯრებს აღარ ჩრდილავს, ვინაიდან მისმა მეპატრონემ ტოტები შეაჭრა, რათა მეზობლისთვის ხედი არ გაეფუჭებინა? სახლების მფლობელებს რომ მოვიმადლიერებთ, მოგვინევს კომპენსაციების გაცემა ფეხით მოსიარულეებისთვის, რომელთა დიდი ნაწილიც ისეთსავე არაკომპენსირებულ დანახარჯებს განიცდის, როგორც სახლის მეპატრონეები. სრულყოფილი სამყაროს შექმნისთვის ჩვენი ძალისხმევის დამასრულებელ ეტაპზე, ალბათ, მოგვინევს ჯარიმების დანესება უხასიათო ადამიანებისთვის, რათა გადაუხადოთ კომპენსაცია იმათ, ვისაც ისინი აღიზიანებენ.

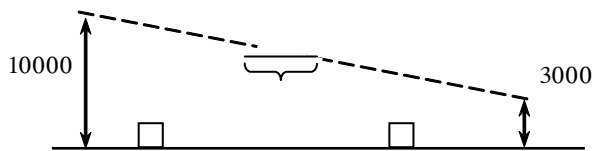
ამის გაკეთება, უბრალოდ, შეუძლებელია. არსებობს უამრავი გარეგანი ეფექტი, რომელთა შესაბამისი კომპენსაციების განსაზღვრა მეტად რთულია. ხშირ შემთხვევაში შეუძლებელი იქნება იმ მიმართულების განსაზღვრაც კი, რომლითაც კომპენსაცია უნდა გაიცეს. მაგალითად, განა კანონიერი არ იქნება ჯარიმების დანესება თავნება ადამიანებისთვის, რათა კომპენსაცია გადავიხადოთ ჭირვეულებს, ვის გრძნობებსაც ისინი შეურაცხყოფენ? ვინ თქვა, რომ თავნებები უარესები არიან, ვიდრე ჭირვეულები?

პრეცედენტების მნიშვნელობა

უკვე მზად ვართ, პასუხი გავცეთ კითხვას: უნდა მიიღოს თუ არა ავიამგზავრებისაგან კომპენსაცია პოლი საიმ, რომელიც ფლობს სახლს აეროპორტიდან 10 მილის დაშორებით იმ უხერხულობისთვის, რასაც ის განიცდის იმავე ფრენების შედეგად, რომელსაც მგზავრებისთვის სარგებლობა მოაქვს? ჩვენი პასუხი ასეთია: ძალიან ძნელი და, ალბათ, შეუძლებელი იქნებოდა ამის პრაქტიკულად განხორციელებადი და, ამავე დროს, სამართლიანი ხერხის მოძებნა. მაგრამ, დასაწყისში ჩვენ ორი კითხვა დავსვით. მეორე კითხვა

ასეთი იყო: მიიღებენ თუ არა ასეთ გარემოებებში კომპენსაციას სახლის მფლობელები? ამ კითხვას თითქმის ყოველგვარი ეჭვის გარეშე შეიძლება გაცეს პასუხი - არა. სასამართლოში ამ პრობლემის განხილვისას გამოიკვლევდნენ, რა უფლებებით სარგებლობენ მხარეები და, საბოლოოდ, ბინათმფლობელები თავის სასარგებლოდ ძალიან ცოტა მტკიცებულებას თუ მოიშველიებდნენ. თითქმის დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ სასამართლო გადაწყვეტილება ისეთი იქნებოდა, რომ ბინათმფლობელები და ისინი, ვინც საავიაციო ბიზნესითაა დაკავებული, იმ მოლოდინის საფუძველზე მოქმედებდნენ, რომ ასეთი კომპენსაცია არ უნდა იქნას გადახდილი. ასეთი მოლოდინი ბინათმფლობელებისა და ავიაკომპანიების შესაბამისი საკუთრების უფლებების ნიშანია.

იმის „დამტკიცება“ კი შეგვეძლო, რომ აეროპორტიდან ათი მილით დაშორებული სახლების მფლობელებს არა აქვთ ხმაურისთვის კომპენსაციის მიღების კანონიერი უფლება, რისთვისაც მხოლოდ იმას ვაჩვენებდით, რომ ასაფრენი ზოლის ქვეშ მოქცეული სახლების საბაზრო ფასი მკვეთრად გაიზრდებოდა, თუკი სასამართლო ბინათმფლობელების სასარგებლო გადაწყვეტილებას მიიღებდა. ეს იქნებოდა მოულოდნელი მოვლენა, რომელიც ბინათმფლობელებს მოგებას, ავიაკომპანიების აქციების მფლობელებს კი ზარალს მოუტანდა. სახლების ფასების ასეთი მოულოდნელი ცვლილება იმის ნათელი დადასტურება იქნებოდა, რომ ადამიანები, ასეთი კომპენსაციის გადახდას არ ელოდნენ და ამიტომ სასამართლო გადაწყვეტილებამ შექმნა საკუთრების უფლება, რომელიც ადრე არ არსებობდა.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ერთი რამ, რაც კიდევ ერთხელ დაადასტურებს ჩვენს თვალსაზრისს. თუ ამ შემთხვევის განხილვისას მოსამართლე ბინათმფლობელების მხარეს დაიჭერდა, მაშინ ამ სახლების ფასი უმნიშვნელოდ გაიზრდებოდა, ვინაიდან მათ მომავალ მყიდველებს გააფრთხილებდნენ, რომ მოსამართლე შეცდა გადაწყვეტილების გამოტანისას და ეს გადაწყვეტილება, სავარაუდოდ, აპელაციის შემდეგ გაუქმდება. შეცდომა არ უნდა ხდებოდეს, როდესაც გადაწყვეტილებები ქმნის უფლებებს. შეცდომა შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როდესაც ცდილობენ გაარკვიონ, რომელი უფლებები არსებობს სინამდვილეში და, აქედან გამომდინარე, რომელმა მათგანმა უნდა გადაწყვიტოს საქმის ბედი.

სასამართლო გადაწყვეტილებების გამოტანა, ან არსებული უფლებების დადგენის მცდელობა და მონიდალმდევე მხარეებს შორის კონფლიქტების გადაწყვეტა, ყოველთვის მოულოდნელი გადაწყვეტილებებისა და მოვლენების თავიდან აცილების სურვილთანაა დაკავშირებული. ის დაკავშირებულია საკუთრების უფლებების მიმართ უთანხმოებების მონესრიგებასთან ყველაზე საიმედო მოლოდინის გამყარებისა და ხელშეწყობის გზით. ამგვარად, სასამართლო გადაწყვეტილებების გამოტანა არის ცვლადი გარემოებების პირობებში მოლოდინის უწყვეტობის შენარჩუნების მცდელობა. ხოლო სტაბილური მოლოდინი, კიდევ ერთხელ შეგახსენებთ, ნებისმიერ დიდ, რთულ საზოგადოებაში ეფექტიანი ერთობლივი ქმედებების საფუძველია.

რადიკალური ცვლილებების პრობლემა

სასამართლო გადაწყვეტილებების გამოტანა გარეგანი ეფექტებისადმი ევოლუციური მიდგომაა. მაგრამ ზოგჯერ ცვლილებები არაევილუციური გზით ხდება. როდესაც ისეთი მოვლენების წინაშე აღმოვჩნდებით, რომ დადგენილი პრინციპები და მეთოდები არასაკმარისია, სასამართლო გარჩევა საქმეს ვერ შევლის. ტექნოლოგიურ პროგრესს ხშირად მივყავართ სწრაფ ცვლილებებამდე. თოვლმავლები, პესტიციდები, რადარებით აღჭურვილი ვეშაპმჭერი გემები, ანტინიოტიკები, ატომური რეაქტორები — აი, ბოლო ხანს წარმოქმნილი მრავალი მაგალითიდან მხოლოდ ზოგიერთი. როდესაც ტექნოლოგიური სიახლეები რადიკალურად ზრდის უარყოფით გარეგან ეფექტებს, ამ პრობლემის გადასაჭრელად ხშირად საჭირო ხდება ახალი კანონების მიღება.

საკუთრების უფლებების ხელახალი განსაზღვრის საჭიროება შემოსავლების ზრდითაცაა განპირობებული. არცთუ ისე დიდი ხნის წინ ამერიკელებს შორის შეთანხმებაც კი არსებობდა იმის შესახებ, რომ საზოგადოებისთვის საწარმოო ნაგავსაყრელი უფრო მნიშვნელოვანი იყო, ვიდრე ატმოსფეროსთვის მისგან მიღებული ზარალი. ჩვენი კანონებისა და წეს-ჩვეულებების თანახმად, ატმოსფერო ყველას საკუთრებაა და ამიტომ არც არავის ეკუთვნის, ასე რომ, საწარმოების მეპატრონეებს თავისუფლად შეუძლიათ

გამოიყენონ ის საწარმოო ნარჩენების თავიდან მოსაცილებლად. ადამიანებს შეეძლოთ საწარმოებიდან შორს წასვლა და იქ დასახლება, ან სახლის ყიდვა საწარმოს მახლობლად, თუკი სუფთა ჰაერის სუნთქვის ხარჯზე ეკონომიის განევა სურდათ. ამასობაში საწარმოები ატმოსფეროს გამონაბოლქვით აბინძურებდნენ და დანახარჯებს დაბალ დონეზე ინარჩუნებდნენ, რაც მათი პროდუქციის მოცულობის ზრდის საშუალებას იძლეოდა. მაგრამ ვითარება შეიცვალა. საქონელი, რომელსაც საწარმოები ქმნიან, დღეს გაცილებით დიდი რაოდენობითაა ხელმისაწვდომი და მრავალი ადამიანი მას ნაკლებ ზღვრულ ღირებულებას ანიჭებს. როდესაც სუფთა ჰაერსა და ლურჯ ზეცას უფრო მეტ ზღვრულ ღირებულებას ვანიჭებთ, მათ ჩვენს უფლებად აღვიქვამთ. გარემოს ამ პროდუქტზე საკუთარ უფლებებს წარვადგენთ და სხვებისგან ვითხოვთ, შეწყვიტონ მათი იმ სახით მოხმარება, რაც ხელს შეგვიშლის, ვისიამოვნოთ ჩვენი საკუთრებით. ჩნდება ახალი წესების საჭიროება, ვინაიდან ახალ ვითარებაში ძველი წესები გამოუსადეგარი ხდება.

გარეგანი ეფექტების შემცირება კანონმდებლობის მეშვეობით

კანონმდებლობა ცხადად განსაზღვრავს საკუთრების უფლებებს, რისთვისაც მათ თვითონვე ქმნიან.

ახალი კანონების შექმნას კანონმდებლობას ვუწოდებთ. სასამართლო გადაწყვეტილებების მიღებასა და კანონმდებლობას შორის საზღვარი სინამდვილეში ისეთი მკაფიო არ არის, როგორც აქაა წარმოდგენილი, მაგრამ ამ განსხვავებას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან კანონმდებლობას ცვლილებები შეაქვს საკუთრების არსებულ უფლებებში, ხოლო თამაშის წესების შეცვლა ყოველთვის სამართლიანობის პრობლემასთანაა დაკავშირებული და ხშირად ქცევის სერიოზულ კორექტირებას იწვევს. იმ საზოგადოების წინაშე, რომელსაც გარეგანი ეფექტების შემცირება სურს, დგას საკმაოდ რთული ამოცანა — კანონები იმგვარად ჩამოაყალიბოს, რომ თავიდან აიცილოს უსამართლობა და მინიმუმამდე შეამციროს მიზნის მიღწევის დანახარჯები. ყურადღებას მეორე კრიტერიუმზე ვამახვილებთ არა იმიტომ, რომ ის უფრო მნიშვნელოვანია, არამედ იმიტომ, რომ ეკონომიკურ თეორიებს გაცილებით მეტის თქმა შეუძლიათ დანახარჯების მინიმიზაციის შესახებ, ვიდრე სამართლიანობის მაქსიმიზაციის შესახებ.

როგორც უკვე შეამჩნიეთ, მრავალი სოციალური პრობლემა, რომელსაც „დაბინძურებას“ ვუწოდებთ, შეიძლება უარყოფით გარეგან ეფექტად ჩაითვალოს. ადამიანები იმიტომ კი არ აბინძურებენ ატმოსფეროს ან წყალს, რომ ასეთ გარემოში ცხოვრება ურჩევნიათ, არამედ იმიტომ, რომ ამას მათი სხვა ქმედებების, მაგალითად, მანქანის მართვის ან გასაყიდი პროდუქციის შექმნის გარდაუვალ შედეგად თვლიან. ისინი არ აქცევენ ყურადღებას დამატებით დანახარჯებს, ვინაიდან ისინი მნიშვნელოვნად არ მიაჩნიათ. მანქანის მფლობელები განაგრძობენ მანქანებით მგზავრობას და აჭუჭყიანებენ ჰაერს, ვინაიდან, მათი აზრით, ავტობუსით მგზავრობა უფრო მოუხერხებელია. ისინი ყურადღებას არ აქცევენ იმ ფაქტს, რომ აჭუჭყიანებენ ჰაერს, რომლითაც ათასობით ადამიანი სუნთქავს. მიუხედავად ამისა, ამ პრობლემის თითოეული მონაწილე ისე იქცევა, თითქოს მანქანის ტარებისგან მიღებული სარგებლობა აჭარბებს იმ მცირე დამატებით დანახარჯებს, რაც მათ ქმედებას მოაქვს ამ რეგიონის მცხოვრებლებისთვის. შედეგი შეიძლება საბედისწეროც აღმოჩნდეს. გამოსავალი, როგორც ჩანს, ახალი კანონმდებლობის დახმარებით ამ გარეგანი ეფექტების გათვალისწინებაა.

გარემოს დაბინძურების შემცირების მიზნით „ბრძანებისა და კონტროლის“ მეთოდის გამოყენება არაკორექტული მიდგომაა.

გარეგანი ეფექტების პრობლემისადმი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მიდგომაა ერთიანი შეზღუდვების დადგენა – „უბრძანე და აკონტროლე“. კონკრეტული თარიღის შემდეგ არავის აქვს უფლება, ჰაერში ან წყალში გაუშვას კონკრეტული ნივთიერების კონკრეტულ რაოდენობაზე მეტი. ეს მიდგომა, ჩვეულებრივ, არ იწვევს დაბინძურების შემცირების დანახარჯების მინიმიზაციას. ის უგულვებელყოფს სხვადასხვა მეთოდებს, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელია მოცემული მიზნის მიღწევა და, ამიტომ, ადამიანებს ნაკლებ სტიმულებს აძლევს, ყველაზე იაფი ალტერნატიული შესაძლებლობების მოსაძებნად და დასაწერად. აქ გამოვიყენებთ ყველაზე მარტივ მაგალითს, რათა ვაჩვენოთ დაბინძურების კონტროლის ის პრინციპი, რომელიც მეტ შესწავლას იმსახურებს.

დანახარჯების მინიმიზაცია

დავუშვათ, ქალაქ არკადიას ჰაერის დაბინძურების მიზეზს სამი ქარხანა წარმოადგენს: AB, და C. 13-1 ცხრილში ნაჩვენებია თითოეული ქარხნის მიერ ყოველთვიურად გამონაბოლქვი მავნე ნივთიერებების რაოდენობა, აგრეთვე გამონაბოლქვის თავიდან აცილების დანახარჯები თითოეული ქარხნისთვის.

ახლა დავუშვათ, რომ გარემოს დაცვის სააგენტომ გადამწყვიტა, საშიში გამონაბოლქვის რაოდენობის თვეში 90000 ერთეულიდან 45000-მდე შემცირება. რატომ არ შეიძლება ეს ნულამდე შემცირდეს? — იკითხავთ თქვენ. იმიტომ, რომ გარემოს დაცვის სააგენტოს ვარაუდით, გამონაბოლქვის ნულამდე შემცირების დანახარჯები მეტი იქნება, ვიდრე აქედან მიღებული სარგებლობა. აქ არ შევუდგებით იმის გარჩევას, თუ როგორ დაადგინა გარემოს დაცვის სააგენტომ ეს მონაცემები და უბრალოდ დავუშვებთ, რომ გადამწყვეტილება მიღებულ იქნა ყველაზე სრული სამეცნიერო ინფორმაციისა და არკადიის მაცხოვრებელთა ინტერესების გათვალისწინებით. ჩვენ კი გვსურს მიზნის მიღწევის საუკეთესო გზის ჩვენება.

გამონაბოლქვი არკადიაში

ცხრილი 13-1

	ყოველთვიური გამონაბოლქვის რაოდენობა	გამონაბოლქვების თავიდან აცილების დანახარჯები ყოველერთეულზე
A ქარხანა	15000 ერთეული	1 დოლარი
B ქარხანა	30000 ერთეული	2 დოლარი
C ქარხანა	45000 ერთეული	3 დოლარი

A: $\$1 \times 0 = \$0$

B: $\$2 \times 15000 = \$30000$

C: $\$3 \times 30000 = \$90000$

მიზნის მიღწევის მრავალი გზა არსებობს. გარემოს დაცვის სააგენტოს შეეძლო აეკრძალა თითოეული ქარხნისთვის თვეში 15000 ერთეულზე მეტი გამონაბოლქვის გამოყოფა. ეს ქარხანას აიძულებდა, გამონაბოლქვის რაოდენობა 15000 ერთეულით შეემცირებინა, რაც ამ ქარხნის ხარჯებს 30000 დოლარით გაზრდიდა. C ქარხანას მოუწევდა გამონაბოლქვის 30000 ერთეულით შემცირება, რაც მის ხარჯებს 90000 დოლარით, ხოლო მთლიან ხარჯებს 120 000 დოლარით გაზრდიდა.

A: $\$1 \times 7500 = \$7500$

B: $\$2 \times 15000 = \$30000$

C: $\$3 \times 22500 = \$67500$

ალტერნატიულად, გარემოს დაცვის სააგენტოს შეეძლო, თითოეული ქარხნისთვის დაევალებინა გამონაბოლქვის რაოდენობის განახევრება. ქარხანას გადაეხადა 7500 დოლარი, რათა გამონაბოლქვი 7500 ერთეულით შეემცირებინა, ქარხანას უნდა გადაეხადა 30000 დოლარი, რათა გამონაბოლქვი 15000 ერთეულით შეემცირებინა, ხოლო C ქარხანას უნდა გადაეხადა 67500 დოლარი, რათა გამონაბოლქვი 33500 ერთეულით შეემცირებინა. მთლიანი 105000 დოლარის ტოლი იქნებოდა, ანუ ამ გზით მიზნის მიღწევას ნაკლები ხარჯები დასჭირდებოდა.

A: $\$1 \times 15000 = \$15000$

B: $\$2 \times 15000 = \$30000$

C: $\$3 \times 15000 = \$45000$

კიდევ უფრო ნაკლები ხარჯები იქნებოდა საჭირო, გარემოს დაცვის სააგენტოს თითოეული გამონაბოლქვის 15000 ერთეულით შემცირება რომ დაევალებინა. მაშინ ქარხანას უნდა გადაეხადა 15000 დოლარი გამონაბოლქვის 15000 ერთეულისთვის. ქარხანას უნდა გადაეხადა 30000 დოლარი, რათა თავისი გამონაბოლქვი გაენახევრებინა. C ქარხანას უნდა გადაეხადა 45000 დოლარი, რათა თავისი გამონაბოლქვი ერთი მესამედით შეემცირებინა. ასეთი გადამწყვეტილება არკადიას მხოლოდ 90 000 დოლარი დაუჯდებოდა.

A: $\$1 \times 15000 = \$15000$

B: $\$2 \times 30000 = \$60000$

C: $\$3 \times 0 = \$0$

როგორც ხედავთ, მთლიანი ხარჯები თანაბრად იკლებს: ქარხნისათვის, რომელსაც გამონაბოლქვის ერთი ერთეულით შემცირება 1 დოლარი უჯდება, გამონაბოლქვის შემცირების ხარჯები იზრდება, ხოლო C ქარხნისათვის, რომლისთვისაც ეს რიცხვი 3 დოლარს უდრის, გამონაბოლქვის შემცირების დანახარჯები მცირდება. ასე რომ, თუ ჩვენს მიზანს გამონაბოლქვის საერთო დონის მინიმალური ხარჯებით 45000-მდე შემცირება წარმოადგენს, მაშინ რატომ უნდა დაეკისროს მთელი პასუხისმგებლობა და ქარხნებს? თუ გარემოს დაცვის სააგენტო ნებას დართავს C ქარხანას, აკეთოს ის, რასაც აკეთებს, და ქარხნებს კი გამონაბოლქვის შემცირებას მოსთხოვს, მიზნის მიღწევის მთლიანი ხარჯები 75000 დოლარამდე შემცირდება.

რატომაც არა? ასეთი მიდგომის უსამართლობა ალბათ იმის მიზეზი გახდება, რომ ხარჯებს მხოლოდ და ქარხნებს არ დააკისრებენ. ამა თუ იმ მიზნის მიღწევისას, ხარჯების მინიმიზაცია არ გახლავთ მთავრობის ერთადერთი საზრუნავი. მთავრობის გადაწყვეტილებების შესაფასებლად სამართლიანობაც მნიშვნელოვანი კრიტერიუმი. როგორც ჩანს, არკადიაში უფრო მცირე დაბინძურების გამომწვევი მეტად უნდა დაისაჯოს, ვიდრე დიდი დაბინძურების გამომწვევი. აირჩევს თუ არა გარემოს დაცვის სააგენტო ასეთ მიდგომას?

კიდევ ერთი მიდგომა: გარემოს დაბინძურების დაბეგვრა

მოდით, ცოტა ხნით გადავდოთ ბოლოს დასმული საკითხი და პრობლემის შესწავლა განვაგრძოთ. დავუშვათ, გარემოს დაცვის სააგენტომ არ იცის, როგორია დაბინძურების ერთი ერთეულით შემცირების ხარჯები დაბინძურების თითოეული წყაროსთვის. რამდენიმე მიზეზის გამო, ეს გაცილებით უფრო ახლოსაა სინამდვილესთან, ვიდრე ჩვენი წინა დაშვება. თვითონ დამბინძურებელმა ყველაზე უკეთ უწყიან საკუთარი ხარჯების შესახებ, მაგრამ მათ აქვთ იმის სტიმულები, რომ, საზოგადოების და გარემოს დაცვის სააგენტოს მიერ მათ მიმართ წაყენებულ ბრალდებების საპასუხოდ, გააზვიადონ საკუთარი დანახარჯები. უფრო მეტიც, გაზვიადება განსაკუთრებულ უსინდისობად ვერ ჩაითვლება, ვინაიდან არავის შეუძლია, ზუსტად შეაფასოს ხარჯები იმასთან დაკავშირებით, რაც ადრე არ გაკეთებულა. ჩვეულებრივი კეთილგონიერება მოითხოვს, რომ ეს ხარჯები დიდად შეფასდეს, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ უფრო გაზრდილი შეფასება იმას ნიშნავს, რომ ხარჯების დაკისრების ალბათობა იკლებს. დასასრულს, იმის მიუხედავად, რომ დანახარჯების შემცირება, ჩვეულებრივ, გამოკვლევისა და ექსპერიმენტის საშუალებით შეიძლება, არავის ძალუძს გამოკვლევისა და ექსპერიმენტის შედეგების წინასწარმეტყველება. რომელი გადაწყვეტილებაა ყველაზე იაფი, როდესაც გარემოს დაცვის სააგენტო ინფორმაციის ასეთ ნაკლებობას განიცდის?

გარემოს დაცვის სააგენტო მრავალი ეკონომისტის მონონებას დაიმსახურებდა, ასეთ სიტუაციაში დაბინძურების ერთეულზე გადასახადი რომ შემოეღო და შემდეგ თითოეული დამბინძურებლისთვის ნება დაერთო, მოეხდინა იმგვარი რეაგირება, როგორსაც თვითონ ჩათვლიდა საჭიროდ. თუ მზად ხართ დაგვეთანხმდეთ, რომ დაბინძურება გარეგანი ეფექტია, რომელსაც მისი მწარმოებელი არ განიცდის, მაშინ იმ საქმიანობის დაბეგვრა, რომელიც დაბინძურების წყაროს წარმოადგენს, სავსებით სწორია. თუ შესაძლებელია რაიმე გზით დამბინძურებელი ნივთიერების ერთეულზე ისეთი გადასახადის დანესება, რომელიც გარეგანი ეფექტის ერთეულის ტოლი იქნება, მაშინ ეს ხარჯები უნდა დაანვეს იმას, ვინც ამ დაბინძურებას იწვევს და ამით სარგებლობას იღებს.

თუ, ამასთანავე, დაბინძურების გამომწვევი საქმიანობის გაგრძელება მეტად ძვირადღირებული საქმე აღმოჩნდა, ის შეწყდება, როგორც ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც საქმიანობის ხარჯები მისგან მიღებულ სარგებელზე მეტია. თუ გადასახადების გადახდის შემდეგ შემოსავალი კვლავ აჭარბებს ხარჯებს, მაშინ დაბინძურების გამომწვევი საქმიანობა გაგრძელდება, თუმცა შემცირებული მასშტაბით, ვინაიდან ის უფრო დიდ ხარჯებთან იქნება დაკავშირებული. თუმცა, ამ შემთხვევაში გადასახადებით ამოღებული თანხები შეიძლება გამოყენებულ იქნას მათი კომპენსირებისათვის, ვის კეთილდღეობაზეც გარეგანი ეფექტები მოქმედებს.

- A: \$2,01 > დანახარჯებზე
- B: \$2,01 > დანახარჯებზე
- C: \$2,01 < დანახარჯებზე

დავუშვათ, გარემოს დაცვის სააგენტო თავს იკავებს იმისგან, რომ თითოეულ ქარხანას დაუნესოს გამონაბოლქვების შემცირების კონკრეტული რაოდენობა და უბრალოდ ავალებს, რომ გამონაბოლქვის თითოეულ ერთეულზე ყოველთვიურად 2,01 დოლარი გადაიხადოს. ამ შემთხვევაში ყველა ქარხანა თანაბარ მდგომარეობაშია, რაც სამართლიანი გვეჩვენება. როგორ მოიქცევიან ქარხნები? ქარხანას შეუძლია გადაწყვიტოს, რომ მისთვის უფრო იაფი იქნება, თუ გამონაბოლქვს მთლიანად აღმოფხვრის და გადასახადს არ გადაიხდის. შესაძლოა ქარხანამაც იგივე გადაწყვიტოს. C ქარხანამ კი შეიძლება ჩათვალოს, რომ მისთვის გადასახადების გადახდაზე უკეთესი იქნება თვეში გამონაბოლქვის 45000 ერთეულის გამო-

ფრქვევა. ასე რომ, გამონაბოლქვების ორჯერ შემცირების მთლიანი ხარჯები 75000 დოლარს მიაღწევდა და ყველა ქარხანა თანაბარ მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა.

მიაქციეთ ყურადღება იმას, რომ 90450 დოლარის ტოლი გადასახადი, რომელიც C ქარხანამ ამ შემთხვევაში უნდა გადაიხადოს, საზოგადოების დანარჩენი ნაწილისთვის ფულის გადახდა უფრო იქნება, ვიდრე წმინდა ხარჯი. და ქარხნებმა უნდა გადაიხადონ დაბინძურების შემცირების პროგრამის ყველა ხარჯი, ხოლო C ქარხანამ რაიონის მცხოვრებლებს უნდა გადაუხადოს იმ უფლებისთვის, რომელიც მას ყოველთვიურად გამონაბოლქვის 45000 ერთეულის გამოყოფის საშუალებას მისცემს.

გარემოს დაცვის სააგენტოს ამოცანაა მთლიანად საზოგადოებისათვის დაბინძურების შემცირების ზღვრული დანახარჯებისა და ზღვრული სარგებლობის ურთიერთშედარება. გადასახადების გამოყენება გარემოს დაცვის სააგენტოს იმის საშუალებას აძლევს, რომ მიიღოს ინფორმაცია ამ დანახარჯებისა და სარგებლობის შესახებ იმაზე დაკვირვების გზით, თუ რა ხდება, როდესაც დამბინძურებლებს სხვადასხვა გადასახადები ეკისრებათ. ეს მიდგომა ექსპერიმენტებთანაა დაკავშირებული. ხოლო დანახარჯებისა და სარგებლობის შესახებ სარწმუნო ინფორმაციის მიღება მეტად მნიშვნელოვანია ნებისმიერი პროგრამისთვის, რომელიც გარემოს დაცვის საკითხებსა და ადამიანთა კეთილდღეობას ეხება.

გარემოს დაბინძურების ლიცენზიები?

დავუბრუნდეთ იმ კითხვას, რომელიც დავსვით, მაგრამ პასუხის გაცემა გადავდეთ. ჰაერის დაბინძურების შემცირების სხვადასხვა მეთოდების დანახარჯების შედარებისას დავსვით კითხვა: აირჩევს თუ არა გარემოს დაცვის სააგენტო ყველაზე ნაკლებდნახარჯიან მიდგომას? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა გადავდეთ, რათა გვეჩვენებინა, რომ ფიზიკური შეზღუდვები, ნებისმიერი სახის „ბრძანებისა და კონტროლის“ მეთოდები, ჩვეულებრივ, ჩამოუვარდება გადასახადებს, როგორც დაბინძურების კონტროლის მეთოდს. გარემოს დაბინძურების დაბეგვრის გზით ამ პრობლემის გადანაცვლებაში ხელს გვინყობს ფასების სისტემა. მაგრამ გადასახადები მოსახლეობის მონონებით არ სარგებლობს იმავე მიზეზით, რომლითაც გარემოს დაცვის სააგენტოს, უძნელდება, დაანესოს ყველაზე ნაკლებდნახარჯიანი ფიზიკური შეზღუდვები.

ჩნდება ერთი მნიშვნელოვანი კითხვა: შესაძლოა ზოგიერთი დამბინძურებელი ქმედება იმდენად არასასურველად ჩავთვალოთ, რომ ყველა აიკრძალოს, მაგრამ ასეთი მიდგომის არჩევა ნამდვილად არ გვსურს იმის მიმართ, რასაც დღეს ზოგადად გარემოს დაბინძურებას ვუწოდებთ. დამბინძურებელი ქმედებები, რომელთაც ადამიანები ახორციელებენ, ჩვეულებრივ, ისეთი ქმედებებია, რომლებსაც დიდი, ზოგჯერ ძალიან დიდი სარგებლობა მოაქვს როგორც თავად მათთვის, ისე სხვებისთვისაც. ასეთ ქმედებებთან შეგუება ნიშნავს დაბინძურებასთან შეგუებას, მიუხედავად იმისა, ვაღიარებთ თუ არა ამას.

თვით ტერმინი „დაბინძურება“ შეიძლება გაუგებრობის მიზეზი გახდეს. ისტორიულად ამ ტერმინს მკაცრი მორალური განსაზღვრება აქვს, რომელსაც ნებისმიერ ლექსიკონში ამოვიკითხავთ. კლასიკურ ლიტერატურაში, დამბინძურებელი ქმედება მთელ მოსახლეობას ეხება. ამ თვალსაზრისით, „გარემოს დაბინძურების ლიცენზიის“ გაცემა ამორალური და დანაშაულებრივი ქმედებაა, მაგრამ ვერავინ იტყვის, რომ იმ სახლის მფლობელი, რომლის ბუხრიდან კვამლი ამოდის, ანუ რომელიც გარემოს „აბინძურებს“, ამორალური ადამიანი ან დამნაშავეა. დაბინძურების ფორმათა უმეტესი ნაწილი უნდა განვიხილოთ, როგორც ხარჯები და არა დანაშაული, ამიტომ შესაძლებელია მისი „ლიცენზირება“, თუ ხარჯები ნაკლებია, ვიდრე ამ ქმედებისგან მიღებული მოსალოდნელი სარგებლობა.

ეფექტიანობა და სამართლიანობა

ზოგიერთი ადამიანი უარყოფს გარემოს დაბინძურებაზე დაწესებულ გადასახადებსაც, ვინაიდან, გავრცელებულიაზრით, დაბინძურების შემცირების ტვირთს ღარიბებს აკისრებენ, მდიდრებს კი ნებას რთავენ, გააგრძელონ გარემოს დაბინძურება. იმ ადამიანების შერჩევა, რომლებმაც უნდა შეამცირონ დაბინძურება, მასთან დაკავშირებული დანახარჯების მიხედვით, მრავალ ადამიანს ასევე უსამართლოდ მიაჩნია.

იმ ადამიანებისთვის პასუხის გასაცემად, ვინც სამართლიანობის საკითხს სვამს, უნდა ვაჩვენოთ, რომ ეფექტიანი გადაწყვეტილების მიღება შეიძლება იმისგან დამოუკიდებლად, თუ როგორი იქნება სამართლიანობის მიღწევის გზები. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, როდესაც ოპტიმალურ გადაწყვეტილებას ვიღებთ, ყოველთვის არ ვვარაუდობთ, რომ ხარჯებს რომელიმე კონკრეტულ ჯგუფებს ვაკისრებთ. ამის დასამტკიცებლად ისევ, არკადიის მაგალითი განვიხილოთ.

დაბინძურების ნებართვებით ვაჭრობა.

დავუშვათ, გარკვეული მიზეზით, გარემოს დაცვის სააგენტოს სურს დაბინძურების შემცირების მთელი ხარკები ჩქარხანას დააკისროს – შესაძლოა იმიტომ, რომ C ქარხანა ამას ყველაზე უკეთ გააკეთებს, ან იმიტომ რომ ის გარემოს ყველაზე მეტად აბინძურებს, ან კიდევ იმიტომ, რომ ის არკადიაში აშენებული უკანასკნელი ქარხანაა. მიზეზი რაც უნდა იყოს, გარემოს დაცვის სააგენტო C ქარხნის ხელმძღვანელებისგან მოითხოვს გამონაბოლქვის რაოდენობის 45000 ერთეულამდე შემცირებას ან გამონაბოლქვის ერთეულზე 2,01 დოლარის გადახდას. C ქარხნის ხელმძღვანელები დაინყებენ გამონაბოლქვის 45 000 ერთეულით შემცირების ყველაზე ნაკლებხარჯიანი გზების ძიებას. თუ 13-1 ცხრილში მოყვანილი მონაცემები მათთვის ცნობილია, მაშინ ქარხანას 15000 დოლარს და დამატებით რამდენიმე ასეულ დოლარს შესთავაზებენ, რათა ამ უკანასკნელმა სრულიად შეწყვიტოს გარემოს დაბინძურება, ხოლო ქარხანას ამისთვის 60000 დოლარზე ცოტათი მეტს შესთავაზებენ. ამრიგად, C ქარხანა გამონაბოლქვს დასაშვებ ზღვრამდე შემაცივრებს. C ქარხნის ხელმძღვანელებს ურჩევნიათ 75000 დოლარი და ქარხნებს გადაუხადონ, ვიდრე 135000 დოლარი გადაიხადონ და თავად შეასრულონ ეს სამუშაო.

დაბინძურების შემცირება ძალიან წააგავს სხვა ნებისმიერ სასარგებლო საქმიანობას იმით, რომ მისი ზოგიერთი ნაირსახეობა ბევრად უფრო ეფექტიანია, ვიდრე სხვები. ჩვენ სარგებლობას ვიღებთ, როდესაც საკვებს, სათამაშოებსა და კოსმეტიკას აწარმოებენ ისინი, ვისაც მათი წარმოების შედარებითი უპირატესობა აქვს. ზუსტად ასევე ვიგებთ, როდესაც დამატებით სუფთა ჰაერს აწარმოებენ ისინი, ვისაც მისი წარმოების შედარებითი უპირატესობა აქვთ. მაგრამ შედარებითი უპირატესობის რეალიზება გაცვლის საშუალებით ხდება. აი, რატომაა დაბინძურების შემცირებისადმი საგადასახადო მიდგომა უფრო მისაღები, ვიდრე ის მიდგომა, რომელიც გარკვეულ ფირმებს ფიზიკურ შეზღუდვებს უწესებს. საგადასახადო მიდგომა ცდილობს ფულადი ხარჯები ისეთნაირად შეცვლას, რომ ისინი ასახავდნენ ახალ გადამყვებილებებს იმის შესახებ, თუ ვის რა უფლებები აქვს. მაგრამ, მომავალში იგი ყველა მხარეს გაცვლების თავისუფლების შანსს უტოვებს მათივე საკუთარი შედარებითი უპირატესობების საფუძველზე, რათა ახალი საზოგადოებრივი მიზნების მიღწევა უზრუნველყოს ყველაზე ეფექტიანი გზით.

ბუშტის კონცეფცია

1979 წელს აშშ გარემოს დაცვის სააგენტომ დიდი ნაბიჯები გადადგა ჩვენს მიერ ზემოთ შემოთავაზებული მიმართულებით, როდესაც ახალი კანონების მეშვეობით დაბინძურების სხვადასხვა წყაროებს შორის ბალანსის ძიების მეტ თავისუფლებას მისცა გასაქანი. იმის ნაცვლად, რომ განსაზღვრული საწარმოო პროცესებისთვის გამონაბოლქვების მკაცრი შეზღუდვები დაენესებინათ, მაკონტროლებელმა სააგენტოებმა ფირმებს უფლება მისცეს, დაერღვიათ შეზღუდვები ერთ რომელიმე პროცესზე, თუ შეძლებდნენ ამის კომპენსირებას სხვა პროცესის შედეგად გამოყოფილი გამონაბოლქვის შემცირების გზით. მათ შეეძლოთ წარმოედგინათ, რომ ძირითადი ქარხნის თავზე იმყოფება უზარმაზარი ბუშტი (აქედან გამომდინარეობს ამ კონცეფციის დასახელება), რომელშიც თავმოყრილია მთელი გამონაბოლქვი. ასეთი პოლიტიკის დროს ფირმებს უნდა შეემცირებინათ ჰაერის სისუფთავის წინასწარ დასახული ხარისხის მისაღწევი ხარჯები, რისთვისაც შეეძლოთ გამონაბოლქვის გაზრდა იქ, სადაც მისი კონტროლი უფრო ძვირი ჯდება და სანაცვლოდ, შემცირება იქ, სადაც ეს ნაკლებ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული.

ამ მიდგომას წინ აღუდგნენ გარემოს დამცველთა ჯგუფები, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ ეს დამატებით დაბინძურებას გამოიწვევს იმ ადგილებში, სადაც ჰაერის სისუფთავის ხარისხი უკვე აღარ შეესაბამება გარემოს დაცვის სააგენტოს მიერ დაწესებულ სტანდარტებს. ფირმებს არ უნდა ჰქონდეთ უფლება, გამოაფრქვიონ ქარხნის მილიდან უზარმაზარი რაოდენობის გამონაბოლქვი მხოლოდ იმიტომ, რომ ქარხნის გამონაბოლქვის რაოდენობა შემცირებულია. თუ შესაძლებელია ქარხნის გამონაბოლქვის შემცირება მცირე ხარჯებით, ამტკიცებდნენ გარემოს დამცველები, მაშინ ის უნდა შემცირდეს, მაგრამ ქარხნის გამონაბოლქვის რაოდენობა არ უნდა გაიზარდოს. გარემოს დამცველთა არგუმენტები გულისხმობს, რომ ამქვეყნად მხოლოდ ერთი საქონელი არსებობს - სუფთა ჰაერი.

1984 წელს უზენაესმა სასამართლომ ეს არგუმენტი უარყო, რითაც გზა გაიხსნა ქარხნებსა და ფაბრიკებს იმ რეგიონებში დამკვიდრებისკენ, სადაც არსებობდა ჰაერის სისუფთავის ხარისხის პრობლემები (ამ ხარისხის გაუარესების გარეშე) და ხელი შეუწყო გარემოს დაცვის სააგენტოს გადაედგა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი. თუ ეფექტიანობის მისაღწევად ფირმებსა და ქარხნებს შიდა გაცვლების უფლება აქვთ, რატომ არ უნდა დავუშვათ გაცვლა ფირმებს შორის? თუ ელექტროსაქონლის მწარმოებელ კომპანიას ახალი ქარხნის აშენება სურს, რათა დააკმაყოფილოს მომხმარებელთა მოთხოვნა, მას უნდა ჰქონდეს უფლება, ეს ისე გააკეთოს, რომ არ გაუარესდეს ჰაერის სისუფთავის ხარისხი, რისთვისაც სხვა ქარხნები უნდა დაითანხმოს, შეამცირონ გამონაბოლქვი იმ რაოდენობით, რომლითაც ახალი ქარხანა გაზრდის გამ-

ონაბოლქვის რაოდენობას. ფაქტობრივად, ფირმებს „გარემოს დაბინძურების უფლების“ ყიდვისა და გაყიდვის უფლება უნდა მიეცეს.

ამას არ ეთანხმებიან გარემოს მხურვალე დამცველები, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ არავინაა „დაბინძურების უფლების“ მფლობელი და, აქედან გამომდინარე, ამ უფლების ყიდვაც არავის შეუძლია. ეს მოსაზრება სადავოა. აქვთ თუ არა ფირმებს ჰაერში მომწამლავი ნივთიერებების გამოყოფის უფლება, ფაქტებით დასტურდება, რომ ისინი ამას ღიად და დაუსჯელად სჩადიან. სინამდვილეში მათ აქვთ „დაბინძურების“ როგორც სამართლებრივი, ისე რეალური უფლება. ამ უფლებების შერჩევით და შესწავლის გზით, გარემოს დაცვის სააგენტო ბაზარს განვითარების უფლებას აძლევს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ცალკეულ ფირმებს შეუძლიათ დაბინძურების ნებართვის შესყიდვა სხვა ფირმებისგან, რომლებსაც დაბინძურების კონტროლის მხრივ შედარებით უპირატესობა გააჩნიათ. თუ გარემოს დაცვის სააგენტო ნებას აძლევს შემსყიდველ ფირმებს, გამოიყენონ შესყიდული უფლებების მხოლოდ გარკვეული პროცენტი (მაგალითად, იმისთვის, რომ 100 გამოიყენონ, 130 უნდა იყიდონ), ამან შეიძლება გაზარდოს ჰაერის ბუშტის კონცენტრაციის მომხრეების რაოდენობა. ისიც გაითვალისწინეთ, რომ მას, ვისაც სურს, რომ ჰაერი იყოს უფრო სუფთა, ვიდრე ამას გარემოს დაცვის სააგენტო მოითხოვს, შეუძლია იყიდოს და შემდეგ გამოყენების გარეშე შეინახოს „დაბინძურების უფლება“.

ეს სისტემა არ იმუშავებს, თუ უფლებები ზუსტად არ იქნება განსაზღვრული. არც ერთი ადამიანი თუ ადამიანთა ჯგუფი არ მოისურვებს უფლებების ყიდვას ან გამოუყენებლად შენახვას, თუ მარეგულირებელ ორგანოს შეუძლია ახალი კანონების დანერგვა, რომლებიც შენახულ უფლებებს შეცვლის. ფირმები არ გადაიხდიან ფულს უფლებების შესაძენად, თუ ჩათვლიან, რომ იმავე უფლებების მიღება შესაძლებელია მარეგულირებლების მცირედ ლობირებისას. თუ ფირმებს ეცოდინებათ, რომ შეუძლიათ გამონაბოლქვის შემცირების შედეგები სხვებს მიჰყიდონ, ისინი მეტი მონდომებით განახორციელებენ ინვესტიციებს, რათა გამონაბოლქვი კანონით დაშვებულზე მეტად შეამცირონ.

ჰაერის გასუფთავება გარემოს დაცვის მეტად რთული საკითხია. დაბინძურების წყაროები უამრავია, მათზე დაკვირვება კი რთულია. ჰაერის გასუფთავების ხარჯები ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე გვგონია, როდესაც ვითვალისწინებთ მხოლოდ ქარხნებს (სადაც სხვები მუშაობენ) და გვაინყვებდა საკუთარი ბუხრები, ავტომობილები და აეროზოლები. უფრო სუფთა ჰაერისგან მიღებული დიდი სარგებლობა დიდ ხარჯებთანაა დაკავშირებული, რაც გვაიძულებს, შევაფასოთ ნებისმიერი სისტემა, რომელიც სასურველ შედეგს უფრო დაბალი დანახარჯებით მოგვიტანს.

უფლებები და გარემოს დაბინძურების სოციალური პრობლემა

ამ თავის დასრულება არ გვსურს ეფექტიანობის შესახებ მსჯელობით, ვინაიდან არაეფექტიანობა ძირითადი პრობლემა არ გახლავთ. დაბინძურება დღეს ერთ-ერთი უდიდესი სოციალური და პოლიტიკური პრობლემაა, ვინაიდან ადამიანები საკუთარი უფლებების გამო დავობენ. სულ უფრო მეტი ადამიანი ამბობს: როდესაც მე ხარჯებს მაკისრებთ, თქვენ სარგებლობას იღებთ, მაგრამ ამის სამართლებრივი უფლება არ უნდა გქონდეთ, რადგან სათანადო მორალური უფლება არ გააჩნიათ.

ასეთი უთანხმოებების გადაწყვეტა მეტად რთულია. ეკონომიკური აზროვნების წესი გულისხმობს რამდენიმე პრინციპს, რომელთაც დიდი დახმარების განევა შეუძლიათ დასმული ამოცანის გადაწყვეტისას.

პირველი პრინციპი ის გახლავთ, რომ მოთხოვნა რომელიმე საქონელზე არასდროსაა სრულად არა-ელასტიური - ისეთი საქონლის შემთხვევაშიც კი, როგორც სუფთა ჰაერია. იმის გადაწყვეტისას, თუ რამდენი გვინდა, მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ მეტის მიღება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეგვიძლია, თუ უარს ვიტყვით ჩვენთვის სასურველი სხვა საქონლის უფრო დიდ რაოდენობაზე.

მეორე პრინციპის თანახმად, ადამიანებს იმდენი თავისუფლება უნდა მიეცეთ, რომ მათ პირადი შეთანხმების გზების არჩევა გაუადვილდეთ. თუ, მაგალითად, ჩვენს მიზანს წიაღისეული სანჯავის წვის შემცირება წარმოადგენს, ადამიანებს ისეთი შესაძლებლობა უნდა მიეცეთ, რაც შეამცირებს მათ ხარჯებს. უნდა გამოვრიცხოთ „ბრძანება და კონტროლი“, რაც, როგორც წესი, მიზნის მიღწევის ხარჯებს ზრდის, და, აქედან გამომდინარე, ზრდის მიზნის მიღწევისადმი განეულ წინააღმდეგობასაც. ფასების სისტემის გამოყენება ხარჯებს ამცირებს. ადამიანებისთვის გაცვლის უფლების მიცემა ასევე ამცირებს ხარჯებს.

დასასრულს, ყოველთვის უნდა ვითვალისწინებდეთ საკუთრების ურყევ უფლებებს. როდესაც ადამიანებმა იციან, თუ რა წესები მოქმედებს და შეუძლიათ ამ წესებს დაეყრდნონ, ტრანსაქციული ხარჯები კლებულობს და ეფექტიანი თანამშრომლობა იზრდება.

გადატვირთული გზები, როგორც გარეგანი ეფექტი

ზოგჯერ კანონებით გატაცება ხელს უშლის ჩვენს მიერ რეალური სამყაროს დანახვას, როგორც ეს ხდება ჩახერგილი გზების შემთხვევაში. გადატვირთული გზები ამერიკელებისთვის ქალაქში ცხოვრებასთან დაკავშირებული უდიდესი პრობლემაა. თუ დაფიქრდებით, ეს არის სოციალური პრობლემის ერთ-ერთი ძნელად ამოსაცნობი სახეობა, ვინაიდან ადამიანები, რომლებიც ზარალდებიან, თავადვე ქმნიან ამ პრობლემას. მიუხედავად ამისა, როდესაც გარეგანი ეფექტების კონცეფციას ვეცნობით, თავსატეხი უჩინარდება. გადატვირთულობაც უარყოფითი გარეგანი ეფექტია და ადამიანები გადანყვეტილებების მიღებისას მას არ ითვალისწინებენ. ისინი მხოლოდ იმ ხარჯებს ითვალისწინებენ, რასაც მათ სხვა მძღოლები უქმნიან.

რა მოხდებოდა, თუ ვაიძულებდით მძღოლებს, გაეცნობიერებინათ გზის ჩახერგვის გარეგანი ეფექტები? რა მოხდებოდა, თუ მოვძებნიდით გადატვირთულობის ხარჯების იმ ადამიანებისთვის დაკისრების საშუალებას, ვინც მათ ქმნიან? ეს ადამიანები იძულებულნი გახდებოდნენ ავტომობილები მხოლოდ მაშინ ემართათ, როდესაც ამ ქმედების ზღვრული სარგებლობა ხარჯებზე მეტი იქნებოდა. რა თქმა უნდა, ნებისმიერი ადამიანი ასე იქცევა, მაგრამ ეს ხარჯები არ შეიცავს სხვა ადამიანებზე დაკისრებულ ხარჯებს. თუ მძღოლებს მოუწევდათ, გადატვირთულობის იმ ზღვრული ხარჯების გადახდა, რასაც სხვებს მათ მიერ ავტომობილის ტარების შესახებ მიღებული გადანყვეტილება აკისრებს, საკუთარი ხარჯების გადახდასთან ერთად, ისინი ამჯობინებდნენ, ნაკლები ემგზავრათ. ისინი მოისურვებდნენ ავტომობილით მგზავრობას მხოლოდ მაშინ, როდესაც მათი ზღვრული სარგებლობა უფრო დიდი იქნებოდა, ვიდრე ზღვრული ხარჯების ჯამი საზოგადოების ყველა წევრისთვის.

ყველა მძღოლის ეკონომიკური მდგომარეობა გაუმჯობესდებოდა! გზები აღარ გადაიტვირთებოდა. მძღოლები შეძლებდნენ ნებისმიერ ადგილამდე მისვლას შეყოვნების გარეშე. მათ ექნებოდათ საშუალება, აერჩიათ იმ მგზავრობის შემცველები, რომელთაც ნაკლები ზღვრული ღირებულება ექნებოდა. და აქედან გამომდინარე, ყველასთვის შეემცირებინათ უფრო დიდი ზღვრული ღირებულების მქონე მგზავრობის ხარჯები. შემცველების ხარისხი აუცილებლად გაიზრდებოდა. სამსახურებრივი ავტოპარკის შექმნა გაადვილდებოდა, ავტობუსები უფრო სწრაფად და ინტენსიურად იმოძრავებდნენ, რათა გაზრდილი მოთხოვნა დაეკმაყოფილებინათ. რა მშვენიერი იქნებოდა ეს ყველაფერი, რომ არსებობდეს გარეგანი ეფექტების გათვალისწინების რაიმე გზა!

საგზაო გადასახადის გარეშე მგზავრობა კარგია თითოეული ჩვენგანისთვის, მაგრამ ინვესტ დიდ ხარჯებს ყველასთვის.

ასეთი გზა არსებობს. მას ფასდადება ეწოდება. ეკონომისტები მას გზის გადატვირთვის ღირებულებას უწოდებენ. ყველა დანარჩენი მას უბრალოდ საგზაო გადასახადს უწოდებს და ამის შესახებ გაგონებაც არ სურს. „საგზაო გადასახადს ბენზინის შეძენისას ვიხდი და ხელმეორედ გადახდა არ მინდა“. მაგრამ ბენზინის ფასი შეიცავს გზების გაყვანის ხარჯებს და არა მათი გამოყენების ხარჯებს. სწორედ საგზაო გადასახადის უგულვებელყოფაა გზების იმ გადატვირთულობის მიზეზი, რის შესახებაც ყველა საყვედურს გამოთქვამს. ჩვენ განვიცდით გადატვირთულობას, ვინაიდან მთავრობა, რომელიც გზების მფლობელია, ყველას აძლევს მათი გამოყენების უფლება ფულადი გადასახადის გარეშე. თუ თითოეულ ჩვენთაგანს მოსთხოვდნენ, გადაეხადა გადასახადი, რაც დაფუძნებული იქნებოდა იმ ხარჯების გათვალისწინებაზე, რომელთაც ჩვენი მგზავრობა სხვებს აკისრებს, გზების გადატვირთულობა მალე აღმოიფხვრებოდა.

დღეს არსებობს ტექნოლოგია, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია მძღოლებისგან იმ ფასის ამოღება, რომელიც გზების გადატვირთულობის (გარეგანი ეფექტის) დონეს შეესაბამება. უფრო მეტიც, ყველაფერი შეიძლება ავტომატურად გაკეთდეს ისე, რომ არავის დასჭირდეს გაჩერება და გადასახადის გადახდა. შესაძლებელია ისიც, რომ ქვითრები მძღოლებს თვის ბოლოს გაუგზავნონ. ამ ტექნოლოგიას არ იყენებენ, ვინაიდან ადამიანები მტრულად არიან განწყობილნი ახალი გადასახადის იდეის მიმართ. მათ მიაჩნიათ, რომ უფლება აქვთ იმგზავრონ გადასახადების გარეშე იმ გზებზე, რომლებისთვისაც მათ უკვე გადაიხადეს გადასახადი. ისინი ფიქრობენ, რომ საგზაო გადასახადი მხოლოდ მათი ჯიბიდან ფულის ამოღების ხერხია და არც აცნობიერებენ, რომ გზების გადატვირთულობის ფასდადების კარგად ორგანიზებულ მართვას შეუძლია უფრო დიდი სარგებლობის მოტანა, ვიდრე ის თანხაა, რაც მათ საგზაო გადასახადის სახით უნდა გადაიხადონ. ეს ის შემთხვევაა, როდესაც იშვიათი საქონლის ფასს (ამ შემთხვევაში, ქალაქის ქუჩების სივრცის ფასს) შეუძლია დაკარგული ხარჯების შემცირება და, აქედან გამომდინარე, ყველას ეკონომიკური მდგომარეობა გაუმჯობესება.

ხშირად ადამიანთა ქმედებებით გამოწვეული ხარჯები სხვებს ეკისრება, რასაც ეს ადამიანები მხედველობაში არ იღებენ. ეკონომისტები ამ ხარჯებს უარყოფით გარეგან ეფექტებს უწოდებენ.

უარყოფითი გარეგანი ეფექტები მეტად დამახასიათებელია ინდუსტრიული საზოგადოებისთვის. იქ, სადაც გარკვეული ქმედებების გაუთვალისწინებელი ხარჯები პიროვნებებისთვის უფრო დიდია, ვიდრე სარგებლობა, ტრანსაქციული ხარჯები ადამიანებს ხშირად ხელს უშლის დამაკმაყოფილებელი მოლაპარაკებების გამართვაში.

მოლაპარაკებები სტანდარტული პროცედურაა, რომელსაც საზოგადოების წევრები იყენებენ, რათა უზრუნველყონ ერთობლივი ქმედებები და პარტნიორები დაითანხმონ ისეთ ქმედებაზე, რომელიც არასასურველი დანახარჯების სხვებისთვის დაკისრებას არ გამოიწვევს. ნათლად განსაზღვრული საკუთრების უფლებები ადამიანებს საშუალებას აძლევს, უფრო ადვილად, ნაკლები ტრანსაქციული დანახარჯებით აწარმოონ მოლაპარაკებები.

უფლებებთან დაკავშირებული კონფლიქტები ხშირად შეიძლება მოგვარდეს არსებული წესებისა და პრაქტიკული გამოცდილების შესწავლის გზით. ამგვარი სასამართლო გადაწყვეტილებების გამოტანა ადამიანთა მოლოდინის უწყვეტობას უწყობს ხელს. საკუთრების ბუნდოვანი უფლებები და კანონების მოულოდნელი ცვლილებები საზოგადოებრივ თანამშრომლობას ართულებს და აძნელებს მომავლის საიმედო დაგეგმვას.

სწრაფ და რადიკალურ საზოგადოებრივ ცვლილებებს შეუძლიათ, ისე გაართულონ კონფლიქტური დავების გადაჭრა სასამართლო გადაწყვეტილებების გზით, რომ ამისთვის კანონმდებლობის გამოყენება გახდეს საჭირო. კანონმდებლობა ნიშნავს ახალი კანონების შექმნას, რათა ზუსტად განისაზღვროს, თუ როგორ შეუძლიათ ადამიანებს, ხელთ არსებული რესურსების მოხმარება.

ახალი კანონები შეძლებენ, უფრო დიდი ალბათობით მიგვიყვანონ ისეთი უარყოფითი გარეგანი ეფექტების მცირეხარჯიან გადაწყვეტამდე, როგორცაა, მაგალითად, გარემოს დაბინძურების პრობლემა, თუ ეს კანონები ხალხს უფლებებისა და მოვალეობების ურთიერთგაცვლას გაუადვილებს. არასასურველი გარეგანი ეფექტების დაბეგვრა და „დაბინძურების უფლებებით“ ვაჭრობა უზრუნველყოფს შესაბამის სტიმულებს დამბინძურებლებისთვის და აადვილებს მცირეხარჯიან შეთანხმებებს „დაბინძურების“ შესამცირებლად. პირიქით, მიდგომა — „უბრძანე და აკონტროლე“ ბევრად ნაკლებ ყურადღებას აქცევს ინფორმატიულ და სტიმულირების პრობლემებს, რომლებიც დაბინძურების შემცირებისკენ მიმართულ ნებისმიერ პოლიტიკას კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს.

საკითხები განსჯისათვის

1. ნიუ-ჯერსის შტატის ქალაქ რივერ-ედჯერის მთავრობამ მიიღო დადგენილება, რითაც აკრძალა ღამღამობით საცხოვრებელი სახლების მახლობლად იმ ავტომობილების გაჩერება, რომლებსაც კარებზე სარეკლამო აფიშები ან განცხადებები აქვთ.
  - ა) ინვევდა თუ არა ამ ავტომობილების სახლებთან გაჩერება გარეგან ეფექტებს?
  - ბ) რატომ ურჩევნიათ მათ, ვისაც თავის უბანში არ სურს, იხილოს ასეთი მანქანები, ახალი დადგენილების მიღება აიძულოს ქალაქის მთავრობას, და არა პირადად დაელაპარაკონ ამ ავტომობილების მფლობელებს?
  - გ) დადგენილება ზოგიერთების ეკონომიკურ მდგომარეობას გააუმჯობესებს, სხვებისას კი გააუარესებს. როგორ შეიძლება იმის დადგენა, აჭარბებს თუ არა ამ დადგენილებისგან მიღებული სარგებლობა მის მიერ გამოწვეულ დანახარჯებს?
2. უარყოფით გარეგან ეფექტებთან ერთად, რომელი ინვესს სოციალურ პრობლემებს შემდეგი ქმედებებიდან?
  - ა) მიწის თხილის ნაჭუჭების ტროტუარზე დაყრა;
  - ბ) მიწის თხილის ნაჭუჭების დაყრა კალათბურთის მოედნის იატაკზე მნიშვნელოვანი თამაშის დროს;
  - გ) შოკოლადის ქაღალდების დაყრა ტროტუარზე;
  - დ) ალუმის დროს ფანჯრიდან კონფეტის ხვეულების გადმოყრა;

- ე) მაურიანი პეტარდების? აფეთქება დამოუკიდებლობის დღესასწაულის დროს;
- ვ) ფეიერვერკის მოწყობა დამოუკიდებლობის დღესასწაულზე.
3. რატომ უშლიან ადამიანები სხვებს ლაპარაკს კინოფილმის ყურებისას? ემთხვევა თუ არა ერთმანეთს მოლაყბეთა და მათი აზრი, ვისაც ისინი ხელს უშლიან, იმ უფლებებთან დაკავშირებით, რომლებიც მათ კინოს ბილეთის შეძენისას მოიპოვეს? როგორ შეუძლიათ კინოთეატრების ხელმძღვანელებს ამ კონფლიქტის გადანყვეტა? რატომ არ აკეთებენ ისინი ამას?
4. საკუთრების რომელი უფლებების დაპირისპირება ხდება მომდევნო მაგალითებში? როგორ გადანყვეტას ამჯობინებდით (თუ ჩავთვლით, რომ მიუკერძოებელი დამკვირვებელი ხართ)?
- მოტოციკლების მფლობელებს სურთ მოხსნან მაყუჩები, რათა უფრო ეფექტიანად გამოიყენონ ძრავები, მაგრამ კანონი ზღუდავს ხმაურის დონეს, რომელსაც მოტოციკლი წარმოქმნის.
  - ადამიანთა ერთ ჯგუფს სურს აკრძალოს სარეკლამო დაფები გზების გასწვრივ, მაგრამ ფერმერები აცხადებენ, რომ უფლება აქვთ, საკუთარ მიწაზე გამოაკრან ნებისმიერი სახის სარეკლამო ფარები.
  - მისურის შტატის ერთ-ერთმა კანონმდებელმა წამოაყენა კანონპროექტი, რომელიც კრძალავდა რესტორანში ხმამაღლა და გამაღიზიანებლად ცხვირის მოხოცვას.
  - კონექტიკუტის შტატის კანონმდებელმა წამოაყენა კანონპროექტი, რომელიც კრძალავდა ქორნილის დროს მიწაზე უმი ბრინჯის დაყრას, ვინაიდან უმი ბრინჯი ფრინველებისთვის საკვებად უვარგისია.
  - რესტორნების მფლობელებს სურთ, რესტორნებში შესვლა აუკრძალონ იმ ადამიანებს, რომლებიც შესაბამისი სტანდარტების მიხედვით არ არიან ჩაცმულნი.
  - ადამიანებს, რომლებიც არასდროს ბანაობენ, ავტობუსით მგზავრობა სურთ. ადამიანებს, რომლებიც არასდროს ივარცხნიან, საზოგადოებრივ ბალებში სეირნობა და დასვენება სურთ. (უნდა შევუშვათ თუ არა დაუბანლები ავტობუსში? დაუვარცხნელები — პარკებში?)
5. თქვენი მეზობლის ეზოში მდგარი დიდი თუთის ხე მშვენიერ ჩრდილს ფენს თქვენს ეზოს, მაგრამ მეზობლის ეზო სავსეა ჭუჭყიანი და დამპალი თუთით. ამიტომ მას ამ ხის მოჭრა სურს.
- აქვს თუ არა მას ამის კანონიერი უფლება?
  - თქვენ ეუბნებით: „მე ვიცი, რომ შენ არ გსიამოვნებს ეს დამპალი თუთა, მაგრამ მე კიდევ უფრო არ მესიამოვნება ჩრდილის გარეშე დარჩენა“. შეგიძლიათ თუ არა დაასაბუთოთ საკუთარი მოსაზრება? თუ არ შეგიძლიათ დაამტკიცოთ, რომ უფრო მეტად აფასებთ ჩრდილს, ვიდრე ის აფასებს სუფთა ეზოს, შეგიძლიათ თუ არა აიძულოთ მეზობელი, ამჯობინოს ხის დატოვებისგან მიღებული სარგებელი, იმ სარგებელს, რომელსაც მისი მოჭრისგან მიიღებს (დახმარება: როგორ შეგიძლიათ დაარწმუნოთ სანტექნიკოსი, რომ მისთვის უმჯობესია კვირა საღამოს ფეხბურთის მატჩის ტრანსლაციის ცქერის ნაცვლად, მისთვის უმჯობესია, თქვენი საკანალიზაციო მილი განმინდოს?)
  - თქვენთვის ალტერნატიული გზა იმაში მდგომარეობს, რომ ეჭვქვეშ დააყენოთ ხის მოჭრის კანონიერი უფლება. შეგეძლოთ გეცადათ, მიგეღწიათ იმისთვის, რომ თუთის ხე ისტორიულ ძეგლად გამოცხადებულიყო, ან მიგემართათ სასამართლოსთვის მოთხოვნით, რომ თქვენ მეზობელს შეევესო დეკლარაცია გარემოზე ამ ხის ზემოქმედების შესახებ მისი მოჭრის ნებართვის მიღებამდე. რით გემუქრებათ ასეთი ტაქტიკა? (დახმარება: თუ ფიქრობთ, რომ მომავალში შეიძლება, წაგართვან ის უფლება, რაც ამჟამად გაქვთ, მოიცდით, თუ გამოიყენებთ მას, სანამ ის ჯერ კიდევ თქვენია?)
6. ორი ბავშვი ერთმანეთს ეჩხუბება იმის გამო, თუ ვის აქვს უფლება, ამოირჩიოს სატელევიზიო პროგრამა, რომელსაც უნდა უყურონ ოჯახის ერთადერთი ტელევიზორით. ეს არის საკუთრების კონფლიქტური უფლებების მაგალითი.
- უნდა ურჩიონ თუ არა მშობლებმა ბავშვებს, რომ საქმე თავად გაარკვიონ? რა გარემოებების დროს იქნება ეს კონფლიქტის გადანყვეტის ყველაზე მისაღები გზა?
  - როგორ შეუძლია ამ შემთხვევაში არასწორად განსაზღვრულ საკუთრების უფლებებს პრობლემის დამაკმაყოფილებლად გადანყვეტის გართულება?
  - აჩვენეთ, როგორ შეუძლიათ მშობლებს, ხელი შეუწყონ კონფლიქტის გადანყვეტას ჯერ სასამართლო განხილვის, ხოლო შემდეგ კანონმდებლობის გზით.
7. „უოლ სთრით ჯორნელისა და „NBC ნიუსის“ მიერ ჩატარებული სოციოლოგიური გამოკვლევების შედე-

გებმა აჩვენა: 10 ამერიკელიდან 8 აცხადებს, რომ ის ბუნების დამცველია. ამტკიცებს თუ არა მათი შესყიდვები და მოხმარება ამ მოსაზრებას?

- ა) გამოკითხულთა 67 პროცენტმა განაცხადა, რომ მზად არიან, 15-20 ცენტით მეტი გადაიხადონ ისეთ ბენზინში, რომელიც ბევრად ნაკლებად დააბინძურებდა გარემოს, ვიდრე ამჟამად არსებული შენაერთი. ნავთობის ერთ-ერთმა უდიდესმა გადამამუშავებელმა განაცხადა, რომ მან ამგვარი სანვაი შექმნა, მაგრამ ის არ გაიყიდა. შეგიძლიათ თუ არა იმის თქმა, რომ ის 67 პროცენტი, რომელმაც არ შეიძინა ნაკლებად დამაბინძურებელი სანვაი, გულწრფელია, როდესაც აცხადებს, რომ გარემოს დამცველია?
- ბ) როდესაც ჰკითხეს, ურჩევნიათ თუ არა გადაიხადონ ბენზინის დამატებითი გადასახადი 25 ცენტის ოდენობით, რათა ხელი შეუწყონ ავტომობილით ნაკლებ მოძრაობას და გარემოს უკეთ დაცვას, გამოკითხულთა 59 პროცენტი ამ გადასახადების წინააღმდეგ წავიდა და ამას მხოლოდ 27 პროცენტმა დაუჭირა მხარი. შეგიძლიათ თუ არა, შეათავსოთ ეს პოზიცია იმ განცხადებასთან, რომ გამოკითხულთა ორი მესამედი გარემოს დამცველია?
- გ) გამოკითხულთა 85 პროცენტს სურს, მთავრობამ მოიტხოვოს, რომ ყველა ავტომობილი სანვავს უფრო ეკონომიურად ხარჯავდეს და გარემოსაც ნაკლებად აბინძურებდეს, თუნდაც ამის სდეგად მისი ფასი გაიზარდოს. თუმცა მხოლოდ 51 პროცენტი თანახმაა, რომ ავტომობილი იყოს უფრო „პატარა და ნაკლებ უსაფრთხო“. შეგიძლიათ თუ არა, მოგვცეთ ამ პოზიციათა კომბინაციის მისაღები ახსნა?

8. სანაპიროზე გამოკრული განცხადება გვამცნობს: „ჯარიმა ნაგვის დაყრისთვის — 25 დოლარი“. მიუხედავად ამისა, დამსვენებელს ურჩევნია, ნაგავი სანაპიროზე დატოვოს, ვიდრე წაიღოს და მოშორებით მდგარ ნაგვის ყუთში ჩაყაროს. მან იცის, რომ ნაპირის მაკონტროლებელი ჯგუფი თვალყურს ადევნებს და ჯარიმის ქვითარს გაუგზავნის, მაგრამ ის ძალიან მდიდარია, ძალიან მცირე ზღვრულ ღირებულებას ანიჭებს ფულს და ძალიან დიდ ზღვრულ ღირებულებას ანიჭებს დროს. უნოდებთ თუ არა თქვენ მას დამნაგვიანებელს, თუ ის მზადაა, გადაიხადოს ჯარიმა? იყიდა თუ არა მან უფლება, რათა ქვიშა დამატებით ნაგავსაყრელად გამოიყენოს?

9. მიჩიგანის საგზაო სამმართველოს მიერ ჩატარებულმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ, როდესაც შტატის ხელისუფლებამ დაანესა ჯარიმა ლუდისა და უალკოჰოლო სასმელების ბოთლებით გარემოს დანაგვიანებისთვის, სასმელების ბოთლებით დანაგვიანება 82 პროცენტით, ხოლო საერთო დანაგვიანება — 32 პროცენტით შემცირდა. ფასებზე ახალი კანონის შემოქმედების ერთ-ერთი შეფასების მიხედვით, მიჩიგანის მომხმარებლებმა ამ კანონის მიღების შემდეგ ყოველწლიურად დამატებით 300 მლნ დოლარის გადახდა დაიწყეს ლუდსა და უალკოჰოლო სასმელებში.

- ა) თუ ეს მონაცემები ზუსტია, ეფექტიანია თუ არა, თქვენის აზრით, ეს კანონი მასთან დაკავშირებული დანახარჯების თვალსაზრისით? როგორ შეგიძლიათ ამის შეფასება?
- ბ) დავუშვათ, ცნობილია, რომ მიჩიგანის მოსახლეობა დაბინძურების შემცირებას წელიწადში 300 მლნ. დოლარზე მეტად აფასებს. იქნებოდა თუ არა ეს ამ კანონის ეფექტიანობის დამადასტურებელი ფაქტი?
- გ) რამდენი ადამიანის დაქირავება და დასაქმება იქნებოდა შესაძლებელი წელიწადში 300 მლნ დოლარად, რათა მათ ქუჩებში დაყრილი ნაგავი აეკრიფათ? დავუშვათ, ნაგვის ამკრეფნი საათში 5 დოლარს იღებენ, რაც 50 კვირის განმავლობაში 40-საათიანი სამუშაოს შემთხვევაში წელიწადში 10000 დოლარის ტოლია. ხომ არ მიგაჩნიათ, რომ ნაგვის ამკრეფთა ასეთ პროფესიულ არმიას შეეძლო დანაგვიანების შემცირება, 32 პროცენტზე ბევრად მეტად?

10. ქალაქ ბომბასტში შეგიძლიათ უმაყურო ავტომობილით იმოდროთ, თუ გაქვთ „ხმაურის გამონვევის“ სპეციალური ვადიანი უფლება, რომელიც თვეში 20 დოლარი ღირს. ქალაქ თრანქვილ-ჰილსში აკრძალულია უმაყურო ავტომობილების მოძრაობა და ჯარიმა 100 დოლარს უდრის. ის მძღოლები, რომლებიც ამ წესს არღვევენ, ჯარიმას ხუთ თვეში ერთხელ იხდიან. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ბომბასტში შეიძლება ხმაურიანი ავტომობილებით მგზავრობა, თუ შესაბამის თანხას გადაიხდი, ხოლო თრანკვილში ამის გაკეთება იკრძალება და დამრღვევებს ჯარიმას ახდევინებენ. გადასახადი და ჯარიმა ფულადი სახით ტოლი აღმოჩნდება, როდესაც ჯარიმის სიდიდეს გადავამრავლებთ ყოველთვიურად მისი გადახდის ალბათობაზე — 0,2-ზე.

- ა) ამ ტოლობის გათვალისწინებით, რა განსხვავებაა მაყუჩიანი და ხმაურიანი ავტომობილების პრობლემებისადმი მიდგომებს შორის ბომბასტსა და თრანქვილში?

- ბ) გასაგებია, რომ იმ ადამიანებს, რომლებიც ბომბასტში უმაყუჩრო ავტომობილებით მგზავრობენ, ამის უფლება აქვთ. აქვთ თუ არა ასეთივე უფლება თრანქვილ-ჰეითსის მძღოლებს, რომლებიც უმაყუჩრო ავტომობილებით მოძრაობენ მას შემდეგ, რაც ჯარიმა გადაიხადეს? დათანხმდებოდნენ თუ არა თრანქვილ-ჰეითსის კანონმდებლები იმაზე, რომ ჯარიმის გადახდა უმაყუჩროდ მოძრაობის უფლებას იძლევა?
- გ) მოსაზრებები: „შეგიძლიათ იხმაუროთ, თუ გადაიხდით, და „არა გაქვთ ხმაურის უფლება და, თუ იხმაურებთ, ჯარიმის გადახდა მოგიწევთ“, — ერთმანეთისგან იმით განსხვავდება, რომ მეორე შემთხვევაში ის პიროვნება, რომელიც ხმაურის მიზეზია, აკეთებს ისეთ რამეს, რაც საზოგადოებას არასწორად მიაჩნია. ახდენს თუ არა ეს ფაქტი გავლენას ადამიანთა ქცევაზე? როგორ რეაგირებს საზოგადოება, როდესაც ადამიანები ჯიუტად ჩადიან იმას, რაც კანონით განსაზღვრულია, როგორც არასწორი ქმედება? არის თუ არა სასჯელი ისეთივე, როგორც დასაშვები ქცევის საზღაური?
- დ) გვეხმარება თუ არა ეს განსხვავება გავიგოთ, თუ რა დგას გარემოს დაბინძურების უფლების გადასახადის წინააღმდეგ გამოთქმული მოსაზრებების მიღმა? როდესაც ადამიანები ამბობენ, რომ ჰაერის ან წყლის დაბინძურების გადასახადი წარმოადგენს „დაბინძურების უფლებას“, გამოდიან თუ არა ისინი გამონაბოლქვის სანქციების წინააღმდეგ? რატომ სურთ ადამიანებს, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან უფრო სუფთა ჰაერისა და წყლის არსებობით, რომ პრობლემას მორალური ხასიათი ჰქონდეს?
- ე) როდის აჯობებდა, რომ გარემოს დაბინძურება განგვეხილა როგორც სხვებისთვის თავს მოხვეული დანახარჯები, რომელთა სანქცირებაც შესაძლებელია ფულის გადახდის შემთხვევაში და როდის იქნებოდა უკეთესი, რომ ამას მოვკიდებოდით როგორც კანონის დარღვევას, რისთვისაც ჯარიმის გადახდაა საჭირო?
11. ისტორიის წიგნებში ხშირად სინანულს გამოთქვამენ იმის გამო, რომ ამერიკის კონტინენტზე ევროპელების მისვლის შემდეგ განადგურდა ბიზონების უზარმაზარი ჯოგები, რომლებიც დასავლეთის პრერიებში ცხოვრობდნენ.
- ა) რატომ ნადირობდნენ თეთრკანიანები ამ ცხოველებზე, თუ მათ ხორცსა და ტყავს დასალაპობად იქვე სტოვებდნენ? განა ეს უდიდესი გამფლანგველობა არ იყო? რატომ ანიჭებდა ამდენი ადამიანი ასეთ დიდ ღირებულებას ამ ცხოველებზე ნადირობას — მხოლოდ ამასთან დაკავშირებული მღელვარებისა და შთაბეჭდილებების გამო?
- ბ) ვის ეკისრებოდა დანახარჯები, როდესაც მონადირე მოძრავი მატარებლის ფანჯრიდან ბიზონს ესროდა?
- გ) შეუქცევადი იყო თუ არა ბიზონების სრული განადგურება? შესაძლებელი იყო თუ არა ბიზონების ამ უზარმაზარი ჯოგების აღდგენა რამდენიმე წლის განმავლობაში შესაბამისი სტიმულების არსებობის შემთხვევაში?
- დ) რომელმა ცხოველმა ჩაანაცვლა ბიზონი დასავლეთის პრერიებში? რატომ არ ემუქრება მსხვილ რქოსან საქონელს ქვეყანაში ამაჟამად ისეთივე ბედი. რაც ბიზონებს ენია? როგორ ფიქრობთ, რა მოუვიდოდა ბიზონებისა და მსხვილი რქოსანი საქონლის ჯოგებს, თუ ამერიკელებს ბიზონის ხორცი შეუყვარდებოდათ და ძროხის ხორცზე უარს იტყოდნენ?
12. რას ცვლის საკუთრების უფლება?
- ა) როგორი იქნებოდა, თქვენი აზრით, „სიერა კლუბის“ რეაქცია, თუ ნავთობის კომპანია ბუნებრივი აირის მოპოვების უფლებას მოითხოვდა დაუსახლებელ ტერიტორიაზე, რომელიც ფედერალურ მთავრობას ეკუთვნის?
- ბ) როგორ შეიცვლებოდა „სიერა კლუბის“ გადანყვეტილება, თუ ნავთობის კომპანია მზად იქნებოდა ფედერალური მთავრობისთვის უზარმაზარი თანხა გადაეხადა, რათა მიეღო ამ უკაცრიელ რეგიონში არსებული ბუნებრივი აირის უდიდესი მარაგის დამუშავების უფლება?
- გ) რა შეიცვლებოდა, თუ ნავთობის კომპანია დაპირებას მისცემდა, რომ მოიპოვებდა ბუნებრივ აირს ბუნებისთვის უმნიშვნელო ზიანის მიყენებით?
- დ) რა შეიცვლებოდა, უკაცრიელი რეგიონი არა ფედერალური მთავრობის, არამედ „სიერა კლუბის“ საკუთრება რომ იქონებდა?
- ე) როგორ ფიქრობთ, რატომ რთავს ნებას აუდობონის საზოგადოება ნავთობის სამ კომპანიას, მოიპოვონ ბუნებრივი აირი ლუიზიანას შტატში განთავსებულ, საზოგადოების კუთვნილ 26800 აკრი ფართობის მქონე ნაკრძალში?

- გ) ამ ნაკრძალში ნავთობის მოპოვების უფლებისთვის კომპანიები ყოველწლიურად თითქმის მილიონ დოლარს უხდიდნენ აუდობონის საზოგადოებას. მიგაჩნიათ თუ არა, რომ ეს ხელს უწყობს ბუნებრივი აირის მომხმარებლების კეთილდღეობას (ნაკრძალის შესახებ ჭკუის სასწავლებელი ისტორია მოყვანილი იყო ეკონომისტების რიჩარდ სტროუპისა და ჯონ ბადენის მიერ ჟურნალ „რიზონის“ 1981 წლის ივლისის ნომერში)?
- ზ) ლოგიკურია თუ არა აუდობონის საზოგადოების მხრიდან საკუთარ ტერიტორიაზე აირის მოპოვების უფლების გაცემა იმ დროს, როდესაც ის სხვა ყველა ადგილას აირის მოპოვების წინააღმდეგია?
13. გვჭირდება თუ არა კანონები, რომლებიც სახნავ-სათეს მინებს ეროზიისგან იცავს? წარმოშობს თუ არა მინის ეროზია გარეგან ეფექტებს?
- ა) როგორ იმოქმედებს ფერმერების საქციელი, რომელიც მინის ეროზიას იწვევს, ფერმერების მინის ღირებულებაზე?
- ბ) როგორ წყვეტს მინის მეპატრონე, რომელსაც ამ მინის ღირებულების მაქსიმიზაცია სურს, მიმართოს თუ არ მიმართოს გარკვეულ ზომებს ნიადაგის დასაცავად?
- გ) რატომ იყენებს ეფექტიან დამცავ ხერხებს უფრო მცირე რაოდენობით და უფრო იშვიათად ფერმერი, რომელსაც მინა იჯარით აქვს აღებული?
- დ) რატომ აძლევენ მინათმფლობელები უფლებას მინის მოიჯარეებს, გამოფიტონ მინა იმ მეთოდების გამოყენებით, რომლებიც ზრდის მიმდინარე შემოსავლებს, მაგრამ აძლიერებს მინის ეროზიის შესაძლებლობას?
- ე) მინის ეროზიის რომელი დანახარჯები აწვება არა მის მეპატრონეებს, არამედ სხვა ადამიანებს? ყოველთვის ითვალისწინებს თუ არა ის ფერმერი ამ დანახარჯებს ეროზიითა და ქარით გამოფიტული საკუთარი მინების დამუშავების შესახებ გადანყვეტილების მიღებისას?
- ვ) დავუშვათ, ადამიანები, რომლებიც საკუთარ მინას ამუშავებენ, არ იღებენ საკმარის შემოსავალს, რათა გადაიხადონ საგირავნო გადასახადი და ეშინიათ, რომ მათი მინა კრედიტორების ხელში გადავა. როგორ იმოქმედებს ეს საშიშროება უფრო დიდ შემოსავალსა და ნიადაგის ეროზიის შორის არჩევანზე?
- ზ) მონტანას შტატში ფერმერი ყიდულობს ათასობით აკრ მინას, რომელსაც დიდი ხნის განმავლობაში რანჩოს მეპატრონეები საძოვრად იყენებდნენ, ამ მინას ხნავს და ხორბალს თესავს. რატომ გაყიდეს რანჩოს მეპატრონეებმა მინა? რატომ გადააქცია ფერმერმა საძოვარი მინები ხორბლის ყანებად? ფერმერს რომ სცოდნოდა, რომ მოუწევდა ოლქის მცხოვრებლებისთვის დიდი კომპენსაციის გადახდა იმ მტვრიანი ქარიშხლებისთვის, რომელთაც გამოიწვევს საძოვრების სახნავ-სათეს მინად გადაკეთება, გადანყვეტდა იგი თუ არა, რომ საქონლის შენახვა უფრო მომგებიანია, ვიდრე ხორბლის მოყვანა?
- თ) უნდა მოეთხოვათ თუ არა ფერმერებს სხვებისთვის კომპენსაციის გადახდა იმ მტვრის გამო, რომელიც მინების სახნავ-სათესად გადაკეთების შედეგია? როგორ შეიძლებოდა კომპენსაციის ასეთი სისტემის ორგანიზება?
14. გთავაზობთ რამდენიმე კითხვას მსჯელობისთვის:
- აივი კოლეჯის შენობები და მინა ბევრად უფრო დაბინძურებულია, ვიდრე აივილის სავაჭრო ცენტრის შენობა და მინა, ვინაიდან: 1) სტუდენტები ბუნებით ბინძურები არიან; 2) აივი კოლეჯის შენობებით გაცილებით მეტი ხალხი სარგებლობს, ვიდრე სავაჭრო ცენტრით; 3) სავაჭრო ცენტრის მომხმარებლებს დაბინძურების ნაკლები შესაძლებლობები აქვთ, ვინაიდან ისინი არ ეწევიან სიგარეტს და არ ყიდულობენ საჭმელს, რომელიც შეიძლება გზადაგზა მიირთვან; 4) სავაჭრო ცენტრის მომხმარებლებს ნაკლები სტიმულები აქვთ დაბინძურებისთვის, ვინაიდან მათ ეამაყებათ, რომ სავაჭრო ცენტრის მყიდველები არიან და, აქედან გამომდინარე, თავიანთ „საერთო საცხოვრებელს“ უფრო ხილდებიან; 5) სავაჭრო ცენტრში არიან ადამიანები, რომლებიც მოელიან ფინანსურ სარგებლობას იმისგან, რომ შენობებს და მინას სუფთად შეინახავენ, აივი კოლეჯში კი ასეთი ხალხი არ არის.
15. როდესაც სახლს ყიდულობდით, მის თავზე დღეში ხუთი თვითმფრინავი თუ გადაიფრენდა. მათი რიცხვი ნელ-ნელა, თითქმის შეუმჩნევლად იზრდებოდა და ამჟამად 150-ს გაუტოლდა. არის თუ არა 5-დან 150-მდე ცვლილება რადიკალური ან მკვეთრი? გაიადვილდებოდათ თუ არა თქვენს თავზე გადაფრენ 150 თვითმფრინავთან შეგუება მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი რიცხვი ნელა და შეუმჩნევლად იზრდებოდა? იქნებოდა თუ არა კომპენსაციის იმედი უფრო რეალური, თუ ცვლილებები დროის მცი-

რე მონაკვეთში განხორციელდებოდა? თუ არ ვიცით, რომელმა ფიჩხმა გადაუტეხა აქლემს კუზი, ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ კუზი იმიტომ არ გადამტყდარა, რომ მასზე სულ უფრო მეტ ფიჩხს ტვირთავდნენ?

16. ბევრი დიდი აეროპორტო ახორციელებს იმ სახლების მფლობელთა საკუთრების გამოსყიდვის პროგრამებს, რომლებზეც აეროპორტის ხმაური ძალიან მოქმედებს.

ა) ეკუთვნით თუ არა კომპენსაციები თვითმფრინავის აფრენა-დაფრენით გამოწვეული ხმაურის გამო იმ ადამიანებს, რომელთა სახლები დასაფრენი გასწვრივ, ასაფრენი ზოლიდან 5000 ფუტის მოშორებით მდებარეობს? თუ თვლით, რომ ეკუთვნით, დაფიქრდით იმაზე, თუ სად გაატარებდით საზღვარს. რას ფიქრობთ იმათზე, ვისი სახლებიც ასაფრენი ზოლიდან 15000 ფუტის მანძილზეა, ან იმათზე, ვინც ძალიან ახლოს ცხოვრობს, მაგრამ არა ასაფრენი ზოლის გასწვრივ?

ბ) თუ მფლობელი სახლს აქირავებს, ვინ უნდა მიიღოს კომპენსაცია — მფლობელმა თუ დამქირავებელმა? რატომ?

გ) არიან თუ არა დღევანდელი ბინათმფლობელები ის ხალხი, ვისაც კომპენსაცია ეკუთვნის? ხომ არ შეიცავდა შესყიდვის ფასი კომპენსაციას დღევანდელი მფლობელისთვის, თუ სახლი უკანასკნელი რამდენიმე წლის წინ იქნა შეძენილი?

დ) როგორაა წინა კითხვის პასუხი დამოკიდებული იმაზე, გაითვალისწინებდა თუ არა ადამიანების უმრავლესობა სახლების ყიდვისას იმას, რომ აეროპორტი საკუთრების გამოსყიდვას შესთავაზებდა მფლობელებს, რომლებიც ყველაზე მეტად ზარალდებიან ხმაურისგან?

17. თუ, თვითმფრინავების დაჯდომისთვის ავიაკომპანიებს დაუწესეს სპეციალური თანხა, რომელიც დამოკიდებული იქნება თვითმფრინავების მიერ წარმოქმნილი ხმაურის დონეზე, მათი დაფრენის დროზე და აეროპორტის მიმდებარე ტერიტორიაზე მოსახლეობის სიმჭრიდროვეზე, რას მოიმოქმედებენ ავიაკომპანიები, რათა შეამცირონ თავიანთი საქმიანობის ზემოქმედება აეროპორტის მახლობლად მდებარე სახლების მფლობელებზე?

ა) სახელმწიფო სააგენტომ თითოეული აეროპორტისთვის გამოთვალა, თუ რამდენად შემცირდა ხმაურის გამო აეროპორტების მახლობლად განლაგებული საცხოვრებლების წლიური საიჯარო შემოსავალი და ეს რიცხვი წლის განმავლობაში განხორციელებული აფრენებისა და დაფრენების რიცხვზე გაყო. ყველაზე დიდი საშუალო მნიშვნელობა — 196,7 დოლარი — მიღებულ იქნა ნიუ-იორკის ლა გარდიას აეროპორტისთვის, ხოლო ყველაზე პატარა — 82 ცენტი — ორეგონის პორტლენდის აეროპორტისთვის. ეს ნიშნავს, რომ ყოველი აფრენა ან დაფრენა ლა-გარდიას აეროპორტთან მაცხოვრებელის ხარჯებს თითქმის 200 დოლარით ზრდის, ხოლო პორტლენდის აეროპორტის გვერდით მცხოვრებს ეს ერთ დოლარზე ნაკლები უჯდება. ჩათვლიან თუ არა ავიაკომპანიები მომგებიანად ზოგიერთი აეროპორტის უფრო ინტენსიურად გამოყენებას, ხოლო სხვებისა კი - ნაკლებ ინტენსიურად, თუ აფრენის და დაფრენისთვის მათ მიერ გადახდილი თანხა ამ სიდიდით გაიზრდება?

ბ) რას გააკეთებენ ავიაკომპანიები იმ შემთხვევაში, თუ მეტი თანხების გადახდა მოუწევთ უფრო ხმაურიანი თვითმფრინავებისთვის? დამატებით აპარატურას დააყენებენ ხმაურის შესამცირებლად, თუ ახალ და უფრო უხმაურო თვითმფრინავებს შეიძენენ? შეაფასეთ მოსაზრება: „არც ერთი ავიაკომპანია არ ჩამოწერს ძვირადღირებულ მოდელს იმისთვის, რომ აეროპორტისთვის დამატებითი 400 დოლარის გადახდის ეკონომია გასწიოს“. შეესაბამება თუ არა დამატებითი გადასახადის ეს კრიტიკა ზღვრული კატეგორიებით აზროვნებას?

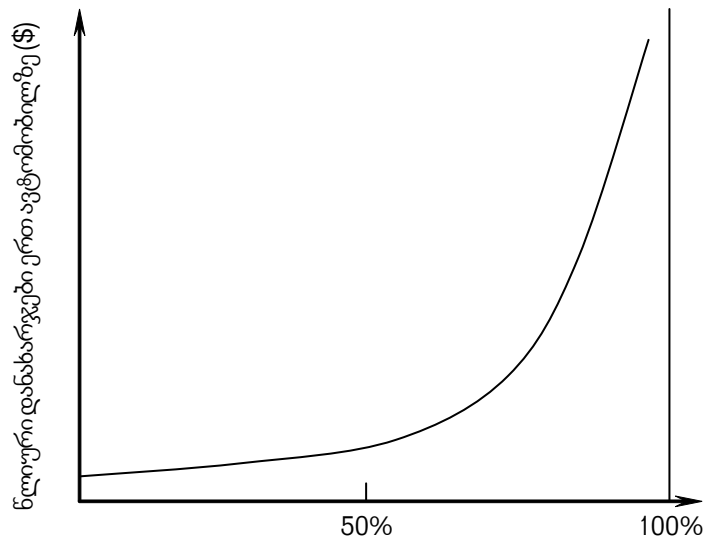
გ) როგორ აიძულებს დამატებითი გადასახადის ასეთი სისტემა ავიაკომპანიებს, გამოიყენონ უფრო ხმაურიანი თვითმფრინავები პორტლენდში საფრენად, ხოლო ნაკლებხმაურიანიები — ნიუ-იორკში საფრენად, ან ვაშინგტონში ფრენისას ისარგებლონ დალასის და არა ნაციონალური აეროპორტით? (ვაშინგტონის მოშორებით მდებარე დალასის აეროპორტის ხარჯები ერთი ოპერაციაში 5,64 დოლარს შეადგენს).

18. რამდენად მკაცრად უნდა იქნას კონტროლირებული ოზონის დონე? ფედერალურმა კანონმდებლობამ ოზონის სტანდარტი ისეთ დონეზე დააწესა, რომელმაც მისი ნებისმიერი არასასურველი ზემოქმედებისგან უნდა დაიცვას ადამიანები, რომლებიც იმ ადგილებში ვარჯიშობენ, სადაც ოზონის მაღალი კონცენტრაციაა.

ა) არსებობს თუ არა რაიმე მეცნიერული მიდგომა იმის გადასაწყვეტად, თუ რა შემთხვევაში

იძლევა ოზონის სტანდარტის მკაცრი დაცვა დანახარჯებზე მეტ სარგებლობას?

- ბ) „ნიუ-იორკ თაიმსში“ დაბეჭდილი სტატია გვამცნობს, რომ იმ აქროლადი ორგანული ნაერთების წლიური გამონაბოლქვის 51 პროცენტი, რომლებიც დედამიწის ზედაპირის მახლობლად ოზონს წარმოქმნის, ავტომობილების გამონაბოლქვისგან შედგება. ამგვარად, საკუთარი ჯანმრთელობის დაცვის მიზნით, ან ამდენი ავტომობილით მგზავრობა უნდა ავკრძალოთ ან ნაკლები ვივარჯიშოთ იმ ადგილებში, სადაც წლის გარკვეულ დღეებში ოზონის დონე სტანდარტულზე მეტია. რომელი გზა იქნება უფრო ეფექტიანი ჩვენი ჯანმრთელობის დაცვისთვის?
- გ) დავუშვათ, სამრეწველო გამხსნელები გარკვეული საშიში გამონაბოლქვის - 4 პროცენტს, საოჯახო მეურნეობებში გამოყენებული გამხსნელები კი 5 პროცენტს წარმოშობს. თუ მთავრობას მოვთხოვთ, შეამციროს გამხსნელების გამოყენება, რომელი გამხსნელების მოხმარების შემცირებას ამჯობინებს? იქნება თუ არა სამრეწველო გამხსნელების გამოყენების შემცირება იმის მაჩვენებელი, რომ ადამიანი უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მოგება?

გამონაბოლქვის შემცირება პროცენტებში

ნახ. 13-1. საავტომობილო გამონაბოლქვის შემცირების დანახარჯები

19. ვაშინგტონის შტატის ქალაქ თაქომას ელექტროსაქონლის მწარმოებელმა კომპანიამ ერთ-ერთი სამრეწველო ფირმისგან 265000 დოლარად შეიძინა წელიწადში დამატებითი 60 ტონა „ფხვიერი მასალის“ ჰაერში გამოყოფის უფლება. სამრეწველო ფირმამ რამდენიმე წლის წინ თავისი ქარხნების მოდერნიზაციის საშუალებით წლიური გამონაბოლქვის რაოდენობა 69 ტონით შეამცირა. გარემოს დაცვის ორგანიზაციის წარმომადგენელმა დაგმო დაბინძურების უფლების გაყიდვის ეს პრაქტიკა და განაცხადა, რომ „როგორც კი ჰაერის ერთ დამაბინძურებელს რინგიდან გააძევენ, მაშინვე რინგზე გამოსასვლელად მზად იქნება მისი შემცველი“.
- ა) არსებული სისტემიდან მიღებულ რა სარგებლობას უგულებელყოფს ასეთი კრიტიკა?
- ბ) ელექტროსაქონლის კომპანიამ გამოიყენა კრედიტები, რათა გადაეკეთებინა და ამუშავებინა ელექტროსადგური, რომელშიც სხვა სანვავთან ერთად ნაგავიც უნდა გამოიყენოს, რაც ნაგვის პრობლემას შეამცირებს. რა აჯობებს გარემოსთვის, ნაგვის დანვა თუ დამარხვა?
20. დავუშვათ, გარემოს დაცვის სახელმწიფო სააგენტოებმა ზუსტად დაადგინეს, თუ დამაბინძურებელი ნივთიერების რა რაოდენობის გამოყოფას დაართავენ ნებას შესაბამის რაიონში და ამ რაოდენობის დამაბინძურებელი ნივთიერების გამოყოფის უფლებას ყიდიან იმათზე, ვინც ყველაზე მაღალ ფასს სთავაზობს.
- ა) რომელი ფირმები შესთავაზებდნენ ყველაზე მაღალ ფასს?
- ბ) როგორ შეუძლიათ ადამიანებს, რომლებიც სუფთა ჰაერით არიან დაინტერესებულნი, უკეთ გამოიყენონ ეს სისტემა, რათა მიიღონ, ის, რაც სურთ?

21. „დაბინძურების კონტროლი ჯარიმის მეშვეობით შეუძლებელია. ჯარიმები დარგიდან გამოდევნის მცირე ფირმებს, ხოლო მსხვილ ფირმებს შეუძლიათ თავს უფლება მისცენ, გადაიხადონ ჯარიმა და განაგრძონ გარემოს დაბინძურება“. ეთანხმებით თუ არა ამ მოსაზრებას?
22. ქვემოთ მოტანილია ციტატა „უოლ სთრით ჯორნელში“ დაბეჭდილი წერილიდან, რომელსაც ხელს აწერს აშშ-ის კონგრესის წარმომადგენელთა პალატის ჯანმრთელობისა და გარემოს დაცვის ქვეკომიტეტის თავმჯდომარე:
- „ჰაერის განმენდის ყველაზე იაფი და კარგი საშუალება ის გახლავთ, რომ უზრუნველყოთ ახლად აშენებული საწარმოების „სისუფთავე“. გაცილებით ადვილია ახალი, „სუფთა“ კოქსის ლუმელის ან ბრძმედის აგება, ვიდრე ძველი სიმძლავრეების აღჭურვა გამწმენდი მოწყობილობებით. როგორც ძველი, ჰაერის დამაბინძურებელი ავტომობილების ახალი სუფთა ავტომობილებით შეცვლა ამცირებს დაბინძურებას, ისევე გაასუფთავებს ჰაერს ამერიკული კაპიტალური ფონდების განახლება“.
- კანონი, რომელიც მოითხოვს, რომ ახალი ავტომობილები და სამრეწველო მოწყობილობა „სუფთა“ იყოს, ზრდის ახალი ავტომობილებისა და მოწყობილობების წარმოების ხარჯებს და, შესაბამისად, მათ ფასს. როგორ შეუწყობს ეს ხელს ძველი და ჭუჭყიანი ავტომობილებისა და მოწყობილობების უფრო ხანგრძლივ გამოყენებას? აჩვენეთ, როგორ შეეძლო კანონს ჰაერის დაბინძურების გამომწვევა, თუ მეტად მკაცრ და დიდხანს კონტროლს დაანესებდა ახალი ავტომობილებისა და სამრეწველო მოწყობილობების წარმოებაზე.
23. დავუშვათ, 13-1 ნახაზზე წარმოდგენილი გრაფიკი გვიჩვენებს, რა წლიურ ხარჯებს იწვევს ერთი ავტომობილის მავნე გამონაბოლქვის ამა თუ იმ პროცენტით შემცირება გამონაბოლქვის გამწმენდი მოწყობილობის აუცილებელი დაყენებისას.
- რატომ იზრდება მრუდი დასაწყისში ნელა, ხოლო შემდეგში უფრო სწრაფად გამონაბოლქვში არასასურველი ნივთიერებების რაოდენობის შემცირებასთან ერთად? არის თუ არა ეს გამონაბოლქვის კონტროლის საავტომობილო სისტემების თავისებურება, თუ უფრო ზოგადი ხასიათის დამოკიდებულებაა?
  - გვიჩვენებს თუ არა ეს მრუდი, რამდენად უნდა იქნას შემცირებული გამონაბოლქვები? ეხმარება თუ არა მრუდი მათ, ვინც ამ რაიონში შესაბამის პოლიტიკას ახორციელებს?
  - თუ მიგაჩნიათ, რომ ეს მრუდი წარმოადგენს უფრო სუფთა ჰაერის მიწოდებასთან დაკავშირებულ ზღვრულ დანახარჯებს, რა მონაცემები დაგჭირდებოდათ იმისთვის, რომ აგეგოთ უფრო სუფთა ჰაერზე მოთხოვნის მრუდი? რისი აღმნიშვნელი იქნება ამ ორი მრუდის გადაკვეთის წერტილი?
  - დავუშვათ, გსურთ, გაიგოთ ამ რაიონში მცხოვრები რამდენი ადამიანი აფასებს უფრო სუფთა ჰაერს. ატარებთ გამოკითხვას, რომლის დროსაც ადამიანებს ეკითხებით, თუ რამდენს გადაიხდიდნენ ავტომობილის მავნე გამონაბოლქვის ამა თუ იმ სიდიდით შემცირებისთვის. შეიძლება თუ არა გვექონდეს იმის იმედი, რომ ისინი სიმართლეს იტყვიან? გახსოვდეთ, მათ იციან, რომ არ მოუწევთ იმდენის გადახდა, რის გადასახდელადაც თითქოს მზად არიან. რა არის შეცდომის ძირითადი წყარო გამოკითხვის ასეთი პროცედურის დროს? ე) დავუშვათ, გამოკითხვას მთავრობა ატარებს და ადამიანებმა იციან, რომ მათ მოუწევთ წლიური გადასახადების სახით იმ თანხის გადახდა, რომელსაც გამოკითხვისას დაასახელებენ. რა სახის ცვლილებებს შეიტანს ეს მოცემულ რაიონში სუფთა ჰაერზე მოთხოვნის თქვენეულ შეფასებაში?
  - „გამონაბოლქვის შემცირებაზე დახარჯული ნებისმიერი თანხა არცთუ ძალიან დიდია“ - როგორ ფიქრობთ, შეიძლება თუ არა იმის დაშვება, რომ ასეთი განცხადების ავტორები სინამდვილეში თავად ფარავენ გამონაბოლქვის შემცირების ხარჯებს?
24. რომელია საუკეთესო ადგილი ნარჩენების განსათავსებლად? ყველაზე ხშირი პასუხია - „ოღონდ ჩემი სახლის უკანა ეზო არა“!
- როგორ ახორციელებს ქალაქი ადამიანთა დისკრიმინაციას, როდესაც ახალ ადგილს ირჩევს ნარჩენების განსათავსებლად?
  - რა უბიძგებს ადამიანებს იმისკენ, რომ ნება დართონ სხვებს, განათავსონ ნარჩენები „მათს უკანა ეზოებში“?
  - რა მოხდება, თუ ქალაქი ახალ ადგილს ჩათვლის ისეთ უბნად, რომელიც ყველაზე უფრო მზადაა ნარჩენების მისაღებად? როგორ შეიძლება ამ მზადყოფნის დადგენა?
25. „უოლ სთრით ჯორნელში“ მოყვანილ სტატიაში, რომელიც შემზღვეველი სტანდარტების მიმართ

ბიზნესმენტა დამოკიდებულებას შეეხებოდა, კორპორაციათა ხელმძღვანელებმა განაცხადეს, რომ მრავალი მათგანი კარგად შეეგუა არსებულ სტანდარტებს და ვერ ხედავს მათი გაუქმების აუცილებლობას.

- ა) რატომ არ უნდა აწყობდეს კანონის შემსუბუქება კომპანიას, რომელსაც კანონმა დაავალა დამაბინძურებელი ნივთიერებების გამოყოფის შემცირება?
- ბ) რატომაა მნიშვნელოვანი, რომ ჰაერის დაბინძურების შემზღუდავი სტანდარტები ხშირად არ იცვლებოდეს?

26. პრობლემის შემდეგი, მეტად გამარტივებული დასმა დაგეხმარებათ გადატვირთული გზების საკითხის გასარკვევად, რომელიც მე-13 თავში განვიხილეთ: წარმოიდგინეთ 1000 ადამიანი, რომლებმაც სამსახურში მისასვლელად ყოველდღე ერთადერთი მაგისტრალით უნდა იმგზავრონ. თითოეულ მათგანს ორი არჩევანი აქვს: იმგზავროს მანქანით ან ავტობუსით. ყოველ მათგანს მხოლოდ ის სურს, რომ მინიმალური დრო დახარჯოს. ავტომობილით იმგზავრობას 30 წუთი დასჭირდება, რასაც ემატება 0,12 წუთი გზაზე გამოსულ ყოველ სხვა მანქანაზე. თუ ავტობუსით იმგზავრებენ, მაშინ იმგზავრობას ავტომობილით იმგზავრობაზე 15 წუთით მეტი დასჭირდება. დავუშვათ, ავტობუსების კომპანია მზადაა, გაზარდოს ავტობუსების რაოდენობა, რათა ყველა მსურველი გადაიყვანოს. ავტობუსები გზების გადატვირთვას არ იწვევს, ამასთან, ავტობუსით იმგზავრობა უფასოა (ეს არარეალისტური დაშვებები ანალიზის გასამარტივებლად შემოვიღეთ: ისინი შეიძლება ამოღებულ იქნას იმ ლოგიკის ცვლილების გარეშე, რაც ამას მოყვება).

- ა) რა დრო დასჭირდება თითოეულს, თუ ყველა ავტომობილით იმგზავრებს?
- ბ) რა დრო დასჭირდება თითოეულს, თუ ყველა ავტობუსით იმგზავრებს?
- გ) რომელი არჩევანია საუკეთესო თითოეულისთვის — ავტომობილი თუ ავტობუსი?
- დ) თუ თითოეული გააკეთებს ისეთ არჩევანს, რომელიც მისი იმგზავრობის დროს მინიმუმამდე შეამცირებს, რა დრო დასჭირდება იმგზავრობას?
- ე) დავუშვათ, ყველა იმგზავრი იმგზავრობის ერთ საათს 8 დოლარად აფასებს, ხოლო მაგისტრალის მფლობელი კერძო ავტომობილებიდან ითხოვს გადასახადს — 2,25 დოლარის ოდენობით. რამდენი მძღოლი იმგზავრებს ამ შემთხვევაში საკუთარი ავტომობილით? რისი ტოლი იქნება იმ დროის ღირებულება დოლარებში, რომელსაც თითოეული იმგზავრი დაზოგავს საგზაო გადასახადის დაწესების შემდეგ?

27. ვინაიდან არავინ იმგზავრებს იმ პირობებში, რომლებიც 26-ე კითხვას ე) ნაწილშია აღწერილი, ამიტომ მაგისტრალის მფლობელს შემოსავალი არ ექნება. ამასთანავე, მაგისტრალი არ იქნება ეფექტიანად გამოყენებული, ვინაიდან ზოგიერთი იმგზავრი მზად იქნება, მისი გამოყენებისთვის გადაიხადოს მეტი, ვიდრე სხვა იმგზავრობის ზღვრული ღირებულებაა, მაგრამ დიდი გადასახადი მათ იმგზავრობას გადააფიქრებინებს. უფრო მეტიც, გადატვირთვა არ გახლავთ გზაზე მოძრავი ავტომობილების რაოდენობის წრფივი ფუნქცია. ის უფრო 23-ე კითხვის 12-1 გრაფიკზე წარმოდგენილ დამოკიდებულებას წააგავს. ასევე საკმაოდ არარეალისტურია იმის დაშვება, რომ ყველა ერთნაირად უარყოფით, ღირებულებას ანიჭებს იმგზავრობაზე დახარჯულ დროს. მიიღეთ ეს ფაქტები მხედველობაში და ჩამოაყალიბეთ ჯარიმების დაწესების მისაღები პოლიტიკა მაგისტრალის მფლობელისათვის.

28. ქვემოთ მოტანილია ციტატა დევიდ იუმის ტრაქტატიდან „ადამიანის ბუნების შესახებ“. ეს სიტყვები დაწერილი იყო 1740 წელს. აზვიადებდა თუ არა იუმი საკუთრების მკაცრად განსაზღვრული სტაბილური უფლებების მნიშვნელობას?

„ჩვენს საკუთრებას წარმოადგენს მხოლოდ ის საგნები, რომელთა ფლობა საზოგადოების კანონებით, ანუ იურიდიული კანონებითაა განსაზღვრული...“

არავის უნდა შეეპაროს ეჭვი, რომ საკუთრების განაწილების და მისი ფლობის სტაბილურობის შესახებ შეთანხმება ადამიანთა საზოგადოების მოწყობის ყველაზე აუცილებელი პირობაა და ამ კანონის დადგენისა და დაცვის შესახებ შეთანხმების მიღწევის შემდეგ, ბევრის გაკეთება აღარაა საჭირო აბსოლუტური ჰარმონიისა და თანხმობის მისაღწევად“.

რისი გაკეთება უნდა მივანდოთ ბაზრებს და რა ამოცანები უნდა გადაწყვიტოს მთავრობამ? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა ძნელია, ვიდრე არ განგვისაზღვრავს, თუ რა იგულისხმება სიტყვებში „მთავრობა“ და „ბაზარი“. სწორი არჩევანი რომ გავაკეთოთ, უნდა ვიცოდეთ, თუ რას ვირჩევთ. არჩევანი ბაზარსა და მთავრობას შორის არც ისე მარტივია, როგორც საზოგადოებრივ პოლიტიკასთან დაკავშირებული დებატებიდან ჩანს.

კერძო თუ საზოგადოებრივი?

თუ ყურადღებით დავაკვირდებით, საბაზრო სისტემასა და მთავრობას შორის არსებული წინააღმდეგობების უმრავლესობა, გაქრება. პირველ რიგში, ბაზარს ჩვეულებრივ ახასიათებენ, როგორც კერძო სექტორს, ხოლო სამთავრობო სააგენტოებსა და ორგანიზაციებს საზოგადოებრივ სექტორს მიაკუთვნებენ. რას უნდა ნიშნავდეს ეს? რა თქმა უნდა, აქ არ იგულისხმება ის, რომ ბაზარზე მომხდარი მოვლენები საზოგადოებაზე არ მოქმედებს, ვინაიდან მხოლოდ კერძო ხასიათისაა. არც ის იგულისხმება, რომ კომერციული ფირმების მომხმარებლები და მმართველები მხოლოდ საკუთარ კერძო ინტერესებს იცავენ, ხოლო სამთავრობო დაწესებულებების ყველა მოხელე საზოგადოებრივი ინტერესებით ხელმძღვანელობს. სენატორი, რომელიც აცხადებს, რომ ყველა გადაწყვეტილებების მიღებისას ის საზოგადოებრივი ინტერესებით ხელმძღვანელობს, სინამდვილეში ემყარება საზოგადოებრივი კეთილდღეობის შესახებ საკუთარ შეხედულებებს, რომლებიც მჭიდროდაა დაკავშირებული მის საკუთარ მრავალგვარ ინტერესებთან — ხელახალი არჩევა, კოლეგებთან და პრესასთან ურთიერთობა, საკუთარ საზოგადოებრივ იმიჯზე ზრუნვა, ის ადგილი, რომელსაც მას ისტორიულ გამოკვლევებში მიაკუთვნებენ. შესაძლოა, სენატორები კერძო ფირმების ხელმძღვანელებზე უფრო ნაკლებად არიან დაინტერესებული საკუთარი კერძო შემოსავლების მაქსიმიზაციით, მაგრამ საშუალოდ, ისინი უფრო მეტად არიან დაინტერესებული პრესტიჟითა და ძალაუფლებით.

იგივე შეიძლება ითქვას სამთავრობო დაწესებულების ნებისმიერი მუშაკის შესახებ - იქნება ეს მაღალი რანგის ოფიციალური პირი თუ მოსამსახურე, რომელიც თავისი კარიერის დასაწყისში უმდაბლეს იერარქიულ საფეხურზე იმყოფება. რაც არ უნდა ამაღლებული, კეთილშობილური და უანგარო იყოს სამთავრობო დაწესებულების მიზნები, მისი ყოველდღიური საქმიანობა განისაზღვრება გადაწყვეტილებებით, რომლებსაც უბრალო მოკვდავი იღებენ. იმ სტიმულების გავლენით, რომლებიც ძალიან წააგავს კერძო სექტორში მოქმედ სტიმულებს უფრო მეტიც, უკანასკნელ წლებში საზოგადოებრივი ინტერესების მიმართ თავისი განსაკუთრებული მისწრაფების შესახებ აცხადებდა მრავალი კორპორაციის ხელმძღვანელი, რომელიც ცდილობდა დავერწმუნებინეთ, რომ პოლიტიკის შემუშავებისას ისინი მოგების მაქსიმიზაციით კი არ ხელმძღვანელობენ, არამედ საზოგადოების წინაშე ვალდებულებების შესრულებით. ამიტომ კერძო და სამთავრობო ინტერესების დაპირისპირების შესახებ ყველა რიტორიკულ განცხადებას არ უნდა ვენდოთ. უფრო მნიშვნელოვანია იმ სტიმულების გამოვლენა, რომლებიც სინამდვილეში მოქმედებენ ადამიანების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე.

კონკურენცია და ინდივიდუალიზმი

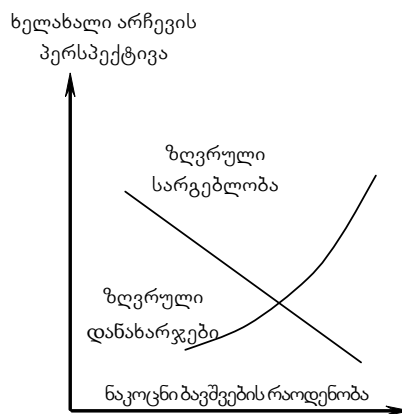
საბაზრო სისტემასა და მთავრობას შორის არსებული ზოგიერთი სხვა წინააღმდეგობა, ყურადღებით განხილვისას, ასევე ნაკლებად გასაგები ხდება. საბაზრო სექტორს ხშირად კონკურენტულს უწოდებენ, მაგრამ, როგორც ყველა არჩევნები გვაჩვენებს, კონკურენცია სახელმწიფო სექტორშიც არსებობს. ნებისმიერ სამთავრობო დანესებულებაში ჩნდება მოსამსახურეთა კონკურენცია დანიშნულების მიზნით. კონკურენცია ჩნდება სამთავრობო დანესებულებებს შორისაც, რომლებიც უფრო მაღალი დაფინანსებისთვის იბრძვიან. ორი მთავარი პოლიტიკური პარტია მუდმივად უწევს ერთმანეთს კონკურენციას. აღმასრულებელი ხელისუფლება ჩართულია კონკურენტულ ბრძოლაში საკანონმდებლო ხელისუფლებასთან, კონგრესის წევრები კომიტეტში თანამდებობებისთვის ერთმანეთს კონკურენციას უწევენ, საოლქო მოსამართლეებიც კი კონკურირებენ ერთმანეთთან იმ იმედით, რომ მომავალში უფრო მაღალი ინსტანციის სასამართლოში მოიპოვონ ადგილი. დასასრულს, გავიხსენოთ უზენაესი სასამართლოს წევრები, რომლებიც მთელი სიცოცხლის მანძილზე ინარჩუნებენ თავიანთი პროფესიის ადამიანებისთვის ყველაზე მაღალ თანამდებობებს — განა არ უწევენ ისინი ერთმანეთს კონკურენციას გაზეთის მონიწივე სტატიების ავტორებისა და იურიდიული ფაკულტეტების პროფესორების გულის მოსაგებად?

ზოგჯერ ამტკიცებენ, რომ საბაზრო სექტორის დამახასიათებელი ნიშანია ინდივიდუალიზმი. რა არის ინდივიდუალიზმი? მრავალი მათგანი, ვინც საბაზრო სექტორშია დაკავებული, მსხვილ კორპორაციებში სკოლის დამტავრებისთანავე მიდის და პენსიაზე გასვლამდე იქ მუშაობს. არსებობს თუ არა რაიმე მნიშვნელოვანი სხვაობა ბალტიმორში სოციალური უზრუნველყოფის სამმართველოს თანამშრომლისა და ჰართფორდში სადაზღვევო კომპანიის აგენტის კარიერას შორის? როდესაც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დიდი ბრიტანეთი ატარებდა ექსპერიმენტს მეტალურგიული დარგის ნაციონალიზაციასთან, დენაციონალიზაციასა და რენაციონალიზაციასთან დაკავშირებით, დარგის მუშაკთა უმრავლესობა (ისევე, როგორც მრავალი სხვა) ვერ იგებდა განსხვავების არსს. მრავალ მათგანს, ვინც კონგრესის დარბაზებში ზის, შესაძლოა, უფრო მეტად ახასიათებდეს ეგოიზმი (ყოველ შემთხვევაში ინდივიდუალიზმი), ვიდრე კომერციით დაკავებულ ადამიანებს.

ეკონომიკური თეორია და მთავრობის ქმედება

ეკონომიკური თეორია ცდილობს, ახსნას საზოგადოების ფუნქციონირება იმ დაშვებიდან გამომდინარე, რომ ყველა მონაწილეს საკუთარი ინტერესები აქვს და, ამავე დროს, ცდილობს რაციონალურად იმოქმედოს. ზღვრული ანალიზის კანონი, რომელიც ადრე განვიხილეთ და, ფაქტობრივად, მთელ წიგნში ვიყენებთ, ამ დაშვების მხოლოდ ფორმალური გამოხატულებაა: პირადი ინტერესების შესაბამისი ნარმატების მიღწევის წინაპირობაა საქმიანობის გაფართოება მაშინ, როდესაც ზღვრული შემოსავალი ზღვრულ დანახარჯებზე მეტია და იმ საქმიანობის შეწყვეტა, რომლის დროსაც ზღვრული დანახარჯები ზღვრულ შემოსავალზე მეტია. როგორც აღვნიშნეთ, ეკონომისტებს არ მიაჩნიათ, რომ მომხმარებლებისა და მწარმოებლების მიერ გათვალისწინებულ ხარჯებსა და შემოსავლებს (ან სარგებელს) მიეკუთვნება მხოლოდ ფული და მატერიალური პროდუქტი, ან რომ ადამიანებს ვინრო და ეგოისტური ინტერესები ამოძრავებთ. ეკონომიკურ თეორიას შეუძლია ნათელი მოჰფინოს სოციალურ პროცესებს, რომლებიც დაკავშირებულია ნებისმიერი სახის ინტერესებთან.

შეიძლება⁴ თუ არა ყოველივე ამის გამოყენება ადამიანთა მიზნებისა და სოციალური პროცესების შესასწავლად, რომლებიც მთავრობის ქმედებათა მიმართულებას განსაზღვრავს

⁴ ერთადერთი გამონაკლისი შეიძლება იყოს ქაოსის სურვილი. ადამიანები საზოგადოებაში რაციონალობას რომ არ აფასებდნენ და უპირატესობას შემთხვევითობას, უცნაურობებს ან უსარგებლო ქმედებებს ანიჭებდნენ, ეკონომიკური თეორია თითქმის დაკარგავდა თავის წინასწარმეტყველურ ძალას. შესაბამისად, მისი წინასწარმეტყველური ძალა უფრო მაღალია საზოგადოებრივი ცხოვრების იმ დარგებში, რომლებშიც გადაწყვეტილებების მიღება ყველაზე გააზრებულად ხდება.

ჩვენი აზრით, შეიძლება. საზოგადოებრივი ურთიერთქმედებების ის პრინციპები, რომლებიც მართავს „თაიმზისა“ და „ნიუსუიქის“ წარმოებას, და ისინი, რომლებიც მართავს ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბიულეტენების წარმოებას, ისე მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან, როგორც ჩვეულებრივ წარმოდგენიან. მთავრობა, ისევე როგორც კერძო ფირმები, აწარმოებს საქონელსა და მომსახურებას. ამისათვის მთავრობას სჭირდება სანარმოო რესურსების შექმნა, რომელთა ალტერნატიული დანახარჯები იმის ღირებულებით განისაზღვრება, რის წარმოებასაც შეძლებდნენ მთავრობის წევრები სხვა ყველაზე მაღალანაზღაურებად სამუშაო ადგილებზე. ამიტომ მთავრობამ, ისევე როგორც კერძო ფირმებმა, მონაწილეობა უნდა მიიღოს მისთვის აუცილებელი რესურსებისთვის გამართულ ვაჭრობაში და ამ რესურსების მფლობელებს ადეკვატური სტიმულები შესთავაზოს. უნდა აღინიშნოს (ამას მოგვიანებით დავუბრუნდებით), რომ მთავრობას შეუძლია როგორც ნეგატიური, ისე პოზიტიური სტიმულების გამოყენება: მაგალითად ციხეში ჩასმის საშიშროება ზოგიერთი ადამიანისთვის შეიძლება ძირითად სტიმულად იქცეს, როდესაც ყოველ გაზაფხულზე ისინი ღებულობენ გადაწყვეტილებას იმის შესახებ, თუ შემოსავლის რა ნაწილი გადასცენ საგადასახადო სამსახურს. კომპანია „იუნაითედ ვეი“ ასეთ სტიმულს ვერ გამოიყენებს. მთავრობა აწყდება წარმოებული პროდუქციის რეალიზაციისა და ფასების შერჩევის პრობლემას, თუმცა ფასების ფულადი გამოხატულება ნაკლებ როლს ასრულებს მთავრობის პროდუქციის განაწილების დროს. მაგრამ უდავოა, რომ არსებობს მოთხოვნის მრუდები მთავრობის მიერ წარმოებულ პროდუქტებზეც და, ვინაიდან, ჩვეულებრივ, ეს ჩვეულებრივ, ეს პროდუქტებიც იშვიათ საქონელთა კატეგორიას მიეკუთვნებიან მათი განაწილება გარკვეული კრიტერიუმებით უნდა მოხდეს. აქედან გამომდინარე, ადამიანები, რომლებსაც აქვთ მოთხოვნა მთავრობის მიერ შეთავაზებულ საქონელზე, ერთმანეთთან კონკურენციის პირობებში შეეცდებიან ამ კრიტერიუმების დაკმაყოფილებას და საქონლის დადგენილ ფასად შექმნას. მთავრობის მოღვაწეობის მიმართ ასეთი მიდგომის მთავარი უპირატესობა ისაა, რომ, არსებული ტენდენციისგან განსხვავებით, მთავრობა აქ არ წარმოჩინდება, როგორც დუეს ეს მაცკინა, ანუ ღვთის მიერ ბოძებული ძალაუფლება, რომელსაც შეუძლია ერთი ხელის მოსმით გადაჭრას ნებისმიერი პრობლემა, როგორც ამას ნებისმიერი დრამატურგი ტრაგედიის ბოლო აქტში აკეთებს. ჩვენი მეთოდი გვიბიძგებს, გამოვიკვლიოთ პირობები, რომლებიც მთავრობას აიძულებს, ეფექტიანად იმუშაოს ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში და არ დაიჯეროს, რომ იგი ყოველთვის მოახერხებს მიაღწიოს იმას, რაც სურს. ასეთი მოსაზრება არასწორია თუნდაც მხოლოდ იმიტომ (და ამას ჩვენს მიერ არჩეული მეთოდი გვახსენებს), რომ მთავრობა არ არის რაღაც აბსტრაქტული ერთეული: მთავრობა არის ცალკეული ადამიანების ერთობლიობა, რომლებიც ერთმანეთთან ურთიერთქმედებენ საკუთრების არსებული წესების შესაბამისად.

ვისაც აოცებს, თუ რა საერთო საკუთრების უფლებასა და მთავრობის ქმედებას შორის, მაშინ ალბათ დაგავიწყდათ, რომ ეკონომისტები თამაშის წესების აღწერისთვის საკუთრების უფლების ცნებას იყენებენ. მთავრობის მოქმედებების ყველა მონაწილეს, ამომრჩეველებითა და სახელმწიფო მოხელეებით დაწყებული და პრეზიდენტით დამთავრებული, გარკვეული წარმოდგენა აქვს იმაზე, თუ რას უნდა აკეთებდნენ ამომრჩეველები, მოხელეები და პრეზიდენტი. ეს წარმოდგენა საკუთრების უფლებებზეა დაფუძნებული. შეიძლება უკეთესი იყოს, თუ საკუთრების უფლებას შევცვლით ფრაზით ადამიანთა წარმოდგენა იმის შესახებ, თუ „რა გაუვათ“ თითოეულ სიტუაციაში. სამწუხაროდ, ასეთი ფორმულირებისას ადამიანების საქციელი შეიძლება ეგოისტურად ან არაეტიკურად მოგვეჩვენოს, ჩვენ კი ამას სრულებითაც არ ვამტკიცებთ.

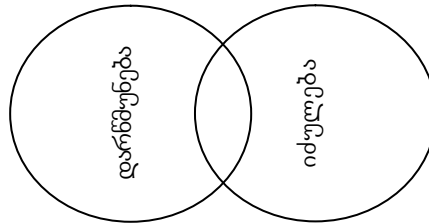
სამაგიეროდ, ჩვენი ახსნა კარგად ასახავს საკუთრების უფლებების კონცეფციის ძირითად იდეას: ქმედებები, რომლებსაც ადამიანები ახორციელებენ, დამოკიდებულია ამ ქმედებითა შედეგების მოლოდინზე, მათივე გადაწყვეტილებები ან დაკავშირებული შესაძლო ზღვრული სარგებლისა და ზღვრული დანახარჯების შეფასებასა და ურთიერთშედარებაზე. ეს ხდება როგორც სენატის შენობაში, ისე ნიუ-იორკის საფონდო ბირჟაზე. იმისათვის, რომ ეს ორი სამყარო შევიცნოთ, მნიშვნელოვანია სენატორებისა და ბირჟის ბროკერების საკუთრების უფლებებს შორის განსხვავებების არსში გარკვევა.

იძულების უფლება

არსებობს მთავრობის განმასხვავებელი ერთი ნიშანი, რომელიც ყურადღებით დაკვირვების შემთხვევაშიც არ ქრება და არც ნაკლებშესამჩნევი ხდება: მთავრობას აქვს საყოველთაოდ ცნობილი და განსაკუთრებული უფლება — ზრდასრული მოქალაქეების იძულების უფლება. ეს უფლება ითვლება საყოველთაოდ მიღებულად, მაგრამ მას ყველა არ ცნობს; მას უარყოფენ რადიკალ-ანარქისტები და ისინი, ვინც ზოგადად მთავრობის აუცილებლობას პრინციპულად ეთანხმება, მაგრამ არაკანონიერად მიიჩნევენ კონკრეტულ მთავრობას. ეს განსაკუთრებული უფლება, ვინაიდან, ცნობილი გამოთქმის მიხედვით, „ადა-

მიანებს არა აქვთ უფლება საკუთარი ხელით აღასრულონ კანონი“ და, თუ საჭიროა იძულება, უნდა მიმართონ სახელმწიფო ძალაუფლებას (პოლიციას, მოსამართლეებს, კანონმდებლებს). გარკვეულ გარემოებებში, მთავრობას მხოლოდ ზრდასრული მოქალაქეების იძულების უფლება აქვს, ვინაიდან ხშირად ბავშვების იძულების უფლება, მხოლოდ მშობლებს აქვთ.

რას გულისხმობს იძულება? მე-11 თავის 30 კითხვაში ფარულად უკვე მოვიყვანეთ იძულების განსაზღვრება. იძულება ნიშნავს, არჩევანის შეზღუდვის მუქარით ადამიანებს უბიძგო თანამშრომლობისაკენ. თანამშრომლობის სტიმულირების ალტერნატიული ხერხია დარწმუნება. დარწმუნება კი ნიშნავს, რომ ურთიერთქმედებისაკენ უბიძგო ადამიანებს მათი უფლებების გაფართოებით.

ზოგ შემთხვევაში რთულია იმის თქმა, ესა თუ ის ქმედება იძულებაა თუ დარწმუნება. ხშირად ასე ხდება იმგვარ ვითარებაში, როცა განსხვავებული აზრი გვაქვს იმასთან დაკავშირებით, თუ როგორ ჰქონდათ ადამიანებს წარმოდგენილი თავიანთი არჩევანი, როდესაც მათ ერთობლივი ქმედებისკენ უბიძგებდნენ. შეიძლება განსხვავებული შეხედულებები გვქონდეს იმის შესახებ, თუ რა უფლებები უნდა მიენიჭოთ ადამიანებს, მაგრამ საზოგადოდ, ეს განსაზღვრება გვეხმარება, გავიგოთ, გამოყენებულ იქნა თუ არა იძულება ადამიანთა ქცევაზე გავლენის მოხდენის მცდელობისას. მთავრობასთან თანამშრომლობის მიზნით არჩევანის შეზღუდვის უფლება, პირადი თავისუფლების შეზღუდვის უფლება, ადამიანებისთვის მათი უფლებების ნაწილის წართმევა, მთავრობის პრეროგატივაა.

იძულებას ცუდი რეპუტაცია აქვს, ვინაიდან თითქმის ყოველ ჩვენთაგანს მიაჩნია (ყოველ შემთხვევაში, თავად ასე გვეჩვენება), რომ ზოგადად ადამიანებს უნდა მიეცეთ იმის უფლება, რომ აკეთონ, რაც სურთ. გარდა ამისა, იძულება ძალაუფლების არსებობას გულისხმობს. მრავალი ჩვენგანი ავტომატურად უარყოფითად რეაგირებს ძალაუფლების ნებისმიერ პრეტენზიაზე, მაგრამ მოძრაობის წესები, რომლებიც გვაჩვენებს, რომ საჭიროა გზის მარჯვენა ნაწილში მოძრაობა და წითელ ნიშანზე გაჩერება, ერთდროულად გვაიძულებენ კიდევ და ჩვენს თავისუფლებასაც ზრდიან. ჩვენი თავისუფლება იზრდება, ვინაიდან იძულებას სხვებიც განიცდიან და თითოეული ჩვენგანი უფრო თავისუფლად და უსაფრთხოდ აღწევს დანიშნულების ადგილამდე, რაკი საგზაო მოძრაობის წესების მხრიდან „იძულებას“ ვემორჩილებით. ტრადიციულად, სწორედ ასე ხდება მთავრობის მიერ იძულების გამოყენების უფლების დაცვა: თითოეულ ჩვენგანს შეუძლია მეტი თავისუფლების (უფრო ფართო არჩევანის) მიღწევა, თუ საკუთარი თავისუფლების (და არჩევანის) შეზღუდვებს შევეგუებით.

საჭიროა თუ არა მთავრობა?

აუცილებელია თუ არა იძულების გამოყენება? ნუთუ არ შეიძლება იმავე შედეგების მიღწევა ნებაყოფლობითი თანამშრომლობით? როგორც ამ წიგნიდან ჩანს, საზოგადოებაში შეთანხმებული მოქმედებების მთავარ მექანიზმს ნებაყოფლობითი გაცვლა წარმოადგენს. მაშ, რატომ არ შეიძლება ნებაყოფლობითი გაცვლა იყოს ერთადერთი სტიმული, რომელიც ადამიანებს თანამშრომლობისაკენ უბიძგებს? ამ საკითხზე სერიოზული დაფიქრება დაგვეხმარება იმ საშუალებათა შესაძლებლობებსა და შეზღუდვებში გასარკვევად, რომელთა დახმარებითაც მიზნის მიღწევას ვცდილობთ.

ამ საკითხს შეგვიძლია ასეც მივუდგეთ: წარმოვიდგინოთ, რა მოხდებოდა, თუ ჩვენს საზოგადოებაში სულაც არ იქნებოდა მთავრობა. რა პრობლემები გაჩნდებოდა? შეიძლებდნენ თუ არა ადამიანები პრობლემების გადაჭრას ინდივიდუალურად, ან ნებაყოფლობითი გაერთიანებების მეშვეობით? იმისათვის, რომ ყველაფერში გავერკვეთ, განვიხილოთ პოლიციის მაგალითი. მოისპობოდა თუ არა პოლიცია, მთავრობა რომ არ არსებობდეს? ალბათ, ეს არ მოხდებოდა, ვინაიდან დღეს არსებობს კერძო პოლიციური ფორმირებებიც. ოღონდ, ისინი აძლიერებენ უსაფრთხოების ძირითად სისტემას, რომელსაც სახელმწიფო პოლიცია ქმნის, უზრუნველყოფენ დამატებით უსაფრთხოებას მათთვის, ვინც ამაში დაინტერესებულია და მზადაა, საფასური გადაიხადოს. შეიძლება თუ არა უსაფრთხოების დაცვის აუცილებელი სისტემის შექმნა მთავრობის მონაწილეობის გარეშე?

გამოვრიცხვით არგადამხდლები!

რატომაც არა? მთავრობა რომ არ არსებობდეს, ადამიანებს, რომლებსაც სურთ, რომ ისინი პოლიციამ დაიცვას, შეეძლოთ, ეს უფლება უბრალოდ ეყიდათ კერძო პოლიციის სააგენტოებისგან ზუსტად ისევე, როგორც ამას დღეს აკეთებენ ადამიანები, რომელთაც არ აკმაყოფილებს მთავრობის მიერ შეთავაზებული მომსახურება. იქნებოდა თუ არა ეს სისტემა უფრო სამართლიანი, ვიდრე ის, რომელიც ამჟამად არსებობს? ადამიანები, რომლებსაც აქვთ მნიშვნელოვანი საკუთრება, და არა აქვთ დრო, შესაძლებლობა და სურვილი, თავად დაიცვან იგი, იძულებულნი იქნებოდნენ, გადაეხადათ ამ მომსახურებისთვის. მათ, ვისაც ცოტა რამ გააჩნია და თავადვე შეუძლია საკუთრების დაცვა, არ მოუწევდათ იმ გადასახადების გადახდა, რომლებიც პოლიციის შენახვას ხმარდება, მაგრამ პირადად მათთვის სინამდვილეში არავითარი სარგებლობა არ მოაქვს. ჩვენ ვაიძულებთ ადამიანებს ფულის გადახდას საკვებში იმის ნაცვლად, რომ მათ საკუთარი თავის გამოკვება გადასახადებიდან მიღებული თანხებით უზრუნველყოფთ, ვინაიდან ვიცით, რომ ადამიანების მოთხოვნა მნიშვნელოვნად განსხვავდება როგორც ხარისხობრივი, ისე რაოდენობრივი თვალსაზრისით. რატომ არ გამოვიყენოთ ასეთივე სისტემა პოლიციის ორგანიზებისთვის?

სწორი პასუხი არ გახლავთ, რომ პოლიცია „სასიცოცხლო აუცილებლობაა“, რადგან კვებას სასიცოცხლოდ მეტი მნიშვნელობა აქვს. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ საკვები შეიძლება მისცე უშუალოდ მას, ვინც ფულს იხდის და არ მისცე მას, ვინც უარს აცხადებს ფულის გადახდაზე. პოლიციის შემთხვევაში ეს ასე არაა. მორიგე პოლიციელები, რომლებსაც ჩემი მეზობელი ქირაობს საკუთარი სახლის დაცვის მიზნით, გარკვეული დამატებითი ეფექტის სახით, ჩემი სახლის უსაფრთხოებასაც ზრდიან. პოტენციურმა მძარცველებმა არ იციან, რომ მე არ ვუხედი ფულს უსაფრთხოების სამსახურს, რომელიც მეზობელმა დაიქირავა და ამიტომ მაინც უნდა შეეშინდეთ დაჭერის, თუკი ჩემს სახლში შემოძვრებიან. ასე რომ, სინამდვილეში, მძარცველები მთლად უსაფრთხოდ ვერ იგრძნობენ თავს. მორიგე პოლიციელებმა შეიძლება გადანყვიტონ, რომ შეძლებენ უკეთ დაიცვან კლიენტის საკუთრება, თუ დაიჭერენ ყველა მძარცველს, რომლებსაც აღმოაჩენენ, მიუხედავად იმისა, თუ ვის საკუთრებას ემუქრებიან. ეს უზრუნველყოფს დაცვას, რომელშიც მე ფული არ გადამიხდია.

ანალოგიურად, მეხანძრეებმა, რომლებიც ჩემი მეზობლის სახლის დასაცავად არიან დაქირავებული, შეიძლება გადანყვიტონ იმ ცეცხლის ჩაქრობა, რომელიც ჩემს ბაღში ბალახს მოედო, ან ჩემი სახლის სხვენი მოიცვა მხოლოდ იმ მიზნით, რომ ის მათი კლიენტის საკუთრებას არ გადაედოს. ამასთან, როდესაც ისინი კლიენტებთან საკუთრების მომცველ ხანძარს აქრობენ, ამით ამცირებენ მეზობელი სახლების დანვის ალბათობას, თუმცა ამ უკანასკნელთა მფლობელებს მათთვის ფული არ გადაუხდიათ. ორივე შემთხვევაში ის, ვისაც ფული არ გადაუხდია, არანაკლებ სარგებელს იღებს წარმოებული საქონლიდან. აქ მთავარი მწარმოებლების (მეხანძრეების, ან პოლიციელების) მიერ არგადამხდლების გამორიცხვის უუნარობაა.

უბილეთო მგზავრის პრობლემა

როდესაც ადამიანებს შეუძლიათ საქონლის მიღება იმის მიუხედავად, იხდიან თუ არა მის საფასურს, მათ გადახდისთვის ნაკლები სტიმულები გააჩნიათ. უჩნდებათ ცდუნება, გახდნენ „უბილეთო მგზავრები“ - ანუ ადამიანები, რომლებიც სარგებელს იღებენ ისე, რომ არ იხდიან ამ სარგებლის უზრუნველყოფის საზღაურს. მაგრამ თუ არავის აქვს სათანადო ხარჯების განვვის სტიმული, მაშინ არავის ექნება ამ სარგებლის უზრუნველყოფის სტიმულიც. ამის შედეგად, საქონელს არავინ აწარმოებს, მიუხედავად იმისა, რომ მას თითოეული წარმოების დანახარჯებზე მეტად აფასებს.

ვის ექნება საქონლის მიწოდების სტიმული, თუ ხალხს ამ საქონლის მიღება საზღაურის გადაუხდელადაც შეუძლია?!

ცნება „უბილეთო მგზავრი“ საზოგადოების ორგანიზების კვლევის ერთ-ერთ ყველაზე ძნელად გადასანყვეტ პრობლემას აღწერს. მას სასოწარკვეთილებაში მოჰყავს ისინი, ვისაც არ ესმის, რატომ არსებობს ეს პრობლემა და მის გადაჭრას მოითხოვს.

„ჩვენ დავძლევთ ენერგეტიკულ პრობლემას, თუ ყველა ჩვენგანი...“

„ჩვენი გზები არ იქნებოდა სავსე ნაგვით, თუ ყველა ჩვენგანი...“

„თუ ყველა ჩვენგანი გაერკვევა პრობლემის არსში და არჩევნების დღეს მივა საარჩევნო უბანში...“

„თუ ყველა ქვეყანა გადაწყვეტს, უარი თქვას ძალის გამოყენებაზე, როგორც საერთაშორისო პრობ-“

ლემების გადანყვეტის ხერხზე...“

ყველას, ვინც ამ და ათეულობით სხვა შემთხვევაში უმორჩილესად ითხოვს ამას, კარგად ესმის, რომ ყველა მოიგებდა, „თუკი თითოეული ჩვენგანი...“. მათ სასონარკვეთილებაში აგდებს ის, რომ ადამიანებს ჯიუტად არ სურთ იმის გაკეთება, რაც, საერთო აზრით, აუცილებლად გააუმჯობესებდა მათ კეთილდღეობას.

თუ ყველა ფერმერი 50%-ით ნაკლებ ხორბალს დათესავს, მათი მოგება გაიზრდება

მაგრამ... ნებისმიერი ინდივიდუალური ფერმერი შეძლებს საკუთარი მოგების გაზრდას, თუ 50%-ით მეტ ხორბალს დათესავს, თუკი, იმავდროულად, ყველა სხვა ფერმერი 50%-ით ნაკლებ ხორბალს დათესავს,

როგორია თქვენი პროგნოზი?

„უბილეთო მგზავრის“ პრობლემა ეკონომისტებსაც აწუხებთ. ისინი მედგარ წინააღმდეგობას აწყდებიან, როდესაც ცდილობენ ჩვენს დარწმუნებას, რომ „თითოეული ჩვენგანი“ არაფერს გააკეთებს საერთო საქმისთვის, თუ ეს ჩვენს საკუთარ ინტერესებს არ დაემთხვევა. ადამიანების ქმედება განისაზღვრება იმ ხარჯებით, რომელთა განწევასაც ისინი აპირებენ, და იმ სარგებლით, რომელსაც ისინი ამ ქმედებების შედეგად მოელონ. თუ ჯვინ მარსეტის მიერ მიღებული სარგებლობა სრულიად უცვლელი იქნება, ჯვინის იმ ქმედებების მიუხედავად, რომლებიც მისგან გარკვეულ ხარჯებს მოითხოვს, მაშინ ის არაფერს გააკეთებს.

თუ ჯვინი კეთილშობილი და ხელგაშლილია, ის მიიღებს მნიშვნელოვან სარგებელს იმისგან, რომ სხვებს დაეხმარება და თითქმის არ დაფიქრდება იმ დანახარჯებზე, რომელთაც ამისთვის გაიღებს. ამიტომ, ის გააკეთებს იმას, რასაც ნაკლებად კეთილშობილი და ხელგაშლილი ადამიანები არ გააკეთებენ. ამის აღნიშვნა აუცილებელია, ვინაიდან, რა თქმა უნდა, „უბილეთო მგზავრის“ ცნება არ გულისხმობს, თითქოს ადამიანები ეგოისტები არიან და ალტრუიზმი არავითარ როლს არ ასრულებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. პირიქით, ვერც ერთი საზოგადოება ვერ იარსებებდა, ადამიანები სრული ეგოისტები რომ იყვნენ. მე-13 თავში ვთქვით და კვლავ გვსურს გავიმეოროთ, რომ გარკვეული უანგარო ზრუნვა ადამიანების კეთილდღეობაზე აუცილებელია საზოგადოებაში ერთობლივი ქმედებების არსებობისთვის. ბაზრები და მთავრობები ვერ იარსებებდნენ, ადამიანებს რომ არ შეეძლოთ, ნაწილობრივ მაინც უთანაგრძნონ და გაიზიარონ ის, რასაც სხვები განიცდიან.

დადებითი გარეგანი ეფექტები და უბილეთო მგზავრები

როდესაც ეკონომისტი „უბილეთო მგზავრის“ ცნებას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, ამით იმის დამტკიცება სურს, რომ ადამიანებს საკუთარი ინტერესების შესახებ შეზღუდული წარმოდგენა აქვთ, რომ ისინი სხვა ადამიანების, განსაკუთრებით, უცნობების შინაგან გრძნობებს ისეთივე ყურადღებას არ აქცევენ, როგორსაც საკუთარ ხარჯებსა და სარგებელს. ეკონომისტი, რომელიც ჩვენს ყურადღებას „უბილეთო მგზავრის პრობლემას“ მიაპყრობს, ამით იმას ამბობს, რომ უარყოფით გარეგან ეფექტებთან ერთად არსებობს დადებითი გარეგანი ეფექტებიც და ეს ეფექტები ადამიანებს უბილეთო მგზავრობისკენ უბიძგებს. დადებითი გარეგანი ეფექტები ის სარგებლობაა, რომელსაც გადანყვეტილების მიმდებნი არ ითვალისწინებენ გადანყვეტილების მიღების პროცესში. ამასთან დაკავშირებით ჩნდება ასეთი პრობლემა: ექნება თუ არა ვინმეს იმის სტიმული, რომ შექმნას ეს სარგებლობა, თუ ყველა იმის იმედად იქნება, რომ მას სხვა ადამიანების ქმედებათა გარეგანი ეფექტების სახით მიიღებს?

დადებითი გარეგანი ეფექტები, შესაძლოა, უფრო მეტადაა გავრცელებული დღევანდელ საზოგადოებაში, ვიდრე უარყოფითი გარეგანი ეფექტები, რომლებიც გარემოს დაბინძურებასთანა დაკავშირებული. სახლის მფლობელები, რომლებიც ლამაზ ბაღებს და გაზონებს უვლიან, ქმნიან დადებით გარეგან ეფექტს მეზობლებისა და გამვლელებისთვის. ის, ვინც კეთილი ღიმილით ხვდება სხვებს, ყველას დადებით გარეგან ეფექტს უქმნის. მოქალაქეები, რომლებიც ძალ-ღონეს არ იშურებენ, რათა ჩასწვდნენ საზოგადოებრივი პრობლემების არსს, აუმჯობესებენ კოლექტიურად მიღებული გადანყვეტილებების ხარისხს და, ამგვარად, სარგებელი მოაქვთ. უფრო მეტიც, ჩვეულებრივი მწარმოებლები და გამყიდველები რეგულარულად აძლევენ მომხმარებლებს გაცილებით მეტ სარგებელს, ვიდრე მომხმარებლის მიერ გადახდილი თანხები ითვალისწინებს. ყველა დადებითი გარეგანი ეფექტის თავიდან აცილება ისეთივე აბსურდული და შეუძლებელი იქნებოდა, როგორც ყველა უარყოფითისა. მიუხედავად ამისა, დადებითი გარეგანი ეფექტე-

ბიდან რაიმეს მუქთად მიღების მცდელობა მართლაც სერიოზულ სოციალურ პრობლემებს ქმნის. ამ პრობლემების გადაწყვეტის ერთ-ერთი გზაა სახელმწიფო ორგანოების მიერ განხორციელებული იძულება.

საზოგადოებაში განხორციელებული ორმხრივად მომგებიანი გაცვლების რაოდენობა შეზღუდულია ტრანსაქციური ხარჯებით

გახსოვდეთ, რომ გაცვლას ყოველთვის თან ახლავს ტრანსაქციური ხარჯები. გამყიდველმა და მყიდველმა უნდა იპოვონ ერთმანეთი, მოილაპარაკონ, თუ რისი შეთავაზება და მიღება სურთ, დარწმუნდნენ, რომ მართლაც იმას მიიღებენ, რასაც მოელიან. კერძოდ, გამყიდველები იძულებულნი არიან, განიონ ტრანსაქციური ხარჯები, რათა იმის გარანტია მიიღონ, რომ არგადამხდელები ვერ მიიღებენ მათ მიერ მიწოდებულ საქონელს. საქმიანი ოპერაციების დადგენილი სტანდარტები ტრანსაქციურ ხარჯებს ამცირებს და ყველა მონაწილეს გაცვლიდან უფრო დიდი წმინდა სარგებლის მიღების საშუალებას აძლევს. მაგრამ, როდესაც ტრანსაქციური ხარჯები მეტია გაცვლის შედეგად მიღებულ მოსალოდნელ სარგებელზე, გაცვლა არ შედეგება და პოტენციური სარგებელი დაიკარგება. მთავრობა შეგვიძლია განვიხილოთ, როგორც იძულების გზით ტრანსაქციური ხარჯების შემცირების ინსტრუმენტი.

კანონი და წესრიგი

იმისათვის, რომ დავრწმუნდეთ, რა ბევრის ახსნა შეუძლია ასეთ მიდგომას, განვიხილოთ მთავრობის ზოგიერთი ტრადიციული ფუნქცია. დავინყოთ „კანონისა და წესრიგის“ დაცვით. შეგვიძლია მოკლედ ჩამოვაცალიბოთ ის, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ: მაღალი ტრანსაქციური ხარჯების გამო პოლიციის ქმედებების დადებით გარეგან ეფექტებს არგადამხდელებიც იღებენ. იმისთვის, რომ ხელი შეუშალონ უბილეთო მგზავრებს იმ სტიმულების შემცირებაში, რომლებიც პოლიციის მომსახურების მიწოდებას უზრუნველყოფს, მთავრობა იძულებას იყენებს. ის ამ მომსახურებას ყველას სთავაზობს, მის საფასურს კი გადასახადების სახით იღებს.

ნებაყოფლობითი ძალისხმევით შეიძლება მოქალაქეებს შორის დავის გადაჭრის სამართლებრივი სისტემის, პოლიციაზე უფრო ეფექტურად ამოქმედება, რაზეც მეტყველებს მრავალრიცხოვანი საარბიტრაჟო სისტემების არსებობა, რომლებიც ნებაყოფლობით ფინანსდება. მაგრამ ყველა სარგებლობს, როდესაც ერთ ტერიტორიაზე მცხოვრები ყველა ადამიანი ერთიან საკანონმდებლო სისტემასა და იურიდიულ ნორმებს ემორჩილება. ერთიანი და თანამიმდევრობით გატარებული კანონები, რომლებიც ყველასთვის სავალდებულოა, მნიშვნელოვნად უმარტივებს ხალხს მომავლის დაგეგმვას, ხოლო მომავლის მტკიცე დაგეგმვის უნარი ისაა, რაც ერთმანეთისგან განასხვავებს ერთობლივ ქმედებაზე დაფუძნებულ საზოგადოებას და უწესრიგო ბრბოს. საზოგადოება მართლმსაჯულების სისტემის შექმნისა და მართვისთვის იძულებას იყენებს, ვინაიდან კანონებისა და სასამართლოების სისტემას ადამიანებისთვის მნიშვნელოვანი სარგებლობა მოაქვს, მიუხედავად იმისა, თანახმანი არიან თუ არა ისინი საამისოდ რაიმე გადაიხადონ, ან ამ სისტემას დაემორჩილონ.

სახელმწიფო თავდაცვა

სახელმწიფო თავდაცვა მთავრობის ტრადიციულ ფუნქციებს მიეკუთვნება და იმ სარგებლის კლასიკური მაგალითია, რომელიც არ შეიძლება მიიღონ მხოლოდ მათ, ვინც მზადაა, მასში ფული გადაიხადოს. ვინაიდან „უბილეთო მგზავრის პრობლემა“ პრაქტიკულად შეუძლებელს გახდიდა ნებაყოფლობით შენატანებზე დაყრდნობას და ამ გზით თავდაცვის სისტემის დაფინანსებას, ამიტომ საზოგადოება მიმართავს იძულებას და თანხებს გადასახადების სახით აგროვებს.

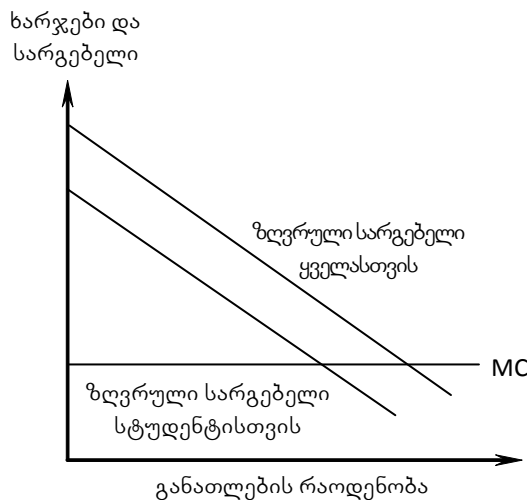
როგორ უნდა მიაწოდოს სახელმწიფო თავდაცვის მიმწოდებელმა მომსახურება მხოლოდ იმას, ვინც ამისთვის ფულს იხდის?

მიაქციეთ ყურადღება ერთ მომენტს, რომელიც შეიძლება ადვილად გამოგვრჩეს მხედველობიდან: მთავრობას მხოლოდ იძულებაზე დაყრდნობა არ უწევს იმისთვის, რომ აწარმოოს საქონელი, რომელსაც „სახელმწიფო თავდაცვა“ ეწოდება. არცერთი მთავრობა არ იქცევა ამგვარად. გადასახადები, რომლებიც არმიის დაფინანსებისთვის გამოიყენება, იძულებითი გადასახადებია. მაგრამ როდესაც თანხები გამოიყ-

ენება იმისთვის, რომ ადამიანები სამხედრო სამსახურში დაიქირავონ, ან იმისთვის, რომ შეიძინონ ესა თუ ის შეიარაღება, მთავრობა იყენებს როგორც დარწმუნების მეთოდს, ისე ნებაყოფლობით თანამშრომლობას, მსგავსად პოლიციელებისა და მოსამართლეების დაქირავების შემთხვევისა. ამასთან დაკავშირებით ჩნდება საინტერესო კითხვა: რატომ იყენებს ზოგჯერ მთავრობა თავისი მიზნების მისაღწევად იძულებას, თუკი სულაც არაა ძნელი იმავე მიზნების მიღწევა დარწმუნების გზით? რატომ მიმართავს მთავრობა ზოგჯერ ჯარში სავალდებულო განწვევას იმის ნაცვლად, რომ მოხალისეებს დაეყრდნოს? იმ ადამიანების უმრავლესობამ, ვინც მთავრობის სამსახურშია, იქ მუშაობა იმიტომ დაინყო, რომ ისინი დაარწმუნეს, და არა იმიტომ, რომ აიძულეს. რატომ აიძულებენ ზოგიერთებს? ის, რომ სამხედროებს საშიშროება ემუქრება, ამომწურავ პასუხს არ იძლევა, ვინაიდან ადამიანები გაცილებით საშიშ საქმეებსაც სჩადიან, თუმცა მათ ამას არავინ აიძულებს. ამას მოგვიანებით აგისხნით.

გზები და სკოლები

რა შეიძლება ითქვას გზების შესახებ? გვექნებოდა თუ არა ქუჩებისა და გზების საკმარისად მოსახერხებელი სისტემა, მათი მშენებლობის დასაფინანსებლად იძულება რომ არ გამოიყენებოდეს? ყურადღებით იყავით: საკმარისად მოსახერხებელი სისტემა აუცილებლად არ გულისხმობს იმ რაოდენობასა და ხარისხს, რომელიც დღეს გვაქვს. თუ ახალი გზის გაყვანით მიღებული სარგებელი ნაკლებია, ვიდრე ამასთან დაკავშირებული ხარჯები, მაშინ გვაქვს გზების ჭარბი წარმოება. მაგრამ არსებობს თუ არა იმის საფუძველი, რომ ველოდოთ ქუჩებისა და გზების სისტემატურ დეფიციტს, თუ მათი უზრუნველყოფა მთლიანად ნებაყოფლობით ძალისხმევაზე იქნება დამოკიდებული? ყველა ქუჩა და გზა იმ ადამიანებს რომ ეკუთვნოდეს, ვისი შემოსავალიც მთლიანად საგზაო გადასახადებზე იქნება დამოკიდებული, მაშინ ტრანს-აქციური ხარჯები უზარმაზარი იქნებოდა. ამას გარდა, სარგებელს მხოლოდ ავტომობილების მფლობელები როდი იღებენ. ადამიანები, რომლებიც მტვრიანი, ქვიშით სავსე გზის გასწვრივ ცხოვრობენ, ისარგებლებენ ასფალტის დაგებით, ავტომობილის მართვა სულაც რომ არ იცოდნენ. მათი გამოცდილება, ვისაც გზები მიუვალ ადგილებსა და კერძო მიწებზე გაჰყავს, თანაც ისე, რომ არ იყენებს იძულებას, გვიჩვენებს, რომ ეს შესაძლებელია და, რომ ერთობლივი ქმედებების მხოლოდ ნებაყოფლობითი მეთოდებით უზრუნველყოფის ხარჯები მეტად მაღალია.

რა ხდება იმ შემთხვევაში, როდესაც იძულება განათლების დაფინანსებისთვის გამოიყენება? აქ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ადამიანები განაგრძობენ განათლების მიღებას მხოლოდ მანამ, სანამ მათი ზღვრული ხარჯები არ გაუტოლდება ზღვრულ სარგებელს. მაგრამ განათლება, საერთო აზრით, დადებით გარეგან ეფექტებს ანუ იმ სარგებელს ქმნის, რომელსაც იღებენ სხვა ადამიანებიც და არა მხოლოდ განათლებულები. მაგალითად, თუ დემოკრატიული საზოგადოების ყველა წევრს წერა-კითხვა და სწორად აზროვნება ეხერხება, ამით ყველა ისარგებლებს. იმის გამო, რომ განათლების შესახებ გადაწყვეტილების მიღებისას სხვის სარგებელს არ ვითვალისწინებთ, ეს გადაწყვეტილება ხშირად ოპტიმალური არ გახლავთ. გადასახადების მეშვეობით განათლების სუბსიდირებით მთავრობა ამცირებს სწავლის ღირებულებას პოტენციური სტუდენტებისთვის და უზიძვებს მათ, ისწავლონ უფრო დიდხანს, ვიდრე ამას სხვა შემთხვევაში გააკეთებდნენ. ისევე, როგორც გზების შემთხვევაში, აქაც იბადება კითხვა - ჭარბწარმოებას ხომ არ იწვევს იძულების გამოყენება არასაკმარისი მიწოდების აღკვეთის მიზნით? ამ საკითხს მოგვიანებით დავუბრუნდებით.

შემოსავლების გადანაწილება

მთავრობის საქმიანობის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია სპეციალური სარგებლის — ფულადი დოტაციების, კვების უფასო ტალონების, უფასო სამედიცინო მომსახურებისა და სხვა სოციალური მომსახურების გაცემა ღარიბი და შრომისუნარო ადამიანებისთვის. რატომ მოითხოვს ამ სახის საქმიანობა იძულების გამოყენებას? რატომ არ დავტოვოთ ის ნებაყოფლობითი ქველმოქმედების ნყალობაზე იმის ნაცვლად, რომ გადასახადებით ვაიძულოთ ადამიანები ამ საქმიანობაში მონაწილეობა მიიღონ? პასუხი ნაწილობრივ ისაა, რომ ქველმოქმედება უკავშირდება „უბილეთო მგზავრის“ პრობლემას. დავუშვათ, ყველა მოქალაქე მზადაა, ხელი მიჰყოს ქველმოქმედებას და სურს, რომ ყველაზე ღარიბ და უიღბლო ადამიანებს მეტი შემოსავალი ჰქონდეთ. იმის მიუხედავად, რომ ზოგიერთ ადამიანს სიამოვნებას ფულის საქველმოქმედო მიზნებით ხარჯვა, უმრავლესობას ურჩევნია, რომ ეს პრობლემები ისე გადაწყდეს, რომ პირადად მათ მინიმალური ხარჯები გაიღონ. მათ სურთ, რომ ღარიბი ადამიანები დახმარებას იღებდნენ, ოღონდ სხვებისგან. ამიტომ ისინი ხშირად ისე იქცევიან, როგორც უბილეთო მგზავრები - თავად თავს იკავებენ ქველმოქმედებისგან იმ იმედით, რომ სხვები საკმარის შემოწირულობას გაიღებენ პრობლემის გადასაწყვეტად. მაგრამ, თუ თითოეული იცვდის, სანამ სხვები არ გაიღებენ მონყალებას, მაშინ შემოწირულობა იმაზე გაცილებით ნაკლები აღმოჩნდება, რის შეგროვებასაც თითოეული ისურვებდა. ასეთ შემთხვევაში დაბეგვრამ შეიძლება ადამიანებს მეტი თანხის შეტანისკენ უბიძგოს, ვინაიდან ისინი დარწმუნებულები იქნებიან, რომ სხვებსაც თავიანთი წილი შეაქვთ ამ საქმეში.

ნებაყოფლობითი გაცვლის რეგულირება

რა შეიძლება ითქვას მთავრობის იმ ქმედებების გრძელი ნუსხის შესახებ, რომლებიც რეგულირებდად კატეგორიას მიეკუთვნებიან? რატომ არეგულირებენ მოქალაქეთა საქმიანობის მრავალ სფეროს ფედერალური, ადგილობრივი და შტატების მთავრობები, რატომ იყენებენ იძულებას ადამიანებს შორის ნებაყოფლობითი გაცვლის პირობების კონტროლის მიზნით? პრობლემისადმი ასეთმა მიდგომამ — ნებაყოფლობითი გაცვლის კონტროლის მიზნით იძულების გამოყენებამ — შეიძლება გვაიძულოს, უფრო სერიოზულად და ხანგრძლივად დავაკვირდეთ ყოველივე იმას, რასაც მთავრობა რეგულირების მიზნით აკეთებს.

პასუხი ნაწილობრივ დაკავშირებულია იმ რწმენასთან, რომ, თუ მთავრობა არ არეგულირებს ნებაყოფლობითი გაცვლების ზოგიერთ სახეობას, მაშინ ძლიერი და უსინდისო ადამიანი, სუსტსა და პატიოსანთან შედარებით, უსამართლოდ მოიპოვებს უპირატესობას. ეს არის მშობლის არგუმენტი⁵ რომელიც, უდავოდ, პატივსაცემია, მაგრამ მშობელი ხშირად თვითონვე ცდილობს სუსტისა და უდანაშაულოსთვის უსამართლო უპირატესობის მოპოვებას.

პასუხის მეორე ნაწილი ტრანსაქციურ ხარჯებთანაა დაკავშირებული. ყოველ ჩვენგანს ძალიან ძვირი დაუჯდება, თუ თავად ივლის სასწორით ხელში, რათა შეამომოს ყასბის მიერ აწონილი ხორცის ზუსტი ნონა, ან ყოველთვის თან ექნება გარკვეული მოცულობის ჭურჭელი, რომელშიც ბენზინს ჩაუსხამენ. როდესაც მოითხოვენ, რომ ექიმებმა ლიცენზია მიიღონ, ხოლო ახალი წამლები გაყიდვამდე ფარმაცევტიკისა და საკვების სამმართველომ შეამომოს, მყიდველები ზოგავენ იმ საქონლის შეფასების ხარჯებს, რომელთა ხარისხს ისინი დამოუკიდებლად (ხარჯების გარეშე) ვერ განსაზღვრავდნენ. გამყიდველებისთვის სავალდებულო ლიცენზიების გაცემით, მთავრობა მათ შესაძლებლობას აძლევს, აწარმოონ დამაკმაყოფილებელი გაცვლა ნაკლები ხარჯებით. სამთავრობო რეგულირების დიდი ნაწილი შეგვიძლია განვიხილოთ, როგორც იძულება ინფორმაციის მიღების ხარჯების შემცირების მიზნით.

რეგულირების დაცვის ამ არგუმენტების სერიოზული ნაკლი ის გახლავთ, რომ ისინი ვერ ხსნიან იმ ენთუზიაზმს, რომლითაც გამყიდველები ასე ხშირად ხელს უწყობენ რეგულირებას. ვინც ოდესმე ამ პრობლემის შესწავლით ყოფილა დაკავებული, კარგად იცის, რომ სამთავრობო რეგულირების მოთხოვნა ხშირად გამყიდველებისგან უფრო მიმდინარეობს, ვიდრე მათი მომხმარებლებისგან. მე-10 თავში ვნახეთ, თუ რატომ ხდებოდა ეს - გამყიდველებს სურთ კონკურენციის შეზღუდვა, ხოლო მომხმარებლის დაცვის მიზნით სამთავრობო რეგულირება არის ხერხი, რომელმაც დაამტკიცა თავისი ეფექტიანობა კონკურენციის შეზღუდვის თვალსაზრისით. რატომ თანამშრომლობენ მთავრობასთან რეგულირების „მსხვერპლნი“? რატომ იყენებს მთავრობა იძულებას, რათა ხელი შეუწყოს ცალკეული ჯგუფების ინტერესებს, როდესაც მთავრობის მოვალეობა საზოგადოებრივი ინტერესების დაცვა უნდა იყოს?

5 ადამიანების უმეტესობა იტყობა, “მამობრივი” არგუმენტი, მაგრამ “მშობლის” – უფრო ზუსტი და ნაკლებ დისკრიმინატორული ტერმინია

მთავრობა და საზოგადოებრივი ინტერესები

ძირითადი პასუხი, რომელსაც ეკონომიკური თეორია გვთავაზობს, რაც უნდა გასაკვირი იყოს, ისევე იმ პრობლემასთან გვაბრუნებს, რომლითაც ეს თავი დავინწყეთ. ის იძულებითი ზომები, რომლებითაც მთავრობა ნებაყოფლობით თანამშრომლობის ხარვეზების შევსებას ცდილობს, თავად არ არის თავისუფალი ხარვეზებისგან. ამის მიზეზი ისაა, რომ თავად იძულება დამოკიდებულია ნებაყოფლობით თანამშრომლობაზე. დარწმუნება ყოველთვის წინ უსწრებს იძულებას, ვინაიდან მთავრობა ვერ შეძლებს მოქმედების დაწყებას მანამ, სანამ ვერ მოახერხებს ადამიანთა დარწმუნებას ამ მოქმედების აუცილებლობაში. მთავრობა არ გახლავთ ჯინი ალაღინის ლამპრიდან. მთავრობა იმ ადამიანების ჯგუფია, რომლებიც თავიანთი ქმედებებისას ითვალისწინებენ მოსალოდნელ ხარჯებსა და სარგებელს, რომლებიც დაკავშირებულია ალტერნატიულ შესაძლებლობებთან. ყოველივე ეს რთულდება იმის გამო, რომ ტრანსაქციურ ხარჯებთან, დადებით გარეგან ეფექტებთან და უბილეთო მგზავრებთან დაკავშირებული პრობლემები განსაკუთრებით აქტუალურია დემოკრატიული საზოგადოების პოლიტიკური ცხოვრებისთვის.

საოცარია, მაგრამ მრავალ ადამიანს მიაჩნია, რომ „მთავრობა მოქმედებს საზოგადოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე“. მართლაც ასე მოქმედებს? ყოველთვის ასე მოქმედებს? რატომ ვთვლით ასე? ნუთუ ადამიანები უფრო სათნოები ხდებიან საარჩევნო უბანში, ვიდრე სასურსათო მაღაზიაში? ხომ არ იცვლება ადამიანების ხასიათი, როდესაც ისინი წარმოებიდან ან მეცნიერებიდან მიდიან და სახელმწიფო სამსახურს იწყებენ? დავუშვათ, საზოგადოებრივი ინტერესები განიმარტება როგორც ის, რაც სასურველი იქნებოდა თითოეულისთვის, თუკი თითოეულს საკმარისი ინფორმაცია ექნებოდა და მიუკერძოებელ მსჯელობასაც მოახერხებდა. შეუძლია თუ არა ეკონომიკურ თეორიას გვითხრას რაიმე სასარგებლო იმის შესახებ, რამდენად დიდია ალბათობა, რომ მთავრობის ქმედებები საკმარის ინფორმაციას და მიუკერძოებელ მსჯელობას დაეფუძნება?

ის ადამიანები, რომელთა გადაწყვეტილებებზეც დამოკიდებულია მთავრობის ყველა ქმედება, ითვალისწინებენ ინფორმაციას, რომელიც მათთვის ხელმისაწვდომია და სტიმულებს, რომლებიც მათთვის არსებითია. ეკონომიკური თეორიის თანახმად, ეს ინფორმაცია და სტიმულები შეზღუდული და სუბიექტურია.

ინფორმაცია და დემოკრატიული მთავრობები

თავდაპირველად განვიხილოთ ამომრჩევლები. არც ერთ ჩვენთაგანს არ გაგვაჩნია საკმარისი ინფორმაცია, რათა ხმა კომპეტენტურად მივცეთ. იმისათვის, რომ ამაში დარწმუნდეთ, პატარა გონებრივი ექსპერიმენტი ჩაატარეთ. დავუშვათ, საქმე ეხება კანდიდატს ან კანონპროექტს, რომელსაც კენჭი ეყრება და თქვენ იცით, რომ სწორედ თქვენი ხმა გადამწყვეტს კენჭისყრის შედეგს. თქვენი (და მხოლოდ თქვენი) ხმა იქნება გადამწყვეტი. რა მოცულობის ინფორმაციას მოაგროვებდით, სანამ გადამწყვეტ ხმას მისცემდით? რა თქმა უნდა, ბევრი იქნებოდა დამოკიდებული იმაზე, თუ რა მნიშვნელობა ექნება ამ კონკრეტულ პოსტს თუ საკითხს, მაგრამ ინფორმაციის შეგროვებას უსათუოდ ბევრად მეტ დროს მოახმარდით, ვიდრე იმ შემთხვევაში, თუ 50 ათასი ან 50 მილიონი კაციდან ერთი—ერთი ამომრჩეველი იქნებოდათ. სინამდვილეში, მრავალი მოქალაქე, მათ შორის ჭკვიანი, განათლებული, ნაკითხი და საზოგადოებრივი საქმეებისადმი მიდრეკილი ადამიანი არჩევნების დღეს ისე მიდის საარჩევნო უბანში, რომ არ გააჩნია არაფერი, გარდა გარკვეული, არცთუ მთლად სანდო ინფორმაციისა, უამრავი ცრურწმენისა და წინათგრძობისა. ასე იმიტომ ვიქცევით, რომ ეს რაციონალურია. თუ ვიფიქრებდით, რომ ჩვენი ხმა იქნება ერთა—ერთი 50 ათასიდან ან 50 მილიონიდან, მაშინ ჩვენს მიერ სასარგებლო ინფორმაციის შეგროვება დროის უაზრო ხარჯვა იქნებოდა. საქმე აქ მხოლოდ ეგოიზმი ან საზოგადოების კეთილდღეობაზე არასაკმარისი ზრუნვა როდია. ამომრჩეველს, რომელსაც სურს რაღაც გაიღოს საერთო კეთილდღეობისთვის, გაცილებით მეტის გაკეთებას შეძლებდა დროის ერთეულში დოლარზე ან კალორიაზე გათვლით, თუ ის ნებაყოფლობით მიიღებდა მონაწილეობას ღარიბებისთვის განეულ დახმარებაში და იმ ინფორმაციის შეგროვებას არ დაიწყებდა, რომელიც საკმარისად კომპატენტური ხმის მისაცემად საჭირო.

რაციონალური უვიცობა მაშინ არსებობს, როდესაც სწავლას სათანადო შედეგი არ მოაქვს

„მაგრამ ყველა რომ ასე მსჯელობდეს“ – ისმის ჩვეული კონტრარგუმენტი – „მაშინ დემოკრატია ვერ შეძლებდა ფუნქციონირებას“. ეს კონტრარგუმენტი კიდევ ერთი გამოვლინებაა იმ მოსაზრებისა, რომ „უბილეთო მგზავრის“ ფენომენი არ არსებობს, ვინაიდან სამყარო უკეთ იქნებოდა მონყობილი, თუ ის არ

იარსებებდა. ვინც დემოკრატიის ერთგულია, ურჩევნია, იმაზე იფიქროს, თუ როგორ შეიძლება მისი ფუნქციონირების უზრუნველყოფა მაშინ, როცა ამომრჩევლებს ხელთ აქვთ არასრული და არასწორი ინფორმაცია, და არა იმაზე, რომ საქმე ისე წარმოადგინოს, თითქოს ამომრჩევლებს აქვთ ინფორმაცია, რომელიც სინამდვილეში არა აქვთ.

დემოკრატიის ზოგიერთ დამცველს არ ანუხებს ამომრჩევლების არაკომპეტენტურობა. ისინი იმის იმედად არიან, რომ საზოგადოების ინტერესების დაცვისთვის საჭირო ინფორმაციას არჩეული წარმომადგენლებისგან მიიღებენ. ამ რწმენას გარკვეული საფუძველი აქვს. ვინაიდან თითოეული კანონმდებლობის არჩევას დიდი ალბათობით შეუძლია გავლენის მოხდენა ნებისმიერი საკითხის გადაწყვეტაზე, კანონმდებლებს შეუძლიათ გამოიყენონ მათ მიერ მიღებული ინფორმაცია, რათა მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინონ სხვა ადამიანებზე, კანონმდებლებს ჰყავთ პერსონალი და გააჩნიათ ინფორმაციის მოპოვების სხვა რესურსები, ხალხი დიდადა დაინტერესებული იმით, რომ კანონმდებლები სათანადო ინფორმაციას იღებდნენ, კანონმდებლების არჩევნებს ჰყავს დამკვირვებლები, არჩევნების შედეგები დაცული უნდა იყოს – ამ და მრავალი სხვა მიზეზის გამოც - არჩეული წარმომადგენლები გაცილებით უფრო სწრაფად იღებენ საკმარის ინფორმაციას იმ საკითხების შესახებ, რომლებსაც ისინი ხმას აძლევენ, ვიდრე რიგითი მოქალაქეები.

არჩევითი თანამდებობის პირთა ინტერესები

მაგრამ თუნდაც იმ დაშვებისას, რომ კანონმდებლები ხმის მიცემის დროს საკმარის ინფორმაციას ეყრდნობიან, გვაქვს თუ არა უფლება ვივარაუდოთ, რომ ისინი ხმას საზოგადოებრივი ინტერესების შესაბამისად მისცემენ? არიან თუ არა არჩეული წარმომადგენელი მიუკერძოებლები? შეგვიძლია ეს კითხვა სხვაგვარად ჩამოვაყალიბოთ: მისცემენ თუ არა ისინი ყოველთვის ხმას ისე, როგორც უნდა მისცენ იმ ინფორმაციის შესაბამისად, რაც მათ ხელთა აქვთ? ეკონომიკური თეორიის თანახმად, ადამიანებს ამოძრავებს საკუთარი, და არა საზოგადოებრივი, ინტერესები. კანონმდებელი ზოგჯერ დაინტერესებული იქნება იმით, რომ საზოგადოებრივი ინტერესები დაიცვას. მაგრამ სწორედ ასეთი ჰარმონიის ძიების პროცესია პოლიტიკური ინსტიტუტების შექმნის ძირითადი პრობლემა: ჩვენ არ შეგვიძლია უბრალოდ დავუვათ, რომ ჩვენს წინაშეა ასეთი სასურველი თანხმობა, თუ არ გავარკვიეთ, რამდენად შესაძლებელია ჰარმონიის არსებობა დღევანდელი ინსტიტუტების პირობებში. იმის გამო, რომ ხელახალი არჩევის სურვილმა უბიძგოს არჩევითი თანამდებობის პირებს, ხმა მისცენ და იმოქმედონ საზოგადოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე?

პირველ ყოვლისა, ვნახოთ, როგორ ზღუდავს ეს სურვილი მათი დაგეგმვის ჰორიზონტს. არჩევითი თანამდებობის პირებს არ შეუძლიათ შორეული მომავლის განჭვრეტა. შედეგები მიღებული უნდა იქნას შემდეგი არჩევნებისთვის, წინააღმდეგ შემთხვევაში თანამდებობას დაიკავენ ის, ვინც ხალხს მეტ დაპირებას მისცემს. ამ წიგნის დასკვნით ნაწილში გაჩვენებთ, თუ როგორ ურთულდება მთავრობას რეცესიასთან და ინფლაციასთან ბრძოლა მოკლევადიან პერსპექტივაში. იგივე შეიძლება ითქვას ნებისმიერი პოლიტიკის შესახებ, რომელიც მოითხოვს დღევანდელ მსხვერპლს მომავალი შედეგის მისაღწევად. არჩევითი თანამდებობის პირებს ახასიათებთ იმ სამომავლო ხარჯების მნიშვნელოვანი დისკონტირება, რომლებიც მხოლოდ მომავალი არჩევნების შემდეგაა მოსალოდნელი და მანამდე მაქსიმალური სარგებლის მიღების სურვილი. ამგვარად, ხელახალი არჩევის სურვილი პოლიტიკური შედეგების მათეული შეფასების სრულ გამოყენებას ზღუდავს.

ერთი წლის შემდეგ 2000 დოლარის გადახდა დღეს 1000 დოლარის ღირებულების სარგებლის მისაღებად გამართლებულია იმისთვის, ვინც სხვა შემთხვევაში, ერთი წლის შემდეგ აქ აღარ იქნება

ზოგიერთი იმ მიზეზის ჩამოთვლისას, რომელთა წყალობითაც კანონმდებლებს სრული ინფორმაციის მიღება შეუძლიათ, ვახსენეთ ორი მათგანი, რომელიც გვიხსნის, თუ ზოგჯერ რატომ არ მისცემენ კანონმდებლები ხმას იმგვარად, როგორც ამას მათ ხელთ არსებული ინფორმაცია მოითხოვს. ეს ჩვენს მიერ დასახელებული ორი უკანასკნელი მიზეზი შემდეგია: პირველი ისაა, რომ მრავალი ადამიანი მეტად დაინტერესებულია კანონმდებლებისთვის აუცილებელი ინფორმაციის მიწოდებით, მეორე კი ის გახლავთ, რომ კანონმდებლების ხმის მიცემის შედეგები ფიქსირდება და დასაბუთებული უნდა იყოს. პრობლემა ისაა, რომ ინფორმაციის მიწოდებით (ანუ ლობისტური საქმიანობით) და კანონმდებლების ქმედებებზე პასუხისმგებლობის მოთხოვნით ძირითადად დაინტერესებულნი არიან განსაკუთრებული ინტერესების მქონე

ჯგუფები. პოლიტიკურ პროცესებთან დაკავშირებული დადებითი გარეგანი ეფექტები ამას თითქმის გარდაუვალს ხდის.

ამ პროცესების ნათელი მაგალითია ის გრანტები, რომლებსაც ფედერალური მთავრობა აძლევს ადგილობრივ მთავრობებს, რათა დააფინანსონ ადგილობრივი პროექტები, რომლებიც ამ გრანტების გარეშე ვერ განხორციელდება. ისინი არ განხორციელდება იმიტომ, რომ მათგან მიღებული სარგებელი მათი განხორციელების ხარჯებზე ნაკლები იქნება. რატომ უნდა დააფინანსოს ფედერალურმა მთავრობამ ასეთი პროექტები და ამით უზრუნველყოს იმ პროექტების დასრულება, რომლებიც აკმაყოფილებენ სათანადო პირობებს?

დავუშვათ, ქალაქ მეტროპოლის მთავრობა განიხილავს მსუბუქი სარკინიგზო ხაზის გაყვანის შესაძლებლობას. ქირობენ საგზაო ინჟინრებს, მშენებლებს, დემოგრაფებს, ქალაქის არქიტექტორებს, ეკონომისტებსა და სხვა ექსპერტებს, რათა შეაფასონ ამ სისტემის მშენებლობის ხარჯები და სარგებელი ქალაქსა და მის გარეუბნებში მცხოვრებთათვის. დავუშვათ, მთავრობა ასკვნის, რომ, ხარჯებისა და სარგებლის სამომავლო დისკონტირების გათვალისწინებით, მშენებლობის პირდაპირი დანახარჯები ორჯერ მეტია, ვიდრე მომავალი სარგებელი (მნიშვნელოვანი და უმნიშვნელო, შესაძლო და შეუძლებელი, რეალური და ნაკლებად რეალური). ეს თითქოს პროექტის დასასრული უნდა იყოს.

თუმცა არსებობს იმის დიდი შესაძლებლობა, რომ ასე არ მოხდეს. მსუბუქი სარკინიგზო ხაზის აგებით მრავალი ადგილობრივი მკვიდრია დაინტერესებული. უპირველეს ყოვლისა, ესენი არიან სამშენებლო საქმიანობით დაკავებული ადამიანები. შემდეგ მოდის ყველა ის მოქალაქე, რომელმაც სამუდამოდ შეინარჩუნა ბავშვობისდროინდელი სიყვარული რკინიგზის მიმართ. შემდეგ მოდიან ადგილობრივი მხარდამჭერები, რომლებსაც სურთ, რომ მეტროპოლი ნიუ-იორკსა და ჩიკაგოს დაემსგავსოს და მიაჩნიათ, რომ მსოფლიო დონის ქალაქს რკინიგზა აუცილებლად სჭირდება. მეტროპოლის წამყვანი გაზეთებიც მხარს უჭერენ ამ დიდებულ პროექტს, რომელიც დიდ განვითარებას მოუტანს რეგიონს და მნიშვნელოვნად გაზრდის საგაზეთო განცხადებების რაოდენობას. გადამწყვეტი ხმა ექნებათ ადგილობრივ პოლიტიკოსებს — არა მარტო ქალაქისა და რეგიონის ოფიციალურ პირებს, არამედ კონგრესში ამ მხარის წარმომადგენლებმა და შტატის ორ სენატორს, რომლებსაც ძალიან სურთ, რომ სახელი გაითქვან, როგორც წარმატებულმა პიროვნებებმა.

კანონმდებლები მეტ ყურადღებას უთმობენ იმათ, ვინც მათ
საპასუხო ყურადღებას აქცევს

პოლიტიკოსები ნავლენ ვაშინგტონში, რათა მოიპოვონ ფედერალური გრანტი, რომელიც დაფარავს მშენებლობის 60 პროცენტს და ამით ხელს შეუწყობს პროექტის შესრულებას. რატომ უნდა გადაიხადონ აშშ-ის გადასახადების გადამხდელებმა იმ პროექტის ღირებულების 60 პროცენტი, რომელმაც ვერ ჩააბარა სარგებლობა-ხარჯების ანალიზის გამოცდა? იმიტომ, რომ მათი უმრავლესობა ამას ყურადღებასაც არ მიაქცევს. ის რამდენიმე დოლარი, რომელიც აშშ-ის თითოეულმა მოქალაქემ უნდა გადაიხადოს, რათა დააფინანსოს მეტროპოლის კეთილდღეობა, არ იქნება იმდენად არსებითი, რომ იგი ამით დაინტერესდეს. ამიტომ, მეტროპოლელ კანონმდებლებს შეუძლიათ დაარწმუნონ ლოს-ანჯელესელი და კალიფორნიელი კანონმდებლები, ხმა მისცენ მეტროპოლში მსუბუქი რკინიგზის გაყვანას იმ ვარაუდით, რომ მეტროპოლის პოლიტიკოსებიც მხარს დაუჭერენ ლოს-ანჯელესის კეთილდღეობას, როდესაც ამ უკანასკნელის ჯერი დადგება. სარკინიგზო სისტემას დიდი მოგება მოაქვს ადგილობრივი პოლიტიკოსებისთვის, რომლებსაც ხელმეორედ აირჩივენ მშენებლები, სარკინიგზო რომანტიკოსები, ადგილობრივი მხარდამჭერები და გაზეთების მეპატრონეები.

ეს პროცესი ყოველთვის ერთნაირად ვითარდება. რამდენიმე ადამიანი, ვინც, შესაძლოა, დიდ მოგებას ნახავს, უზარმაზარ რესურსებს ხარჯავს საკანონმდებლო ხელისუფლებაზე ზემოქმედების მიზნით. მრავალრიცხოვანი მომხრეები, რომლებიც ერთად მეტ სარგებელს მიიღებენ, ცალ-ცალკე კი — გაცილებით ნაკლებს, არაფერს ხარჯავენ. კანონმდებლები ასეთი სახის ზემოქმედებას ემორჩილებიან, ვინაიდან მრავალი მათგანი თვლის, რომ ეს პასუხობს მათ მისწრაფებას ხელახალი არჩევისკენ. შეუძლებელია მათი დადანაშაულება-შეუბღალავი პრინციპების მქონე ექს კანონმდებელი უფრო ეფექტიანად ვერ მოემსახურება საზოგადოებრივ ინტერესებს, ვიდრე ის ჭკვიანი კანონმდებელი, რომელმაც დათმო ზოგიერთი პრინციპი, რათა გადარჩენილიყო და ბრძოლა მომავალშიც გაეგრძელებინა. ამაში დამნაშავეა დადებითი გარეგანი ეფექტები, რომლებიც ბევრს უბილეთო მგზავრობისკენ უბიძგებს იმ იმედით, რომ ვიღაც სხვა

გაიღებს ისეთ ლობისტურ საქმიანობასთან დაკავშირებულ ხარჯებს, რომელიც ყველა ჩვენგანისთვის მომგებიანი იქნება.

დადებითი გარეგანი ეფექტები და მთავრობის პოლიტიკა

ჩვენმა დასკვნამ გაკვირვება არ უნდა გამოიწვიოს. მთავრობის მიერ განხორციელებული პოლიტიკა ყველაზე ხშირად განიცდის იმ ჯგუფების გავლენას, რომლებსაც განსაკუთრებული ინტერესები ამოძრავებთ. მთავრობა ზოგჯერ მზადაა, მცირე ზიანი მიაყენოს ბევრ ადამიანს, ვიდრე დიდად შეავინროვოს რამდენიმე. მთავრობის პოლიტიკის განსაზღვრა იმდენად საზოგადოებრივი ინტერესებით არ ხდება, რამდენადაც კერძო ინტერესების უსასრულო რიგით. სწორედ ამიტომაც, რომ მომხმარებლის ინტერესები სიტყვიერ პაექრობებში იმარჯვებს, ხოლო პოლიტიკას მენარმეთა ინტერესები აკონტროლებს. მენარმეთა ინტერესები უფრო მეტად კონცენტრირებული და მკაფიოდ გამოხატულია. მენარმეებმა იციან, რომ მათ ქმედებაზე ან უმოქმედობაზეა დამოკიდებული მათი კეთილდღეობა და ამიტომ ქმედება მათ ინტერესებშია. არც ერთი ინდივიდუალური მომხმარებელი არ უნდა მოელოდეს პოლიტიკური ქმედებიდან რაიმეს, გარდა მცირე სარგებლისა, ამიტომ არც ერთ მათგანს არ აქვს იმის სტიმული, რომ საკუთარ თავზე აიღოს ხარჯები.

ხშირად სწორედ ამიტომ, ხომ არ ინვესტს ჭარბწარმოებას გზების მოუვლელობის აღკვეთის მიზნით იძულების გამოყენება? გადასახადების გადამხდელთა თანხების დაზოგვით საერთო დაინტერესება არასაკმარისია, როდესაც ის უპირისპირდება მცირე ჯგუფის ძლიერ დაინტერესებას იმით, რომ გზა არსებობდეს ან დაიგოს.

ასეთივე ანალიზი შეგვიძლია გამოვიყენოთ განათლებასთან დაკავშირებით. მათ, ვინც განათლებას აწარმოებს (უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს თვით ავტორის ანგარებითი ინტერესია), შეუძლიათ სიძნელები შეუქმნან კანონმდებლებს, რომლებიც ცდილობენ, დაზოგონ გადამხდელთა თანხები, რისთვისაც ამცირებენ განათლებისა და მეცნიერული კვლევების ხარჯებს. ამით აიხსნება საკანონმდებლო ხელისუფლების საქციელი (და იგი ნებისმიერ სხვა შემთხვევაში უცნაურად მოგვეჩვენებოდა), რომელიც ამართლებს სულ უფრო მზარდ ხარჯებს მაშინაც კი, როდესაც თითოეული მისი წევრი მხარს უჭერს ხარჯების შემცირებას. შეუძლებელია ბიუჯეტის შემცირება ისე, რომ არ შემცირდეს გარკვეული პროექტების დაფინანსება. ვინაიდან რაიმე ინტერესების გარშემო გაერთიანებული ჯგუფის ფორმირება ამ მიზნით ხდება, რომ შემცირება სხვის პროექტს შეეხოს, ამიტომ ხარჯების შემცირება შეუძლებელია.

რატომ არსებობდა ასე დიდხანს სავალდებულო სამხედრო სამსახური ჩვენს ქვეყანაში და როგორია იმის ალბათობა, რომ კონგრესი მას განაახლებს? როგორც ადრე აღვნიშნეთ, სამხედრო ვალდებულება არის იძულების გამოყენება იმ სფეროში, რომელშიც საკმარისი ერთობლივი ქმედებების უზრუნველსაყოფად (ყოველ შემთხვევაში, მშვიდობიან პერიოდში) საკვებით საკმარისი უნდა იყოს დარწმუნება. სავალდებულო სამხედრო სამსახური, შესაძლოა, ასე დიდი ხნის განმავლობაში იმიტომ არსებობდა, რომ სამხედრო უწყებას ჰქონდა ძლიერი და ნათლად გამოხატული დაინტერესება იმით, რომ შეენარჩუნებინა ჯარში პირადი შემადგენლობის ნაკადი, როდესაც მრავალ ადამიანს, ვინც ამით ზარალდებოდა, იმის უფრო დიდი სტიმული ჰქონდა, რომ თავიდან აეცილებინა განწვევა, ვიდრე იმის სტიმული, რომ გამოსულიყო მთელი ამ სისტემის წინააღმდეგ. საინტერესოა იმის გარკვევა, თუ სავალდებულო სამხედრო სამსახურის მომხრე რამდენი ადამიანი ლაპარაკობს დღეს ახალგაზრდების საყოველთაო მოკლევადიანი სამხედრო განწვევის შესახებ. გამოიწვევს თუ არა ასეთი ტაქტიკა (თუკი ეს ტაქტიკაა) განწვევის მოწინააღმდეგეთა რაოდენობის ზრდას, თუ თითოეული წვევამდელის მოსალოდნელი ხარჯები იმ კრიტიკულ წერტილზე დაბლა აღმოჩნდება, როდესაც ის მზად იქნება მონაწილეობა მიიღოს პოლიტიკურ ბრძოლაში, რათა ხელი შეეშალა სავალდებულო სამხედრო სამსახურის განახლება?

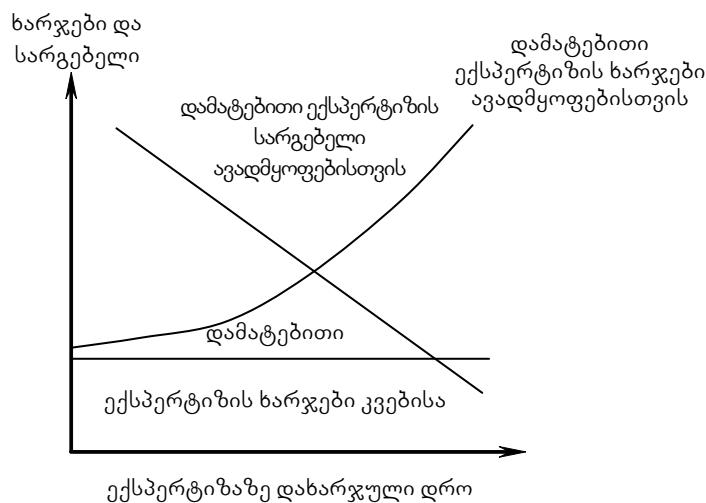
რა შეიძლება ითქვას მთავრობის მიერ სიღარიბესთან ბრძოლის შესახებ? შეიძლება ვინინასწარმეტყველოთ, რომ კანონმდებლები არ იჩქარებენ ნატურალური დახმარების შეცვლას ფულადი ტრანსფერებით. ფერმერები სარგებლობენ კვების ტალონების პროგრამით, სამშენებლო ფირმები — საბინაო სუბსიდიებით, მასწავლებლები — ღარიბთა განათლების სუბსიდიებით. მედიცინის დარგი იზრდება ღარიბთა სამედიცინო დახმარების ხარჯზე. სოციალური უზრუნველყოფის სისტემის ყველა მუშაკმა იცის, რომ უფრო მომგებიანია „დამხმარე პროფესიების“ დამატებითი წარმომადგენლების დაქირავება, ვიდრე ღარიბებისთვის ფულის გაცემა. ამ ჯგუფების პოლიტიკური გავლენის გამო კანონმდებლებს ურჩევნიათ ღარიბებს ნატურალური დახმარება გაუწიონ, ვიდრე ნაღდი ფულით დაეხმარონ. შეიძლება არსებობდეს სხვა უფრო დამაჯერებელი მიზეზები ფულადი დახმარებების უარსაყოფად, მაგრამ ეს ალტერნატივა კონგრესში უფრო პოპულარული იქნება, ფულს „ფულის მრეწველობა“ რომ აწარმოებდეს და ყიდდეს.

როგორ ადგენენ ადამიანები საზოგადოებრივ ინტერესებს?

ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ფერმერები, საავადმყოფოს ხელმძღვანელები და სოციალური სფეროს მუშაკები არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ საზოგადოებრივ ინტერესებს. ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ისინი გარკვეულ ყურადღებას აქცევენ საკუთარ ინტერესებს. ისინიც კი, ვინც სამთავრობო დანებს უღებებში მუშაობს და ვის პირდაპირ მოვალეობასაც საზოგადოებრივი ინტერესების დაცვა წარმოადგენს, ამ ინტერესების განსაზღვრისას საკუთარ განსაკუთრებულ ინტერესებს ითვალისწინებენ.

ავილოთ, მაგალითად, საკვებისა და მედიკამენტების სამმართველოს თანამშრომელი, რომელიც პასუხისმგებელია იმაზე, რომ ახალი წამლები არ გაიყიდოს სპეციალური ექსპერტიზის გავლის გარეშე. როგორი უნდა იყოს ეს ექსპერტიზა? მან უნდა მოგვცეს იმის გარანტია, რომ ახალი წამალი არ გაიყიდება, ვიდრე არ იქნება გამოკვლეული მისი ყველა თანამდევი ეფექტი. მარამ ამაში ვერასდროს ვიქნებით დარწმუნებულები. მხოლოდ იმის გაკეთება შეგვიძლია, რომ მივიღოთ დამატებითი ინფორმაცია და ამ გზით შევამციროთ იმის რისკი, რომ ვინმე დაიღუპება ან დაავადდება გაუთვალისწინებელი თანამდევი ეფექტების გამო. შეგვიძლია თუ არა ამ რისკის მნიშვნელოვნად შემცირება? არა, ვინაიდან დამატებითი ექსპერტიზას მოაქვს არა მხოლოდ სარგებლობა, არამედ ხარჯებიც. ძირითად დანახარჯებს მიეკუთვნება იმ ადამიანთა სიცოცხლე, რომელთა გადარჩენა ვერ მოხერხდება და ტკივილი, რომელიც ვერ შემსუბუქდება, ვინაიდან შეუძლებელი იქნება წამლით სარგებლობა, სანამ მას არ შეამოწმებენ.

როგორ უნდა შეაფასოს სამმართველოს წარმომადგენელმა ეს დანახარჯები- ადამიანთა იმ რაოდენობით, რომელიც დაიღუპება წამლის ნაადრევი დანერგვის გამო, თუ ადამიანთა იმ რაოდენობით, რომელიც დაიღუპება წამლის დანერგვის დაყოვნების გამო? ადამიანები დაადანაშაულებენ სამმართველოს, თუ აღმოჩნდება, რომ მის მიერ მოწონებულ წამალს მავნე თანამდევი ეფექტები აქვს და მოიწონებენ სამმართველოს მოქმედებას, თუ ის უარს განაცხადებს წამლის დანერგვაზე, რის შემდეგაც სხვა ქვეყანაში აღმოაჩენენ, რომ ამ წამალს დამღუპველი თანამდევი ეფექტები აქვს. მაგრამ სამმართველოს თითქმის არავინ დააკისრებს პასუხისმგებლობას იმ ადამიანთა გამო, რომლებიც ექსპერტიზის დროს დაიღუპებიან და არავინ გადაუხდის მადლობას ახალი წამლის გაყიდვის დაწყების მიზნით ექსპერტიზის ვადის შემცირებისთვის. დასკვნა ნათელია. სამმართველოს მუშაკები ჩათვლიან, რომ ისინი საზოგადოებრივ ინტერესებს იცავენ, როდესაც ახორციელებენ ექსპერტიზას იმ მოცულობით, რომელიც აღემატება დროს, როცა დროსაც პაციენტების სარგებელი მათივე ზღვრული დანახარჯების ტოლია.

პატიმრების დილემა

ერთი საინტერესო კონცეფცია, რომელიც ჩვენს მიერ განხილული ბევრი პრობლემის მთავარ არსებას ასახავს, გახლავთ ე.წ. პატიმრების დილემა. ეს სახელწოდება ასახავს დილემის პირვანდელ სახეს, რომელშიც გამოყენებული იყო ორი პატიმრისა და ჭკვიანი ბრალმდებლის მაგალითი.

წარმოვიდგინოთ, რომ ყველა მოქალაქეს სურს, ჰყავდეს კარგი მთავრობა და მოხარული იქნება, ყოველკვირეულად თავისი თავისუფალი დროის ორი საათი მის დაცვას მოანდომოს. ეს ორი საათი შეიძლება დაუთმოს, მაგალითად, მიმდინარე საკითხების შესწავლას, პოლიტიკურ დისკუსიას სხვა მოქალაქეებთან ან კანონმდებლების საქმიანობაზე დაკვირვებას. თუ ყველა მოქალაქე ან მათი უმრავლესობა კვირაში ორ საათს მაინც გაიღებს, კარგი მთავრობა გარანტირებული იქნება. მართლაც მივიღებთ თუ არა

ამ გზით კარგ მთავრობას? ვინაიდან ყველა მოქალაქეს გულწრფელად სურს, ჰყავდეს კარგი მთავრობა და ამისთვის მზადაა, მსხვერპლი გაიღოს, ამიტომ პასუხი თითქოს დადებითი უნდა იყოს. მიუხედავად ამისა, ეს ასე არ მოხდება.

სწორედ ესაა დილემა. თითოეულმა მოქალაქემ იცის, რომ მისი გადანაცვეტილება ვერ იმოქმედებს შედეგზე. თუ მე ორ საათს ვიმორიგეებ, მაგრამ არც ერთი თანამოქალაქე ამას არ გააკეთებს, ჩემი ძალისხმევა ფუჭი აღმოჩნდება. მე ვიქნები ერთადერთი ინფორმირებული ხმა ან ამომრჩეველი მილიონობით არაინფორმირებულ ხმასა და ამომრჩეველს შორის. ორი საათის განმავლობაში მე უნდა დავთმო ბოულინგი (ან ის, რაც ჩემთვის ყველაზე ძვირფასი დაკარგული შესაძლებლობაა) და პრაქტიკულად არაფერში გავცვალო. მეორე მხრივ, თუ გართობას გადავწყვეტ, ხოლო სხვა თანამოქალაქეები აღებულ ვალდებულებას შეასრულებენ, კარგ მთავრობასაც მივიღებ და ორსაათიან დასვენებასაც. ასე რომ, ჩემი მთავარი სტრატეგია ბოულინგზე ნასვლაა. თუ ბოულინგზე ნავალ, ვიქნები უკეთეს მდგომარეობაში, ვიდრე მაშინ, თუ ვიმორიგეებ, ვინაიდან მე არაფრის გადანაცვეტა არ შემიძლია, გარდა იმისა, რომ ჩემი დრო პოლიტიკაზე მოსაწყენ საუბრებზე დავხარჯო.

საუბედუროდ, მორიგეობის ნაცვლად დასვენების არჩევა ასევე ძირითადი სტრატეგია იქნება ნებისმიერი სხვისთვისაც, რის შედეგადაც კარგი მთავრობა ვერ გვეყოლება, მიუხედავად იმისა, რომ ყველას სურს და ყველა მზადაა, გაიღოს თავის წილი მის მისაღებად.

ყოველივე ეს შეიძლება შევაჯამოთ 14-1 დიაგრამაზე. თითოეული მოქალაქე ახორციელებს მთავარ სტრატეგიას და ირჩევს მორიგეობას ან დასვენებას. საზოგადოება აღმოჩნდება ქვედა მარჯვენა კვადრატში, მიუხედავად იმ ფაქტისა, რომ თითოეულ წევრს ურჩევნია ზედა მარცხენაში ყოფნა. სწორედ ეს არის დილემა.

		სხვები ირჩევენ	
		მოვალეობა	დასვენება
თითოეული ირჩევს	მოვალეობა	კარგი მთავრობა	ცუდი მთავრობა
	დასვენება	კარგი მთავრობა და ბოულინგი	ცუდი მთავრობა და ბოულინგი

ნახ. 14-1 პატიმრების დილემა

ნებისმიერი ინდივიდისთვის, რომელსაც არჩევანის შესაძლებლობა აქვს, ოთხი შესაძლო შედეგი არსებობს. ის, ვინც უნდა დათმოს ბოულინგი, რათა თავისი ვალდებულება შეასრულოს, ყოველთვის უკეთეს იქნება, თუ აირჩევს დასვენებას და არა მორიგეობას, ვინაიდან ამ შემთხვევაში ის ბოულინგის თამაშით მინიჭებულ სიამოვნებას მიიღებს. ამ შემთხვევაში სხვების არჩევანი განსაზღვრავს, ინდივიდი ცუდს მიიღებს თუ კარგს. მაგრამ თითოეული ინდივიდი ერთნაირ მდგომარეობაშია. ამიტომ ყველა აირჩევს დასვენებას და მიიღებს ცუდ მთავრობას, მიუხედავად იმისა, რომ ყველა მზადაა, გასცეს ბოულინგის ეკვივალენტი, რათა კარგი მთავრობა ჰყავდეს.

ასეთი დილემები საკმაოდ ხშირია. ყველას სურს, რომ ქალაქში სუფთა ჰაერი იყოს და ამისთვის მზადაა, შეამციროს ავტომობილით მგზავრობის დრო. მაგრამ, ყველა გადანაცვეტს, განაგრძოს ავტომობილით მგზავრობა, რის შედეგადაც ქალაქის ჰაერი აუტანელი გახდება. ქალაქში ჩახერგილი გზების საკითხი, რომელიც მე-13 თავში მოვიყვანეთ და ამავე თავის 26-ე კითხვაში გავაანალიზეთ, პატიმრების დილემის შესანიშნავი მაგალითია. ყველასთვის უკეთესი იქნება, თუ თითოეული მძლოლი აირჩევს ავტომობილით მგზავრობის შემცველს, როდესაც ამ უკანასკნელის მიღება შესაძლებელია უმნიშვნელო დამატებითი

დანახარჯით. მცირე დამატებითი დანახარჯის გაღება ყველას დიდ სარგებელს მოუტანს გადაუტვირთავი ქუჩების სახით. მაგრამ ის, რაც ყველა მძღოლის ინტერესშია, არ არის თითოეულის ინტერესებში, გადანყვეტილება კი თითოეულმა მძღოლმა თვითონ უნდა მიიღოს.

ახლა წარმოგიდგინოთ სხვა სახის მაგალითი. ყველა გამყიდველმა იცის, რომ დარგის მდგომარეობა გაუმჯობესდება, თუ თითოეული გამყიდველი წარმოებას შეამცირებს და ამით ფასების ზრდას გამოიწვევს, მაგრამ, ვინაიდან წარმოებაში მრავალი გამყიდველი მონაწილეობს, თითოეული გამყიდველის ინტერესებშია, რომ თავად ბევრი აწარმოოს და იმის იმედი იქონიოს, რომ სხვები შეამცირებენ წარმოებას. ყველა იქცევა ისე, როგორც უბილეთო მგზავრი, ვინაიდან ყველამ იცის, რომ ინდივიდუალურ გადანყვეტილება მეტ გავლენას ახდენს მათ საკუთარ კეთილდღეობაზე, ვიდრე მთელი ჯგუფის კეთილდღეობაზე. ასე რომ, ყველას მდგომარეობა გაუარესდება იმასთან შედარებით, უბილეთო მგზავრის პრობლემა რომ გადაეჭრათ ან პატიმრების დილემა გადაეწყვიტათ. ეს მაგალითი გვიჩვენებს, რომ, თუმცა პატიმრების დილემა ერთ მხარეს აზარალებს, მას ზოგჯერ სასურველი შედეგი მოაქვს მეორისთვის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პატიმრების დილემა ყოველთვის იგივე არ არის, რაც სოციალური პრობლემა.

პატიმრების დილემას ადგილი არა აქვს ტრანსაქციური ხარჯების არარსებობის შემთხვევაში. ჯგუფები ერთმანეთთან კონტრაქტებს დებენ, რათა დარწმუნებულები იყვნენ, რომ მოხვდებიან ზედა მარცხენა კვადრანტში და არა ქვედა მარჯვენაში. ერთი კონტრაქტი შეიძლება გულისხმობდეს, რომ ზემოთ ნახსენებმა ბოულინგის მოყვარულმა სამ საათზე მეტი დაკარგოს ბოულინგის რიგში, თუ ის არ იმორიგეებს ორ საათს კვირაში. შესაძლოა, მის ინტერესებში იყოს ის, რომ შეასრულოს თავისი ვალდებულება. შეიძლება ყველას ინტერესებში იყოს, რომ ვალდებულებები შეასრულონ, ვინაიდან ყველა მათგანს ასეთივე კონტრაქტი აქვს დადებული. ასე რომ, საზოგადოებას შეუძლია დატკბეს ზედა მარჯვენა კვადრანტში ცხოვრებით. გესმით ალბათ, რომ ასეთი კონტრაქტების შექმნა, დანერგვა, მოლაპარაკება, შეფასება, დაკვირვება და შესრულება დიდ დანახარჯებთანაა დაკავშირებული (ვის შეუძლია დარწმუნებით იმის თქმა, მართლაც პატიოსნად ირჯება ბოულინგის მოყვარული ორსაათიანი მორიგეობისას თუ უბრალოდ სეირნობს?). ასე რომ, ტრანსაქციური ხარჯები ხელს გვიშლის ვაკეთოთ ის, რაც ყველა ჩვენგანს სურს.

თუმცა, ამ პრობლემის გადანყვეტა უსასრულო რაოდენობის მეთოდებით შეიძლება. საჭირო იქნება მეორე წიგნი, რათა აღვწეროთ ჩვენს საზოგადოებაში არსებული ყველა ფორმალური და არაფორმალური ინსტიტუტი, რომლებიც ცდილობდნენ მართონ პატიმრების დილემის უარყოფითი ეფექტები. ჩვენ ვიყენებთ ლიმილს, უკმაყოფილო სახეს, ტრადიციებს, შეთანხმებებს, ფორმალურ და არაფორმალურ კონტრაქტებს, ეპოზიტებს და ზოგჯერ კონსტიტუციასაც კი. აშშ-ის კონსტიტუცია შეგვიძლია განვიხილოთ, როგორც პატიმრების დილემის მაკონტროლებელი ინსტიტუტი, რომელიც აიძულებს იმ ადამიანებს, რომლებსაც კერძო ინტერესები ამოძრავებთ, დაემორჩილონ საზოგადოების ინტერესებს.

პოლიტიკური ინსტიტუტების შეზღუდულობა

თუ ყოველივე ეს უცნაურად ჟღერს მისთვის, ვისაც სწამს, რომ მთავრობა საზოგადოებრივ ინტერესებზე ზრუნავს, ალბათ დადგა დრო, რომ ამგვარი რწმენა ეჭვქვეშ დავაყენოთ. შესაძლოა, ეს რწმენა იმას ეფუძნება, რომ ხშირად „მთავრობას“ გაიგივებთ „ქვეყანასთან“ და პირველზე განვაგრცობთ იმ მოკრძალებას, რასაც მეორის მიმართ ვგრძნობთ. ან, შესაძლოა, ესაა იმ რწმენის შედეგი, რომ მთავრობა უმაღლესი ავტორიტეტია და ამიტომ, ის ეფექტიანი უნდა იყოს, ვინაიდან არ გვსურს, შევეურიგდეთ რომელიმე გადაუჭრელ პრობლემას. ამას გარდა, არსებობს ერთი პოპულარული თვალსაზრისი, რომელსაც ამავე დასკვნასთან მივყავართ. ამტკიცებენ, რომ ყველა სოციალური პრობლემა ადამიანების ქცევის შედეგია, რომ ადამიანების ქცევა შეიძლება შეიცვალოს კანონმდებლობით და რომ კანონებს მთავრობა ქმნის, საიდანაც გამომდინარეობს, რომ მთავრობას შეუძლია გადაჭრას ყველა სოციალური პრობლემა.

ალექსის დე ტოკვილიმა თავის წიგნში „დემოკრატია ამერიკაში“ (1 ტომი, ნაწილი 1, თავი VIII) უფრო რეალისტური თვალსაზრისი გაგვაცნო: „არ არსებობს ქვეყანა, რომელშიც შეიძლება ყველაფერი მიღწეულ იქნას კანონების მეშვეობით, ხოლო პოლიტიკურ ინსტიტუტებს შეუძლიათ შეცვალონ საღი აზრი და საზოგადოებრივი მორალი“.

მოკლედ გავიხიოროთ

ეკონომიკური თეორია ვარაუდობს, რომ მთავრობის ქმედებები იმ გადაწყვეტილებების შედეგია, რომელთაც მოქალაქეები და მთავრობის მოხელეები იღებენ, ითვალისწინებენ რა ალტერნატიულ ქმედებებთან დაკავშირებულ საკუთარ ზღვრულ დანახარჯებსა და ზღვრულ სარგებელს.

მთავრობის განმასხვავებელი ნიშანია იძულების გამოყენების საყოველთაოდ ცნობილი და განსაკუთრებული უფლება. იძულება ნიშნავს, უბიძგო ადამიანებს თანამშრომლობისკენ მათი არჩევანის შეზღუდვის გზით. ნებაყოფლობითი ერთობლივი ქმედება ემყარება დარწმუნებას, რომელიც დამატებით ალტერნატივებს სთავაზობს და ამით სასურველ ქცევას უზრუნველყოფს.

იძულება სასარგებლოა საზოგადოების წევრებისთვის, ვინაიდან მას შეუძლია უზრუნველყოს იმ საქონლის წარმოება, რომელსაც თითოეული იმაზე მეტად აფასებს, ვიდრე მისი წარმოების დანახარჯებს, მაგრამ რომელიც წარმოებული არ იქნებოდა ნებაყოფლობითი ერთობლივი მოქმედების შედეგად მიწოდების ასეთი ჩავარდნა შეიძლება მოხდეს მაშინ, როდესაც არ არსებობს ამ საქონლის მიწოდების შემცირების ან მომხმარებლების „უბილეთო მგზავრობად“ გადაქცევის თავიდან აცილების მცირეხარჯიანი გზები.

იძულებას შეუძლია უზრუნველყოს ასეთი საქონლის მიწოდება ტრანსაქციური დანახარჯების შემცირებით. მთავრობა, როგორც ჩანს, შემოიფარგლება იმ ქმედებებით, რომლებიც მიმართულია ტრანსაქციური ხარჯების შემცირებისა და „უბილეთო მგზავრის“ პრობლემის დაძლევისკენ.

მთავრობის მიერ იძულების გამოყენება ნებაყოფლობითი ერთობლივ ქმედებებს გულისხმობს. დარწმუნება წინ უსწრებს იძულებას, ვინაიდან საბოლოოდ აუცილებელია მოქალაქეებისა და მთავრობის მოღვაწეების დარწმუნება, რათა იძულება გამოიყენონ გარკვეული სახით. აქედან გამომდინარეობს, რომ ერთობლივი ნებაყოფლობითი ქმედებების შეზღუდული ეფექტიანობა, რომელიც ამართლებს მთავრობის იძულებით ქმედებებს, გშანსაზღვრავს აგრეთვე მთავრობის იძულებითი ქმედებების შეზღუდულ ეფექტიანობას.

დადებითი გარეგანი ეფექტები დემოკრატიული მთავრობის ყველა პოლიტიკურ პროცესში აღწევს. ისინი ამცირებს იმის ალბათობას, რომ ამომრჩეველები საკმარისად ინფორმირებულნი იქნებიან, ხოლო არჩევითი თანამდებობების პირები მათ ხელთ არსებული ინფორმაციის შესაბამისად მოიქცევიან.

საკითხები განსჯისათვის

---

1. „უოლ სთრიტ ჯორნელში“ გამოქვეყნებული წერილის ავტორი საჰაერო გზების მართვის სისტემის პრივატიზაციის წინადადებას აკრიტიკებდა და ასეთ დასკვნას აკეთებდა:

„ბიზნესი არსებობს იმისთვის, რომ მაქსიმალური ეკონომიკური მოგება მოიტანოს. მთავრობა არსებობს იმისათვის, რომ მაქსიმალური საზოგადოებრივი სარგებლობა მოიტანოს. ეფექტიანობის ვერანაირი სავარაუდო ზრდა ვერ აანაზღაურებს დანაკარგებს, რომ ქალაქის შუქნიშნებზე ან საჰაერო გზების მართვის სისტემაზე საზოგადოებრივი კონტროლის დაკარგვას მოჰყვება“.

- ა) რას გულისხმობს ავტორი, როდესაც ამბობს, რომ ბიზნესი არსებობს იმისთვის, რომ მაქსიმალური ეკონომიკური მოგება მოიტანოს, ხოლო მთავრობა იმისთვის, რომ მაქსიმალური საზოგადოებრივი სარგებლობა მოიტანოს? ეს მიზანია თუ შედეგი?
- ბ) შეუძლია თუ არა ბიზნესს, ჰქონდეს დიდი ეკონომიკური მოგება, თუ ის არ იძლევა მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ სარგებელს?
- გ) როგორ უნდა გავზომოთ საჰაერო გზების კონტროლის სისტემიდან მიღებული საზოგადოებრივი სარგებლობა, თუ სისტემის მომხმარებლები ვალდებულნი არიან ამ სარგებლის უზრუნველყოფის ხარჯები დაფარონ? თუ, ვალდებულნი არ არიან და ყველა დანახარჯი გადასახადებიდან ამოღებული თანხებით ფინანსდება?
- დ) წერილის ავტორი თვითმფრინავების მფლობელებისა და პილოტების ასოციაციის პრეზიდენტი გახლდათ. რას ფიქრობთ იმ მიზეზებზე, რომელთა გამოც ის საჰაერო გზების კონტროლის სისტემის პრივატიზაციას ეწინააღმდეგება?

2. 1934 წელს, იმ ფაქტზე დაყრდნობით, რომ საჰაერო ტალღები საზოგადოების საკუთრებაა, კონგრესმა, კავშირგაბმულობის კანონში შეიტანა ცვლილება, რომლის თანახმად, რადიო და ტელეარხებმა, რომლებსაც ამ ტალღების თავისუფალი გამოყენების ნება ეძლევათ, ხელი უნდა შეუწყოს „საზოგა-

დოების ინტერესებს, საჭიროებებსა და მოხერხებულობას“.

- ა) ხომ არ უბიძგებს მსმენელთა და მაცურებელთა მაქსიმალური რაოდენობის მიღწევის სურვილი რადიო და ტელეარხებს იმისკენ, რომ ხელი შეუწყონ საზოგადოების ინტერესებს, საჭიროებებსა და მოხერხებულობას? თუ არა, რატომ?
  - ბ) ვის უნდა ჰქონდეს იმის განსაზღვრის უფლება, თუ როდის ასრულებენ არხები ამ მოთხოვნებს და რა კრიტერიუმები უნდა გამოიყენოს ამისთვის?
3. რაში მდგომარეობს ზოგადი, სისტემატური განსხვავება იმ ინტერესებს შორის, რომელიც აქვთ სამთავრობო სექტორისა და კერძო სექტორის მუშაკებს? განიხილეთ შემდეგი მაგალითები:
- ა) სახელმწიფო და კერძო უნივერსიტეტების პრეზიდენტები;
  - ბ) აშშ-ის კონგრესის წარმომადგენელთა პალატის წევრი, რომელიც იბრძვის სენატში ადგილის მოსაპოვებლად და მსხვილი კორპორაციის კრიმინოლოგია, რომელსაც ფირმის ერთ-ერთ სანარმოში ვაჭრობის მენეჯერის თანამდებობის დაკავება სურს;
  - გ) ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე, რომელსაც აშშ-ის პრეზიდენტობა სურს და ცნობილი მსახიობი, რომელსაც ოსკარის პრემიის მიღება უნდა;
  - დ) ქალაქის პოლიციელი და დაცვის კერძო სამსახურის თანამშრომელი;
  - ე) მცირე ბიზნესის დეპარტამენტში სუბსიდიების გამანაწილებელი მოხელე და ბანკის მოხელე, რომელიც კრედიტების გაცემითაა დაკავებული.
4. რა არსებითი განსხვავებაა ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში სახელმწიფო და არასახელმწიფო სანარმოებს შორის? რატომ ეკუთვნის, თქვენი აზრით, ეს სანარმოები სახელმწიფოს? როგორია სახელმწიფო სანარმოების კონკურენციის სპეციფიკური ფორმები? როგორია მათი ფუნქციონირების ის ფორმები, რაც მათ სახელმწიფო კუთვნილებასთანაა დაკავშირებული?
- ა) ელექტროსადგურები, რომლებიც ინვესტირებენ ეკუთვნის და ელექტროსადგურები, რომლებიც შტატებისა და მუნიციპალიტეტების საკუთრებაშია;
  - ბ) სახელმწიფო და კერძო კოლეჯები;
  - გ) საავტომობილო კომპანიები, რომლებიც სახელმწიფოს კუთვნილებაა და ისეთი კერძო საავტომობილო კომპანიები, როგორცაა „გრეიჰაუნდი“ ან „თრეილუეი“;
  - დ) კემპინგები, რომლებიც ეკუთვნის სატყეო მეურნეობას და კემპინგები, რომლებიც კერძო საკუთრებაშია.
  - ე) საჯარო ბიბლიოთეკები და წიგნების კერძო მაღაზიები;
5. მთავრობის მიერ საქონლის წარმოებას ხშირად იმით ამართლებენ, რომ ამ საქონელს საზოგადოებრივი კეთილდღეობისთვის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს და ამიტომ არ შეიძლება, რომ ამ საქონლით უზრუნველყოფის საკითხები „ჭირვეულ“ ბაზარს დაეკისროს. იძლევა თუ არა ეს იმის ახსნას, თუ რატომ ეკუთვნის პარკები და ბიბლიოთეკები, როგორც წესი, მუნიციპალიტეტებს, ხოლო საკვები და სამედიცინო მომსახურებით უზრუნველყოფა ბაზრის საშუალებით ხდება? შეგიძლიათ თუ არა ამ მაგალითებს უკეთესი ახსნა მოუძებნოთ?
6. „უოლ სთრით ჯორნელში“ გამოქვეყნებული ერთ-ერთი სტატიის სათაურია: „ვაშინგტონის ოფიციალური პირები, რომლებიც პრესასთან ურთიერთობაზე აგებენ პასუხს, იგონებენ საშუალებებს, რათა დამალონ ის, რაც სამთავრობო სააგენტოებში ხდება“.
- ა) რით განსხვავდება სამთავრობო სააგენტოს საზოგადოებასთან ურთიერთობის პასუხისმგებელი პირი საპნის ქარხნის სარეკლამო განყოფილების ხელმძღვანელის ან პრეს-აგენტისგან?
  - ბ) რატომ ხარჯავენ მილიონობით დოლარს თავდაცვის, ტრანსპორტის, სოფლის მეურნეობისა და სხვა სამინისტროები იმისთვის, რომ საზოგადოებრივ აზრზე გავლენა მოახდინონ? განა დემოკრატიულ საზოგადოებაში საზოგადოებრივი აზრი არ უნდა აკონტროლებდეს სამთავრობო ორგანიზაციების ქმედებას?
7. უნდა აიღონ თუ არა საკუთარ თავზე საზოგადოებრივი მოვალეობები კორპორაციების მენეჯერებმა ოფიციალური კომპეტენციის ფარგლებში, გარდა იმ ვალდებულებისა, რომ გაზარდონ იმ კორპორაციის წმინდა შემოსავალი, რომელსაც მართავენ?
- ა) აქვთ თუ არა მათ მორალური ვალდებულება, იმოქმედონ იმაზე უფრო ფართო ფარგლებში, ვიდრე კანონიდან მომდინარეობს, რათა დაიცვან მოქალაქეთა თანასწორუფლებიანობა, დაიცვან გარემო, განავითარონ ტრანსპორტი, აირჩიონ კარგი მთავრობა და სხვა? თუ კი, მაშინ — რატომ თუ არა, მაშინ — რატომ?

- ბ) ვინ აანაზღაურებს დანახარჯებს, თუ კორპორაციების ხელმძღვანელები თავიანთ თავზე აიღებენ ამ ვალდებულებებს? ვინ გააკონტროლებს მათ გადანყვეტილებებს, რათა დარწმუნდეს, რომ მათ მიერ მიღებული გადანყვეტილებები მართლაც საზოგადოებრივ ინტერესებშია?
- გ) რატომ უნდა გაუჩნდეს მსხვილი კორპორაციების ხელმძღვანელები თავიანთ თავზე აიღებენ ამ ვალდებულებებს? ვინ გააკონტროლებს მათ გადანყვეტილებებს, რათა დარწმუნდეს, რომ მათ მიერ მიღებული გადანყვეტილებები მართლაც საზოგადოებრივ ინტერესებშია?
- გ) რატომ უნდა გაუჩნდეს მსხვილი კორპორაციის პრეზიდენტს სურვილი კორპორაციის ფონდიდან 1 მილიონი დოლარი გაიღოს საავადმყოფოს ასაშენებლად იმ ქალაქში, სადაც განთავსებულია კორპორაციის შტაბ-ბინა? პრეზიდენტის რა პირადი ხარჯები და სარგებლობა დაკავშირებული ასეთ შენირულობებთან?
8. სამთავრობო რეგულირების მომხრეები თავის პოზიციას ხშირად „შეუზღუდავი“ და „თავაშვებული“ კონკურენციის დადანაშაულებით ამაგრებენ. შეიძლება თუ არა, რომ კონკურენცია იყოს „შეუზღუდავი“? კონკურენციის რომელი არსებითი შეზღუდვები არსებობდა მეცხრამეტე საუკუნის ამერიკის ეკონომიკაში, როდესაც, ზოგიერთი შეფასებით, კონკურენცია შეუზღუდავი იყო?
9. სამთავრობო რეგულირების კრიტიკოსები ხშირად ცვდილობენ, თავისუფალი ბაზრის უპირატესობის დამტკიცებას. შეიძლება თუ არა, რომ ბაზრები აბსოლუტურად თავისუფალი იყოს? რისგან თავისუფალი? არის თუ არა ბაზარი „არათავისუფალი“, თუ მასზე მოქმედებს კანონები, რომლებიც კრძალავს ყალბი სასწორებისა და საზომების გამოყენებას? კანონები, რომლებიც კრძალავს მატყუარა რეკლამას? რომლებიც კრძალავს ფასების ზრდას, თუ ის შესაბამისად სამთავრობო დანესებულებამ არ მოინონა? სად გაავლებდით საზღვარს „თავისუფალ“ და „არათავისუფალ“, ანუ რეგულირებად ბაზრებს შორის? რატომ გაავლებდით საზღვარს სწორედ აქ?
10. ამ თავში მოყვანილია გაფრთხილება იმ საშიშროების შესახებ, რომელიც დაკავშირებულია მთავრობის, როგორც ისეთი ერთეულის მიმართ დამოკიდებულებასთან, რომელიც ჩვენი მიზნის მისაღწევ ინსტრუმენტად შეგვიძლია გამოვიყენოთ. ხომ არ შევყავართ შეცდომაში ისეთი სიტყვის გამოყენებას, როგორცაა სიტყვა „ჩვენი“? ვინ არის „ჩვენი“? ვის სურს, რომ მთავრობა ერთსაც აკეთებდეს და მეორესაც? თითოეულ ადამიანს? უმრავლესობას? საზოგადოებრივი საქმით დაინტერესებულ და მასში გარკვეულ ყველა ადამიანს? მათ, ვინც იზიარებს ჩემს ინტერესებს და სიტუაციის ჩემულ გაგებას? რა აქვთ ადამიანებს მხედველობაში, როდესაც ამბობენ: „ჩვენ უნდა გამოვიყენოთ მთავრობა, რათა ვაკონტროლოთ ეგოისტური და ანგარებითი ქმედებების შედეგები“? საზოგადოების შესახებ ასეთი შეხედულების შესაბამისად, ვინ უნდა იყოს მაკონტროლებელი?
11. გაი ვეიერი ყოფილი ფერმერია, რომელმაც ქალაქგარეთ სახლების მშენებლობა დაიწყო და თავისი ფირმის 40 კარზე 50 სახლი ააშენა. ახლა ის ამ სახლებს აქირავებს.
- ა) თუ გაის მდგმურები მოანყობენ შეკრებას, რომელზედაც 50 მდგმურიდან 26 ხმას მისცემს თვეში ბინის ქირის 100 დოლარით შემცირებას, ვალდებულია თუ არა გაი, მორალური ნორმებისა და კანონის მიხედვით, დაემორჩილოს მათ გადანყვეტილებას?
- ბ) თუ 26 მდგმური ყოველთვიური გადასახადიდან 100 დოლარს არ გადაიხდის, აქვს თუ არა გაის მორალური ან კანონიერი უფლება გაასახლოს ისინი?
- გ) თუ მდგმურები უარს იტყვიან გამოსახლებაზე, რომელ მორალურ ან საკანონმდებლო ზომებს შეუძლია მიმართოს გაიმ, რათა გამოასახლოს ისინი?
- დ) დავუშვათ, 26 მდგმური ჯერ ადგილობრივ მთავრობას ჩამოაყალიბებს, შემდეგ ხმათა უმრავლესობით დაამტკიცებს ნაკლებ ქირას, ბოლო კი მიიღებს გამოსახლების ამკრძალავ დეკრეტს. შეცვლიდა თუ არა ეს იმ პასუხებს, რომლებიც წინა კითხვებზე გაეცით?
- ე) რაში მდგომარეობს განსხვავება სამართლებრივ და არასამართლებრივ სახელმწიფოს ან სამართლებრივ და არასამართლებრივ სახელმწიფო გადანყვეტილებებს შორის? დემოკრატიულია თუ არა სახელმწიფო, რომელსაც უმრავლესობა მართავს? შეზღუდულია თუ არა რაიმეთი უმრავლესობის მოქმედება დემოკრატიულ სახელმწიფოში?
- ვ) უმრავლესობის მიერ გადანყვეტილების მიღების პრინციპი მოითხოვს განმარტებას: ვისი უმრავლესობა? ვის უნდა მიენიჭოს ხმის უფლება ზემოთ აღწერილი სიტუაციების ანალოგიურ შემთხვევებში? მხოლოდ მესაკუთრეებს? 18 წლის ასაკზე მეტი ასაკის ყველა მოქალაქეს? მდგმურებს, რომელთაც თითო მრავალბინიან სახლზე მხოლოდ ერთი ხმის უფლება აქვთ?

ქვეყნის ყველა ზრდასრულ მოქალაქეს, თუკი გაი ვეირის მდგმურები ამომრჩეველთა დიდი გუნდის მხოლოდ მცირე ნაწილს წარმოადგენენ? რა შედეგები მოჰყვება ხმის უფლების განაწილების სხვადასხვა ხერხების გამოყენებას?

ბ) თუ ვერ წარმოგიდგენიათ ხმების განაწილების სხვა კანონიერი ხერხი, გარდა წესისა — „ერთი ადამიანი — ერთი ხმა“, მაშინ დაფიქრდით ბინათმფლობელთა ასოციაციაში ხმის უფლებების განაწილების შესახებ. რას იტყოდით კორპორაციის აქციების მფლობელთა შორის ხმის უფლების განაწილების შესახებ? რატომ არსებობს ხმის უფლების განაწილების ასეთი განსხვავებული ხერხები?

12. ამერიკელების სულ უფრო მზარდი რაოდენობა ცხოვრობს მკაცრად კონტროლირებად კონდომინიუმებში, კორპორატიულ და ინდივიდუალურ სახლებში. ამ გაერთიანებების მართვა ხდება ბინათმფლობელთა ასოციაციების მიერ, რომლებიც ადგენენ და ახორციელებენ საკუთრების დაცვის ხელშემწყობ წესებს. ასეთ სახლებში მობინადრე სტუდენტები ამტკიცებენ, რომ, ვინაიდან ეს ასოციაციები წარმოადგენს კერძო მთავრობას, რომელსაც შეუძლია დაანესოს გადასახადები, უზრუნველყოს მომსახურება და დაარეგულიროს ქვეყნის ნორმები, ამიტომ ისინი უნდა დაემორჩილონ მთავრობის ქმედებებზე დაწესებულ კონსტიტუციურ შეზღუდვებს.

ა) რა უნდა გამოიყენონ ასეთი ასოციაციების მმართველებმა, იძულება თუ დარწმუნება, რათა მაცხოვრებლებმა არ გამოაკრან განცხადებები, არ აღმართონ სატელიტური ანტენები, ქუჩებში არ გააჩერონ სატვირთო ავტომობილები და არ დააბინძურონ გაზონები და ბალები?

ბ) ასეთი ასოციაციების მომხრეები ამტკიცებენ, რომ კანონების დამორჩილება ნებაყოფლობითია, ვინაიდან მაცხოვრებლები ჯერ კიდევ ბინების შესყიდვამდე დათანხმდნენ ამ კანონების დამორჩილებაზე. ეთანხმებით თუ არა ამ მოსაზრებას? რა შეიძლება ითქვას იმ შემთხვევაში, თუ მმართველი ასოციაციები დაანესებენ ახალ კანონებს, რომელთა წინააღმდეგი იქნება ერთი ბინათმფლობელი? იქნება თუ არა ამ ბინათმფლობელის მორჩილება კვლავ ნებაყოფლობითი?

გ) ასეთი ასოციაციების ერთ-ერთი კრიტიკოსი ამტკიცებს, რომ კანონმორჩილება ნებაყოფლობითი არ არის, ვინაიდან ასეთი საერთო საკუთრება ხშირად ყველაზე უფრო ხელმისაწვდომი შესაძლებლობაა მათთვის, ვისაც მცირე არჩევანი აქვთ. ის მიგვითითებს, რომ ამგვარი განაშენიანება წარმოადგენს აშშ-ში ახალი მშენებლობების სწრაფად ზრდად ფორმას, რათა დაამტკიცოს, რომ მათთვის ეს კერძო სახეობა და შეიძლება საჭიროებდეს კონსტიტუციურ დაცვას, როგორც მართვის ჩვეულებრივი ფორმები. ეთანხმებით თუ არა ამას?

13. გამოიყენეთ ამ თავში მოყვანილი იძულებისა და ნებაყოფლობის განსაზღვრებები და შეაფასეთ ქვემოთ ჩამოთვლილი ქმედებები, რათა გადაწყვიტოთ, შეიზღუდა თუ გაფართოვდა არჩევანის შესაძლებლობა, უნდა ვიცოდეთ, რა შესაძლებლობები გააჩნდათ ადამიანებს თავდაპირველად ან როგორი იყო მათი საკუთრების უფლება.

ა) მშრომელს, რომელსაც, რელიგიური მოსაზრებების გამო, კვირა დღეს მუშაობა არ სურს, ამცნობენ, რომ ის უნდა დათანხმდეს კვირა დღეებში მუშაობას, თუკი ამ ადგილის მიღება სურს. თუ მას ძალიან სურს მუშაობის დაწყება და დათანხმდა ამ წინადადებას, როგორ ფიქრობთ, აიძულეს თუ დაარწმუნეს იგი?

ბ) დამქირავებელი დათხოვნიტ გემუქრებათ, თუ სამუშაო საათებში სიგარეტს მოსწევთ. გაიძულებენ თუ გარწმუნებენ?

გ) თქვენ თავაზიანად სთხოვთ სტუდენტს, რომელიც თქვენს ქვემოთ ცხოვრობს, რომ დაუწიოს მაგნიტოფონის ხმას საღამოს 7 საათიდან 10 საათამდე, როდესაც თქვენ მეცადინეობთ. ის გასაუხობთ, რომ მაგნიტოფონის ხმა არაა ისე ძლიერი, რომ მეცადინეობაში ხელი შეგიშალოს. მაშინ თქვენ იატაკზე აბრაახუნებთ ღამით, როდესაც სტუდენტი დაძინებას ცდილობს. ორი კვირის შემდეგ სტუდენტი თანახმაა, მაგნიტოფონს ხმა ჩაუწიოს. სტუდენტი დაარწმუნეთ თუ აიძულეთ?

დ) როდესაც ადგილობრივი ელექტროსადგური იღებს გადაწყვეტილებას, გაზარდოს ელექტროენერჯის გადასახადი, ის მომხმარებელს მეტის გადახდას აიძულებს თუ ამის აუცილებლობაში არწმუნებს?

ე) თქვენ ფიქრობთ, გააჩეროთ თუ არა მანქანა აკრძალულ ადგილას, მაგრამ საბოლოოდ ამაზე უარს ამბობთ, ვინაიდან ჯარიმის გეშინიათ. თქვენ გაიძულეს თუ გადაგარწმუნეს, მოგეძებნათ მანქანის გასაჩერებელი ახალი ადგილი?

- ვ) სახლის მეპატრონე უფლებას გაძლევთ, დააყენოთ მანქანა მისი ფარების შესასვლელთან, თუკი ამისთვის ერთ დოლარს გადაუხდით. თქვენ ფულს იხდით და მანქანას აჩერებთ. დაგარწმუნეს თუ გაიძულეს?
- ზ) გაიძულეს თუ დაგარწმუნეს, რომ შეწირულობა გაგეღოთ „იუნაითედ უეის“ განვითარებისთვის, თუ იცით, რომ თქვენს მიერ შეტანილი თანხის სიდიდე გამოკრული იქნება ინფორმაციულ დაფაზე?
- თ) როგორ უზრუნველყოფს ბეისბოლის მატჩის დროს მსაჯი მოთამაშეების ერთობლივ მოქმედებას — იძულებით თუ დარწმუნებით?
14. აქვს თუ არა რაიმე უპირატესობა ერთიმეორესთან მიმართებაში დარწმუნებასა და იძულებას, როგორც ერთობლივი ქმედებების სტიმულირების საშუალებებს?
- ა) ადამიანები, რომლებიც რწმენის გამო თანამშრომლობენ, ჩვეულებრივ, ურთიერთობებს ინარჩუნებენ. ისინი, ვინც აიძულეს, როგორც წესი, ცდილობენ, მოძებნონ საშუალება, რათა განყვიტონ ურთიერთობები. რა დასკვნის გამოტანა შეიძლება თითოეულ შემთხვევაში ერთობლივი ქმედებების უზრუნველყოფის ტრანსაქციული ხარჯების სიდიდის შესახებ?
- ბ) იძულება შეიძლება გამოიყენონ ადამიანებისთვის ნებაყოფლობითი თანამშრომლობის შესაძლებლობის წართმევის მიზნით. ხდება თუ არა ასე? რატომ უნდა გამოიყენოს ვინმემ იძულება, რათა ხელი შეუშალოს ნებაყოფლობით თანამშრომლობას?
15. ადამ სმიტს მიაჩნდა, რომ მტავრობის ან უზენაესი ხელისუფლების მოვალეობაა „იმ საზოგადოებრივი ინსტიტუტებისა და საზოგადოებრივი ფუნქციების შექმნა და ხელშეწყობა, რომლებიც საზოგადოებისთვის უაღრესად მომგებიანია და ამავე დროს, ისეთი ბუნება აქვთ, რომ არასდროს არ ანაზრაურებენ თითოეული ადამიანის ან ადამიანთა ჯგუფის დანახარჯებს და ამიტომ მათ ვერ შექმნიან და მხარს ვერ დაუჭერენ ცალკეული პიროვნებები ან ადამიანთა ჯგუფები“ („ხალხების სიმდიდრე“, V ნივნი, თავი I).
- ა) ითი განსხვავდება იმ საქონლის განმარტება, რომელიც მთავრობამ უნდა აწარმოოს უბილეთო მგზავრის პრობლემასთან დაკავშირებული საქონლის განმარტებისგან?
- ბ) სმიტი განიხილავს საზოგადოებრივი ინსტიტუტების ან ფუნქციების ოთხ სახეობას, რომლებიც ნაწილობრივ მაინც აკმაყოფილებს მის კრიტერიუმებს: „საზოგადოების დაცვის, მართლმსაჯულების, საზოგადოებაში ვაჭრობის განვითარებისა და ადამიანთა განათლების ინსტიტუტები“. როგორ მიესადაგება სმიტის რეკომენდაციები იმ მოვალეობებს, რომლებიც ჩვეულებრივ აკისრია დღევანდელ მთავრობებს? არსებობს თუ არა მთავრობის რომელიმე მნიშვნელოვანი ფუნქცია, რომელსაც სმიტი უგულვებელყოფს?
16. ამ ტავში განხილულია ისეთი პოლიციური სამსახურების შექმნის პრობლემა, რომლებიც მხოლოდ ნებაყოფლობით თანამშრომლობაზე იქნება აგებული. მაგრამ განა პოლიციის საჭიროება იმით არაა გამონვეული, რომ ზოგიერთებს არ სურთ, აბსოლუტურად ნებაყოფლობით ითანამშრომლონ? ხომ არ იქცევიან ბანდიტები და სხვა კანონდამრღვევები ისევე, როგორც „უბილეთო მგზავრები“?
17. უარი უნდა განაცხადონ თუ არა ნებაყოფლობითი სახანძრო რაზმის წევრებმა ხანძრის ჩაქრობაზე იმ პიროვნების სახლში, რომელმაც უარი განაცხადა სახანძრო სამსახურის შენახვის გადასახადის გადახდაზე (დაეუშვათ, რომ სახანძრო საზოგადოების წევრთა ქონებას ხანძარი არ ემუქრება)? რა ზიანს მოიტანდნენ ისინი ხანძრის ჩაქრობით?
18. არის თუ არა „უბილეთო მგზავრის“ მოვლენა ყოველთვის პრობლემა? ხომ არ უშლის ხელს „უბილეთო მგზავრის“ პრობლემა სხვის ხარჯზე უპირატესობის მიღების მიზნით გარიგებების დადების მცდელობას? რატომ იშლება კარტელები, რომლებსაც შესაძლებლობა აქვთ გამოიყენონ იძულება, თუ მათ ხელს არ უწყობს მტავრობა? შეგიძლიათ დაუბრუნდეთ მე-10 თავს და გადახედოთ მე-9 კითხვას.
19. კოოპერატივის 34937 წევრიდან, რომლებსაც ხმის უფლება ჰქონდათ, მმართველობის არჩევნებში მხოლოდ 737-მა მიიღო მონაწილეობა და მათგან 483 ადამიანმა სუფთა ბიულეტენი ჩააგდო. მეტყველებს თუ არა ეს ფაქტი იმაზე, რომ კოოპერატივის წევრები არ უჭერენ მხარს მმართველობის საქმიანობას? მიგაჩნიათ თუ არა, რომ, თუ არჩევნებში წევრების მეტი რაოდენობა მიიღებდა მონაწილეობას, უკეთესი მმართველობა იქნებოდა არჩეული?
20. მძღოლების უმეტესობა დაწესებულზე მეტი სიჩქარით მოძრაობს, თუ დარწმუნებულია, რომ ვერ გამოიჭერენ. ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ისინი ხმას მისცემდნენ სიჩქარის შეზღუდვის შესუსტებას, თუ ამის შესაძლებლობა ექნებოდათ?

21. რატომ უჭერს ალკოჰოლის ზოგიერთი მომხმარებელი მხარს ალკოჰოლის აკრძალვას? მთვრალ მდგომარეობაში რატომ მართავს საჭეს ზოგიერთი მათგანი, ვინც მომხრეა ნასვამი მძღოლების მიმართ კანონების გამკაცრებისა?
22. ქვემოთ მოყვანილია პირველი წინადადება საგაზეთო სტატიისა, რომლის ავტორი შემოფოთებას გამოთქვამს იმის გამო, თუ რა ცოტა ადამიანი მივიდა საზოგადოებრივ განხილვაზე, რომელიც ერთ-ერთ მსხვილ ამერიკულ ქალაქში სასკოლო განათლების გაუმჯობესების საკიტებს ეხებოდა. „როდესაც ვიცი, რამდენი ადამიანი გამოთქვამს საყვედურს სახელმწიფო განათლების სისტემის გამო, გასაკვირია, რა ცოტა ადამიანი მოდის შეკრებაზე, რათა მიუთითოს სკოლებს, თუ როგორ უნდა გააუმჯობესონ მუსაობა“. მართლაც გასაკვირია თუ არა ის, რომ მრავალი გამოთქვამს საყვედურს, მაგრამ ცოტანი ესწრებიან განხილვებს?
- როგორია საჩივრებთან დაკავშირებული ხარჯები? როგორია კრებაზე დასწრებასთან დაკავშირებული ხარჯები?
  - როგორია იმის ალბათობა, რომ განათლების მდგომარეობით შეწუხებული ადამიანი, რომელიც სალამოს საზოგადოებრივ განხილვაზე გაატარებს, შეძლებს გავლენა მოახდინოს მსხვილ ქალაქში სკოლების განვითარების პოლიტიკაზე?
  - იმ ხარჯებისა და სარგებლის ფარდობას, რომლებიც დაკავშირებულია ჩივილებსა და შეკრებებზე დასწრებასთან, შეიძლება ნათლად აეხსნა ფაქტი, რომელის შესახებაც ასეთი სინანულით იუწყებოდა საგაზეთო სტატიის ავტორი. მაგრამ რით შეიძლება აიხსნას იმ აქტივისტების საქციელი, რომლებიც, როგორც ყოველთვის, მზად არიან მონაწილეობა მიიღონ კრებებში, რაც უნდა უმნიშვნელო იყოს ამ კრებებზე განსახილველი საკითხები? შეუძლიათ თუ არა ადამიანებს პოლიტიკურ ღონისძიებებში მონაწილეობით რაიმე სიამოვნების მიღება, გარდა იმ შესაძლებლობისა, რომ რეალური ზემოქმედება მოახდინონ მთავრობის პოლიტიკაზე?
23. მშობლებისა და მასწავლებლების ასოციაციების უმრავლესობა სირთულეებს განიცდის ასოციაციების საქმიანობაში ადამიანების მიზიდვისა და კრებებზე დასწრების მხრივ.
- რატომ არ ნიშნავს ეს არც იმას, რომ მშობლები არ ზრუნავენ შვილების განათლებაზე და არც იმას, რომ მათ მასწავლებლებისა და მშობლების ასეთი ასოციაციები უსარგებლო ორგანიზაციებად მიაჩნიათ?
  - რატომაა კრებებზე მასწავლებელთა დასწრების დონე უფრო მაღალი, ვიდრე მშობლებისა?
  - რატომ მონაწილეობს ზოგიერთი მშობელი აქტიურად ამ ასოციაციების მუშაობაში?
24. საავადმყოფოებს ხშირად მიაჩნდათ, რომ არ ღირს ძალისხმევის დახარჯვა საკუთარი დანახარჯების შესამცირებლად, ვინაიდან ხარჯების შემცირება მთავრობის დოტაციების შემცირებას და პაციენტების მომსახურების ხარისხის გაუარესებას იწვევს. „უოლ სთრით ჯონრელში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში გამოთქმულია საყვედურები საავადმყოფოების ხელმძღვანელების ამგვარი საქციელის გამო: „არც ერთ სამედიცინო მუშაკს არ ალელვებს რამე, გარდა საკუთარი სალაროს წიგნაკისა. თუ ყველა მედიკოსი ყურადღებას მთლიანად ხეს მიაქცევდა და არა მის ერთ ნაყოფს, რომელსაც ის ამჯერად წყვეტს, თითოეული მათგანი უფრო მეტ ნაყოფს მიიღებდა“.
- როგორ ასახავს ეს „უბილეთო მგზავრის“ პრობლემას და იმდაგვარ მცდარ მსჯელობებს, როგორიცაა „ყველა ჩვენგანმა რომ...“?
25. ქალაქის გარეუბნებში მცხოვრებ ყოველ მეათე ოჯახს გაზონის საკრეჭი მანქანა აქვს. რატომ არ იყენებენ ოჯახები საკრეჭ მანქანებს ერთობლივად? შეეცადეთ ჩამოთვალოთ ის ძირითადი ტრანსაქციური ხარჯები, რომლებიც ეწინააღმდეგება ასეთ ერთობლივ მფლობელობას?
26. სატელევიზიო მომსახურების ფირმებს უჭირთ მომსახურების მიწოდება მხოლოდ მათთვის, ვინც მზადაა პროგრამებში ფული გადაიხადოს.
- როგორ უზრუნველყოფენ ისინი მიუხედავად ამისა, მიწოდებული მომსახურების ანაზრაურებას ტელემაციურებელთა მიერ? დაფიქრდით იმაზე, თუ როგორ გადაიჭრება „უბილეთო მგზავრების“ პრობლემა კაბელური ტელევიზიის შემთხვევაში. ვის მიჰყიდიათ ფირმები თავიანთ მომსახურებას? მოლაპარაკებათა რა თანმიმდევრობის შედეგად მიიღებენ ტელემაციურებლები ტელეარხებს? როგორ ხდება თითოეულ სტადიაზე „უბილეთო მგზავრის“ პრობლემის გადანყვება?
  - მრავალი ადამიანი ამჟამად ცდილობს უფასოდ მიიღოს საკაბელო ტელევიზიის პროგრამები საკუთარი სატელევიზიო ანტენების საშუალებით. რა კავშირი აქვს „უბილეთო მგზავრებთან“ ბრძოლის ტრანსაქციურ დანახარჯებს ფასიანი სატელევიზიო კომპანიების მიერ შიფრატორების და დეკოდერების გამოყენებასთან?

27. თუ მოედნის გარშემო სირბილი აუმჯობესებს ათლეტების ფიზიკურ მომზადებას და ხელს უწყობს უკეთეს თამაშს, რატომ ცდილობს ბევრი მოთამაშე გაირბინოს წრეების იმათზე ნაკლები რაოდენობა, ვიდრე ამას მწვრთნელი მოითხოვს? ვინ იღებს სარგებელს და ვინ გაიღებს დანახარჯებს ასეთი ფიზიკური მომზადების დროს? ითხოვენ თუ არა მწვრთნელები მოთამაშეებისგან წრეების ოპტიმალურზე მეტი რაოდენობის გარბენას?
28. როდესაც სამთავრობო დაწესებულება მოითხოვს, რომ სახლების მეპატრონეებმა ან მენარმეებმა წარმოადგინონ მათი საქმიანობის სრული ანგარიში, დანახარჯებს ისინი განიცდიან, ვინც ასეთ ანგარიშებს ამზადებს, ხოლო მთელ სარგებელს (დამატებითი ინფორმაციის სახით) დაწესებულება იღებს.
- როგორ ხსნის ეს „ქალღმერთთან მუშაობის“ გაზრდის აუცილებლობას, რომელსაც მთავრობა ითხოვს, მიუხედავად საყოველთაო აზრისა, რომ ქალღმერთთან მუშაობის ასეთი მოცულობა უკვე გადაჭარბებულია.
  - ხომ არ ფიქრობთ, რომ მოთხოვნა შემცირდებოდა, თუ დაწესებულებებს მოუწევდათ საკუთარი ბიუჯეტებიდან თანხების გაღება, რათა აენაზრაურებინათ მათი ხარჯები, ვინც საანგარიშო ფორმებს ავსებს?
  - უნდა დაევალოთ თუ არა მასწავლებლებს, წაიკითხონ და კომენტარები გაუკეთონ ყველა ნამუშევარს, რომელსაც მათი მოთხოვნით წერენ სტუდენტები?
29. თუ „უბილეთო მგზავრების“ პრობლემა, რომელიც დადებითი გარეგანი ეფექტებითაა შექმნილი, იმდენად სერიოზულია, როგორც ამას ამ წიგნში, საქველმოქმედო პროგრამებთან დაკავშირებულ ანალიზში ამტკიცებენ, რატომაა ასე წარმატებული „იუნაითედ უეის“ კომპანიები მრავალ ამერიკულ ქალაქში? შეიცავს თუ არა იძულების ელემენტებს „იუნაითედ უეის“ ქმედება, როდესაც მას იმის მიღწევა სურს, რომ ადამიანებმა მისი კომპანიის სასარგებლოდ იმუშაონ ან ფული შეიტანონ? რა უპირატესობებთან ან დანაკარგებთან მიგვიყვანდა ადგილობრივი ხელისუფლების გადანყვეტილება, თავის თავზე აელო საზოგადოებრივი ფუნქციები, რომელსაც ამჟამად „იუნაითედ უეი“ ახორციელებს?
30. რატომ აიძულებენ ამერიკული სასამართლოები მოსამართლეებად არჩეულ მოქალაქეებს, შეასრულონ მათზე დაკისრებული მოვალეობები მიუხედავად იმისა, სურთ თუ არა მათ ეს? განა არ შეეძლოთ სასამართლოებს, ნებაყოფლობით საფუძველზე, აეყვანათ იმდენი მოსამართლე, რამდენიც საჭიროა, და მათთვის სასამართლო ვალდებულებების შესრულების გასამრჯელო გაეზარდა? რატომ არ უნდა გავზარდოთ გასამრჯელო, არ ავიყვანოთ მოსამართლეები მოხალისეებიდან და არ შევწყვიტოთ მოსამართლეობის შესრულების მძიმე ხარჯების დაკისრება მრავალი ადამიანისთვის, რომლებსაც უხდებათ უარის თქმა სხვა ღირებულ საქმიანობაზე, რათა აღასრულონ „სასამართლო ვალდებულებები“? თქვენი აზრით, როგორ იმოქმედებს ნებაყოფლობითი მოსამართლეების შერჩევის ასეთი სისტემა მოსამართლეების შემადგენლობაზე? გამართლებულია თუ არა ამ შემთხვევაში იძულების გამოყენება, თუ სასამართლოში ვალდებულებების შესრულება ყველა მოქალაქის ვალდებულებაა? თუ ეს ასეა, რატომ არ ვაჯარიმებთ იმ ადამიანებს, რომლებიც არ იღებენ მონაწილეობას ხმის მიცემაში? განა ხმის მიცემა ყველა მოქალაქის ვალდებულება არაა? ან უფრო მეტიც, რატომ არ უნდა დავაჯარიმოთ ის ადამიანები, რომლებიც არ აბარებენ მიმდინარე მოვლენების შესახებ მკაცრ გამოცდას ან მონაწილეობას არ იღებენ არჩევნებში? ასეთი გზით მოქალაქეებს ვაიძულებთ ინფორმირებულნი ყოფილიყვნენ ხმის მიცემისას. ეთანხმებით თუ არა ამას?
31. უნდა დავაკისროთ თუ არა ბინათმფლობელებს საკანონმდებლო პასუხისმგებლობა სახლების გათბობისთვის, რათა მივალწიოთ ენერჯის ეკონომიას?
- რა სარგებელს მიიღებენ ბინათმფლობელები სახლების გათბობისგან? უნდა გაათბონ თუ არა ბინათმფლობელებმა სახლები, თუ მათი ხარჯები მეტი იქნება, ვიდრე სარგებელი?
  - რა სარგებელს მიიღებენ საზოგადოების სხვა წევრები, თუ ზოგიერთი მათგანი საკუთარი ბინის თბობისთვის და, ამ გზით, ელექტროენერჯის მოხმარების შემცირებას გადანყვეტს? გაამართლებს თუ არა ეს გარეგანი ეფექტები სუბსიდიებს, რომლებმაც ბინათმფლობელებს იმის სტიმული უნდა მისცეს, რომ სახლებს გაათბობენ? ვინ დაუჭერს აქტიურად მხარს ასეთ სუბსიდიებს?
32. ეთანხმებით თუ არა იმას, რომ აშშ-ის კონსტიტუცია აღწერს პრეზიდენტის, კონგრესისა და უზენაესი სასამართლოს წევრების საკუთრების უფლებებს?
- რატომ უკრძალავს კონსტიტუცია კონგრესს პრეზიდენტისა და ფედერალური მოსამართლეების ხელფასის შემცირებას თანამდებობაზე მათი ყოფნის ვადის გასვლამდე?

- ბ) უნდა მოველოდეთ თუ არა, რომ პრეზიდენტი უკეთესად (ან უარესად) მართავს ქვეყანას სა-პრეზიდენტო პოსტის ხელმეორედ დაკავების შემთხვევაში (კონსტიტუცია კრძალავს მესამე ვადით არჩევას)?
- გ) მიგაჩნიათ თუ არა, რომ გადაწყვეტილებების მიღებისას წამომადგენელთა პალატის ორი წლის ვადით არიან არჩეული წევრებისგან, , მოსალოდნელია მეტი სიბრძნე ვიდრე უზენაესი სასამართლოს წევრებისგან, რომლებიც სოცოცხლის მთელი ვადით ინიშნებიან?
- დ) მოელოთ თუ არა მეტ სიბრძნეს კონგრესის წევრებისგან, თუ ყველა წევრი უნდა დაემორჩი-ლოს განსაზღვრულ ვადებს?
33. ითვალისწინებენ თუ არა ადამიანები გადაწყვეტილებების მიღებისას მომავალი თაობების მოტხოვ-ნას ბუნებრივ რესურსებზე? სათანადოდ არის თუ არა გათვალისწინებული მომავალი თაობების მო-თხოვნები ამ გადაწყვეტილებებში? მოსალოდნელია თუ არა, რომ მთავრობა უკეთ გაითვალისწინებს მომავალი თაობის მოთხოვნებს? შეაფასეთ მოსაზრება, რომლის თანახმადაც მთავრობამ უნდა უზრუნველყოს მომავალი თაობებისთვის ბუნებრივი რესურსების დაცვა?
34. შტატის X წარმომადგენელი დიდი ხნის მანძილზე დამაჯერებლად და უღმობლად აკრიტიკებდა შეი-რადების ხარჯებს.
- ა) გჯერათ თუ არა, რომ თავდაცვის მდივნის გადაწყვეტილება მის ოლქში საჰაერო ბაზის დახ-ურვის შესახებ ამით იყო გამომწვეული?
- ბ) თუ კონგრესის წევრთა 95 პროცენტს და ქვეყნის პრეზიდენტს მიაჩნია, რომ ქვეყანაში ბაზე-ბის ნახევარი შეიძლება დაიხუროს ისე, რომ ეს დანაკარგებს არ მოუტანს სამხედრო პოტენ-ციალს და მნიშვნელოვნად შეამცირებს სამთავრობო ხარჯებს, მართლაც დაიხურება თუ არა ბაზების ნახევარი?
- გ) როგორ წარმოგიდგენიათ პატიმრების ამ განსაკუთრებული დილემის გადაწყვეტის პროცე-დურა?
35. „თუ თქვენ გადაიხდით, მე სუკის მწვადს შეეუკვეთავ“. ასეთია „უოლ სთრით ჯორნელში“ ეკონომისტ რასელ რობერტსის მიერ გამოქვეყნებული სტატიის სათაური. რობერტსმა გამოიყენა ცნობილი მაგა-ლითი, რათა კონგრესის დანახარჯებზე მსჯელობისას ყურადღება მიეპყრო უბილეთო მგზავრთა არ-სებობაზე.
- ა) დავუშვათ, რომ თქვენ, როგორც წესი, უარს აცხადებთ დესერტზე და სასმელზე, როდესაც მარტო სადილობთ, ვინაიდან ეს ორი პროდუქტი 4 დოლარით ზრდის თქვენს ხარჯს, რომელიც 6 დოლარს შეადგენს და ხარჯების ასეთ ზრდად არ გიღირთ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ თქვენ სადილობთ სამ ამხანაგთან ერთად და შეთანხმდით ხარჯის თანაბრად გაყოფაზე. რა დაგიჯდებათ ამ შემთხვევაში დესერტი და სასმელი? რატომ შეიძლება ასეთ შემთხვევაში დე-სერტი და სასმელი დატკობა გადაწყვიტოთ?
- ბ) დავუშვათ, სეკვეთის მიცემისას თავს იზღუდავთ, თუმცა იცით, რომ ხარჯი თანაბრად უნდა განაწილდეს, თქვენ კი არ გსურთ თქვენი ამხანაგების ხარჯზე სიამოვნების მიღება. რამდე-ნად ეფექტიანი იქნება თქვენს მიერ თავის შეზღუდვა იმ შემთხვევაში, თუ თანაბრად გაინ-ანილებთ გადასახადს იმ ას ადამიანთან ერთად, რომლებიც რესტორანში სადილობენ? რას უდრის ამ შემთხვევაში თქვენ მიერ მირთმეული დესერტისა და სასმელის ღირებულება?
- გ) თუ გიყვართ ხორცი და კიბორჩხალა, (ორი ყველაზე უფრო ძვირად ღირებული საქმელი მე-ნიუში), როდის დაზარალდებით ნაკლებად, როდესაც თავად გადაიხდით საფასურს თუ როდე-საც გადასახადს რესტორანში მყოფ 100 ადამიანთან ერთად თანაბრად გაინანილებთ?
- დ) გამოიყენეთ რასელ რობერტსის ანალოგია, რათა ახსნათ, თუ რატომ გამოყოფს კონგრესი ასე ხშირად ფულს ადგილობრივ პროექტებზე, რომლებისგანაც ფულად ერთეულებში გამოხატული მოსალოდნელი სარგებლობა, მოსალოდნელ დანახარჯებთან შედარებით ბევრად ნაკლებია.
36. „უოლ სთრით ჯორნელისა“ და „ენ-ბი-სი“-ს ერთობლივმა გამოკითხვამ აჩვენა, რომ ამომრჩეველთა 63 პროცენტი უარყოფითად აფასებს კონგრესის მუშაობას, მაგრამ 59 პროცენტს მიაჩნია, რომ მათი ინდივიდუალური კანონმდებლები კარგად მუშაობენ.
- ა) გამოიყენეთ ამ თავში განხილული პრინციპები იმისთვის, რომ შეუთანხმოთ ერთმანეთს ეს ორი ნამდვილად შეუთავსებადი ფაქტი.
- ბ) კანონმდებლებისთვის ვადის შეზღუდვის სანინაალმდეგო ერთ-ერთი არგუმენტი ის გახლავთ,

რომ ამომრჩეველებს შეუძლიათ დააწესონ ვადები იმ კანონმდებლებისთვის, რომელთა მუშაობითაც უკმაყოფილონი არიან. როგორ ასახავს ზემოთ მოტანილი სატაური ამ არგუმენტის შეუსაბამობას ვადის შეზღუდვის წინადადებასთან?

37. როგორ შეგვიძლია შევინარჩუნოთ დემოკრატიული მთავრობის უპირატესობანი, მაგრამ შევამციროთ პატიმრების დილემიდან წარმოქმნილი პრობლემები? განსახილველად გთავაზობთ რადიკალურ წინადადებას:

გაუქმდეს კონგრესის მთელი შტატი. შეიქმნას ერთი საკანონმდებლო დაწესებულება 600 წევრით, რომლებიც იმუშავენ 6 წლის მანძილზე და არ ექნებათ შეცვლის უფლება. აირჩეს 100 ახალი კანონმდებელი ყოველწლიურად. არჩევის უფლება მიენიჭოს 25 წელზე მეტი ასაკის უკლებლივ ყველა პიროვნებას, რომელსაც მინიმუმ ოთხი წლის სამუშაო სტაჟი ან უმაღლესი სკოლის დიპლომი აქვს. თითოეულ კანონმდებელს ჰქონდეს მაღალი ხელფასი და საკმარისად კარგი სამუდამო პენსია, რომელიც დაენიშნებათ სამსახურის ექვსწლიანი ვადის ამოწურვისას, რის შემდეგაც მათ შეეძლებათ ემსახურონ სამშობლოს ლოტოტრონის საშუალებით.

- ა) იქნება თუ არა ეს სისტემა დემოკრატიული?
- ბ) როგორი ინფორმაცია და სტიმულები შეიძლება წარმოქმნას საკანონმდებლო პროცესებმა ამ სისტემის პირობებში?
- გ) ამ სისტემის შედეგად დღევანდელზე უკეთესი მთავრობა გვეყოლება თუ უარესი?

38. აშშ-ს კონსტიტუციის მიხედვით, კონგრესის ვალდებულებაა საფოსტო სამსახურის ორგანიზება.

- ა) შეგიძლიათ თუ არა რაიმე მიზეზის მოყვანა, რომლითაც მთავრობამ საკუთარ თავზე უნდა აიღოს საფოსტო მომსახურების სისტემის მუშაობის უზრუნველყოფის ვალდებულება? არსებობდა თუ არა ამისთვის უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზები 1789 წელს?
- ბ) კონგრესმა მიიღო „სპეციალური საფოსტო კანონი“, რომელმაც საფოსტო სამსახურს მიანიჭა წერილების მიტანის მონოპოლიური უფლება. რატომ უშლიან ხელს სახელმწიფო ფირმებს, ამ მხრივ კონკურირება გაუწიონ აშშ-ის საფოსტო სამსახურს?
- გ) თქვენი აზრით, ვინ მოახდენს გავლენას კონგრესზე, რათა მან არ მიიღოს არც ერთი აქტი, რომელიც „სპეციალური საფოსტო კანონის გაუქმებისკენ იქნება მიმართული“?

39. თუ საზოგადოებრივი პარკების თითოეულ დამსვენებელს არ მოსწონს მინაზე დაყრილი ნაგვის ყურება, პარკები ამის გამო ვერ გასუფთავდება. აქ წარმოდგენილ დილემაში იგულისხმება, რომ თითოეულ დამსვენებელს აქვს არჩევანი — დაყაროს ნაგავი მინაზე ან ჩაყაროს ნაგვის ყურში. მაგრამ დამსვენებლების რაოდენობა დიდია, ასე რომ, თუ ერთი მათგანი ნაგავს მინაზე არ დაყრის, ეს მნიშვნელოვან ცვლილებას არ გამოიწვევს პარკის სისუფთავის თვალსაზრისით. თუ გვინდა, რომ პარკი სუფთა და ლამაზი იყოს, ყველამ ან თითქმის ყველამ ნაგავი ყურში უნდა ჩაყაროს. 14-2 ნახაზზე მოცემული ცხრილი წარმოგვიდგენს პარკის თითოეული დამსვენებლის შესაძლო არჩევანის კომბინაციათა შედეგებს.

სხვა დამსვენებლების არჩევანი

		არადანაგვიანება	დანაგვიანება
		დალისხმევა, სისუფთავე	დალისხევა, უსუფთაობა
თითოეული დამსვენებლის არჩევანი	არადანაგვიანება	დალისხმევა, სისუფთავე	დალისხევა, უსუფთაობა
	დანაგვიანება	არანაირი დალისხმევა, სისუფთავე	არანაირი დალისხმევა, უსუფთაობა

ნახ. 14-2. პარკის დამსვენებელთა დილემა

- ა) თითოეულმა ადამიანმა, რომელიც ნაგავს ყუთში ყრის, აუცილებლად უნდა გაილოს დანახარჯი, რომელსაც ძალისხმევა ეწოდება. მაგრა მიიღებს თუ არა ის სარგებელს პარკის სისუფთავის სახით დამოკიდებული იქნება იმაზე, თუ როგორ მოიქცევიან სხვა დამსვენებლები. თუ თითოეული დამსვენებელი ისე მოიქცევა, რომ თავად მიიღოს მაქსიმალური წმინდა სარგებლობა (სარგებელს მინუს ხარჯები), ეს შესაძლოა იმით დამთავრდეს, რომ „საზოგადოება“ ქვედა მარჯვენა კვადრატში აღმოჩნდეს. რატომ?
- ბ) თუ თითოეული დამსვენებელი ქვედა მარჯვენა კვადრატთან შედარებით უპირატესობას ზედა მარცხენა კვადრატს ანიჭებს, საკმარისი იქნებოდა თუ არა ეს იმისთვის, რომ „საზოგადოებამ“ ზედა მარცხენა კვადრატში გადანაცვლოს? რის გაკეთებას მოისურვებდა თითოეული დამსვენებელი, ჩვენი დაშვებების შესაბამისად, როდესაც აღმოაჩინდა, რომ „საზოგადოება“ იმ მდგომარეობაშია, რომელიც ზედა მარცხენა კვადრატშია აღწერილი? დავუშვათ, „დაბინძურების“ თითოეული აქტი არ გამოიწვევს მნიშვნელოვან ცვლილებას. როგორ გამოიწვევდა ეს ნაკლებად სასურველ ვითარებას, რომელიც ქვედა მარჯვენა კვადრატშია აღწერილი?
- გ) როგორ შეუძლია „ურთიერთიძულებას“, რომელზედაც მიღწეულია შეთანხმება, მიგვიყვანოს ზედა მარცხენა კვადრატში აღწერილ უფრო სასურველ ვითარებაზე?
- დ) რატომ არ იქცევიან სინამდვილეში ადამიანები ისე, როგორც წინა კითხვაში ვივარაუდეთ? რატომ დახარჯავენ ზოგჯერ გარკვეულ ძალისხმევას ის ადამიანები, რომლებსაც ჯარიმა არ ემუქრებათ, იმისთვის, რომ თავიდან აიცილონ დაბინძურება, მაშინაც კი, თუ პარკში სულ სისუფთავეს არ მოელიან?
- ე) რამდენი ასეთი სიტუაციის გახსენება შეგიძლიათ? მივყავართ თუ არა მათ იმ მდგომარეობაზე, რომელიც ქვედა მარჯვენა კვადრატშია აღწერილი?
40. „ბუნების შენარჩუნება“ — ასეთი სახელწოდება აქვს ეროვნულ ორგანიზაციას, რომელიც ცდილობს განსაზღვროს და შემდეგ შეიძინოს ის ადგილები, სადაც ცხოველებსა და მცენარეებს საფრთხე ემუქრებათ.
- ა) ორგანიზაცია მიწებს იმ ადამიანების შემონიშნულობების ხარჯზე ყიდულობს, რომლებიც ცხოველებისა და მცენარეების მდგომარეობაზე ზრუნავენ. როგორ უშლის „უბილეთო მგზავრის“ პრობლემა ორგანიზაციის ფონდში ფულის მიზიდვას?
- ბ) რატომ აბრკოლებს „უბილეთო მგზავრის“ პრობლემა შემონიშნულობების მიღებას უფრო ნაკლებად კორპორაციებისგან, ვიდრე ცალკეული ადამიანებისგან?
- გ) ორგანიზაცია იღებს შემონიშნულობებს როგორც მიწის, ისე ფულის სახით, მათ შორის, პირველხარისხოვან საცხოვრებელ და კომერციულ უძრავ ქონებას. თქვენ რომ ამ ორგანიზაციის ხელმძღვანელი იყოთ, როგორ გამოიყენებდით ქალაქის კომერციული ღირებულების მქონე საკუთრების განადგურების საფრთხის ქვეშ მყოფი რაიონების დასაცავად?
41. შეგიძლიათ თუ არა ამ თავში მოყვანილი ცნებებით ახსნათ ძალადობის გამოყენება (ომი), როგორც ადამიანთა შორის კონფლიქტების გადაწყვეტის საშუალება?
42. ყველა ამერიკელს რომ რასობრივად ინტეგრირებულ რაიონებში ცხოვრება ერჩივნოს, გახდება თუ არა საცხოვრებელი რაიონები ინტეგრირებული? გახდება, თუ ეს იქნება ამერიკელების ერთადერთი პრეფერენცია. მაგრამ, თუ რასობრივად ინტეგრირებული რაიონები მათი პრეფერენციების მხოლოდ ნაწილია, მაშინ შეიძლება გაჩნდეს პატიმრის დილემა.
- ა) წარმოიდგინეთ ქალაქი, რომლის მოსახლეობის 50% შავკანიანია, ხოლო დარჩენილი 50% — თეთრკანიანი. დავუშვათ, არავინაა წინააღმდეგი, რომ მის ერთ მხარეს სხვა რასის ადამიანი ცხოვრობდეს, მაგრამ თითოეული მოქალაქე წინააღმდეგია, რომ მის ორივე მხარეს სხვა რასის წარმომადგენელი ცხოვრობდეს, და თუ ასე მოხდება, ის საცხოვრებელ ადგილს შეიცვლის. ამის შედეგად, დასახლებას სეგრეგირებული სახე ექნება თუ ინტეგრირებული? თუ ითვლება, რომ ინტეგრაცია კარგია, როგორ შეიძლება მივაღწიოთ ამას ასეთ დროს?
- ბ) თუ თითოეული მოსახლე თავს შეიკავებს გადასვლისაგან, სანამ ოთხივე მხრიდან სხვა რასის მეზობელი არ ეყოლება, მაშინ მოსახლეობა განიცდის სეგრეგაციას (ეს პრაქტიკულად გარდაუვალია, თუმცა ამგვარი დასკვნა არცთუ ისე ცხადია). როგორ იმოქმედებდა ასეთი ვითარება რასობრივად ინტეგრირებულ საზოგადოებაში ცხოვრების სურვილზე?
- გ) უნდა ჰქონდეთ თუ არა უბნის მცხოვრებლებს უფლება, ხელი შეუშალონ (ან შეუწყონ), საცხოვრებლის

შეძენას, რათა უბანში ინტეგრირებული მოსახლეობა შეინარჩუნონ? არღვევენ თუ არა ისინი ამით პო-
ტენციური მყიდველის ან გამყიდველის უფლებას, რომლებსაც ხელს უშლიან განახორციელონ ურ-
თიერთმომგებიანი გაცვლა იმის გამო, რომ მყიდველს „საჭირო“ ფერის კანი არა აქვს?

- დ) კერძო მშენებელს, რომელიც ბრუკლინში ახალ საცხოვრებელ რაიონს აშენებს, სურს, რომ ეს რასო-
ბრივად ინტეგრირებული უბანი იყოს. ამ მიზნის მისაღწევად რაიონმა დააწესა რასობრივი კვოტები,
რომლებიც რაიონის მცხოვრებლების რასობრივ შემადგენლობას ასახავდა. 1988 წელს უზენაესმა სა-
სამართლომ უარი თქვა სააპელაციო სასამართლოს გადაწყვეტილების გადახედვაზე, რომელიც 1968
წელს მიღებული, რასობრივი დისკრიმინაციის ამკრძალავი „სამართლიანი დასახლების აქტით“ გან-
საზღვრული კვოტების დარღვევაზე მიუთითებდა. უნდა ჩაითვალოს თუ არა არაკანონიერად კერძო
პირების მიერ განხორციელებული რასობრივი დისკრიმინაცია, რომელიც მიზნად ისახავს საცხოვრე-
ბელი რაიონების ინტეგრაციას?
43. რატომ აწვდიან ადამიანები ზოგჯერ სხვებს ღირებულ მომსახურებას ისე, რომ არც კი ფიქრობენ გა-
სამრჯელოს მიღებაზე, სხვა შემთხვევაში კი მოითხოვენ ანაზღაურებას ისეთი მომსახურებისთვის,
რომელიც არაფერი უღირთ?
- ა) რატომ ითხოვენ ქალაქის ცათამბჯენების მეპატრონეები გადასახადს მათი შენობების ზედა
სართულების ფანჯრებიდან გახედვის უფლებისთვის?
- ბ) რატომ არ ახდევინებენ მალაზიების ხელმძღვანელები ფულს იმ ადამიანებს, რომლებიც შო-
ბის წინ მათ მალაზიაში მხოლოდ იმისთვის მიდიან, რომ ლამაზად მორთული ვიტრინები დაათ-
ვალიერონ?
- გ) რატომ არ ახდევინებენ ფულს ლამაზად მორთული სახლებისა და გაზონების მფლობელები იმ
გამვლელებს, რომლებიც სანახაობით ტკებებიან? შეიძლება თუ არა რაიმე სახის გზით სარგე-
ბლის მიღება გამვლელებისგან ისე, რომ დათვალიერების გადასახადი არ გამოართვან?
- დ) რატომ არ ითხოვენ გარკვეულ ანაზღაურებას ქალაქების მაცხოვრებლები, როდესაც ტურ-
ისტები ქუჩაში აჩერებენ და გზას ეკითხებიან? აკისრებენ თუ არა ასეთი ტურისტები დანახარ-
ჯებს იმ ადამიანებს, რომელთაც ქუჩაში აჩერებენ?
- ე) დაეხმარებოდით თუ არა ადამიანს, რომელსაც ქუჩაში მანქანა გაუფუჭდა და თქვენი დომ-
კრატით სარგებლობა გთხოვათ? მოსთხოვდით თუ არა თანხას დახმარებისთვის? გამოართ-
მევდით თუ არა 10 დოლარს, თუ ის დაჟინებით შემოგთავაზებდათ? თუ კატეგორიულ უარს
იტყოდით ფულის აღებაზე, მაშინ დათანხმდებოდით თუ არა რამდენიმე მილის დაშორებით
რესტორანში მიპატიჟებაზე? დავუშვათ, გსიამოვნებთ მასთან ყოფნა, გინდათ ერთად ისადი-
ლოთ და იცით, რომ სადილი 10 დოლარზე გაცილებით ძვირი დაჯდება.
- ე) დავუშვათ, თქვენმა მეზობელმა ზურგი იტკინა და გაზონის გაკრეჭა არ შეუძლია. თქვენ იცით
ამის შესახებ და ამიტომ საკუთარ გაზონთან ერთად მის გაზონსაც კრეჭთ. რას იტყოდით,
მადლიერმა მეზობელმა 20 დოლარი რომ შემოგთავაზოთ? ასევე შეურაცხყოფილი და გაკ-
ვირვებული იქნებოდით თუ არა, მას რომ მაღლობის მას რომ ნიშნად 30-დოლარიანი წიგნი
ეჩუქებინა? რატომ?

ბრიტანელმა ეკონომისტმა რ.ა. რედფორდმა, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის დროს ტყვეთა ბანაკში იყოფებოდა, მოგვიანებით გამოაქვეყნა სტატია „ტყვეთა ბანაკის ეკონომიკა“.⁶ აღნიშნულ სტატიაში ავტორის მიერ ბანაკში ნანახი მოვლენებია გადმოცემული. რედფორდი აღწერს, თუ როგორ განავითარეს ტყვეებმა ჯანსაღი სავაჭრო ეკონომიკა. ისინი იმ პროდუქტებით ვაჭრობდნენ, რომლებითაც მათ ბანაკში ამარაგებდნენ და რომელსაც წითელი ჯვრისა თუ საკუთარი ახლობლებისაგან გამოგზავნილი ამანათებით იღებდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ბანაკში არსებობდა გერმანული ვალუტა, მისი მიმოქცევა მხოლოდ აზარტულ თამაშებში დაგროვილი ვალების გადახდით ამოიწურებოდა. ამის მიზეზი კი მხოლოდ ის გახლდათ, რომ ზემოთხსენებული ვალუტის საშუალებით ბანაკის სასაბუღალტრო ბევრს ვერაფერს შეიძენდი. ბანაკში გაცვლის ძირითადი საშუალებების, ანუ ფულის როლს, სიგარეტი ასრულებდა.

სიგარეტი, როგორც ფული

არავის დაუწესებია, რომ ბანაკში გაცვლის საშუალება ფული ყოფილიყო. მით უმეტეს, არავის დაუწესებია, რომ ფულის ფუნქცია სიგარეტს შეესრულებინა. მაგრამ მოვლენები სწორედ ასე განვითარდა. ტყვეებმა გააცნობიერეს, რომ ვაჭრობა მათთვის ბევრად უფრო ხელსაყრელი შეიქნებოდა, თუ არ შემოიფარგლებოდნენ ბარტერით, თუ არ იყიდდნენ მხოლოდ იმათგან, ვისაც მათთვის საჭირო ნივთები ჰქონდა და არ მიჰყიდდნენ მხოლოდ იმათ, ვინც მათი კუთვნილი ნივთების დაპატრონებას ისურვებდა. მაგრამ ბარტერისათვის დამახასიათებელი ნაკლის დაძლევა შესაძლებელია, თუ არსებობს ისეთი საქონელი, რომელიც ყველასთვის მისაღებია. საყოველთაო ნდობის საფუძველს შეადგენს თითოეული ადამიანის მტკიცე რწმენა, რომ აღნიშნული საქონელი ნებისმიერი სხვა პიროვნებისთვისაც მისაღებია. სიგარეტი სწორედ რომ ზედგამოჭრილი იყო ამისთვის. მას ერთგვაროვნებაც ახასიათებდა და საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზეც ვარგისი იყო. გარდა ამისა, მისი გამოყენება ნაკლებად მომგებიანი იქნებოდა, მეორეში კი — უფრო სარფიანი. წითელი ჯვარი უზრუნველყოფდა სიგარეტის რეგულარულ მიწოდებას, ამიტომ მისი რაოდენობა სრულიად საკმარისი იყო. ტყვეთა შორის უამრავი მწველის არსებობა იმის გარანტიას იძლეოდა, რომ სიგარეტი არასოდეს დაკარგავდა ღირებულებას. ასე რომ, კონსენსუსის გზით, გაცვლის საშუალებად სწორედ სიგარეტი იქცა.

მაგრამ სიგარეტს, რომელიც ფულის ფუნქციას ასრულებს, ბევრი სერიოზული ნაკლი აქვს. ჯერ ერთი, ის ვერ ინარჩუნებს ერთგვაროვნებას, მას შემდეგ, რაც გაცვლის საშუალებად იქცევა, ერთი სიგარეტი არ შეიძლება დიდი ხნის მანძილზე იყოს ზუსტად ისეთი, როგორც მეორე. წითელმა ჯვარმა სიგარეტის ნაცვლად გამოუშვა ჩიბუხის თამბაქო, რომლის ერთი უნცია ოცდახუთ სიგარეტს უდრიდა. როცა ტყვეებმა გააცნობიერეს, რომ შეეძლოთ ჩიბუხის თამბაქოს ერთი უნცია მოეთავსებინათ საკუთარი ხელით დამზადებულ ოცდაათ სიგარეტში, არ დააყოვნეს და მაშინვე ასე მოიქცნენ. შედეგად, ხელით დამზადებული სიგარეტის რაოდენობა საკმაოდ სწრაფად გაიზარდა, აღნიშნული სიგარეტით კი ფაქტობრივად ფულის მიწოდება ხდებოდა. ტყვეებმა რომლებსაც ჰქონდათ ქარხანაში დამზადებული სიგარეტები, დაინყეს მათგან თამბაქოს ამოღება. ამას იმ

⁶ თავდაპირველად გამოქვეყნდა 1945 წლის ნოემბერში ჟურნალში „ეკონომიკა“. არსებობს მისი მრავალი შემდგომი გამოცემა.

მიზნით აკეთებდნენ, რომ შემდეგ ხელახლა მოეთავსებინათ სიგარეტში. იმ პირებს, ვინც საქონელს ყიდდა და მის საფასურად სიგარეტს იღებდა, უხდებოდათ ფულის ფუნქციის მქონე სიგარეტის საგულდაგულო შემოწმება, რათა დარწმუნებულიყვნენ, რომ ის სტანდარტების შესაფერისი იყო. ფული, რომლის ღირებულება გაურკვეველია, ტრანსაქციულ ხარჯებს ზრდის და, ამდენად, ვაჭრობას აფერხებს.

გრემემის კანონი: დაბალი ხარისხის ფული მიმოქცევაში იქნება, მაღალი ხარისხისა კი – შეინახება

მეთექვსმეტე საუკუნეში ინგლისელმა ფინანსისტმა თომას გრემემმა ჩამოაყალიბა მოსაზრება, რომელიც დღემდე გრემემის კანონის სახელითაა ცნობილი. აღნიშნული კანონის თანახმად, ცუდი ფული კარგ ფულსაც კი გამოდევნის მიმოქცევიდან. იმ შემთხვევაში, თუ ფულის ორ ერთეულს ერთი და იგივე ნომინალური ღირებულება აქვს, მაგრამ სინამდვილეში ერთი უფრო ღირებულია, ვიდრე მეორე, მაშინ სწორედ ნაკლები ღირებულების მქონე რჩება მიმოქცევაში, მაღალი ღირებულების მქონე კი ინახება. განა თქვენც ასე არ იქცევით? განა გასტრონომის გამყიდველს დახეულ ან გაცრეცილ ერთდოლარიანს არ მისცემთ შედარებით ახლის ნაცვლად, რომელიც საფულეში გაქვთ? განა არ ამჯობინებთ, რომ ჯიბიდან კანადური მონეტა მოიცილოთ და ამერიკული დაუტოვოთ? ტყვეთა ბანაკში განვითარებულმა მოვლენებმა, რომლებიც შემდეგ რედფორდმა აღწერა, დაადასტურეს გრემემის კანონის უტყუარობა. რადგან ხელით დამზადებულმა სიგარეტმა მიმოქცევიდან გამოდევნა ქარხანაში დამზადებული სიგარეტი. ყველა ცდილობდა, ჯერ ცუდი ფული დაეხარჯა, კარგი ფული კი საგულდაგულოდ შეენახა. შედეგად, ძალიან მალე მიმოქცევაში მხოლოდ საეჭვო ღირებულების მქონე ხელით დამზადებული სიგარეტი დარჩა, ხოლო ამის გამო ვაჭრობა უფრო ძვირადღირებული გახდა.

ფულის ნაცვლად სიგარეტის გამოყენებას მეორე ცუდი თვისებაც აქვს, რომელიც გამოიხატება დეფლაციისადმი ქრონიკულ მიდრეკილებაში. როცა ნითელმა ფვარმა გარკვეული პერიოდით სიგარეტის მიწოდება შეწყვიტა, საგრძნობლად შემცირდა სიგარეტის რაოდენობა, რომელიც მიმოქცევაში ფულის როლს ასრულებდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ მონეტის შემდეგ სიგარეტისგან ფერფლის გარდა არაფერი რჩებოდა, რის გამოც თითოეული დარჩენილი სიგარეტის ფასი იზრდებოდა. სწორედ ფულის ღირებულების გაზრდას ვგულისხმობთ, როდესაც ვამბობთ „დეფლაცია“. ასევე მოულოდნელ, მწვავე დეფლაციას იწვევდა საჰაერო თავდასხმები, რომლებიც ბანაკის მახლობლად ხორციელდებოდა, რადგან ამ დროს აქტიური მწველები უფრო მეტს ეწეოდნენ, რითაც ამცირებდნენ მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობას. შეუძლებელია, რომ ფული, რომელიც იწვება ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, გაცვლის საუკეთესო საშუალება იყოს.

ფულის ევოლუცია

კაცობრიობის მთელი ისტორიის მანძილზე ცალკეული პირები გამუდმებით ცდილობდნენ, მოენახათ ისეთი საშუალება, რომლის დახმარებით შეძლებდნენ ვაჭრობიდან მეტი სარგებლის მიღებას. მოვლენების განვითარება კი გამუდმებით არწმუნებდა მათ, რომ გაცვლის საუკეთესო საშუალება იშვიათი და მიმზიდველი ლითონები იქნებოდა. სპილენძს, ბრინჯაოს, ვერცხლს და ოქროს დრო ვერაფერს აკლებს. ისინი მარადიული არსებობით გამოირჩევა, შესაძლებელია მათი დანაწევრება და შეერთება, მათი მარაგი შეზღუდულია, ხოლო სილამაზისა და მარადიულობის გამო ისინი სხვა მიზნებისთვისაც გამოიყენება. მათი მთავარი ნაკლი ისაა, რომ ლითონის ფულით გადახდის შემთხვევაში ვერ მოხერხდა ამ ლითონის ჭეშმარიტი წონისა და ხარისხის დადგენა. მაგრამ გავლენიანმა პოლიტიკოსებმა ნაწილობრივ გადაჭრეს ეს პრობლემა, როდესაც აღმოაჩინეს, რომ შეეძლოთ მოგების მიღება, თუ ძვირფას ლითონებს მონეტებად აქცევდნენ. ისინი ნავაჭრი ლითონის ფილებიდან განსაზღვრული წონისა და ხარისხის მქონე მონეტებს ჭრიდნენ, ხოლო ლითონის გარკვეულ რაოდენობას თავისთვისაც იტოვებდნენ. მათი მომხმარებლები მზად იყვნენ, გადაეხადათ ე.წ. ბაჟი ფულის მოჭრის უფლებაზე. მონეტად მოჭრილი ლითონი, რომლის ღირებულებაც ზუსტად იყო განსაზღვრული, უფრო ფასობდა როგორც გაცვლის საშუალება, ვიდრე მთლიანი ლითონის ნაჭრები. გავლენიან პოლიტიკურ პირს, რომელიც მონეტებს ჭრიდა, შეეძლო მეტად სასარგებლო უფასო რეკლამაც გაეკეთებინა საკუთარი თავისთვის, თუ მონეტაზე თავის პორტრეტს გამოსახავდა. კიდევბის დამუშავებამ მონეტები უფრო მისაღები და, ამასთანავე, უფრო ღირებული გახადა, რადგან დამუშავების შედეგად მონეტა დიდი ხნის მანძილზე ინარჩუნებდა ღირებულებას. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ხალხი ვეღარ ახერხებდა მონეტიდან ლითონის ჩამოჭრას, სანამ სხვას გადასცემდა მას.

მონეტებიდან...

ვაჭრებმა და მდიდრებმა, რომლებსაც ოქროს და ვერცხლის ფილების გარკვეული რაოდენობა ჰქონდათ, დაიწყეს ისეთი ადგილების ძებნა, სადაც მათ უსაფრთხოდ შეინახავდნენ. ისინი დიდი რაოდენობით აბარებდნენ ფილებს ოქრომჭედლებს, რომლებსაც შეეძლოთ ამ ძვირფასეულობის საიმედოდ შენახვა, ქვითრები, რომლებსაც ოქრომჭედლები გასცემდნენ, შეიძლება მივიჩნიოთ ქალაქის ფულის პირველ ფორმად. მყიდველისთვის რისკის ტოლფასი იქნებოდა, თუ ის, მხოლოდ იმიტომ, რომ გამყიდველისათვის გადაეხადა, ოქრომჭედლის სანყოფიდან თავის ოქროს ფულს გამოიტანდა. რატომ უნდა ჩაეგდო თავი საფრთხეში ასეთი მოქმედებით? გამყიდველსაც ხომ შემდეგ იმავე სანყოფიში მოუხდებდა მისი დაბრუნება და ამისთვის გარკვეული საფასურის გადახდაც მოუწევდა. განა უმჯობესი არ იქნებოდა, თუ მყიდველი გამყიდველს ქვითარს მისცემდა?

როდესაც გაჩნდა კომერციული ბანკები, რომლებმაც დაიწყეს მონეტებად მოჭრილი ფულის ანაბრებზე მიღება, ბანკირები ძალიან მალე მიხვდნენ, რომ შეეძლოთ იმ ფულის გარკვეული ნაწილი, რომელიც ანაბრებზე ჰქონდათ, სარგებლით გაესესხებინათ, რადგან ძალიან მცირე იყო იმის ალბათობა, რომ ამ დეპოზიტების მფლობელთა დიდი რაოდენობა ერთდროულად მივიდოდა ფულის გასატანად. უფრო მეტიც, რატომ უნდა მიეცათ სესხის ამღებთათვის ნამდვილი ოქროს ან ვერცხლის მონეტები, როცა ქვითრებიც ასევე კარგად და, შესაძლოა, უკეთესადაც შეასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას? ასე გაჩნდა ბანკნოტები, რომლებიც დღევანდელი ქალაქის ფულის უშუალო წინაპარია. ბანკნოტი იყო მხოლოდ და მხოლოდ ქალაქის ნაგლეჯი, რომელსაც ლამაზად გაფორმებულს ბეჭდავდნენ, რათა ყალბი ფულის მოჭრის შესაძლებლობა შეემცირებინათ. ამავე დროს მასზე მითითებული იყო ლითონის ფულის ის რაოდენობა, რომელსაც მფლობელი მის სანაცვლოდ მიიღებდა.

... ბანკნოტებამდე.

თუ თქვენს ხელთ არსებულ ქალაქის ფულს დახედავთ, ნახავთ, რომ ის აშშ-ის თორმეტი სარეზერვო ბანკიდან ერთ-ერთის მიერაა დაბეჭდილი. სანამ ამ ბანკნოტების დიზაინს შეცვლიდნენ, რაც 1990-იანი წლების ბოლოს მოხდა, პორტრეტის მარცხნივ მოთავსებულ მრგვალ ბეჭედზე ყოველთვის მითითებული იყო ერთ-ერთი ბანკის სახელი. ეს ის ბანკი იყო, რომელიც ამ ბანკნოტებს ბეჭდავდა. ძირითადი განსხვავება ზემოაღნიშნულ ბანკნოტებსა და იმ ქალაქის ფულის უმეტესობას შორის, რომელიც აშშ-ში (და მსოფლიოს სხვა ქვეყნებშიც) დაახლოებით 150 წლის წინ შეიქმნა ისაა, რომ ახლა უკვე გაჩნდა ტენდენცია, ფული ექსკლუზიურად სახელმწიფოს მიერ რეგულირებადი ბანკების მიერ იბეჭდებოდეს და ისინი არ ჰპირდებიან რაიმეს სანაცვლოდ მის მფლობელს.

მითი დეკრეტული ქალაქის ფულის შესახებ

დღესდღეობით ცოტაა ის ადამიანები, რომლებიც დიდ აღშფოთებას გამოთქვამენ იმის გამო, რომ ქვეყნის მთავრობამ ჩვენი ფული უბრალო დეკრეტულ ფულად აქცია. ჩვენს ხელთ არსებული ქალაქის ფული სინამდვილეში არ წარმოადგენს რეალურ ფულს. ის მხოლოდ და მხოლოდ ქალაქია, რომელსაც მთავრობამ თვითნებური მოქმედების საფუძველზე ფულის ფუნქცია მიანიჭა. ძველი ბანკნოტი, რომელსაც კერძო პირები ბეჭდავდნენ, არ იყო უბრალოდ ქარაღის ფული, რადგან ვერცხლის ან ოქროს მისაღებად განკუთვნილ ქვითარს წარმოადგენდა და მისი ღირებულების საფუძველს სწორედ ოქრო ან ვერცხლი განსაზღვრავდა. ადამიანები, რომლებიც პროტესტს გამოთქვამდნენ ახალი ბანკნოტების დეკრეტულ ქალაქის ფულად ქცევის გამო, მთავრობის ამ საქციელს აფასებდნენ, როგორც ძალაუფლების ბოროტად გამოყენებას და თვლიდნენ, რომ ეს იყო თაღლითობა, რომელმაც მთავრობას გამდიდრების საშუალება მისცა, მიუხედავად იმისა, რომ რაც უფრო მეტი ბანკნოტი იბეჭდება, მით უფრო ნაკლებია მოქალაქეთა ხელთ არსებული ფულის ღირებულება.

ფულის უმნიშვნელოვანესი თვისება აღიარებაა.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს არგუმენტი ნაწილობრივ სიმართლეს შეესაბამება, ის, ამავე დროს გაუგებარს ხდის ფულის უმთავრეს ბუნებას. არავის, მათ შორის ძლიერ მთავრობასაც კი, არ ძალუძს, ფულად გარდაქმნას რაიმე ფულად უბრალო დეკრეტის საშუალებით. ფულად შეიძლება გარდაიქმნას მხოლოდ ისეთი რამ, რასაც ადამიანები მისაღებად მიიჩნევენ და რასაც ისინი გაცვლის საშუალებად იყენებენ. ფედერალური სარეზერვო ბანკის მიერ დაბეჭდილი ბანკნოტები იმიტომ კი არაა აშშ-ის ფული, რომ მას ასეთად მთავრობა აცხადებს, არამედ იმიტომ, რომ აშშ-ის მოსახლეობა შესაძლებლად თვლის, მიიჩნიოს ის გადახ-

დის საშუალებად როგორც სხვადასხვა საქონლის გაყიდვის, ისე ვალების გასტუმრების პროცესში. მთელი მსოფლიოს ხელისუფალნი მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ, თუ ქალაქის ფულის მეტისმეტად დიდ რაოდენობას დაბეჭდავენ, მოქალაქეები აღარ ენდობიან მას და რალაც სხვას, უმეტეს შემთხვევაში, აშშ-ის ფედერალური სარეზერვო ბანკის მიერ დაბეჭდილ ბანკნოტებს მიანიჭებენ უპირატესობას. შედეგად მოხდება ის, რომ მათ ქვეყანაში გაცვლის საშუალებად სწორედ აშშ დოლარი იქცევა.

მთავრობას აქვს გარკვეული ძალაუფლება საიმისოდ, რომ ქალაქის ფული მისაღები გახადოს და გამოაყენებინოს კიდევ მოსახლეობას. მაგალითად, მას შეუძლია შეჰპირდეს მოსახლეობას, რომ გადასახდების ასაკრეფად მიიღებს საკუთარ ბანკნოტებს. ნებისმიერი რამ, რაც შეიძლება გამოყენებულ იქნას როგორც საგადასახადო ანგარიშსწორების საშუალება, ავტომატურად მისაღები ხდება ყველასათვის. ასევე მთავრობას შეუძლია (და ზოგიერთ ქვეყანაში აკეთებს კიდევ ამას) უკანონოდ გამოაცხადოს საკუთარი ბანკნოტების გარდა ნებისმიერი სხვა ფულის გამოყენება და კანონის დამრღვევთა მიმართ მნიშვნელოვანი ჯარიმებიც დაანესოს. მაგრამ არსებითი მაინც ისაა, რომ ის, რაც გაცვლის საშუალებად უნდა იქცეს, მისაღები უნდა იყოს მოსახლეობისთვის. სწორედ ესაა უაღრესად აუცილებელი და სრულიად საკმარისი პირობა. შეუხედავი, გაცრეცილი, მეღვინით მოთხვრილი მწვანე ქალაქის პატარა ნაგლეჯი, რომელზეც გამოსახულია ენდრიუ ჯექსონის პორტრეტი, მისაღები იქნება აშშ-ის მთელ ტერიტორიაზე, რადგან ყველამ დანამდვილებით იცის, რომ მას აშშ-ის ნებისმიერ კუთხეში მიიღებენ.

ნუთუ მართლა ასე მარტივია ყველაფერი? ჩავატაროთ პატარა ექსპერიმენტი. დავუშვათ, „მაკდონალდის“ მფლობელებმა გასცეს განკარგულება, რომ მათი საქონლით მოვაჭრე ყველა პირმა ხურდის დასაბრუნებლად რეგულარული მონეტისა და ვალუტის გარდა „მაკდონალდის“ საქონლის შესაძენი ქვითარიც გამოიყენოს. რა თქმა უნდა, არჩევანი, თუ რომელ მათგანს მიიღებს ხურდაში, მომხმარებელმა უნდა გააკეთოს. აღნიშნული ქვითრის ღირებულება ერთ დოლარს უნდა უდრიდეს. ეს იქნება საგულდაგულოდ დაბეჭდილი ქალაქის ფურცელი, რომლის განაღდება მაკდონალდის საფირმო კერძით მოხდება. ბევრი მომხმარებელი სწორედ აღნიშნული ქვითრის აღებას ამჯობინებს, რადგან იცის, რომ სანაცვლოდ შეძლებს იმ საფირმო კერძის შეძენას, რომლის ღირებულებაც ერთ დოლარს აღემატება. ზემოაღნიშნული ქვითრის მიმოქცევა, შესაძლოა, შემდგომში აღარ შემოიფარგლოს მხოლოდ „მაკდონალდის“ ქსელით. წარმოიდგინეთ, რომ ხშირად სადილობთ „მაკდონალდსში“, მე კი თქვენი ხუთი დოლარი მმართველს. თუ ამ ხუთი დოლარის ნაცვლად „მაკდონალდის“ ხუთ ქვითარს შემოგთავაზებთ, თქვენ, შესაძლოა, დათანხმდეთ, მაგრამ რა მოხდებოდა იმ შემთხვევაში, თუ სახლისკენ მიმავალი ბენზინგასამართი სადგურის მეპატრონე არ ისურვებდა, ხუთი დოლარის ნაცვლად „მაკდონალდის“ ხუთი ქვითრის აღებას? განა შემდგომში ვერ შეძლებდა ამ ქვითრებით ფოსტალიონის შრომის ანაზღაურებას? ასეთ ვითარებაში „მაკდონალდის“ ქვითარი გაცვლის საშუალების ფუნქციას შეასრულებდა.

ისინი, ვინც სასტიკად ეწინააღმდეგებიან ქალაქის ფულის მოჭრას, მაშინვე იმ არგუმენტს მოიშველიებენ, რომ „მაკდონალდის“ ქვითარი არ არის დეკრეტული ფული. რადგან მისი განაღდება „რეალური“ ღირებულების მქონე საქონლით შეიძლება. მაგრამ, მოდით, სულ ერთი წუთით თქვენი წარმოსახვა ცოტა მეტად გავააქტიუროთ. წარმოიდგინეთ, რომ „მაკდონალდის“ ქვითრების ბეჭდვა წლობით გრძელდებოდა და მათი რაოდენობაც საკმაოდ იზრდებოდა, წარმოიდგინეთ, რომ „მაკდონალდის“ არასოდეს უთქვამს უარი თავის ვალდებულებაზე და მოთხოვნისთანავე ქვითრის სანაცვლოდ საფირმო კერძს გასცემდა. ამიტომ აღნიშნულმა ქვითრებმა საყოველთაო ნდობა მოიპოვეს. წარმოიდგინეთ ისიც, რომ მთელი ამ ხნის მანძილზე აშშ დოლარის მსყიდველობითი უნარი მცირდებოდა. ზოგიერთი დოლარს „მაკდონალდის“ ქვითარს ამჯობინებდნენ, რადგან ფიქრობდნენ, რომ დროთა განმავლობაში ეს ქვითარი უკეთ შეინარჩუნებდა ღირებულებას. მათი გარკვეული ნაწილი შეიძლება ვეგეტარიანელებიც ყოფილიყვნენ, რომელთაც არასოდეს გაუჩნდებოდათ „მაკდონალდის“ საფირმო კერძის შეძენის სურვილი. მიუხედავად ამისა, მათ ეცოდინებოდათ, რომ ის მისაღები იყო სხვებისთვის, ამიტომ „მაკდონალდის“ ქვითარი მათთვისაც მისაღები იქნებოდა. განა არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე „მაკდონალდის“ ქვითარი მიმოქცევაში იბრუნებდა და გაცვლის საშუალებად იქცეოდა? ხალხი მას გაცვლის საშუალებად აღიარებდა და აღარც კი დააკავშირებდა იმ საფირმო კერძთან, რომელიც თავდაპირველად მის „საფუძველს“ წარმოადგენდა.

როგორ გადაიქცევა თამასუქი ფულად.

თუ მოვლენების ასეთი განვითარება სრულიად დაუფერებლად მიგაჩნიათ – და უნდა ვაღიაროთ, რომ ის მართლაც მეტად უჩვეულოა – მაშინ შეამოწმეთ, რამდენად სარწმუნო შეიძლება აღმოჩნდეს იგი. ისევ წარმოსახვას მოუხმეთ. წარმოიდგინეთ, რომ თქვენს მეგობარს სესხად ოც დოლარს სთხოვთ იმისათვის, რომ იყ-

იდრთ ახალი რომანი, რომელიც ეს-ესაა გამოქვეყნდა. ის მზადაა, გასესხოთ ფული, მაგრამ აღმოჩნდება, რომ იმ დროს თან არ აქვს საჭირო თანხა. ამიტომ ის გამოგინერთ თამასუქს და ხელს მოაწერს. თქვენ მიდიხართ უნივერსიტეტის წიგნის მაღაზიაში, ირჩევთ წიგნს, რომლის შეძენაც გსურდათ და აწვდით მოლარეს თქვენი მეგობრის მიერ გამოწერილ თამასუქს. მოლარე დახედავს მას, იცნობს თქვენი მეგობრის ხელმოწერას, რეკავს ვაჭრობის განყოფილებაში, თამასუქს სალაროში დებს და ხურდას განვდით. სხვა მომხმარებელი აწვდის მას ორმოცდაათი დოლარის ბანკოტს ათდოლარიანი საქონლის შესაძენად. მოლარე ეუბნება: „მე მხოლოდ ერთი დოლარი და ოცი ცენტი მაქვს, ხომ არ მიიღებთ ამას? და უჩვენებს თქვენი მეგობრის თამასუქს. მომხმარებელიც, მოლარის მსგავსად, იცნობს ხელმოწერას, იცის, რომ თქვენი მეგობარი მდიდარი და, ამავე დროს ღირსეული ადამიანია და პასუხობს: „რა თქმა უნდა, მივიღებ“. თამასუქის მიმოქცევაში ყოფნა შეიძლება გაგრძელდეს განუსაზღვრელი ვადით, სანამ ის ადამიანები, რომლებსაც მას წარუდგენენ, შეიცნობენ თქვენი მეგობრის ხელმოწერას, მისი პიროვნების შესახებ გარკვეული წარმოდგენა ექნებათ და მის მიმართ ნდობით იქნებიან გამსჭვალულნი. თუ ეს თამასუქი დროს გაუძლებს და საზოგადოება მას მიმოქცევაში დატოვებს წლების მანძილზე სრულიად შესაძლებელია, რომ ის საზოგადოებისათვის მისაღები გახდეს. ამის მიზეზი უბრალო რამ იქნება, კერძოდ, - ყველას ცოდნა, რომ ის ნებისმიერი ადამიანისთვისაა მისაღები. ეს შეიძლება თქვენი მეგობრის გარდაცვალების შემდეგ დიდი ხნის მანძილზეც კი გაგრძელდეს. საკითხავია, ხომ არ შექმნა თქვენმა მეგობარმა გარკვეული სახის ქალაქის ფული? მან მოახერხა ფულის შექმნა, მაგრამ არა თვითნებურად. აქ გადამწყვეტი როლი ნდობის ფაქტორმა შეასრულა და ამით მისაღები გახდა ის ქალაქის ფული, რომლის არსებობასაც სწორედ მან მისცა დასაბამი.

ფული დღეს

ყოველივე ეს ჩაფიქრებულთა, როგორც პრელუდია ჭეშმარიტი და მეტად მნიშვნელოვანი მოსაზრების დამტკიცებისთვის: ის, რაც დღეს ჩვენთვის გაცვლის საშუალებაა, თითქმის მთლიანად შედგება იმ დანესებულებათა საფინანსო აქტივებისაგან, რომლებსაც ხალხის ნდობა აქვთ მოპოვებული.

რა არის დღეს გაცვლის საშუალება აშშ-ში? ფულზე ფიქრისას ადამიანების უმეტესობა უმაღლეს ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებად წოდებულ მწვანე ქალაქის ფურცლებს და სხვადასხვა ზომისა თუ ფერის მონეტებს წარმოიდგენს. ეკონომისტები აერთიანებენ ყოველივე ამას და ფულის მიწოდების ნაღდი ფულის კომპონენტს უწოდებენ. ფედერალური სარეზერვო ბანკის მიერ გამოშვებული ბანკნოტები ამავე ბანკის საფინანსო აქტივები ან, თუ საბუღალტრო ტერმინს ვიხმართ, მისი ვალდებულებებია. თავდაპირველად, როცა ფედერალური სარეზერვო ბანკები დაარსდა, მათი ბანკნოტები მიიღეს, რადგან იქ მითითებული იყო, რომ მფლობელი მოთხოვნისთანავე მიიღებდა „კანონიერ ფულს“. მაგრამ არც არავის შეუშინებია და არც არავინ შემფოთებულა, როცა აღნიშნული ბანკნოტებიდან გაქრა ეს სიტყვები. ამის მიზეზი კი ის იყო, რომ იმ დროისთვის თავად ბანკნოტები იქცნენ „კანონიერ ფულად“.

რას ვიყენებთ: ბანკნოტებს თუ უვადო ანგარიშებს.

სხვა რა გამოიყენება ჩვენს მიერ გაცვლის საშუალებად? გაცვლის ყველაზე გავრცელებული საშუალებაა არა ნაღდი ფული, არამედ უვადო ანაბრები - საფინანსო დანესებულებებში მოთავსებული ანაბრები, რომელთა სხვებისთვის გადაცემა შესაძლებელია ქვითრის გამოწერის გზით. უვადო ანაბრების ყველაზე ცნობილი სახეობაა კომერციულ ან სახელმწიფო ბანკში ჩვეულებრივ მიმდინარე ანგარიშზე მოთავსებული ფული. ბანკირები მას მოთხოვნამდე ანაბრებს უწოდებენ, რადგან მისი გამოტანა შესაძლებელია მოთხოვნისთანავე. ეს ანაბრები ასევე იმ ბანკების საფინანსო აქტივებს ან ვალდებულებებს წარმოადგენს, რომლებშიც ინახება ზემოხსენებული ანაბრები. თქვენი მიმდინარე ანგარიშის საფუძველზე ბანკს თქვენი ფული მართებს. ამერიკაში, როგორც ბიზნესმენები, ისე ოჯახებიც გადასახადების უმეტეს ნაწილს ქვითრის საშუალებით იხდიან, ე.ი. ამცნობენ თავიანთ ბანკებს, რომ გააუქმოს ფულის გარკვეულ რაოდენობაზე მათ მიმართ აღებული ვალდებულება და ეს ვალდებულება იკისროს იმათ მიმართ, ვის სახელზეცაა ჩეკი გამოწერილი.

ძალიან ხშირია შემთხვევები, როდესაც სტუდენტებს თავდაპირველად უჭირთ იმის გაცნობიერება, რომ უვადო ანაბრები ნამდვილი ფულია, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით. ისინი ნაღდი ფულითაც იოლად გადაიან ფონს. როცა ისინი ქვითარს იღებენ, მას ანაღდებენ, ე.ი. ქვითრის სანაცვლოდ ნაღდი ფულს იღებენ და შემდეგ სწორედ მას ხარჯავენ. მაგრამ ის, რაც დამახასიათებელია სტუდენტებისათვის, არავითარ შემთხვევაში არაა ტიპური კომერციული ფირმების, სახელმწიფო ორგანიზაციებისა და საოჯახო

მეურნეობებისათვის. იმ გაცვლების უმეტესობა, რომელთა საფუძველიც დოლარია, ხორციელდება უვადო ანაბრების საშუალებით. მყიდველები მითითებას აძლევენ თავიანთ ბანკებს, რომ მათ ანაბრებზე არსებული თანხის გარკვეული ნაწილი გადაურიცხონ გამყიდველს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ისინი გამონერენ ქვითარს, გამყიდველები, როგორც წესი, ქვითარს კი არ ანაღებენ, არამედ მის დეპონირებას ახდენენ. ისინი განკარგულებას აძლევენ თავიანთ ბანკებს, რომ მათ საკუთრებაში გააფორმონ ის, რისი ტრანსფერიც ქვითარის გამომწერის მიერ იყო ნაბრძანები. ვალუტა ხელიდან ხელში არ გადადის. ბანკი, რომელშიც დეპონირებულია ქვითარი, აკეთებს ჩანაწერს თავის წიგნებში, ხოლო ის ბანკი, რომლისთვისაც გამომწერილია ჩეკი, აკეთებს იმავე ძალის, მაგრამ საპირისპირო ნიშნის მქონე ჩანაწერს თავის წიგნებში.

ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებსა და უვადო ანაბრებს, გარდა იმისა, რომ გაცვლა თითქმის მთლიანად მათი საშუალებით ხორციელდება, ისიც აქვთ საერთო, რომ ძირითადად სანდო დანესებულებათა ვალდებულებებს წარმოადგენენ. რატომაა ეს ასე მნიშვნელოვანი? იმიტომ, რომ ამგვარად იწყება ისეთი რთული პროცესი, როგორცაა საზოგადოებაში არსებული ფულის რაოდენობის კონტროლი. ფულის რაოდენობა შეიძლება გაიზარდოს იმ დანესებულების მიერ, რომელიც შეიძლება მოსახლეობის დარწმუნებას, რომ მისი ვალდებულებები სანდოა და მასთან ფულის შენახვაც სარფიანი იქნება. როგორც კერძო, ისე საზოგადოებრივ დანესებულებებს, რომლებსაც შეუძლიათ ამის გაკეთება, ფულის შექმნის შესაძლებლობაც გააჩნიათ.

ფულის შექმნა

მოდით ვნახოთ, როგორ ხდება ეს. წარმოიდგინეთ, რომ პირველმა ბანკმა დააკმაყოფილა თქვენი განცხადება ხუთასი დოლარის კრედიტის აღების შესახებ. ბანკის მოხელე, რომელიც სესხის გაცემაზე აგებს პასუხს, შეადგენს საანაბრო დოკუმენტს თქვენს სახელზე, რომელშიც მიუთითებს თანხას ხუთასი დოლარის ოდენობით, დაწერს თავის ინიციალებს და აღნიშნულ დოკუმენტს გადასცემს მოლარეს, რომელიც შემდეგ დამატებითი ხუთასი დოლარის კრედიტს თქვენს მიმდინარე ანგარიშზე გადაიტანს. მოთხოვნამდე ანაბრის საერთო რაოდენობა მაშინვე ხუთასი დოლარით გაიზარდება. გარდა ამისა, ასევე გაიზარდება ფულის მასაც.

იმ ხუთას დოლარს, რომელსაც სესხად გაძლევთ, ბანკი არ ხსნის სხვისი ანგარიშიდან, როგორც ფიქრობენ ეჭვი ნუ შეგეპარებათ, რომ თუ ასე მოხდება, პიროვნება, ვისი ანგარიშიდანაც ფულს ხსნიდნენ, აუცილებლად იჩივლებს, ბანკმა შექმნა ის ხუთასი დოლარი, რომელიც თქვენ გასესხათ.

მაგრამ ახლა ვცადოთ იმის დადგენა, ნამდვილად ფულია თუ არა ეს ხუთასი დოლარი. დავუშვათ, ეს ფული კომპიუტერის საყიდლად ისესხეთ. თუ წახვალთ მაღაზიაში და გამონერთ ხუთასი დოლარის ქვითარს, მაღაზიის თანამშრომლები სიამოვნებით გაგატანენ იმ კომპიუტერს, რომლის შეძენაც გსურდათ. ეს კი ამტკიცებს, რომ თქვენი ანაბარი ნამდვილად ფულია. შემდეგ მარაზიის საფინანსო განყოფილების წარმომადგენელი წაიღებს თქვენს ქვითარს იმ ბანკში, რომელშიც ამ მაღაზიას ანგარიში აქვს გახსნილი და მის დეპონირებას მოახდენს, სამაგიეროდ კი თავის უვადო ანაბარზე მიიღებს დამატებითი ხუთასი დოლარის კრედიტს. ბანკი, რომელშიც ამ მაღაზიას ანგარიში აქვს გახსნილი გადაგზავნის ქვითარს ფედერალური სარეზერვო ბანკის იმ განყოფილებაში, რომელშიც ჩეკით ანგარიშსწორება წარმოებს. ბანკს, რომელიც მაღაზიას ემსახურება და რომელსაც გარკვეული თანხა აქვს ანაბარზე ოლქის ფედერალურ სარეზერვო ბანკში იქ, დაემატება ხუთასი დოლარის კრედიტი. თქვენს ბანკს კი საანაბრო ანგარიშიდან ხუთასი დოლარის მოხსნა მოუხდება. შემდეგ ფედერალური სარეზერვო ბანკი გადაგზავნის ქვითარს თქვენს ბანკში, ეს უკანასკნელი კი გააუქმებს თქვენს მიმართ თავის ვალდებულებას - იმ ხუთას დოლარს, რომელიც ცოტა ხნით ადრე კრედიტით თქვენს ანგარიშზე მოათავსა. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ როცა მსგავსი რამ ხდება, მიმოქცევაში არსებული ფულის საერთო რაოდენობა არ მცირდება, რადგან ის ხუთასი დოლარი, რომელიც თქვენმა ბანკმა შექმნა, ისევ არსებობს — ამჟამად კომპიუტერების მაღაზიის მიმდინარე ანგარიშზე.

რატომ ისურვა ბანკმა თქვენთვის ხუთასი დოლარის შექმნა? იმიტომ, რომ თქვენ მას მიეცით თქვენი თამასუქი, რაც სრულიად სარწმუნო პირობაა იმისა, რომ მომავლის გარკვეულ პერიოდში თქვენ, ხუთასი დოლარის გარდა, პროცენტსაც გადაუხდით ბანკს. როგორ მოხდა, რომ ბანკმა შეძლო თქვენთვის ხუთასი დოლარის შექმნა? მიზეზი ისაა, რომ მოსახლეობა მზადაა, ირწმუნოს მოთხოვნამდე მისი ანაბრის ვალდებულება და ის გაცვლის საშუალებად გამოიყენოს. კომერციული ბანკი იმ კერძო დანესებულების საუკეთესო მაგალითია, რომელსაც შესწევს უნარი დაარწმუნოს ხალხი, რომ მისი ვალდებულებები სანდოა და დაიყოლიოს მასთან აქტიურ თანამშრომლობაზე. ესაა ის, რაც კეთდება ფულის შესაქმნელად.

რა თქმა უნდა, ყოველზე ეს არცთუ ისე მარტივია, როგორ შთაბეჭდილებასაც ჩვენი მსჯელობა ტოვებს. შთაბეჭდილება კი ისეთი იქმნება, თითქოს სანყოფინა ფულის საჭრელი მანქანა იყოს მოთავსებული. ყველა ვისურვებდით, რომ გვექონოდა ფულის შექმნის შესაძლებლობა. ეს ბევრად უფრო იოლი იქნებოდა, ვიდრე მუშაობა მის საშოვნელად. როგორ ხდება, რომ ბანკები წარმატებით ართმევენ თავს იმ პრობლემას, რომელიც ჩვენთვის შეუძლებელია? თუ ყოველივე ეს სიმართლეს შეესაბამება, განა მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობა გამუდმებით არ უნდა იზრდებოდეს, სანამ სრულიად დაკარგავდეს თავის ღირებულებას? თუ ბანკებს ასეთი კარგი საქმის კეთება შეუძლიათ, განა მათ ოდესმე უნდა შეაჩერონ ეს საქმიანობა?

ისეთ საზოგადოებაში, სადაც ბანკის მიერ სესხის გაცემას საგულდაგულოდ არ არეგულირებს კანონი, ერთადერთი, რაც ზღუდავს ფულის განუსაზღვრელი რაოდენობით შექმნის პროცესს, არის ბანკის მიერ საზოგადოების ნდობის მოპოვების უნარი. ბანკს შეუძლია მხოლოდ იმ ხნის მანძილზე შექმნას ფული ვალდებულებათა გზით, ვიდრე ხალხს ამ ვალდებულებათა რწმენა ექნება, ანუ მანამ, სანამ ხალხს სჯერა, რომ ბანკს შეუძლია და მზადაა, გადაიხადოს ვალები, როცა კი მას ამას მოსთხოვენ. თუ ხალხს, რომელსაც მიმდინარე ანგარიშები ცალკეულ ბანკებში აქვს გახსნილი, ეჭვი გაუჩნდება, რომ ბანკი ვალებს მოთხოვნისთანავე ვერ გადაიხდის, ის აუცილებლად გადანყვეტს კუთვნილი თანხის დაბრუნებას (დაიმახსოვრეთ: თქვენი საბანკო ანაბარი წარმოადგენს ბანკის დავალიანებას, ანუ ვალს, რომელიც ბანკს თქვენი მართებს). მეანაბრები მიაწყდებიან ბანკებს და მოითხოვენ მათთვის ფულის დაბრუნებას. რა ფორმით? ეს იქნება რომელიმე სხვა, ოღონდ ისეთი დანესებულების ვალდებულება, რომლისაც ვერ კიდევ სჯერათ. მაგალითად, ასეთია ფედერალური სარეზერვო ბანკები. წარმოიდგინეთ, რომ მიმდინარე ანგარიშზე გაქვთ ზუსტად 237,28 დოლარი. თუ ერთ-ერთი მათგანი ხართ, ვინც ეჭვობს, რომ ბანკი ვალს ვერ გადაიხდის, 237,28 დოლარს გარდაქმნით ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებად, 25-ცენტისა და სამ თითო ცენტისა.

თქვენი მოქმედება არ შეცვლის მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობას, რადგან ფულის მიწოდებაში არ იგულისხმება ის ქალაქის ფული და მონეტები, რომლებიც საბანკო სისტემაში ინახება. როცა თქვენს მიმდინარე ანგარიშს დახურავთ, იმ ფულის რაოდენობა, რომელიც ინახება მოთხოვნამდე ანაბარზე, 237,28 დოლარით შემცირდება, ხოლო მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობა ამავე თანხით გაიზრდება. მაგრამ თქვენი და სხვა მეანაბრეთა მოქმედება იმ შემთხვევაში, თუ ყველა მათგანი ეჭვს შეიტანს ბანკის მზადყოფნასა და შესაძლებლობაში, რომ მოთხოვნისთანავე გადაიხადოს ვალები, დაცლის ბანკს იმ ნაღდი ფულისგან, რომელიც მას სეიფებში აქვს და აიძულებს, მიმართოს ოლქის ფედერალური სარეზერვო ბანკს დამატებითი მარაგის მისაღებად. ფედერალური სარეზერვო ბანკი ზუსტად იმავე პროცედურას გაიმეორებს, რასაც თქვენმა ბანკმა თქვენი სურვილის დაკმაყოფილების მიზნით მიმართა. მიანოდებს მას ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებს, რომლებსაც თქვენი ბანკი ითხოვს და ეკვივალენტური თანხით შეამცირებს იმ ანაბრების რაოდენობას, რომელიც თქვენს ბანკს ფედერალურ სარეზერვო ბანკში აქვს. თუ თქვენი ბანკის ანაბარი ფედერალურ სარეზერვო ბანკში საკმაოდ დიდი აღმოჩნდება, ის მიიღებს მთელ იმ ბანკნოტებს, რომლებიც სჭირდება დაეჭვებულ მეანაბრეთა მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად — ამ შემთხვევაში აღმოჩნდება, რომ მეანაბრები შეცდნენ და თქვენი ბანკი, ფაქტობრივად, საიმედოა. „შეტევა“ თქვენს ბანკზე დასრულდება. მაგრამ შეიძლება მოხდეს სხვაგვარადაც. თუ ბანკი თავის ანგარიშს ფედერალურ სარეზერვო ბანკში მანამ ამოწურავს, სანამ ყველა მეანაბრეს დააკმაყოფილებს, მეანაბრეთა ეჭვები გამართლდება და ბანკი გაკოტრდება.

გამოდის, რომ ის, რაც ზღვარს უდებს ბანკის მიერ ფულის განუსაზღვრელი რაოდენობით შექმნის პროცესს, არის ბანკის მიერ მეანაბრების ნდობის მოპოვების უნარი. ბანკმა უნდა შეძლოს კლიენტების დარწმუნება, რომ შესწევს უნარი პირველი მოთხოვნისთანავე გარდაქმნას საანაბრო დავალიანება ისეთი ფორმის ფულად, რომელსაც საზოგადოება უფრო ენდობა — ამ შემთხვევაში, ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებად. რაც უფრო მეტ ფულს ქმნის ბანკი, მით ნაკლებია შანსი, რომ ის შეძლებს დააკმაყოფილოს მეანაბრეთა მოთხოვნები. ამას სრულიად უბრალო მიზეზი განაპირობებს. ფულის შექმნის პროცესში იმატებს ბანკის დავალიანება, მაგრამ ეს ხდება იმ შემთხვევაში, თუ მისი მეანაბრები არ გადაუხდიან ამ ფულს იმ ხალხს, ვისაც ანაბრები სხვა ბანკებში აქვთ განთავსებული (თქვენ ასე მოიქცებით, როდესაც კომპიუტერი შეიძინეთ). მაგრამ ეს არ გახლავთ საუკეთესო გამოსავალი ბანკისთვის, რადგან თქვენ აუქმებთ, ხოლო ფედერალური სარეზერვო ბანკი ანაღდება თქვენს ქვითარს, როდესაც ფულს თქვენი საბანკო ანგარიშიდან ხსნის და მას იმ ბანკის ანგარიშზე ათავსებს, რომელთანაც თანამშრომლობს

კომპიუტერის მაღაზია. ეს ინვესტორს იმას, რომ თქვენი ბანკი კარგავს რეზერვებს, რომელთა გამოყენებასაც შეძლებდა, თუ მეანაბრეები თავიანთ კუთვნილ თანხებს მოითხოვდნენ. ბანკი, რომელსაც სურს, რომ მიიღოს სარგებელი კრედიტის გასაცემი ფულის შექმნის გზით, იმდენად არ უნდა გაიტაცოს დამატებითი შემოსავლის მიღების სურვილმა, რომ ყურადღება მოადუნოს ისეთი უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტორის მიმართ, როგორცაა მეანაბრეთა ნდობის შენარჩუნება.

ბანკების მუშაობის რეგულირება

იმისათვის, რომ ნათლად დაგვეჩვენა, თუ როგორ მუშაობს არარეგულირებადი საბანკო სისტემა, ჩვენ აღვწერეთ ის შეზღუდვები, რომლებიც ბანკის მიერ ფულის შექმნის პროცესს უკავშირდება. მაგრამ დღეს, ფაქტობრივ, მთელი მსოფლიოს საბანკო სისტემების რეგულირება ხორციელდება. აღნიშნული რეგულირების განხორციელება და ის ძირითადი შეზღუდვები, რომლებიც მოქმედებს ბანკების მიერ ფულის შექმნის პროცესზე, მჭიდროდაა დაკავშირებული კანონიერ სარეზერვო მოთხოვნასთან. ბანკების საანაბრო ვალდებულებები არ უნდა აღემატებოდეს მათ განკარგულებაში მყოფ რეზერვებს.

ჩვენ რამდენიმე გვერდი დავუთმეთ ფედერალური სარეზერვო ბანკების შესახებ საუბარს, მაგრამ მათი სათანადოდ განხილვისგან მაინც თავი შევიკავეთ. ახლა ამ ნაკლის გამოსწორების საშუალებაც გვეძლევა. ფედერალური სარეზერვო ბანკი არის შეერთებული შტატების ცენტრალური ბანკი, რომელიც შეიქმნა 1913 წელს კონგრესის დადგენილების საფუძველზე. მიუხედავად იმისა, რომ ტექნიკურად ამ ბანკის მფლობელები ის კომერციული ბანკები არიან, რომლებიც მის წევრებად ითვლებიან, ფედერალური ბანკი, ფაქტობრივად, მაინც სახელმწიფო ორგანიზაციაა. მის ხელმძღვანელობას, რომელიც ვაშინგტონში იმყოფება, სენატის რეკომენდაციისა და თანხმობის საფუძველზე ნიშნავს აშშ-ის პრეზიდენტი. ცენტრალური ბანკის ხელმძღვანელობა აკონტროლებს იმ თორმეტი ბანკის საქმიანობას, რომლებიც ზემოხსენებულ საბანკო სისტემას ქმნიან. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ არსებობს თორმეტი ცენტრალური ბანკი, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არაა. ესაა მემკვიდრეობა, რომელიც იმ დროიდან მივიღეთ, როცა ქვეყნის მოსახლეობა ეჭვის თვალთ უყურებდა აშშ-ის აღმოსავლეთ ნაწილისა და უოლ სტრიტის ბინადართ და საერთოდ ყველას, ვინც ზოლებიან შარვალსა და პიჯაკს ატარებდა. ამ ეჭვების გაქარწყლების მიზნით ბანკები გაიხსნა ქვეყნის სხვადასხვა ტერიტორიაზე, მაგრამ, ფაქტობრივად, ფედერალური სარეზერვო ბანკი ერთიანი ბანკია (ფილიალებით), ყოველ შემთხვევაში, 1930-იანი წლების შემდეგ მაინც, როცა კონგრესმა საკანონმდებლო ცვლილებები განახორციელა. ამ თორმეტი საოლქო საბანკო ფილიალის შესაძლებლობები დიდია და დამოკიდებული იმ გავლენაზე, რომელიც მას შეუძლია მოახდინოს ფედერალური სარეზერვო სისტემის პოლიტიკის ჩამოყალიბებაზე თავისი აღმასრულებელი მოხელეებისა და ექსპერტების საშუალებით.

კომერციული ბანკების მიერ ფულის შექმნის უნარი შეზღუდულია მათი რეზერვების სიდიდით.

საკუთარი ძალაუფლების ნყალობით, ფ.ს.ს. შეუძლია დააკანონოს ბანკებისათვის რეზერვების აუცილებლობა (კონგრესის მიერ დადგენილ ფარგლებში). გარდა ამისა, საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ იმ ძალაუფლების შემწეობით, რომლითაც ის უფლებამოსილია გაზარდოს ან შემაციროს დოლარის რაოდენობა რეზერვებში, ფედერალური სარეზერვო სისტემა ზღუდავს სესხების გაცემას კომერციულ საბანკო სისტემაში და, ამდენად, ზღუდავს ფულის შექმნის პროცესსაც. ფედერალური სარეზერვო სისტემის გადასაწყვეტია ისიც, თუ რა შეიძლება იქნას მიჩნეული კანონიერ რეზერვებად. 1960 წლიდან ესაა ბანკების სეიფებში მოთავსებული ნაღდი ფული და ის ანაბრები, რომლებიც კომერციულ ბანკებს თავად აქვთ თავიანთი ოლქების ფედერალურ სარეზერვო ბანკებში.

შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სავსებით მართალი იყავით, როდესაც ეჭვი შეიტანეთ კერძო ბანკების მიერ ფულის განუსაზღვრელი რაოდენობით შექმნის შესაძლებლობებში. ბანკების ასეთ საქმიანობას, პირველ ყოვლისა, ხელს უშლის ის, რომ ბანკირები იძულებულნი არიან მოძებნონ ადამიანები, რომლებიც თანახმანი იქნებიან ისესხონ იმ პირობით, რომელსაც ბანკი სთავაზობს მათ. გარდა ამისა, მათ უნდა შეძლონ ბანკის ხელმძღვანელების დანრმუნებაც, რომ სესხს აღნიშნული პირობის მიხედვით გადაიხდიან. მეორე მიზეზი, რომელიც ხელს უშლის ფულის უსაზღვრო რაოდენობით შექმნას, არის ის, რომ ბანკი ვალდებულია დაემორჩილოს სარეზერვო შეზღუდვებს. იგულისხმება ის შეზღუდვები, რომლებსაც მთავრობა იყენებს ბანკების მიერ კრედიტების გაცემისა და, ამდენად, ფულის შექმნის პროცესის გასაკონტროლებლად. ყოველი ბანკი ვალდებულია, ჰქონდეს კანონით განსაზღვრული რეზერვები. ბანკს მხოლოდ იმ

შემთხვევაში შეუძლია გასცეს ახალი კრედიტი და ამგვარად შექმნას ფული, თუ ფლობს თავისუფალ რეზერვებს — იგულისხმება იმ მინიმალურ რაოდენობაზე მეტი რეზერვი, რომლის ფლობასაც მას კანონი ავალდებს. ფედერალურ სარეზერვო ბანკს შეუძლია გაზარდოს ან შეამციროს საბანკო სისტემის რეზერვები. მას ასევე შეუძლია ალტერნატიულად გაზარდოს ან შეამციროს საბანკო სისტემის რეზერვები. მას ასევე შეუძლია ალტერნატიულად გაზარდოს ან შეამციროს იმ საერთო საანაბრო დავალიანებათა პროცენტი, რომლებიც ბანკებს უნდა ჰქონდეთ რეზერვების სახით.

საბანკო რეზერვები ერთგვარად ზღუდავს მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობის გაზრდის პროცესს. მაგრამ ამას ბევრი არაფერი ან სრულიად არაფერი აქვს საერთო იმ საყოველთაო წარმოდგენასთან, რომელიც ხალხს შექმნილი აქვს სარეზერვო ფონდის შესახებ. იგულისხმება შეხედულება, რომ სარეზერვო ფონდი არის ის, რასაც უნდა მიმართონ საგანგებო შემთხვევაში. დღესდღეობით რეზერვები ფაქტობრივად არ ასრულებს მნიშვნელოვან სარეზერვო ფუნქციას ზემოხსენებული მნიშვნელობით. ამჟამად რეზერვების აუცილებლობა ძირითადად განპირობებულია იმით, რომ კანონიერად შეიზღუდოს კომერციული საბანკო სისტემის მიერ ფულის მარაგის გაზრდის შესაძლებლობები.

შეიძლება იკითხოთ, ხომ არაა აუცილებელი, რომ ბანკს ჰქონდეს რეზერვები იმ შემთხვევისათვის, თუ მენაბრეები „მიანყებებიან“ მას ფულის გასატანად. ასეთ ვითარებაში, თუ მენაბრე მოულოდნელად, დაკარგავს ბანკისადმი რწმენას და ანგარიშის დახურვასა და ფულის გატანას შეეცდება, ბანკი ვერ შეძლებს ვალების დროულად გადახდას, ის დაიხურება, ხოლო კლიენტების ანაბრები გაუფასურდება. თუ ეს მოხდება, რწმენის დაკარგვა შეიძლება სხვა ბანკებზეც გავრცელდეს. ეს კი საბანკო სისტემის დიდ ნაწილს დააზარალებს.

მსგავსი ფინანსური პანიკა აშშ-ში, ფაქტობრივად, 1930-იანი წლების შემდეგ არ ყოფილა. ამის მიზეზს კი ბევრი არაფერი აქვს საერთო საბანკო რეზერვების რაოდენობასთან. ბანკების ფინანსური პრობლემების შესახებ ჭორები დღესაც ვრცელდება, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, კლიენტები მაინც არ გარბიან ბანკებში ანაბრების გამოსატანად, რადგან დღეს მათი ანაბრები დაზღვეულია ანაბრების დაზღვევის ფედერალური კორპორაციის (აფფკ) მიერ. თუ რაიმე მიზეზების გამო ბანკი დაიხურება, მენაბრეებმა იციან, რომ ანაბრების დაზღვევის ფედერალური სახელმწიფო სისტემა რამდენიმე დღეში აუნაზღაურებს მათ ფულს, როცა 1933 წელს აფფკ შეიქმნა, ზოგიერთი კრიტიკოსი აცხადებდა, რომ აჟიო (პრემიული დანამატი), რომელიც მან ბანკებს დააკისრა ანაბრების დასაზღვევად, იმდენად დაბალი იყო, რომ აფფკ აუცილებლად გაკოტრდებოდა, თუ ბანკების დახურვის შემთხვევაში მენაბრეებისთვის ფულის ანაზღაურებას შეეცდებოდა. მაგრამ, სწორედ აფფკ-ის არსებობამ დაუსვა წერტილი ბანკებზე ხალხის შეტევის შემთხვევებს. ხოლო მას შემდეგ, რაც ზემოაღნიშნული მოვლენები შეწყდა, ბანკები უკვე აღარ გაკოტრებულა, ყოველ შემთხვევაში ისე, როგორც ეს ადრე ხდებოდა. ამგვარად, აფფკ-ის აჟიოები საკმარისზე მეტიც კი აღმოჩნდა⁷ და აფფკ-ის დაარსება შეიძლება ჩაითვალოს იმ ერთადერთ უმნიშვნელოვანეს მასტაბილიზებელ ფულად რეფორმად, რომელიც 1930-იან წლებში გატარდა.

1930-იან წლებში ფედერალური სარეზერვო სისტემის მუშაობაში განხორციელებულმა გარდაქმნამ გავლენა იქონია რეალურ კრედიტებზეც. ფედერალური სარეზერვო სისტემა ახლა უკვე ნათლად აცნობიერებს იმას, რომ მისი მოვალეობაა უზრუნველყოს საბანკო სისტემა ნაღდი ფულით, იმ თანხისგან დამოუკიდებლად, რომელიც ბანკს რეზერვის სახით მოეპოვება. ამდენად, დღესდღეობით ბანკს უკვე შეუძლია დააკმაყოფილოს ნებისმიერი მოთხოვნა ნაღდ ფულზე, (რაოდენ დიდ თანხაზეც არ უნდა იყოს ლაპარაკი), ფედერალური სარეზერვო სისტემიდან დამატებითი ვალუტის მიღების გზით. თუ ბანკს მოუხდება მთელი თავისი რეზერვის დახარჯვა, ფედერალური სარეზერვო ბანკი უბრალოდ ასესხებს მას დამატებით რეზერვებს, პარალელურად კი მიიღებს ფასიანი ქაღალდების გარკვეულ რაოდენობას კრედიტის ამლები ბანკის აქტივებიდან. ბანკებს ეძლევათ პრივილეგია, რომ მიიღონ ფული, როცა დამატებით რეზერვებს კანონიერად ითხოვენ. ყოველივე ამის შედეგად საკრედიტო-ფულადი სისტემა ცვალებადი პირობების მიმართ უფრო მოქნილი, ხოლო კრიზისებისა და დროებითი წარუმატებლობის მიმართ უფრო გამძლე გახდა.

⁷ თუ სასიკეთოა ის, რომ მთავრობამ კომერციული ბანკების მენაბრეები დაზღვიოს დანაკარგის წინააღმდეგ, არც საკრედიტო-შემნახველ ორგანიზაციათა მენაბრეების დაზღვევა უნდა იყოს ურიტო. მაგრამ აღნიშნული დაზღვევა ერთ საყურადღებო პრობლემას წარმოშობს. კერძოდ, დაზღვევა არ აძლევს სტიმულს მენაბრეებს, რომ მათ თვალყურის ადევნონ იმ დაწესებულების საქმიანობას, რომელშიც ანაბრები აქვთ. მენაბრეთა გულგრილ დამოკიდებულებას ემატება მარეგულირებელი საბჭოს დაუდევარი ზედამხედველობაც, რომელსაც ხშირად კონგრესმენები აძლევენ ბიძგს, როცა ცდილობენ, ასიაშოვნონ ამომრჩევლებს. ყოველივე ეს საკრედიტო-შემნახველ ორგანიზაციათა დიდი დანაკარგების მიზეზი ხდება. ამ ორგანიზაციებში კი ძირითადად ამერიკელ გადასახადების გადამხდელთა მიერ შეტანილი თანხები ინახება. „ჩვენ“ ამის თაობაზე უკვე შევთანხმდით, როდესაც „ჩვენ“ დავიპირდით მოსახლეობას, რომ საკრედიტო-შემნახველ ორგანიზაციების დაზღვევის ფედერალური კორპორაცია დაფარავს ნებისმიერ დანაკარგს, რომელსაც მენაბრეები ამ ორგანიზაციებში განიცდიან.

რა შეგვიძლია ვთქვათ ოქროს შესახებ?

ხომ არ დაგვჩა ისეთი რამ, რასაც სათანადო ყურადღება არ დაგვთმეთ? თუ რეზერვები სინამდვილეში სულაც არ წარმოადგენს რეზერვებს, მაშინ რა არის ის, რაც ფულის ღირებულებას განსაზღვრავს? განა ფულის ღირებულებას არაფერი უნდა უზრუნველყოფდეს? რა როლს ასრულებს ამ კონტექსტში ოქრო?

მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ფულის ღირებულებას „უზრუნველყოფა“ სჭირდება, მეტად საინტერესო კითხვებს ბადებს. რა განსაზღვრავს ფულის ღირებულებას? რა განსაზღვრავს ამ ღირებულების განმსაზღვრელს? მაგრამ კითხვების მთელი ეს წყება არასწორადაა დასმული. ეკონომიკაში ღირებულება დეფიციტის შედეგია, დეფიციტს კი მოთხოვნა და შეზღუდული ხელმისაწვდომობა ქმნის. სრულიად ნათელია, როდის და რატომ არსებობს მოთხოვნა გარკვეული სახის ფულზე. იგი მაშინ ჩნდება, როდესაც შესაძლებელია ამ ფულის გამოყენება იმ ნივთების შესაძენად, რომლებიც ხალხს სჭირდება, ანუ როცა მას, ასე ვთქვათ, გაცვლის საშუალებად მიიჩნევენ. მედლის მეორე მხარე კი, რომელსაც შეზღუდული ხელმისაწვდომობა წარმოადგენს, ფედერალური სარეზერვო სისტემის კომპეტენციის სფეროა და მას, ავად თუ კარგად, ის ხალხი განაგებს, ვინც ფულის მეტ-ნაკლებად ეფექტიან მიმოქცევას არეგულირებს. ამდენად, არავითარი „უზრუნველყოფა“ არაა საჭირო. თუ მაინც ეჭვი ან შემოთქმება შეგიპყრობთ თქვენი ნაღდი ფულისა თუ მიმდინარე ანგარიშის ღირებულების თაობაზე, შეგიძლიათ „გაყიდოთ“ თქვენი ფული და ეჭვებიც მაშინვე გაქარწყლდება. თქვენ დაინახავთ, რომ სხვები სიამოვნებით მიიღებენ მას და სამაგიეროდ სხვა, გარკვეული ღირებულების მქონე საქონელს შემოგთავაზებენ.

ფულის ღირებულების შესანარჩუნებლად უმთავრეს ფაქტორს წარმოადგენს შეზღუდული ხელმისაწვდომობა და რწმენა, რომ მისი მიწოდება მომავალშიც შეზღუდული იქნება. ბუნებამ ოქრო იშვიათობად აქცია. ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ კი ანალოგიური იშვიათობად ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტები და უვადო ანაბრები უნდა აქციოს. მაგრამ საკმაოდ დიდი იმ ხალხის რაოდენობა, ვინც ბუნებას უფრო ენდობა, ვიდრე ცენტრალურ ბანკსა და მთავრობას. ამიტომ ზოგიერთებისათვის სასურველი იქნებოდა, თუ დავუბრუნდებოდათ ოქროს სტანდარტს, როცა ფულის ერთეულები, გარკვეული ფიქსირებული კურსის მიხედვით, ოქროზე გადაიცვლებოდა. თუმცა ხალხის ამ სურვილს არ განაპირობებს მოსაზრება, რომ ფულის ღირებულებას უზრუნველყოფა სჭირდება. ამას განაპირობებს ის, რომ ხალხი არ ენდობა სახელმწიფო სამსახურებს, რომლებსაც ფულის რეგულირება ევალებათ. თუ მთავრობას მოსთხოვენ, ხელი შეუწყოს უვადო ანაბრების კონვერტირებას ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებად, ხოლო ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებისას კი — დადგენილი კურსის მიხედვით — ოქროდ, მაშინ ოქროს რაოდენობა საკმაოდ შეზღუდავს მიმოქცევაში არსებული ფულის მასის გაზრდის შესაძლებლობებს.

ფაქტობრივად, ხშირია ვითარება, (განსაკუთრებით ომის პერიოდის), როცა მთავრობა განიცდის ცდუნებას, შექმნას დამატებითი ფული საკუთარი ხარჯების დასაფინანსებლად და არ მიმართოს ისეთ მტკივნეულ საშუალებას, როგორცაა გადასახადების დაუფარავი ზრდა. მთავრობა ყოველთვის ვერ უძლებს ცდუნებას. ამას კი, ჩვეულებრივ, მოჰყვება ინფლაცია. ეს მთავრობის მხრივ უფრო ფარული, მაგრამ ბევრად უფრო უსამართლო ხერხია, რომელსაც საკუთარი ხარჯების დასაფინანსებლად იყენებს. მაგრამ ოქროს სტანდარტთან დაბრუნების მოთხოვნა შეიძლება მხოლოდ სასონარკვეთილებით იყოს განპირობებული. თუ მთავრობა იმდენად უპასუხისმგებლოა, რომ მისთვის აღვირის ამოღება მხოლოდ ოქროს საშუალებითაა შესაძლებელი, ის ალბათ არც დაეთანხმება ოქროს სტანდარტს და, შესაძლოა, აღვირმაც კი ვერ შეძლოს მისი შეჩერება. ის უბრალოდ გამოაცხადებს საგანგებო მდგომარეობას და როცა კი მოისურვებს ოქროს სტანდარტებსაც მაშინვე გააუქმებს. უპასუხისმგებლო მთავრობის პრობლემა ძალიან მნიშვნელოვანია, მაგრამ ძნელი დასაჯერებელია, რომ ამ პრობლემას ოქროს სტანდარტთან დაბრუნება გადაჭრის. ასეა თუ ისე, რაკი მეტად მცირეა იმის ალბათობა, რომ უახლოეს მომავალში აშშ ოქროს სტანდარტს დაუბრუნდება, უნდა დავკმაყოფილდეთ არსებული სისტემით და ვეცადოთ, რომ სათანადოდ წარვმართოთ მისი მუშაობა.

ის, რაც შეიძლება შეიქმნას, შეიძლება გაქრეს კიდევ

საკითხი ჯერ კიდევ საჭიროებს შესწავლას. გაიხსენეთ ის ხუთასი დოლარი, რომელიც კომპიუტერის საყიდლად ბანკისგან ისესხეთ. როდესაც ბანკმა გასცა კრედიტი, მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობა ხუთასი დოლარით გაიზარდა. მაგრამ რა ხდება, როდესაც თქვენ სესხს აბრუნებთ?

წარმოიდგინეთ, რომ აგროვებთ ფულს და ამას აკეთებთ ან თქვენს მიმდინარე ანგარიშზე მოთხოვნამდე ანაბრის საშუალებით, ან ნაღდი ფულით, რომელსაც ყულაბაში ინახავთ. ასე იმიტომ იქცევით, რომ გსურთ, დათქმულ ვადაში გადაიხადოთ არა მარტო ძირითადი თანხა, არამედ საანაბრო პროცენტიც. როცა ეს დღე დგება, მიდიხართ ბანკში იმ ხუთას სამოცდათხუთმეტი დოლარით, რომელიც გმართებთ და რო-

მელიც ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტებით უნდა გადაიხადოთ. როცა ამ თანხას ბანკს გადასცემთ, მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობას აკლდება 575 დოლარი. დაიმახსოვრეთ, რომ ვალუტა ითვლება ფულად მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ, როცა ის საბანკო სისტემის გარეთაა.

1 (მილიარდი დოლარი)
(დეკემბრის თვის ყოველდღიური საშუალო მონაცემები)
წელი 1% ცვლილება წელი 1% ცვლილება

ცხრილი 16-1

წელი	M1	% ცვლილება	წელი	M1	% ცვლილება
1960	141	0,5	1980	409	6,8
1961	145	3,2	1981	437	6,8
1962	148	1,8	1982	475	8,7
1963	153	3,7	1983	521	9,8
1964	160	4,6	1984	552	5,9
1965	168	4,7	1985	620	12,3
1966	172	2,5	1986	724	16,9
1967	183	6,6	1987	750	3,5
1968	197	7,7	1988	787	5,0
1969	204	3,3	1989	794	0,9
1970	214	5,1	1990	826	4,0
1971	228	6,5	1991	897	8,7
1972	249	9,2	1992	1.025	14,2
1973	263	5,5	1993	1.130	10,2
1974	274	4,3	1994	1.151	1,8
1975	287	4,8	1995	1.129	-1,9
1976	306	6,6	1996	1.083	-4,1
1977	331	8,1	1997	1.076	-0,6
1978	358	8,2	1998	1.092	1,5
1979	383	6,8			

თუ რაც უფრო მოსალოდნელია, 575 დოლარი გაქვთ მიმდინარე ანგარიშზე, თქვენ გამოწერთ ამ თანხის ჩეკს ბანკის სახელზე. ბანკი გამოაკლებს 575 დოლარს თქვენი ანაბრის ბალანსს და ფულის მასა 575 დოლარით შემცირდება. ასე იქმნება ფული, როცა ბანკები გასცემენ სესხებს, და ასე ხდება მისი გაქრობა, როცა კლიენტები ვალებს აბრუნებენ. ამგვარად, მიმოქცევაში არსებული ფულის საერთო რაოდენობა იზრდება ნებისმიერ შემთხვევაში, როცა ბანკები ახალ კრედიტებს იმაზე უფრო სწრაფი ტემპით გასცემენ, ვიდრე აბრუნებენ ძველ საბანკო ვალებს. ფულის რაოდენობა კი მცირდება, როცა ძველი საბანკო ვალების გადახდა უფრო სწრაფად ხდება, ვიდრე ახალი სესხების გაცემა.

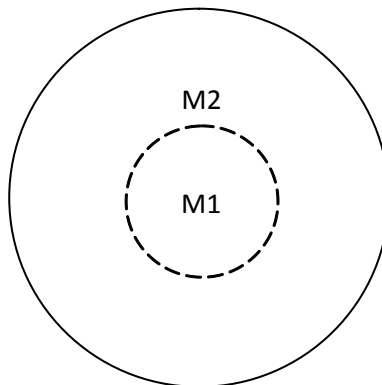
როგორია მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობა?

ფედერალური სარეზერვო ბანკი ახდენს მიმოქცევაში არსებული ფულის, მოთხოვნამდე ანაბრების, უვადო ანაბრებისა და სამგზავრო ჩეკების დაანგარიშებას. ესაა ფულის მასა ვიწრო გაგებით, და მას 1-ს ვუნოდებთ. 16-1 ცხრილი წარმოადგენს შეგიქმნით ამ თანხის მნიშვნელობაზე და თვალნათლივ დაგანახებთ, თუ როგორ იცვლებოდა ის წლების განმავლობაში. ეკონომიკაში ფულის რაოდენობის მერყეობა შესაძლებელია და ის მნიშვნელოვნად მერყეობს კიდევ. აღნიშნულ მერყეობას ყოველდღიური ხასიათი აქვს. ამიტომ ციფრები, ჩვეულებრივ გამოხატავს საშუალო სიდიდეებს დროის გარკვეულ პერიოდში. ციფრები, რომლებიც ამ ცხრილშია მოყვანილი, განასახიერებს მილიარდობით დოლარს და ყოველი წლის დეკემბრის თვის საშუალო დღიურ მაჩვენებლად გვევლინება. ასევე ნაჩვენებია ის პროცენტი, რომლითაც ფულის საერთო რაოდენობა გაიზარდა ან შემცირდა წინა წელთან შედარებით.

თუ ფულის მასას ვიწრო გაგებით ოფიციალურად 1 ეწოდება, შეიძლება გაჩნდეს ეჭვი, რომ არსებობს ფულის მასის უფრო ფართო გაგება, რომელიც შესაძლოა ცნობილი იყოს 2-ის სახელწოდებით. ეს მართლაც ასეა. 2 არის 1-ს პლუს ბანკებში 100000 დოლარზე ნაკლები თანხით განთავსებული არასაჩეკო ანა-

ბრები და ღია ტიპის საინვესტიციო ფონდების აქციები, რომლებიც დაფინანსებულია 50000 დოლარზე ნაკლები საწყისი ინვესტიციებით. 2 არის მცდელობა, დოლარებში გაიზომოს იმ აქტივების ღირებულება, რომლებიც საზოგადოებას ადვილად შეუძლია აქციოს გაცვლის საშუალებად, მაგალითად, ტელეფონით ბანკთან დაკავშირების გზით.

ცვლილებები 2-ისა და 1-ის ზომაში დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ფორმით სურს ხალხს საკუთარი ფულისა თუ ფულადი აქტივების შენახვა. თუ იმ 500 დოლარს, რომელიც ისესხეთ, თქვენი მიმდინარე ანგარიშიდან იმ ბანკის მოკლევადიან ანგარიშზე გადაიტანთ, საიდანაც ისესხეთ 1 შემცირდება 500 დოლარით, 2 კი უცვლელი დარჩება, რადგან ის შეიცავს ყველაფერს, რაც 1-ს შეადგენს. ხუთასი დოლარი, რომელიც მიმდინარე ანგარიშზეა ზუსტად ისევე შედის მთლიან 2-ში, როგორც შემნახველ ანგარიშზე განთავსებული 500 დოლარი. ასე რომ, ბანკის მიერ სესხების გაცემა ზრდის 1-ს. ხალხის სურვილი, რომ თავისი ფულადი აქტივების დიდი თუ მცირე ნაწილი შეინახოს მოთხოვნამდე ანაბრებზე ან შემნახველ ანაბრებზე, განსაზღვრავს სხვაობას 1-ისა და 2-ის ზრდის ტემპებს შორის.

არსებობს თუ არა 3? რა თქმა უნდა, არსებობს. 3 არის 2, რომელსაც ემატება 100000 დოლარზე მეტი თანხის ვადიანი ანაბრები, აქციები ფულის ბაზრის საერთო ფონდებში, რომლებიც საწყის ინვესტიციად 50000 ან მეტ დოლარს ითხოვენ, დოლარის ანაბრები, რომლებსაც ამერიკელები აშშ-ის ბანკების უცხოურ ფილიალებში ან კანადისა და დიდი ბრიტანეთის ბანკებში ინახავენ და შეთანხმებები ხელახალი შესყიდვების შესახებ, რომლებსაც საანაბრო დაწესებულებები გამოსცემენ. თუ არა გაქვთ ის, რაც ზემოთ ჩამოვთვალეთ, ამას არ ექნება დიდი მნიშვნელობა თქვენი მიზნებისათვის.

მაგრამ ზემოჩამოთვლილს დიდი მნიშვნელობა ექნება მათთვის, ვინც ფედერალურ სარეზერვო სისტემაშია და ყველა ამის დაანგარიშებას ახდენს იმ მიზნით, რომ ზუსტად გამოთვალოს, რა მნიშვნელობა ექნება მათ მომავალში. თუ იმ ფულის რაოდენობა, რომელსაც საზოგადოება ითხოვს, მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობაზე მეტია, ან თუ მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობა მასზე მოთხოვნას აღემატება, ასეთი არათანაფარდობა გამოიწვევს დიდ ცვლილებებს, რომლებსაც შეიძლება ინფლაცია ან რეცესია მოჰყვეს. რაკი 2 და 3 შეიძლება საკმაოდ სწრაფად და მცირე ხარჯებით გარდაქმნათ 1-ად, ამიტომ ფედერალური სარეზერვო სისტემის ოფიციალური პირები დაინტერესებულნი არიან, რომ თვალყური ადევნონ ყველა ამ მაჩვენებელს და მუდამ მზად იყვნენ იმისათვის, რომ სტიმული მისცენ საბანკო კრედიტის გაცემას და ფულის შექმნას იმ შემთხვევაში, თუ ეს ხელსაყრელი აღმოჩნდება. ასევე მათ შეუძლიათ შეანელონ ბანკის მიერ სესხის გაცემისა და ფულის შექმნის პროცესი, თუ მონაცემების საფუძველზე ამის საჭიროებას დაინახავენ.

ფედერალური სარეზერვო სისტემის ინსტრუმენტები

რას აკეთებს ფსს, როცა იქმნება იმის საჭიროება, რომ გაიზარდოს ან შემცირდეს ფულის მარაგი? უმნიშვნელოვანეს საშუალებას, რომელიც ამავე დროს ყველა პირობას ქმნის იმისათვის, რომ გამოყენებულ იქნას ნებისმიერი სხვა ინსტრუმენტი, წარმოადგენს უფლებამოსილება, რომელიც უზრუნველყოფს კანონიერი სარეზერვო მოთხოვნების დადგენას. სარეზერვო მოთხოვნებში ცვლილებებს ფსს-ს ხელმძღვანელობა ჩვეულებრივ განიხილავს, როგორც უხემ ხერხს, რომელიც არაა გამოსადეგი ისეთი ფაქიზი ქირურგიული საქმიანობისათვის, როგორსაც ფულადი სისტემის რეგულირება მოითხოვს.

როგორ კეთდება ეს? ძალიან მოკლედ ეს პროცესი შეიძლება ასე აიხსნას: ფსს ქმნის და აქრობს რეზერვებს ისევე, როგორც კომერციული ბანკები ქმნიან და აქრობენ ფულს - სესხების გაცემის გაზრდისა და შემცირების საშუალებით.

ფსს-ს შეუძლია სესხი მისცეს უშუალოდ კომერციულ ბანკს. ის ამას აკეთებს ბანკის სარეზერვო ანგარიშზე ფულის გაზრდით. სამაგიეროდ კი, იღებს საბანკო ან ნებისმიერ სხვა სასესხო ვალდებულებებს (მაგ. სახელმწიფო ობლიგაციებს). რომლებიც ბანკის ფასიანი ქაღალდების პორტფელში აღმოჩნდება — ეს ხდება კომერციული ბანკის მოქმედების ანალოგიურად, როცა ეს უკანასკნელი აძლევს სესხს თავის კლიენტებს და სასესხო ვალდებულებების სანაცვლოდ უზრდის მათ თანხას მიმდინარე ანგარიშზე. საპროცენტო განაკვეთს, რომლითაც გაიცემა ასეთი სესხები, სადისკონტო განაკვეთი ეწოდება. მის შესახებ ხშირად იბეჭდება ინფორმაცია გაზეთებში და ხალხიც ინტერესით ადევნებს მას თვალყურს, რადგან ამით გარკვეული წარმოდგენა ექმნება ფსს-ს მიმდინარე პოლიტიკის შესახებ. შესაძლოა, ის უფრო სიმბოლოა, ვიდრე რეალური საშუალება კრედიტების გასანაწილებლად, რადგან ფსს აწარმოებს იმ ბანკების შერჩევას, რომლებსაც კრედიტს აძლევს. ფსს-ს ოფიციალური პოლიტიკა მდგომარეობს იმაში, რომ გაითვალისწინოს განსაკუთრებული შემთხვევები და არ მისცეს სესხი ნებისმიერ ბანკს, რომელიც მოისურვებს სადისკონტო განაკვეთის გადახდას, ის უფრო „მკაცრ ძიას“ უნდა ჰგავდეს, ვიდრე მოგებით დაინტერესებულ კრედიტორს. აღსანიშნავია, რომ ხალხის უმეტესობასაც სწორედ ის სურს, რომ ცენტრალური ბანკი „მკაცრი ძიას“ როლში იხილოს.

მთავარი საშუალება, რომელსაც ფსს მიმართავს, არის აშშ-ის მთავრობის ფასიანი ქაღალდების ყიდვა-გაყიდვა ე.წ. ღია საბაზრო ოპერაციები. ამჟამად ფსს-ს აქვს სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების პორტფელი, რომელიც დაახლოებით ნახევარი ტრილიონი დოლარის ღირებულებისაა. როცა ის ზრდის თავის ქონებას იმით, რომ ყიდულობს ფასიან ქაღალდებს დილერებისაგან სახელმწიფო ობლიგაციების ოპერაციების მეშვეობით, ის გამოწერს საკუთარი ანგარიშიდან ქვითრებს, რომლებზეც მითითებულია შესყიდული ფასიანი ქაღალდების თანხა და ქმნის ახალ ვალდებულებებს. ეს უკანასკნელი კი შეესაბამება იმ ფასიან ქაღალდებს, რომლებიც მის ქონებას ემატება. ამ ქვითრების დეპონირება ხდება კომერციულ ბანკებში. როცა ბანკები გზავნიან ქვითრებს ფედერალურ სარეზერვო ბანკში, მათ სარეზერვო ანგარიშზე ხდება დამატებითი თანხების გადარიცხვა.

ფულის მიწოდებას ფედერალური სარეზერვო სისტემა საბანკო რეზერვების ზრდით ან შემცირებით მართავს.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ფედერალური სარეზერვო ბანკების მიერ ახალი, შემოსავლიანი აქტივების შექმნა, რაც მთავრობის ან ბანკისათვის კრედიტების გადაცემის ანალოგიურია, ზრდის კომერციულ საბანკო რეზერვებს იმავე თანხის ოდენობით. ეს კომერციულ ბანკებს საშუალებას აძლევს, გაზარდონ საკუთარი კრედიტები და, შესაბამისად, გაზარდონ ფულის მასა.

მთელი ეს პროცესი შეიძლება საპირისპირო მიმართულებითაც განვითარდეს. ფსს-ს შეუძლია მოითხოვოს რეზერვები ბანკებიდან, თუ გაყიდის სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების ნაწილს, რომელიც უკვე აქვს პორტფელში. მაგალითად, როცა ფსს ყიდის მილიონი დოლარის ღირებულების სახელმწიფო ობლიგაციებს, ეს ობლიგაციები, აღმოჩნდება ვილაცასთან, ვინც დილერს ქვითრით გადაუხდის. დილერი, თავის მხრივ, ქვითრით გადაუხდის ფსს-ს და ეს თანხა მოიხსნება იმ ბანკის სარეზერვო ანგარიშიდან, რომლისთვისაცაა გამოწერილი ქვითარი. ეს გააქრობს საბანკო სისტემის რეზერვების გარკვეულ ნაწილს და აიძულებს ბანკებს, შეამცირონ თავიანთი ვალდებულებები კრედიტების შემცირების გზით. ყოველივე ეს მეტად ლოგიკური და საკმაოდ მარტივიცაა.

ვინ იღებს სინამდვილეში გადანყვეტილებებს?

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ღია საბაზრო ოპერაციები ფულის მიმოქცევის რეგულირების ძირითადი საშუალებაა. სპეციალური კომიტეტი, რომელიც შედგება მმართველთა საბჭოს შვიდი წევრისა და თორმეტი სარეზერვო ბანკის ხუთი პრეზიდენტისაგან, წარმოადგენს ღია საბაზრო ოპერაციების წარმმართველ კომიტეტს და მუდმივად განსაზღვრავს საკრედიტო ფულადი პოლიტიკის ძირითად მიმართულებებს. პოლიტიკოსები და ეკონომისტები, რომელთა შორის არიან ფსს-ს როგორც მომხრეები, ისე მოწინააღმდეგეები დიდი ხანია, კამათობენ იმის თაობაზე, თუ რამდენად ეფექტიანად ართმევს თავს ღია საბაზრო ოპერაციების კომიტეტი თავის მოვალეობებს.

მიმდინარეობს ორი მთავარი საკითხის განხილვა. ერთი მათგანი ეხება პოლიტიკის განსაზღვრას - ისახავს თუ არა ფსს სათანადო მიზნებს? ცდილობს თუ არა, გააკეთოს ის, რაც საჭიროა? მეორე საკითხია პოლიტიკის განხორციელება - ეფექტიანია თუ არა მისი მუშაობა დასახული მიზნის მისაღწევად? ეს კითხ-

ვები, რა თქმა უნდა, ურთიერთდაკავშირებულია, რადგან გონიერი პოლიტიკის ჩამოყალიბებაში იგულისხმება ტექნიკურ შესაძლებლობათა რეალისტური შეფასება. მაგალითად გამოდგება რაგბის გუნდის მწვრთნელის საქციელი. ის არასწორ გადანყვეტილებას იღებს, როდესაც თამაშის კომბინაციურ გეგმას ირჩევს, რადგან იმ მოთამაშეს რომელმაც გადაცემები უნდა განახორციელოს, ხელი აქვს დაზიანებული, ხოლო იმათ, ვინც ბურთი უნდა მიიღონ — თითები. ერიდეთ იმ სახელმძღვანელოებს, რომელთა ავტორები, ამ მწვრთნელის მსგავსად, სათანადოდ ვერ ერკვევიან მიღებული გადანყვეტილებების განხორციელებასთან დაკავშირებულ პრობლემებში და ვარაუდობენ, რომ მონინაალმდეგეს არავითარი გეგმა არ გააჩნია.

ყოველივე ძალიან გამარტივდება, თუ ვივარაუდებთ, რომ ფსს-ს საკრედიტო-ფულადი მუხრუჭთან ერთად საკრედიტო-ფულადი აქსელერატორიც აქვს და შეუძლია ფულის მასის რაოდენობის ისევე სწრაფად და საიმედოდ შეცვლა, როგორც თქვენ შეგიძლიათ ააჩქაროთ ან შეანელოთ თქვენი ავტომობილის სვლა. ფულის მიმოქცევის რეგულირება უფრო იმ ურმის მართვას ჰგავს, რომელშიც ჯიუტი ჯორია შებმული და ზოგჯერ მეტად მკაცრ ბრძანებასაც არ ემორჩილება და არ ჩერდება. საქმეს ისიც ართულებს, რომ მეურმის თანაშემწეები, გარდა იმისა, რომ აყალ-მაყალი აქვთ ატეხილი, მეურმეს უყვირიან, მითითებებს აძლევენ და იმასაც კი ცდილობენ, რომ ხელიდან სადავეები გამოსტაცონ. მომდევნო თავებში ვნახავთ, რომ საკრედიტო-ფულადი პოლიტიკის წარმოება რთული და დელიკატური საქმეა, მაგრამ იმასაც დავინახავთ, რომ ის უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს მთლიანად ეკონომიკურ სისტემაში.

მოკლედ გავიხიოროთ

ფული წარმოადგენს საზოგადოებრივ ინსტიტუტს, რომელიც ზრდის სიმდიდრეს გაცვლის ხარჯების შემცირების გზით და უზრუნველყოფს საზოგადოების სპეციალიზაციის მაღალ დონეს შედარებითი უპირატესობების შესაბამისად.

ნებისმიერი საგანი მოქმედებს, როგორც ფული, როცა ხალხი მზადაა, იგი გაცვლის საშუალებად აღიაროს იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ეს საგანი გაცვლის სხვებისთვის მისაღებ საშუალებას წარმოადგენდეს.

სანდო ფინანსურ დაწესებულებათა ვალდებულებებს შეადგენს იმ ფულის უმეტესი ნაწილი, რომელიც გამოიყენება კომერციულ საზოგადოებაში - ძირითადად ესაა ქალაქის ფული, რომელსაც ბეჭდავენ ცენტრალური ბანკები და უვადო ანაბრები კომერციულ ბანკებსა თუ სხვა ფინანსურ დაწესებულებებში.

აშშ-ში ფულში მასის ვინრო გაგება განისაზღვრებოდა ნაღდი ფულით, რომელიც საბანკო სისტემის გარეშე და ფინანსურ დაწესებულებებში განთავსებული უვადო ანაბრებით, ხოლო ფულის მასის უფრო ფართო გაგება განისაზღვრება სხვა სახის ქონებით, რომლის ნაღდი ფულად ან უვადო ანაბრებად გარდაქმნა უმნიშვნელო დანახარჯებს მოითხოვს.

კომერციული ბანკები ზრდიან ფულის მასას სესხის ამღებთათვის ანაბრების შექმნის გზით. ბანკებს დამატებითი ფულის შექმნის შეზღუდული შესაძლებლობები აქვთ. ბანკის ანაბრები არ უნდა აღემატებოდეს კანონით განსაზღვრული რეზერვების რაოდენობას.

ფედერალური სარეზერვო სისტემის ხელმძღვანელები ვალდებულნი არიან არეგულირონ ფულის მასის რაოდენობა. ფსს აღნიშნულ რეგულირებას ახორციელებს კონტროლის საშუალებით, რომელსაც ბანკის მიერ სესხის გაცემის საქმიანობაზე აწესებს. ის უფლებამოსილია, დაადგინოს აუცილებელი თანაფარდობა კომერციული ბანკების ვალდებულებებსა და რეზერვებს შორის. ფსს-ს შეუძლია გაზარდოს ან შეამციროს რეზერვები კომერციული ბანკებისათვის კრედიტების გაცემისა და სახელმწიფო ობლიგაციების ყიდვა-გაყიდვის გზით. ამ უკანასკნელის განხორციელების მიზნით კი ღია საბაზრო ოპერაციებს მიმართავს.

მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ფულის ღირებულებას „უზრუნველყოფა“ სჭირდება, არასწორია. იმისათვის, რომ ღირებული იყოს, საკმარისია ფული საყოველთაოდ მიღებული გაცვლის საშუალებად აღიქმებოდეს. შეზღუდული ხელმისაწვდომობა როგორც ანმყოფი, ისე მომავალშიც, აუცილებელი პირობაა იმისათვის, რომ გაცვლის საშუალება საყოველთაოდ მისაღები გახდეს.

საკითხები განსჯისათვის

---

1. სახელმძღვანელოში მოტანილია მოსაზრება, რომ რაიმე საგანი ფულად იქცევა მაშინ, როცა საზოგადოების წევრები მზად არიან, იგი მისაღებად ჩათვალონ არა მისი თვისებების გამო, არამედ იმიტომ, რომ ადამიანს შეუძლია მისი გაცვლა სასურველ ნივთზე. როგორ შეიძლება, რომ რაღაც საგანი მისაღები გახდეს სწორედ ამ გაგებით და, შესაბამისად, როგორ იქცევა ის ფულად?
  - ა) რამ გამოიწვია ის, რომ ტყვეთა ბანაკში არამწვევლებმაც კი სიგარეტი უმოკლეს ვადაში მიიჩნიეს გაცვლის საშუალებად? ხომ არ შეგიძლიათ დაასახელოთ სხვა საგანი, რომელიც შეძლებდა ფულის ფუნქციის შესრულებას ტყვეთა ბანაკში, თუ სიგარეტი ხელმისაწვდომი არ იქნებოდა?
  - ბ) წარმოიდგინეთ, რომ ბანაკის ერთ-ერთ ბინადარს, რომელსაც დაუმთავრდა სიგარეტის მარაგი, უნდოდა ერთი ქილა მურაბის ყიდვა სხვა მობინადრისაგან, ამ უკანასკნელმა კი სანაცვლოდ აიღო ბარათი, რომლის მიხედვით, მყიდველს მისი რვა ცალი სიგარეტი მართებდა. შესაძლებელი იყო თუ არა, რომ ბარათს ტყვეთა ბანაკში ფულის ფუნქცია შეესრულებინა?
2. ამ წიგნში გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, იმისათვის, რომ შეიძინოს ღირებულება და წარმოადგენდეს გაცვლის საშუალებას, ქალაქის ფულს არ სჭირდება „გამყარება“ რომელიმე საგნით, რაღაც საჭიროების შემთხვევაში შესაძლებელი იქნება მისი გარდაქმნა. სრულიად საკმარისია, რომ ხალხმა ის გაცვლის ერთადერთ საშუალებად მიიჩნიოს.
  - ა) წარმოიდგინეთ, რომ იმ დროს, როცა ფედერალურმა სარეზერვო ბანკმა ბანკნოტების ბეჭდვა დაიწყო, შესაძლებელი არ ყოფილიყო მათი გაცვლა ოქროსა და ვერცხლზე. როგორ ფიქრობთ, იქნებოდა თუ არა ასეთი ბანკნოტი მისაღები ხალხისთვის?
  - ბ) რა შეიძლება გააკეთოს მთავრობამ იმისათვის, რომ ქალაქის ფული, რომლის გამოშვებაც

მას სურს, მისაღები გახდეს საზოგადოებისათვის? რა ვარიანტია შესაძლებელი გარდა დაპირებისა, რომ მოთხოვნისთანავე ეს ფული გადაიცვლება სხვა, გარკვეული ღირებულების მქონე აქტივებზე?

გ) რამ შეიძლება გამოიწვიოს ის, რომ საზოგადოებამ უარი თქვას გაცვლის საშუალებად მთავრობის მიერ მოჭრილი ქალაქის ფულის მიღებაზე, და, ამდენად, არსებულმა ბანკნოტებმა დაკარგონ ფულის ფუნქცია?

3. „ხალხთა სიმდიდრეში“ ადამ სმიტი უკმაყოფილებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ საკმაოდ ბევრი ადამიანი ფულს სიმდიდრესთან აიგივებდა. არის თუ არა ეს შეცდომა?

ა) განა მეტი ფულის მოპოვებით ადამიანი უფრო მდიდარი არ ხდება?

ბ) თუ ფულის შოვნის შედეგად იზრდება ცალკეული ადამიანების სიმდიდრე, განა ლოგიკური არ იქნება, ვიფიქროთ, რომ რაც უფრო მეტ ფულს იშოვის თითოეული მათგანი, მით უფრო მდიდარი იქნება ყველა?

გ) რა მოხდებოდა, თუ ინდოეთის მთავრობა სიღარიბის პრობლემას მეტი რუპიების ბეჭდვით შეებრძოლებოდა და მათ სულგრძელად გაუნაწილებდა ქვეყნის უღარიბეს მოსახლეობას?

4. ჩვეულებრივ, ხალხი ვერ დახარჯავს იმ ანაბრებს, რომლებსაც კომერციული ბანკების შემნახველ ანგარიშს ან საკრედიტო-შემნახველ დაწესებულებაში ინახავს, თუ არ გამოიტანს მათ, ანუ თუ არ გარდაქმნის ნაღდ ფულად ან უვადო ანაბრებად. მაგრამ, რაკი ამის გაკეთება შესაძლებელია ყოველგვარი ხარჯების გარეშე, ამიტომ ეს ანაბრები წარმოადგენს აქტივებს, რომლებიც თითქმის ფულის ფუნქციას ასრულებს.

ა) მოსალოდნელია თუ არა, რომ დროის გარკვეულ პერიოდში აშშ-ში ხარჯვის საერთო რაოდენობა 1-ს უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდეს, ვიდრე 2-ს?

ბ) შეიცვლება თუ არა თქვენი პასუხი იმ შემთხვევაში, თუ საკრედიტო-შემნახველი დაწესებულებები კლიენტებს ნებას დართავენ, ანგარიშიდან ფულის სხვისთვის გადაყვანა ტელეფონის საშუალებით განეხორციელებინათ?

5. ფედერალური სარეზერვო ბანკის მიერ დაბეჭდილი ბანკნოტების გარკვეული რაოდენობა ნებისმიერ დროს განაწილებულია: ა) მოსახლეობის საფულეში; ბ) კომერციული ბანკების სეიფებსა და სალაროებში და გ) ფედერალური სარეზერვო ბანკის სეიფებში. რა გავლენას ახდენს თითოეული მათგანი ფულის საერთო მასაზე და შეადგენს თუ არა ისინი აღნიშნული ფულის მასის ნაწილს?

6. რა გავლენას ახდენს ფულის მასაზე ნაღდი ფულის მოხსნა მიმდინარე ანგარიშიდან? რა გავლენას ახდენს ის ბანკის უნარზე, გაზარდოს სესხის რაოდენობა? რა გავლენა შეიძლება იქონიოს ანგარიშიდან ფულის მოხსნამ ფულის მასაზე მომავალში?

7. რატომაა, რომ ფედერალური სარეზერვო სისტემისათვის გაცილებით იოლია ფულის მასის გაზრდა ეკონომიკური ზრდის და არა რეცესიის პერიოდში? რა უნდა მოიმოქმედოს ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ, თუ სურს, რომ გაზარდოს მოსახლეობაში არსებული ფულის რაოდენობა?

8. კომერციული ბანკები ქმნიან ფულს სესხების გაცემის გზით. უაღრესად მნიშვნელოვანია, რომ ზუსტად გაარკვიოთ, რატომ შეუძლიათ მათ ამის გაკეთება და, ჩვეულებრივ, რატომ არ იქმნება ფული სხვა დაწესებულებათა საკრედიტო საქმიანობის შედეგად?

ა) რაში მდგომარეობს კომერციული ბანკების უპირატესობა, რომელიც საშუალებას აძლევს მათ, ფული შექმნან სესხის გაცემის გზით? საკრედიტო კავშირებსა და სამომხმარებლო საკრედიტო კომპანიებს არა აქვთ ასეთი უპირატესობა და, შესაბამისად, ვერ ქმნიან ფულს, როცა თავიანთ კლიენტებს სესხს აძლევენ. რის ნაკლებობას განიცდიან ისინი კომერციული ბანკებისაგან განსხვავებით?

ბ) ისურვებდით თუ არა, გქონოდათ იმის შესაძლებლობა, რომ საკუთარი სურვილისამებრ მიგეცათ სესხი თქვენი მეგობრებისათვის და ამ სესხის სანაცვლოდ ფული შეგექმნათ? თქვენ დაეხმარებოდით მეგობრებს, პოპულარობასაც მოიხვეჭდით და ცოტას ისარგებლებდით კიდევ, თუ თავს კარგად გაართმევდით საქმიანობას. როგორ იხსნება ეს საიდუმლო?

გ) დავუშვათ, ქალაქში ყველა გიცნობთ, ცნობენ თქვენს ხელმოწერას და სრულიად გენდობიან. როცა მეგობარი სესხად ათ დოლარს გთხოვთ, თქვენ უბრალოდ დაუნეროთ მას ბარათს, რომელშიც ნათქვამია - „ამ ბარათის მეპატრონეს მე გადავუხდი ათ დოლარს“, ხელს აწერთ და თქვენს მეგობარს აძლევთ. შეძლებს თუ არა თქვენი მეგობარი ამ ბარათის „დახარჯვას“, ე.ი. მის გამოყენებას ფულის ნაცვლად? შეძლებს თუ არა გამყიდველი, რომელიც ამ ბარათს მი-

იღებს, თავის მხრივ, „დახარჯოს“ ის, მაგალითად, ოცდოლარიანი ბანკნოტის დასახურდავე-
ბლად? შეძლებთ თუ არა თქვენ ამ გზით ფულის შექმნას? განსხვავდება თუ არა ზემოაღწერ-
ილი სიტუაცია იმ შემთხვევისაგან, როცა ქვითარი, რომელსაც თქვენ გამოწერეთ და რომელიც
უნდა განაღდეს, ხელიდან ხელში გადადის დეპონირების გარეშე?

- დ) ფულის მასა, ვინრო გაგებით, ანუ 1 შედეგზე ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტების,
უვადო ანაბრებისა და სამგზავრო ჩეკებისაგან. ყველაფერი ეს სანდო საკრედიტო დანესებ-
ულებათა ვალდებულებებია. რა უნდა მოიმოქმედოს ცალკეულმა პირმა ან ორგანიზაციამ
იმისათვის, რომ ფულის შექმნა შეძლოს?
- ე) 1980-იან წლებში, იმის გამო, რომ მთავრობა და კანონმდებლები ვერ შეთანხმდნენ ბიუჯეტის
თაობაზე, კალიფორნიის შტატის მთავრობამ გადაწყვიტა, დაენყო ფულის გადახდა ფინანს-
ური აქტივების საშუალებით. შესაძლებელი იყო თუ არა, რომ ფინანსურ აქტივს ფულის ფუნ-
ქცია შეესრულებინა? წარმოიდგინეთ, რომ ამ შტატში საქონლის მიწოდებელი ხართ, ან ისეთ
საქმიანობას ეწეებით, რომლისთვისაც უნდა გადაგიხადონ და ჩეკის ნაცვლად ფოსტით საფი-
ნანსო აქტივს იღებთ. შეძლებდით თუ არა მის დახარჯვას? რას გააკეთებდით იმ შემთხვევაში,
თუ ბინის ქირის გადახდა და საკვები პროდუქტების ყიდვა დაგჭირდებოდათ და არ გექნებო-
დათ მოცდის საშუალება მანამდე სანამ მთავრობა და კანონმდებლები საქმეს მოაგვარებდნენ?

9. მიკრონეზიაში, თითქმის 2000 წლის განმავლობაში იაპის კუნძულის მოსახლეობისათვის ფულის
როლს დიდი მრგვალი ქვები ასრულებდნენ. სხვადასხვა ადამიანები ქვების სხვადასხვა ნაწილებს
ფლობდნენ.

- ა) რადგან გატეხილი ქვა კარგავს ღირებულებას და ამასთანავე, იგი მძიმეცაა, ხალხი დიდ ქვებს
თავის ადგილზე ტოვებს და უბრალოდ აკეთებს ჩანანერს, რომ მისი მფლობელი შეიცვალა. რა
მსგავსებაა ზემოაღწერილსა და ჩეკით გადახდას შორის?
- ბ) ზოგიერთ ქვას საბრჯენს უკეთებენ და რიგებად დგამენ სოფლის „ბანკებში“. წარმოიდგინეთ,
რომ ადამიანს, რომელიც „ბანკის“ გვერდით ცხოვრობს, დაკისრებული აქვს, თვალყური ად-
ევნოს იმას, თუ თითოეული ქვის რა ნაწილს ფლობენ სხვადასხვა ადამიანები. როგორ შეძლებ-
და ეს ადამიანი თავისი მდგომარეობის გამოყენებას იმისათვის, რომ კრედიტები გაეცა და,
ამგვარად, იაპში ფულის რაოდენობა გაეზარდა?

10. ტერმინი დეკრეტული ფული ზოგჯერ გამოიყენება იმ ქალაქის ფულის აღსანიშნავად, რომლის ღირ-
ებულებას არ განსაზღვრავს ოქრო ან სხვა მსგავსი რამ. აქედან გამომდინარე, იქმნება შთაბეჭდი-
ლება, რომ მას ღირებულება აქვს მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ ვიღაც გავლენიანმა პირმა გა-
ნაცხადა - „დაე ის იქცეს ფულად“.

- ა) აქვს თუ არა დეკრეტულ ფულს ოქროს მონეტებზე ნაკლები ღირებულება? რა სახის „გავლენ-
იანი პირია“ ის, ვისაც შეუძლია, რომ „ქალაქი, რომელსაც არავითარი ღირებულება არ
გააჩნია“, ფულად აქციოს?
- ბ) აქვს თუ არა აშშ დოლარს ფულის ფუნქცია კანადაში? ასრულებს თუ არა კანადური დოლარი
ფულის ფუნქციას აშშ-ში? რატომაა აშშ დოლარისადმი ესოდენ გულთბილი დამოკიდებულებ-
ა მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში? შეგიძლიათ თუ არა წარმოიდგინოთ ისეთი შემთხვევა, როცა
ქვეყნის მოსახლეობა უარს ამბობს საკუთარი ეროვნული ვალუტის მიღებაზე, მაგრამ სია-
მოვნებით იღებს აშშ დოლარს? რას ფიქრობთ იმ მთავრობის „ავტორიტეტზე“, რომელიც
ცდილობს, შექმნას დეკრეტული ფული?

11. თუ არავითარი არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, რომ ფულის ღირებულებას რაიმე „უზრუნველ-
ყოფდეს“, მაშინ რატომ ფიქრობს საკმაოდ ბევრი ადამიანი სხვაგვარად?

12. „ბუნებამ ოქროს საკმაოდ მცირე რაოდენობა შექმნა, ხალხმა კი ის იშვიათობად აქცია“. როგორ ახსნი-
დით ამ გამონათქვამს?

13. ფულზე ბევრს ლაპარაკობენ, მაგრამ მას კარგად იშვიათად მოიხსენიებენ. განსხვავდება თუ არა ქვე-
მოთ მოყვანილი მოსაზრებების ავტორთა შეხედულებები იმ მოსაზრებისაგან, რომელიც ჩვენ ფულის
შესახებ ჩამოვაცალიბეთ? ხომ არ იყენებენ ისინი ფულს რომელიმე სხვა ცნების სინონიმად ან სიმბო-
ლოდ? რას გულისხმობენ ისინი იმ „სხვა ცნებაში“, როცა გექმნებათ შთაბეჭდილება, რომ სინამდვი-
ლეში საუბრის თემა სულაც არაა ფული?

- ა) „ფულის სიყვარული ყოველგვარი ბოროტების სათავეა“ (ხშირად არასწორადაა ციტირებული
და ამბობენ „ფული ყოველგვარი ბოროტების სათავეა“).

- ბ) „ჯანმრთელობას ფულით ვერ იყიდი“.
- გ) „მის მიმართ გულგრილობა მხოლოდ სიგიჟით შეიძლება აიხსნას და, ამდენად, მიტევებაც შესაძლებელია. აი, აღნიშნულის ყველაზე უტყუარი მაგალითი - მე გაძლევ ჩემს ფულს“.
- დ) „ღვინო ხალისს გვმატებს, ფული კი გვაძლევს ყველაფერს, რისი მიღებაც ამქვეყნად შეიძლება“.
- ე) „სიტყვა პატივმოყვარეობა ისეთივე საყოველთაოდ მიღებული სიმბოლოა, როგორც ფული – ფასეულობის სიმბოლო“.
- ვ) „ფულის ენა ყველას ესმის“.
- ზ) „ამერიკელები ფულს მეტისმეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ“.
- თ) „გარემოს დაცვა გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ფულის კეთება“.

მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკა

16

რა მნიშვნელობა აქვს იმას, სწრაფია თუ ნელი საზოგადოების ხელში არსებული ფულის ზრდის ტემპი? მიუხედავად იმ კამათისა და გაურკვევლობისა, რომელიც თან ახლავს წარმოებისა და ფასების შესახებ არსებულ თანამედროვე კვლევებს, ერთი რამ მაინც არის ისეთი, რასაც ყველა ეთანხმება - საზოგადოებაში ფულის მასის გადაჭარბებული ზრდა ინფლაციას იწვევს. სამწუხაროდ, ეს მტკიცება არ გვაძლევს ამომწურავ ინფორმაციას იმის შესახებ, რის აგებასაც რეალურად ვისურვებდით: რა ინვესტორი ფულის მასის გადაჭარბებულ ზრდას? არსებობს თუ არა ფულის მასის არასაკმარისი ზრდა? თუ ფულის მასის გადაჭარბებული ზრდა ინფლაციას იწვევს, ხომ არ გამოიწვევს მისი ზრდის მინიმალური დონე დეფლაციას? ან, ხომ არ იწვევს ის რამეს ისეთს, რაც კიდევ უფრო საშიშია, სახელდობრ, რეცესიას, რომელსაც თან ახლავს უმუშევრობის ზრდა? შევძლებდით თუ არა არასასურველი შედეგების თავიდან აცილებას, თუ ზუსტად გვეცოდინებოდა, რა ტემპით უნდა იზრდებოდა ფულის მინოდება. უფრო მეტიც, არის თუ არა ფულის მინოდების ზრდის ტემპის კონტროლი ერთადერთი, საუკეთესო, ან, თუნდაც, ეფექტიანი გზა ეკონომიკური საქმიანობის ერთობლივი დონის არასასურველი მერყეობის თავიდან ასაცილებლად?

დიდი დეპრესია

ზემოხსენებული შეკითხვები 1930-იანი წლების დიდმა დეპრესიამ წამოჭრა და ეკონომისტების ყურადღების ცენტრში მოაქცია. 1929 წლიდან დაწყებული, მომდევნო ოთხი წლის მანძილზე აშშ-ში მცირდებოდა რეალური წარმოება და შემოსავალი. ეს შემცირება საკმაოდ დიდი მასშტაბისა იყო - 1930 წელს მან შეადგინა 9%, 1931წ. — 8%, 1932წ. — 14% და კიდევ 2% 1933წ. შეადარეთ ეს მონაცემები აშშ-ის ეკონომიკის მონაცემებს მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. ამ ხნის განმავლობაში აღინიშნა მხოლოდ ერთი შემთხვევა, როცა წარმოების მთლიანი მოცულობა ზედიზედ ორი წლის განმავლობაში მცირდებოდა. ეს მოხდა 1974 და 1975 წლებში, მაგრამ ეს შემცირება თითოეულ წელს 1%-ზე ნაკლებს შეადგებდა, რაც თითქმის შეუმჩნეველი პროცენტია დიდი დეპრესიის სტანდარტებთან შედარებით.

უფრო მეტიც, 1930-იან წლებში არ მომხდარა ეკონომიკის სრული გაჯანსაღება. 1974-1975 წლების რეცესიის შემდეგ ყოველი მომდევნო სამი წლის განმავლობაში წარმოება წელიწადში დაახლოებით 5%-ით იზრდებოდა და მალე გადააჭარბა იმ დონეს, რომელიც რეცესიამდე აღინიშნებოდა, მაგრამ 1939 წელს, დიდი დეპრესიის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლიდან ექვსი წლის შემდეგ, პროდუქციის მთლიანი მოცულობა და შემოსავალი მხოლოდ 1,5%-ით აღემატებოდა 1929 წლის დონეს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ 1929-1939 წლებში მოსახლეობის რაოდენობაც გაიზარდა ნათელი გახდება, რომ წარმოებისა და შემოსავლის უმნიშვნელო ზრდა, რომელიც ამ ათწლეულის მანძილზე შეინიშნებოდა, ვერ მიაღწევდა დეპრესიამდე არსებული კეთილდღეობის დონეს. და მართლაც, აშშ-ში 1929-1939 წლებში გადასახადების გადახდის შემდგომი შემოსავალი (განკარგავადი შემოსავალი) ერთ სულ მოსახლეზე 7%-ით (1929-1933 წლებში — თითქმის 30%-ით) შემცირდა. დიდმა დეპრესიამ ისეთი მოვლენაც კი წარმოშვა, როგორც იყო დეპრესიის შუა პერიოდში მომხდარი რეცესია, როცა რეალური წარმოება და შემოსავალი 4%-ით შემცირდა 1937-დან 1938 წლამდე.

ხალხს, რომელიც 1930-იან წლებში ცხოვრობდა, ყველაზე მეტად დაამახსოვრდა საყოველთაო მასიური უმუშევრობა. თუ არ ჩავთვლით 1930 წელს, როცა უმუშევრობის დონე ჯერ კიდევ იზრდებოდა, 30-იან წლებში უმუშევართა საშუალო რაოდენობამ 19 პროცენტზე მეტი შეადგინა. ეს კი ნიშნავს, რომ თითქმის ყოველი მეხუთე შრომისუნარიანი ადამიანი, რომელსაც მუშაობა სურდა, უმუშევარი იყო. 1933 წელს, როცა აღინიშნა რეცესიის ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი, მოსახლეობის 25% ოფიციალურად უმუშევრად ითვლებოდა.

რატომ? რა მოხდა? 1930-იანი წლების ბოლოს პოლიტიკურ სპექტრში საკმაოდ ბევრი მოაზროვნე ადამიანი იყო ისეთი, რომელიც თვლიდა, რომ კაპიტალიზმმა საბოლოო კრაზი განიცადა. ზოგიერთი მათგანი ამას სამწუხარო, ზოგიერთი კი სასიხარულო ფაქტად მიიჩნევდა. როგორც მარქსი და ენგელსი წერდნენ, მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ სისტემას შეეძლო სასწაულები მოეხდინა წარმოების თვალსაზრისით, ის უძლური იყო „შინაგანი წინააღმდეგობების“ თავიდან ასაცილებლად. ისინი წერდნენ, რომ კაპიტალიზმი ჰგავდა ჯადოქრის შეგირდს, რომელსაც არ ძალუძდა იმ ძალის გაკონტროლება, რომელიც ჯოჯოხეთიდან გამოიხმო. „კომუნისტურ მანიფესტში“ ისინი აღნიშნავდნენ:

„საკმარისია აღვნიშნოთ კომერციული კრიზისები, რომელთა პერიოდული გამოჩენა მიწასთან ასწორებს მთელი ბურჟუაზიული საზოგადოების არსებობის ფაქტს და ყოველი ახალი კრიზისის დროს უფრო შემაშფოთებელ სახეს იღებს. ამ კრიზისების დროს ნადგურდება არა მარტო არსებული, არამედ ადრე შექმნილი პროდუქციის დიდი ნაწილი და თავს იჩენს ეპიდემია, რომელიც ნებისმიერ ადრეულ ეპოქაში ყველას აბსურდული მოეჩვენებოდა — ესაა ჭარბი პროდუქციის წარმოების ეპიდემია“.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სისტემა იმიტომ დაინგრა, რომ მეტისმეტად ბევრი პროდუქცია აწარმოა. ჭარბი წარმოების გამო დანგრეული ეკონომიკის იდეა აბსურდულია.

აბსურდი: ნუთუ ადამიანები ღარიბები იმიტომ არიან, რომ ზედმეტს აწარმოებენ?

წარმოდგენელი იაპონური ეკონომიკა

ყველა პროგნოზი იმის შესახებ, რომ კაპიტალისტური სისტემა ახლო მომავალში დაინგრეოდა, მცდარი აღმოჩნდა. პირიქით, საზოგადოება, ბურჟუაზიულს ვუნოდებთ მას თუ კომერციულს, არნახულად აღორძინდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ და მსოფლიოს განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებში დიდი ეკონომიკური აღმავლობის პერიოდი დადგა. მაგრამ არც ერთ ქვეყანაში არ ყოფილა ეკონომიკური აღმავლობა ისეთი შთამბეჭდავი, როგორც იაპონიაში.

მოვლენებში კარგად გარკვევის მიზნით გაიხსენეთ, რომ ამერიკის შეერთებულ შტატებში დიდი ხნის მანძილზე რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტი, ბუმისა და კრაზის პერიოდებისა და ჩვეულებრივი წლების გათვალისწინებით, საშუალოდ წელიწადში 3%-ით იზრდებოდა. ზრდის აღნიშნული ტემპი საკმაოდ მაღალია. მსგავსი ტემპის შემთხვევაში საუკუნის მეოთხედზე ოდნავ ნაკლებია საჭირო წარმოებისა და შემოსავლის გასაორმაგებლად. 1950-იან წლებში, იაპონიაში წარმოების ზრდამ, რაც რეალური შიდა პროდუქტის ზრდით განისაზღვრა, წელიწადში 7% შეადგინა. ასეთი ზრდა მეტად შთამბეჭდავია, როცა ის ერთ ცალკე აღებულ წელს ეხება, მაგრამ ათწლეულის განმავლობაში მისი გაგრძელება თითქმის სრულიად უპრეცედენტოა. იაპონური ეკონომიკა მეორე მსოფლიო ომმა დაანგრია და ბევრი დამკვირვებელი მიუთითებდა, რომ ზრდის ტემპი ძალიან მაღალი უნდა იყოს ხანგრძლივ პერიოდშიც კი იმ ქვეყანაში, რომელიც გაჯანსაღებას იწყებს მთლიანი შიდა პროდუქტის ძალიან დაბალი დონიდან.

1960-იანმა წლებმა მთლიანად გააბათილა ზემოხსენებული მოსაზრება იაპონური ეკონომიკის შესახებ. ამ ათწლეულში რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდამ წელიწადში საშუალოდ 11% შეადგინა. დაუფიქრდით, რას ნიშნავს ეს. თუ თქვენი პირადი შემოსავალი წელიწადში 11%-ით გაიზრდება, მაშინ შვიდ წელზე ნაკლებ პერიოდში ის გაორმაგდება. დაიმახსოვრეთ ისიც, რომ ვსაუბრობთ რეალურ შემოსავალზე ანუ მთლიან შიდა პროდუქტზე, რომელიც ფულის ღირებულების ცვლილების მიხედვითაა დაკორექტირებული.

ასეთი ასტრონომიული აღმავლობის შემდეგ 1970-1980 წლებში იაპონიის ეკონომიკა დაღმავლობის გზას დაადგა და 1974 წელს უარყოფითი რეალური ზრდაც კი განიცადა, როცა, სხვა ინდუსტრიული ქვეყნების მსგავსად, იაპონიაც დაზარალდა ნავთობის ფასების მკვეთრი ზრდის შედეგად. მიუხედავად ამისა, ამ ორი ათწლეულის მანძილზე პროდუქციის მოცულობის საშუალო წლიური ზრდა იაპონიაში საკმაოდ შთამბეჭდავ 4,5%-ს შეადგენდა. ამ „მოკრძალებული“ პროცენტითაც კი, რომელიც მოკრძალებული, რა

თქმა უნდა, მხოლოდ იაპონიის მიერ განვლილი ორი ათწლეულის განმავლობაში დამყარებული რეკორდის ფონზე, რეალური წარმოება და შემოსავალი, ჩვეულებრივ, თექვსმეტ წელიწადში უნდა გაორმაგდეს. 1980-იანი წლების ბოლოს, როცა 50 წელზე ნაკლები იყო გასული მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ, იაპონიის ეკონომიკა სიდიდით მეორე გახდა. ის ჩამორჩებოდა მხოლოდ აშშ-ს, ხოლო იაპონიის მოსახლეობის შემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე უტოლდებოდა დასავლეთ ევროპის უმდიდრესი ქვეყნების მოსახლეობის შემოსავალს.

რას ეკეთებდნენ იაპონელები შეუმცდარად? ამ კითხვას სვამდნენ 1990-იანი წლების დასაწყისში, 1990-იანი წლების ბოლოს კი ზემოხსენებულმა კითხვამ სრულიად საპირისპირო ხასიათი მიიღო - რა გააკეთეს იაპონელებმა არასწორად? 1992 წელს იაპონურმა ეკონომიკამ რეცესია განიცადა და ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნა, რომ წელში ვედარასოდეს გაიმართებოდა. წარმოების ზრდის ტემპი ყოველწლიურად ეცემოდა. 1992 წელს ის შემცირდა 1%-მდე, 1993 წელს — 0,3%-მდე, 1994 წელს — 0,7%-მდე, 1995 წელს გაიზარდა 1,4%-მდე, 1996 წელს 4,1%-მდე გაიზარდა, 1997 წელს ისევ 0,8%-მდე შემცირდა, ხოლო 1998 წელს ნულოვან ნიშნულს ჩასცადა. ათწლეულის ბოლოს ეკონომისტებმა 1990-იანი წლების იაპონური ეკონომიკა ამერიკის 1930-იანი წლების ეკონომიკას შეადარეს და დაიწყეს მსჯელობა იმაზე, შეიძლებოდა თუ არა ადრეული პერიოდის გამოცდილების საფუძველზე მოენახათ ისეთი გზა, რომელიც იაპონიის ურთულესი პრობლემების მოგვარებას შეძლებდა.

რა გვასწავლა 1930-იანი წლების გამოცდილებამ? სამწუხაროდ, ეკონომისტებს საუკუნის ბოლოს უფრო უჭირთ ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა, ვიდრე საუკუნის შუა წლებში. ჩვენ არ ვაპირებთ იმის განხილვას, თუ რამ განაპირობა იაპონური ეკონომიკის ასეთი ბრწყინვალე წარმატებები დიდი ხნის განმავლობაში, რადგან ეკონომიკაში მერყეობის პერიოდები უფრო გვანტერესებს, ვიდრე აღმავლობის. ამ ეტაპზე შევეხებით რეცესიის მიზეზებს და განვიხილოთ მისი დაძლევის საშუალებები.

რა ხდება რეცესიის დროს

ტერმინი „რეცესია“ დაკავშირებულია ინგლისურ სიტყვასთან „რეცედე“, რაც „უკუსვლას“ ან „უკან დახევას“ ნიშნავს. ამ ტერმინით ვგულისხმობთ იმ ადრეული ზრდის ტემპებიდან ჩამორჩენას, რომელიც წარმოების საერთო დონეს ახასიათებდა. მაგრამ ხომ არ შეიძლება, რომ ეკონომიკური აღმავლობის პროცესიდან ნებისმიერი არსებითი ჩამორჩენა რეცესიად ჩავთვალოთ? განა მუდმივი აღმავლობა ერთადერთი შესაძლო ნორმაა?

ეს აზრი კარგავს მნიშვნელობას, როცა ვხვდებით, რომ რეცესიის დანახარჯები ძირითადად, გაცრუებული მოლოდინის დანახარჯებია. რეცესია რომ ეკონომიკური აღმავლობის უბრალო შენელება იყოს, ის პოპულარობას მოიხვეჭდა იმათ შორის, ვინც მხარს უჭერს ეკონომიკის ნულოვან ზრდას და აგრეთვე იმათ შორისაც, ვინც ფიქრობს, რომ საბაზრო საქონლის წარმოებას ნაკლები მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს. მაგრამ არც ზემოხსენებულ და არც სხვა ჯგუფებში რეცესია არაა პოპულარული, რადგან ის იწვევს წარმოების ზრდის ტემპის მოულოდნელ და ამასთანავე გამანადგურებელ შენელებას. საერთო პროდუქციის შესახებ არსებული მშრალი სტატისტიკა ვერ ასახავს იმედგაცრუებას. აღნიშნული საერთო მონაცემები რეცესიის ქვეშარბიტ საზომად მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება მივიჩნიოთ, თუ ასე თუ ისე შევძლებთ დავადგინოთ, რა პროდუქციის წარმოება შეაფერხა მოვლენების მოულოდნელმა განვითარებამ. რა თქმა უნდა, ვგულისხმობთ, რომ მოვლენების განვითარება მენარმეებისთვის აღმოჩნდა მოულოდნელი. რეცესია ჩაშლილ გეგმებსა და გაცრუებულ იმედებთანაა დაკავშირებული.

მენარმეთა იმედგაცრუება, რა თქმა უნდა, ყოველდღიურად ხდება, მაგრამ ამავე დროს ადგილი აქვს სხვა მენარმეთა ყოველდღიურ აღფრთოვანებასაც, როცა ისინი ხედავენ, რომ მოვლენები უკეთ განვითარდა, ვიდრე მოელოდნენ. რეცესია თავს იჩენს მაშინ, როცა, გარკვეული მიზეზების გამო, მატულობს გულგატეხილობა და მისი კომპენსაცია არ ხდება სასიამოვნო სიურპრიზების რაოდენობითა და ხარისხით.

გაურკვეველობა კომერციულ საზოგადოებაში

კომერციულ საზოგადოებაში წარმოების დაწყება უკავშირდება არა ვილაცის მოთხოვნას, არამედ ამა თუ იმ პროდუქტზე მოთხოვნის წინასწარ განჭვრეტას. მაშინაც კი, როცა საქონელი ინარმოება შეკვეთით, წარმოება თითქმის ყოველთვის იწყება მანამ, სანამ სარწმუნო შეკვეთას მიიღებენ. შეკვეთები იშვიათადაა გარანტირებული, რადგან შეიძლება მოხდეს მათი გაუქმება. მაგალითად, ტანსაცმლის მწარმოებელთა უმეტესობის მდგომარეობა განსხვავდება პირადი მკერავის მდგომარეობისაგან, რომელიც არც ქსოვილს

ყიდულობს და არც მუშაობას იწყებს კლიენტისგან შეკვეთისა და “ბეს” მიღებამდე. ეს იმის გარანტიაა, რომ არ მოხდება გარიგების პირობების დარღვევა. როგორც ინგლისელები ამბობენ, მთელი წარმოება რომ „შეკვეთით“ მუშაობდეს, რეცესია ბევრად უფრო იშვიათი და ნაკლებად მტკივნეული იქნებოდა. მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ჩვენც ბევრად უფრო ღარიბები ვიქნებოდით, რადგან დიდი გაურკვეველობა და ხშირი შეცდომები, რომლებიც დაკავშირებულია საბაზრო წარმოებასთან, ასევე დაკავშირებულია წარმოების უფრო მაღალ დონესთან.

ამგვარად, რეცესია დაშვებული შეცდომების შედეგია. ინვესტიციებისა და საქონლის წარმოების ხარჯების გამართლება არ შეიძლება განპირობებული იყოს შემდგომი მოთხოვნით. შეცდომების აღმოჩენისთანავე საჭიროა წარმოების შემცირება, მუშების დათხოვნა და კაპიტალის (საწარმოო დანადგარები იქნება ეს, თუ მარაგები) ლიკვიდირება, ნაღდ ფულად გარდაქმნა, მაგრამ, რა განაპირობებს შეცდომებს ეკონომიკურ სისტემაში? რატომ არ აბათილებს მეტისმეტად პესიმისტური გადაწყვეტილებები მეტისმეტად ოპტიმისტურ გადაწყვეტილებებს? რატომ შეიმჩნევა გარკვეულ პერიოდებში წარმოების შემცირების, მუშების დათხოვნისა და კაპიტალის ლიკვიდირების ტენდენცია, რომელიც საზოგადო და ფართოდ გავრცელებულ სახეს იღებს? პასუხი არ შემოიფარგლება მხოლოდ მონეტარული სისტემისათვის დამახასიათებელი საქმიანობით, მაგრამ ფაქტია, რომ თავსატეხში მასაც დიდი ადგილი უკავია.

მონეტარული სისტემის კრახი

მიუხედავად იმისა, რომ 1930-იანი წლების დიდი დეპრესია მსოფლიო მასშტაბის მოვლენა იყო, რეცესია, რომელსაც ის მოჰყვა, ბევრად უფრო მძიმე და ხანგრძლივი აღმოჩნდა შეერთებულ შტატებში, ვიდრე სხვა ქვეყნების უმეტესობაში. რა ემართებოდა საბანკო და მონეტარულ სისტემებს წარმოების ამ მეტად მძიმე და ხანგრძლივი შემცირების დროს? ეკონომიკური საქმიანობის ციკლური პიკის შემდეგ, 1929 წლის აგვისტოდან 1933 წლის მარტის ბოლომდე, მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობა ერთ მესამედზე მეტით შემცირდა. ქვეყნის კომერციული ბანკების ოც პროცენტზე მეტმა, რომელსაც ადრე არსებული ანაბრების თითქმის ათი პროცენტი ჰქონდა, შეაჩერა ოპერაციები. ეს გაპირობებული იყო იმიტომ, რომ ბანკებს არ შეეძლოთ შეესრულებინათ თავიანთი ფინანსური ვალდებულებები. ბევრმა შტატმა, რომელიც ცდილობდა, გადაერჩინა საბანკო სისტემა და კლიენტთა ანაბრები, „საბანკო არდადეგები“ გამოაცხადა. დროებით ყველა ბანკს დახურვა ჰქონდა ნაბრძანები, რათა პანიკაში მყოფ მენაბრეებს არ გაეკოტრებინათ, როცა ანაბრების გატანას მოინდომებდნენ. 1933 წლის მარტში ქვეყნის მთავრობამ ერთკვირიანი საბანკო არდადეგები გამოაცხადა, რასაც მოჰყვა არა მხოლოდ ყველა კომერციული ბანკის, არამედ ფედერალური სარეზერვო ბანკების დახურვაც.

ყოველივე ამას სათანადოდ შეაფასებთ, თუ საკუთარ თავს წარმოიდგენთ მსგავს მდგომარეობაში. დავუშვათ, უფადო ანგარიშზე საკმაოდ დიდი თანხა გაქვთ და შეგიძლიათ სასწავლო სემესტრის მანძილზე გადაიხადოთ თქვენი სწავლის, საცხოვრებლისა და პედაგოგების საფასური, მაგრამ მოულოდნელად გაიგებთ, რომ თქვენმა ბანკმა საქმიანობა შეწყვიტა. თქვენ ვერ ნახვალთ ფულის გამოსატანად — ბანკი დახურულია — და ვერც ჩეკს გადაურიცხავთ ვინმეს. ჩეკები უკან დაგიბრუნდებათ, რადგან ისინი თქვენი ანაბრის ნაწილის გადარიცხვას იმ ბანკს დაავალდებენ, რომლის საქმიანობაც უკვე შეწყვეტილია. საბოლოოდ, თქვენ დაიბრუნებთ ანაბრის ნაწილს ან, თუ ძალიან იღბლიანი აღმოჩნდებით, სრულ თანხას. მაგრამ ეს მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი, როცა ის, ვინც მიიღებს გაკოტრებული ბანკის ქონებას, მოახერხებს ვალების გასტუმრებას. უკეთეს შემთხვევაში ეს მოხდება რამდენიმე თვისა და, შესაძლოა, რამდენიმე წლის შემდეგაც კი. ამდენად, არავითარი გარანტია არ არსებობს.

რას გააკეთებდით ასეთ ვითარებაში? პირველი, რასაც დღეს ნებისმიერი ადამიანი მოიმოქმედებდა, იქნებოდა ის, რომ გარკვეული პიროვნების მიმართ სასამართლოში აღძრავდა საქმეს. ის იტყოდა: „მათ არა აქვთ უფლება, ასე მომექცნენ“. მაგრამ 1933 წელს ასეთი რამ ხდებოდა. მაშინ არ არსებობდა ანაბრების დაზღვევის ფედერალური კორპორაცია, რომელიც მზად იქნებოდა, დაუყოვნებლივ აენაზღაურებინა ანაბრები. უიღბლო მენაბრეები უცებ და მოულოდნელად აღმოაჩნდნენ, რომ მათი ფულის მასა მინიმუმამდე შემცირდა. ბევრ მათგანს იმის გარდა არაფერი დარჩენოდა, რომ შეემცირებინა ხარჯები. ამგვარ ვითარებაში თქვენ სკოლის დატოვება მოგიხდებოდა. სკოლა ალბათ ვერ შეძლებდა გადაევალებინა თქვენი სწავლის საფასურის გადახდის ვადა, რადგან ანგარიშის გადასახდელად საჭიროა ფული და მას ბანკის გაკოტრების გამო, შესაძლოა, თავადაც განეცადა ზარალი. ძნელი არაა იმის დანახვა, თუ როგორ გამოიწვია 1929-1933 წლების საბანკო სისტემის კრახმა და მიმოქცევაში არსებული ფულის შემცირებამ სხვადასხვა საქონლის შესყიდვების ერთობლივი შემცირება როგორც ოჯახების, ისე ფირმების მხრიდან.

მოთხოვნა ფულზე

ფედერალური სარეზერვო ბანკი, რომელიც ქვეყნის მონეტარული სისტემის რეგულირებას ახორციელებს, მიზნად ისახავს ფულის მასის რაოდენობისა და ფულზე მოთხოვნის რაოდენობის გათანაბრებას.

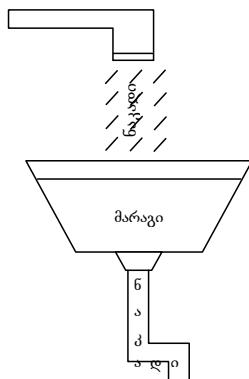
მოსახლეობის უმეტესობისათვის ცნება „ფულზე მოთხოვნა“, ერთი შეხედვით, ცოტა უცნაურია. როცა ლაპარაკია გარკვეული საქონლის, მაგალითად, ყოლოს მურაბის მოთხოვნაზე, იგულისხმება, რომ დროის გარკვეულ პერიოდში შესაძლებელია საქონლის გარკვეული რაოდენობის გარკვეულ ფასად ყიდვა. უფრო მაღალი ფასების შემთხვევაში ყოლოს მურაბის ნაცვლად მომხმარებელი სხვა საქონელს იყიდის, ხოლო უფრო დაბალი ფასების შემთხვევაში ხსენებულ სხვა საქონელს ყოლოს მურაბას ამჯობინებს. მაგრამ, მოდიც, დავფიქრდეთ, რა მნიშვნელობას შეიძენს ზემოხსენებული წინადადებები, თუ „ყოლოს მურაბის“ ნაცვლად ვიხმართ სიტყვას „ფული“? ის მეტად მნიშვნელოვან აზრს შეიძენს, თუ გავითვალისწინებთ ორ გარემოებას: (1) ფული არ არის იგივე, რაც შემოსავალი და (2) მიუხედავად იმისა, რომ ყოლოს მურაბაზე მოთხოვნაში იგულისხმება შეძენა და მოხმარება, ფულის მოთხოვნაში იგულისხმება მოთხოვნა ქონების ფლობაზე და არა მის „მოხმარებაზე“.

ცნება „მოთხოვნა ფულზე“ ძნელად გასაგები გახდება, თუ ფულს გავაიგივებთ ფულად შემოსავალთან. ფულადი შემოსავალი არის ფულის ნაკადი, რომლის განსაზღვრა შესაძლებელია მხოლოდ დროის გარკვეულ პერიოდში, მაგალითად, რვა დოლარი საათში, 1600 დოლარი თვეში, 24000 დოლარი წელიწადში. მაგრამ თავად ფული მარაგია. ესაა თანხის გარკვეული რაოდენობა, რომელიც არსებობს გარკვეულ მომენტში. რაკი ამ მარაგის რაოდენობა ყოველწლიურად იცვლება, ამიტომ მისი ოდენობის დადგენა შესაძლებელი გახდება მხოლოდ დროის გარკვეულ მომენტში. მაგრამ დროის გარკვეულ მომენტში შესაძლებელია დადგინდეს ფულის მარაგის ოდენობა, ფულის ნაკადის ოდენობა კი დროის გარკვეულ პერიოდში დგინდება.

შემოსავალი არის ფულის ნაკადი დროის ერთეულში
ფული არის ფულის მარაგი დროის ერთეულში

ამგვარად, თუ დასაქმებული პიროვნება ამბობს: „შუადღისას ნავალ უფროსთან და მოვთხოვ, რომ ფული მომიმატოს“, ის გულისხმობს ფულად შემოსავალს - ფულის ნაკადის მეტ რაოდენობას თვეში. მაგრამ ამჟამად ეს არაა ჩვენი საუბრის თემა. რა თქმა უნდა, ფულის ის რაოდენობა, რომელსაც ხალხი ფლობს (მარაგის სახით), მჭიდროდაა დაკავშირებული ფულადი შემოსავლის იმ რაოდენობასთან, რომელსაც რეგულარულად იღებს (ფულადი ნაკადის სახით). მაგრამ, ცხადია, შესაძლებელია სხვა ვარიანტიც - როცა ერთი მათგანის რაოდენობა გაიზრდება, მეორისა კი — შემცირდება.

მოდიც, კარგად დავფიქრდეთ, რა რაოდენობის თანხა გაქვთ ახლა. იგულისხმება ფული, რომელიც განვსაზღვრეთ, როგორც 1. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, რა თანხა გაქვთ მიმდინარე ანგარიშზე და რა რაოდენობით ფულის ბანკნოტები და მონეტები გაქვთ ჯიბეში, ქისაში, საფულესა თუ სანერი მაგიდის უჯრაში. რა ხერხს შეიძლება მივმართოთ, რომ არსებული თანხა, მისი რაოდენობის მიუხედავად, გავზარდოთ ან შევამციროთ? შესაძლებელია, რომ ფული გაიცვალოს სხვა აქტივზე (ვვარაუდობთ, რომ თქვენ არ დაკარგავთ ან არ გადაყრით მას). ასეთი აქტივი შეიძლება იყოს ნებისმიერი რამ, დაწყებული კვების პროდუქტებით, რომლის მოხმარებაც ხდება დაუყოვნებლივ და კომპანიის „ამერიქენ ტელეგრაფ ენდ ტელეფონ“ აქციებით დამთავრებული. იმისათვის, რომ გაზარდოთ 1 რაოდენობა, რომელსაც ამჟამად ფლობთ, უნდა გაცვალოთ აქტივები ნაღდ ფულზე ან გაზარდოთ თანხა თქვენს მიმდინარე ანგარიშზე (გამოვრიცხავთ ფულის პოვნის ან მოპარვის შემთხვევებს).

ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ კვირაში ოც საათს მუშაობთ და საათში რვა დოლარს გიხდიან. თქვენ თქვენი დროის ოც საათს ყოველ კვირას ცვლით 160 დოლარზე და იღებთ ფულად შემოსავალს კვირაში 160 დოლარის ოდენობით. შემდეგ გადამწყვეტთ გარკვეული დრო სწავლას მოახმაროთ და ამცირებთ სამუშაო საათებს თხუთმეტ საათამდე, თქვენს შემოსავალს კი — კვირაში 120 დოლარამდე. თუ ამავე დროს კვირაში 40 დოლარით ან მეტი ამცირებთ ხარჯებს (მაგ., უარს ამბობთ ბევრ გასართობზე, იმისათვის, რომ მეტი დრო გქონდეთ სწავლისთვის), მაშინ თქვენს ხელთ არსებული ფულის მასა იმატებს თქვენი შემოსავლის შემცირების მიუხედავად. ხალხს შეუძლია გაზარდოს საკუთარი ფულის მარაგი, თუ შეამცირებს ხარჯებს ისე, რომ ეს ხარჯები შემოსავალზე ნაკლები იქნება, ან თუ ფულად აქტივებს ფულზე გადაცვლის და პირიქით, მას შეუძლია შეამციროს ფულის მარაგი, თუ გაზრდის ხარჯებს ისე, რომ ეს ხარჯები შემოსავალს გადააჭარბებს, ან, თუ ფულს სხვა აქტივებზე გაცვლის.

რატომ აქვს ხალხს ფულის მარაგი

როგორც აღვნიშნეთ, ფულზე მოთხოვნაში იგულისხმება ფულის ფლობა და არა მისი ხარჯვა. ამ აზრით, ფული სულაც არ არის განსაკუთრებული. საკმაოდ ბევრი საქონლის დასახელება შეგვიძლია, რომლებიც სასარგებლოა მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ ფლობენ, მათ შორის, ფერწერის ნიმუშები, აქციები, სახლები. მოთხოვნა თითოეულ მათგანზე უნდა გავიგოთ, როგორც მოთხოვნა გარკვეული საქონლის ფლობაზე და არა „მის გამოყენებაზე“. სრულიად გასაგებია, თუ როგორ ხდება ფერწერის ნიმუშებით, კორპორაციის აქციებითა და სახლებით სარგებლობა მათი ფლობის ხარჯზე. მაგრამ, განა სიმართლეს არ შეესაბამება ის ფაქტი, რომ ფული მხოლოდ მაშინაა სასარგებლო, როცა მას ხარჯავენ?

ფულზე მოთხოვნა ფულის ფლობის მოთხოვნაა.

ეს არაა სიმართლე. ფული მართლაც მაშინაა სასარგებლო, როცა მას ხარჯავენ და სწორედ ამიტომაც, რომ ხალხი, უწინარეს ყოვლისა, მისი ფლობითაა დაინტერესებული. ადამიანი თვლის, რომ ფულით ბევრ სიამოვნებას იყიდის, მაგრამ თავად ფულის ფლობაც არანაკლებ სასარგებლოა. ასე რომ არ იყოს, არავინ ისურვებდა, რომ ჰქონოდა ფული, რადგან ეს საკმაოდ ძვირადღირებული სიამოვნებაა. როცა ფულს ვფლობთ, ამით უარს ვამბობთ ბევრ ძვირადღირებულ სიამოვნებაზე, რომელსაც სხვა საქონელი მოგვანიჭებდა, თუ მას ფულით ვიყიდით — მაგალითად, სახელმწიფო ობლიგაციების სარგებელი, კარგი ფილმის ნახვით გამონევეული სიამოვნება, მოხერხებული სავარძელი, რომელშიც თავისუფლად ვგრძნობთ თავს. თუ დღევანდელი კეთილდღეობა იმაზე უფრო ძვირადღირებულია, ვიდრე მომავალი, მაშინ რატომ არ ხარჯავს ხალხი ფულად მარაგს ნულამდე? ცხადია, ადამიანები ამას არ აკეთებენ, რაც სრულიად მართებულია მიგვანიშნებს იმას, რომ ფულის ფლობა ბევრად უფრო მეტ სარგებელს აძლევს მათ, ვიდრე მის ფლობასთან დაკავშირებული დანახარჯები.

ზემოაღნიშნული უპირატესობა, მარტივად თუ ვიტყვით, მოქნილობაში გამოიხატება. თუ ადამიანი სხვა აქტივების ნაცვლად ფლობს ფულს, იზრდება მანევრირების თავისუფლება. მისთვის უფრო ადვილია, იყიდოს რაც უნდა და როცა უნდა. გარდა ამისა, მეტი შანსი აქვს ისარგებლოს მოულოდნელი შესაძლებლობით, ან თავი დააღწიოს მოულოდნელ სირთულეს. უფრო მეტიც, ყოველივე ეს მისთვის შესაძლებელი ხდება თავის შენუხების, ბანკში გამგზავრების, ბირჟის აგენტთან ვიზიტის, არახელსაყრელ ფასად ქონების გაყიდვის გარეშე. მოქნილობის სინონიმია ლიკვიდურობა. აქტივი, რომელიც შეიძლება ნებისმიერ დროს გაიცვალოს თავისი რეალური ღირებულების შესატყვის ნებისმიერ სხვა აქტივზე, მთლიანად ლიკვიდურ აქტივს წარმოადგენს. ფული საზოგადოების ყველაზე ლიკვიდურ აქტივადაა მიჩნეული. ფულზე მოთხოვნა წარმოადგენს მოთხოვნას ლიკვიდურობაზე.

რეალური და სასურველი ფულის მარაგი

ფულის მიწოდების რაოდენობა ყოველთვის ფულის ფლობის რაოდენობის ტოლია,

მაგრამ ყოველთვის არ არის იმ რაოდენობის ტოლი, რომლის ფლობაც ადამიანებს სურთ.

საზოგადოების სურვილისგან დამოუკიდებლად, ფულის ის რაოდენობა, რომელსაც ის ფლობს, მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობას უტოლდება. ეს მარტივი, მაგრამ მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია და,

ვფიქრობ, მისი დავინწყება არ გვმართებს. ფულის მასის რაოდენობა, რა ხერხებიც არ უნდა გამოვიყენოთ მის გასაზომად, ყოველთვის იმ ფულადი მარაგის ტოლია, რომელსაც ხალხი გარკვეულ მომენტში ფლობს. მაგრამ ფაქტობრივი ფულის მარაგი არ შეიძლება ყოველთვის უტოლდებოდეს სასურველი ფულის მარაგს. თუ ფულის მასა გაიზარდა იმ დროს, როცა მოსახლეობა კმაყოფილდებოდა იმ თანხით, რომელსაც ფლობდა, დროთა განმავლობაში ზოგიერთები აღმოაჩენენ, რომ ფულის სასურველზე მეტ მარაგს ფლობენ. შესაბამისად, ისინი შეეცდებიან მის სასურველ დონემდე შემცირებას. ხოლო, თუ ფულის მასამ დაიკლო მაშინ, როცა ხალხი ფულის სასურველ მარაგს ფლობდა, ის შეეცდება სასურველ დონემდე გაზარდოს მისი მარაგი. ფულის მარაგის შეცვლა კი შესაძლებელია ჩვენს მიერ უკვე აღწერილი საშუალებებით: შემოსავლისა და ხარჯების თანაფარდობის შეცვლით ან აქტივების სტრუქტურის შეცვლით — კორპორაციის აქციების გაყიდვისა თუ სახელმწიფო ობლიგაციების ყიდვის საშუალებით.

ფულზე მოთხოვნის ცნებაში ვგულისხმობთ, რომ, როცა მოსახლეობას, რომელსაც უკვე აქვს ფულის სასურველი რაოდენობა, დამატებითი ფული მიენოდება, ის შეეცდება ამ დამატებითი ფულის სხვა საქონელზე გაცვლას. შედეგად, ერთობლივი მოთხოვნა სხვა საქონელზე უფრო მეტად გაიზრდება, ვიდრე ფულზე, იმ კვლავწარმოებული საქონლის ჩათვლით, რომელიც მთლიან შიდა პროდუქტს ქმნის. გაზრდილი მოთხოვნა კი, თავის მხრივ, გამოიწვევს ფასებისა და წარმოების გაზრდას. ამდენად, მოსალოდნელია, რომ მთლიანი შიდა პროდუქტი შესაძლებელია გაიზარდოს იმიტომ, რომ გაიზარდა მოთხოვნა ახალ საქონელზე, რომელიც თავის მხრივ გამოიწვია ფულის მიწოდების ზრდამ იმ ხალხისათვის, რომელიც უკვე ფლობს ფულადი მარაგის სასურველ დონეს. მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდა გრძელდება მანამ, სანამ ხდება ახალი საქონლის დიდი რაოდენობით შესყიდვა. ფულის დიდი რაოდენობით ხარჯვა კი გაგრძელდება მანამ, სანამ ხალხს ის სასურველზე მეტი რაოდენობით ექნება.

მიაქციეთ ყურადღება, რომ ცალკეულ პირთა მცდელობა, შეამცირონ საკუთარი ფულის მარაგი ხარჯების გაზრდის გზით, ზრდის სხვების ფულის მარაგს და არ ამცირებს ფულის საერთო მასას. მოსახლეობის მცდელობა, შეამციროს ფულის მარაგი არ შეიძლება წარმატებით დაგვირგვინდეს, რადგან ფულს, რომელიც ხალხს მიენოდება, ვიღაც უნდა ფლობდეს. ამის ნაცვლად ხდება ის, რომ ფულის რეალური მარაგის სასურველ დონემდე შემცირების მცდელობა მთლიანი შემოსავლის ზრდას იწვევს. ეს გრძელდება მანამ, სანამ მოსახლეობა არ მოისურვებს, რომ მისი ფულის მარაგი მიწოდებული ფულის რაოდენობას უტოლდებოდეს.

საკითხის ამგვარად დაყენება შეცდომაში შეგვიყვანს, რადგან შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ხალხი იძულებულია ფლობდეს ფულის იმ რაოდენობას, რომელსაც საბანკო სისტემის საშუალებით მთავრობა მიმოქცევაში უშვებს. რა თქმა უნდა, ეს ასე არაა. დაიმახსოვრეთ, რომ ფულის მიწოდება მაშინ იზრდება, როცა კომერციული ბანკები ზრდიან გასაცემი სესხების რაოდენობას. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ხალხს, ვისაც სურდა სესხის აღება, უკვე აქვს ფული, რომლის შოვნასაც ცდილობდა. ცხადია, ადამიანი იმისთვის არ იღებს სესხს და იმისთვის არ იხდის სარგებელს, რომ ფული უქმად დადოს საბანკო ანგარიშზე. ხალხი ხარჯავს მას იმ მიზნით, რა მიზნითაც ისესხა.

წარმოვიდგინოთ, რომ ცოლ-ქმარმა ახალი ავეჯის საყიდლად სესხი აიღო. ისინი გადაურიცხავენ ავეჯის მაღაზიის პატრონს იმ თანხას, რომელიც ბანკმა ასესხა და მათ მიმდინარე ანგარიშზე მოათავსა. რას აკეთებენ ამ შემთხვევაში ავეჯით მოვაჭრეები? ისინი სულაც არ იტყვიან - „ღმერთმა დასწყევლოს! ჩვენ გვქონდა ფულის სასურველი რაოდენობა. იმ ჩერჩეტმა წყვილმა კი დამატებითი ფული შემოგვაჩეჩა. ახლა იძულებულები ვართ მოვიფიქროთ, როგორ მოვიშოროთ ის თავიდან. ხომ არ ვიცნობთ ვინმეს, ვისაც ამ ფულს მივუყრიდით?“ ამის ნაცვლად ისინი ამბობენ: „შესანიშნავია! ჩვენ გავყიდეთ ტახტი და ორი სკამი, საქმე კარგად მიდის. ჩვენი გასაყიდი საქონელი შემცირდა, ამიტომ კარგი იქნება, თუ ფულს მის შესავსებად დავხარჯავთ“. კმაყოფილი ვაჭრები ამ ფულს უხდიან მიმწოდებლებს, რომლებიც იღებენ მას და იმეორებენ ზუსტად იმავეს, რაც ავეჯით მოვაჭრეებისგან მოვისმინეთ.

რამდენად სტაბილურია ფულზე მოთხოვნა?

ფულზე მოთხოვნა იცვლება ისეთი ფინანსური სიახლეების შედეგად, როგორცაა საკრედიტო ბართების უფრო ინტენსიური გამოყენება ან ფულის გადარიცხვის სატელეფონო სისტემის შექმნა, რაც ამარტივებს ფულადი სახსრების ერთი საბანკო ანგარიშიდან მეორეზე გადაყვანას. მაგრამ, ფინანსური პრაქტიკის დანერგვა, ჩვეულებრივ, ნელა მიმდინარეობს და ასევე ნელა იცვლება ფულის მარაგის სასურველი დონეც. შესაბამისად, ფულზე მოთხოვნა შეიძლება სტაბილურ მოთხოვნად ჩაითვალოს.

თუმცა ზოგიერთ მოვლენას შეუძლია დაარღვიოს აღნიშნული სტაბილურობა. დავუშვათ, საფინანსო პოლიტიკის მესვეურებმა განაცხადეს, რომ განზრახული აქვთ სწრაფად, დიდი მასშტაბით და მტკიცედ გაზარდონ ფულის მასა. საზოგადოება მაშინვე დაასკვნის, რომ მოსალოდნელია ფულის მსყიდველობითი

უნარის დაცემა და შეეცდება გადაცვალოს ფული სხვა აქტივებზე. ცხადია, სხვა აქტივების ფასები გაიზრდება, ფულის ღირებულება კი შემცირდება. ეს განაპირობებს ხალხის შემფოთებას და ფულის ფლობისადმი შიშს. ფულზე მოთხოვნა დაიკლებს საფინანსო პოლიტიკის მესვეურთა გადაჭარბებული და უპასუხისმგებლო მოქმედების ან მსგავსი მოქმედების, წინასწარგანჭვრეტის შედეგადაც კი.

რატომ იცვლება ფულზე მოთხოვნა?

ახლა წარმოიდგინეთ სხვა შემთხვევა: ხალხმა წაიკითხა ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში არსებული ეკონომიკური პრობლემები შეიძლება აქტუალური გახდეს აშშ-შიც. ოჯახები გადანყვეტენ, რომ სხვა დროისთვის გადაღონ იმ ნივთების შეძენა, რომელთა ყიდვაც დაგეგმილი ჰქონდათ და თვალის ადევნონ მოვლენების განვითარებას. ისინი ვარაუდობენ, რომ, თუ ქვეყანას რეცესიის პერიოდი დაუდგება, მაშინ ფასები დაიკლებს და ისინი შეიძლება სასურველი ნივთების ნაკლებ ფასად ყიდვას. ანალოგიური მოსაზრებები გაუჩნდებათ ფირმების ხელმძღვანელებსაც. ისინი იტყვიან: „დავიცადოთ და ვნახოთ“. რად გვინდა ისეთი ინვესტიცია, რომელიც მერე შეიძლება წამგებიანი აღმოჩნდეს“. ხარჯების შემცირების შესახებ მსგავსი გადანყვეტილებები, შემოსავლების წინასწარი შემცირების გარეშე, გამოიწვევს ფულზე მოთხოვნის ზრდას.

ხომ არ შეგიძლიათ იწინასწარმეტყველოთ, როგორ შეცვლის ფულზე მოთხოვნას და რა გავლენას მოახდენს მასზე აქციათა ფასების, მაგ. დოუ ჯონსის სამრეწველო ფასების ინდექსის, საგრძნობლად დიდი შემცირება? ისინი, ვინც აქციების მნიშვნელოვან რაოდენობას ფლობენ, ძველებურად მდიდარ ადამიანებად აღარ მიიჩნევენ თავს და ძველებურად აღარც ფულის ხარჯვას გააგრძელებენ. გარდა ამისა, შესაძლოა, არც იმის სურვილი ჰქონდეთ, რომ ფული, რომელსაც არ ხარჯავენ, განათავსონ საფონდო ბირჟაზე, სადაც, შიშობენ, რომ ფასები კიდევ უფრო დაეცემა. ხოლო როცა ალტერნატიული აქტივის მონახვას შეეცდებიან, ზოგიერთ მათგანს შეიძლება აზრად მოუვიდეს, გაზარდოს მის საკუთრებაში არსებული ფულის მარაგი. ამგვარად გაიზრდება ფულზე მოთხოვნა.

მსგავს შემთხვევებში, ფედერალური სარეზერვო სისტემის ამოცანას წარმოადგენს ის, რომ ფულზე მოთხოვნის ხასიათის შეცვლას უპასუხოს იმ თანხის რაოდენობის შეცვლით, რომელსაც მიმოქცევაში უშვებს. მიაქციეთ ყურადღება, რა შეიძლება მოხდეს, თუ, მაგალითად, ფედერალური სარეზერვო სისტემა ვერ შეძლებს ფულის რაოდენობის გაზრდას, როცა მოსახლეობაში უკვე გაზრდილია მოთხოვნა ფულის ფლობაზე. ადამიანები, რომლებსაც სურთ, რომ ფულის მეტ მარაგს ფლობდნენ, იძულებულნი გახდებიან შეამცირონ ხარჯები ან გაყიდონ სხვა აქტივები. ხარჯების შემცირება განაპირობებს სხვა ადამიანების შემოსავლების შემცირებას. მოგვიანებით კი, საკუთარი ფულის მარაგის შესანარჩუნებლად ეს უკანასკნელნიც შეამცირებენ ხარჯებს. როცა დამატებითი ფული არაა ხელმისაწვდომი, მეტი ფულის ფლობის საყოველთაო სურვილმა, შესაძლოა, გამოიწვიოს ხარჯების შემცირება, რაც შესაძლოა კულმინაციას მიაღწევს რეცესიის დროს. რეცესიის საკმაოდ მძიმე ხასიათი შეაჩერებს ხარჯების შემცირებას, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანების ფინანსური მდგომარეობა იმდენად გაუვარესდება, რომ მათ უკვე არ მოუნდებათ ფულის მარაგების გაზრდა. ფულის მარაგის გაზრდის მიზნით სხვა აქტივების (მაგ. აქციების ან მინების) გაყიდვამ, შეიძლება გამოიწვიოს აქტივების ღირებულების მკვეთრი შემცირება. ეს მაშინ მოხდება, როცა მოსახლეობის დიდი ნაწილი ერთსა და იმავე დროს გაყიდის ერთსა და იმავე ქონებას. აქტივების ფასების დაცემამ, რაც საზოგადოების სიმდიდრის განადგურებას იწვევს, შეიძლება ხარჯების შემცირებისკენ უბიძგოს ადამიანებს ამას კი ანალოგიური შედეგები მოჰყვება. თუ ფედერალური სარეზერვო სისტემა ხელმისაწვდომს გახდის ფულის მეტ რაოდენობას მაშინ, როცა საზოგადოებას სურს მეტი ფულის ფლობა, ეს ქმედება რამდენადმე დაიცავს ეკონომიკურ სისტემას პროდუქციის მოცულობისა და ფასებისთვის დამახასიათებელი მერყეობისაგან.

თუ ფედერალური სარეზერვო სისტემა მიმოქცევაში გამოუშვებს იმაზე მეტ ფულს, ვიდრე ხალხი მოითხოვს, ან ვერ შეამცირებს მიმოქცევაში არსებული ფულის მასას მაშინ, როცა ფულზე მოთხოვნა შემცირდება, თავს იჩენს ინფლაციის რისკი. საზოგადოებას კი მეტისმეტად თრგუნავს ინფლაციის შიში, რადგან, ჩვეულებრივ, ვერ ახერხებს ერთმანეთისგან განასხვავოს ყოველდღიური მოხმარების საქონელზე ფასების რეალური ზრდა და ფულის მსყიდველობითი უნარის უმნიშვნელო შემცირება. ინფლაცია ზრდის იმ პირების მერყეობას, რომლებიც ეკონომიკურ გადანყვეტილებათა მიღებით არიან დაკავებულნი. მერყეობა კი რეცესიის ძირითადი მიზეზია. უფრო მეტიც, ინფლაციის შეჩერება მაშინ, როცა ის უკვე დაიწყო, შეიძლება რეცესიის გამოწვევადაც კი იქცეს. საუკეთესო ვარიანტი იქნება, თუ ძალებს არ დავიშურებთ, რათა ასეთი რამ თავიდან ავიშოროთ.

მონეტარული პოლიტიკის განხორციელება

იმ შემთხვევაშიც კი, თუ რეგულარულად კითხულობთ „უოლ სთრიტ ჯორნელს“ ან გაზეთების საქმიან და საფინანსო გვერდებს, სრულიად დასაშვებია, რომ არ ფლობდეთ ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ რა განზრახვა აქვს ფედერალურ სარეზერვო სისტემას ფულის რაოდენობის გაზრდისა და შემცირების თაობაზე. სამაგიეროდ, შესაძლოა ნახოთ ინფორმაცია „საკვანძო სარგებლის განაკვეთის“ შესახებ, რომელსაც ფედერალური სარეზერვო სისტემა აკონტროლებს და იმის შესახებ, რომ მიიღებს თუ არა ღია ბაზრის კომიტეტი შემდეგ სხდომაზე გადანყვეტილებას მის გაზრდაზე, შემცირებაზე, ან დატოვებს მას უცვლელს.

მიზანი — ფედერალური ფონდების განაკვეთი

“საკვანძო განაკვეთი” ფედერალური ფონდების განაკვეთია, რომლითაც კომერციული ბანკები ერთმანეთს სესხად რეზერვებს აძლევენ. ფედერალურ სარეზერვო სისტემას არ შეუძლია პირდაპირ განსაზღვროს ფედერალური ფონდების განაკვეთები, ისე, როგორც ის განსაზღვრავს სადისკონტო განაკვეთებს, როცა კრედიტს აძლევს კომერციულ ბანკებს. ფედერალური ფონდების განაკვეთების განსაზღვრა ხდება მოთხოვნა/მიწოდების საფუძველზე. მაგრამ მოთხოვნა/მიწოდებაში იგულისხმება როგორც საბანკო რეზერვების, ისე ყოველივე იმის მოთხოვნა და მიწოდება, რის გაკონტროლებაც ფედერალურ სარეზერვო სისტემას შეუძლია საკმაო სიზუსტით. ასე რომ, თუ ფედერალური სარეზერვო სისტემა გადანყვეტს პროცენტის მეოთხედით შემციროს ფედერალური ფონდების განაკვეთები, ის განკარგულებას მისცემს იმათ, ვისაც ფასიანი ქაღალდებით სავაჭრო ოპერაციების წარმოება ევალება, იყიდონ მეტი სახელმწიფო ობლიგაცია. როგორც ნინა თავში ავსენით, ეს იმას ნიშნავს, რომ ფედერალური სარეზერვო სისტემა გადაქაჩავს დამატებით რეზერვებს საბანკო სისტემაში. ის შეიძენს დამატებით აქტივებს აშშ-ის სახელმწიფო ობლიგაციების სახით და იღებს ახალ ვალდებულებებს იმ ანაბრების ფორმით, რომლებსაც კომერციული ბანკები ფედერალურ სარეზერვო ბანკებში ინახავენ.

ფედერალური ფონდების განაკვეთი არ შეიძლება ერთბაშად შემცირდეს. ის, როგორც წესი, ყოველდღიურად მერყეობს. ხუთშაბათის ახალი ამბების საანგარიშო მოხსენებაში, რომელიც საანაბრო პროცენტის განაკვეთების ცვლილებას ეხება და ოთხშაბათის მონაცემებს ასახავს, ფედერალური ფონდების განაკვეთების შესახებ ნათქვამია: „მაქსიმუმი — 8%, მინიმუმი — 5,75%, დახურვისას — 6%, შემოთავაზებული — 6,5%“. ეს ნიშნავს, რომ კომერციულ ბანკებს, რომლებსაც სურდათ, აეღოთ კრედიტი ერთი მილიონი დოლარის ან მეტი რაოდენობით სხვა ბანკების ქარბი რეზერვებიდან იმისათვის, რომ ოთხშაბათს საღამოს გამოეყენებინათ, პროცენტის გადახდა შემდეგი განაკვეთით მოუხდებოდათ: უმაღლესი იქნებოდა 8%, მინიმალური 5,75%, ოთხშაბათს ბაზრის დახურვის წინ ბოლო გარიგება იქნებოდა 6%, ვილაც კი ითხოვდა 6,5%-ს. სხვათა შორის, სანამ ეს მონაცემები გამოქვეყნდებოდა, ზუსტად ერთი დღით ადრე ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ მიიღო გადანყვეტილება, რომ დაგეგმილი 5,5%-იანი განაკვეთი 5,25%-მდე შემცირებულიყო. ეს კი სრულიად ნათელს ხდის იმ ფაქტს, რომ ფედერალური სარეზერვო სისტემის სურვილები ერთბაშად არ აისახება ფედერალური ფონდების განაკვეთებზე.

რაკი საუბარი მთლიანად სარგებლის განაკვეთებს ეხება, ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: რის საშუალებით ახდენს მონეტარული პოლიტიკა გავლენას ეკონომიკურ საქმიანობაზე — ფულის მიწოდების კონტროლისა თუ სარგებლის განაკვეთების გაკონტროლების გზით? ეს საკმაოდ რთული გადასანყვეტია, რადგან ფედერალური სარეზერვო სისტემა ცდილობს, გავლენა იქონიოს სარგებლის განაკვეთებზე ისეთი პროცედურებით, რომლებიც ცვლიან საბანკო რეზერვებს და, ამდენად, როგორც ბანკის საკრედიტო საქმიანობას, და მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობასაც. უფრო მეტიც, დამატებითი რეზერვების საშუალებით, რომლებიც იქმნება, როცა ფედერალური სარეზერვო სისტემა ცდილობს ფედერალური ფონდების სარგებლის განაკვეთების შემცირებას, იზრდება საბანკო კრედიტების მიწოდება, ეს კი უარყოფითად მოქმედებს სესხების სარგებლის განაკვეთებზე. თუ ფირმები და, ნაკლებად, ოჯახები, შეძლებენ, უფრო მეტი უფრო იაფად ისესხონ, მაშინ, სავარაუდოა, რომ მათ გაუჩნდებათ სურვილი, ისესხონ და დახარჯონ მეტი. ამგვარად, მიწოდებული ფულის რაოდენობის შეცვლაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, ფედერალური ფონდების სარგებლის განაკვეთების შემცირება შეიძლება ხარჯების გაზრდის სტიმულადაც იქცეს. მაგრამ, რაკი ბანკის მიერ დამატებითი სესხის გაცემა დაკავშირებულია ახალი ფულის შექმნასთან, ამიტომ დაბალი სარგებლის განაკვეთი და ფულის მეტი რაოდენობა ურთიერთს განაპირობებს. შეიძლება ფედერალურმა სარეზერვო ბანკმა ფულის რაოდენობის გაკონტროლება მოისურვოს, მაგრამ ის აცნობიერებს, რომ ამას სათანადო სიზუსტით ვერ გააკეთებს და მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ფედერალური ფონდების სარგებლის განაკვეთები შეიძლება საუკეთესო გზა აღმოჩნდეს ფულის მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის ტოლობის დასაცავად.

როდისაა მონეტარული პოლიტიკა ეფექტიანი

დიდი დეპრესიის შემდგომი რამდენიმე წლის მანძილზე ეკონომისტებს შორის გაბატონებული იყო შემდეგი შეხედულება: მიუხედავად იმისა, რომ მონეტარული პოლიტიკა შეიძლება ეფექტიანი იყოს ინფლაციის თავიდან ასაცილებლად, ის საკმაოდ არაეფექტიანია რეცესიისგან თავის დაღწევის თვალსაზრისით. იმ დროს საკმაოდ პოპულარული ანალოგია იყო თოკზე გამობმული საჭაერო ბუშტი. შეგვიძლია ხელი შევუშალოთ მის გაფრენას, თუ თოკს მოვქაჩავთ, სამაგიეროდ, ჩვენი მცდელობა, ხელი შევუწყოთ გაფრენას თოკისთვის ხელის კერის საშუალებით, არავითარ შედეგს არ გამოიღებს.

მონეტარული პოლიტიკის გამტარებლებს შეუძლიათ გაზარდონ საბანკო სისტემის ქარბი რეზერვები, მაგრამ ისინი კომერციულ ბანკებს ვერც სესხების გაცემის გაზრდას აიძულებენ და ვერც რეზერვების ფულად გარდაქმნას. უფრო მეტიც, დიდი ფულის მასის შექმნა არ გამოიწვევს ხარჯვის გაზრდას, თუ მოსახლეობა ამ მოქმედებას ფულის მარაგის შექმნით უპასუხებს.

რატომაა შესაძლებელი მონეტარული პოლიტიკის არაეფექტიანობა რეცესიის დროს?

რეცესიის დროს ხალხის უმეტესობას მიდრეკილება აქვს პესიმიზმისა და სიფრთხილისადმი. სესხების გაცემისას ბანკები უფრო ფრთხილად იქცევიან, მეტ ყურადღებას იჩენენ პოტენციური სესხის ამღებების მიმართ და, ზოგიერთი კრედიტის განახლებაზეც უარს ამბობენ. კლიენტებიც არაა დაინტერესებული, რომ ბანკს სესხი სთხოვოს, რადგან მოკლევადიანი თამასუქების განაღდებათ მიღებული მოგება, არც თუ ისე სარფიანი ეჩვენება. თავდაცვის მიზნით ხალხი ლიკვიდობის გაზრდის გზებს ეძებს, ფასების შემცირების მოლოდინიც ასევე განაპირობებს საზოგადოების სურვილს, რომ ფლობდეს ფულს და არა აქტივებს, რომელთა ღირებულება, როგორც ჩანს, ფულის შესაბამისად შემცირდება. მოკლედ, რეცესიას შეუძლია გამოიწვიოს რწმენის კრიზისი, რომელიც რეცესიას კიდევ უფრო ამძიმებს იმით, რომ იმატებს მოსახლეობის სურვილი, ფლობდეს ნაღდი ფულის უფრო დიდ რაოდენობას. მონეტარული პოლიტიკის წარმმართველთათვის შეიძლება ძნელი აღმოჩნდეს ამ სურვილის დაკმაყოფილება. მათ ასევე გაუჭირდებათ დაარწმუნონ ხალხი იმაში, რომ საჭიროა უქმად დადებული ფულის ხარჯვა. ასეთ ვითარებაში ცენტრალური ბანკის მცდელობა, შეაჩეროს რეცესია ან კურსი მისი დაძლევისკენ აიღოს, შეიძლება მართლაც ჰგავდეს ბუშტისთვის ხელის კვრას.

ფისკალური პოლიტიკის შემთხვევა

არსებობს თუ არა რაიმე გზა, რომლის დახმარებით ცენტრალური ბანკი ან სხვა რომელიმე სახელმწიფო სააგენტო შეძლებენ ხალხის დარწმუნებას იმაში, რომ შეუძლიათ ისესხონ და დახარჯონ? ერთ-ერთი გზა იქნებოდა რწმენის განმტკიცება ოჯახებსა და ბიზნესის სფეროში გადანყვეტილების მიმღებთა შორის. ამიტომ, რომ მთავრობის ოფიციალური პირები ყოველთვის ასე თამამად საუბრობენ ეკონომიკის მომავლის შესახებ, სიამოვნებით აკეთებენ სამომავლო კეთილდღეობის პროგნოზს და „რეცესიას“ მხოლოდ წარსულთან მიმართებაში ახსენებენ. რწმენის აღსადგენად შეიძლება საკმარისი იყოს უბრალო იმედი იმისა, რომ მთავრობა მეტად მნიშვნელოვან ნაბიჯებს გადადგამს ძველი კეთილდღეობის დასაბრუნებლად. ეს იმედი საკმარისია მაშინაც კი, როცა არავის წარმოდგენა არა აქვს, თუ რა კონკრეტული ნაბიჯების გადადგმა შესაძლებელია. ნებისმიერი მუქარა მომავალში გადასახადების გაზრდის შესახებ, რასაკვირველია, უარყოფითად იმოქმედებს რწმენის ფაქტორზე. 1930-იან წლებში ფრანკლინ რუზველტი უსაზღვრო დაპირებებს იძლეოდა ფედერალურ ბიუჯეტთან დაკავშირებით, ოღონდ ამ პირობების საფუძველად გადასახადების გაზრდას მიიჩნევდა. შესაძლოა, ეს დაპირებები მიზნად ისახავდა ბიზნესმენტა რწმენის განმტკიცებას მისი ღრმად კონსერვატორული იდეების მიმართ, მაგრამ ისინი მუქარად უფრო აღიქმებოდა, ვიდრე დაპირებად. ხალხს დაბალი გადასახადები უფრო მიმზიდველად ეჩვენებოდა, ვიდრე მათი გაზრდის ხარჯზე დაბალანსებული ბიუჯეტი.

ფისკალური პოლიტიკის მეშვეობით მონეტარული პოლიტიკის გაძლიერება

იმ დროს, როცა შიში და გაუბედაობა ბატონობს, კრედიტების ასაღებად და ხარჯვის გასაზრდელად ბევრად უფრო სასარგებლო გზა ისაა, რომ თვითონ მთავრობამ გაზარდოს კრედიტების აღება და ხარჯვა. თუ მთავრობა სესხულობს ახალ რეზერვებს, რომელსაც ცენტრალური ბანკი ქმნის მონეტარული პოლიტიკის საშუალებით და შემოსავალს გონივრულ პროექტებზე ხარჯავს, მაშინ ფისკალური პოლიტიკა

გარკვეულ დახმარებას გაუწევს მონეტარულ პოლიტიკას, რომელიც, შესაძლოა, უძლიერი აღმოჩნდეს პრობლემების გადასაწყვეტად. ფისკალური პოლიტიკა უბრალოდ ბიუჯეტის პოლიტიკაა. როცა აღნიშნულ ტერმინს ამ კონტექსტში ვხმარობთ, იგულისხმება მცდელობა, რომ სახელმწიფო ბიუჯეტის საშუალებით მიღწეულ იქნას საერთო ხარჯვის სასურველი დონე.

ამ საუკუნეში ფისკალური პოლიტიკის ყველაზე გავლენიანი მხარდამჭერი იყო ჯონ მეინარდ ქეინსი. ეს იყო ბრიტანელი ეკონომისტი, რომელიც 1883-1946 წლებში ცხოვრობდა. მან, როგორც ინვესტორმა, რედაქტორმა, მასწავლებელმა, მწერალმა, მთავრობის მოხელემ და საერთაშორისო საფინანსო სისტემების რეფორმის არქიტექტორმა ბრწყინვალე და მრავალფეროვანი კარიერა გაიკეთა, მაგრამ დღეს მას უმთავრესად იმ წიგნის ავტორად მოიხსენიებენ, რომელიც 1936 წლის დასაწყისში, დიდი დეპრესიის შუა პერიოდში გამოქვეყნდა. ამ წიგნის სახელწოდებაა „დასაქმების, სარგებლისა და ფულის ზოგადი თეორია“.

„ზოგადი თეორია“ — ესაა შემოკლებული სათაური, რომლითაც მას ჩვეულებრივ იცნობენ — საერთო შეხედულებით, მეტად ბუნდოვანი და ცუდად ორგანიზებული წიგნია. მის გამოქვეყნებას მოჰყვა ბევრი სტატია და სიმპოზიუმი თემაზე „რაში მდგომარეობს ზოგადი თეორიის არსი“. ეს აშკარად მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ყველა მეტად მნიშვნელოვანად მიიჩნევა ზემოხსენებულ ნაწარმოებს, მაგრამ არავინ იცოდა, თუ, სახელდობრ, რაში გამოიხატებოდა მისი არსებითი მნიშვნელობა. ქეინსის ძირითადი პოლიტიკა, რომელიც, შესაძლოა, ზუსტად არც კი ასახავს მის მიზნებს, მით უმეტეს, რომ მისი ჭეშმარიტი მიზნების შესახებ დავა დღესაც გრძელდება, მალე იქცა ფისკალურ პოლიტიკად, რომლის არსიც რეცესიის კორექტირებაში მდგომარეობს. ქეინსი ამ კორექტირების საფუძვლად „კრედიტების ხარჯვას“ მიიჩნევდა. მთავრობას უნდა აელო სესხი და დაეხარჯა ფული.

ქეინსი ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა საგადასახადო ტარფების შეცვლას. მაგრამ ეს ფისკალური პოლიტიკის გასატარებლად მიმართული სრულიად სხვა გზაა. იმდენად, რამდენადაც საერთო ხარჯვა დამოკიდებულია იმ გადასახადებზე, რომლებსაც ოჯახები და ფირმები იხდიან, ან თვლიან, რომ უნდა გადაიხადონ მთავრობას შეუძლია შეცვალოს ხარჯვის დონე საგადასახადო ტარფების გაზრდისა თუ შემცირების გზით. სესხის ხარჯვასთან შედარებით ეს ნაკლებ პირდაპირი გზაა, ამდენად, ნაკლებია იმის პროგნოზირების შანსი, თუ რა შედეგს იქონიებს ის საერთო ხარჯვაზე.

ბევრი დამკვირვებლის აზრით, ფისკალური პოლიტიკის შესაძლებლობათა დემონსტრირება მოახდინა „ფისკალურმა ექსპერიმენტმა“ 1940-1944 წლებში, ათწლიანი დეპრესიის შემდეგ, რომელიც გამოწვეული იყო, ერთი მხრივ, ოჯახებისა და ფირმების ხარჯვის დაბალი დონით, მეორე მხრივ კი, მთავრობის გაუბედავი პოლიტიკით. მეორე მსოფლიო ომმა პრაქტიკულად აიძულა მთავრობა, შერიგებოდა ბიუჯეტის დიდ დეფიციტს. მთავრობის ხარჯები ბევრად უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე გადასახადები. შედეგად ეკონომიკა საგრძნობლად აღორძინდა. როგორც კი მოხდა კეთილდღეობის აღდგენა, რაც განპირობებული იყო მთავრობის მხრიდან ხარჯვის მასიური ზრდით. როგორც კი მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ისევ მკვეთრად შემცირდა მთავრობის ხარჯები, კერძო ხარჯების საშუალებით შესაძლებელი გახდა ვაჭრობის შენელებასთან დაკავშირებული პრობლემების მოგვარებაც. ყოველ შემთხვევაში, ასე ამბობდნენ ქეინსის მომხრეები.

დროის სწორად შერჩევის პოლიტიკა

ეჭვი არავის ეპარება, რომ მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის სწორი კომბინაციის შედეგად შესაძლებელია, საერთო ხარჯვის შეიცვლა. მაგრამ, შესაძლებელია თუ არა, რომ ასეთმა კომბინაციამ გამეფებული ერთობლივი მერყეობებიც შეამციროს? შესაძლებელია თუ არა ამ გზით რეცესიის შედეგად გაჩენილი სირთულეებისა და ფულის ღირებულებაში მიმდინარე ცვლილებების თავიდან აცილება ან შემცირება? სწორედ ესაა ეჭვების სათავე.

დროის სწორად შერჩევა უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტორია იმ შემთხვევაში, თუ ერთობლივი მოთხოვნის რეგულირებას ეფექტიან მასტაბილიზებელ საშუალებად მივიჩნევთ. მაგრამ ფისკალური ან მონეტარული პოლიტიკის შემთხვევაში, და ბევრი სხვა მიზეზის გამოც, დროის სწორად შერჩევა საკმაოდ რთულია. უპირველეს ყოვლისა, ამ სირთულეს განაპირობებს ის, რომ არასოდეს ვიცით, მოცემულ მომენტში ერთობლივი მოთხოვნა იზრდება თუ მცირდება. ეკონომიკა არაა ალჭურვილი სპიდომეტრით, რომლითაც შევძლებდით დაგვედგინა, რამდენად სწრაფია მისი ტემპი ნებისმიერ მომენტში. მხოლოდ მოგვიანებით შეგვიძლია გავიგოთ, რა მდგომარეობაშია მთლიანი შიდა პროდუქტი მიმდინარე კვარტალში. ის ციფრებიც კი, რომლებსაც ეკონომიკური ანალიზის ბიურო აქვეყნებს, მხოლოდ სავარაუდო ციფრებია, რომლებსაც საფუძვლიანი გადასინჯვა სჭირდება და უფრო ზუსტი მონაცემების მიღება მხოლოდ კვარტლის დასრულებიდან ორი თვის შემდეგ ხდება შესაძლებელი.

სად ვართ?

კიდევ უფრო უარესია ის, რომ გარკვეულ პერიოდში ერთობლივი მოთხოვნის შესახებ ზუსტი მონაცემებიც რომ გვექონდეს, მაინც ვერაფერს გავაწყობდით. მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის გამტარებლებმა ზუსტად უნდა იცოდნენ, რა კურსით წარმართონ მოქმედება, რადგან დღევანდელი ნაბიჯები მიმართული უნდა იყოს ერთობლივი მოთხოვნის ხვალისდელი დეფიციტისა თუ ნამატის კომპენსაციაზე, სტაბილიზაციის პოლიტიკა, აუცილებლობიდან გამომდინარე, დაფუძნებულია პროგნოზებზე, ხოლო მოკლევადიანი ეკონომიკური პროგნოზები, რომლებიც შორსაა ზუსტი მეცნიერებისაგან, რიგიანი საქმიანობადაც კი არ აღიქმება.

სად ვიქნებით?

განსაკუთრებით შემამოფოთებელია ჩვენი უუნარობა, გავაკეთოთ პროგნოზი იმის თაობაზე, თუ რამდენი დრო დასჭირდება მონეტარული ან ფისკალური პოლიტიკის შედეგად გატარებულ ღონისძიებებს დასახული მიზნების მისაღწევად. დროის ხანგრძლივობა მონეტარულ თუ ფისკალურ ქმედებასა და მის შედეგებს შორის რამდენიმე თვიდან რამდენიმე წლამდე მერყეობს. მკვლევართა გულმოდგინე მცდელობებმა, შეემცირებინათ დროის ასეთი ხანგრძლივობა, ჯერჯერობით სასურველი შედეგი ვერ გამოიღო. გარდა ამისა, ეს ხანგრძლივობა შეიძლება იმგვარად იცვლებოდეს, რომ პროგნოზირება შეუძლებელიც კი გახდეს. ბევრი მიზეზის გამო ვვარაუდობთ, რომ მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის ღონისძიებათა და მათგან გამომდინარე შედეგებს შორის არსებული დროის ხანგრძლივობა არ წარმოადგენს ისეთ კონსტანტას, რომელიც შეიძლება ერთხელ გაიზომოს და მერე მას სამუდამოდ ვენდოთ. ზემოაღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგი, საბოლოოდ, დამოკიდებული იქნება იმაზე, თუ როგორ შეაფასებენ მენარმეები და მომხმარებლები საკუთარ გაურკვეველ მომავალს. მთავრობის ქმედებები ამცირებს გაურკვეველობას ერთ სფეროში, მაგრამ ხელს უწყობს მსგავსი გაურკვეველობის შექმნას მეორე სფეროში. ისინი საზოგადოებას ართმევს საშუალებას, რწმენით განიმსჭვალოს მომავლის მიმართ. გარდა ამისა, საერთო ხარჯვის დროში განაწილება დამოკიდებულია კომერციული ბანკების საოპერაციო პროცედურებზე, ბიზნესის სამყაროში გადახდების მიღებულ პრაქტიკაზე, ოჯახებისა და კორპორაციების შეხედულებებზე ამა თუ იმ აქტივების სარფიანობის შესახებ, საერთაშორისო ფულად გარიგებებზე და თვით საზოგადოების მცდელობებზეც კი, განჭვრიტონ და თავის სასარგებლოდ გამოიყენონ მთავრობის ქმედებათა შედეგები. ეს ფაქტორები მუდმივად იცვლება. ეს ცვლილება განსაკუთრებით შესამჩნევი ხდება მაშინ, როცა ჩვენი პროგნოზირების უნარი უმჯობესდება. სწორედ მომავლის განჭვრეტა უშლის ხელს პროგნოზის ახდენას, რადგან ის ცვლის იმ ინფორმაციას, რომელზე დაყრდნობითაც იყო გაკეთებული პროგნოზი. თუ ზუსტად გვეცოდინება, რა კურსი ექნება გარკვეული კომპანიის აქციებს გაისად, ეს კურსი აუცილებლად შეიცვლება. აი პარადოქსი, რომელთანაც შეგუება უნევს ყველა იმ მეცნიერებას, რომელიც ადამიანის ქცევას შეისწავლის. წინასწარმეტყველების გზით ჩვენ ვცვლით მომავალს, რადგან ის ხალხი, რომელთა მოქმედებაც ქმნის მომავალს, კითხულობს ჩვენს პროგნოზებს.

რამდენ ხანს გრძელდება დაყოვნება ქმედებასა და მის შედეგებს შორის?

ფედერალური ბიუჯეტი, როგორც პოლიტიკის ინსტრუმენტი

ფისკალური პოლიტიკის წარმართვისას თავს იჩენს ერთი დამატებითი სირთულე. ცოტა არ იყოს, კომიკურ ელფერს იძენს ის, რომ ფედერალურ მთავრობას შეუძლია გამოიყენოს თავისი ბიუჯეტი მასტაბილიზებელი პოლიტიკის საწარმოებლად, როცა თითქმის ყველა დამკვირვებელი იზიარებს აზრს, რომ კონგრესი უკვე სათანადოდ ველარაკონტროლებს ბიუჯეტს. ფედერალური მთავრობის პროგრამები იმდენად მრავალრიცხოვანი და რთულია, რომ აზრადაც არავის მოსდის შეამოწმოს, იმსახურებს თუ არა თითოეული მათგანი წლიურ ასიგნებას. შედეგად, შემდეგი წლის ბიუჯეტის შედგენა ხდება მიმდინარე წლის ბიუჯეტის გათვალისწინებით. მას თან ერთვის ზოგიერთი დამატება. თუ პროგრამა მოხვდება ბიუჯეტში, თითქმის შეუძლებელია მისი იქიდან ამოგდება, რადგან აღნიშნული პროგრამის მომხრეები ქმნიან კარგად ინფორმირებულ ძლიერ ლობის, რომელიც მას მხარს უჭერს. კაპიტოლიუმის ბორცვზე კი არავის აქვს დრო, ენერგია ან ინტერესი იმის დამამტკიცებელი საბუთების წარმოსადგენად, რომ ეს პროგრამა არავის სჭირდება.

ფისკალურ პოლიტიკას ეკონომიკურ მმართველთა საბჭო არ წარმართავს. ცვლილებები მთავრობის ხარჯებსა და ფედერალურ გადასახადებში საჭიროებს წარმომადგენლობითი პალატისა და შემდეგ, სენატის თანხმობას, რასაც წინ უსწრებს, ზოგჯერ კი მოსდევს კომიტეტის შეკრებები. საბოლოოდ, ყველაფერი პრეზიდენტის ხელმოწერით სრულდება. ამას საკმაოდ დიდი დრო სჭირდება, დროის სწორად შერჩევა კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წარმატების საწინდარია. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ კონგრესი სწრაფად დაეთანხმება მოთხოვნას ხარჯებისა და გადასახადების ცვლილების შესახებ, დებატები მაინც ხანგრძლივი და რთული იქნება, რადგან საჭირო გახდება იმის გადანყვეტა, თუ ვისი გადასახადები და რომელი ხარჯები შეიცვალოს. აქ გარდაუვალია როგორც ინტერესების, ისე იმ ალტერნატიული თეორიების დაპირისპირება, რომლებიც განსხვავებულად აფასებენ გარკვეულ ქმედებათა მოსალოდნელ შედეგებს. რა სჯობს - ის, რომ შევემციროთ გადასახადები დაბალხელფასიან მოსახლეობას, თუ საგადასახადო შეღავათები დაგუნესოთ ფირმებს, რომლებიც ინვესტირებით არიან დაკავებულნი? რა უფრო მეტ გავლენას მოახდენს დასაქმებაზე? ორიენტაციას გრძელვადიან გეგმებზე ვიღებთ თუ მოკლევადიანზე? ამასობაში ზოგიერთი კონგრესმენი აუცილებლად გადანყვეტს, საგადასახადო თუ სამთავრობო ხარჯების კანონპროექტების განხილვა იმისთვის გამოიყენოს, რომ წამოაყენოს საგადასახადო შეღავათების გაუქმების, სოციალური უზრუნველყოფის მექანიზმის გაუმჯობესების, ჯანდაცვის ხარჯების გაკონტროლების, სასოფლო-სამეურნეო სუბსიდიების გაუქმების ან სხვა წინადადებები, რომლებსაც ელექტრორატის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოწონებით შეხვდება.

რაც უფრო ჩქარობენ კონგრესი და პრეზიდენტი, მით უფრო ნაკლები შანსია იმისა, რომ ფისკალური პოლიტიკის ისეთი ღონისძიებები გაატარონ, რომლებიც თუნდაც რამდენიმე კომპეტენტური და მიუკერძოებელი მეთვალყურის მოწონებას მაინც დაიმსახურებს. იძულებითი აჩქარება იმათ ნისქვილზე ასხამს წყალს, ნებისმიერი გადანყვეტილების ბლოკირების შესახებ ვისი მუქარაც საკუთარი მიზნების მიღწევას ემსახურება. მაგრამ, თუ დიდი დრო დაიხარჯება ფიქრზე, ალტერნატივებისა და მოკლე თუ გრძელვადიანი შესაძლო შედეგების გულმოდგინე შეფასებაზე, მაშინ შესაფერისი მომენტი შეიძლება სამუდამოდ გავუშვათ ხელიდან.

ყველა ეს სირთულე მასტაბილიზებელი ფისკალური პოლიტიკის მომხრეებს დიდი ხანია გაცნობიერებული აქვთ. მათ იციან, რომ ხანგრძლივმა კამათმა, რომელიც წინ უსწრებს გადასახადებსა და ხარჯებთან დაკავშირებულ ნებისმიერ ქმედებას, შეიძლება ხელი შეუშალოს ფისკალური პოლიტიკის განხორციელებას. მოქმედება შეუძლებელია მანამ, სანამ მის შესასრულებლად საჭირო შესაფერისი მომენტი ხელიდან არ იქნება გაშვებული. შემდეგ კი იწყება გზების ძიება პროცესის დასაჩქარებლად. ერთ-ერთი წინადადება, რომელიც წამოაყენა რამდენიმე ეკონომისტმა და რომელიც რეალიზებულ იქნა პრეზიდენტ ჯონ ფ. კენედის მიერ, ის იყო, რომ კონგრესს უნდა აღეჭურვა პრეზიდენტი ცალმხრივი გადანყვეტილებების მიღების უფლებამოსილებით. მაგალითად, კონგრესი მხარს დაუჭერდა გარკვეული პროექტების ასიგნებას, შემდეგ კი ზემოხსენებულ პროექტებს თაროზე შემოდებდნენ, საიდანაც მხოლოდ მაშინ ჩამოიღებდნენ, როცა პრეზიდენტი და მისი მრჩეველები გადანყვეტდნენ, რომ მისი განხორციელების დრო დადგა. კონგრესს ასევე შეეძლო უფლება მიეცა პრეზიდენტისათვის, შეზღუდულ ფარგლებში გაეზარდა ან შეემცირებინა საგადასახადო ტარიფები, თუ ერთობლივი მოთხოვნა ჭარბი ან არასაკმარისი აღმოჩნდებოდა.

ვის შეიძლება ვენდოთ შეუზღუდავი ძალაუფლების პირობებში?

თუ გაინტერესებთ, რატომ არ მიიღო კონგრესმა ეს „გონივრული“ რეკომენდაცია, დაუფიქრდით, რა პოლიტიკურ ძალაუფლებას მიიღებდა პრეზიდენტი, თუ შეძლებდა ერთპიროვნულად გადაწყვიტა, როდის შეემცირებინა გადასახადები და როდის განხორციელებინა სახელმწიფო პროექტები. კონგრესი, როგორც ჩანს, არც ერთ პრეზიდენტს არ მისცემს ასეთ უფლებას, მათ შორის არც იმას, რომელსაც ენდობა და რომელიც, შესაძლოა, იმავე პოლიტიკური პარტიის წევრია, რომელსაც კონგრესის ორივე პალატის უმრავლესობა წარმოადგენს. ზოგიერთი სენატორი და წარმომადგენელთა პალატის წევრი უარის მოტივად მთავრობის სხვადასხვა ორგანოებს შორის წონასწორობის დაცვის შესახებ არსებულ კონსტიტუციურ პრინციპს მოიშველიებს, ზოგიერთი კი ლორდ ექტონის პრინციპს, რომლის თანახმადაც, აბსოლუტური ძალაუფლება აბსოლუტურად რყვნის. მაგრამ, ყველა მათგანისთვის ამოსავალი ნერტილი ის იქნებოდა, რომ პრეზიდენტისათვის მსგავსი უფლებამოსილების მინიჭება საგრძნობლად შეამცირებდა მათ ძალაუფლებასა და გავლენას. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ უკეთეს შემთხვევაში, ფისკალური წყობა უმეტესწილად ისეთი მასტაბილიზებელი საშუალების ფუნქციას შეინარჩუნებს, რომელიც სასარგებლო არ გახდება მანამ, სანამ არ ამოინურება შესაფერისი დრო მისი განხორციელებისათვის.

დაუმთავრებელი საქმე

1990-იანი წლების მიწურულს, იაპონია, რომელიც ეკონომიკური დაღმავლობის ხანგრძლივ გზას დაადგა, ისეთ ვითარებაში აღმოჩნდა, რომ ფისკალურ პოლიტიკას ეფექტიანად უნდა ემუშავა. 1998 წლის დასაწყისში ყველა პროგნოზი იმას იუწყებოდა, რომ ქვეყანას უარყოფითი ეკონომიკური ზრდის წელი დაუდგებოდა. გამოიყენეს თუ არა ფისკალური პოლიტიკა და გამოილო თუ არა ამან სასურველი შედეგები?

1998 წლის თებერვალში იაპონიის მთავრობამ ორი ტრილიონი იენით შეამცირა პირადი გადასახადები. მაგრამ მომხმარებელთა ხარჯები საგრძნობლად არ გაზრდილა. იაპონელი მომხმარებელი, რომელიც აშკარად შეშფოთებული იყო ეკონომიკური და საკუთარი ფინანსური მდგომარეობით, ამჯობინებდა, რომ დახარჯვის ნაცვლად შეენახა იმ თანხის უმეტესი ნაწილი, რომელიც გადასახადების შემცირების შედეგად დაზოგა.

მთავრობამაც გაზარდა ხარჯვა საზოგადოებრივი სექტორის პროექტებზე. თუმცა ეს ზრდა ძალიან უმნიშვნელო და იმაზე ნაკლები იყო, ვიდრე მოსახლეობა მოელოდა. ამის მიზეზი, შესაძლოა, ის იყო, რომ მთავრობა სიფრთხილეს იჩენდა, რადგან არ იცოდა, რას გამოიწვევდა საზოგადოების ვალების მომატება იმ დროს, როცა ეს ვალი ორჯერ აღემატებოდა წლიურ პროდუქციას. ამ მოქმედებას მნიშვნელოვანი შედეგები არ მოუტანია.

გამოიყენეს თუ არა მონეტარული პოლიტიკა და ჰქონდა თუ არა მას შედეგი? 1998 წელს ცენტრალური ბანკის სადისკონტო ოფიციალური განაკვეთი 0,5%-ს არ აღემატებოდა. ეს კი მაქსიმუმს წარმოადგენდა, რადგან მეტი შემცირება შეუძლებელი იყო. ბანკმა შეძლო დამატებითი ფულის დიდი რაოდენობის გადაქაჩვა თავის სისტემაში. მაგრამ იაპონიის კომერციული ბანკები არ იყვნენ დაინტერესებულნი სესხების გაცემით. მათი ფასიანი ქაღალდების პორტფელი სავსე იყო გამოუყენებელი კრედიტებით, ხოლო ბევრი მათგანის, მათ შორის, უდიდესი ბანკების საბანკო ვალდებულებები აჭარბებდა იმ აქტივების ღირებულებას, რომლებსაც ისინი ფლობდნენ. ზოგიერთი ექსპერტი იმასაც კი ამტკიცებდა, რომ 1998 წელს ქვეყნის ბანკების ნაწილი იმდენად ცუდ მდგომარეობაში იყო, რომ შერწყმა ან დახურვა მოუწევდა. ასეთ ვითარებაში ბანკები ძალიან ფრთხილად იქცეოდნენ და, მიუხედავად იმისა, რომ ცენტრალური ბანკი ცდილობდა გაეზარდა გასესხება და ფულის მიწოდება, 1997-1998 წლების შუა პერიოდებში საგრძნობლად შემცირდა სესხების გაცემის საერთო რაოდენობა.

1990-იანი წლების ბოლოს მთელი მსოფლიოს ეკონომისტები ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ და უამრავ რეკომენდაციას აძლევდნენ იაპონიის მთავრობას. ზოგიერთი იქამდეც კი მივიდა, რომ ბრალს სდებდა მას აღმოსავლეთ აზიის სხვა ქვეყნების ინტერესების იგნორირებაში, როცა მან უარი განაცხადა გონივრული პოლიტიკის გატარებაზე მხოლოდ იმიტომ, რომ ქვეყნის ძლიერი პოლიტიკოსების განაწყენებას მოერიდა. თუ მთავრობა შეძლებდა მოეკრიბა გამბედაობა და ხელსაყრელი პოლიტიკა გაეტარებინა, ის უეჭველად შეძლებდა ერთობლივი ხარჯვის სასურველი დონის აღდგენას და ამასთანავე გაზრდიდა მეზობელი ქვეყნების მოთხოვნას ექსპორტზე, რითაც მათ ამოათრევდა რეცესიის იმ მორევიდან, რომელშიც ბევრი მათგანი გადაეშვა 1997 წელს.

ჩვენ ძალიან ცოტა ვისაუბრეთ იმ პოლიტიკურ შეზღუდვებზე, რომლებიც სხვადასხვაგვარ ეკონომიკურ პოლიტიკას უკავშირდება და რომელთა საშუალებითაც მთავრობა ზეგავლენას ახდენს ეკონომიკურ საქმიანობაზე. ესაა მთავარი ნაკლი, რომლის გამოსწორებას ამიერიდან შევეცდებით. ასევე ცოტა ვისაუბრეთ საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობათა როლზეც, რაც ასევე სერიოზული ნაკლია. თუმცა ესაა მომდევნო თემა, რომელსაც შევეხებით.

1930-იანი წლების დეპრესიამ ბევრი მეთვალყურე დაარწმუნა, რომ, ტრადიციულ ეკონომიკასთან შედარებით, ბაზრით კოორდინირებული ეკონომიკური სისტემები ნაკლებად სტაბილურია და მათი მერყეობებით გამოწვეული ზარალის გამოსწორების შანსი ნაკლებია.

სამყაროში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია გაურკვეველობა, ეკონომისტების რეაგირებას განუჭვრეტელ მოვლენებსა და სამომავლო საზრუნავებთან დაკავშირებით შეუძლია გაზარდოს არა მხოლოდ სანყისი დაბრკოლებები, რომლებიც ეკონომიკურ საქმიანობაში დიდ ციკლურ მერყეობებს იწვევენ, არამედ ეკონომიკური კრახის შესაძლებლობაც.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ რეცესიას საკმაოდ შერბილებული ხასიათი ჰქონდა, აღმავლობა კი საკმაოდ სწრაფად დაიწყო ბაზრით კოორდინირებული ეკონომიკური სისტემების მეშვეობით. ამან ეკონომისტების უმეტესობა დაარწმუნა, რომ შესაძლებელია როგორც სასტიკი რეცესიის, ისე ინფლაციის მაღალი დონის თავიდან აცილება, თუ მთავრობა ისეთ პოლიტიკას გაატარებს, რომელიც გეზს კერძო ხარჯების (ერთობლივი მოთხოვნის) მერყეობის აღმოფხვრისკენ აიღებს.

მასტაბილიზებელი მონეტარული პოლიტიკის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ფულზე მოთხოვნის ცვლილებები შეუთანხმოს ფულის მიწოდების რაოდენობას.

ფედერალური სარეზერვო სისტემა ზრდის ან ამცირებს ფულის მიწოდებას, რისთვისაც ზრდის ან ამცირებს კომერციული ბანკების რეზერვებს. ამიტომ, მონეტარულ პოლიტიკას ამჟამად ის ცვლილებები განსაზღვრავს, რომლებიც ფედერალურ ფონდებზე და რეზერვების გასესხებისათვის დაწესებულ სარგებლის განაკვეთებზე აისახება და რომლებსაც ზუსტად „უმიზნებს“ ფედერალური სარეზერვო სისტემა.

ზოგ შემთხვევაში, როგორცაა ღრმა და ხანგრძლივი ეკონომიკური დეპრესია საქმიანობაში, ფისკალური პოლიტიკა შეიძლება მონეტარული პოლიტიკის სასარგებლო და აუცილებელ დანამატადაც კი იქცეს. მასტიმულირებელი ფისკალური პოლიტიკა ისეთი პოლიტიკაა, რომელიც ზრდის მთავრობის ხარჯებს ისე, რომ არ ხდება გადასახადებიდან შემოსული შემოსავლის შესაბამისი მატება, ან რომელიც ამცირებს გადასახადებს მთავრობის ხარჯების ეკვივალენტური შემცირების გარეშე.

დროის სწორად შერჩევა მნიშვნელოვანია ნებისმიერი მასტაბილიზებელი პოლიტიკის შემთხვევაში. დაყოვნება გარდაუვალია, როცა ხდება პრობლემის წამოჭრა, მისი გაცნობიერება და გადაწყვეტილების მიღება გარკვეული ქმედების შესახებ. ამის შედეგად, ერთობლივი მოთხოვნით მანიპულირება უფრო ნაკლებ მასტაბილიზებელი ხდება პრაქტიკულად, ვიდრე თეორიულად.

იმის მცდელობა, რომ ფისკალური ან მონეტარული პოლიტიკის გზით მოხდეს ერთობლივი მოთხოვნის სტაბილიზაცია, უნდა ემყარებოდეს ზუსტ წინასწარმეტყველებას. სწორედ პროგნოზი ნარმატების საწინდარი, მაგრამ ეკონომიკური პროგნოზირება არაა სათანადოდ განვითარებული დარგი. ის განსაკუთრებით სარისკოა იმის გამო, რომ ხალხი, რომლის ქცევაც უნდა გაკონტროლდეს, ცდილობს, განჭვრიტოს კონტროლი მექანიზმები და მოერგოს მათ.

ამა თუ იმ ეკონომიკური პოლიტიკის განხორციელების დაყოვნება წარმოშობს ფისკალური პოლიტიკისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე პრობლემას. ესაა დროის ზუსტად შერჩევის პრობლემა.

საკითხები განსჯისათვის

---

1. რამ გამოიწვია რეცესია, რომელიც 1929 წელს დაიწყო აშშ-ში? რატომ გაგრძელდა ის ოთხი წლის განმავლობაში? რა იყო მისი სწრაფი განვითარების მიზეზი? რატომ მოხდა, რომ 1930-იან წლებში უმუშევრობის დონე უჩვეულოდ მაღალი იყო? რამ განაპირობა, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მომხდარი ნებისმიერი რეცესია თუ დეპრესია ბევრად ჩამოუვარდებოდა 1929-1933 წლების საზარელ მოვლენებს?
2. რამდენ ხანს გრძელდება გრძელვადიანი პერიოდი? ჯონ მეინარდ ქეინსი ბრალს სდებდა თავის წინაპრებს რეცესიის პრობლემების იგნორირებაში, რადგან ისინი ვარაუდობდნენ, რომ საქმეების გამოსწორებას „გრძელვადიანი პერიოდი“ დასჭირდებოდა. წიგნში, რომელიც „ზოგად თეორიამდე“ რამდენიმე წლით ადრე დაწერა, ის საკმაოდ მწვავედ მიანიშნებდა, რომ დროთა განმავლობაში ჩვენ ყველანი მოვკვდებით.
  - ა) დაუშვათ, რომ თქვენი შეფასებით, ალბათობა იმისა, რომ რეცესიისგან თავის დაღწევის მცდელობისას მთავრობა უფრო გაამწვავეს მდგომარეობას, თავის პირობებს კი „გრძელვა-

დიანი პერიოდის მანძილზე“ გაიუმჯობესებს, 0.25-ის ტოლია, რამდენ ხანს მოიცდით მანამ, სანამ წახვიდოდით მდგომარეობის გაუარესების რისკზე?

ბ) რამდენ ხანს უნდა გაგრძელდეს რეცესია ან რამდენი ხნით უნდა გადაიდოს ეკონომიკის გაჯანსაღება, რათა გამართლდეს ჩვენი ვარაუდი იმის შესახებ, რომ რეცესია არაა უბრალოდ „დროებითი დამბრკოლება“?

3. გარდაუვალია თუ არა ის, რომ გარკვეულ საქონელზე ხარჯვის მერყეობამ გამოიწვიოს მერყეობა იმავე საქონლის წარმოებაშიც? ხომ არ ფიქრობთ, რომ სათამაშოების წარმოებაში ზუსტად ისევე მერყეობს პროდუქციის მოცულობა, როგორც მომხმარებლის ხარჯები? რა ვითარებაში გახდება შესაძლებელი, რომ წარმოების მშვიდი დინება შეუთანხმდეს იმ ცვლილებებს, რომლებიც ხარჯებში იჩენს თავს? რა შემთხვევაში გამოიწვევს ხარჯების შემცირება წარმოების შემცირებას და უმუშევრობას გარკვეულ ფირმასა თუ დარგში?
4. ანალოგიების მიმართ დიდი სიფრთხილის გამოჩენაა საჭირო, მაგრამ ქვემოთ მოყვანილი ანალოგია დაგეხმარებათ ვიზუალურად წარმოიდგინოთ, თუ რა ურთიერთკავშირი არსებობს შემოსავლისა და ხარჯების ორ დინებასა და ფულის მასას შორის. წარმოიდგინეთ ხელოვნური ტბა ფულის იმ მასას გამოხატავს, რომელსაც ვიღაც ფლობს. მდინარე, რომელიც მასში ჩაედინება, წარმოადგენს შემოსავალს, ხოლო მდინარე, რომელიც გაედინება — ხარჯებს.
  - ა) რა უნდა გაკეთდეს ტბაში წყლის დონის მომატების ან შემცირების მიზნით?
  - ბ) როგორ შეიძლება ტბაში წყლის დონემ მოიმატოს, თუ მდინარე, რომელიც მასში ჩაედინება, იკლებს? როგორ შეიძლება ტბის დონის შემცირება, თუ მასში წყლის დინება იმატებს?
  - გ) რა უნდა გაკეთდეს გაზაფხულზე იმისათვის, რომ გვალვამ, რომელიც ზაფხულშია მოსალოდნელი, არ გამოიწვიოს წყლის დონის მეტისმეტი შემცირება ტბაში?
5. რა სარგებლის მიღებას მოელოან ის ადამიანები, რომლებიც ზრდიან მათ ხელთ არსებული ფულის რაოდენობას?
  - ა) რა უმთავრეს ფაქტორებს იღებთ მხედველობაში, როცა განსაზღვრავთ, ფულის რა მარაგის ფლობის სურვილი გაქვთ? რა მოვლენებს შეუძლია გიბიძგოთ ფულის სასურველი მარაგის გაზრდისა თუ შემცირებისაკენ?
  - ბ) როგორ ფიქრობთ, რომელია ისეთი აქტივი, რომელსაც შეუძლია თქვენთვის ფულის ნაწილობრივ ჩანაცვლება?
  - გ) რომელია ისეთი აქტივი, რომელსაც შეუძლია ფირმისთვის ფულის ნაწილობრივ ჩანაცვლება?
  - დ) აქვს თუ არა კარგი რეპუტაცია ისეთი აქტივის, რომელსაც ხალხი ფულის მარაგის სახით გამოიყენებს? ხომ არა გვაქვს ისეთი შემთხვევა, როცა ადამიანს მოგზაურობაში პატარა თანხა მიაქვს, მაგრამ თან ახლავს საკრედიტო ბარათი, რომელიც მას კრედიტის დიდი რაოდენობით უზრუნველყოფს?
6. ზოგიერთი ფიქრობს, რომ მომხმარებელს შეუძლია ინფლაციის შეჩერება, თუ წამოიწყებს გაფიცვას მაღალი ფასების წინააღმდეგ.
  - ა) რა დაემართებოდა თქვენი ფულის მარაგს, თუ სწრაფი ინფლაციის პერიოდში გადანყვეტდით, ხარჯების შემცირების გზით წვლილი შეგეტანათ ინფლაციის წინააღმდეგ ბრძოლაში?
  - ბ) რამდენად სარწმუნოა, რომ ადამიანთა დიდი რაოდენობა უარს იტყვის საკუთარ ინტერესებზე და გადანყვეტს, წვლილი შეიტანოს ინფლაციის წინააღმდეგ ბრძოლაში?
  - გ) შეიცვლებოდა თუ არა თქვენი ფულის მარაგის ღირებულება, თუ თქვენც ამგვარად მოიქცევოდით, ინფლაცია კი მაინც გაგრძელდებოდა?
7. შეასრულებდა თუ არა ფული გაცვლის საშუალების ფუნქციას, თუ ხალხს არ ექნებოდა მისი ფლობის სურვილი დროის თუნდაც ძალიან მცირე მონაკვეთის მანძილზე? არის თუ არა რაიმე სხვაობა ბარტერულ ეკონომიკასა და იმ ეკონომიკას შორის, რომლის დროსაც ხალხი არ ფლობს ფულის მარაგს?
8. როგორ ფიქრობთ, რა შედეგს იქონიებს ქვემოთ ჩამოთვლილი თითოეული მოვლენა მიმდინარე ანგარიშის საშუალო რაოდენობაზე, რომლის ფლობასაც კონკრეტული ფირმა ან ოჯახი ისურვებდა?
  - ა) უახლოეს მომავალში მოსალოდნელია ხარჯების უჩვეულოდ მაღალი დონე.
  - ბ) იზრდება სარგებლის განაკვეთი დანაზოგებზე.
  - გ) ბანკები უფასოდ განახორციელებენ ნებისმიერ ოპერაციას მიმდინარე ანგარიშზე, თუ თანხა ყოველთვიურად 400 დოლარს აღემატება.

- დ) ბანკები იხდიან სარგებელს მიმდინარე ანგარიშზე.
- ე) მონეტარული პოლიტიკის წარმართველნი სწრაფად ზრდიან ფულის რაოდენობას გარკვეული პერიოდის მანძილზე და საშუალებას აძლევენ საზოგადოებას, განჭვრიტოს ინფლაციის მაღალი დონე.
9. საქონელზე მოთხოვნის აღწერისას ვასახელებთ ფასებს და იმ ერთეულთა რაოდენობას, რომლებიც აღნიშნულ ფასად გაიყიდა. ეკონომისტები კი ფულზე მოთხოვნას აღწერენ ფულის შენახვის ფასებისა და შემოსავლის გარკვეული პროცენტის დასახელებით.
- ა) რატომაა, რომ ფულის შემთხვევაში მოთხოვნა გამოიხატება პროცენტებით და არა ერთეულთა რაოდენობით?
- ბ) როგორ ფიქრობთ, შეიცვალა თუ არა ადამიანის მოთხოვნა ფულზე, თუ მას დოლარების იგივე რაოდენობა აქვს, რაც ფულადი შემოსავლის გაორმაგებამდე ან დოლარის მსყიდველობითი უნარის 50%-ით შემცირებამდე ჰქონდა?
10. წარმოიდგინეთ, რომ ყველა ოჯახმა და ფირმამ გადაწყვიტა, რომ სამშაბათს მთლიანად დაეხარჯა ფული.
- ა) რა შედეგს მოახდენდა ასეთი გადაწყვეტილება ოჯახებისა და ფირმების ფულის მარაგზე?
- ბ) როგორ ფიქრობთ, სხვა რა შედეგი შეიძლება მოჰყოლოდა ასეთ მასიურ გადაწყვეტილებას ფულის მარაგის ხარჯვის შესახებ?
- გ) დავუშვათ, საზოგადოებამ ეს გადაწყვეტილება იმიტომ მიიღო, რომ კვირის ბოლოსთვის ფულის გაუფასურებას მოელოდა. როგორ ფიქრობთ, რა მოხდებოდა?
- დ) რის საფუძველზე შეიძლება დაასკვნას საზოგადოებამ, რომ მისი ფული მალე გაუფასურდება?
11. ყველა, ვინც სერიოზულად ეცნობა ეკონომიკის ისტორიას, პერიოდულად აწყდება შემდეგი სახის ინფორმაციას: ვაჭრები უკმაყოფილებას გამოთქვამენ იმის გამო, რომ ხალხს ცოტა ფული აქვს.
- ა) რის საფუძველზე შეეძლოთ ვაჭრებს ასეთი დასკვნის გამოტანა?
- ბ) რას შეუძლია გამოიწვიოს ზემოაღნიშნული უკმაყოფილების ფართომასშტაბიანი ზრდა?
- გ) რატომ ხდებოდა, რომ ვაჭრებისათვის ბევრი ფული მუდამ სიმდიდრის ასოციაციას იწვევდა, ცოტა კი – გაჭირვების?
- დ) რაც უფრო მეტი ფული აქვს კონკრეტული ვაჭრის კლიენტს, მით უფრო მდიდრდება ეს ვაჭარი. გამდიდრდება თუ არა ყველა ვაჭარი, თუ საზოგადოების ყველა წევრს ბევრი ფული ექნება?
12. ქვემოთ მოყვანილი შეკითხვები ეხება იმას, თუ რა ურთიერთკავშირები არსებობს ინვესტიციებსა და სარგებლის განაკვეთებს შორის.
- ა) რა გავლენას ახდენს სარგებლის მაღალი განაკვეთები ახალი ბინათმშენებლობის პროცესზე?
- ბ) რას დაუჭერდით მხარს — წარმოების გაგრძელებას და გაუყიდავი საქონლის მარაგის ზრდას თუ გარკვეული დროით წარმოების შეჩერებას, სანამ საწყობიდან საქონლის დიდი ნაწილი არ გაიყიდებოდა? რა გავლენას მოახდენდა ამ გადაწყვეტილებაზე სარგებლის განაკვეთი?
- დ) ენერგოკომპანიამ გადაწყვიტა გადაედო ელექტროსადგურის მშენებლობა, რადგან მისი აქციების საბაზრო კურსი მეტისმეტად დაბალია. გამოიყენეთ ეს მაგალითი იმისათვის, რომ დაადგინოთ, რა ურთიერთკავშირი არსებობს ინვესტიციასა და სარგებლის განაკვეთს შორის.
- ე) კორპორაცია აპირებს დიდი საინვესტიციო პროგრამის განხორციელებას, საჭირო სახსრების მიღებას კი აქციების გაყიდვის გზით ელის. მაგრამ, რაკი აქციების კურსი დაეცა, კორპორაციამ გადაადო მათი გაყიდვა, შესაბამისად გადაადო საინვესტიციო პროგრამის განხორციელება. რა როლს ასრულებს ამ კონკრეტულ შემთხვევაში სარგებლის განაკვეთი?
- ვ) „სარგებლის უმაღლესი განაკვეთებიც კი ვერ შეუშლის ხელს იმ ფირმებს, რომლებსაც კარგი შემოსავლის მიღების შესაძლებლობა აქვთ. თუ ჩვენი ინვესტიციები 30%-იან მოგებას მოგვითმის, ჩვენ განვახორციელებთ მათ იმის მიუხედავად, რა სარგებლით მოგვცემენ ფულს — 3%-ით თუ 12%-ით“. რა შეფასებას მისცემდით ამ განცხადებას?
- ზ) „რაც უფრო მაღალ სარგებელს გადავიხდი, მით უფრო მეტის დაბანდება შევძლებ. სარგებლის განაკვეთის ზრდას ინვესტიციების ზრდაც მოჰყვება“. როგორ ფიქრობთ, რამდენად შეესაბამება ეს განცხადება სიმართლეს?
- თ) ჩვეულებრივ, ეკონომიკური აღმავლობის დროს სარგებლის განაკვეთები გაცილებით უფრო მაღალია, ვიდრე რეცესიის დროს. ანალოგიურად, საინვესტიციო ხარჯებიც აღმავლობის პერიოდში უფრო მაღალია. აქედან გამომდინარე, სარგებლის მაღალი განაკვეთი გარკვეულ სტიმულს წარმოადგენს ინვესტირებისთვის, დაბალი კი ხელისშემშლელ პირობად იქცევა. უარყავით ეს დასკვნა.

13. რამდენად დამოუკიდებელია ერთმანეთისგან მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკა?
- რა ვითარებაში შეუძლია ფედერალურ მთავრობას, არ გაზარდოს ფულის მასა დიდი საბიუჯეტო დეფიციტის დროს?
  - წარმოიდგინეთ, რომ ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ გადაწყვიტა განახორციელოს მტკიცე მონეტარული პოლიტიკა ისე, რომ არ გაზარდოს ბანკების რეზერვები, ამ დროს კი ფედერალური მთავრობა ცდილობს კრედიტის აღების გზით დააფინანსოს დიდი საბიუჯეტო დეფიციტი. როგორ ფიქრობთ, რა მოხდება აღნიშნულ შემთხვევაში?
  - რა შემთხვევაში არ გამოიწვევს სარგებლის მაღალ განაკვეთებს ფედერალური მთავრობის მიერ აღებული კრედიტი, თუ ვივარაუდებთ, რომ სარგებლის განაკვეთებს საკრედიტო რესურსზე მოთხოვნა და მიწოდება განსაზღვრავს?
  - წარმოიდგინეთ, რომ ფედერალურ სარეზერვო სისტემას სურს თავიდან აიცილოს პროცენტის ზრდა, რომელიც ბიუჯეტის დეფიციტის დაფინანსებითაა გამოწვეული. ამდენად, კომერციული ბანკებისათვის რეზერვების გაზრდის გზით, ის ცდილობს გაზარდოს კრედიტის მიწოდება. შესაძლებელია თუ არა ამგვარი პოლიტიკის საშუალებით სარგებლის განაკვეთის ზრდის თავიდან აშორება? რა მომენტიდან დააჩქარებს ინფლაციას კრედიტის ზრდის პოლიტიკა? როგორ გამოიწვევს ინფლაციის მოლოდინი სარგებლის განაკვეთის ზრდას?
  - წარმოიდგინეთ, რომ ფედერალურ მთავრობას დიდი საბიუჯეტო დეფიციტი აქვს მაშინ, როცა ქვეყანაში ბევრი რესურსი არ გამოიყენება და მრეწველობის ბევრი დარგი სრული დატვირთვით არ მუშაობს. ეკონომიკის თითქმის ყველა სფეროში მუშახელის ქარბი რაოდენობაა. როგორ შეძლებდა ამ გამოუყენებელი რესურსების არსებობა სარგებლის განაკვეთის ზრდის თავიდან აცილებას იმ შემთხვევაშიც კი როცა სახელმწიფო ვალი უზომოდ იზრდება?
14. შეაფასეთ შემდეგი შეხედულება: „როცა ერთობლივი მოთხოვნა მეტია, ვიდრე ეკონომიკის მთლიანი სანარმოო სიმძლავრეები, ვიღებთ ინფლაციას, ხოლო როცა ის ნაკლებია — რეცესიას.“
- ათავისუფლებენ თუ არა ფირმები მუშებს, როცა ფასების საშუალო დონე იზრდება?
  - ზრდიან თუ არა ფირმები ფასებს რეცესიის დროს?
  - საიდან შეიძლება ვიცოდეთ, მუშაობდა თუ არა ეკონომიკა სრული დატვირთვით? შეიძლება თუ არა, ცალკეული ფირმის სანამოო სიმძლავრეები განისაზღვროს როგორც წარმოებული პროდუქციის მოცულობა დროის ერთეულში? დაფიქრდით, რა მოხდებოდა, თუ ის კოლეჯი, რომელშიც თქვენ სწავლობთ, 100%-იანი დატვირთვით იმუშავებდა. განაზოგადეთ ეს შეკითხვა მთელს საგანმანათლებლო სისტემაზე. შემდეგ განაზოგადეთ ის მთელ ეკონომიკაზე.
15. არის თუ არა ერთობლივი მოთხოვნა არასაკმარისი იმ შემთხვევაში, როცა აღინიშნება ავტომექანიკოსთა სიჭარბე? შეიძლება თუ არა არსებობდეს უმუშევრობა, როცა თავისუფალი სამუშაო ადგილების რაოდენობა აჭარბებს უმუშევართა რაოდენობას? რატომაა, რომ გაზეთებში რეცესიის დროსაც კი ქვეყნდება განცხადებები ვაკანსიების შესახებ?
16. თუ კონგრესს სურს, რეცესიას შეებრძოლოს ფისკალური პოლიტიკის საშუალებით, უნდა შეამციროს თუ არა მან გადასახადები: ა) როცა გამოჩნდება რეცესიის პირველი ნიშნები; ბ) როცა რეცესიის არსებობაში ყველა დარწმუნებულია, და გ) როცა ის ოფიციალურადაა გამოცხადებული?
17. ფისკალური პოლიტიკისათვის მეტი მოქნილობის მინიჭების მიზნით, დაუჭერდით თუ არა მხარს უკვე ხსენებულ წინადადებას, რომ პრეზიდენტისათვის მიენიჭებინათ უფლებამოსილება (კონგრესის მიერ დადგენილი წესით) საგადასახადო ტარიფებისა თუ სახელმწიფო ხარჯების შეცვლის საკითხებში? წარმოადგინეთ არგუმენტაცია, რომლის საფუძველზეც ასეთ წინადადებას დაუჭერდით (ან არ დაუჭერდით) მხარს.
18. ფედერალური სარეზერვო საბჭოს წევრებს შორის დახურულ კარს მიღმა გამართული თათბირების ამსახველ დოკუმენტებში, რომლებიც 1996 წლის იანვარში გამოქვეყნდა, შედის ფედერალური სარეზერვო საბჭოს თავმჯდომარის ალან გრინსპენის მიერ 1990 წლის 2 ოქტომბერს გაკეთებული მოხსენება. მასში ნათქვამია: „რეცესია ჯერ არ დაწყებულა“. ამის შემდეგ კი ეკონომიკურ კვლევათა ეროვნულმა ბიურომ გადაწყვიტა, რომ რეცესია სამი თვით ადრე დაიწყო, მაგრამ ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ 29 ოქტომბრამდე არ შეამცირა სარგებლის განაკვეთები. როგორ ფიქრობთ, რამდენად დაგვიანებული იყო ეს მოქმედება? როდის იქნებოდა შესაფერისი მომენტი იმისათვის, რომ ფსს-ს შეემცირებინა სარგებლის განაკვეთები 1990 წლის ივლისში დაწყებული რეცესიის საპასუხოდ?
19. 1950-1980 წლებში იაპონიის შთამბეჭდავი ეკონომიკური აღმავლობის აღწერის შემდეგ განვიხილეთ ის მძიმე პერიოდი, რომელიც ამ ქვეყანას 1990-იან წლებში დაუდგა. რა კავშირი აქვს ამ თავში განხი-

ლულ მონეტარულ და ფისკალურ პოლიტიკას იაპონიის მოვლენებთან? გთავაზობთ გარკვეულ ინფორმაციას, რომელიც შეგიძლიათ გამოიყენოთ.

იაპონელმა მენარმეებმა აშკარად ბევრი შეცდომა დაუშვეს 1980-იან წლებში. მათ გაზარდეს დატვირთვა მრეწველობის ბევრ დარგში ისე, რომ არ გაითვალისწინეს არც ადგილობრივი და არც უცხოელი კლიენტების მოთხოვნა. მენარმეებს სტიმულს აძლევდა ის პოლიტიკა, რომელსაც იაპონიის ბანკები ატარებდნენ. ისინი უხვად აძლევდნენ კრედიტებს იმ სამრეწველო გაერთიანებებს, რომელთა განუყრელ ნაწილსაც ხშირად თავად წარმოადგენდნენ. იაპონელთა ოჯახებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს აღნიშნულ მოვლენებში იმით, რომ დანაზოგის დიდ რაოდენობას ინახავდნენ. სწორედ აღნიშნულმა დანაზოგმა უზრუნველყო ახალი კაპიტალის ესოდენ დიდი რაოდენობა ეკონომიკური აღმავლობის პერიოდში. იაპონიის მთავრობა მხარს უჭერდა ამ პროცესს, იცავდა პრივილეგირებულ მენარმეთა შიდა ბაზარს უცხოური კონკურენციისაგან და აქტიურად უწყობდა ხელს პრივილეგირებული მრეწველობის გაფართოებას. მაგრამ ამავე დროს, ის სრულიად არ ითვალისწინებდა მის პოტენციურ რენტაბელობას. აქციონრებმა იცოდნენ, რომ მოთმინება უნდა გამოეჩინათ და ინვესტიციების დაბრუნებას მხოლოდ შორეულ მომავალში მოელოდნენ. ამ ყველაფერმა უზრუნველყო სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობის გარკვეული სანინდრების ჩამოყალიბება, ოღონდ - მხოლოდ დროებით. ხელსაყრელ ვითარებაში ეკონომიკური აღმავლობის პერიოდი შეიძლებოდა დიდი ხნის მანძილზე, გაგრძელებულიყო, მაგრამ არამომგებიანი ინვესტიციებმა გამოიწვიეს ის რომ დანახარჯებმა გადააჭარბეს შემოსავლებს. თბილი ურთიერთობები მთავრობის ოფიციალურ პირებს, ბანკირებსა და წამყვანი სამრეწველო კორპორაციების ხელმძღვანელებს შორის, ანუ ის, რასაც „მეგობრული კაპიტალიზმი“ უწოდეს, ხელს უწყობდა ამბიციური პროექტების დაფინანსებას კიდევ დიდი ხნის განმავლობაში მას შემდეგ, რაც იაპონურისგან განსხვავებულ სისტემაში ისინი უარყოფილი იყვნენ, მაგრამ საბოლოოდ აღმოჩნდა, რომ ბანკები ფლობდნენ დაუფარავი კრედიტების დიდ რაოდენობას და ბევრი უმსხვილესი ბანკიც კი გაკოტრების საფრთხის წინაშე დადგა. მათი ვალდებულებები აღემატებოდა აქტივებს. ჩვეულებრივ, ასეთ ვითარებაში ბანკები ცდილობენ, არ აიღონ დამატებითი ვალდებულებები და, შესაბამისად, აღარ გასცენ ახალი კრედიტები.

რა პოლიტიკის შემოგვთავაზებდით რეკომენდაციის სახით?

ეროვნული ეკონომიკური პოლიტიკა და საერთაშორისო გაცვლა

სდამ სმიტი არ თანაუგრძნობდა იმ ხალხს, ვინც მეტისმეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქვეყანაში ექსპორტისა და იმპორტის განვითარებას, და თვლიდა, რომ ისინი საბოლოოდ „აბსურდულ მსჯელობამდე“ მიდიოდნენ. ამავე დროს, იმათაც დასცინოდა, ვისთვისაც ეროვნული სიმდიდრის საზომს იმპორტთან შედარებით ექსპორტის სიჭარბე წარმოადგენდა. ზემოთქმულის მიუხედავად, საგადამხდელო ბალანსის აღრიცხვა მეტად მნიშვნელოვანია. ის შეიძლება შეცდომის პოტენციურ წყაროდაც იქცეს, მაგრამ მაინც მეტად სასარგებლოა იმისათვის, რომ გავერკვეთ, თუ რა გავლენას ახდენს ეროვნულ ეკონომიკაზე საერთაშორისო გარიგებები. გაურკვევლობისა და დაბნეულობის თავიდან ასაცილებლად, დაიმახსოვრეთ ერთი უბრალო ჭეშმარიტება: საგადამხდელო ბალანსი მუდამ დაბალანსებულია. ვცადოთ, გავერკვეთ, რატომაა ეს ასე და რა გამომდინარეობს აქედან.

საერთაშორისო გარიგებათა აღრიცხვა

საკითხში სიცხადის შესატანად, შეგვიძლია მივმართოთ გამარტივების ხერხს. გამარტივებული სახით კი საგადამხდელო ბალანსში აღრიცხული გარიგება შეიძლება დაიყოს ოთხ კატეგორიად: საქონლის გაცვლა; მომსახურების გაცვლა; საფინანსო აქტივების გაცვლა და ცალმხრივი ტრანსფერი.

ის, თუ რა იგულისხმება საქონლის გაცვლაში, ახსნას არ საჭიროებს. მომსახურების გაცვლა კი შეიძლება ნაკლებად გასაგები იყოს. მომსახურება, რომელიც იცვლება საერთაშორისო მასშტაბით, მოიცავს ტრანსპორტირების, დაზღვევის, ფინანსურ და ბევრ სხვა მომსახურებას, რომელშიც ტურისტები ფულს იხდიან, როცა საზღვარგარეთ მოგზაურობენ. მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი მომსახურება, რომლითაც ერთი ქვეყნის ხალხი მეორე სახელმწიფოს ხალხს უზრუნველყოფს, არის კაპიტალით მომსახურება. ინვესტორები მეტად ძვირადღირებულ მომსახურებას უზრუნველყოფენ, როცა კაპიტალს ხელმისაწვდომს ხდიან სხვა ქვეყნებისათვის. ამ მომსახურების საფასურად ისინი იღებენ საინვესტიციო შემოსავალს, უცხოური ინვესტიციებიდან მიღებული შემოსავალი კი საგადამხდელო ბალანსის „მომსახურებათა“ მუხლის უდიდეს ნაწილს შეადგენს. მეტად მნიშვნელოვანია, რომ ეკონომიკური ანალიზის ბიურო მას სხვა მომსახურებისაგან გამოჰყოფს, როგორც საინვესტიციო შემოსავლის მიღებას და შესაბამის საშემოსავლო გადახდას.

მესამე კატეგორია — საფინანსო აქტივების გაცვლა — გულისხმობს ყველა სახის დავალიანებას: აქციებს, საკორპორაციო ან სახელმწიფო ობლიგაციებს, გირავნობის სიგელებს, თამასუქებს, ანაბრებს საფინანსო დაწესებულებებში (რომლებიც ამ დაწესებულებათა ვალდებულებებია — გაიხსენეთ მე-16 თავი) და ქალაქის ფულს, რომელიც ასევე ცენტრალური ბანკისა და მისი გამომშვები სხვა ორგანიზაციების ვალდებულებაა.

ადამიანები ერთმანეთს უცვლიან:
საქონელს
მომსახურებას
საფინანსო აქტივებს
გრანტებსა და შემოწირულობებს

ტერმინი ცალმხრივი ტრანსფერი გამოიყენება ისეთი გარიგების აღსანიშნავად, რომელშიც იგულისხმება ცალმხრივი ოპერაციები. აღნიშნული გადახდა არავითარ მომსახურებას არ ითვალისწინებს. ასეთია, მაგალითად, საჩუქრები (მთავრობის მიერ დაფინანსებული უცხოური დახმარების ჩათვლით), ან ადრე განუხლები მომსახურებისთვის გამოყოფილი გადასახდელები, მათ შორის, პენსიები.

თითოეულ კატეგორიაში შემავალი გარიგებები უზრუნველყოფს გადახდას ქვეყნის შიგნით ან გარეთ. ექსპორტი არის გადახდის წყარო ქვეყნის შიგნით, იმპორტი და სხვა გარიგებები კი — ქვეყნის გარეთ. ამდენად, პირველ მათგანს კრედიტის, მეორეს კი დებეტის განყოფილებებს მიაკუთვნებენ. ამგვარად, თუ „ჯენერალ მოტორსი“ ამერიკულ „ბიუიკს“ ბრიტანელს მიჰყიდის, გადახდა ხდება. აშშ-ში და გარიგება ჩაინერება აშშ-ის საგადასახდელო ბალანსის საკრედიტო მუხლში. თუ ბრიტანეთის მუზეუმი ტერნერის ტილოებს ამერიკელ კოლექციონერს მიჰყიდის, ამერიკელი იხდის საზღვარგარეთ და გარიგება აშშ-ის საგადასახდელო ბალანსში წარმოადგენს დებეტს. ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა უარი თქვა „ბიუიკზე“, ხოლო ბრიტანეთმა დაკარგა ტერნერი. მაგრამ, საგადასახდელო ბალანსი აღრიცხავს გადახდას და არა იმ საქონელს, რომლისთვისაც იხდიან. ასე რომ, ეს გარიგებები, შესაბამისად, აშშ-ის და ბრიტანეთის საგადასახდელო ბალანსის საკრედიტო მუხლებშია წარმოდგენილი. ზემოაღნიშნულთან დაკავშირებით, გირჩევთ სიფრთხილე გამოიჩინოთ. ქვეყანა, რომელმაც გადაწყვიტა მთელი თავისი ხელოვნების ნიმუშები უცხოელებს მიჰყიდოს, საკუთარი მუზეუმებისა და გალერეების დაცარიელების შემდეგ, საგადასახდელო ბალანსზე კრედიტებს დააგროვებს კრედიტი კი, ცხადია, არ ასოცირდება კარგ მოვლენასთან.

თუ ხალხს, რომელიც საგადასახდელო ბალანსს ადგენს, აქვს სრულყოფილი და ზუსტი ინფორმაცია ყველა საერთაშორისო გარიგების შესახებ, შემოსავლის ჯამი საკრედიტო განყოფილებაში ზუსტად გაუთანაბრდება სადებეტო განყოფილებაში არსებულ გასავლის ჯამს. რაკი ჩანანერები არასრულყოფილია, ჯამები არასოდეს არაა ტოლი, რის გამოსწორებასაც ბალანსის შემდგენლები საკუთარ თავზე იღებენ. ისინი ამ სხვაობას უფრო პატარა ჯამს უმატებენ, უკეთებენ წარწერას „სტატისტიკური სხვაობა“ და შემოსავალს ასე ათანაბრებენ გასავალთან.

რატომ უტოლდება შემოსავალი გასავალს?

თითოეული გაცვლა დაბალანსებულ ურთიერთქმედებას იწვევს

შემოსავალი ყოველთვის ზუსტად უნდა უტოლდებოდეს გასავალს, რადგან ყველა საერთაშორისო გარიგება აუცილებლად გულისხმობს სხვა გარიგებას, რომელმაც ის ზუსტად უნდა გაანონასწოროს. საჩუქრის მარტივი მაგალითი, შესაძლოა, ყველაზე ნათლად გამოხატავს ამ პროცესს. წარმოიდგინეთ, რომ ჰენრი ჰიგინსმა, რომელიც ამჟამად ნიუ-იორკში ცხოვრობს და მუშაობს, გადაწყვიტა 100 დოლარი გაუგზავნოს თავის ძველ მეგობარს ელაიზა დულიტლს ლონდონში. ერთხელ ელაიზამ უთხრა პროფესორ ჰიგინსს, რომ საგადასახდელო ბალანსი ყოველთვის ბალანსირებულია, მაგრამ პროფესორმა მაშინ ეს არ დაიჯერა, ახლა კი სურს, შეინარჩუნოს თავისი სკეპტიციზმი, თუმცა, იმავდროულად, ელაიზასადმი სიყვარულისა და პატივისცემის დემონსტრირებას ახდენს. „ეს არის წმინდა საჩუქარი“ - ნიშნისმოგებით აცხადებს იგი, როცა 100 დოლარის ჩეკს კონვერტში ათავსებს და ელაიზას უგზავნის. „მე სანაცვლოდ არაფერს ვიღებ. ასე რომ, გასავალი გაიზრდება 100 დოლარით, ხოლო შემოსავალი არ შეიცვლება, ასე რომ, მე დავარღვევ წონასწორობას საგადასახდელო ბალანსში“.

მაგრამ ჰენრი ცდება. მიუხედავად იმისა, რომ საჩუქარი გასავალია, ჩეკი, რომელსაც ელაიზა იღებს, წარმოადგენს ჰენრის ნიუ-იორკის ბანკის ფინანსურ ვალდებულებას. როცა ელაიზა ჩეკს ჰაერში ააფრიალებს და იტყვის: „ჰა-ჰა-ჰა, ჰენრი ჰიგინს“, ის ამერიკული საფინანსო აქტივის ამაცი მეპატრონეა. როცა ელაიზას საჩუქარს უგზავნიდა, ჰენრიმ არ გაითვალისწინა, რომ ნიუ-იორკის ბანკში მოთხოვნამდე ანგარიშზე მოთავსებული 100 დოლარით მან საშუალება მისცა უცხოელებს მათ ხელთ არსებული აშშ-ის

საფინანსო აქტივის თანხა 100 დოლარით გაეზარდათ. ვიდრე ელაიზას ეს ჩეკი ექნება, ის ჩაითვლება უცხოელად, რომელსაც ინვესტიცია აქვს აშშ-ში. უცხოური ინვესტიციის აღნიშნული გაზრდა 100 დოლარით ზუსტად უთანაბრდება 100 დოლარის ცალმხრივ ტრანსფერს, რომლითაც ჰენრი ჰიგინსი ვარაუდობდა, რომ წონასწორობას არღვევდა საგადამხდელო ბალანსში.

როცა ელაიზა ჩეკის გასანაღებლად თავის ბანკში მიდის და სანაცვლოდ ბრიტანულ გირვანქებს იღებს, მისი ბანკი ხდება საფინანსო აქტივის მფლობელი. თუ ბანკი ამ ანაბარს ბრიტანელ იმპორტიორს მიჰყიდის, მაშინ იმპორტიორი ხდება საფინანსო აქტივის მფლობელი, ხოლო როცა ის 100 დოლარს იმ საქონელში გადაიხდის, რომელიც აშშ-დან იმპორტირებული, უცხოელებს აკლდებათ აშშ-ის საფინანსო აქტივი და იქმნება გასავალი აშშ-ს საგადამხდელო ბალანსში. გასავლის დამაბალანსებელი შემოსავალი იქნება 100 დოლარის ღირებულების საქონელი, რომელიც ექსპორტირებულია ინგლისში, მაგრამ საჭიროებს გადახდას და, ამდენად, აშშ-ის საგადამხდელო ბალანსში შემოსავლის მუხლად ითვლება.

უმარტივესი გზა იმის გასაგებად, თუ რატომაა საგადამხდელო ბალანსი ყოველთვის დაბალანსებული, არის ის, რომ ყურადღება გავამახვილოთ საფინანსო აქტივის გაცვლაზე. თუ აშშ-ის ოჯახებიც, ფირმებიც და მთავრობაც დროის გარკვეულ პერიოდში საქონლისა და მომსახურების იმპორტს ახდენენ, აღნიშნული საქონლისა და მომსახურების ღირებულება კი აღემატება იმ საქონლისა და მომსახურების ღირებულებას, რომელიც ექსპორტირებული იყო ამ ხნის მანძილზე, (და თუ განსხვავება არ იქმნება ცალმხრივი ტრანსფერის საშუალებით), მაშინ ამერიკელები ამ სხვაობით უცხოელებისგან არიან დავალებულნი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამერიკელებმა უცხოელებისათვის მოახდინეს საფინანსო აქტივების ექსპორტი, ანუ უცხოელებმა გაზარდეს თავიანთი ინვესტიციები აშშ-ში ზუსტად იმ რაოდენობით, რაც საჭირო იყო არსებული სხვაობის სალიკვიდაციოდ.

წონასწორობა და უწონასწორობა

თუ ქვეყნის საგადამხდელო ბალანსში შეუძლებელია ნამატის ან დეფიციტის არსებობა, მაშინ რა არის იმ ხალხის შემფოთების მიზეზი, ვინც აღელვებულია „სავაჭრო დეფიციტის“ გამო? ისინი ხომ აცხადებენ, რომ კატასტროფა გარდაუვალია, თუ არ მოხერხდება დეფიციტის შემცირება. ექნებათ თუ არა მათ აღელვებას საბაბი იმ შემთხვევაში, თუ გაიგებენ, რომ შემოსავალი ყოველთვის უთანაბრდება გასავალს? ალბათ არა. ისინი ალბათ შეწუხდებიან სხვა მიზეზის გამო, რასაც მართებულად შეიძლება ეწოდოს საგადამხდელო ბალანსის უწონასწორობა.

ეკონომიკურ თეორიაში უწონასწორობა აიხსნება, როგორც შეუსაბამობა მომხდარ და ხალხისთვის სასურველ მოვლენებს შორის, ანუ, როგორც სხვაობა რეალობასა და განზრახვას შორის. მაგალითად, უწონასწორობა ხორბლის ფასში ასახავს არა განსხვავებას ფაქტიური გაყიდვისა და ყიდვის პროცესებს შორის, რომლებიც აუცილებლად იდენტურია, არამედ განსხვავებას გამყიდველთა და მყიდველთა განზრახვებს შორის. რაოდენობა, რომლის გაყიდვაც ფერმერებს სურთ, მეტია (ან ნაკლებია) იმ რაოდენობაზე, რომლის ყიდვაც მომხმარებელს უნდა.

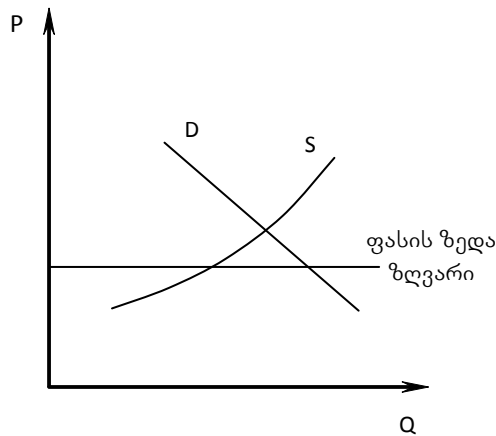
სხვა მაგალითია რაოდენობრივი სხვაობა ფულის მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის, რომელიც გაანალიზებულია მე-17 თავში. ფულის რაოდენობა, რომელსაც საზოგადოება ფლობს, უნდა უთანაბრდებოდეს მონეტარული სისტემის მიერ მიწოდებულ რაოდენობას. მაგრამ საზოგადოებას შეიძლება გაუჩნდეს ფულის მეტი ან ნაკლები რაოდენობის ფლობის სურვილი. როცა ასეთი რამ ხდება, ადგილი აქვს უწონასწორობას.

უწონასწორობის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ მოვლენები ძველებურად აღარ წარიმართება. ცვლილებები აუცილებლად მოხდება, რადგან საზოგადოების გარკვეული ნაწილი ველარ ახერხებს საკუთარი განზრახვების რეალიზებას. მაგალითად, ხორბლის ფასი გაიზრდება, რადგან მომხმარებელს არ შეუძლია იყიდოს იმდენი, რამდენიც მას სურს, ასეთი მოქმედება კი ხელს უწყობს ფასების მომატებას. როცა საზოგადოებას სურს ჰქონდეს იმაზე მეტი ფულის მარაგი, ვიდრე ამჟამად აქვს, ხდება სასაქონლო ინვენტარის დაგროვება, რომლის ვარგისიანობის ვადა საკმაოდ ხანგრძლივია. ასეთ შემთხვევაში ხალხს შეუძლია გადადოს აღნიშნული საქონლის შესყიდვა.

უწონასწორობა გულისხმობს, რომ რაღაც შეიცვლება.

ყოველივე ამას მოჰყვება ის, რომ ჩვენ ვერ ვიხმართ ცნებებს „უწონასწორობა“ ან „წონასწორობა“, თუ განსაკუთრებულ ყურადღებას არ დავუთმობთ იმ განზრახვებს, რომლებსაც განხორციელება არ უნერია. ის, ვინც წუხს, ან ჩივის საგადამხდელო ბალანსში არსებული უწონასწორობის გამო, ძალიან იშვიათად ანი-

ჭებს ჯეროვან მნიშვნელობას იმ ხალხს, ვინც ვერ აღწევს წარმატებას. ამან არ უნდა გაგვაკვიროს. საგადამხდელო ბალანსის უწონასწორობის იდეა იმდენად ბუნდოვანია, რომ ალბათ უკეთესი იქნება, თუ მთლიანად უარყოფთ მას. რაც შეეხება განსხვავებულ განზრახვებს, ისინი იმდენად მრავალფეროვანი სახით არის წარმოდგენილი საერთაშორისო გარიგებათა ერთობლიობაში, რომ ნებისმიერმა ადამიანმა შეიძლება დაამტკიცოს, თითქოს ნავარაუდევო შემოსავალი მეტია (ან ნაკლებია) ნავარაუდევ გასავალზე. ესაა უწონასწორობის არსი. საერთოდ, რაც უფრო დიდია სამყარო, რომელშიც წონასწორობის იდეის ამოქმედებას ვცდილობთ, მით უფრო ბუნდოვანი და გაურკვეველია მისი მნიშვნელობა და სავარაუდოა, რომ შემდგომში კიდევ უფრო გაურკვეველი გახდება.

ის რაოდენობა, რომლის შეძენაც სურთ მომხმარებლებს, მეტია იმ რაოდენობაზე, რომლის გაყიდვაც სურთ მიმწოდებლებს.

მტკიცება, რომ აშშ-ის საგადამხდელო ბალანსი უწონასწოროა, ძალიან ჰგავს მტკიცებას, თითქოს ხდება რაღაც არასასურველი მოვლენა, რაც გამოიხატება იმაში, რომ ხალხს არ შეუძლია გააკეთოს ის, რაც სურს. მაგრამ ვინ აკეთებს ასეთ განცხადებას? განა იმპორტიორებს არ სურდათ ეყიდათ ის, რაც იყიდეს? განა ბანკებს არ სურდათ გაესესხებინათ ის, რაც გაასესხეს? განა მთავრობებს, კორპორაციებსა თუ ცალკეულ პირებს არ სურდათ საჩუქრებისა თუ გრანტების გაგზავნა საზღვარგარეთ? ვინ არის ის ხალხი, ვინც თვლის, რომ საერთაშორისო ვაჭრობის შედეგებმა არ გაამართლა მოლოდინი? ამ შემთხვევაში მართებული იქნებოდა, თუ იმათ, ვინც ამტკიცებს, რომ საგადამხდელო ბალანსი უწონასწოროა, დაეუსვამდით შეკითხვას - „საიდან იცით ეს“? და თუ პასუხი სათანადოდ იქნებოდა არგუმენტირებული, შეგვეძლო გავრკვეულიყავით იმ მიზეზებში, რომლებიც ზემოხსენებულ ადამიანებს აღეგებებს.

გაურკვეველობა საერთაშორისო უწონასწორობასთან დაკავშირებით

ვთქვათ, ვხვდებით ადამიანს, რომელიც შეწუხებულია აშშ-ის სავაჭრო ბალანსის მდგომარეობით. ვეკითხებით, კერძოდ რა აწუხებს. თუ ის კარგადაა ინფორმირებული, ალბათ იტყვის, რომ 1976 წლიდან აშშ ყოველწლიურად საქონლის იმპორტს უფრო ეწეოდა, ვიდრე ექსპორტს. სავარაუდოა, რომ გაჩნდება შეკითხვა — რატომ უგულვებლყოფს ის მომსახურებისა და საფინანსო აქტივების ექსპორტს? საქონელიც, მომსახურებაცა და საფინანსო აქტივებაც მეტად მნიშვნელოვანია იმ ადამიანებისთვის, ვინც მათ იღებს, რადგან მათ ისინი სჭირდებათ. მათ სანაცვლოდ ადამიანები გასცემენ ღირებულების მქონე სხვა საქონელს. მაშ რაღაა შეშფოთების მიზეზი?

შეიძლება იმაზე მიგვითითონ, რომ 1983 წლიდან აშშ-ის საქონლისა და მომსახურების იმპორტი სჭარბობდა ექსპორტს და სხვაობა ცალმხრივი ტრანსფერის გზითაც კი არ მიგვიღია. გამონაკლისი იყო მხოლოდ 1991 წელი, როცა საუდის არაბეთი და სხვა ქვეყნები კომპენსაციას უხდიდნენ აშშ-ს სპარსეთის ყურის ომში გაღებული ხარჯებისათვის. ცალმხრივ ტრანსფერებში მართლაც საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე გვექონდა წმინდა გასავალი, მაგრამ საჭიროა, კიდევ ერთხელ დაისვას შეკითხვა — რატომ უნდა იყოს ყოველივე ეს შეშფოთების მიზეზი? ნიშნავს თუ არა ეს, რომ ამერიკელები ჯამში უფრო მეტს სესხულობენ უცხოელებისგან, ვიდრე უცხოელები მათგან? მაგრამ აქ არავითარი უწონასწორობა არ იგულისხმება.

გულისხმობს თუ არა აშშ-ში განხორციელებული უცხოური ინვესტიციები, რომ აშშ-ს ეკონომიკა სუსტია? ან იმას, რომ იგი ძლიერია?

და მაინც, გვაქვს თუ არა შემოფოტების მიზეზი? შემოფოტება, რომელიც დრო და დრო ისტერიის სახესაც კი იღებდა, ბოლო წლებში უმეტესწილად აშშ-ის სასაქონლო ვაჭრობის ბალანსში არსებულ დიდ დეფიციტს უკავშირდებოდა. სასაქონლო დეფიციტს არ ქმნიდა მომსახურებისა და ტრანსფერის ბალანსი, რასაც შედეგად ის მოჰყვებოდა, რომ უცხოელები აშშ-ის საფინანსო აქტივების მნიშვნელოვან რაოდენობას იძენდნენ. საზოგადოების დიდი ნაწილისთვის ეს მოვლენა პანიკის საბაბად იქცა. ისინი ეჭვობდნენ, რომ უცხოელები გირაოს გამოსყიდვის უფლებას ჩამოგვართმევდნენ და ამას სიამოვნებითაც გააკეთებდნენ, მაგრამ ეს ხომ წმინდა წყლის აბსურდია. კრედიტორები არ ჩამოართმევენ გამოსყიდვის უფლებას იმას, ვინც იხდის. უცხოელები დიდი მონდომებით ენოდნენ დაბანდებას ამერიკელების საფინანსო აქტივების საშუალებით, რადგან სხვა ინვესტიციებს აშშ-ში დაბანდებას ამჯობინებდნენ. მათ იზიდავთ ჩვენი პერსპექტივები და, ამდენად, იზიდავთ ჩვენი საფინანსო აქტივებიც, ისინი მოხარულები არიან იმით, რომ ჩვენი კრედიტორები არიან, რადგან თვლიან, რომ ეს მომგებიანი იქნება მათთვის. მხოლოდ უცხოელებს შეუძლიათ დააბანდონ აშშ-ში იმაზე მეტი, ვიდრე ამერიკელები აბანდებენ უცხოეთში, თუ აშშ-ის საგადამხდელო ბალანსის ყველა სხვა მუხლში საერთო დეფიციტი აღინიშნება. სიმართლეს არ შეესაბამება მოსაზრება იმის შესახებ, თითქოს უცხოელები იმიტომ გვაძლევენ სესხს, რომ ჩვენ უფრო მეტს ვყიდულობთ მათთან, ვიდრე ისინი ჩვენგან. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ეს ისეთივე სიმართლეა, როგორც ის, რომ ჩვენ უფრო მეტს ვყიდულობთ უცხოელებისგან, ვიდრე ისინი ჩვენგან მხოლოდ იმიტომ, რომ სურთ გაზარდონ ჩვენი მათდამი დავალიანება.

ალბათ ჩვენს შემოფოტებას იწვევს ის ვარაუდი, რომ აღნიშნული სესხების გამო მოგვინვეს პროცენტების გადახდა, მაგრამ სინამდვილეში „ჩვენ“ არავითარ პროცენტს არ გადავიხდით. ვალდებულება პროცენტის გადახდის შესახებ დაეკისრება იმას, ვინც ისესხა. ეს უკანასკნელი კი გონიერი რომ ყოფილიყო, სესხის აღებამდე დაინგარიშებდა, გადააჭარბებდა თუ არა აღნიშნული სესხიდან მიღებული მოგება სარგებლის დანახარჯებს. საინტერესოა, რა აიძულებს ამ გულნატკენ ადამიანებს იფიქრონ, რომ სესხის აღებისას სულელურად მოიქცნენ? ზოგჯერ ხალხი მართლაც სულელურად იღებს სესხს. სამაგიეროდ, ისინი, ვინც სესხს გასცემს, საკმაოდ დიდი ყურადღებით ეკიდებიან საქმეს.

აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ იმ სესხების დიდი ნაწილი, რომელიც უცხოელებმა აშშ-ს მისცეს, სარგებლის გარეშეა გაცემული. ფედერალური სარეზერვო ბანკის ბანკნოტი ისეთ ვალდებულებას წარმოადგენს, რომელიც მისი მფლობელისათვის სარგებლის გადახდას არ ითვალისწინებს. მიუხედავად ამისა, ბევრი უცხოელი მაინც აღნიშნული ბანკნოტების ფლობას და გარიგების პროცესში მათ გამოყენებას ამჯობინებს. ამას კი განაპირობებს მისი რწმენა, რომ აშშ-ის ვალუტის ღირებულება მომავალში არ დაეცემა. იმისათვის, რომ ჩვენი ვალუტა იყიდონ, სამაგიეროდ უნდა შემოგვთავაზონ ღირებულების მქონე აქტივები, იქნება ეს საქონელი, მომსახურება თუ შემოსავლიანი ფინანსური აქტივები. თუ უარს ვიტყვით იმაზე, რომ ჩვენს ქვეყანაში იმპორტმა გადააჭარბოს ექსპორტს, უცხოელები ვეღარ შეძლებენ სასურველი დოლარების მიღებას და, აქედან გამომდინარე, ვეღარ შეძლებენ ჩვენს უზრუნველყოფას უპროცენტო სესხებით. ამერიკელების მხრიდან ნამდვილი სისულელე იქნებოდა ნერვიულობა უცხოელების ხელგაშლილობის გამო. ასევე, სისულელე იქნებოდა ისიც, თუ ხელს შეუშლიდნენ მათ იმპორტის შეზღუდვის გზით.

წონასწორობა, როგორც შენიღბული პოლიტიკის შედეგი

შესაძლოა, ძალიან მივუახლოვდით მღელვარების იმ ძირითად მიზეზებს, რომლებმაც აშშ-ის საგადამხდელო ბალანსის გამო 1980-იან წლებში ბევრი ადამიანის გაღიზიანება გამოიწვია. ეს ადამიანები შემოფოტებას გამოხატავდნენ იმის გამო, რომ ამერიკელები ერთნაირი მფლანგველობით გამოირჩეოდნენ მაშინაც, როცა მომხმარებლის როლში იყვნენ, და მაშინაც, როცა გადასახადებს იხდიდნენ. ის თანხა, რომლის დაზოგვა ან გადასახადების სახით გადახდა გვსურს, როგორც ჩანს, ბევრად ნაკლებია, იმ თანხაზე, რომლის დახარჯვასაც საინვესტიციო პროექტებსა და სახელმწიფო პროგრამებზე ვაპირებთ. ის ადამიანები, რომლებიც შემოფოტებულნი არიან ქვეყნის ვალების გამო, უცხოელების მიმართ მზარდ დავალიანებას იმის უტყუარ საბუთად მიიჩნევენ, რომ არ გვაქვს შორსმჭვრეტელობის უნარი, გამოვიჩვენოთ ეგოისტურობით, ვართ მეტისმეტად განებივრებულნი, არადისციპლინირებულნი და არ შეგვიძლია საკუთარი თავის მართვა.

ყველაფერი ეს შეიძლება საკმაოდ დამაჯერებლად ჟღერდეს, მაგრამ არც ერთი ზემოხსენებული თვისება არ შეიძლება ჩაითვალოს საგადამხდელო ბალანსის უწონასწორობის გამომწვევ მიზეზად. საგად-

ამხდლო ბალანსი სათანადოდ ასახავს ჩვენს სიბეცეს, ეგოისტობას და ა.შ., ე.ი. ასახავს ჩვენს მდგომარეობას. მაგრამ ის არაა ამ მდგომარეობის გამომწვევი მიზეზი. თუ მართლა გარკვეული სენით ვართ დაავადებული, მისგან განკურნებას ვერ შევძლებთ საგადამხდლო ბალანსის საშუალებით. აშშ-ში დაბანდების სურვილი, რომელიც უცხოელებს გაუჩნდათ 1980-იან და 1990-იან წლებში ფაქტობრივად, ძალიან სასარგებლო აღმოჩნდა ჩვენთვის. როცა ფედერალური მთავრობა 1998 წლამდე დიდ საბიუჯეტო დეფიციტს განიცდიდა, აუცილებელი იყო გამოჩენილიყო ვიღაც, ვისაც დიდი საკრედიტო ფონდი ექნებოდა. სწორედ უცხოელებმა გააკეთეს ის, რისი გაკეთებაც არ ისურვეს ამერიკელმა ოჯახებმა და ფირმებმა: მათ საკმაოდ ბევრი ფული გაიღეს ფედერალური ბიუჯეტის დეფიციტის დასაფინანსებლად. მათი დახმარების გარეშე სარგებლის განაკვეთი გაცილებით უფრო მაღალი იქნებოდა და ამერიკული კაპიტალის მასა ბევრად უფრო ნელა გაიზრდებოდა.

მეორეს მხრივ, უცხოელებს სესხები ასე ლიბერალურად რომ არ მოეცათ, მაშინ ალბათ საკუთარ ნაკლს გავაცნობიერებდით და იქნებ გარდავქმნილიყავით კიდეც. მაგრამ თუ მე და თქვენ გადავწყვეტდით ხელმოკლედ ცხოვრებას, განა მართებული იქნებოდა ბრალი დაგვედო იმ ხალხისთვის, ვინც კეთილ ნებას გამოიჩინდა და ფულს გვასესხებდა? 1980-1990-იან წლებში აშშ-ის საგადამხდლო ბალანსში არსებული საქონლისა და მომსახურების დეფიციტის ირგვლივ შექმნილი მღელვარება, როგორც ჩანს, ძირითადი პრობლემის მიჩქმალვას ემსახურებოდა. სინამდვილეში კი, მღელვარების მიზეზს ფედერალური მთავრობის აბიუჯეტო დეფიციტისა და ამერიკული ოჯახების მცირე დანაზოგები შეადგენდა. მაგრამ, საშინაო პოლიტიკის შენიღბვის მიზნით საერთაშორისო უნონასნორობის იდეის გამოყენებას გარკვეული არასასურველი შედეგები მოჰყვება. ყოველივე ეს უზნეობის სახეს იღებს და, რა თქმა უნდა, ართულებს საშინაო პოლიტიკაში არსებული პრობლემების მოგვარებას. ის კარგი საშუალებაა იმისათვის, რომ კერძო ინტერესები „საზოგადოებრივ ინტერესებზე“ მაღლა იქნას დაყენებული. თუ, როგორც სემუელ ჯონსონი ბრძანებდა, პატრიოტიზმი მართლაც არამზადების თავშესაფარია, საგადამხდლო ბალანსი ხშირ შემთხვევაში ფარისეველ პატრიოტთა თავშესაფრად იქცევა.

საგადამხდლო ბალანსის დეფიციტის საშუალებით შესაძლებელი ხდება ისეთი მოვლენების გამართლება, როგორცაა ტარიფები და კვოტები იმპორტზე, ქარხნების ადგილმდებარეობის შეცვლასთან დაკავშირებული შეზღუდვები, საექვო კვლევებისა და პროექტების სუბსიდიები, მუქარა უცხოელ ხელისუფალთა წინააღმდეგ, გადასახადების საექვო საგადამხდლოთა მიერ ექსპორტიორებისათვის სესხების გაცემა და სხვა სამთავრობო პრივილეგიების გამოყენება პირადი ინტერესებისათვის. ზოგიერთი მათგანი, შესაძლოა, მართლაც ბრძნული და წინდახედული პოლიტიკა იყოს, მაგრამ თუ ასეა, მათი დაცვა საჭიროა ღიად და პირდაპირ და არავითარ შემთხვევაში არ უნდა მოხდეს მათი გამართლება საგადამხდლო ბალანსის არარსებული პრობლემის საშუალებით.

როდემდე გავრძელდება ასე?

უნონასნორობის მტკიცება, იმ შემთხვევაში, თუ მისი საშუალებით გარკვეული პროცესების შენიღბვა არ ხდება, წარმოადგენს პროგნოზს მოსალოდნელი ცვლილებების შესახებ. ხორბლის ფასი მოიმატებს, გაიზრდება იმ საქონლის მატერიალური მარაგი, რომლის ვარგისიანობის ვადა საკმაოდ ხანგრძლივია და ა.შ. რას წინასწარმეტყველებს ის, ვინც ამტკიცებს, რომ ქვეყნის უცხოური ვაჭრობა უნონასნოროა? რა არის ის, რის შეცვლასაც ვვარაუდობთ?

ესაა ბრწყინვალე შეკითხვა, რომლითაც საგონებელში ჩავაგდებთ იმას, ვინც ჯერ კიდევ ჯიუტად იყენებს უნონასნორობის ცნებას საერთაშორისო ვაჭრობასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე საუბრისას. ვინც შემფოთებულია აშშ-ში ამჟამად არსებული „უნონასნორობით“, ალბათ, მინიშნებას იმაზე გააკეთებს, რომ უცხოელებს სურთ, მეტი რაოდენობით ფლობდნენ ამერიკულ საფინანსო აქტივებს. „მაგრამ ისინი ყოველთვის არ მოგვცემენ კრედიტებს“. შესაძლოა ეს მოსაზრება არ შეესაბამებოდეს სიმართლეს, რადგან აშშ-ში არ არსებობს არავითარი დაბრკოლება, რომელმაც შეიძლება ხელი შეუშალოს მსესხებელს ვალის დაბრუნებასა და კრედიტორის დაკმაყოფილებაში. მაგრამ, რა მოხდებოდა, თუ ეს სიმართლე აღმოჩნდებოდა, როგორც ეს მსოფლიოს უფრო პატარა, ნაკლებად მდიდარი და ნაკლებად სტაბილური ქვეყნების შემთხვევაში ხდება?

თუ კრედიტის გამცემი დაკარგავს ნდობას პოტენციური მსესხებლის მიმართ, ის ან ვალის გადახდას მოითხოვს ან არ გასცემს შემდგომ კრედიტს. გარდა ამისა, ის უკეთეს და დეტალურად გამოკვლევულ პროექტებს, ან სარგებლის უფრო მაღალ განაკვეთს მოითხოვს. როგორც კი სესხის აღების სურვილის მქონე ამერიკელი და იწყებს უცხოელ კრედიტორთა გაღიზიანებას, უცხოელები ძალ-ღონეს არ იშურებენ, რომ მას კრედიტის აღება გაუთულონ. არ არსებობს ისეთი არგუმენტი, რომელიც სრულიად დაარწმუნებს

კრედიტორებს, რომ კრიზისის არავითარი საფრთხე არ არსებობს, მაგრამ სესხის დიდი რაოდენობით აღება გარკვეული კორექტივის მიზეზი ხდება — ყოველ შემთხვევაში, ვალების გადახდის თვალსაზრისით ისეთი კარგი რეპუტაციის მქონე ქვეყანაში, როგორცაა აშშ. თუმცა, სიტუაცია სრულიად განსხვავებულია იმ პატარა ნაკლები სიმდიდრის მქონე და ნაკლებად სტაბილურ ქვეყნებში, რომლებიც წინა აზრით ვახსენეთ. სანამ მათ პრობლემებს განვიხილავდეთ, ჩვენ უნდა გავერკვეთ ისეთ მოვლენაში, როგორცაა სავალუტო კურსი.

სავალუტო კურსი და მსყიდველობითი უნარის პარიტეტი

ძალიან მარტივად რომ ვთქვათ, სავალუტო კურსი წარმოადგენს ურთიერთდაკავშირებულ ფასებს, რომლებშიც კომბინირებულია ფარდობითი ფასების განსხვავებული წყება. ორი ვალუტის გაცვლის არსებული კურსი დაახლოებით შეესაბამება მათი მსყიდველობითი უნარის თანაფარდობას მოცემულ მომენტში. თუ გერმანული მარკის შესაძენად საჭიროა 67 ცენტი, იაპონური იენისა კი — 0,67 ცენტი, შეგიძლიათ ივარაუდოთ, რომ ერთი დოლარით, 1,5 მარკით და 150 იენით საქონლის დაახლოებით ერთი და იგივე რაოდენობის ყიდვას შესაძლებელი შესაბამისად აშშ-ში, გერმანიაში და იაპონიაში. დავინყოთ იმით, რომ სავალუტო კურსი გამოხატავს ეროვნულ ვალუტათა მსყიდველობითი უნარის პარიტეტს.

მსყიდველობითი უნარის პარიტეტი: ერთი ჟიქა ყავა ტუსონში \$1 ლირს, ტუბინგენში — 1,5 მარკა, ხოლო ტოკიოში 150 იენი

ზემოთქმულის უკეთ გაგების უმარტივესი საშუალება არის ის, რომ დავუფიქრდეთ, თუ რა იქნებოდა წინააღმდეგ შემთხვევაში. თუ ერთი დოლარი ცვლის 150 იენს, მაგრამ 150 იენით იაპონიაში გაცილებით მეტი საქონლის შეძენა შესაძლებელი, ვიდრე ერთი დოლარით აშშ-ში, მაშინ დოლარის მფლობელს გაუჩნდება იენის ყიდვის სურვილი. ამ გზით ის შეძლებს მეტი საქონლის შეძენას. დოლარის მფლობელთა გაზრდილ მოთხოვნას იენზე არ მოჰყვება იენის მინოდების გაზრდა, რადგან მისი მფლობელები არ მონდომებენ 150 იენის გადახდას ერთ დოლარში. იენის ფასი დოლარებში შესაბამისად აიწევს. დოლარის მფლობელები დაიწყებენ 1,05 დოლარის შეთავაზებას 150 იენის მისაღებად. თუ იმავე მოვლენას სხვა კუთხით შევხედავთ, იენის მფლობელები ახლა უკვე 143 იენად შეძლებენ ერთი დოლარის შესყიდვას.

მსყიდველობითი უნარის პარიტეტი პირველი მიახლოებაა იმის დადგენასთან, თუ რატომ იცვლება ეროვნული ვალუტები ერთმანეთზე ისე, როგორც ეს დღეს ხდება. დავინყოთ იმით, რომ გაცვლის კურსი ზუსტად არასოდეს უტოლდება ორი ვალუტის მსყიდველობით უნარს, რადგან ორი ვალუტა ვერასოდეს იყიდის ზუსტად ერთი და იმავე რაოდენობის საქონელს. მაგალითად, თუ ფუძიამას მთის მახლობლად გსურთ დასვენება, ამისთვის ვერ გადაიხდი დოლარებს აშშ-ში ან მარკებს გერმანიაში. უფრო მეტიც, უმეტეს შემთხვევაში სავალუტო კურსი დამოკიდებულია იმ საქონლის შესატყვის ფასებზე, რომლებიც საერთაშორისო ვაჭრობის საგნებს წარმოადგენს (მაგ. სოფლის მეურნეობის პროდუქტები, ავტონაწილები, ნავთობი, ავტომობილები) და ნაკლებადაა დამოკიდებული იმ საქონლის შესატყვის ფასებზე, რომელთა იმპორტი თუ ექსპორტი იშვიათად ხდება (მაგ. საცხოვრებელი სახლები, საპარიკმახერო მომსახურება).

იმის მოლოდინი, რომ საკუთრების ღირებულება გაიზრდება, მის დღევანდელ ზრდას იწვევს

უფრო მნიშვნელოვანი გარემოებაა ის, რომ სავალუტო კურსი არ გამოხატავს ვალუტის მიმდინარე მსყიდველობით უნარს მაშინ, როცა მოსალოდნელია, რომ მისი შესატყვისი მსყიდველობითი უნარი შეიცვალოს. რწმენა, რომ მომავალ წელს კანადაში უფრო სწრაფად მოხდება ინფლაცია, ვიდრე აშშ-ში, განპირობებულია იმ ვარაუდით, რომ აღნიშნული წლის მანძილზე კანადური დოლარი უფრო მეტად დაკარგავს ღირებულებას, ვიდრე აშშ დოლარი. ზემოაღნიშნული რწმენა აშშ დოლარზე უფრო გაზრდის მოთხოვნას, ვიდრე კანადურზე, და აშშ დოლარის ღირებულება შედარებით მეტად გაიზრდება. ერთ-ერთი შედეგი, რომელიც ამ მოვლენებს მოჰყვება, არის ის, რომ სანამ კანადაში ფასები იმ დონემდე გაიზრდება, რასაც ხალხი მოელის, ტურისტებს, რომლებიც აშშ დოლარებს გამოიყენებენ კანადაში, საკვები და ბინა ბევრად იაფი დაუჯდებათ, ხოლო კანადელი ტურისტები ძალიან მძიმე პირობებში აღმოჩნდებიან აშშ-ში, რადგან მეტისმეტად მაღალი ფასების გადახდა მოუწევთ.

მუდმივად ცვალებადი მდგომარეობა და სხვაობის მოლოდინი იწვევს სავალუტო კურსის მოძრაობას ისე, რომ საერთაშორისო ვაჭრობები უფრო სარისკო ხდება, ვიდრე სხვა შემთხვევაში. ასეთი სახის

გაურკვევლობა ურთულეს მენარმეებს მათ ნაწარმზე მომავალი მოთხოვნის განჭვრეტას. მაშინაც კი, როცა ისინი ექსპორტს არ ეწევიან, შეიძლება საჭირო გახდეს კონკურენციის განწევა იმპორტირებული საქონლისთვის, რომლის ფასები, საკუთართან შედარებით, შეიძლება მუდმივად და მნიშვნელოვნად შეიცვალოს სავალუტო კურსის მოძრაობის შესაბამისად. უცხოელი ინვესტორები შემფოთებით ადევნებენ თვალყურს სავალუტო კურსს. ამერიკელი, რომელიც ერთნაირ სესხს იღებს და მის გადახდას ფრანგული ფრანკით აპირებს, შეიძლება დაზარალდეს, თუ ფრანგული ფრანკის ღირებულება წლის მანძილზე მოულოდნელად დაეცემა. ასე რომ, სავალუტო კურსის მერყეობა მენარმეებსა და ინვესტორებს უქმნის დამატებით გაურკვევლობას და აძლევს შემფოთების საბაბს. ასეთი ვითარება განსაკუთრებით მზარდ გლობალიზებულ ეკონომიკურ სისტემას ახასიათებს. შესაბამისად, ძვირადღირებული შეცდომები უფრო ხშირია და რეცესია, რომლის საფუძველს მცდარი პროგნოზები წარმოადგენს, უფრო ხშირი და უფრო სასტიკი ხდება. განა ვალუტის ფიქსირებული და სტაბილური კურსი ბევრად უკეთესი არ იქნებოდა?

ბრეტონ ვუდსის სისტემა

სწორედ იმისათვის, რომ შეექმნათ სტაბილური სავალუტო კურსის სისტემა, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დასავლეთის ქვეყნებმა ჩამოაყალიბეს საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (სსფ). სსფ უნდა დახმარებოდა ქვეყნებს, რომელთა ვალუტაც გაუფასურებას იწყებდა და იმ შემთხვევაში, თუ ვალუტის არსებული კურსი მნიშვნელოვნად გადააჭარბებდა თავის ღირებულებას, რეკომენდაციის სახით, დევალვაცია უნდა შეეთავაზებინა. იმის გამო, რომ ეკონომიკის აღმავლობის და ინფლაციის ტემპები სხვადასხვა ქვეყანაში განსხვავებულია, დროდადრო საჭირო ხდება სავალუტო კურსის შეცვლა. მაგრამ ბრეტონ ვუდსის სისტემის (ნიუ ჰემპშირის შტატის პატარა ქალაქის სახელწოდების მიხედვით, სადაც 1944 წელს მიღწეულ იქნა პირველი საერთაშორისო სავალუტო შეთანხმებები) მთავარი მიზანი იყო სტაბილური სავალუტო კურსი. მისი მხარდაჭერის მიზნით, ყველა ქვეყანას უნდა შეესყიდა, შემდეგ კი გაეყიდა საკუთარი ვალუტა და ასე უნდა უზრუნველყო მისი შენარჩუნება ოფიციალურად დანესებულ სავალუტო კურსზე - აშშ დოლართან (მსოფლიოს საბაზისო ვალუტასთან) მიმართებაში. ყველა სავალუტო კურსი ფიქსირებული იყო დოლართან, დოლარი კი, თავის მხრივ, ფიქსირებული იყო ოქროსთან. სსფ იმედოვნებდა, რომ ყოველივე ეს უზრუნველყოფდა მეტ რწმენას და ხელს შეუწყობდა სარფიანი საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარებას.

აღნიშნულ სისტემას მარცხი არ განუცდია. საერთაშორისო ვაჭრობა ბრეტონ ვუდსის სისტემის პირობებში დაახლოებით ორჯერ უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე მსოფლიოს მთლიანი შიდა პროდუქტი. თავის მხრივ, საერთაშორისო სპეციალიზაციის უპირატესობამ ხელი შეუწყო რეალური შემოსავლის ზრდას. მაგრამ მყარი სავალუტო კურსის საერთაშორისო სისტემის მხარდაჭერა ძნელია, თუ წევრი ქვეყნების მთავრობები საკუთარ სახელმწიფოთა საზღვრებში განსხვავებულ ეკონომიკურ პოლიტიკას ახორციელებენ. ასეთ ვითარებაში ამ ქვეყნებში განსხვავებული ტემპით იზრდება სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის მოცულობა, განსხვავებულად ყალიბდება ქვეყნებს შორის შესატყვისი ფასების სტრუქტურა და განსხვავებული ტემპით მიმდინარეობს ინფლაცია. აქედან გამომდინარე, საკმაოდ მერყეობს საერთაშორისო მოთხოვნა სხვადასხვა ქვეყნის ვალუტაზე. ასეთ ვითარებაში მთავრობა ხშირად იძულებული ხდება ჩაატაროს მძიმე და ხანგრძლივი ინტერვენციები სავალუტო ბაზრებზე იმ მიზნით, რომ თავიდან აიშოროს საკუთარი ვალუტის გაუფასურება, ან მისი ფასის გაზრდა.

საკუთარი ვალუტის ღირებულების ზრდის (გაძვირების) თავიდან ასაცილებლად, მთავრობამ საკუთარი ვალუტა უნდა გაყიდოს სხვა ქვეყნების ვალუტაზე

იმ ქვეყნების მთავრობები, რომელთა ვალუტის ფასიც იზრდებოდა, იძულებული იყვნენ, შეეძინათ სხვა ქვეყნების ვალუტა. მაგალითად, დასავლეთ გერმანიის ცენტრალურმა ბანკმა შეისყიდა უცხოური ვალუტა და მისი ფასი საკუთარი ვალუტით — გერმანული მარკით გადაიხადა. ამ მოქმედებით მას სურდა დაეცვა გერმანული მარკის სავალუტო კურსი და არ დაეშვა მისი ღირებულების გაზრდა. შედეგად, დასავლეთ გერმანიაში მიმოქცევაში მეტი გერმანული მარკა გაუშვეს, რამაც შეამცირა მისი ღირებულება, ე.ი გამოიწვია შიდა ინფლაცია. გერმანელებს კარგად ახსოვდათ 1920-იანი წლების ჰიპერინფლაცია და ის უდიდესი ზარალი, რაც მან ეკონომიკას მიაყენა, ამიტომ საზოგადოებას და მთავრობას მტკიცედ ჰქონდათ გადამწყვეტილი, თავიდან აეცილებინათ ინფლაცია. მაგრამ ინფლაციის სსანინაალმდეგოპოლიტიკის განხორციელება შეუძლებელი აღმოჩნდა ცენტრალური ბანკისათვის, რომელსაც ევალებოდა არ დაეშვა საკუთარი ვალუტის კურსის ზრდა უცხოურ სავალუტო ბაზრებზე. გერმანული მარკის ფასი გაიზარდა, რადგან

ის არ იყო შეფასებული ფიქსირებული სავალუტო კურსის მიხედვით. ამის მიზეზი კი სწორედ ის იყო, რომ დასავლეთ გერმანიის მთავრობა და ცენტრალური ბანკი ცდილობდნენ შიდა ინფლაციის შეჩერებას. ყველაფერი იმით დამთავრდა, რომ ქვეყნები, რომლებიც ინფლაციას შიდა პოლიტიკის საშუალებით აკონტროლებდნენ, მოექცნენ საერთაშორისო ზენოლის ქვეშ, რაც ავალდებულებდა მათ, დაეჩქარებინათ ინფლაცია.

იმ ქვეყნის მთავრობას, რომლის ვალუტის ფასი ეცემოდა, რასაც, ჩვეულებრივ, არსებული საშუალოზე მაღალი ან მოსალოდნელი ინფლაცია იწვევდა, ევალეობოდა, შეესყიდა საკუთარი ვალუტა. ამ ქმედებით მას უნდა დაეცვა იგი ფასის შემცირებისაგან. მაგრამ საკითხავია, რით უნდა შეესყიდა ის? რასაკვირველია, სხვა ქვეყნების ვალუტით, კერძოდ, აშშ დოლარებით. არადა, მათი ვალუტა ხომ სწორედ იმიტომ უფასურდებოდა, რომ მიწოდებული დოლარებისა და სხვა ვალუტის რაოდენობა არ იყო საკმარისი და ვერ აკმაყოფილებდა მოთხოვნას? სად უნდა ემოვა ცენტრალურ ბანკს დოლარები საკუთარი ვალუტის შესაძენად და ამ გზით მისი ფასის გასაზრდელად?

ეს შესაძლებელი იქნებოდა სსფ-ში შესვლის გზით. სსფ-ს შეეძლო სესხად მიეცა უცხოური ვალუტის რეზერვები ცენტრალური ბანკისათვის, რომელსაც სურდა შეეჩერებინა საკუთარი ვალუტის საერთაშორისო ღირებულების შემცირება. მაგრამ, ცხადია, ეს მხოლოდ და მხოლოდ დროებითი გამოსავალი იქნებოდა. თუ არ შეიცვლებოდა შიდა პოლიტიკა, რომელიც დეველვაციას უწყობდა ხელს, გაუფასურება გარდაუვალი იყო. ეს შიდა პოლიტიკა ხასიათდებოდა იმით, რომ სამთავრობო ხარჯები აჭარბებდა გადასახადებიდან მიღებულ წლიურ შემოსავალს. დეფიციტის დაფინანსება კი ახალი ფულის შექმნის გზით ხდებოდა. ყოველივე ეს საბოლოოდ ინფლაციას იწვევდა. სსფ სწორედ იმიტომ გასცემდა კრედიტებს, რომ მთავრობას დეფიციტის შემცირების შესაძლებლობა ჰქონდა და ხელი შეეშალა ახალი ფულის შექმნისათვის, მაგრამ, საკმაოდ ხშირად, ეს მხოლოდ ამო სურვილი იყო. შიდა ფაქტორები, რომლებიც იწვევდნენ ბიუჯეტის დეფიციტს, არ გაქრებოდა მხოლოდ იმიტომ, რომ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის აზრით, დეფიციტი არასასურველი მოვლენა იყო.

ფიქსირებული თუ თავისუფლად მცურავი სავალუტო კურსი?

1970-იანი წლების დასაწყისში ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა ძირითადად უარი თქვა მცდელობაზე, რომ დოლარის ღირებულება ფიქსირებული ყოფილიყო ოქროს საშუალებით, ხოლო სხვა ქვეყნებმა მეტ-ნაკლებად უარი განაცხადეს საკუთარი ვალუტის კურსის დოლართან შეთანხმებაზე. სავალუტო კურსები გათავისუფლდნენ. შესაძლებელი გახდა მათი მერყეობა მიწოდებისა და მოთხოვნის ცვალებადობის შესაბამისად. ზოგიერთმა ექსპერტმა სასწრაფოდ გააკეთა განცხადება საერთაშორისო სავალუტო სისტემის კრაზის შესახებ და მსოფლიო სავალუტო კრიზისი იწინასწარმეტყველა. მთელი მსოფლიოს ცენტრალურმა ბანკებმა მოითხოვეს, რომ სასწრაფოდ ჩატარებულიყო საგანგებო კონფერენციები. ვარაუდობდნენ, რომ შეიქმნებოდა ახალი სისტემა, რომელიც აღადგენდა წესრიგს მანამ, სანამ ვაჭრობას და სავალუტო სისტემას სრული ქაოსი მოიცავდა.

აკადემიური წრეების მიღმა, განსაკუთრებით, იმ ეკონომისტებს შორის, რომლებიც ცენტრალურ ბანკებში მუშაობდნენ, ითვლებოდა, რომ ვალუტის თავისუფლად მცურავი კურსი არაეფექტიანი ან არასასურველი იყო. როგორც ამტკიცებდნენ, ასეთი სავალუტო კურსი დამატებით გაურკვევლობას უქმნიდა უცხოელ ვაჭრებს და ინვესტორებს. გარდა ამისა, მას შეეძლო შეექმნა დამატებითი გაურკვევლობა მენარმეებისა და ინვესტორებისათვის ქვეყნის შიგნით. სავალუტო კურსის ცვლილებას შეეძლო სწრაფად და რადიკალურად შეეცვალა გარკვეული სანარმოების პოტენციური რენტაბელობა. ეს სანარმოები კი ქმნიდნენ არა მარტო იმ პროდუქციას, რომელიც იმპორტულ საქონელს უწევდა კონკურენციას, არამედ საექსპორტო საქონელსაც. უფრო მეტიც, მთავრობები, როგორც ჩანს, არ დარჩებოდნენ პასიურნი, როცა წამყვანი სავაჭრო ქვეყნის ვალუტის მოულოდნელი გაუფასურება გამოიწვევდა იმპორტის მოულოდნელ მოზღვაებას ან დაემუქრებოდა არსებულ ექსპორტის ბაზრებს. მთავრობა, ალბათ, დაამყარებდა კონტროლს ვაჭრობასა და ინვესტიციებზე, ან შეგნებულად გააუფასურებდა საკუთარ ვალუტას. ყოველივე ეს შეიძლებოდა საკმაოდ სწრაფად დამთავრებულიყო საერთაშორისო გაცვლის კრაზით.

მიუხედავად ამისა, თავისუფლად მცურავი სავალუტო კურსის მომხრეებმა გამარჯვება მოიპოვეს 70-იან, 80-იან და 90-იან წლებში, თუმცა ეს მოხდა უფრო იძულებით, ვიდრე წინასწარი განზრახვით. სხვადასხვა ქვეყნებს შორის არსებულმა წინააღმდეგობებმა მთავრობებს საშუალება არ მისცა, შეთანხმებულიყვნენ ფიქსირებული კურსის ახალ სისტემაზე. ბევრი ქვეყანა დაუშვებლად თვლიდა სავალუტო კურსის მერყეობას და ყველანაირად ეწინააღმდეგებოდა მას, მაგრამ ამავე დროს იმასაც ცდილობდა, რომ გარკვეული თანაფარდობა შეენარჩუნებინა საკუთარსა და რომელიმე „მთავარ“ ვალუტას ან ვალუტათა

ჯგუფებს შორის. ვალუტის მერყეობის შესამცირებლად რამდენიმე საერთაშორისო შეთანხმება დაიდო, ყოველ შემთხვევაში, იმ ქვეყნებს შორის, რომელთაც გაცხოველებული ვაჭრობა ჰქონდათ გაჩაღებული ერთმანეთთან. ზოგიერთი პატარა ერი, რომლის საერთაშორისო ვაჭრობა მტკიცედ იყო ორიენტირებული რომელიმე დიდ სახელმწიფოზე, ცდილობდა დაეფიქსირებინა საკუთარი ვალუტის კურსი ძირითადი პარტნიორის ვალუტასთან მიმართებაში, მაგრამ სისტემას, რომელიც ფიქსირებული სავალუტო კურსის სისტემის კრახის შემდეგ შეიქმნა, გარკვეული ნაკლიც ჰქონდა და ლოკალიზებულ კრიზისსაც განიცდიდა. თუმცა, უმეტესწილად, ის მაინც თავის დანიშნულებას ასრულებდა. თავისუფლად მცურავ სავალუტო კურსს არ გამოუწვევია არავითარი კატასტროფა, მიუხედავად იმისა, რომ ცენტრალური ბანკები ასეთ პროგნოზს აკეთებდნენ. საერთაშორისო ვაჭრობის მსოფლიო მოცულობის ზრდა ორჯერ მეტი იყო, ვიდრე მსოფლიოს მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდა 1975 წლის შემდეგ.

არავინ იცის

არსებული საერთაშორისო სისტემა რომ უნიათოა, ეს ე.წ. „აზიურმა კრიზისმა“ დაამტკიცა, რომელიც 1997 წელს დაიწყო და რომელმაც ხელი შეუწყო აღნიშნული სისტემის ზოგიერთი სერიოზული ნაკლის გამომზეურებას. ეს მოვლენა განსაკუთრებით საინტერესოა იმ ბრწყინვალე ეკონომიკური აღმავლობის ფონზე, რომელმაც აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნები მოიცვა 1990-იან წლებში. უცხოურმა ინვესტიციებმა დიდი წვლილი შეიტანა ამ აღმავლობაში, ხოლო აღმავლობამ თავისთავად სტიმული მისცა იმას, რომ უცხოურ ბანკებსა და ინვესტორებს დამატებითი სესხები გაეცათ.

სარგებლის ნომინალური განაკვეთი მოიცავს ვალუტის ღირებულების შემცირების მოლოდინს.

უცხოელებს, რომლებიც სესხს აძლევენ ისეთ ქვეყნებს, როგორცაა ტაილანდი, მალაიზია ან ინდონეზია, სურთ, რომ ვალი საკუთარი ვალუტით დაიბრუნონ. თუმცა ამერიკული ბანკი, რომელიც 10 მილიონი დოლარის სესხს აძლევს ინდონეზიას გარკვეული პროექტის განსახორციელებლად, დათანხმდება იმას, რომ პროცენტიც და ვალის ძირითადი ნაწილიც რუპიით — ინდონეზიური ვალუტით დაიბრუნოს. მაგრამ ასეთ თანხმობას ის მხოლოდ იმ შემთხვევაში მისცემს, თუ იცის, რომ რუპიის დოლართან ფიქსირებული კურსი არ შეიცვლება იმ დროისათვის, როცა ვალის გადახდის დრო მოვა. გარდა ამისა, ის თანხმობას იმ შემთხვევაშიც განაცხადებს, თუ დადგენილი სარგებლის განაკვეთი ანაზღაურებს რუპიის ღირებულების ნებისმიერ მოსალოდნელ შემცირებას. სარგებლის განაკვეთი, რომელიც დაწესებულია უცხოურ სესხებზე, რომელთა ანაზღაურება უნდა მოხდეს ადგილობრივი ვალუტით, ითვალისწინებს ადგილობრივი ვალუტის მოსალოდნელ გაუფასურებას. ზუსტად ისევე, როგორც ერთი ქვეყნის შიგნით დაწესებული სარგებლის ნომინალური განაკვეთი ითვალისწინებს ფულის ღირებულების დაცემას. თუ უცხოელი ინვესტორები გადაწყვეტენ, რომ სარგებლის განაკვეთი რომლის ანაზღაურება უნდა მოხდეს რუპიით, არ ანაზღაურებს გაცემული თანხის ღირებულებას რუპიის გაუფასურების შემთხვევაში, ისინი არ იქნებიან დაინტერესებულნი, რომ კრედიტი გამოუყონ ინდონეზიას და, თუ შესაძლებელი იქნება, ხანმოკლე ვადით გაცემული კრედიტის დაბრუნებასაც შეეცდებიან.

ასე რომ, მთავრობა და ცენტრალური ბანკი შეეცდებიან დაარწმუნონ უცხოელი ინვესტორები იმაში, რომ მათი ვალუტის გაუფასურების არავითარი რისკი არ არსებობს. საამისოდ საუკეთესო საშუალება იქნება ის, რომ, როგორც კი გაჩნდება ვალუტის გაუფასურების გარკვეული ნიშნები, მაშინვე გაამყარონ იგი საკუთარი ვალუტის შესყიდვის გზით. საკუთარ ვალუტას, რა თქმა უნდა, დოლარებით ან სხვა „მყარი ვალუტით“ შეისყიდნიან (რომლის ღირებულების შენარჩუნება არავითარ ეჭვს არ იწვევს). მაგრამ, თუ ხალხი, ვინც რუპიებს საერთაშორისო გარიგებებში იყენებს, თვლის, რომ აღნიშნული ვალუტის ფასი ფაქტობრივად აჭარბებს მის ღირებულებას, მასზე მოთხოვნა ყოველთვის უფრო ნაკლები იქნება, ვიდრე მიწოდება. რაკი ცენტრალურ ბანკს განუწყვეტლივ მოუწევს საკუთარი ვალუტის მყარი ვალუტით შესყიდვა, ის საბოლოოდ ამოწურავს კიდევ მყარი ვალუტის რეზერვებს.

რა მოხდება შემდეგ? არსებობს რამდენიმე შესაძლებლობა. პირველი ისაა, რომ ცენტრალურმა ბანკმა უარი უნდა თქვას ფასების ფიქსირების ოპერაციებზე და არ შეუშალოს ხელი ვალუტის გაუფასურებას ბაზრის კლირინგის დონეზე. ეს დააზარალებს ინვესტორებს და გაზრდის იმპორტის ფასს, რადგან უცხოური ფულის ერთეულის შესაძენად გამოყენებული იქნება მეტი შიდა ვალუტა.

მეორე შესაძლებლობაა სარგებლის განაკვეთების გაზრდა. თუ სარგებლის განაკვეთი იმდენად მაღალია, რომ კურსის დაცემის შემთხვევაში ანაზღაურებს ვალუტის ღირებულებას, უცხოელები მოისურვენ

ბენ შიდა ვალუტის შესყიდვას და არა მის გაყიდვას, შედეგად კი გაუფასურების პროცესიც შეჩერდება. აქ უნდა აღინიშნოს, რომ სარგებლის განაკვეთები გაზრდიან კაპიტალის შეძენის ფასებს და ამდენად, ხელს შეუშლიან ეკონომიკურ აღმავლობას.

მესამე შესაძლებლობაა საერთაშორისო სავალუტო ფონდიდან სესხის აღება. მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს შეიძლება იყოს მხოლოდ მოჩვენებითი საშუალება. აუცილებელია მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გაუფასურების ტენდენციის შესაჩერებლად. სსფ-ის დახმარება დაფუძნებული იქნება პირობაზე, რომელსაც ის წარუდგენს მსესხებელ ქვეყანას. აღნიშნული პირობის მიხედვით, ეს ქვეყანა უნდა დათანხმდეს იმ რეფორმებზე, რომლებსაც, როგორც სსფ-ის ოფიციალური პირები თვლიან, აქვთ პოტენციური საიმისოდ, რომ შეაჩერონ სავალუტო კურსის დაცემის პროცესი. რეფორმების კურსის შერჩევას, სსფ ითვალისწინებს შემდეგ ფაქტორებს: ვალუტა მაშინ უფასურდება, როცა ინვესტორები ამას მოელიან; ინვესტორებს ასეთი ვარაუდები მაშინ უჩნდებათ, როცა ფულის მიწოდება მეტისმეტად სწრაფად ხდება; ფულის მიწოდების სწრაფი ზრდა გამოწვეულია იმით, რომ მთავრობა ბეჭდავს ფულს დეფიციტის დასაფინანსებლად; აღნიშნულ დეფიციტს კი ინვესტორები ის, რომ სამთავრობო ხარჯები აღემატება გადასახადების აკრეფის შედეგად შეგროვილ თანხას. დასახელებული ფაქტორები განაპირობებს იმას, რომ ყველა იმ რეფორმის საფუძველი, რომელსაც მოითხოვს სსფ, იქნება სამთავრობო ხარჯების შემცირება გადასახადებით მოგროვილი თანხის შესაბამისად.

ამგვარად, სსფ-ს შეუძლია ასესხოს ქვეყანას უცხოური ვალუტა იმისათვის, რომ ამ ქვეყანამ შეძლოს საკუთარი ფულის ღირებულების ერთ დონეზე შენარჩუნება, მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში მოხდება, თუ ქვეყანა დათანხმდება მაქსიმალურად გაზარდოს სარგებლის განაკვეთი, გააუქმოს პოპულარული, მაგრამ ძვირადღირებული სუბსიდიები და გაზარდოს გადასახადები. სსფ-ს ნებისმიერი რეკომენდაცია არასასურველი იქნება, რადგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ქვეყანა მანამდეც მიმართავდა ასეთ საშუალებებს.

პრობლემები

ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ ზემოხსენებული რეკომენდაცია არ მიიღეს, ან მას ძალიან ნელა ასრულებენ, ისე რომ სსფ-ის დახმარება დაგვიანებული აღმოჩნდება. უცხოელ ინვესტორებს, რომელთა შემფოთება იზრდება, შეუძლიათ შეწყვიტონ ქვეყნისთვის კრედიტების გაცემა და უკვე გაცემული კრედიტების დაბრუნებაც სცადონ. თუ მოქმედება ასეთი მიმართულებით წარიმართება, ის ძალიან სწრაფად გაძლიერდება რადგან, როგორც კი გაჩნდება ეჭვი, რომ ქვეყანას არ აქვს ვალდებულებათა შესრულებისთვის აუცილებელი რეზერვები, ყველა იმით იქნება დაინტერესებული, რომ ფული დაიბრუნოს. ეს მოვლენა ძალიან ჰგავს იმ შემთხვევებს, როცა ხალხი ფულის გამოსატანად ბანკს მიანყდება, რაც საკმაოდ ხშირად ხდებოდა აშშ-ში 1930-იანი წლების დასაწყისში და მანამდეც. ვალუტის ღირებულების დაცემის შიში ხშირად თვითონ ხდება ამ დაცემის მიზეზი, რადგან ყველა ცდილობს, გაყიდოს ვალუტა და ის საფინანსო აქტივები, რომელთა ანაზღაურება აღნიშნული ვალუტით უნდა მოხდეს.

ფასის შემცირებამდე საქონლის გაყიდვის სურვილი ამ ფასის შემცირებას ინვესტ

ამან შეიძლება გამოიწვიოს „კაპიტალის გადინება“, ამის შედეგად კი დაზარალებული ქვეყნის მთავრობამ, შესაძლოა, ზემოხსენებულ პირველ საშუალებაზე შეაჩეროს არჩევანი და ჩათვალოს, რომ ეს სრულიად „ბუნებრივი“ გამოსავალია. დაე, ვალუტის ღირებულება ისეთ დონემდე შემცირდეს, როგორსაც საბაზრო პროცესი აიძრევს. პრობლემა უცბად გადაიჭრება, ყოველ შემთხვევაში, მცირე ხნით მაინც. აუცილებელი არ იქნება არც სამთავრობო ხარჯების შემცირება და არც არაპოპულარული გადასახადების აკრეფა, სამთავრობო სუბსიდიებისა და კერძო ინვესტიციების დაცვაც შესაძლებელი გახდება და არც სარგებლის განაკვეთის გაზრდა იქნება საჭირო. უცხოელი კრედიტორები, რა თქმა უნდა, განრისხდებიან. ისინი ჩათვლიან, რომ მათ უღალატეს და ფიცსაც კი დადებენ, რომ აღარასოდეს ასესხებენ ქვეყანას, რომელმაც აბუჩად აიგდო მათი ინტერესები. მაგრამ, ეს ის პრობლემაა, რომლის გადაჭრას დიდი დრო დასჭირდება, სასწრაფო პრობლემა კი გადაჭრილია. მთავრობა, რომელიც მეტისმეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს საკუთარ პოპულარობას, ვერ შეძლებს სწორად განჭვრიტოს მომავალი გრძელვადიანი პერიოდის პერსპექტივა.

ერთ ქვეყანაში სავალუტო კურსის დაცემა ეჭვს აღუძრავს ინვესტორებს სხვა ქვეყნების მიმართაც, სადაც, სავარაუდოდ მსგავსი მდგომარეობაა. თუ ტაილანდური ბათი დაეცემა, მას ალბათ არც ინდონეზიური რუპია ჩამორჩება. რუპიის გაუფასურების შედეგად კაპიტალი შეიძლება ისე გაფრინდეს მალაი-

ზიიდან, რომ შემდგომი გაუფასურება რინგიტმა განიცადოს. ამის შემდეგ, განა რამდენ ხანს არ დაემუქრება საფრთხე სამხრეთ კორეის ვონას, ფილიპინურ პესოს ან ტაივანდურ დოლარს?

შესაძლოა, ინვესტორებს მსოფლიოს სხვა ქვეყნებისადმიც გაუჩნდეთ ეჭვი, რადგან მოულოდნელად აღმოაჩინენ, რომ იქაც რისკის წინაშე დგანან. შეიძლება გაუჩნდეთ ეჭვი ბრაზილიური რეალის სტაბილურობასთან დაკავშირებით. ეჭვები იმ ქვეყნებსაც შეიპყრობს, რომელთა ვალუტის ღირებულება დოლარის კურსთანაა ფიქსირებული. ასეთი ქვეყნის მაგალითად არგენტინა გამოდგება. ვალუტის გამყარების ხელშეწყობის მიზნით, არგენტინის ცენტრალურმა ბანკმა უნდა ბრძანოს, რომ საკმარისი რაოდენობით მოხდეს დოლარის მიწოდება. ამ მოქმედებას უნდა მოჰყვეს იმ ხალხის მოთხოვნის დაკმაყოფილება, ვისაც სურს, პესო დოლარზე გაყიდოს. რამდენ ხანს გაძლებს მისი სავალუტო რეზერვი, როცა მთელი მსოფლიოს ინვესტორები შიშით არიან შეპყრობილნი და შემოსავლიანი ინვესტიციების ნაცვლად ნაკლებად სარისკო ინვესტიციებზე იღებენ ორიენტაციას? მოუხდება თუ არა არგენტინის ცენტრალურ ბანკს დოლარის მიზიდვის მიზნით სარგებლის განაკვეთის გაზრდა, რაც უარყოფითად იმოქმედებს სამინაო ეკონომიკურ საქმიანობაზე?

რა უფრო პრიორიტეტული აღმოჩნდება მთავრობის ოფიციალურ პირთათვის — უცხოელ ინვესტორთა ინტერესები თუ საკუთარი ეკონომიკის სიჯანსაღე? არჩევანი საკმაოდ მარტივი იქნებოდა, ორივე მათგანი ასე მტკიცედ რომ არ იყოს დაკავშირებული ერთმანეთთან. უცხოური ინვესტიციების გადინებას, შესაძლოა, სასტიკი შედეგები მოჰყვეს გრძელვადიან პერიოდში, მაგრამ მას მოკლევადიანი პერიოდის დროსაც მნიშვნელოვანი შედეგები ექნება იმ ქვეყნებისათვის, რომელთა ეკონომიკური აღმავლობა უმთავრესად უცხოური კაპიტალის მუდმივ მიწოდებაზეა დამოკიდებული. ძირითადი პროექტების განხორციელება შეიძლება შეაჩერონ, ასევე შეიძლება დაითხოვონ მუშები, როცა ერთბაშად გამოილევა ფონდები, რომლებმაც ისინი უნდა დააფინანსოს. უფრო მეტიც, დევალვაცია გამოიწვევს იმას, რომ როგორც სამომხმარებლო საქონლის, ისე სანარმოო საშუალებების იმპორტი უცებ მკვეთრად გაძვირდება და ხალხი, რომელსაც აღნიშნული საქონელი სჭირდება, ვეღარ შეძლებს მის ყიდვას.

საერთო ვალუტის შემთხვევა

მართალია არიან როგორც ვალუტის ფიქსირებული კურსის, ისე თავისუფლად მცურავი კურსის მომხრეები. სცადეთ, წარმოიდგინოთ, რა მოხდებოდა, თუ ამერიკის 50 შტატში დოლარს განსხვავებული და მუდმივად ცვალებადი ღირებულება ექნებოდა. ხვდებით თუ არა, რამდენ დამატებით დანახარჯს და ახალ გაურკვეველობას შეიტანდა ეს ფირმების საქმიანობაში? ჩვენი ეროვნული სიმდიდრე დიდწილად ფართო სპეციალიზაციის შედეგია, რომლის დაუფლებაც სწორედ იმიტომ შეეძლებოდა, რომ ქვეყნის უკიდველურ ტერიტორიაზე ვაჭრობა არ იყო დაკავშირებული მნიშვნელოვან დანახარჯებსა და გაურკვეველობასთან. ფიქსირებული სავალუტო კურსი შტატებს შორის უდიდეს, ფასდაუდებელ როლსაც კი ასრულებს სპეციალიზაციისა და ვაჭრობის უზრუნველყოფისათვის — მენის შტატში მცხოვრები კინოს მოყვარულის მიერ გადახდილი დოლარი ყოველთვის იცვლება დოლარზე, რომელსაც იღებს კალიფორნიის კინოფირმა.

მაგრამ თავისუფლად მცურავი სავალუტო კურსის მხარდამჭერნიც მართლები არიან. ორი კრიტიკული მოვლენა განასხვავებს აშშ-ს მსოფლიოს სხვა ქვეყნებისაგან: ეროვნული კონსტიტუცია კრძალავს საქონლის, მომსახურების, საფინანსო აქტივების და ხალხის თავისუფალი მოძრაობის შეზღუდვას ქვეყნის ტერიტორიაზე. შტატებს არა აქვთ იმის საშუალება, რომ განახორციელონ დამოუკიდებელი ფულადი პოლიტიკა, არა აქვთ საკმარისი ძალაუფლება იმისათვის, რომ შექმნან პირობები ჰავაისა და ნიუ-ჰემპშირის დოლარის შესაბამისად ალაბამასა თუ ალასკის დოლარის ღირებულების შესაცვლელად. სამაგიეროდ, ასეთი ძალაუფლება აქვთ სახელმწიფოების მთავრობებს. გარდა ამისა, მათ აქვთ პოლიტიკური სტიმული, გამოიყენონ ეს ძალაუფლება ისე, რომ მათი მოქმედების შედეგად შეიცვალოს ვალუტის მსყიდველობითი უნარი. იმის მცდელობა, რომ მოხდეს ფიქსირებული სავალუტო კურსის შენარჩუნება ისეთ სამყაროში, სადაც რადიკალურად განსხვავებული ეროვნული ეკონომიკური პოლიტიკა ხორციელდება, ზიანს უფრო მოიტანს, ვიდრე სარგებელს. ის უბიძგებს და ზოგჯერ მოსთხოვს კიდევ მთავრობას, რომ ჩაერიოს საერთაშორისო ვაჭრობაში, რადგან ეს ერთადერთი საშუალებად ითვლება შიდა ეკონომიკური პოლიტიკისა და საერთაშორისო სავალუტო კურსის ურთიერთშეთანხმების მისაღწევად.

ფიქსირებული კურსის სისტემა იდეალურია იდეალური მთავრობის პირობებში

გერმანიისა და საფრანგეთის მთავრობები დიდხანს მუშაობდნენ იმაზე, რომ შეემცირებინა ხალხისა და

საქონლის საერთაშორისო მოძრაობის ბარიერები დასავლეთ ევროპაში და ამ ბარიერების შემცირებას ან მოხსნას პოლიტიკური და ეკონომიკური ინტეგრაციის მთავარ საშუალებად მიიჩნევენ. მათი აზრით, ეს შეამცირებდა მომავალი ომის საფრთხეს და გაზრდიდა ეფექტიანობას ევროპაში. ძირითადი ნაბიჯი ამ მიზნისაკენ უნდა ყოფილიყო ევროპისთვის საერთო ვალუტის შექმნა. 1999 წლის 1 იანვარს ევრო იქცა ევროპის სავალუტო კავშირში გაერთიანებული 11 ქვეყნის საერთო ვალუტად. ეს ის 11 ქვეყანა იყო, რომლებიც აღნიშნულ კავშირში განეწინაურებინათ სურვილს აცხადებდნენ და მის კრიტიკერიუმებსაც ითვალისწინებდნენ. ყველა ქვეყნისაგან, რომელიც ახალი ევროპული ვალუტით სარგებლის სურვილს გამოთქვამდა, ეს კრიტიკერიუმები, ძირითადად მოითხოვდა, დაემტკიცებინა, რომ შეეძლო მთავრობის ხარჯები გაეკონტროლებინა მთავრობის წლიური შემოსავლით. ის, ვინც მხარს უჭერს ევროს, იმედოვნებს, რომ იგი საბოლოოდ შეცვლის გერმანულ მარკას, ფრანგულ ფრანკს, იტალიურ ლირას და ყველა სხვა განსხვავებულ ეროვნულ ვალუტას, რაც ამჟამად საკმაოდ ართულებს საერთაშორისო გაცვლას ევროპის შიგნით.

ფიქსირებული სავალუტო კურსები ზღუდავს ქვეყნების მთავრობათა პოლიტიკურ თავისუფლებას

მაგრამ მთავრობები, რომლებიც თმობენ თავიანთ ეროვნულ ვალუტას, ამავე დროს თმობენ ძლიერ იარაღს, რომლის საშუალებით უამრავ დაპირებას აღუთქვამდნენ ელექტორატს. უფრო მარტივად და პირდაპირ რომ ვთქვათ, მთავრობას, რომელსაც არ აქვს საკუთარი ვალუტა, შეზღუდული აქვს იმის უნარი, რომ დააფინანსოს პროგრამები, რომელთა შესრულებაც შეიძლება ამომრჩევლებმა მოითხოვონ და ამ მთავრობის ძალაუფლების შესანარჩუნებელ პირობადაც აქციონ. ფრანგებიც კი, რომლებიც ორი ათწლეულის მანძილზე რეგულარულად ადასტურებდნენ თავიანთ გადაწყვეტილებას დასავლეთ ევროპის ეკონომიკური ინტეგრაციის ხელშეწყობის შესახებ, ახლა, როცა საქმე საქმეზე მიდგა და ევროს მიმოქცევაში გაშვების დრო მოახლოვდა, აღარ იჩინენ ძველ გულმოდგინებას. მათ მხოლოდ ახლა დაინახეს, თუ რა ძნელი იქნება საკმაოდ ბევრი პოპულარული პოლიტიკური ნაბიჯის გადადგმა საერთო ევროპული ვალუტის პირობებში.

შესაძლოა, ევროს სანინაალმდეგო არაფერი გვექონდეს, მაგრამ მაინც საინტერესოა, რა მოხდება როცა ამ სავალუტო გაერთიანების წევრ რომელიმე ქვეყანას რეცესიის პერიოდი დაუდგება და აღნიშნული რეცესია არავითარ გავლენას არ იქონიებს სხვა ქვეყნებზე. როცა ქვეყანას არ აქვს საკუთარი ვალუტა, ის ვერ გამოიყენებს უფრო მარტივ ფულად პოლიტიკას. თუ მას არ ექნება საშუალება, რომ დააფინანსოს დეფიციტი დამატებითი ფულის შექმნის გზით, გარდა ამისა, ის ვერ შეძლებს დაიცვას სამუშაო ადგილები იმპორტის შეზღუდვის საშუალებით. შესაძლოა, ხშირად ძალიან კარგიც კი იყოს, თუ ის ვერ გაატარებს გარკვეული ტიპის პოლიტიკას. მაგრამ საკითხავია, რეგულირების სხვა რა მეთოდები დარჩება მას? ნავა თუ არა მისი უმუშევარი მუშახელი სხვა ქვეყნებში, სადაც სამუშაო ადგილები მეტია? ევროპელები ისე ადვილად არ მიდიან სხვა ქვეყნებში, როგორც ამერიკელები, განსაკუთრებით კი ისეთ ადგილზე ნასვლას არ ისურვებენ, სადაც განსხვავებული ენა და კულტურაა. ევრო არასოდეს ყოფილა ძალიან პოპულარული იმ ქვეყნების მოქალაქეთა შორის, რომლებიც გაერთიანდნენ სავალუტო კავშირში. რას მოიმოქმედებენ ეს მოქალაქეები, როცა აღმოაჩინენ, რომ ევროს გამო მთავრობამ დათმო ისეთი პოლიტიკის განხორციელების საშუალება, რომელიც აქამდე ყოველთვის პოპულარობით სარგებლობდა, მაგრამ შეიძლება სულაც არ აღმოჩნდეს ბრძნული გრძელვადიან პერსპექტივაში? ევრო მეტად საინტერესო ექსპერიმენტი იქნება.

კერძო, ეროვნული და საზოგადოებრივი ინტერესები

ზოგჯერ, როცა უზომოდ დაკავებულენი ვართ პრობლემის გადასაჭრელი გზების ძიებით, გვაფინყდება თავად პრობლემის არსი. ჩვენი მიზანია, რომ მომხმარებლებს, ინვესტორებს, მენარმეებს, ტურისტებს და სტვირზე დაკვრის მოყვარულებს – მოკლედ, ხალხს ჰქონდეს საშუალება, ითანამშრომლოს უფრო თავისუფლად, იმ ბარიერების მიუხედავად, რომლებიც ეროვნულმა საზღვრებმა შექმნეს. ხომ არ იმალება აქ სხვა პრობლემა, სახელდობრ ის, რომ ადამიანები ისეთ საერთაშორისო გარიგებებს მიმართავენ, რომლებიც ხელს შეუშლის ქვეყნის მთავრობის მიზნებს?

ცხადია, შესაძლებელია, რომ საზოგადოების დიდი ნაწილის ინტერესებმა მოითხოვოს გარკვეული შეზღუდვები საერთაშორისო გაცვლაზე, მაგრამ საზრიანი ადამიანი დაინტერესდებოდა, თუ რატომ მოითხოვს, ეროვნული ინტერესი ასე რეგულარულად გაცემას და არა მიღებას, რატომ მოითხოვს ის, რომ საქონელს ამჯობინონ სამუშაო ადგილები, რომ არ მისცენ საშუალება კვალიფიციურ მენარმეებს, გათავი-

სუფლდენ უცოდინარი და არაკვალიფიციური კოლეგებისაგან, რომ საერთოდ ხელი შეუშალონ ხალხს თავისუფალი გაცვლის გზით სიმდიდრის დაგროვებაში? გონიერ სკეპტიკოსს ალბათ მიუტევებდნენ, თუ დაასკვნოდა, რომ საზოგადოებრივი ინტერესები შეიძლება სრულიად განსხვავდებოდეს ეროვნული ინტერესებისაგან. იგულისხმება ეროვნული ინტერესების ის ფორმა, რომელსაც შიდა ეკონომიკური პოლიტიკის ნარმმართველები აყალიბებენ.

შედარებითი უპირატესობის პრინციპი, რომელზეც მე-6 თავში ვისაუბრეთ, პირველად მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში იქნა ჩამოყალიბებული, როგორც საერთაშორისო ვაჭრობის უპირატესობის საფუძველი. მაგრამ ეს პრინციპი არ სარგებლობდა წარმატებით იქ, სადაც გაჩნდა. „ყველამ იცის“, რომ იმპორტი ზიანს აყენებს ადგილობრივ ფირმებს და ამცირებს სამუშაო ადგილებს, ხოლო ექსპორტი ადგილობრივ მენარმეებს აძლევს მოგებას და ქმნის დამატებით სამუშაო ადგილებს. აქედან გამომდინარე, პოლიტიკა, რომელიც მიმართულია იმპორტის შეზღუდვასა და ექსპორტის სუბსიდირებაზე, ძლიერი მხარდაჭერით სარგებლობდა საუკუნეების განმავლობაში. ეს მხარდაჭერა განსაკუთრებით ძლიერია მაშინ, როცა რეცესია იწვევს საქონლის გაყიდვას შემცირებული ფასებით და ზრდის უმუშევრობის დონეს.

მოსაზრება, რომ სამუშაო ადგილები იმპორტის გამო ქრება, მაცდური ნახევარსიმართლის შთაბეჭდილებას ტოვებს. როცა ამერიკელები ყიდულობენ იაპონურ ავტომობილებს, ისინი არ ყიდულობენ იმდენივე სამამულო წარმოების ავტომობილს. ავტომობილების იმპორტის ზრდას შეუძლია გამოიწვიოს წარმოების შემცირება და ამ დარგში დასაქმებულთა სამსახურიდან დათხოვნა. ასე რომ, ავტომობილების მწარმოებელი ფირმების მეპატრონეები და თანამშრომლები აშკარად არიან დაინტერესებულნი იმპორტის შეზღუდვით, ხოლო როცა ისინი მიდიან კონგრესში გადასახადების ან კვოტების მოსათხოვად მანქანის იმპორტზე, ისინი მეტად მოხერხებულ ლოზუნგს იყენებენ, რომლითაც ამტკიცებენ, რომ ასეთი მოქმედება წაადგება ქვეყანას და დაიცავს სამუშაო ადგილებს ამერიკაში. მაგრამ ეს არგუმენტი აუცილებლად შეცდომაში შეგვიყვანს.

ჯერ ერთი, სამუშაო ადგილები იქმნება როგორც საქსპორტო, ისე იმ საქონლის წარმოებითაც, რომელიც კონკურენციას უწევს იმპორტს. ამერიკული ფირმები ყოველთვის ვერ შეძლებენ საქონლის საზღვარგარეთ გაყიდვას, თუ უცხოელებს არ დართავენ ნებას, რომ თავისი საქონლით ივაჭრონ აშშ-ში. საბოლოოდ კი ვაჭრობა დაემსგავსება გზას, რომელზეც ორმხრივი მოძრაობაა.

უფრო მეტიც, არ შეიძლება სამუშაო ადგილებს ისეთივე კრიტიკიუმებით მივუდგეთ, როგორც საქონელს. ეჭვი არაა, რომ ზოგიერთი სამუშაო ადგილი თავისთავად დამაკმაყოფილებელია, მაგრამ ამას არც წარმოებულ საქონელი განაპირობებს და არც მომსახურება, თუმცა ასეთი რამ საკმაოდ იშვიათად გვხვდება. სარგებლობა, რომელიც სამუშაო ადგილს მოაქვს, ჩვეულებრივ, შემოსავლით განისაზღვრება, რომლითაც ეს სამუშაო ადგილს მოაქვს, ჩვეულებრივ, შემოსავლით განისაზღვრება, რომლითაც ეს სამუშაო ადგილი უზრუნველყოფს მუშას. გარდა ამისა, მას სარგებლობა მოაქვს იმ ხალხისთვისაც, ვინც იყენებს წარმოებულ პროდუქციას. ლოზუნგი „დაიცავით ამერიკული სამუშაო ადგილები“ არ გულისხმობს რეალური შემოსავლის ზრდას, რომელიც შესაძლოა სპეციალიზაციით იყოს გამოწვეული. თუ იაპონელებს შეუძლიათ შექმნან უკეთესი ავტომობილები და უფრო იაფად გაყიდონ, ვიდრე ამას ამერიკელი მენარმეები აკეთებენ, რატომ უნდა აიძულონ ამერიკელი მომხმარებელი, რომ მაინცდამაინც ამერიკელი მენარმისგან შეისყიდოს ავტომობილი? თუ ამერიკელ მენარმეებს არ შეუძლია აწარმოონ ავტომობილები ისე ხარისხიანად, როგორც იაპონელებს, რატომ არ შეწყვეტენ ამ საქმიანობას? რატომ უნდა მოითხოვონ მომხმარებლის მხარდაჭერა, როცა შედარებითი უპირატესობა არ გააჩნიათ? ჩვენ დავინახეთ, რომ ამერიკელებმა ისწავლეს, თუ როგორ უნდა აწარმოონ უკეთესი ავტომობილები დაბალ ფასად. ამის სტიმული მათ უცხოურმა კონკურენციამ მისცა. მაგრამ ის მხარდაჭერა რომ მიეღოთ მთავრობისაგან, რომელსაც ითხოვდნენ, საქმიანობის გაუმჯობესებას ვერ შეძლებდნენ.

უცხოელი კონკურენტებისგან დაცვა ცხოვრებას აიოლებს

მცდელობა, გავამართლოთ ნაკლებკვალიფიციური მენარმეები მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს სამუშაო ადგილებს შეგვინარჩუნებს, საკმაოდ აბსურდულია. ხომ არ ნავიდეთ უფრო შორს და ადგილობრივად ვანარმოოთ ყავის ის რაოდენობა, რომელსაც მოვიხმართ? ბრაზილიისა და კოლუმბიის ვრცელი მიდამოებისგან განსხვავებით, არც ამერიკული ნიადაგი, არც კლიმატი და არც გეოგრაფია არაა ხელსაყრელი ყავის ხეების გასაშენებლად. მაგრამ დაფიქრდით, რამდენი სამუშაო ადგილის შექმნას შევძლებდით, თუ ავაშენებდით და ავაშენებდით უზარმაზარ სათბურებს, რომლებშიც შევეცდებოდით აღნიშნული ქვეყნების პირობების დუბლირებას. რატომ შევჩერდეთ მაინცდამაინც იმ საქონელზე, რომლის იმპორტსაც

ვახორციელებთ? იფიქრეთ, რამდენი ახალი სამუშაო ადგილი შეიქმნებოდა, თუ აკრძალავდნენ ავტომატური დანადგარების გამოყენებას სატელეფონო სისტემაში.

შედარებითი უპირატესობის დასაცავად

უკვე ორ საუკუნეზე მეტია, ეკონომისტები ზემოხსენებული არგუმენტების საშუალებით უპირისპირდებიან იმათ, ვინც იმპორტის შეზღუდვას მოითხოვს. მაგრამ ამას დიდი შედეგები არ მოჰყოლია. ფრანგმა ეკონომისტმა ფრედერიკ ბასტიამ, რომელიც ამავე დროს პამფლეტისტიც იყო, (1801-1850) 1845 წელს დაწერა გონებამახვილური სატირული პამფლეტი, რომელშიც დასცინა ფრანგ სანთლის მწარმოებლებს, რომლებიც უჩიოდნენ მზეს და აცხადებდნენ, რომ ის მათ უსამართლო კონკურენციას უწევდა. თხოვნა, რომლითაც მესანთლებმა დეპუტატთა პალატას მიმართეს, იმაში მდგომარეობდა, რომ კანონს უნდა უზრუნველყო ისეთი სახლების მშენებლობა, რომლებსაც ფანჯრები არ ექნებოდა. აღნიშნული კანონი მესანთლეთა ინტერესებს დაიცავდა. ეს სიუჟეტი ბრწყინვალედ ასახავს პროტექციონისტული ლოგიკის აბსურდულობას. ბასტიას ეს ნაწარმოები ბევრჯერ გამოიცა, მაგრამ ის მოსაზრებები, რომლებსაც ავტორი დასცინოდა, დღესაც არსებობს.

უნევს თუ არა მზე უსამართლო კონკურენციას ენერგეტიკას?

ეს, ნაწილობრივ, იმ ჯგუფური ინტერესებით აიხსნება, რომლებიც სრულიად ეწინააღმდეგება საღაპროს. ხალხი სიამოვნებით იჯერებს იმას, რისი დაჯერებაც თავად სურს, მაგრამ ძალიან უჭირს იმ მოსაზრებათა გაგება, რომლებიც ეწინააღმდეგება მათ ინტერესებს. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ფაქტია ის, რომ პოლიტიკური პროცესი თითქმის ყოველთვის მხარს უჭერს იმათ მოთხოვნებს, რომლებიც ცდილობენ, სარგებლობა საერთაშორისო ვაჭრობის შეზღუდვით მიიღონ, და არა მოსახლეობის უფრო მრავალრიცხოვან ჯგუფებს, რომლებიც აღნიშნული შეზღუდვით ზარალდებიან. ტრანსაქციური ხარჯები ხელს უშლის ავტომობილის მყიდველებს, სერიოზულად დაუპირისპირდნენ სამამულო ავტომობილის მწარმოებლებს, უცხოელ მწარმოებებს კი არ აქვთ დიდი გავლენა სამამულო პოლიტიკაზე. საგარეო პოლიტიკური პროცესის განვითარება დემოკრატიის დროს, რომელიც მე-14 თავში განვიხილეთ, ცხადყოფს, რომ, როცა მთავრობის ოფიციალური პირები იძულებულნი ხდებიან ავტომობილის ამერიკელი მომხმარებლისა თუ ამავე ავტომობილის მწარმოებლების ინტერესები გაითვალისწინონ, მათ ყურთასმენამდე მხოლოდ მენარმეთა ხმა აღწევს, მომხმარებლის ხმა კი — არა. ის ჩინოვნიკები, რომლებსაც საკუთარი თანამდებობების შენარჩუნება სურთ, რა თქმა უნდა, ასეთ მენარმეთა ინტერესებს უჭერენ მხარს.

იმპორტის წინააღმდეგ მიმართული პროტექციონისტული პოლიტიკის სასარგებლოდ შეიძლება მოვიყვანოთ გარკვეულ ფარგლებში მოქცეული, მაგრამ სამართლიანი არგუმენტი. თუ საერთაშორისო გაცვლის დანახარჯებს გავითვალისწინებთ, იმ საწარმოს დახურვა, რომლებმაც ვერ გაუძლო უცხოურ კონკურენციას, რა თქმა უნდა, დააზარალებს როგორც მის მფლობელებს, ისე იქ დასაქმებულ მუშახელსაც. რაც უფრო ვინრო სპეციალიზაციას ექვემდებარება ამ გზით გამოთავისუფლებული რესურსები, მით უფრო დიდია დანაკარგები. ასეთმა ვითარებამ შეიძლება პროტექციონისტული პოლიტიკის გაჩენის საფუძვლები შექმნას. მაგრამ მიაქციეთ ყურადღება, რომ ეს არგუმენტი შეიძლება გამოგვადგეს იმ შემთხვევაშიც, როცა მრეწველობას აზარალებს ადგილობრივი და არა უცხოური კონკურენცია. ადგილობრივ კონკურენტებს, რა თქმა უნდა, აქვთ პოლიტიკური გავლენა და ამასთანავე მათ წინააღმდეგ უფრო ძნელია ისეთი კანონის მიღება, რომელიც შეზღუდავს მათ საქმიანობას. მიუხედავად ამისა, თუ იმპორტის შეზღუდვის გზით მოხდება მრეწველობაში დამატებითი რესურსების მიზიდვა, უსამართლობა იქნება ზემოხსენებულ პროტექციონიზმზე ერთბაშად უარის თქმა. ამდენად, არსებობს იმის საფუძველი, რომ შევინარჩუნოთ დიდი ხნის მანძილზე არსებული შეზღუდვები ან, თუ გავაუქმებთ, ეს ძალიან ნელა გავაკეთოთ. სამართლიანობის თვალსაზრისითა და პოლიტიკური რეალიების გათვალისწინებით, შეიძლება გამართლებულ იქნას დროებითი სუბსიდიების პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავს დანაკარგების შემცირებას მუშებისა და მწარმოებისათვის, ან მათ დახმარებას ახალი სამუშაო ადგილების საშოვნელად. მაგრამ ხსენებულ არგუმენტი არ შეიძლება გამოვიყენოთ იმპორტზე ახალი ან დამატებითი შეზღუდვების დასაწესებლად.

იმპორტის შეზღუდვის მხარდამჭერებს უამრავი დაუსაბუთებელი არგუმენტი აქვთ ამდენად, უაზრობა იქნებოდა თითოეული მათგანის განჭვრეტა და უარყოფის მცდელობა. ის ფაქტი, რომ ასეთი არგუმენტების უმეტესობაში არის გარკვეული რაციონალური მარცვალი, კიდევ უფრო ართულებს მათ ანალიზს. მაგრამ

სანამ განვიხილავდეთ ამ რაციონალური მარცვლის შეზღუდული გამოყენების შესაძლებლობებს, საჭიროა მათი ცალ-ცალკე განხილვა. შედარებითი უპირატესობის პრინციპის მტკიცედ დაცვა ნამდვილად წაადგებოდა დისკუსიას, რომელიც საზოგადოებაშია გამართული და ამ დისკუსიის მაღალ დონესაც უზრუნველყოფდა.

შედარებითი უპირატესობის პრინციპი გვიჩვენებს, რატომ და როგორ იქმნება სიმდიდრე გაცვლის შედეგად. ის ამტკიცებს, რომ ტრანსაქციური ხარჯები ტოლია იმ ღირებულებისა, რომელზეც უარი ვთქვით, ხოლო გარიგებებიდან მიღებული სარგებლობა უტოლდება იმის ღირებულებას, რაც შევიძინეთ. ამიტომ, აზრი არ აქვს იმის მტკიცებას, რომ ქვეყანა შეიძლება გამდიდრდეს ექსპორტის და არა იმპორტის ხარჯზე. შედარებითი უპირატესობის პრინციპი უარყოფს მოსაზრებას, რომ ერთ ქვეყანას მეორეზე უკეთ შეუძლია ყველა საქონლის წარმოება. ეს ლოგიკურად შეუძლებელია, იქიდან გამომდინარე, რომ ეფექტიანობა განისაზღვრება, როგორც თანაფარდობა წარმოებული პროდუქციისა და იმ საქონლის ღირებულებებს შორის, რომელიც არ უწარმოებიათ, აგრეთვე, მიღებულ საქონელსა და იმ საქონელს შორის, რომლის წარმოებაზეც იძულებით უარი თქვეს, რადგან მის წარმოებას მოჰყვება რეალური ალტერნატიული ხარჯები. როდესაც ყურადღებას ვამახვილებთ წარმოებისა და ვაჭრობის რეალურ პროცესებზე, შედარებითი უპირატესობის პრინციპი ფანტავს იმ ბურუსს, რომელიც საკმაოდ ადვილად წარმოიქმნება, როდესაც სავაჭრო პოლიტიკას წმინდა ფულადი ტერმინებით განვიხილავთ.

სამწუხაროდ, ბევრია ისეთი დაინტერესებული მხარე, რომელსაც იმედი აქვს, რომ ამ გაუგებრობიდან პირად სარგებელს მიიღებს, რადგან, თუ მოვლენები ბურუსით იქნება მოცული მათ აქვთ რეალური შანსი, საკუთარი ინტერესების შესაბამისი კანონი გაიტანონ. ესაა ხალხი, ვინც ქმნის სავაჭრო ბალანსის დეფიციტს, ვინც აბრალებს თავის შინაურ პრობლემებს უცხოურ მთავრობათა ფარულ შეთანხმებებს და ვინც რეგულარულად იმას ფიქრობს, რომ უცხოელი კონკურენტები უსამართლო ხერხებს იყენებენ. პოლიტიკური ეკონომიკის სფეროში ასეთ არგუმენტებს მართლაც აქვთ წონა.

მოკლედ გავიხიოროთ

ქვეყნის საერთაშორისო საგადამხდელო ბალანსის საერთო შემოსავალი ყოველთვის ზუსტად უნდა უტოლდებოდეს გასავალს, ხოლო მათ შორის არსებული სხვაობა ყოველთვის სტატისტიკური შეცდომებითაა გამოწვეული.

თუ უცხოელებს სურთ, უფრო მეტი დააბანდონ აშშ-ში, ვიდრე ამერიკელებს — უცხოეთში, მაშინ აშშ-ში საქონლისა და მომსახურების იმპორტმა უნდა გადააჭარბოს ექსპორტს.

საგადამხდელო ბალანსის უნონასწორობა აიხსნება იმით, რომ სასურველი (ვისთვის?) შემოსავალი და გასავალი არაა თანაბარი. მტკიცება, რომ არსებობს საგადამხდელო ბალანსის დეფიციტი, ნიშნავს იმის გამოცხადებას, რომ ზოგიერთი საშემოსავლო მუხლი დაუგეგმავი ან არასასურველი იყო ან სამომავლო პერსპექტივა არ ჰქონდა. ამგვარად, მტკიცება საგადამხდელო ბალანსის დეფიციტის შესახებ ფაქტის უბრალო კონსტატაციის შთაბეჭდილებას კი ტოვებს, მაგრამ სინამდვილეში კომპლექსური პოლიტიკური შეფასებაა.

სავალუტო კურსი წარმოადგენს იმ ურთიერთშეფარდებით ფასებს, რომელთა საშუალებითაც ხდება სხვადასხვა ქვეყნების ფულის ნიშნების ერთმანეთთან შედარება. სავალუტო კურსში ასახულია მოთხოვნა და მიწოდება, რაც, თავის მხრივ, ვალუტის შესაბამისი შიდა მსყიდველებითი უნარით განისაზღვრება. ზემოაღნიშნული მოვლენა განსაკუთრებით მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხიდან შემოტანილი საქონლის შემთხვევაში იჩენს თავს. ცვლილებას განსაზღვრავს მოლოდინი სხვადასხვა ვალუტის თუ ამ ვალუტაზე გადასაცემელი აქტივების მომავალ ღირებულებასთან დაკავშირებით.

სავალუტო კურსი თვითნებურად მხოლოდ იმ მთავრობის მიერ შეიძლება დადგინდეს, რომელსაც შეუძლია თვითნებური აკრძალვები დაანესოს საერთაშორისო ვაჭრობაზე, მომსახურებასა და ფინანსურ აქტივებზე.

ფიქსირებული სავალუტო კურსი აადვილებს ვაჭრობას, ამცირებს გაურკვევლობას და, ამგვარად ქმნის სიმდიდრეს. მაგრამ ფიქსირებული კურსი გულისხმობს სხვადასხვა ქვეყნების შიდა ეკონომიკური პოლიტიკის კოორდინაციას. ბევრი ქვეყანა, რომელიც ცდილობს საკუთარი ვალუტის კურსი სხვა ქვეყნის ვალუტათა ფასების დონეზე შეინარჩუნოს, მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის შედეგად აღწევს იმას, რომ მისი ვალუტა სულ უფრო ნაკლებად შეესატყვისება სხვა ვალუტათა ღირებულებას, საბოლოოდ კი, ამ ვალუტას გაუფასურება მოუწევს, რადგან ხდება უცხოური ვალუტის იმ მარაგის გამოლევა, რომელიც ადგილობრივი ფულის ღირებულების ერთ დონეზე შენარჩუნებისთვისაა საჭირო.

1997-1998 წლების „აზიური კრიზისი“ გამონვეული იყო იმით, რომ მთავრობათა წარმომადგენლებმა გადაწყვიტეს, მხარი დაეჭირათ ცვალებადი სავალუტო კურსისათვის. ამ კრიზისის შემდგომი გავრცელება კი დაუკავშირდა შიშის ფაქტორს, რომელიც იმაში გამოიხატებოდა, რომ სხვა განვითარებადი ქვეყნებიც მალე იძულებულნი გახდებოდნენ, საკუთარი ვალუტის გაუფასურების ნება დაერთოთ.

სამყაროში, სადაც შიდა პოლიტიკა არაკოორდინირებულია, თავისუფლად მცურავი სავალუტო კურსი, ფიქსირებულ სავალუტო კურსთან შედარებით, ქმნის ნაკლებ გაურკვევლობას და უკეთეს პირობებს ვაჭრობისათვის. კარგია ეს თუ ცუდი, თავისუფლად მცურავი სავალუტო კურსი მთავრობას უფრო დიდ პოლიტიკურ თავისუფლებას აძლევს.

ევროპული ქვეყნების მცდელობა, რომ ფიქსირებული სავალუტო კურსის ყველა უპირატესობა ხელსაყრელად გამოიყენონ საერთო ვალუტის — ევროს - შექმნის გზით, არ დაგვირგვინდება წარმატებით, თუ ამ ქვეყნების მთავრობები არ მოისურვებენ, უარი თქვან გარკვეულ თავისუფლებაზე ეროვნული პოლიტიკის გატარების პროცესში.

საერთაშორისო ვაჭრობის შეზღუდვის სასარგებლოდ გამოთქმული არგუმენტების უმეტესობაში იგნორირებულია შედარებითი უპირატესობის პრინციპი. საერთაშორისო ვაჭრობის პირობებში, ეს უკანასკნელი ვერ გაუმკლავდა მენარმეთა კარგად ორგანიზებულ ჯგუფებს, რომლებიც ხალხის უვიცობითა და ეროვნული გრძნობებით მანიპულირებდნენ.

საკითხები განსჯისათვის

---

1. წარმოიდგინეთ, რომ შექმენით სააღრიცხვო სისტემა, რათა თვალყური ადევნოთ საკუთარ „საგადამხდელო ბალანსს“ თქვენს სავაჭრო პარტნიორებთან (ანუ ყველა სხვა ადამიანთან).

ა) ახალი ტელევიზორის „იმპორტის“ შემთხვევაში მოგიხდებათ სხვა საქონლის „ექსპორტირება“ ტელევიზორის ფასის გადასახდელად. რის „ექსპორტირებას“ ამჯობინებდით, თუ მაღაზ-

იას ტელევიზორის ფასი ნაღდი ფულით გადაუხადეთ? თუ ახალი ტელევიზორის შესაძენად ძველი ჩააბარეთ და, ფასებს შორის სხვაობის დასაბალანსებლად, ჩეკი გამოწერეთ? თუ საკრედიტო ბარათით გადაიხადეთ? თუ, უბრალოდ, შეპირდით მაღაზიის პატრონს, რომ გადაიხდით ზაფხულში, როცა ფულს იშოვით?

- ბ) რას მიიღებდით — საგადაამხდელი ბალანსის დეფიციტს თუ ნამატს?
- გ) როგორ გააფორმებდით გარიგებას, თუ თქვენი ბიძა დაბადების დღეზე ტელევიზორს გაჩუქებდათ?
- დ) ჩათვლიდით თუ არა, რომ გაქვთ დეფიციტი, თუ თქვენი საკრედიტო ბარათით რამდენიმე თვის მანძილზე ბევრ ძვირადღირებულ საქონელს იყიდდით, საბანკო ანგარიშზე კი მხოლოდ თანხის მინიმალურ რაოდენობას დაამატებდით? რატომ არ იქნებოდა მართებული, რომ ზემოხსენებული დეფიციტისთვის თქვენი საგადაამხდელი ბალანსის დეფიციტი გენოდებინათ? შეიძლება თუ არა ამ დეფიციტის უსასრულოდ შენარჩუნება?

2. ამერიკელი ვენაში მცხოვრებ ნათესავს საჩუქრად უგზავნის 100 დოლარს, რომელიც 5 ტკიცინა ოცდოლარიანისგან შედგება. ეს მოქმედება ზრდის აშშ-ს საგადაამხდელი ბალანსის გასავლის ნაწილს, ხოლო, როცა ვენაში მცხოვრები ნათესავი იღებს აშშ 100 დოლარს, ბალანსის საშემოსავლო მუხლი აშშ-ში უცხოური ინვესტიციის გაზრდას აფიქსირებს. რა მოუვა ბალანსის საშემოსავლო მუხლს, ქვემოთ ჩამოთვლილი მოვლენების შემთხვევაში?

- ა) ავსტრიელი ნათესავი ცვლის დოლარებს შილინგებზე ვენის ბანკში. ბანკი იტოვებს დოლარებს, რადგან ჰყავს დოლარების მსურველი კლიენტები.
- ბ) ვენის ბანკი ავსტრიის ცენტრალურ ბანკს დოლარებს მიჰყიდის და სანაცვლოდ შილინგებს აიღებს.
- გ) ავსტრიის ცენტრალური ბანკი გერმანიის ცენტრალურ ბანკს უცვლის დოლარებს იმ შილინგებზე, რომლებიც გერმანიის ცენტრალურ ბანკს ჰქონდა.
- დ) გერმანიის ცენტრალური ბანკი დოლარებს კომპანია „ფოლკსვაგენს“ მიჰყიდის და სანაცვლოდ მარკებს მიიღებს.
- ე) „ფოლკსვაგენი“ დოლარებს სამგზავრო ხარჯებისათვის აძლევს თავის თანამშრომელს, რომელიც მივლინებით პენსილვანიაში მიდის. ის ხარჯავს მათ სკრენტონის მოტელში.
- ვ) შეგვეძლოს თუ არა იმის თქმა, რომ აშშ-ს აქვს დეფიციტი საერთაშორისო საგადაამხდელი ბალანსში იმ შემთხვევაში, თუ დოლარები სამუდამოდ ევროპაში დარჩებოდა?

3. შეგვიძლია თუ არა შევისწავლოთ ისეთი მოვლენა, როგორცაა უნონასნორო ფასი? რაზე გაამახვილებდით ყურადღებას ქვემოთჩამოთვლილ შემთხვევებში იმის გადასაწყვეტად, მართლა არსებობს უნონასნორობა თუ არა?

- ა) მთავრობა განზრახ ინარჩუნებს ნავთობის ფასს უნონასნორობის დონეზე ქვემოთ.
- ბ) ვილაც ამტკიცებს, რომ ხორბლის ფასი არ არის განონასნორებული და ფაქტობრივად, „მეტისმეტად მაღალია“.
- გ) ამბობენ, რომ აშშ-ში სავაჭრო ბალანსი უნონასნოროა, რადგან საქონლისა და მომსახურების იმპორტი რეგულარულად აჭარბებს ექსპორტს.

4. როგორ ფიქრობთ, რომელი ვარიანტი იქნებოდა უკეთესი ქვეყნისათვის — მეტი ექსპორტი და ნაკლები იმპორტი თუ პირიქით? თუ პასუხში დარწმუნებული არ ხართ, იგივე შეკითხვა ერთი, ცალკე აღებული ოჯახის მაგალითზე გაანალიზეთ, თუნდაც ეს თქვენი საკუთარი ოჯახი იყოს. რას ამჯობინებდით პირადად თქვენ – საქონლისა და მომსახურების მეტი ექსპორტს და ნაკლებ იმპორტს, თუ – პირიქით?

5. რა შედეგები მოჰყვება უცხოური ინვესტიციების ზრდას აშშ-ში?

- ა) ნიშნავს თუ არა ეს, რომ უცხოელები აკონტროლებენ ჩვენს ეკონომიკას?
- ბ) რა სარგებელს მიიღებს აშშ უცხოელების ინვესტიციებისგან?
- გ) როგორ ფიქრობთ, ექნებათ თუ არა შესაძლებლობა უცხოელებს, გააკონტროლონ ჩვენი კვების მრეწველობა, თუ ისინი ფულს აშშ-ის სასოფლო-სამეურნეო მიწებში დააბანდებენ?
- დ) თუ უცხოელები ყიდულობენ აქციებს აშშ-ის კორპორაციებში, აქვთ თუ არა მათ შესაძლებლობა, რომ ეს კორპორაციები აშშ-ის უშიშროების ინტერესების წინააღმდეგ გამოიყენონ?
- ე) შეძლებენ თუ არა უცხოელები აშშ-ის კორპორაციის აქტივების გამოყენებას ამ ქვეყნის უშიშროების ინტერესების წინააღმდეგ, თუ ისინი ზემოხსენებული კორპორაციის კონტროლის უფლებას მოიპოვებენ?

- ვ) ვინ ისარგებლებს და ვინ დაზარალდება, თუ უცხოელები დიდი რაოდენობით სათეს მიწებს შეისყიდნიან აშშ-ის დასავლეთ ნაწილში? ვინ ისურვებდა მიწების ფასის გაზრდას და ვინ იქნებოდა ამის წინააღმდეგი?
- ზ) რატომ იყვნენ უცხოელები ასე ძლიერ მონადინებულნი, რომ გასული 30 წლის მანძილზე აშშ-ში უფრო მეტი დაებანდებინათ, ვიდრე საკუთარ ქვეყნებში? რატომ ხდებოდა ეს მაშინაც კი, როცა მათი ქვეყნები კაპიტალის ნაკლებობას განიცდიდნენ?
6. კანადური ფირმა, რომელიც ცდილობს ტურისტების მიზიდვას აშშ-დან, ზოგჯერ აცხადებს, რომ ამერიკელი ტურისტებისათვის კანადაში მოგზაურობა სარფიანი იქნება კანადური დოლარის დაბალი ფასის გამო.
- ა) როდისაა შესაძლებელი აშშ დოლარით უფრო მეტი საქონლის ყიდვა კანადაში — როცა ერთი კანადური დოლარი 75 აშშ ცენტზე იცვლება, თუ როცა ერთი კანადური დოლარით 1 აშშ დოლარის შეძენა შეიძლება?
- ბ) თუ კანადური დოლარი სავალუტო კურსით აშშ 75 ცენტზე იცვლება, რაც მსყიდველობითი უნარის პარიტეტს ასახავს, რამდენი კანადური დოლარის გადახდას უნდა მოელოდნენ ამერიკელები სასტუმროს ნომრისათვის, რომელიც აშშ-ში 90 დოლარი ეღირებოდა? რატომ შეიძლება მოხდეს, რომ სასტუმროს ნომრების ღირებულება ამ თანხაზე მნიშვნელოვნად მეტი (ან ნაკლები) იყოს იმ შემთხვევაშიც კი, თუ სავალუტო კურსი მსყიდველობითი უნარის პარიტეტს ასახავს?
- გ) წარმოიდგინეთ, რომ საცალო მაღაზია გაქვთ კანადაში და გინდათ, ტურისტებთან ვაჭრობით რაც შეიძლება მეტი ფული იშოვოთ. გამოგადგებათ თუ არა ასეთი აბრის მოთავსება თქვენი მაღაზიის ვიტრინაზე - „ნებისმიერი საქონლის შესაძენად 1 აშშ დოლარი გადაიცვლება 1,50 კანადურ დოლარზე“?
7. 1970-იანი წლებამდე დიდი ხნით ადრე მექსიკამ თავისი პესოს ფასი 8 აშშ ცენტს გაუთანაბრა.
- ა) იქნებოდა თუ არა ეს ქმედება ხელსაყრელი მექსიკისათვის, თუ ამ წლების მანძილზე იქ ინფლაცია უფრო სწრაფად (ან უფრო ნელა) წარიმართებოდა, ვიდრე აშშ-ში?
- ბ) 1963-1972 წლებში მექსიკაში ინფლაციის ტემპი წელიწადში საშუალოდ 5%-ს შეადგენდა, აშშ-ში კი — საშუალოდ 4%-ს. 1972-1975 წლებში აშშ-ში ინფლაციის ტემპი 8%-მდე გაიზარდა, ხოლო მექსიკაში — 17%-მდე. შეძლებდა თუ არა მექსიკის მთავრობა 1975 წლის შემდეგ არსებული სავალუტო კურსის შენარჩუნებინას, რომლის მიხედვითაც 1 პესო 8 ცენტს უდრიდა?
- გ) 1982 წელს მექსიკის მთავრობამ უარი თქვა ყოველგვარ მცდელობაზე, რომ პესოსა და დოლარის გაცვლის კურსი ერთ დონეზე შეენარჩუნებინა. ეს გადაწყვეტილება მოჰყვა იმ მასიურ დევალვაციას, რომელიც 1976 წელს დაიწყო. მთელი ამ ხნის მანძილზე პესოს მასა წლიურად თითქმის 30 პროცენტით იზრდებოდა, ხოლო მას შემდეგ, რაც ფიქსირებულ კურსზე ოფიციალურად ითქვა უარი, პესოს ფასი საკმაოდ დაეცა და ამერიკელები გაცილებით იაფად ყიდულობდნენ მექსიკურ საქონელს. რატომ გახდა მექსიკური საქონლის შეძენა მომგებიანი ამერიკელებისათვის 1982 წელს? რატომ არ გაგრძელდა ყოველივე ეს დიდხანს?
8. 1995 წელს საზოგადოებაში გაჩნდა აზრი, რომ იაპონური იენის ღირებულება მომატებული იყო დოლართან შედარებით. ამ დროს 1 დოლარი 100 იენზე ნაკლებს უდრიდა.
- ა) რას გულისხმობენ ადამიანები, როცა ამბობენ, რომ ვალუტის ღირებულება გაზრდილია?
- ბ) შეძლებს თუ არა ხალხი თავის სასარგებლოდ გამოიყენოს ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ იენის ღირებულება ნაკლებია იმ ფასთან შედარებით, რომელიც მას სავალუტო ბაზრებზე აქვს? რა მოხდება იმ შემთხვევაში, თუ აღმოჩნდება, რომ ისინი ცდებიან?
- გ) როგორ უნდა დადგინდეს, ცდება თუ არა ხალხი? როგორ შეიძლება განისაზღვროს ორი ვალუტის ჭეშმარიტი ფარდობითი ღირებულება?
9. 1995 წელს ზოგიერთი იაპონელი წუხდა იმის გამო, რომ იენის ღირებულება გაიზარდა.
- ა) რატომ უნდა ყოფილიყო თუნდაც რომელიმე იაპონელი უკმაყოფილო „ძლიერი“ იენის გამო?
- ბ) იაპონელთა რა კატეგორია იქნებოდა უკმაყოფილი იენის ღირებულების გაზრდით?
10. 1985 წელს, როცა დოლარი იცვლებოდა 235 იენზე, ზოგიერთი ამერიკელი წუხდა, რომ დოლარის ღირებულება გაიზარდა. ერთი წლის შემდეგ 1 დოლარი 170 იენზე ნაკლებს უდრიდა. ამ მონაცემთა საფუძველზე, თვლით თუ არა, რომ დოლარის ღირებულება ნამდვილად გაიზარდა 1985 წელს?
11. როგორც აღვნიშნეთ, დოლარის ღირებულება შეიცვალა. ის 235 იენიდან 170 იენამდე შემცირდა. რა გავლენა იქონია ამ ცვლილებამ შემდეგ ჯგუფებზე:

- ა) ამერიკელებზე, რომლებიც დაინტერესებულნი იყვნენ იაპონური ავტომობილების ყიდვით?
  - ბ) ამერიკელებზე, რომლებიც დაინტერესებული იყვნენ აშშ-ის ავტომობილების ყიდვით;
  - გ) ამერიკელ მენარმეებსა და მათ თანამშრომლებზე;
  - დ) ამერიკელებზე, რომლებიც გეგმავდნენ იაპონიაში გამგზავრებას;
  - ე) ამერიკელებზე, რომლებიც იაპონელი ტურისტების მომსახურებით იყვნენ დაკავებულნი;
  - ვ) ამერიკულ ფირმებზე, რომელთა საქონლის უდიდესი ნაწილის ექსპორტირება იაპონიაში ხდებოდა;
  - ზ) ამერიკულ ფირმებზე, რომელთა პროდუქციის ნაწილები იაპონიაში მზადდებოდა;
  - თ) ამერიკულ ფირმებზე, რომელთა საქმიანობაც ბოლო ორივე ზემოაღნიშნულ შემთხვევას მოიცავდა;
12. თუ სავალუტო კურსი ნამდვილად ფიქსირებულია, მაშინ ინფლაციის ტემპი ყველა ქვეყანაში დაახლოებით ერთნაირი უნდა იყოს.
- ა) შეეცადეთ ახსნათ რატომ.
  - ბ) წარმოიდგინეთ, რომ ქვეყანას სურს, ერთდროულად შეინარჩუნოს ინფლაციის დაბალი ტემპი და ფიქსირებული სავალუტო კურსიც. როგორც შეიძლება მიაღწიოს ორივე მიზანს, თუ სხვა ქვეყნები ინფლაციის უფრო მაღალ ტემპს ირჩევენ?
13. „ვალუტის თავისუფლად მცურავი კურსი ქვეყანას საშუალებას აძლევს განახორციელოს ისეთი შიდა პოლიტიკა, როგორც მას სურს“ სიმართლეა თუ არა ეს? სასურველი ხომ არ არის, რომ მთავრობებმა განახორციელონ ისეთი მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკა, როგორც მათ სურთ და რომელიც თავისუფალი იქნება საერთაშორისო სავალუტო სისტემის მიერ დაწესებული შესაძლო შეზღუდვებისაგან? ვისი თვალსაზრისით იქნება ასეთი „თავისუფლება“ მეტად არასასურველი?
14. რა განსხვავებაა თავისუფლად მცურავ და ფიქსირებულ სავალუტო კურსებს შორის, რომლებიც მოთხოვნა/მიწოდების პირობების შესაბამისად იცვლება?
15. იტალიის სახელმწიფო ობლიგაციები, რომელთა ანაზღაურება ხდება ლირით, დიდხანს უზრუნველყოფდა მყიდველს გაცილებით უფრო მაღალი სარგებლის განაკვეთით, ვიდრე გერმანიის (ან, ქვეყნის გაერთიანებამდე, დასავლეთ გერმანიის) მთავრობის მიერ გამოშვებული ობლიგაციები, რომელთა ანაზღაურება ხდებოდა გერმანული მარკით. მაგალითად, 1993 წელს გერმანული ობლიგაციებიდან შემოსავალი წელიწადში 7 პროცენტს შეადგენდა, იტალიურისა კი დაახლოებით 14%-ს.
- ა) როგორ ფიქრობთ, ინფლაციის რა ტემპს მოელოდნენ ინვესტორები ამ მონაცემების საფუძველზე გერმანიასა და იტალიაში?
  - ბ) 1999 წლის 1 იანვრის, ანუ ევროს შემოღებისათვის გათვალისწინებული თარიღის შემდეგ, როგორც სარგებლის, ისე გამოსასყიდი გადასახადებიც ორივე ქვეყნის ობლიგაციებზე უნდა განხორციელდეს ევროთი. როგორ ფიქრობთ, რა გავლენას მოახდენდა ეს იტალიისა და გერმანიის სახელმწიფო ობლიგაციების შემოსავალზე 1988 წელს, ევროს შემოღებამდე ერთი წლით ადრე? (მინიშნება: ორივე ქვეყნის მთავრობის ვალების უმეტესობის გადახდის ვადა (1998 წლის მონაცემებით) 1999 წლის 1 იანვრის შემდეგ უნდა ამოწურულიყო).
  - გ) ფაქტობრივად, მოხდა ის, რომ შემოსავალი გერმანული და იტალიური ობლიგაციებიდან თანდათანობით გათანაბრდა 1995 წლის შემდეგ, ხოლო 1998 წელს ორივე ქვეყნისათვის დაახლოებით 5% შეადგინა. იმ შემთხვევაში, თუ ევრო, რომელიც ხელმომწერი ქვეყნების საერთო ვალუტა გახდებოდა, ძალიან მალე განიცდიდა კრახს, მაშინ გერმანული და იტალიური ობლიგაციების ანაზღაურება ლირებსა და მარკებში მოხდებოდა. რას უნდა მოელოდნენ ინვესტორები 5%-იანი განაკვეთიდან, თუ ევრო წარმატებული აღმოჩნდება?
16. მე-16 თავის მე-2 სქოლიო მიუთითებდა, რომ სახელმწიფო ანაბრების დაზღვევის გამო შეანაბრებს აღარ აქვთ სტიმული, შეამოწმონ, თუ რამდენად საიმედოა ის ბანკები თუ საკრედიტო-შემნახველი ასოციაციები, რომლებსაც თავიანთ ფულს ანდობენ. როგორ ფიქრობთ, რა მიზეზებმა განაპირობეს ის, რომ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის არსებობამ გავლენა მოახდინა 1997 წლის „აზიურ კრიზისზე“, როგორც ეს აღწერილია ამ თავში?
17. რატომ არ შეიძლება, რომ ერთ ქვეყანას ჰქონდეს შედარებითი უპირატესობა სხვა ქვეყანასთან შედარებით წარმოების ყველა სფეროში, თუ პირველი ქვეყანა მდიდარია საუცხოო ბუნებრივი რესურსებით, კაპიტალის დიდი მარაგით, კვალიფიცირებული მუშახელით, გამჭრიახი სპეციალისტებითა და მენეჯერებით, მეორე კი ოთხივე ზემოხსენებულ სფეროში ღარიბია?
18. რა დახმარებას გვინევს „უბილეთო მგზავრების“ თეორია იმის ასახსნელად, თუ საკანონმდებლო ორ-

განოებზე რატომ აქვთ უფრო დიდი გავლენა მენარმეებს, ვიდრე მომხმარებლებს?

19. 1972 წელს გამოქვეყნებული შეფასებების მიხედვით, ფრანგულ-ბრიტანული ზებგერითი კომერციული თვითმფრინავი „კონკორდი“ ვერ აანაზღაურებდა მისი წარმოების ფასს, შექმნიდა ეკოლოგიურ პრობლემებს, არ მოიგანდა საკმარის მოგებას და ვერ დაფარავდა დანახარჯებს, რომლებიც ავიაკომპანიებმა მის საყიდლად გაიღეს. ამ მიზეზებმა გამოიწვია ის, რომ 1970-იან წლებში ამერიკის მთავრობამ უარი თქვა ანალოგიური სამამულო წარმოების თვითმფრინავის წარმოების პროექტის დაფინანსებაზე, ორივე შემთხვევაში კონტრარგუმენტი იყო ის, რომ ამ თვითმფრინავების წარმოების შედეგად გაჩნდებოდა დამატებითი სამუშაო ადგილები, განონასწორდებოდა საგადაამხდელო ბალანსი და სხვა ქვეყნები ვერ ჩაიგდებდნენ ხელში ინიციატივას. როგორ შეაფასებდით ამ კონტრარგუმენტს?
20. ყველა დაგვეთანხმება, რომ ზოგიერთი ტიპის პოლიტიკა, რომელიც ამერიკელებისთვის მეტ სამუშაო ადგილს ქმნის, მაინც არ შედის ეროვნული ინტერესების სფეროში. მაგალითად, არავინ გვირჩევს, რომ გზატკეცილების მშენებლობის პროცესში უარი ვთქვათ მძიმე მანქანების გამოყენებაზე, მიუხედავად იმისა, რომ ხელის იარაღის გამოყენების შემთხვევაში გაცილებით მეტი სამუშაო ადგილი გაჩნდებოდა. როდის გამოიყენება, ჩვეულებრივ, სამუშაო ადგილის შექმნის არგუმენტი? რა ვითარებაში შეიძლება აღნიშნული არგუმენტის გამართლება?
21. იმისათვის, რომ შეამციროს წარმოების ხარჯები, მასაჩუსეტსელი ფართლეულის მენარმე აშენებს ფაბრიკას ჩრდილოეთ კაროლინაში, ხოლო აშშ-ის ტელევიზორების მწარმოებელი ფირმა ხსნის საამქრობო ქარხანას მექსიკაში.
  - ა) რა განსხვავებაა ტელევიზორების ფირმის მოქმედებასა და საფეიქრო ფირმის მოქმედებას შორის?
  - ბ) ხომ არ ეწინააღმდეგება რომელიმე მათგანი ეროვნულ ინტერესებს?
  - გ) როგორ ფიქრობთ, შესაძლებელია თუ არა, რომ ამ მოქმედებათაგან რომელიმემ დიდი პოლიტიკური წინააღმდეგობა გამოიწვიოს.

სერიკელების უდიდესი ნაწილის აზრით, ყველაზე შემაშფოთებელი შედეგი, რომელიც რეცესიას მოსდევს, უმუშევრობის მზარდი დონეა. სწორედ ამიტომ მთელი წინამდებარე თავი ამ მოვლენას ეძღვნება, განსაკუთრებული ყურადღება კი იმ კავშირის გამოვლენას ეთმობა, რომელიც უმუშევრობასა და რეცესიას შორის არსებობს. მაგრამ, აღნიშნული საკითხების განხილვამდე, ალბათ საჭიროა გარკვეული მოსაზრების ჩამოყალიბება იმის შესახებ, თუ რას ვგულისხმობთ უმუშევრობაში.

უმუშევრობა და დაუსაქმებლობა

აშშ-ის მოსახლეობის დაახლოებით ნახევარი არაა დასაქმებული. ეს ის ადამიანები არიან, რომლებიც არავის დაუქირავებია და ამდენად, არც ხელფასს იღებენ და არც საკუთარი ბიზნესი აქვთ, რომ საკუთარი თავი თავადვე უზრუნველყონ სამუშაოთი. მაგრამ, სასაცილო იქნებოდა გვეფიქრა, რომ აშშ-ის მოსახლეობის 50% უმუშევარია. მოსახლეობის თითქმის მეოთხედი 16 წლამდე ნაკლები ასაკისაა, ხოლო დაახლოებით ერთი მერვედი — 65-ზე მეტის. საკმაოდ მნიშვნელოვანია, რომ 16 და 65 წლის ასაკს შორის მყოფი მოსახლეობის დიდი ნაწილი სრული დატვირთვით მუშაობს, თუმცა არა ზემოაღნიშნული გაგებით: ისინი ზრდიან შვილებს და ზრუნავენ ოჯახზე. არსებობს საკმაოდ მნიშვნელოვანი განსხვავება უმუშევრობას, რომელმაც შეიძლება შეგვაშფოთოს და უბრალოდ დაუსაქმებლობას შორის.

უმუშევრების გარკვეული რაოდენობა ჩვეულებრივი მოვლენაა და არც არავის ანუხებს. მაგრამ რა რაოდენობაა ეს? რა არის უმუშევრობის მისაღები დონე? 1944 წელს აშშ-ში სამუშაო ძალის 1,2 პროცენტი, ოფიციალური მონაცემების მიხედვით, უმუშევრად ითვლებოდა. ეს ის პერიოდი იყო, როცა მთელი სამუშაო ძალის ერთი მეექვსედი სამხედრო ვალდებულებას იხდიდა, მოზარდები იძულებულნი ხდებოდნენ, უარი ეთქვათ სწავლაზე და მუშაობა დაეწყათ, პენსიონრები კი ისევ სამუშაოს უზრუნველდნენ და ყველა მათგანი კვირაში ექვსი ან შვიდი დღის დატვირთვით მუშაობდა. რა თქმა უნდა, ზემოხსენებული ხალხი, ვინც მუშახელის ასეთი მწვავე უკმარობის პერიოდში ცხოვრობდა, ვერ წარმოიდგენდა, რომ 1944 წელს სამუშაო ძალის 1,2% სამუშაოს გარეშე დარჩებოდა.

როგორ შეიძლება განვასხვაოთ პრობლემური უმუშევრობა არაპრობლემური უმუშევრობისაგან? გარკვეულ წრეებში ჯერ კიდევ გაურბიან ამ შეკითხვაზე პასუხის გაცემას. ისინი აცხადებენ, რომ უმუშევრობა მხოლოდ მაშინ იქცევა პრობლემად, როცა ის წმინდად „ფრიქციული“ დონეს გადააჭარბებს. „ფრიქციული“ უმუშევრობა კი არ შეიძლება პრობლემად მივიჩნიოთ, რადგან ის მხოლოდ და მხოლოდ სამუშაო ძალის დენადობას წარმოადგენს. ასეთი პასუხი შეიძლება დამაჯერებელი ყოფილიყო, თუ გარკვეული მიზეზები გვაიძულებდა გვევარაუდა, რომ „სამუშაო ძალის ჩვეულებრივი დენადობა“ განსაზღვრული და დროში უცვლელი სიდიდეა. მაგრამ ჩვენ, პირიქით საკმაოდ მყარი საფუძველი გაგვაჩნია იმის სავარაუდოდ, რომ „სამუშაო ძალის ჩვეულებრივი დენადობა“ ცვალებადი სიდიდეა და დამოკიდებულია ბევრ ფაქტორზე, რომლებმაც უკანასკნელ პერიოდში თავადაც მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადეს.

მაშ, როგორ განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან უმუშევარი და უბრალოდ დაუსაქმებელი მოსახლეობა? უკიდურესი პოლუსები საშუალებას გვაძლევს, საკმაოდ იოლად დავინახოთ განსხვავება. არსებობს ხალხ-

ის კატეგორია, რომელიც მზადაა, ყველაფერი იღონოს საიმისოდ, რომ სასურველი სამუშაო მონახოს. მეორე კატეგორიას კი ის ადამიანები შეადგენენ, რომლებსაც ვერაფრით აიძულებ, რომ იმუშაონ. საინტერესოა, შენიშნეთ თუ არა შეუსაბამობა ზემოხსენებულ წინადადებაში. ხალხი, რომელიც აცხადებს, რომ უკიდურესად სჭირდება სამუშაო, ამის მიუხედავად, მაინც უარს ამბობს ზოგიერთ წინადადებაზე იმის იმედით, რომ ეგებ, უკეთესი შესაძლებლობა გამოუჩნდეს. ადამიანების ძალიან მცირე რაოდენობა აღიარებს პირდაპირ და დაუფარავად, რომ „საერთოდ“ არ სურს მუშაობა და არავითარ სამუშაოზე არ დათანხმდება. ის პირები, რომლებიც ამბობენ, რომ „ვერ შოულობენ სამუშაოს“, გულისხმობენ, რომ ვერ შოულობენ ისეთ სამუშაოს, როგორსაც ეძებენ, ხოლო საზოგადოების იმ ნაწილს, რომელიც ბრძანებს, რომ „არ სურს მუშაობა“, არ აკმაყოფილებს არც ერთი ის ადგილი, რომელსაც მიაკვლია. არსებობს შემთხვევები, როცა ზემოხსენებული ორი მოვლენა ერთმანეთისგან განსხვავებულად არ აღიქმება იმათთვის, ვინც მას გარედან ადევნებს თვალყურს.

დასაქმებულნი, დაუსაქმებელნი და უმუშევარნი

გარეშე მეთვალყურეთა როლს აშშ-ის მთავრობის ორგანოებში მოღვაწე კვალიფიციური სპეციალისტები ასრულებენ. სწორედ მათზეა დამოკიდებული ის, რომ სათანადოდ აღვიქვათ ზემოხსენებული განსხვავება. აშშ-ში უმუშევრობის შესახებ ოფიციალური მონაცემები ქვეყნდება შრომის სტატისტიკის ბიუროს (შსბ) მიერ, რომელიც აშშ-ის შრომის დეპარტამენტის სააგენტოს ნაწილია. შსბ-ს მონაცემების წყარო მოსახლეობის ყოველთვიური გამოკვლევაა, რომელსაც აღწერის ბიურო ცალკეული ოჯახების შერჩევის საფუძველზე ატარებს. შერჩეული ოჯახების რაოდენობა დაახლოებით 60000-ია. ისინი ქვეყნის მთელ მოსახლეობას განასახიერებენ (როგორც ხედავთ, ზემოაღნიშნული მოვლენა სრულიად ენინააღმდეგება იმ საყოველთაოდ ცნობილ მოსაზრებას, რომ მონაცემები უმუშევრობის შესახებ უმუშევრობისათვის დაწესებული დახმარების მოთხოვნათა საფუძველზე დგება).

- მთლიანი მოსახლეობა
- 16 წლამდე ასაკის ან ინსტიტუციური მოსახლეობა
  - არაინსტიტუციური მოსახლეობა
  - სამუშაო ძალის გარეთ დარჩენილები
  - სამუშაო ძალა
  - დასაქმებულები
  - უმუშევრები

იმისათვის, რომ მოხვდეს შსბ-ს შერჩევაში, ადამიანი, პირველ ყოვლისა, უნდა ეკუთვნოდეს არაინსტიტუციურ მოსახლეობას. ესაა ის ხალხი, ვინც 16 წლის ან უფრო მეტი ასაკისაა და არ იმყოფება ციხეში ან საავადმყოფოში. ამ კატეგორიას არ მიაკუთვნებენ 16 წელზე ნაკლები ასაკის მოზარდებს, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი მათგანი, შესაძლოა, მძიმე სამუშაოსაც კი ასრულებდეს ან უკიდურესად სჭირდებოდეს დასაქმებას. სამაგიეროდ, ზემოაღნიშნულ კატეგორიას მიაწერენ ადამიანებს, რომლებიც 65 წლის ასაკს გასცდნენ.

არაინსტიტუციური მოსახლეობის თითოეული წარმომადგენელი იყოფა დასაქმებულად, უმუშევრად ან არასამუშაო ძალად. იმის დადგენა, თუ ვინაა დასაქმებული, რთული არაა. მაგრამ რა განსხვავებაა იმათ შორის, ვინც უმუშევარია და იმათ შორის, ვინც „არასამუშაო ძალადაა“ მიჩნეული (ამდენად, არაა დასაქმებული)? ამ ორი ჯგუფის განსხვავების მიზნით, შსბ-მ შეიმუშავა ზუსტი კრიტერიუმი და საკმაოდ ზუსტად განსაზღვრავს თითოეული მათგანის რაოდენობას. მათი რაოდენობის დადგენა არავითარ პრობლემას არ წარმოადგენს. პრობლემა თვით განსხვავების არსში მდგომარეობს, განსაკუთრებით მაშინ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ კონკრეტული ხალხისათვის სტატუსი „არასამუშაო ძალა“ ან „ოფიციალურად უმუშევარი“ სრულიად განსხვავებულ და ცვალებად დანახარჯებთანაა დაკავშირებული.

ყოველივე ეს უფრო დაწვრილებით განვიხილოთ. იმისათვის, რომ შსბ-ს გამოკვლევაში ადამიანი უმუშევრის კატეგორიას მივაკუთვნოთ, ის 1) უნდა ეკუთვნოდეს არაინსტიტუციურ მოსახლეობას, 2) უნდა იყოს დაუსაქმებელი იმ ერთი კვირის მანძილზე, რომლის დროსაც მიმდინარეობს გამოკვლევა, 3) უნდა ჰქონდეს განხორციელებული კონკრეტული მცდელობები სამუშაოს საშოვნელად წინა ოთხი კვირის მანძილზე და 4) მოცემულ მომენტში მზად უნდა იყოს მუშაობის დასაწყებად (ის ადამიანები, რომლებიც

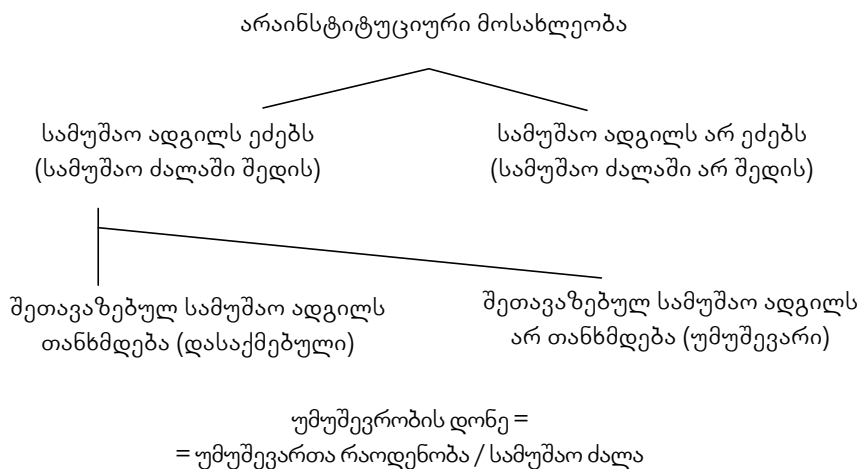
დროებით დაითხოვეს, მაგრამ უთხრეს, რომ ექვს თვეში ისევ გამოიძახებენ, ან ისინი, ვინც ახალ სამუშაოს ოცდაათ დღეში უნდა შეუდგნენ, მაშინაც კი ითვლებიან უმუშევრებად, თუ არ პასუხობენ მესამე პირობას, რომლის მიხედვითაც, სამუშაოს აქტიურად უნდა ეძებდნენ) უმუშევრები, რომელთა დაყოფა ხდება სამუშაო ძალისადმი მათი მიკუთვნებით, ასახვენ უმუშევრობის ოფიციალურ დონეს. ამასთან დაკავშირებით, მონაცემები ყოველთვიურად ქვეყნდება და, ამდენად, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა ყურადღების ცენტრში⁸ ექცევა.

ასეთი სახის დეტალები არ გვაძლევს ამაღლებულ მაჩვენებლებს. მაგრამ პრინციპული მნიშვნელობა აქვს იმის ცოდნას, თუ რა უნდა გაკეთდეს ან რა უნდა გააკეთოს ხალხმა იმისათვის, რომ პასუხობდეს ან არ პასუხობდეს კრიტერიუმს, რომლის მიხედვით, შს უმუშევართა რაოდენობას ადგენს. უბრალოდ, ვერ გავიგებთ უმუშევრობის არსს ან იმას, თუ რა პრობლემებს ქმნის იგი, თუ არ გვეცოდინება უმუშევრობის სტატუსთან დაკავშირებული ხარჯები. აღნიშნულ სტატუსს კი ხალხი თავად ირჩევს.

შრომის ბაზრის გადანყვეტილებები

არჩევანის იდეას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ეკონომიკის თეორია ცდილობს, ხალხის ყოველგვარი საქციელი მათი არჩევანის საფუძველზე ახსნას. რა თქმა უნდა, ამ არჩევანში შეზღუდვებიცაა გათვალისწინებული. თუ ადამიანებს არ აქვთ სერიოზული არჩევანის შესაძლებლობა, მაშინ ეკონომიკურ თეორიას არ ძალუძს მათი ქცევის ახსნა. როცა ვამბობთ, რომ უმუშევრობა ხალხის ნებაყოფლობითი არჩევანის შედეგია, ჩვენ სულაც არ გვულისხმობთ იმას, რომ ყველას არჩევანის დიდი შესაძლებლობა აქვს, ან იმას, რომ უმუშევრებს მოსწონთ თავიანთი მდგომარეობა. არჩევანში იგულისხმება არსებული ვარიანტებიდან ერთ-ერთ საუკეთესო ვარიანტზე შეჩერება. ამ ვარიანტების არჩევას კი ხდება იმის შეფასება, თუ რა სარგებელს მოუტანს, ან რა დანახარჯებთან იქნება დაკავშირებული ზემოხსენებული ქმედება. ეკონომიკური აზროვნება გვაძლევს, სოციალური მოვლენები ავხსნათ, როგორც იმ სავარაუდო სარგებლისა და ხარჯების ცვალებადობის შედეგი, რომელსაც დამქირავებლები და დასაქმებულები იღებენ.

შს-ს განსაზღვრება ნათელს ჰყენს იმ კონკრეტულ არჩევანს, რომელიც ქმნის „უმუშევრის“ სტატუსს. კერძოდ, ეს არჩევანია: 1) გადანყვეტილება სამუშაოს აქტიური ძიების დაწყების შესახებ, 2) გადანყვეტილება ყველა შეთავაზებული სამუშაოს უარყოფის შესახებ. ორივე შემთხვევა წარმოადგენს არჩევანს, რომელსაც ადამიანები აკეთებენ. პირველი გადანყვეტილება გზის განშტოებას ჰგავს, სადაც გზაგასაყარის ერთ მხარეს ადამიანი უმუშევრად იქცევა, მეორე მხარეს კი, — არასამუშაო ძალად. მეორე გადანყვეტილება ისეთი გზაგასაყარია, რომელიც ადამიანს ან უმუშევრობისკენ უბიძგებს ან დასაქმებულთა კატეგორიაში გადაჰყავს. ადამიანთა დიდი ნაწილისთვის ამ გზაგასაყარზე მიღებულ გადანყვეტილებასთან დაკავშირებული მოსალოდნელი სარგებლობაც და ხარჯებიც უკანასკნელ წლებში საგრძობლად შეიცვალა. შედეგად, უმუშევრობის კონკრეტული დონე აღარ აღნიშნავს იმას, რასაც 50 ან თუნდაც 15 წლის წინ აღნიშნავდა.

⁸ მონაცემები დასაქმებულთა და დაუსაქმებელთა რაოდენობის შესახებ ყველა კვარტალსა თუ თვეში სეზონურად რეგულირდება შს-ს მიერ. ეს ნიშნავს, რომ ისინი გასწორდა იმ ცვლილებათა გასაუქმებლად, რომლებიც მილიანად სეზონური ფაქტორებით იყო გამოწვეული: ივნისში – სკოლების დახურვით, დეკემბერში – დამატებითი მუშაზელის დაქირავებით, არდადეგებით და ა.შ. სეზონური რეგულირება საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ ტენდენციები, რომლებიც სხვა მხრივ ბუნდოვანი იქნებოდა წმინდა სეზონური მერყეობის გამო.

უმუშევრობისა და დასაქმების დონეები

19-1 ცხრილი ასახავს აშშ-ში სამუშაო ძალის მდგომარეობის ზოგად სურათს 1950-1998 წლებში. უმუშევრობის ყოველწლიური მაჩვენებელი (საერთო სათაურით: „უმუშევართა რაოდენობა“) მოცემულია სვეტში, რომლის სახელწოდებაცაა „უმუშევართა ხვედრითი წილი სამუშაო ძალაში“. თუ თვალს გადაავლებთ ამ სვეტს, მაშინვე შეამჩნევთ, რომ უმუშევრობის დონე ხან იზრდება, ხან კი, - მცირდება. უმუშევრობის მკვეთრი ზრდა, ჩვეულებრივ, რეცესიაზე მიუთითებს, ხოლო შემდგომი და უფრო ნელი შემცირება რეცესიის შემდგომ გამოცოცხლებას გამოხატავს. აღნიშნული მოვლენებს მოგვიანებით დავუბრუნდებით.

ცხრილის მონაცემები განსხვავდება იმ სურათისაგან, რომელსაც ნათლად წარმოაჩენს ნახაზი 19-1. ესაა აშკარა შეუსაბამობა უმუშევრობისა და დასაქმების დონეებს შორის. ეს ორი მოვლენა არაა საპირისპირო, მაგრამ არც ერთმანეთის მსგავსია. დასაქმების დონეების მონაცემთა საფუძველზე შესაძლებელი ხდება დასაქმებულთა რაოდენობის შედარება მოსახლეობის რაოდენობასთან. ამის შედეგად შეგვიძლია დავინახოთ, რომ სამუშაო ასაკის ამერიკელთა დიდი ნაწილი, ფაქტობრივად, დასაქმებული იყო 1982 წელს, როცა უმუშევრობის დონე 9,7 პროცენტს შეადგენდა, სამაგიეროდ 1953 წელს უმუშევრობის დონე მხოლოდ 2,9 პროცენტი იყო. ამ საოცარი მოვლენის მთავარი მიზეზი ისაა, რომ 1982 წელს მუშაობა სურდა ბევრად მეტ ხალხს, ვიდრე 1953 წელს. სამუშაო ძალა, რომელიც IV სვეტში სამუშაო ძალის არაინსტიტუციური მოსახლეობის პროცენტებითაა ნაჩვენები, მნიშვნელოვნად გაიზარდა გასულ ათწლეულებში.

დასაქმების დონე = დასაქმებულთა რაოდენობა / არაინსტიტუციური მოსახლეობა

აღბათ უკვე მიხვდით იმ ძირითად მიზეზს, რამაც არსებული მდგომარეობა განაპირობა. საქმე ისაა, რომ ბევრად უფრო მეტი ქალი იღებდა გადაწყვეტილებას მუშაობის დასაწყებად. ამ პერიოდში კაცების რაოდენობა სამუშაო ძალაში საკმაოდ შემცირდა, მაგრამ სამუშაო ძალის დანაკლისის კომპენსაცია მთლიანად ქალების ხარჯზე მოხდა. 1970 წელს აშშ-ში ყოველი 1000-დან 377 მოქალაქე ქალი იყო, 1998 წელს კი ქალების რაოდენობა კიდევ უფრო გაიზარდა და ყოველი 1000-დან 462 შეადგინა.

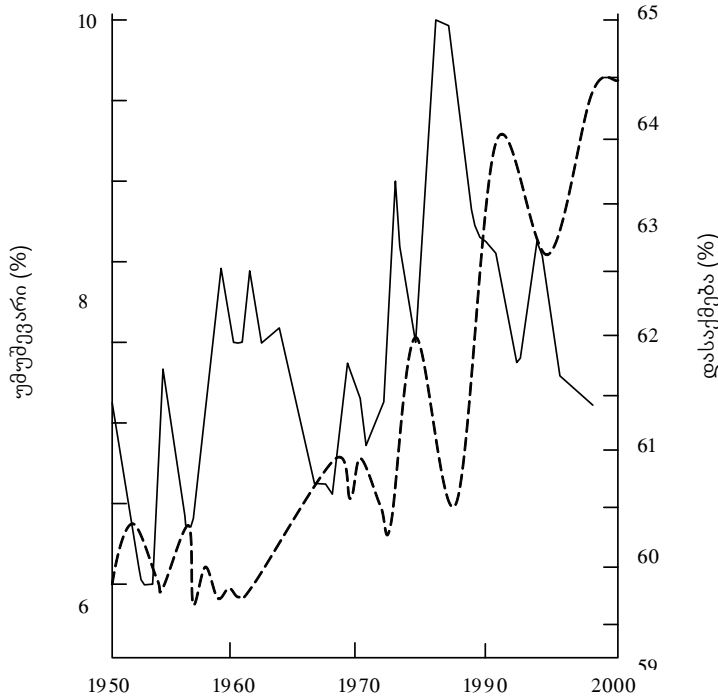
16 წელზე მეტი ასაკის არაინსტიტუციური მოსახლეობის დასაქმების სტატუსი
1950-1998 წლებში (ათასებში) სამუშაო ძალაში

ცხრილი 19-1

წელი	სამოქალაქო არაინსტიტუციური მოსახლეობა	სამოქალაქო სამუშაო ძალა	არაინსტიტუციური მოსახლეობის ხვედრითი წილი სამუშაო ძალაში	დასაქმებული სამოქალაქო მოსახლეობა	უმუშევართა რაოდენობა	უმუშევართა ხვედრითი წილი სამუშაო ძალაში	სამუშაო ძალის გარეთ	დასაქმებულთა ხვედრითი წილი არაინსტიტუციურ მოსახლეობაში
1950	104.995	62.208	59.2	58.918	3.288	5.3	42.787	56.1
1951	104.621	62.017	59.3	59.961	2.055	3.3	42.604	57.3
1952	105.231	62.138	59.0	60.250	1.883	3.0	43.093	57.3
1953	107.056	63.015	58.9	61.179	1.834	2.9	44.041	57.1
1954	108.321	63.643	58.8	60.109	3.532	5.5	44.678	55.5
1955	109.683	65.023	59.3	62.170	2.852	4.4	44.660	56.7
1956	110.954	66.552	60.0	63.799	2.750	4.1	44.402	57.5
1957	112.265	66.929	59.6	64.071	2.859	4.3	45.336	57.1
1958	113.818	67.39	59.5	630.36	4.602	6.8	46.088	55.4
1959	115.329	68.369	59.3	64.630	3.740	5.5	46.960	56.0
1960	117.245	69.628	59.4	65.778	3.852	5.5	47.617	56.1
1961	118.771	70.459	59.4	65.746	4.714	6.7	48.312	55.4
1962	120.153	70.614	59.3	66.702	3.911	5.5	49.539	55.5
1963	122.416	71.833	58.8	67.762	4.070	5.7	50.583	55.4
1964	124.485	73.091	58.7	69.305	3.786	5.2	51.394	55.7
1965	126.513	74.455	58.7	71.088	3.366	4.5	52.058	56.2
1966	128.058	75.770	58.9	72.895	2.875	3.8	52.288	56.9
1967	129.874	77.347	59.2	74.372	2.975	3.8	52.527	57.3
1968	132.028	78.837	59.6	75.920	2.817	3.6	53.291	57.3
1969	134.335	80.734	59.6	77.902	2.832	3.5	53.602	58.0
1970	137.085	82.771	60.4	78.378	4.093	4.9	54.315	57.4
1971	140.216	84.382	60.2	79.367	5.016	5.9	55.834	56.6
1972	144.126	87.034	60.4	82.153	4.882	5.6	57.091	57.0
1973	147.096	89.429	60.8	88.064	4.365	4.9	57.667	57.8
1974	150.120	91.949	61.3	86.794	5.156	5.6	58.171	57.8
1975	153.153	93.775	61.2	85.846	7.929	8.5	59.377	56.1
1976	156.150	96.158	61.6	88.752	7.406	7.7	59.991	56.8
1977	159.033	99.009	62.3	92.017	6.991	7.1	60.025	57.9
1978	161.910	102.251	63.2	96.048	6.202	6.1	59.659	59.3
1979	164.863	104.962	63.7	98.824	6.137	5.8	59.900	59.9
1980	167.745	106.940	63.8	99.303	7.637	7.1	60.806	59.2
1981	170.130	108.670	63.9	100.397	8.273	7.6	61.460	59.0
1982	172.271	110.201	64.0	99.526	10.678	9.7	62.067	57.8
1983	174.215	111.550	64.0	100.834	10.717	9.6	62.665	57.9
1984	176.383	113.544	64.4	105.005	8.539	7.5	62.839	59.5
1985	178.206	115.461	64.8	107150	8.312	7.2	63.744	60.1
1986	180.587	117.834	65.3	109.597	8.237	7.0	62.752	60.7
1987	182.753	119.865	65.6	112.440	4.425	6.2	62.888	61.5
1988	184.613	121.669	65.9	114.968	6.701	5.5	62.944	62.3
1989	186.393	123.869	66.5	117.342	6.528	5.3	62.523	63.0
1990	188.049	124.787	66.4	117.914	6.874	5.5	63.262	62.7
1991	189.765	125.303	66.0	116.877	8.426	6.7	64.462	61.6
1992	191.576	126.982	66.3	117.598	9.384	7.4	64.593	61.4
1993	193.550	128.040	66.2	119.306	8.734	6.8	65.509	61.6
1994	196.814	131.056	66.6	123.060	7.996	6.1	65.758	62.5
1995	198.584	132.304	66.6	124.900	7.404	5.6	66.280	62.9
1996	200.591	133.943	66.8	126.708	7.236	5.4	66.647	63.2
1997	203.133	136.297	67.1	129.558	6.739	4.9	66.837	63.8
1998	205.220	137.673	67.1	131.463	6.210	4.5	67.547	64.1

1968 წელს სამუშაო ძალის რაოდენობა 60%-ზე ოდნავ ნაკლები იყო. ამ პერიოდში მოსახლეობას რომ სცოდნოდა, რა მოხდებოდა 30 წლის შემდეგ, ანუ ის, რომ არაინსტიტუციური მოსახლეობის 67%-ზე მეტი სამუშაო ძალა გახდებოდა, მათი უმეტესობა ალბათ 1998 წლისთვის უმუშევრობის უკიდურესად მაღალ დონეს იწინასწარმეტყველებდა. ისინი იტყოდნენ, რომ არავითარი სხვა გზა არ იარსებებდა გარდა იმისა, რომ ეკონომიკაში შექმნილიყო რაც შეიძლება მეტი ახალი სამუშაო ადგილი. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ამას მაშინ მიენიჭებოდა, როცა ადამიანების მანქანებით შეცვლის ტენდენცია ყველგან იმძლავრებდა.

-- დასაქმებულთა ხვედრითი წილი არაინსტიტუციურ მოსახლეობაში
 — უმუშევრების ხვედრითი წილი სამუშაო ძალაში

ნახ. 19-1 უმუშევრობა და დასაქმება ამერიკის შეერთებულ შტატებში

ნაპოლეონის ომების დასასრულს ლუდიტების სახელით ცნობილმა ინგლისელი მუშების ჯგუფებმა მანქანების განადგურების პროცესი წამოიწყეს, რაც იმით აიხსნებოდა, რომ საკუთარი უმუშევრობის მიზეზად სწორედ მანქანებს მიიჩნევდნენ. ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში ზოგიერთი მართლაც მანქანების გამო დარჩა უმუშევარი. 75 წლის წინათ სატელეფონო გამანაწილებელი დაფის ოპერატორი ყოფილიყავით, ავტომატური ჩამრთველი მანქანების გამოგონება და ამოქმედება სამუშაოს ნამდვილად დაგაკარგვინებდათ, მაგრამ სატელეფონო სისტემა, რომელიც ახლა მოქმედებს აშშ-ში, ვერასოდეს განვითარდებოდა, თუ არ დაამონტაჟებდნენ ავტომატურ ჩამრთველ მანქანებს. ძველი ტექნოლოგია რომ დარჩენილიყო, დღეს აშშ-ის სამუშაო ძალის უმეტესი ნაწილი სატელეფონო კომპანიებში იმუშავებდა. მანქანები ცვლის ხალხს, მაგრამ ის ხალხი, რომელსაც მანქანა ცვლის, სხვა საქმეს აკეთებს. საბოლოოდ, თითქმის ყველა მოგებაშია, რაც გაზრდილი მწარმოებლობის შედეგია. ლუდიტების მსგავსი მოძრაობა პერიოდულად გამოიჩინეს ხოლმე თავს, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ მოთხოვნა მუშახელზე მუდმივად იცვლება, ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ მანქანების დანერგვა უფრო მეტ სამუშაო ადგილს ქმნის, ვიდრე აუქმებს. სანამ საქონლის წარმოებასთან დაკავშირებით, ჩვენი სურვილები დაუკმაყოფილებელია, არ გამოიღვევს ისეთი სამუშაო, რომლის შესრულებაც სასარგებლოა. უმუშევრობის ზრდა ნიშნავს არა იმას, თითქოს სამუშაო ადგილები იშვიათობად იქცა, არამედ უფრო დასაქმების ძიებასა და მიღებასთან დაკავშირებული მოსალოდნელი ხარჯებისა და სარგებლის ცვლილებებზე მიგვითითებს.

ხარჯები და გადანყვებილები

განზოგადებასთან დაკავშირებით გარკვეული სიფრთხილაც გვმართებს. როგორც ახალი სამუშაოს დანყების, ისე მასზე უარის თქმის ხარჯები სხვადასხვა ადამიანისთვის სრულიად განსხვავებულია და ეს განსხვავება დამოკიდებულია ისეთ ფაქტორებზე, როგორიცაა კვალიფიკაცია, გამოცდილება, ასაკი, საო-

ჯახო ვალდებულებები, სხვა შემოსავლის წყაროები და თვით იმ ხალხის ანგარიშგასანევი ორიენტაციები და შეხედულებები, ვის აზრებსაც კონკრეტული სამუშაოს მაძიებელი აფასებს.

წარმოიდგინეთ იმ მოზარდების მდგომარეობა, რომლებიც მშობლებთან ცხოვრობენ. მათ, შესაძლოა, დასაქმების სურვილი გაუჩნდეთ. ამ შემთხვევაში ისინი იწყებენ სამუშაოს ძებნას და უმუშევრის ოფიციალურ სტატუსსაც იღებენ. თუ მოზარდები სწავლობენ სკოლაში, მაშინ მოცემულ მომენტში ისინი მხოლოდ ისეთი სამუშაოსთვის გამოდგებიან, სადაც მათი სამსახურეობრივი მოვალეობა საკმაოდ შეზღუდული იქნება. ზაფხულის არდადეგების პერიოდში დამსაქმებლები არ მოისურვებენ მათ მიღებას ისეთ სამუშაოზე, რაც სურიოზულ მომზადებას მოითხოვს, რადგან მოზარდებს არ შეუძლიათ ასეთი სამუშაოს შესრულება. თუ საშუალო სკოლა დაამთავრეს და აპირებენ კოლეჯში შესვლას, მათ არ ექნებათ მუშაობის სურვილი იქ, სადაც ბევრი რამ მოეთხოვებათ. უფრო მეტიც, ჩვეულებრივ, მათ შეიძლება მხოლოდ ნაკლებმომზიდველი სამუშაოს იმედი ჰქონდეთ, რაკი დამსაქმებლებს არ სურთ, რომ ბევრი გადაუხადონ მოზარდებს, რომლებიც, როგორც წესი, მოუმზადებლები მოდიან, სამუშაოს კი მანამ სტოვებენ, სანამ დამსაქმებელი მათი მომზადების ხარჯების კომპენსაციას მიიღებს.

იმან, ვისაც მშობლების ოჯახში საცხოვრებელი და საკვები აქვს, შეიძლება თავს იმის უფლება მისცეს, რომ სამუშაოს ძებნას დიდი დრო მოანდომოს, ან დატოვოს სამუშაო ადგილი, რომელიც არ დააკმაყოფილებს და თავიდან შეუდგეს შესაფერისი ადგილის ძებნას. მაგრამ, შეუძლებელია, მოზარდს მხედველობიდან გამორჩეს ის ფაქტი, რომ მაშინ, როდესაც ის იძულებულია იმუშაოს, მისი მეგობრები ერთობიან და დროს ლალად ატარებენ. ამიტომ მას არ დააკმაყოფილებს არავითარი სამუშაო ადგილი. თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, დავინახავთ, რომ ის ხარჯები, რომლებიც სამუშაოს დაწყებასა და გაგრძელებასთანა დაკავშირებული, მოზარდების უმრავლესობისათვის საკმაოდ მაღალია და შეიძლება კიდევ უფრო გაიზარდოს. სამაგიეროდ, გაცილებით დაბალია სამუშაოს ძებნის ხარჯები. განა ამის შემდეგ უნდა გაგვიკვირდეს, ან უნდა შევშოთ დედა, როცა გავიგებთ, რომ 16-დან 19 წლამდე ასაკის ახალგაზრდობის უმუშევრობის დონე ხშირად სამჯერ უფრო მაღალია, ვიდრე მთელი მოსახლეობისა?

რადგან უმუშევრობის ძირითადი ხარჯები შემოსავლის დაკარგვას უკავშირდება, ყველაფერი ის, რაც, უმუშევრობის პერიოდში ადამიანების შემოსავლის შენარჩუნების პირობას წარმოადგენს, უდავოდ შეუწყობს ხელს უმუშევრობის დონის ზრდას. თუ მეტ მუშას შევთავაზებთ უმუშევრობის საწინააღმდეგო დაზღვევას, გავზრდით დახმარების ხანგრძლივობას და გავაიოლებთ ამ დახმარებათა მიღების პირობებს, ეს არ მოენონება იმ ხალხს, ვისაც აქვს დაუკმაყოფილებელი სამუშაო, რომელიც მათ კარგი ხელფასით უზრუნველყოფს. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, თუ მთავრობა გულუხვ დახმარებას შესთავაზებს უმუშევრებს, დასაქმებული მოსახლეობა აღარ იქნება მეტისმეტად მიჯაჭვული სამუშაო ადგილს და მისი დაკარგვის შემთხვევაში დიდ სურვილსაც არ გამოიჩინოს, რომ ახალი ადგილი მონახოს. ეს კი ხელს შეუწყობს უმუშევრობის ზრდას.

ასეთივე შედეგი ექნებოდა ისეთი ოჯახების რაოდენობის მატებასაც, სადაც რამდენიმე წევრია დასაქმებული. თუ გავითვალისწინებთ გაზრდილ საშემოსავლო და სოციალური უზრუნველყოფის გადასახადებს, რასაც ემატება მუშაობასთან დაკავშირებული სხვა ხარჯებიც, გასაკვირი აღარ იქნება, რომ მკვეთრად დაეცეს ფინანსური სტიმული, რომელიც ოჯახის მეორე დასაქმებულ წევრს ძველის დაკარგვის შემთხვევაში, ახალი სამუშაოს მოძებნის სურვილს აღუძრავდა. ყოველივე ამას შეიძლება უარყოფითი შედეგები მოჰყვეს, როცა ადამიანს აქვს უფლება, რომ მთავრობას უმუშევრობის გადასახადი მოსთხოვოს.

ასევე დაიმახსოვრეთ, რომ ეკონომიკური გადანყვებილები დამოკიდებულია მოლოდინზე. ხალხი უერთდება სამუშაო ძალას, რადგან იმედოვნებს, რომ იპოვის შესაფერის სამუშაო ადგილს. მაგრამ, თუ გარკვეული მიზეზების გამო, სამუშაოთი დაკმაყოფილების იმედი რეალისტურ ზღვარს სცდება, უმუშევრობის დონე აუცილებლად გაიზრდება. მაგალითად, წარმოიდგინეთ, რომ ბიზნესის სამყაროში დამატებითი შესაძლებლობები ეძლევათ ქალებს, რომელთაც სურთ მენეჯერის კარიერა აირჩიონ. პერსპექტივების ასეთი გაუმჯობესება გამოიწვევს იმას, რომ მეტი ქალი მოინდომებს მუშაობის დაწყებას ან ძველი სამუშაო ადგილის შენარჩუნებას. სრულიად მოსალოდნელია, რომ კარიერის საუკეთესო და უსაზღვრო შესაძლებლობების მოლოდინმა იმდენად გაზარდოს მუშაობის მსურველი ქალების რაოდენობა, რომ მათი უმუშევრობის დონის გაზრდასაც კი შეუწყოს ხელი. უმუშევრობის დონე მაღალი იქნება, სანამ მოლოდინი რეალობის შესატყვისი არ გახდება ან რეალობა არ დააკმაყოფილებს საზოგადოების მოლოდინს.

ანალოგიურ შემთხვევასთან გვექნება საქმე, თუ კოლეჯის კურსდამთავრებულებს, რომლებმაც ეს-ესაა რომელიმე დარგის სპეციალისტისა თუ ადვოკატის დიპლომები მიიღეს, მეტისმეტად გაზვიადებული წარმოდგენა ექნებათ საკუთარი სპეციალიზაციის ხარისხის შესახებ. მსგავსი წარმოდგენები, რა თქმა უნდა, გაზრდის უმუშევრობას. მეფოლადე, რომლის ხელფასი თითქმის ორჯერ აღემატება საშუალო ხელ-

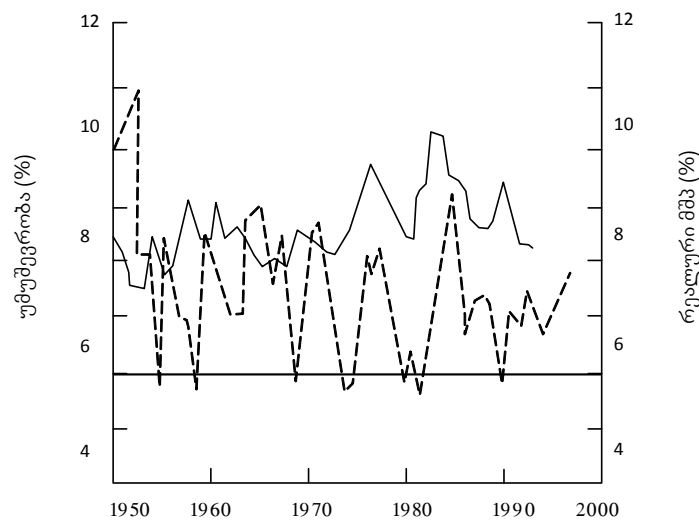
ფასს, ადვილად როდი დათანხმდება უფრო დაბალანაზღაურებად სამუშაოს, თუკი ფოლადრამოსასხმელი კომპანია, რომელშიც იგი მუშაობს, გაკოტრდება. ასეთი ადამიანები დიდად არ განსხვავდებიან სახლების მეპატრონეებისაგან, რომლებიც უარს ამბობენ დაიჯერონ, რომ სახლი, რომლის გაყიდვასაც ცდილობენ, არ გაიყიდება მათ მიერ მოთხოვნილ ფასად. სწორედ ამიტომ, უძრავი ქონების ბაზარზე იმატებს განცხადებები წარწერით „იყიდება“! მაგრამ კონკრეტული შედეგი, რომელიც ამ განცხადებებს უნდა მოჰყვეს, საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე მიუღწეველი რჩება.

უმუშევრობა და რეცესია

19-2 ნახაზი გვიჩვენებს იმ ურთიერთკავშირს, რომელიც რეცესიასა და უმუშევრობას შორის არსებობს. რეცესია მკვეთრად ზრდის უმუშევრობის დონეს, ეს უკანასკნელი კი იკლებს მაშინ, როცა ეკონომიკა გაჯანსაღებას იწყებს, მაგრამ აღნიშნული პროცესი ყოველთვის ბევრად უფრო ნელა მიმდინარეობს. 1949 წლის რეცესიის შემდეგ (არაა ნაჩვენები 19-2 ცხრილში) ეკონომიკის განსაკუთრებით ძლიერმა გაჯანსაღებამ, რომელსაც დასაბამი, მეტწილად, კორეის ომმა მისცა, უმუშევრობის დონე შეამცირა. უმუშევრობა 1949 წელს 5,9%-ს შეადგენდა, 1953 წელს კი 2,9%-მდე შემცირდა. 1954 წლის რეცესიამ ის ისევ 5,5%-ს გაზარდა. ამის შემდეგ უმუშევრობის შემცირების პროცესი ძალიან ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, ვიდრე შემდგომმა რეცესიამ, რომელიც 1957 წლის ბოლო მეოთხედში დაიწყო, იგი ისევ 6,8%-მდე არ გაზარდა. 1960-1961 წლებამდე ძალიან ცოტა დრო იყო უმუშევრობის შესამცირებლად. აღნიშნულ წლებში დაწყებულმა რეცესიამ კი კიდევ ერთხელ გაზარდა ის. 1961 წლის შემდეგ უმუშევრობა ხანგრძლივი დროის მანძილზე იზრდებოდა. 1969 წელს ის თანდათან 3,5%-მდე შემცირდა, 1970-1971 წლების რეცესიამ კი 5,9%-მდე გაზარდა.

1971 წლის შემდგომი გაჯანსაღების პერიოდში უმუშევრობის დონე 4,9%-ზე დაბლა არ ჩამოსულა. 1974-1975 წლებში დიდი რეცესიის შემდგომმა გაჯანსაღებამ ეს დონე 5,8%-ზე დაბლა ვერ დასწია. 1980-იანი წლების შუა პერიოდში აშშ-ის შრომის ბაზრის მკვლევარები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ უმუშევრობის „ბუნებრივი“ დონე აშშ-სთვის დაახლოებით 6%-ით განისაზღვრებოდა. აღნიშნულ „ბუნებრივ“ დონეს ზოგჯერ უკიდურესად დაბალ დონედ მიიჩნევენ, რომლისთვისაც უმუშევრობას შეეძლო ინფლაციის დაჩქარების გარეშეც მიეღწია, ხანდახან მას გარკვეული სახის წონასწორობად მიიჩნევენ, რომელიც იმ შემთხვევაში მიიღწეოდა, თუ არ მოხდებოდა დესტაბილიზაციის გამომწვევი შოკები. ეს ნიშნული შეიძლება ისეთ დონედაც ჩაეთვალოს, როცა ხალხი საკუთარი არჩევანის საფუძველზე მიაკუთვნებდა თავს სამუშაო ან არასამუშაო ძალას ან იმის არჩევანს გააკეთებდა, დათანხმებოდა შეთავაზებულ სამუშაოს თუ უკეთესის ძებნა გაეგრძელებინა. 1988 წელს, როცა უმუშევრობის დონე 6%-ზე დაბლა ჩამოვიდა, 1989 წლის მარტში კი 5%-მდე შემცირდა, უამრავი სპეციალისტი ინფლაციის სწრაფ გაზრდას წინასწარმეტყველებდა.

— უმუშევრების ხვედრითი წილი სამუშაო ძალაში
 - - - რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის პროცენტული ცვლილება წინა წელთან შედარებით

ნახ. 19-2. რეცესიები და უმუშევრობა ამერიკის შეერთებულ შტატებში

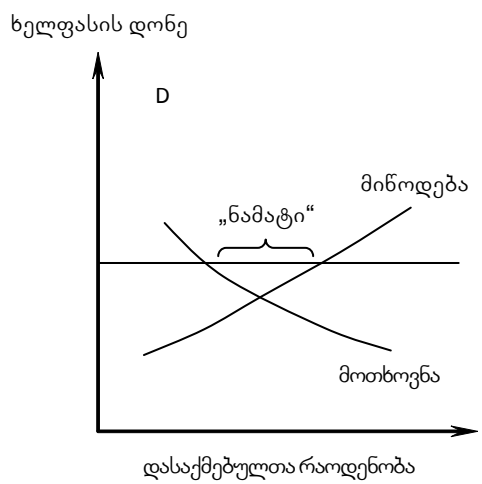
1989-1991 წლებში ინფლაცია ოდნავ გაიზარდა, მაგრამ 1991 წლის შემდეგ უმუშევრობის დონე თანდათან შემცირდა, ხოლო 1998 წლის აპრილსა და მაისში 4,3%-ს მიაღწია. მაგრამ ეს პროცენტი ინფლაციით არ იყო გამოწვეული. ეკონომისტები, რომელთა საქმიანობა პროგნოზირებას უკავშირდებოდა, 1998 წლის მეორე ნახევარში დეფლაციასაც ისეთივე საშიშ მოვლენად მიიჩნევდნენ, როგორც ინფლაციას.

რატომ არსებობს უმუშევრობა ყოველთვის?

რატომ იზრდება უმუშევრობა ასე მკვეთრად რეცესიის დროს, ან, ამ უკანასკნელის დასრულების შემდეგ, რატომ ინარჩუნებს ჯიუტად ერთსა და იმავე დონეს და მაშინაც კი არ მცირდება, როცა ეკონომიკა უკვე გაჯანსაღების გზას დაადგება? პირველი შეკითხვა, ალბათ, არც კი საჭიროებს ამომწურავ პასუხს. როცა იკლებს საქონელზე მოთხოვნა და გროვდება საქონლის მარაგი, ფირმა წარმოებას ამცირებს და ისეთი გზის მონახვას ცდილობს, რომელიც დანახარჯების შემცირებაში დაეხმარება. რაკი სამუშაო ძალის ხარჯები ფირმის ზღვრული ხარჯების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს, ერთადერთი მოსალოდნელი შედეგი, რაც რეცესიას მოჰყვება ისაა, რომ ხდება მუშახელის შემცირება. ეს კი, თავის მხრივ, უმუშევრობის დონის ზრდას იწვევს.

მაგრამ, რატომ ვერ უბრუნდება უმუშევრობა რეცესიამდე არსებულ დონეს მაშინაც კი, როცა ეკონომიკის გაჯანსაღების შედეგად წარმოება ისევ ძველ სიმაღლეზე აღის? ამის ერთ-ერთი აშკარა მიზეზი ისაა, რომ ხელხის დაქირავებას უფრო დიდი დრო სჭირდება, ვიდრე გათავისუფლებას. რა თქმა უნდა, ყველა, ვინც დაითხოვეს, სახლში არ დაჯდება და არ დაინცებს ლოდინს, თუ როდის დაურეკავენ, რომ უკან დაბრუნება შესთავაზონ. უმეტესობა დაინცებს სხვა სამსახურის ძებნას და ბევრი მიიღებს კიდევ ალტერნატიული დასაქმების შანსს. ასე რომ, ფირმას, რომელსაც სურს ეკონომიკური აღმავლობის დროს დასაქმების გაზრდა, ისევ მოუხდება ახალი მუშახელის ძებნა და მისი მომზადება. ბევრი ფირმა არც იჩქარებს ამის გაკეთებას, სანამ სავსებით არ დარწმუნდება, რომ გაჯანსაღება მოჩვენებითი არაა. თანამშრომელთა სიის ხელახალ შევსებას ფირმის ხელმძღვანელები არსებული პერსონალის ზედმეტად დასაქმებას ამჯობინებენ.

ზოგიერთი ფირმა რეცესიის დროს ისწავლის, სამუშაოს ნაკლები მუშახელით როგორ გაართვას თავი. დიდი აღმავლობა უბიძგებს ფირმებს, დაიქირავეთ იმაზე მეტი მუშახელი, ვიდრე საჭიროა. გარდა ამისა, ეკონომიკური აღმავლობა რესურსების ეფექტიანად გამოყენებისადმი ყურადღებას ამცირებს. რეცესია, თავის მხრივ, ძლიერი სტიმული ხდება იმისათვის, რომ შემცირდეს „ტყუილუბრალოდ ხარჯვა“ და გაკეთდეს მაქსიმალური ეკონომია. ცოდნა, რომელიც რეცესიის დროს შეიძინეს, არ ქრება მისი დასრულებისთანავე, ასე რომ, ზოგიერთ მუშაკს, რომელიც გაათავისუფლეს რეცესიის დროს, აღარ დააბრუნებენ რეცესიის დასრულების შემდეგ.

მინოდება/მოთხოვნის მოდელი, რომელიც მე-4 თავში გაგაცანით, ბადებს სხვა შეკითხვას: რატომ არ სურთ იმ მუშებს, რომლებიც სამუშაოს ეძებენ, დაბალანაზღაურებად ადგილებზე მუშაობა? უმუშევრობა ზედმეტი მუშახელის მაჩვენებელია. საქონლის მინოდება სჭარბობს მოთხოვნას, სანამ ხელფასი ბაზრის მიერ განსაზღვრული ხელფასის შესაფერისი არ გახდება.

მაგრამ შრომის ბაზარი არ მუშაობს ისე, როგორც სოფლის მეურნეობის საქონლის ბაზარი. მნიშვნელოვანი მიზეზები არსებობს იმის სავარაუდოდ, რომ შრომის ბაზარზე მუშახელის სიჭარბე ძირითადი ნორმა იქნება იმ

უბრალო მიზეზის გამო, რომ დამქირავებლების უმეტეს ნაწილს გაუჩნდება სურვილი გადაიხადოს იმაზე ოდნავ მაღალი ხელფასი, ვიდრე ბაზარი მოითხოვს. რატომ არჩევენ დამსაქმებლები ასეთ მოქმედებას, თუკი არ ჩავთვლით იმ სულგრძელობას, რომელიც შეიძლება მათ ამოძრავებდეს? თუ ისინი იხდიან ხელფასს, რომელიც ზუსტად ასახავს ბაზრის ფასს, მაშინ მათ თანამშრომლებს ექნებათ იმედი, რომ, საკუთარი ნებით, ან იძულებით, სამუშაოს დატოვების შემთხვევაში ყოველთვის შეძლებენ მსგავსი ადგილის შოვნას. ეს კი ნიშნავს, რომ დასაქმებულებს არც თუ დიდი სტიმული ექნებათ გულგრილობისა და უპატივცემულობის ასატანად, სამაგიეროდ დიდი სტიმული ექნებათ იმისათვის, რომ გააზვიადონ სხვაგან მუშაობის უპირატესობები. შედეგად მივიღებთ მაღალ დენადობას, რომელიც საკმაოდ ძვირი დაუჯდება დამქირავებელს, რადგან ახალი მუშების მომზადების ფასი ძალიან მაღალია. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ დამქირავებლები მუშახელზე განსაკუთრებულად არ ზრუნვენ, ისინი იმით მაინც იქნებიან დაინტერესებულნი, რომ დაქირავებულებს ჩამოუყალიბდეთ რწმენა, თითქოს მათი სამუშაო ადგილები სხვებზე უკეთესია.

მსგავსი რწმენა ასევე ამცირებს დაქირავებულთა მხრიდან „საბოტაჟის“ შესაძლებლობასაც. დაუსვით თქვენს თავს შემდეგი კითხვები: რატომ უნდა გააკეთოს დაქირავებულმა იმაზე მეტი, რაც ევალება? რატომ არ უნდა შემოიფარგლოს მხოლოდ იმ სამუშაოს შესრულებით, რომელსაც დამქირავებელი გააკონტროლებს? რამ უნდა შეუშალოს ხელი, რომ დაკარგოს დრო, იქურდოს ან საბოტაჟი მოახდინოს ფირმაში, სადაც გამოაშკარავების ძალიან მცირე შანსია? ერთ-ერთი მიზეზი იქნებოდა დაქირავებულის მორალური პასუხისმგებლობის გრძნობა. მაგრამ ეს გრძნობა სწრაფად ქრება, როცა დასაქმებულები გარკვეული მიზეზების გამო (ან სრულიად უმიზეზოდ) თვლიან, რომ მათ უსამართლოდ ეპყრობიან. სინდისზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, საკმაოდ მნიშვნელოვანი მიზეზი, რომელიც მუშას აიძულებს, უპასუხისმგებლოდ არ მოიქცეს, არის რწმენა, რომ მას სამსახურიდან გათავისუფლება უფრო ძვირი დაუჯდება. გათავისუფლება კი ძვირია მაშინ, როცა ხელფასი აღემატება ალტერნატიულ ღირებულებას. ამდენად, კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, რომ საერთო წლიურ შემოსავალზე ზრუნვა კარგი სტიმულია დამსაქმებელთათვის — ის მათ აიძულებს დაანესონ ისეთი ხელფასი, რომელიც ბაზრის ფასთან შედარებით გაცილებით მაღალი იქნება.

როცა იწყება რეცესია და მცირდება ფირმების მოთხოვნა მუშახელსა და პროდუქციაზე, დამქირავებლებს საკმაო მიზეზები აქვთ იმისათვის, რომ შეამცირონ თანამშრომლები და არა ხელფასები. თანამშრომლები იშვიათად ხვდებიან გაგებით ხელფასის შემცირებას. თუ ისინი ჯერ კიდევ არ არიან პროფკავშირის წევრები, ალბათ უფრო სერიოზულად დაინწყებენ ფიქრს განეკრიანებაზე, როცა მათი ხელფასი მოულოდნელად შემცირდება. თუკი ისინი პროფკავშირთან დადებული კონტრაქტის საფუძველზე მუშაობენ, მაშინ ეს კონტრაქტი კრძალავს ხელფასის შემცირებას პროფკავშირული გაერთიანების თანხმობის გარეშე, ასეთ თანხმობას კი, ალბათ, ეს უკანასკნელი არ მისცემს იმ შემთხვევაშიც კი, თუ დაარწმუნებენ, რომ ხელფასის შემცირება შესაძლებელს გახდის დასაქმების დონის შენარჩუნებას. ამის მიზეზი ისაა, რომ პროფკავშირის ხელმძღვანელობას დაადანაშაულებენ ხელფასის შემცირების გამო, მაგრამ არავინ გადაუხდის მადლობას სამუშაო ადგილების შენარჩუნებისთვის. უფრო მეტიც, მუშები, რომლებიც გაათავისუფლეს, სამუდამოდ დატოვებენ პროფკავშირის რიგებს, ხოლო ისინი, ვისი ხელფასიც შემცირდება, ისევ გაერთიანების წევრებად დარჩებიან და ხმის უფლებაც ექნებათ. დამქირავებელიც იმავე ანალოგიური მიზეზების გამო, დასკვნამდე მივა, რომ სამუშაო ძალა რომელიც შეიქმნა 90 კმაყოფილი თანამშრომლისგან, შეიძლება უფრო მწარმოებლური აღმოჩნდეს, ვიდრე 100 უკმაყოფილო მუშაკი, რომელსაც ხელფასი 10%-ით შეუმცირეს.

რამდენად დიდ გავლენას ახდენენ ხელფასებზე უმუშევრები? მარქსი და სხვები ამტკიცებდნენ, რომ ფაბრიკის გარეთ დარჩენილი უმუშევრების სათადარიგო არმია დამქირავებელს ხელფასების შემცირების საშუალებას აძლევს. XIX საუკუნეში ეს მტკიცება, შესაძლოა, დამაჯერებელიც იყო, მაგრამ დღეს ის საკმაოდ საეჭვოდ ჟღერს. ინდუსტრიული ქვეყნების სტანდარტულ პირობებში დამქირავებლები გაცილებით მეტ ყურადღებას იჩენენ იმათ მიმართ, ვისაც ხელფასს უხდიან, ვიდრე გარეთ დარჩენილი იმ ხალხის მიმართ, ვისაც სურვილი აქვს, ხელფასი მიიღოს. ეს ალბათ ასე იქნებოდა მაშინაც კი, თუ გარეთ მყოფნი დიდი ენთუზიაზმით გამოხატავდნენ საიმისო მზადყოფნას, რომ ნაკლები ხელფასისთვის ემუშავათ, ხოლო დამსაქმებლებს უცილობელი მიზეზები ექნებოდათ, რომ მათთვის დაეჯერებინათ. მაგრამ, მსგავსი არაფერი ხდება. მთავარი ისაა, რომ ხელფასები მოიმატებს ეკონომიკის გაჯანსაღების დროს და, ასე თუ ისე, შეჩერდება იმ დონეზე, რომელზეც იზრდება დასაქმება.

ყოველივე ამის შედეგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მუშახელის რაოდენობა ყოველთვის ჭარბია. ამდენად, მიწოდებაც ყოველთვის უფრო დიდი იქნება, ვიდრე მოთხოვნა. მუშების მრავლისმომცველი გამოცდილება ადასტურებს ჩვენს მიერ ჰიპოთეტურად გამოთქმულ მოსაზრებას. პოტენციური მუშახელის

რიცხვი, თითქმის ყოველთვის აღემატება იმ სამუშაო ადგილების რაოდენობას, რომელთა შევსებასაც დამქირავებლები ცდილობენ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, არსებობს როგორც სამუშაო ადგილების ქრონიკული ნაკლებობა, ისე სამუშაოს მაძიებელთა ქრონიკული სიჭარბე.

ფილიპსის მრუდი

1958 წ. ეკონომისტმა ა.ვ. ფილიპსმა გამოაქვეყნა გამოკვლევა სახელწოდებით „უმუშევრობისა და ფულადი ხელფასის ცვალებადობის ტემპის ურთიერთკავშირი დიდ ბრიტანეთში 1861-1957 წლებში“. მან დასაბამი მისცა იდეას, რომელიც მალე ცნობილი გახდა „ფილიპსის მრუდის“ სახელწოდებით. ფილიპსმა აჩვენა, რომ იმ პერიოდში, როცა მან თავისი გამოკვლევა ჩაატარა, არსებობდა სტაბილური კავშირი უმუშევრობისა და საშუალო ფულადი ხელფასის ზრდის ტემპებს შორის. უმუშევრობა იზრდებოდა, როცა ხელფასის მატება ნელი ტემპით მიმდინარეობდა და მცირდებოდა, როცა ხელფასი სწრაფად იზრდებოდა. ეს საკმაოდ ლოგიკურად ჟღერს. მუშახელზე მაღალი მოთხოვნის პერიოდებში დამსაქმებლები სთავაზობენ მაღალ ხელფასს, რადგან სურთ მიიზიდონ (ან შეინარჩუნონ) ის თანამშრომლები, რომლებიც სჭირდებათ. ხოლო დიდი უმუშევრობის პერიოდში არ მოუწევთ მუშახელის ენერგიული ძებნა და ხელფასიც უფრო ნელი ტემპით გაიზრდება.

მაგრამ, ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე, მალე გაკეთდა დასკვნა, რომ მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის გამოყენებისას შესაძლებელია უმუშევრობის შემცირება ნომინალური ხელფასის ინფლაციური ზრდის საშუალებით, რაც, შესაბამისად, იწვევს ფასების ზრდასაც. ამ შემთხვევაში შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ფილიპსის მრუდი ინფლაციასა და უმუშევრობას შორის არჩევანის არსებობას გულისხმობს, როცა ერთი მათგანის შემცირება შესაძლებელია მეორის გაზრდის ხარჯზე. თუმცა ეს დასკვნა არც ფილიპსის მონაცემებიდან გამომდინარეობს და არც რაიმე სხვა მოსაზრებიდან, რომელიც ინფლაციისა და უმუშევრობის მიზეზებს უკავშირდება. იმის მტკიცება კი, რომ მთავრობას შეუძლია შეამციროს უმუშევრობა, თუ განზრახ გამოიწვევს ინფლაციას, საკმაოდ დიდ რისკთანაა დაკავშირებული.

ალბათ მართალია, რომ, როცა ეკონომიკა ახლოა „სრული“ დასაქმების მდგომარეობასთან, ფასები და ხელფასები მართლაც გაიზრდება. ეკონომიკას ყოველთვის ახასიათებს დიდი შიდა მოძრაობა: მრეწველობის ზოგიერთ დარგში წარმოება იზრდება, ზოგიერთში კი — მცირდება. ასევე იზრდება და მცირდება ფირმების საქმიანობაც, ინერგება ახალი სანარმოო ტექნოლოგიები, იცვლება მოთხოვნის სტრუქტურა, ხალხი ან უერთდება სამუშაო ძალას ან ტოვებს მას. აქედან გამომდინარე, ყოველთვის არსებობს რესურსების მიზიდვის საჭიროება სხვადასხვა სფეროში, ამის გაკეთება კი შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუ იქნება შეთავაზებული ხელსაყრელი პირობები. მაგრამ, არც დამქირავებლები და არც დაქირავებულები არ ფლობენ სრულ ინფორმაციას. მათ უნდა ეძებონ ის, რაც სურთ, და უნდა გაიღონ ამ ძებნასთან დაკავშირებული ხარჯები.

მცირე უმუშევრობის შემთხვევაში სამუშაოს ძებნასთან დაკავშირებული ხარჯები, საშუალოდ, უფრო დაბალია, ვიდრე დიდი უმუშევრობის პერიოდში. ამიტომ სამუშაოს მაძიებელთათვის უფრო ადვილია უარის თქმა მცირეხელფასიან სამუშაოზე, და ახალი სამუშაოს ძებნა, რის გამოც დამქირავებელს უძნელდება ხელფასების შემცირება.

მუშახელის ძებნის ხარჯები მათთვის უფრო მაღალია იმ დროს, როცა უმუშევრობის დონე დაბალია, ამიტომ ისინი მუშახელს სთავაზობენ უფრო მაღალ ხელფასს, ვიდრე ამას სხვა შემთხვევაში გააკეთებდნენ. ასე კი იმიტომ იქცევიან, რომ არ დასჭირდეთ ახალი თანამშრომლების ხანგრძლივი და ძვირადღირებული ძიება და რომ ნაკლები იყო იმათი დაკარგვის რისკი, ვინც უკვე მუშაობს და ვისი შემცვლელის პოვნაც გაუჭირდებათ.

იგივე არგუმენტი შეიძლება გამოგვადგეს სასაქონლო ბაზარზე არსებულ ფასებთან დაკავშირებითაც. როცა ეკონომიკა თითქმის სრული დატვირთვით მუშაობს, რთულდება დამატებითი მიწოდების დროულად უზრუნველყოფა და, შესაბამისად, ახალი მიწოდებლების ძებნას მყიდველებს ურჩევნიათ, მაღალი ფასები გადაიხადონ. დიდი უმუშევრობისა და ჭარბწარმოების პერიოდებში გამყიდველი ამცირებს ფასებს, რადგან უჭირს მყიდველის პოვნა.

რა კუთხითაც არ უნდა განვიხილოთ ყოველივე ეს, მაინც იმავე დასკვნამდე მივალთ. „სრული“ დასაქმება იწვევს ფასებისა და ხელფასების ზრდას, ხოლო მნიშვნელოვანი უმუშევრობა და ჭარბწარმოება — შემცირებას.

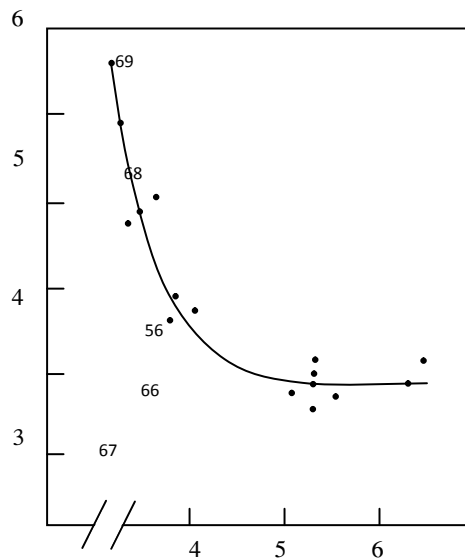
შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ფასებისა და ხელფასების შემცირება და ზრდა დამოკიდებულია ბაზარზე გამეფებულ დაძაბულობასა თუ მოდუნებაზე. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დასაქმება მიზეზია, ხოლო ფასებისა და ხელფასების ცვალებადობა — შედეგი. არ იქნება სწორი, თუ ვივარაუდებთ, რომ რაკი სრული

დასაქმება ინფლაციას იწვევს, ამიტომ ინფლაცია სრულ დასაქმებას გამოიწვევს. როცა კალათურთის მატჩზე ბევრი გულშემატკივარია, სპორტულ დარბაზში ტემპერატურა მაღალია, რადგან სხეულები სითბოს გამოსცემენ, მაგრამ დარბაზის ფიზიკურის კათედრა, გათბობის საშუალებით, ვერ მიიზიდავს მაცურებელს კალათურთის იმ გუნდის თამაშზე, რომელიც მუდამ აგებს.

უმუშევრობის შემცირება ილუზიის მეშვეობით

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ინფლაციის განზრახ დაჩქარების პოლიტიკას შეუძლია უმუშევრობის დონის დროებით შემცირება გამოიწვიოს. ხალხი, რომელიც სამუშაო ძალად ითვლება, უმუშევარია, რადგან ვერ შოულობს ისეთ სამუშაოს, რომელიც სრულად დააკმაყოფილებს. განზრახ გამოწვეული ინფლაციის შედეგად სამუშაო ადგილები უფრო მიმზიდველი ხდება, რადგან აღნიშნული პოლიტიკის გამო დამსაქმებლები ზრდიან ხელფასს. სწორედ ამგვარად ხდება შესაძლებელი, რომ ინფლაციამ შეამციროს უმუშევრობა, მაგრამ მაღალი ხელფასი მხოლოდ მოჩვენებით მიმზიდველობას ქმნის.

„ნესიერი“ ფილიპსის მრუდი
აშშ, 1954-1969
უმუშევრობის დონე (%)

სანამ პოტენციური მუშაკები არ გააცნობიერებენ, რომ ახალი სამუშაო ადგილები სინამდვილეში არაფრით სჯობს ძველს, დასაქმება მართლაც გაიზრდება, მაგრამ ის მაშინვე გაუთანაბრდება ადრე არსებულ დონეს, როგორც კი მუშახელი აღმოაჩინოს, რომ სინამდვილეში ინფლაცია უფრო მიმზიდველი ხელფასის მხოლოდ და მხოლოდ ილუზიას ქმნის. ამგვარად, უმუშევრობის დიდი ხნით შემცირება არ მოხდება, ინფლაცია კი უფრო სწრაფი ტემპით გაგრძელდება.

ინფლაციის საშუალებით უმუშევრობასთან ბრძოლის პოლიტიკა ხანგრძლივ წარმატებული იმ შემთხვევაში იქნებოდა, თუ განხორციელდებოდა ინფლაციის განუწყვეტელი დაჩქარება ისე, რომ მუშახელს ვერასოდეს გამოეცნო მისი რეალური ტემპი. ასეთ შემთხვევაში დამსაქმებლები მუდმივად გაზრდიდნენ შეთავაზებული ფულადი ხელფასის ნამდვილ ღირებულებას. შესაძლებელია სხვა ვარიანტიც, თუ დავუშვებთ, რომ ხალხი, რომელიც დაქირავებულია და მუშაობს, განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მხოლოდ ფულად და არა რეალურ ხელფასს. ესაა ვარაუდი, რომელიც, ერთი შეხედვით, სიმართლესთან ახლოსაა: როცა აფასებენ იმას, თუ რამდენად მაღალია შეთავაზებული ხელფასი, არაფერს აანალიზებენ, თუ რა ცვლილება მოხდა სამომხმარებლო ფასების ინდექსში ბოლო პერიოდში. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ხალხი ყურადღებას აქცევს ხელფასის მხოლოდ ფულად რაოდენობას. მაგრამ გარკვეული დროის შემდეგ ისინი ამჩნევენ, რომ ამ ხელფასით ბევრად უფრო ნაკლები საქონლის ყიდვა შესაძლებელია და, ამდენად, ხვდებიან მის რეალურ ღირებულებას.

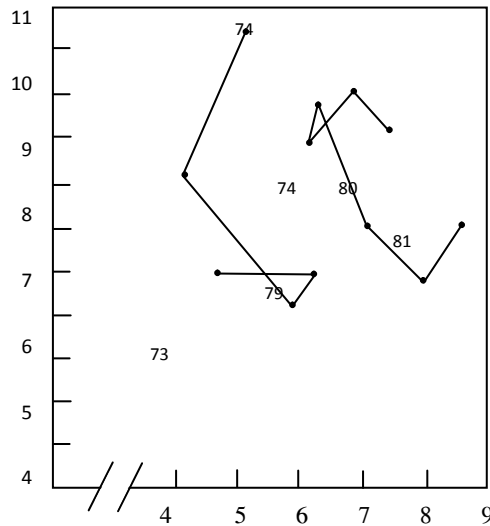
ეკონომიკური პოლიტიკა, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ის თავისუფალ და დემოკრატიულ საზოგადოებაში ხორციელდება, არ შეიძლება ეფუძნებოდეს ვარაუდს, რომ მუშების მოტყუება უსასრულოდაა შესაძლებელი. ხალხი შეცდომებზე სწავლობს და, თუ თვითონ არ აქცევს ამას სათანადო ყურადღებას, სხვები მაინც აუხელებენ თვალს არსებულ მდგომარეობაზე. 1970-იან წლებში აშშ-ში არსებული

მაღალი უმუშევრობისა და ძალიან სწრაფი ინფლაციის თანაარსებობა იმის დამამტკიცებელ საბუთად გამოდგება, რომ ხალხმა უკვე იცის, როგორ განახსვავოს ნომინალური და რეალური ხელფასი. როცა დასაქმებულები ითვალისწინებენ უწყვეტ ინფლაციას, მათ აღარ აქვთ ილუზია, რომ ნომინალური და რეალური ხელფასი ერთი და იგივეა.

„არანესიერი“ ფილიპსის მრუდი

აშშ, 1970-1981

ინფლაციის დონე (%)

მაგრამ, წარმოიდგინეთ, რომ ასეთი მიდგომისას მთავრობამ აღმოაჩინა, რომ განზრახ გამოწვეული ინფლაცია სინამდვილეში ვერ შეამცირებს უმუშევრობას და გადაწყვიტა ამ პოლიტიკაზე უარის თქმა. წარმოიდგინეთ, რომ მთავრობა ინვესტა ინფლაციას ფისკალური და მონეტარული სტიმულის გამოყენების საშუალებით. შემდეგ კი გადაწყვიტა, რომ უფრო იოლი გზა აერჩია. გარკვეული დროის შემდეგ საერთო ხარჯების ზრდა, სავარაუდოდ, შენელებდა და მენარმეები ვერ შეძლებენ საკუთარი პროდუქციის გაყიდვას სასურველ ფასად. ეს გამოიწვევს გაუყიდავი პროდუქციის მარაგის დაგროვებას და წარმოების შემცირებას. შედეგად კი გაიზრდება უმუშევრობა. საბოლოოდ, გამყიდველები მიხვდებიან, რომ ფასების სწრაფ მომატებაზე იმედის დამყარება არაა მართებული და უფრო დაბალ ფასებს მოითხოვენ როგორც საკუთარ პროდუქციაზე, ისე იმ რესურსებზე, რომლებსაც იყენებენ. შედეგად, ვაჭრობა გამოცოცხლდება, გაუყიდავი საქონლის მარაგი შემცირდება, წარმოება ისევ გაიზრდება, უმუშევრობა კი თანდათან შემცირდება. მაგრამ, რასაკვირველია, ყველაფერი ეს არ მოხდება ერთ კვირაში ან თუნდაც ერთ თვეში. უმუშევრობის ზრდა, რომელსაც ინფლაციის შენელების მცდელობა იწვევს, მხოლოდ დროებითი იქნება. თუმცა, ეს პერიოდი შეიძლება ძალიან გრძელი ეჩვენოს იმას, ვისაც სამუშაოდან გაათავისუფლებენ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ თუ უმუშევრობის არსებული დონე ახლოსაა უმუშევრობის „ბუნებრივ“ დონესთან, მრეწველობისა და დასაქმების გაზრდის სახელმწიფო პოლიტიკას, რომელიც საერთო მოთხოვნის გაზრდის საშუალებით უნდა განხორციელდეს, წარმატება მხოლოდ საზოგადოებაში არსებული ცრუ მოლოდინის შემთხვევაში ექნება. ალბათ სწორედ ეს მოხდა 1960-იანი წლების ბოლოს. სტიმულის მიმცემმა ფისკალურმა და მონეტარულმა პოლიტიკამ გაზარდა წარმოება და შეამცირა უმუშევრობა, რადგან მოსახლეობამ ვერ გაიგო, თუ რა ხდებოდა სინამდვილეში და სისტემატურად ვერ აფასებდა ხარჯებისა და ფასების ინფლაციურ ზრდას, რაც მიმდინარე პოლიტიკის შედეგი იყო. მაგრამ საბოლოოდ, ხალხმა მაინც გააცნობიერა, რაში იყო საქმე და საკუთარი მოლოდინიცა და ქცევაც შესაბამისად შეცვალა. 1970-იან წლებში და 1980-იანი წლების დასაწყისში ერთობლივი მოთხოვნის უფრო ენერგიულმა ზრდამ გამოიწვია მხოლოდ ინფლაციის დაჩქარება, მაგრამ სრულიად არ შეამცირა უმუშევრობა. როგორც კი მოსახლეობა გაათავისუფლდება ილუზიისგან, ერთობლივი მოთხოვნის გაზრდის მასტიმულირებელი პოლიტიკა, შესაძლოა, დაჩქარებული ინფლაციის გარდა ბევრს ვერაფერს გამოიწვევს.

შრომის ბაზრის პოლიტიკა

ეკონომისტები, პოლიტიკოსები და საერთოდ, საზოგადოება, ჩართულია სერიოზულ დებატებში იმასთან დაკავშირებით, თუ რისი შესაძლებლობა აქვს და რა უნდა გააკეთოს მთავრობამ უმუშევრობის დონის

შესამცირებლად. მათი შეუთანხმებლობის ძირითადი მიზეზი არის ის, რომ სინამდვილეში არ ვიცით, თუ რა შედეგს მოიტანს ზოგიერთი პოლიტიკური ქმედება. უთანხმოების მეორე მიზეზი ისაა, რომ მთავრობის პოლიტიკას ძალიან იშვიათად ან საერთოდ არ მოჰყვება ის შედეგები, რაც დაგეგმილი იყო.

ძლიერი მხარდაჭერით სარგებლობს შეხედულება, რომლის თანახმად, მთავრობას შეუძლია ისე შეამციროს უმუშევრობის დონე, რომ თავიდან აიცილოს მერყეობა ეკონომიკური ზრდის პროცესში, რომელთაც „ბიზნესის ციკლის“ სახელწოდებით ვიცნობთ. საკამათო საკითხს კი წარმოადგენს ის, აქვს თუ არა მთავრობას უნარი და სურვილი (ამის შესახებ 21-ე თავში ვისაუბრებთ), რომ ეკონომიკური აღმავლობა სტაბილური გახადოს.

მხარდაჭერით სარგებლობს, აგრეთვე, ის პოზიციაც, რომლის თანახმად, მთავრობას შეუძლია შეამციროს უმუშევრობა შრომის ბაზრის მართვის სათანადო პოლიტიკის გზით. მაგრამ დებატების მონაწილეები ვერ თანხმდებიან იმის თაობაზე, თუ კონკრეტულად რა პოლიტიკა უნდა გატარდეს. ყველა მხარს უჭერს იმ ადამიანების მოსამზადებელ პროგრამებს, რომლებმაც დაკარგეს სამუშაო. მომზადების შედეგად მიღებული ცოდნა მათ საშუალებას მისცემს, იზოგონ ახალი სამუშაო ადგილები. სამწუხაროა, რომ მსგავსი პროგრამები დიდი იშვიათობაა. სასურველი იქნებოდა, ბევრი ასეთი პროგრამა განხორციელებულიყო და ხალხისთვის სამსახურში მოწყობა გაგვეიოლებინა.

ლოგიკურია, ვივარაუდოთ, რომ მთავრობას შეუძლია შეამციროს უმუშევრობა, თუ უმუშევრობის კომპენსაციას გააუქმებს. ეს გაზრდიდა ყველა გათავისუფლებული მუშის მიერ ახალი სამსახურის ძიებასთან დაკავშირებულ დანახარჯებს და, ამგვარად, შეამცირებდა სამუშაო ადგილის ძიების ხანგრძლივობას. შეგიძლიათ წამოაყენოთ საკუთარი პოლიტიკური და ეთიკური არგუმენტები ასეთი ქმედების წინააღმდეგ. ეკონომიკური არგუმენტი კი ის გახლავთ, რომ სამუშაოს ძიება როგორც მოკლევადიან, ისე გრძელვადიან პერიოდში, ხელს უწყობს ძვირადღირებული რესურსების კარგვას.

რაკი უმუშევრობა და, განსაკუთრებით, რეცესიის შედეგად წარმოქმნილი უმუშევრობა, მეტწილად ცრუ მოლოდინის შედეგია, ამიტომ მთავრობას შეუძლია მისი შემცირება იმ ინფორმაციის ხარისხის გაუმჯობესების გზით, რომელიც გამოსადეგია იმათთვის, ვინც ეკონომიკურ გადაწყვეტილებებს იღებს. განსხვავდება თუ არა ეს მოსაზრება ვარაუდისაგან, რომ უმაღლესი სასწავლებლების კურსდამთავრებულთა რაოდენობა შეგვიძლია გავზარდოთ განათლების ხარისხის გაუმჯობესების გზით? ალბათ განსხვავდება — თუნდაც იმით, რომ ხშირად სწორედ ცვლილებები და მთავრობის მოულოდნელი პოლიტიკა იწვევს გაურკვევლობას, ეს უკანასკნელი კი ეკონომისტებს შორის კონფრონტაციის მიზეზი ხდება. და მაინც, უპასუხოდ რჩება კითხვა — როგორ ვაიძულოთ მთავრობა, რომელიც მომავალ არჩევნებამდე პასუხისმგებელია ქვეყნის ბედზე, უარი თქვას ცვლილებებსა და მოულოდნელი პოლიტიკის გატარებაზე?

ის, რასაც შრომის ბაზრის პოლიტიკას ვუნდებთ, საკმაოდ განსხვავებულია სხვადასხვა ქვეყნებში. ასევე განსხვავდება უმუშევრობის დონეებიც. ისინი განსხვავებულია მაშინაც კი, როცა ამ ქვეყნების ხელმძღვანელები აღწევენ თანხმობას მათი გამოანგარიშების გზებთან დაკავშირებით. 1994 წელს ესპანეთში უმუშევრობის დონე 24%-ს შეადგენდა. ეს მონაცემები თითქმის ისეთივე წესით იყო დაანგარიშებული, როგორც ამერიკაში. ნაწილობრივ ეს 1991-1992 წლების რეცესიის, უმეტესწილად კი მთავრობის პოლიტიკის შედეგი იყო, რიმელმაც, მაგალითად, ესპანელ დამსაქმებლებს შეუმცირა ახალი მუშების დაქირავების სურვილი, რადგან მთავრობის პოლიტიკის გამო შეუძლებელი გახდა მუშახელის სამსახურიდან დათხოვნა. როგორც ჩანს, გერმანიისა და საფრანგეთის ამომრჩევლები აფასებენ შრომის ბაზრის პოლიტიკას, რომელიც ამჟამად ამ ქვეყნებში დასაქმებულთა მაღალ ხელფასებს, ხანგრძლივ შვებულებებსა და მაღალ პენსიებს იცავს. თუ ყველა შეთანხმება, რომ ორივე ქვეყანაში უმუშევრობის მეტად მაღალი დონის არსებობა იმ პოლიტიკის შედეგია, რომელიც უდავოდ ამცირებს გერმანელი და ფრანგი დამსაქმებლების მოთხოვნას მუშახელზე, ალბათ შესაძლებელი გახდება კონსტრუქციული დიალოგის გამართვა აღნიშნული პოლიტიკის სარგებლობისა და დანახარჯების შესახებ. მაგრამ, ძალიან ცოტაა ისეთი ეკონომიკური საკითხი, რომლის ირგვლივ გამართული კამათის გადაწყვეტა მთლიანად შესაძლებელია. აქ არაფერია გასაკვირი, რადგან ნებისმიერი სადავო საკითხის გადაწყვეტა იმის მანიშნებელია, რომ აღნიშნულ საკითხზე კამათი დამთავრებულია.

მოკლედ გავიხილოთ

საზოგადოების დიდი ნაწილი, რომელიც არაა დასაქმებული, არ წარმოადგენს სამუშაო ძალას, და, ამდენად, არც უმუშევრად ითვლება.

ზოგჯერ არცთუ ისე ადვილია ერთმანეთისგან განვასხვავოთ სამუშაო და არასამუშაო ძალის წარმომადგენელი. პირველი მათგანი ვერ შოულობს სამსახურს, მეორე კი უარს ამბობს ყოველგვარ სამუშაოზე.

შრომის სტატისტიკის ბიურო უმუშევრად თვლის ყველა იმ ადამიანს, ვინც მიმდინარე პერიოდში არაა დასაქმებული და აქტიურად ეძებს სამუშაოს. გადანყვეტილება, რომ შევიდნენ სამუშაო ძალაში და გადანყვეტილება, რომ უარი თქვან გარკვეულ შეთავაზებულ სამუშაო ადგილზე, დამოკიდებული იქნება ხალხის მიერ ალტერნატიული შესაძლებლობების უპირატესობათა სათანადო შეფასებაზე.

უმუშევრობის განსხვავებული დონე მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფებში, არ ასახავს იმ ჯგუფების შრომაზე წარმომადგენელთა მოთხოვნის სხვადასხვაობას. იგი ასახავს იმ ხარჯების ვარიაციებს, რომლებიც დაკავშირებულია ადამიანთა მიერ სამუშაო ადგილების ძებნასა, მიღებასა და შენარჩუნებასთან.

აშშ-ში, 1970 წლის შემდეგ, უმუშევრობის დონე, 1950-იან და 1960-იან წლებთან შედარებით, გაიზარდა, მაგრამ სამუშაო ძალაში მონაწილეობისა და დასაქმების დონემაც სარეკორდოდ მაღალ ნიშნულს მიაღწია. უმუშევრობისა და დასაქმების ერთდროული ზრდა იმის საბუთად გამოდგება, რომ მოსალოდნელი სარგებლობა და ხარჯები, რომლებიც დაკავშირებულია როგორც სამუშაო ძალაში მონაწილეობასთან, ისე უმუშევრობის სტატუსის შენარჩუნებასთან, უკანასკნელი წლების მანძილზე იცვლებოდა არაინსტიტუციური მოსახლეობის ბევრი წევრისთვის.

შრომის ბაზრები მნიშვნელოვნად განსხვავდება სასაქონლო ბაზრებისაგან. ამ ცვლილებას ის მიზეზებიც განაპირობებს, რომლებიც ხელს უწყობენ, რომ შრომის მიწოდების რაოდენობა ყოველთვის უფრო დიდი იყო, ვიდრე მოთხოვნის რაოდენობა. ძირითადად ეს გამომწვეულია იმით, რომ ბევრ დამსაქმებელს საკმაო მიზეზი აქვს ბაზრის ფასებზე უფრო მაღალი ხელფასების შესათავაზებლად.

ეკონომიკურმა პირობებმა, რომლებიც ინვესტ ფასების ზრდას და ამცირებს უმუშევრობას, ხელი შეუწყო იმ მოსაზრების გაჩენას, რომ უმუშევრობის დონემ შეიძლება დაიკლოს ისეთი პოლიტიკის საშუალებით, რომელიც ზრდის ინფლაციის დონეს. რა პოზიტიური შედეგიც უნდა ჰქონდეს ინფლაციას უმუშევრობაზე, ის მაშინვე გაქრება, როცა მუშები მიხვდებიან, რომ შეცდნენ და ფულის ღირებულების უბრალო შემცირება უფრო მაღალ რეალურ ხელფასად მიიჩნიეს.

თითქმის ყველა ეკონომისტი ეთანხმება იმ აზრს, რომ შრომის ბაზრის მიმართ მთავრობის მიერ გატარებულ პოლიტიკას შეუძლია გაზარდოს ან შეამციროს ქვეყანაში უმუშევრობა, მაგრამ ძალიან იშვიათია შეთანხმება იმ კონკრეტულ პოლიტიკურ კურსთან დაკავშირებით, რომელიც ნამდვილად შეამცირებდა უმუშევრობას და პოლიტიკურადაც მისაღები იქნებოდა.

საკითხები განსჯისათვის

- წარმოიდგინეთ, რომ გარკვეულმა ადამიანებმა გააკეთეს შემდეგი განცხადებები. რომელ კატეგორიას უნდა მივაკუთვნოთ ისინი — უმუშევრებს, თუ არასამუშაო ძალას?
  - „მე ვტოვებ ჩემს სამუშაოს და ვაპირებ უმუშევრად დარჩენას, სანამ არ ვიპოვი ისეთ ადგილს, სადაც კვირაში 10-საათიანი სამუშაოსთვის 1000 დოლარს გადამიხდიან“.
  - „გასულ თვეში სამსახურიდან დამითხოვეს. მშვენიერი სამუშაო მქონდა, ვიყავი მარკეტინგის კონსულტანტი „ფრანჩაიზის“ მაღაზიების ქსელში და კვირაში 1000 დოლარს მიხდიდნენ დაახლოებით 10 საათის მუშაობისთვის. ვაპირებ მანამდე გავაგრძელო სამუშაოს ძებნა, სანამ ასეთივე ადგილს არ ვიპოვი“.
  - „მე ჩავთვალე, რომ აღარ შემეძლო ვყოფილიყავი იმ სისტემის ნაწილი, რომელიც დაფუძნებულია ძალადობასა და ექსპლუატაციაზე, ამიტომ წამოვედი სამსახურიდან. ამჟამად ვეძებ ინჟინრის ისეთ ადგილს, რომ არ ვემსახურო სამხედრო-სამრეწველო კომპლექსს“.
  - „როცა დამითხოვეს, მეგონა, რომ კარგი სამუშაოს მოძებნა არ გამიჭირდებოდა. ახლა კი ჩემთვის სულ ერთია და დავთანხმდები ნებისმიერ სამუშაოს, რომელშიც იმდენივეს გადამიხდიან, რამდენსაც მიხდიდნენ“.
  - „ექვსი თვეა არ ვმუშაობ. სასონარკვეთელი ვარ. ყველა კანონიერ გზას მივმართე იმისათვის, რომ ოჯახი გამოვკვებო, მაგრამ მე ინვალიდი ცოლი და ხუთი პატარა ბავშვი მყავს, ამიტომ ვერ დავთანხმდები ისეთ სამუშაოს, რომელშიც კვირაში 500 დოლარზე ნაკლებს გადამიხდიან“.

- ვ) „შემიძლია ხვალვე დავთანხმდე შემოთავაზებული ადგილიდან ერთს მაინც, მაგრამ არ მინდა. მომდევნო სამი თვის მანძილზე კიდევ გარანტირებული მაქვს უმუშევრობის კომპენსაცია. ასე რომ, თავს მანამდე არ შევიწუხებ, ვიდრე ჩემი არ დამიმთავრდება, მაგრამ თუ მართლაც კარგი შანსი გამოჩნდება, რასაკვირველია, დავთანხმდები“.
- ზ) „ხვალვე შევძლებდი 12-დან ერთი სამუშაო ადგილი მაინც ამერჩია, მაგრამ არ მინდა. მომდევნო სამი თვის მანძილზე კიდევ გარანტირებული მაქვს უმუშევრობის კომპენსაცია. ამიტომ ვაპირებ, მთელი ეს დრო სამუშაოს ძებნას მოვახმარო. ამ სამი თვის განმავლობაში ვეცდები, რომ საუკეთესო სამუშაო ვიშოვო“.
2. გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, საბჭოთა კავშირში უმუშევრობა არ არსებობდა, რადგან ეს შეუთავსებელი იყო სოციალიზმთან. მაგრამ აქ საქმე მხოლოდ განსაზღვრებაში არაა. საქმე ისაა, რომ ქვეყანაში სამუშაო ადგილები იმდენად სჭარბობდა მუშახელს, რომ კომპარტიის გაზეთი „პრავდა“ რეჟიმის უკანასკნელ წლებში გამოდიოდა მონოდებით, მიეღოთ ისეთი კანონი, რომელიც აკრძალავდა სამუშაოს დატოვებას გასამართლებული საბუთის გარეშე. გარდა ამისა, ის მოითხოვდა, რომ მართლმსაჯულებისთვის მიეცათ უფლება, მომხდარიყო იმ შრომისუნარიანი ადამიანის გასამართლება, რომელიც ორ კვირაზე მეტი ხნის მანძილზე უმუშევარი იქნებოდა. როგორ ფიქრობთ, რა იყო იმის მიზეზი, რომ საბჭოთა კავშირში სამუშაო ადგილების, აშშ-ში კი მუშახელის სიჭარბე იყო?
3. ჯონსი ხარატად მუშაობს და საათში 30 დოლარს გამოიმუშავებს. მას მოულოდნელად ათავისუფლებენ.
- ა) ორი კვირის მანძილზე ის რეგულარულად დადის დასაქმების სააგენტოებში, კითხულობს განცხადებებს და ცდილობს იპოვოს ისეთი განცხადება, სადაც ხარატზე იქნება მოთხოვნა. ითვლება თუ არა ის უმუშევრად ამ ხნის მანძილზე იმ კრიტერიუმების მიხედვით, რომლითაც შს უმუშევრობას განსაზღვრავდა?
- ბ) ორი კვირის შემდეგ მას სთავაზობენ პურის გადასახიდი ფურგონის მძღოლის სამუშაოს, რომელშიც გადაუხდიან 9 დოლარს საათში. ის უარს ამბობს. ითვლება თუ არა ის უმუშევრად?
- გ) მას სთავაზობენ ხარატის სამუშაოს ქალაქში, რომელიც 125 მილითაა დაშორებული მისი საცხოვრებელი ადგილიდან. ის უარს ამბობს, რადგან მის შვილებს არ სურთ სკოლის შეცვლა. ითვლება თუ არა ის უმუშევრად?
- დ) სამუშაოს ძებნიდან სამი თვის შემდეგ ჯონსს გული უცრუვდება და თავს ანებებს სამუშაოს ძებნას. ითვლება თუ არა ის უმუშევრად?
4. 1998 წლის აპრილში აშშ-ში უმუშევრობის ოფიციალური დონე შემცირდა 4,3%-მდე. ეს იყო ყველაზე დაბალი დონე, რომელსაც მიაღწიეს 1970 წლის თებერვლის შემდეგ. იმისათვის, რომ შეამოწმოთ, თუ რამდენად სწორად გესმით განსაზღვრებები, რომლებსაც იყენებს შრომის სტატისტიკის ბიურო, შეავსეთ თავისუფალი ადგილები ქვემოთ მოყვანილ მონაცემებში. ეს მონაცემები შეგროვებულია ოჯახების ერთთვიანი აღწერის საფუძველზე, ციფრები კი ასახავს ათასობით ადამიანის მონაცემებს 1998 წლის აპრილისთვის.

არაინსტიტუციური მოსახლეობა	204731
დასაქმება	131383
არასამუშაო ძალა	67489
სამუშაო ძალა	-----
უმუშევრები	-----
უმუშევრობის დონე	-----
დასაქმების დონე	-----
სამუშაო ძალაში მონაწილეობის დონე	-----

5. ზემოთ ითქვა, რომ აშშ-ში ქალები მეტად სწრაფად შეუერთდნენ სამუშაო ძალას და ეს ბოლო 25 წლის მანძილზე სამუშაო ძალის ზრდის ძირითადი მიზეზია. რა ფაქტორებს მიაწერთ იმ გადანყვეტილებას, რომ ამდენმა ქალმა დაიწყო მუშაობა?
6. დაუბრუნდით 19-1 ნახაზს და ყურადღებით დააკვირდით ნიმუშებს, რომლებიც მიღებულ იქნა 1970-იანი წლების შემდეგ უმუშევრობისა და დასაქმების დონეების საფუძველზე. როცა ერთი იზრდება, მეორე ეცემა, რაც, რა თქმა უნდა, მოსალოდნელი იყო. მაგრამ მომდევნო პიკები, რომლებიც ნაჩვენე-

ბია თითოეული დონის მონაცემებში, იზრდებოდა, სანამ უმუშევრობის დონე 1992 წელს მკვეთრად შემცირდა 1982-1983 წლების პიკთან შედარებით.

- ა) რას უნდა გამოენვია ტენდენცია, რომელიც მზარდი უმუშევრობის პიკის საფუძველი ხდებოდა? მიაქციეთ ყურადღება, რომ უმუშევრობის პიკები (1992 წელს მომხდარ გარდატეხამდე) არა მხოლოდ ზედიზედ მომხდარი რეცესიების დროს მიიღწეოდა. უმუშევრობის ყველაზე დაბალი დონე, რომელიც თავს იჩენდა თითოეული რეცესიის შემდეგ, ასევე იზრდებოდა 1969 წლიდან მოყოლებული. თქვენი ყურადღება შეიძლება იმ ფაქტმაც მიიქციოს, რომ მსგავსი მოდელი არსებობდა 1950-დან 1963 წლამდეც.
- ბ) მაშინ, როდესაც, 1970-იანი წლებიდან დაწყებული, დასაქმების ტემპი იზრდება, უმუშევრობის დონე 1964 წლიდან მცირდება. ხომ ვერ მოიფიქრებთ კარგ არგუმენტს იმის ასახსნელად, თუ რამ გამოიწვია ასეთი გარდატეხა?
- გ) როგორ ფიქრობთ, ადასტურებს თუ ეწინააღმდეგება 19-1 ნახაზი იმ მოსაზრებას, რომ არსებობს უმუშევრობის „ბუნებრივი“ დონე?

7. შესაძლებელია თუ არა, რომ იყოს „სრულზე მეტი“ დასაქმება?

- ა) წარმოიდგინეთ, რომ თავისუფალი ბინების ხვედრითი წილი დიდ ქალაქში 1%-ზე ნაკლებია. რა არასასურველი შედეგი შეიძლება მოჰყვეს დაკავებული ბინების ასეთ სიმრავლეს? ისურვებდით თუ არა საცხოვრებლად ისეთ ქალაქში გადასვლას, სადაც თავისუფალი ბინების ასე მცირე რაოდენობაა?
- ბ) თუ ავტომობილს თქვენი საბურავების მხოლოდ 80% დატვირთვით მართავთ, ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ სათადარიგო საბურავები, რომლებსაც არ იყენებთ, უმუშევარია? ისურვებდით თუ არა, რომ ყველა საბურავი სრული დატვირთვით გამოეყენებინათ სოლთ ლეიქის უდაბნოში მგზავრობისას?

8. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ საერთო მონაცემებთან დაკავშირებით გარკვეული სიფრთხილის გამოჩენაა საჭირო. 1998 წლის აპრილში უმუშევრობის დაბალი დონე, რომელიც 4,3%-ით განისაზღვრებოდა, მთელ მოსახლეობაზე ვრცელდებოდა. აღნიშნული პროცენტი დაბალი იყო გასული სამი ათწლეულის სტანდარტებით. გთავაზობთ იმავე თვის მონაცემებს უმუშევრობის დონეების შესახებ მოსახლეობის სხვადასხვა ქვეჯგუფებისთვის. შეგიძლიათ თუ არა რაიმე მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთება ამ მონაცემების საფუძველზე? (გაითვალისწინეთ, რომ ქვემოთ მოყვანილი ცნობები საერთო მონაცემებია)

მამაკაცები	4,0%
ქალები	4,6%
თეთრკანიანები	3,6%
შავკანიანები	8,9%
ესპანური წარმოშობის	6,5%
16-დან 19 წლამდე	11,8%
შავკანიანები 16-დან 19 წლამდე	24,7%
უმაღლეს სკოლაზე ნაკლები განათლების	7,0%
უმაღლესი სკოლის კურსდამთავრებულები	3,9%
კოლეჯის არასრული განათლების	2,7%
კოლეჯის კურსდამთავრებულები	1,7%

9. რა ხნის განმავლობაში გრძელდება უმუშევრობა? ქვემოთ მოყვანილი მონაცემები აჩვენებს, თუ რა ხნის მანძილზე ვერ მოძებნეს სამუშაო ადგილი ადამიანებმა, რომლებიც უმუშევრები იყვნენ 1998 წლის აპრილში.

უმუშევარი 5 კვირაზე ნაკლებ ხანს	44,2%
უმუშევარი 5-14 კვირის მანძილზე	31,9%
უმუშევარი 15 კვირაზე მეტ ხანს	23,8%
უმუშევარი 27 კვირაზე მეტ ხანს	14,0%

მონაცემები გვიჩვენებს, რომ უმუშევრების უმეტესობა პოულობს სამუშაო ადგილს 15 კვირაზე ნაკლებ დროში. უმუშევართა მეოთხედზე ნაკლები სამუშაოს უფრო დიდი ხნის მანძილზე ეძებდა. რატომ ვერ პოულობდნენ უმუშევრები სამუშაო ადგილებს 15 კვირაში მაშინ, როდესაც მუშახელზე დიდი მოთხოვნა იყო, მაგ., 1998 წლის გაზაფხულზე?

10. ადამიანი გაათავისუფლეს სამუშაოდან. იგი თავად უზრუნველყოფს საკუთარ თავს სამუშაოთი (ხელს მიჰყოფს თვითდასაქმებას). ის აგროვებს ინფორმაციას ალტერნატიული სამუშაო ადგილების შესახებ. მისი თვითდასაქმების ხანგრძლივობა დამოკიდებულია მისსავე მწარმოებლურობაზე (ე.ი. თუ აგროვებს თავისთვის ღირებულ ინფორმაციას) და საკუთარი თვითდასაქმების ალტერნატიულ ღირებულებაზე (ანუ აღნიშნული საქმიანობის გაგრძელებას ის ისურვებს მანამ, სანამ ზღვრული წლიური შემოსავალი, რომლის მიღებასაც ვარაუდობს, გადააჭარბებს მოსალოდნელ ზღვრულ ხარჯებს). რა გავლენას მოახდენს მისი უმუშევრობის ხანგრძლივობაზე შემდეგი:
  - ა) მას უფლება აქვს მიიღოს უმუშევრობის კომპენსაცია.
  - ბ) მის ცოლს მაღალანაზღაურებადი სამუშაო აქვს.
  - გ) ის იგებს სარწმუნო ჭორებს იმის შესახებ, რომ იზრდება მოთხოვნა კვალიფიცირებულ მუშახელზე.
  - დ) ის ბუნებით თავდაჯერებული და ოპტიმისტურად განწყობილი ადამიანია.
  - ე) სამუშაო, საიდანაც ის გაათავისუფლეს (ფირმის გაკოტრების გამო,) ბრწყინვალე შემოქმედებითი საქმიანობის საშუალებას იძლეოდა და ანაზღაურებაც მაღალი ჰქონდა.
11. მინეაპოლისის კვლევითი დაწესებულების, „პოლსონისა და კომპანიის“ თვალსაზრისით, რაც უფრო მაღალია ხელფასი, მით უფრო დიდი დროა საჭირო იმისათვის, რომ უმუშევარმა მონახოს ახალი სამუშაო ადგილი. ძირითად პროცედურაში იგულისხმება დამატებითი ერთი თვე, როცა ხდება ისეთი სამუშაოს ძიება, რომლის წლიური კომპენსაცია 10000 დოლარით განისაზღვრება. არის თუ არა ეს ერთი თვე, რომელიც სამუშაოს ძიებას ხმარდება და არა შემოსავლის გამომუშავებას, კარგი ინვესტიცია, თუ წელიწადში 10000 დოლარის მიღების შესაძლებლობას იძლევა? დაუშვათ, რომ ამ დამატებით 10000 დოლარს თქვენ 5 წლის მანძილზე მიიღებთ და, სანამ შეკითხვაზე პასუხს გასცემთ, დაიანგარიშეთ ფულის მიმდინარე დისკონტირებული ღირებულება.
12. რამდენი მიზეზი შეგიძლიათ დაასახელოთ დამსაქმებელთა ქცევის ასახსნელად, როცა ისინი იმაზე მაღალ ხელფასს იხდიან, ვიდრე გადაიხდიდნენ იმდენი თანამშრომლის მიღების შემთხვევაში, რამდენიც სამუშაოს შესასრულებლად სჭირდებათ?
13. რატომ იზრდება ფასები უფრო სწრაფად მაშინ, როცა უმუშევრობის დონე დაბალია და არა მაშინ, როცა ის მაღალია?
14. წარმოიდგინეთ, რომ ქალაქში, სადაც 10000 ადამიანი ცხოვრობს, კორპორაციამ გახსნა ფაბრიკა, რომელშიც დაასაქმა 5000 მუშა. რატომ მოელოთ უმუშევრობის დაბალ დონეს, მზარდ ხელფასს და მზარდ ფასებს ადგილობრივი წარმოების საქონელზე, მათ შორის, სახლებსა და მომსახურებაზე? რა მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი არსებობს ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ქალაქში არსებული უმუშევრობის დონესა და ფასების ცვლილებას შორის?
15. დაუბრუნდეთ შემთხვევას, რომელიც აღწერილი იყო წინა შეკითხვაში. როგორ ფიქრობთ, შემცირდება თუ არა ფასები, თუ ფაბრიკა გაათავისუფლებს მუშახელის ნახევარს? რა განსხვავება იქნება მუშების დროებით და სამუდამო გაათავისუფლების გადანყვეტილებების შედეგებს შორის? მუშების სამსახურიდან დათხოვნა გამოიწვევს იმას, რომ ქალაქში შემცირდება ბინებისა და მომსახურების ფასები. რა დრო დასჭირდება ამას?
16. თქვენ გადაწყვიტეთ, რომ იქირაოთ ბინა, როცა კოლეჯში სწავლის გასაგრძელებლად დაბრუნდებით. თქვენ გეუბნებიან, რომ ბინის შოვნა ძალიან გაგიჭირდებათ, ამიტომ ბინის მოსაძებნად ქალაქში სწავლის დაწყებამდე ერთი თვით ადრე ჩადიხართ.
  - ა) პირდაპირ იქირავებთ ისეთ ბინას, რომელიც მოგწონთ, მაგრამ მეტისმეტად ძვირია, თუ განაგრძობთ ძებნას?
  - ბ) იქნება თუ არა მეპატრონე მზად, რომ შეგინახოთ ბინა რამდენიმე დღის განმავლობაში აუნაზღაურებელი დეპოზიტის გარეშე, ვიდრე თქვენ ძებნას განაგრძობთ?
  - გ) რამდენად განსხვავებული იქნება მდგომარეობისა და ბინათმფლობელების ქცევა, თუ კოლეჯის მახლობლად ბევრი ახალი სახლი აშენდება?

17. შეუძლია თუ არა ინფლაციას უმუშევრობის შემცირება?

- ა) ქალაქის გაზეთში უკანასკნელი ექვსი თვის მანძილზე ყოველდღე ქვეყნდება განცხადებები აეროპორტში არსებული ვაკანსიების შესახებ. სამუშაოზე მიღების მსურველებს მოეთხოვებათ მხოლოდ მართვის მოწმობა, მძიმე ჩემოდნების გადატანის უნარი და თავაზიანობა. ნიშნავს თუ არა, რომ რაკი ეს განცხადება ექვსი თვის მანძილზე ქვეყნდება, ქალაქში არ არიან თავაზიანი, ძლიერი და მართვის მოწმობის მქონე ადამიანები?
- ბ) როგორ შეძლებს ფირმა, რომელიც ამ განცხადებას აქვეყნებს, არა მარტო კვალიფიციური მუშახელის იმ რაოდენობის მოძებნას, რომელიც მას სჭირდება, არამედ შემცველებლისა და შეგირდების გარკვეული რეზერვის შექმნასაც?
- გ) როგორ შეიძლება, რომ მოულოდნელმა და სწრაფმა ინფლაციამ ეს ფირმა სამუშაოს იმ რაოდენობით უზრუნველყოს, რომელიც მას სჭირდება?
- დ) როდის და რატომ აღმოჩნდება ეს ფირმა იძულებული, რომ ისევ გამოაქვეყნოს განცხადება მუშახელის დაქირავების შესახებ?

18. 1993 წლიდან საფრანგეთში უმუშევრობის დონე ყოველწლიურად 11%-ზე მაღალი იყო და მიუხედავად იმ ფაქტისა, რომ ამ წლებში არ ყოფილა რეცესია, საბოლოოდ 13%-ს მიაღწია. სოციალისტური მთავრობა, რომელიც 1997 წელს აირჩიეს, პირობას იძლეოდა, რომ გაატარებდა შრომის ბაზრის ისეთ პოლიტიკას, რომელიც უმუშევრობის დონეს შეამცირებდა.

- ა) ერთ-ერთი ზომა, რომელიც ახალმა მთავრობამ მიიღო, ითხოვს ოფიციალური სამუშაო კვირის შემცირებას 39-დან 35 საათამდე ხელფასის შემცირების გარეშე. ფირმებს, რომლებსაც ოც თანამშრომელზე მეტი ჰყავთ, 2000 წლისათვის უნდა შეემცირებინათ სამუშაო კვირა, იმ ფირმებს კი, რომლებსაც ნაკლები თანამშრომლები ჰყავთ — 2002 წლისთვის. როგორ ფიქრობთ, შეამცირებდა თუ არა ეს უმუშევრობის დონეს?
- ბ) მთავრობა განსაკუთრებით შემფოთებული იყო ახალგაზრდობის უმუშევრობის მაღალი დონით, რომელიც 25%-ს აღემატებოდა. ამიტომ მან შეიმუშავა პროგრამა ახალი 350000 სამუშაო ადგილის შესაქმნელად საზოგადოებრივ სექტორში (ამას დაემატებოდა იგივე რაოდენობა კერძო სექტორში, რომლისთვისაც დამსაქმებლები მიიღებდნენ სუბსიდიებს). ყველა მუშას უზდიან კანონიერ მინიმალურ ხელფასს, რომელიც საშუალო ხელფასის დაახლოებით 65%-ს შეადგენს. იმისათვის, რომ თავიდან აეცილებინათ მუშახელის გათავისუფლება, მთავრობამ შექმნა 22 ახალი პროფესია. ის აცხადებდა, რომ აღნიშნულ ახალ პროფესიებზე მოთხოვნაც ახალი იქნებოდა. იგულისხმებოდა მოვალეობები, რომლებიც მანამდე არავის შეუსრულებია. მაგალითად, შუამავალი ბინათმფლობელებსა და მდგმურებს შორის გამართულ დისპუტებში, წესრიგის დამცველები მეტროსა და სკოლის ეზოებში და პოლიციის მისაღების თანამშრომლები. ფიქრობთ თუ არა, რომ ასეთი პოლიტიკა შეამცირებს უმუშევრობას ახალგაზრდებს შორის?
- ბ) როგორ შეხედავდნენ კერძო დამსაქმებლები სამუშაოს მიღების მსურველებს, რომლებიც მიუთითებდნენ, რომ უკანასკნელი სამუშაო ადგილი, სადაც მათ ხუთი წელი იმუშავეს, საზოგადოებრივი სექტორის ის თანამდებობები იყო, რომლებიც ზემოთაა დასახელებული?

მსოფლიოს მდიდარი ინდუსტრიული ქვეყნების მოსახლეობა უფრო მეტადაა შეშფოთებული ეკონომიკური დაცემისა და ინფლაციის პრობლემებით, ვიდრე ის საზოგადოება, რომელიც დაბალშემოსავლიან ქვეყნებში ცხოვრობს. მსოფლიოს ხალხთა უმეტესობას დღესდღეობით მუდმივ სიღატაკეში ამოსდის სული. მათი ხელმოკლეობა კი გაცილებით უარესია, ვიდრე ის უმწეობა, რაც ე.წ. „განვითარებული“ ქვეყნების მოსახლეობას ოდესმე განუცდია ეკონომიკური დაცემის პერიოდებში.

ზემოხსენებულ მოვლენებზე საუბარი ჯერ კიდევ მე-15 თავში დავიწყეთ, როდესაც სწრაფად მიმოვიხილეთ ის დიდი განსხვავება, რომელიც არსებობს მაღალი, საშუალო და დაბალი შემოსავლების მქონე ქვეყნებში და ზოგადად განვიხილეთ არა სიღარიბის, არამედ ეკონომიკური აღმავლობის მიზეზები, რომელთა შემწეობით ორი-სამი საუკუნის მანძილზე მკვეთრად შემცირდა სიღარიბე მსოფლიოს ზოგიერთ ქვეყანაში. ამ თავში დავუბრუნდებით ამ საკითხს და შევეცდებით გავერკვეთ, თუ რა უნდა გაკეთდეს იმისათვის, რომ მსოფლიოს დაბალშემოსავლიანმა ქვეყნებმა სიღარიბის პრობლემას სძლიონ.

ისტორიული მონაცემები

1995 წელს აშშ-ში მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე 27000 დოლარს შეადგენდა. ინდოეთში ის 1400 დოლარით განისაზღვრებოდა, რაც აშშ-ს ანალოგიური მაჩვენებლის 5%-ზე ნაკლები იყო. 1995 წელს აშშ-ს მთლიანი შიდა პროდუქტი 475-ჯერ აღემატებოდა 1820 წლის დონეს. 1995 წელს ინდოეთის მთლიანი შიდა პროდუქტი 13-ჯერ ნაკლები იყო 1820 წლის დონესთან შედარებით.⁹ ასეთი სხვაობის მიზეზი ეკონომიკურ აღმავლობას უკავშირდება. აშშ-ში 175 წლის მანძილზე ეკონომიკის ზრდის საშუალო წლიური ტემპი 3%-ს აღემატებოდა. იმავე პერიოდში ინდოეთში ეკონომიკური აღმავლობა სრულიად უმნიშვნელო იყო. რამ განაპირობა ამ ორი ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის ასეთი მკვეთრი სხვაობა?

შემფასებელთა ნაწილი დარწმუნებულია, რომ ეს მოვლენა ერთადერთი მიზეზით აიხსნება. ესაა ექსპლუატაცია. საწყის ეტაპზე ეკონომიკური აღმავლობისთვის აუცილებელია ნამატის არსებობა, რომელიც შეიძლება დაბანდდეს სანარმოო კაპიტალში. არსებობს საყოველთაო აზრი იმის შესახებ, რომ მსოფლიოს მდიდარმა ქვეყნებმა ისარგებლეს თავიანთი პრივილეგიებული სამხედრო მდგომარეობით და დაიმონეს აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის შედარებით სუსტი ქვეყნები. დაპყრობილი ხალხების გალატაკებისა და მიღებული ნამატის გამოყენების გზით მათ გააძლიერეს საკუთარი ეკონომიკა. სრული ჭეშმარიტებაა, რომ იმ დროს, როდესაც ევროპის ქვეყნები დაუკავშირდნენ მსოფლიოს დანარჩენ ნაწილს, „ევროპელები იმდენად ძლიერნი და აღმატებულნი აღმოჩნდნენ აღნიშნულ ხალხებთან შედარებით, რომ შეძლეს, სრულიად დაუსჯელად ჩაედინათ ყველა სახის უსამართლობა ამ შორეულ ქვეყნებში“. აღსანიშნავია, რომ ამას კარლ მარქსი კი არა, ადამ სმიტი ამბობს. მაგრამ სმიტი აღნიშნავს იმასაც, რომ მათი უსამართლობა შეზავებული იყო ბევრ „უგუნურებასთან“. მისი სუბიექტური შეხედულების თანახმად, დიდი ბრიტანეთი, რომელიც კოლონიურ სახელმწიფოებს შორის ყველაზე ამბიციური იყო, რესურსების

⁹ ეს თავი ძირითადად იმ მრავალრიცხოვან მონაცემებს ეყრდნობა, რომლებიც ანგუს მედისონის მიერ იქნა შეგროვებული და გაანალიზებული, შემდგომ კი გამოქვეყნდა პუბლიკაციაში: "Monitoring The World Economy 1820-1992". ეს იყო 1995 წლის ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის გამოცემა.

დიდ რაოდენობას იყენებდა იმისათვის, რომ საკუთარი იმპერია განემტკიცებინა. აღნიშნული რესურსების რაოდენობა იმდენად დიდი იყო, რომ დიდი ბრიტანეთი ვერც კი იოცნებებდა ოდესმე მათ უკან დაბრუნებაზე. შესაძლოა, ადამ სმიტი მართალიც იყო. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპული იმპერიების დაცემა ძირითადად კოლონიზატორ სახელმწიფოთა მცირე ეკონომიკურ მოგებას უკავშირდებოდა.

უმთავრესი წინააღმდეგობა ექსპლუატაციის თეორიასთან მიმართებაში, რომელიც ზოგადად ხსნის დღეს არსებულ დიდ კონტრასტს მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის, გამომდინარეობს იმ ფაქტიდან, რომ მსოფლიოს ზოგიერთი უღარიბესი ქვეყანა, როგორცაა, მაგალითად, ეთიოპია, არასოდეს ყოფილა დაპყრობილი ან კოლონიზებული, ხოლო ზოგიერთ უმდიდრეს სახელმწიფოს, მაგალითად, შვეიცარიას, არასოდეს უნარმოებია დაპყრობითი ომები და არ ყოფილა კოლონიზატორი. როგორც ჩანს, სამხედრო ძალა შედეგი უფრო იყო, ვიდრე მიზეზი.

ექვსი არაა, რომ ეკონომიკურმა აღმავლობამ პირველად დასავლეთ ევროპაში იჩინა თავი. როცა 1848 წელს მარქსი და ენგელსი „ბურჟუაზიული საზოგადოების“ მიერ გასული 100 წლის განმავლობაში წარმოებაში მიღწეულ წარმატებებს აღნიშნავდნენ, ისინი თითქმის ექსკლუზიურად მიიჩნევდნენ იმ მოვლენებს, რომლებიც განვითარდა ევროპაში, აშშ-ში, კანადასა და ავსტრალიაში, რადგან ამ ქვეყნებს გარეთ ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდის შემთხვევა საკმაოდ უმნიშვნელო იყო.

1848 წლიდან ეკონომიკური აღმავლობა მსოფლიოს სხვა კუთხეებშიც გავრცელდა, ხოლო მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში ყველა კონტინენტი, ცოტა ხნით მაინც, შთამბეჭდავმა ეკონომიკურმა აღმავლობამ მოიცვა. გამოთვლების მიხედვით, 1950-1973 წლებში მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდის საშუალო წლიური ტემპი მთელ მსოფლიოში 4,9%-ს შეადგენდა. თუ ამ პერიოდში მოსახლეობის ზრდას გავითვალისწინებთ, მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდის საშუალო წლიური ტემპი ერთ სულ მოსახლეზე 2,9%-ს უახლოვდებოდა. ეს კი საკმარისად მაღალი მაჩვენებელი იყო იმისათვის, რომ მეოთხედ საუკუნეში მსოფლიოს ხალხთა საშუალო რეალური შემოსავალი თითქმის გაორმაგებულიყო.

1950-1973 წლები განსაკუთრებულად ნაყოფიერი იყო ეკონომიკური აღმავლობისათვის. 1973 წლის შემდეგ ლათინური ამერიკის ეკონომიკა საგრძნობლად დასუსტდა, ხოლო საბჭოთა იმპერიასა და აფრიკაში ეკონომიკური საქმიანობა ფეხს ვერ უწყობდა მოსახლეობის ზრდას და ამ ქვეყნებში ერთ სულ მოსახლეზე საშუალო შემოსავალი, ფაქტობრივად, შემცირდა. ევროპასა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე ეკონომიკური აღმავლობის დონე, ძირითადად, საკმარისი იყო იმისათვის, რომ ერთ სულ მოსახლეზე შემოსავალი ნახევარი საუკუნის მანძილზე მაინც გაორმაგებულიყო, მაშინ, როცა აზიაში — 1990-იანი წლების კრიზისამდე — აღმავლობის საშუალო დონე საკმაოდ მაღალი იყო იმისათვის, რომ ერთ სულ მოსახლეზე რეალური შემოსავალი მეოთხედ საუკუნეზე ნაკლებ პერიოდში გაორმაგებულიყო.

ეკონომიკური აღმავლობის საფუძვლები

როგორც მე-15 თავში აღვნიშნეთ, ეკონომიკური აღმავლობის დაჩქარების უპრეცედენტო მოვლენა, რომელმაც თავი იჩინა კაცობრიობის ისტორიაში, განპირობებული იყო იმით, რომ მსოფლიოს ზოგიერთმა ქვეყანამ მოახერხა, შეექმნა ხელსაყრელი პირობები სპეციალიზაციისა და გაცვლისათვის. ამის ძირითადი წინაპირობა კი იყო და არის სტაბილური სოციალური წყობა, რომლის დროსაც ბატონობს კანონის უზენაესობა და ხალხს შეუძლია დაგეგმოს პროექტები ისე, რომ ექვიც კი არ შეეპაროს მათ წარმატებაში.

წინაპირობები:

- კანონის უზენაესობა
- მცირეხარჯებიანი სატრანსპორტო და საკომუნიკაციო საშუალებები.

საქონლისა და იდეების დაბალ ფასად გაცვლა მეორე მნიშვნელოვან წინაპირობას წარმოადგენდა. სპეციალიზაცია ვერ განვითარდებოდა ვაჭრობის გარეშე და ხალხი ვერ შეძლებდა ვაჭრობას, თუ საქონლის გადაზიდვის ფასები უფრო მაღალი იქნებოდა, ვიდრე ვაჭრობიდან მოსალოდნელი მოგება. იდეების გაცვლაც ასევე მნიშვნელოვანი და, შესაძლოა, უფრო მნიშვნელოვანიც კია, ვიდრე ადამ სმიტსა და სხვა ადრეულ ეკონომისტებს მიაჩნდათ. ევროპის გეოგრაფია ეკონომიკური აღმავლობის ძირითად ფაქტორს წარმოადგენდა. ევროპის ბევრი ნავსადგური არსებობდა დიდი სანაპიროებისა და უამრავი დიდი მდინარის გაყოლებზე. ისინი ვაკეზე მოედინებოდნენ, მთებში თოვლის დნობა კი ხელს უწყობდა იმას, რომ ნაოსნობა მთელი წლის მანძილზე ყოფილიყო შესაძლებელი. ეს საშუალებას აძლევდა ევროპას, რომ დიდ ტერიტორიაზე დაბალ ფასად ეწარმოებინა საქონლითა და იდეებით ვაჭრობა.

სპეციალიზაციის გაფართოება შეუძლებელია დამატებითი კაპიტალის დაგროვების გარეშე. საზოგადოებამ, რომელიც სხვისთვის აწარმოებს საქონელს, ამ სხვას კი, ჩვეულებრივ, არც იცნობს და ხშირად მისგან ძალიან შორსაც ცხოვრობს, უნდა შეძლოს თავის გატანა დროის საკმაოდ დიდი პერიოდის განმავლობაში, საქონლის წარმოების დაწყებიდან მისი გაყიდვით მოგების მიღებამდე. შედეგად, ეკონომიკური აღმავლობა მოითხოვს ფართო მოხმარების საქონლის მარაგის დაგროვებას. ეს ისეთი საქონელია, რომელიც კაპიტალის ფუნქციას ასრულებს, რადგან მისი მოხმარება წარმოების მომავალ დონეს ზრდის.

– კაპიტალის მარაგი

კაპიტალის დაგროვებას, სამუშაო იარაღების შექმნით, ასევე აშკარა და მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს ეკონომიკურ აღმავლობაში. არავითარ საჭიროებას არ წარმოადგენს იმის შეხსენება, რომ მინის სამუშაოების შესრულებისას ბუღდოზერი უფრო მწარმოებლურია, ვიდრე ნიჩაბი. შესაძლოა არცთუ ისე ნათელი იყოს, რომ კაპიტალის დაგროვების პროცესი დაკავშირებულია როგორც ხარისხთან, ისე რაოდენობასთან. სპეციალიზაციის ერთ-ერთი უმთავრესი შედეგია ტექნიკური ინოვაცია — ქვეყანა, რომელიც ზრდის თავისი კაპიტალის მარაგს, იღებს არა მარტო წარმოების დამატებით საშუალებებს, არამედ წარმოების უფრო მძლავრ საშუალებებსაც. მინის სამუშაოებთან დაკავშირებული დამატებითი მოწყობილობები დროთა განმავლობაში უფრო ეფექტიანი ხდება.

– ტექნოლოგიური პროგრესი

ფაქტობრივად, ტექნიკური ინოვაცია შეიძლება ყველაზე მნიშვნელოვანიც კი იყოს იმ საშუალებათაგან, რომლებიც სტიმულს აძლევს ეკონომიკურ აღმავლობას. მაგალითად, განვიხილოთ ტრანსპორტირების სისტემები, რომლებიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეკონომიკური აღმავლობის მთავარი ფაქტორია. რა საშუალებები არსებობდა აშშ-ში 1800 წელს საქონლის, იდეებისა და ხალხის ტრანსპორტირებისათვის? დღევანდელ სტანდარტებთან შედარებით, აღნიშნული პროცესი ძალიან ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. ყოველივე ზემოხსენებულის დიდ მანძილზე გადაზიდვისას, ტრანსპორტირების უმთავრეს საშუალებას წყალი წარმოადგენდა. გზების მშენებლობა ძვირი ჯდებოდა. ამ გზებს უნდა გადაეკეთებინათ მდინარეები და მთები, ხოლო მათზე მოძრაობა თოვლსა და ტალახშიც უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი. საქონლისა და ხალხის მოძრაობა კი უმეტესწილად ცხენის საშუალებით ხდებოდა.

1800-1870 წლებში სატრანსპორტო კაპიტალის დაგროვებაში არ იგულისხმებოდა მხოლოდ ახალისანაოსნო გემების აგება, ან არხების გაყვანა. უმთავრესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა სარკინიგზო ლიანდაგებს, ლოკომოტივებსა და ვაგონებს, რომლებსაც ბევრად უფრო სწრაფად შეეძლოთ საქონლის გადაზიდვა. ამგვარად, ტექნოლოგიური ინოვაცია იმ დამატებით კაპიტალში შედიოდა, რომელსაც ხალხი მაშინ იღებდა. 1940 წლისთვის შიდაწვის ძრავის საშუალებით შესაძლებელი გახდა მკვეთრად გაზრდილიყო ტრანსპორტირების კაპიტალის ახალი ერთეულის ნაყოფიერება. ის გამიზნული იყო საქონლის გადასატანად. იმ ძირითადი მოწყობილობებიდან, რომელთა საშუალებით დღეს ხალხისა და იდეების ტრანსპორტირება ხდება. შეგვიძლია დავასახელოთ რეაქტიული თვითმფრინავი და ინტერნეტი. აღნიშნულ საშუალებებს უსაზღვრო უპირატესობა აქვთ იმ კაპიტალურ მოწყობილობებთან შედარებით, რომელთა გზით 1800 და 1940 წელსაც კი ხდებოდა ხალხისა და იდეების ტრანსპორტირება.

– სხვა ქვეყნების განვითარებული ტექნოლოგიების ათვისება

ეკონომიკური აღმავლობის სტიმულირებაში ტექნიკური პროგრესის დიდი მნიშვნელობა იმ უაღრესად დიდ უპირატესობაზე მიუთითებს, რომელიც ჩამორჩენილმა ქვეყნებმა მოიპოვეს. ტექნოლოგიური ინოვაცია ზეციდან არ მოდის. მას ერთობლივი საქმიანობით ქმნის ხალხი, რომელიც ცდილობს, მხარი დაუჭიროს მისთვის საინტერესო პროექტებს. ქვეყანამ, რომელიც ტექნიკური პროგრესით მსოფლიოში ლიდერობს, უნდა აღმოაჩინოს უკეთესი საშუალებები საკუთარი საქმის საწარმოებლად და ის აუცილებლად დაფარავს აღმოჩენასთან დაკავშირებულ დანახარჯებს, თვით შეცდომების გათვალისწინებაც კი. ჩამორჩენილ ქვეყნებს კი შეუძლიათ თავი აარიდონ აღნიშნულ დანახარჯებს. ლატაკ ქვეყანას, რომელსაც მეტად მცირე კაპიტალი აქვს და მეოცე საუკუნის ბოლოს ცდილობს წარმოებისა და შემოსავლის გაზრდას, არ დასჭირდება იმ ტექნოლოგიური ეტაპების გავლა, რომელთა გადალახვაც ისტორიის განმავლობაში ხდებოდა. მას

შეუძლია სწრაფი ნახტომის გაკეთება და ურმებიდან თუ ჭუჭყიანი გზებიდან დიზელის ძრავიან სატვირთო მანქანამდე და ბეტონის გზატკეცილებამდე მალე მისვლა. ესაა ჩამორჩენილი სახელმწიფოების უდიდესი უპირატესობა. მათ შეუძლიათ ცხოვრების დონის ბევრად უფრო სწრაფად გაზრდა, ვიდრე ამას უმდიდრესი ქვეყნები წარსულში ახერხებდნენ. ამის მიღწევა შესაძლებელია იაფად იმ გამოცდილების გამოყენებით, რომელიც მონინავე ქვეყნებმა დიდი ხარჯების ფასად მიიღეს.

უცხოური ინვესტიციები

სინამდვილეში მოახერხებენ თუ არა ამის გაკეთებას ღარიბი ქვეყნები, დამოკიდებულია რამდენიმე ფაქტორზე. რადგან საწყის ეტაპზე მათ ტექნიკურად მეტად პრიმიტიული პირობები აქვთ, ისინი ვერ შეძლებენ იმ კომპლექსური კაპიტალური საქონლის წარმოებას, რაც მათ მწარმოებლურობის გაზრდის საშუალებას მისცემდათ. ამიტომ, მათ მოუხდებათ კაპიტალის იმპორტირება. მაგრამ შეძლებენ თუ არა ისინი იმ კაპიტალური საქონლის იმპორტირებას, რომელიც სურთ? რისი შეთავაზება შეუძლიათ სანაცვლოდ? უკიდურესი სიღარიბის გამო მათი ნამატი მეტისმეტად მცირეა. ამიტომ ისინი ვერ შეძლებენ ექსპორტირებას. ექსპორტირების გარეშე კი იმპორტს ვერაფრით გასწვდებიან. ექნებათ თუ არა მოთხოვნა მათ მიერ წარმოებულ საქონელზე იმ ქვეყნებს, საიდანაც მათ იმპორტირება სურთ? იქნება თუ არა მოთხოვნა ვაჭრობისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნაზე? რას აწარმოებენ ღარიბი ქვეყნები ისეთს, რის შექმნასაც მდიდარი ქვეყნები ისურვებდნენ? ესაა „ნედლეული“. მაგრამ ძალიან ცოტა ღარიბ ქვეყანას მოეპოვება მინერალებისა და სხვა ნედლეულის ისეთი მნიშვნელოვანი რაოდენობა, რომელზეც საზღვარგარეთ საკმაოდ დიდი მოთხოვნაა და რომელიც ხელს შეუწყობდა მათ ექსპორტს, რის შედეგადაც ახალ კაპიტალურ დანადგარებს შეიძენდნენ. ასეთი რესურსები რომც ჰქონდეთ, არც გადასამუშავებელი მოწყობილობები ეყოფოდათ და არც ცოდნა საიმისოდ, რომ საზღვარგარეთ დაბალ ფასად ევაჭრათ და მოგებაც მიეღოთ.

– უცხოური ინვესტიციები

ასეთ ვითარებაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება უცხოურ ინვესტიციებს. მდიდარი ქვეყნების ინვესტორებს შეუძლიათ სესხების მიცემა, რომლითაც ღარიბი ქვეყნები შეისყიდნიან სასურველ კაპიტალურ მოწყობილობებს. ექნებათ თუ არა მათ ამის გაკეთების სურვილი? ექნებათ, თუ ასეთი სარისკო ინვესტიციების ასანაზღაურებელი თანხა გადააჭარბებს იმ თანხას, რომლითაც ალტერნატიული ინვესტიციების ანაზღაურებას ვარაუდობენ. რაკი ქვეყანას, რომელიც ცდილობს, დაენიოს მონინავე სახელმწიფოებს, აქვს საშუალება სწრაფად მიაღწიოს ეკონომიკურ აღმავლობას, მან საკმაოდ მაღალი თანხა უნდა გადაიხადოს ინვესტიციების დასაბრუნებლად. სამწუხაროდ, ბევრ შემთხვევაში ასეთი ინვესტიციების რისკიც მაღალია. გარდა იმ რისკისა, რომელსაც ეკონომიკურად განუვითარებელ ქვეყანაში გაურკვეველობა იწვევს, რაც დამატებითი რესურსების მისაწვდომობას უკავშირდება, არსებობს არასტაბილური პოლიტიკური მდგომარეობით გამოწვეული რისკიც.

გარკვეული პოლიტიკური რისკი უნებლიე მტრულ დამოკიდებულებასაც უკავშირდება. ასეთი დამოკიდებულება კი საკმაოდ ბევრ ხალხს აქვს უცხოელი ინვესტორების მიმართ, რომლებიც ღარიბ ქვეყნებში თანხებს აბანდებენ. ინვესტიციების დაბრუნებას ბევრი ადამიანი იმ ღარიბი ქვეყნების რესურსების „დრენაჟად“ მიიჩნევს, რომლებშიც დაბანდება ხდება, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ინვესტორები მდიდარი ქვეყნებიდან არიან. ასეთმა დამოკიდებულებამ შეიძლება გამოიწვიოს მთავრობის პოლიტიკა, რომელიც თამამის წესების შეცვლის გზით უცხოელთა ინვესტიციების ნაწილობრივ ან მთლიან კონფისკაციას ახდენს. ცალკეულ პირებს თუ კორპორაციებს, ვისთვისაც ცნობილია ზემოაღნიშნული პოლიტიკური რისკი, დიდი სურვილი არ აქვთ, რომ საფრთხეში ჩააგდონ საკუთარი კაპიტალი.

ამის თავიდან ასაცილებლად, მათ შეუძლიათ, გარიგება მოახდინონ სხვა საშუალებით, რაც რისკს შეამცირებს. მთავრობას, რომელსაც მართავს დიქტატორი ან ოლიგარქი, ხშირად სურვილი აქვს, ჩაახშოს საზოგადოებრივი უკმაყოფილება და განსაკუთრებული პრივილეგიებიც კი მიანოჭოს უცხოელ ინვესტორებს, თუ ისინი თანახმა იქნებიან რიგ ჩინოვნიკებს გაუნაწილონ თანხა, რომელსაც ინვესტიციებიდან მიიღებენ. ესაა უმთავრესი მიზეზი იმისა, რომ როცა ეკონომიკური აღმავლობა თავს იჩენს ღარიბ ქვეყნებში, ამით სარგებლობს, პრივილეგირებული უმცირესობა და არა ხალხი.

ღარიბ ქვეყნებს არ შეუძლიათ ადგილობრივად შექმნან საკუთარი განვითარებისათვის საჭირო კაპიტალი, უცხოელ ინვესტორებს კი იმისი სურვილი ამოძრავებთ, რომ საკუთარი ინვესტიციებიდან დიდი მოგება მიიღონ. გარდა ამისა, ხშირად თავს იჩენს კორუმპირებული ურთიერთობები უცხოელ ინვესტორსა და მთავრო-

ბის ოფიციალურ პირებს შორის. ყოველივე ეს კი აიძულებს ღარიბ ქვეყნებს, რომ ინვესტიციები არა კერძო პირებისაგან, არამედ მდიდარი ქვეყნის მთავრობისაგან მოითხოვონ, თუმცა ესეც, თავის მხრივ, პრობლემას ქმნის. რატომ უნდა მოინდომოს ისეთი მდიდარი ქვეყნის მთავრობამ, როგორცაა, მაგალითად, აშშ, ღარიბ ქვეყნებში თანხების დაბანდება? შეიძლება თუ არა, ჩავთვალოთ, რომ საქველმოქმედო იმპულსები დამახასიათებელია მთავრობის პოლიტიკისათვის? განა მთავრობის მოქმედება ოდესმე განპირობებულია საქველმოქმედო იმპულსებით? სინამდვილეში რა მიზეზი უდევს საფუძვლად ხელგაშლილობას, თუ ქველმოქმედის როლში თავად მთავრობა გვევლინება? რას მოელის აღნიშნული მთავრობა სანაცვლოდ? რისი მიღების სურვილი აქვს დახმარების გამცემ მთავრობას იმ ქვეყნის მთავრობისაგან, რომელსაც აღნიშნულ დახმარებას აძლევს? რას გააკეთებენ მდიდარი და ძლიერი ქვეყნების მთავრობები იმ შემთხვევაში, თუ არ იქნება დაკმაყოფილებული ის პირობები, რომლებითაც მათ დახმარება გასცეს? შესაძლებელია თუ არა, რომ დახმარება საბოლოოდ უცხო ქვეყნის საშინაო საქმეებში ჩარევის საშუალებად იქცეს?

– უცხოური დახმარება

ვინც ფიქრობს, რომ მსგავსი პრობლემების მოგვარება შესაძლებელია საერთაშორისო სააგენტოების საშუალებით, ყურადღებით უნდა დააკვირდეს ისეთი საერთაშორისო სააგენტოების ფაქტიურ ანგარიშებს, როგორცაა მსოფლიო ბანკი. ფაქტია, რომ ამ ორგანიაციამ ვერ მოახერხა იმ სირთულეებისა და დილემებისაგან თავის დაღწევა, რომლებიც ასოცირებულია მთავრობათა ურთიერთდახმარების საკითხებთან. ყველა ეს შეკითხვა წამოიჭრება მანამ, ვიდრე არ გავარკვევთ, წარმოადგენენ თუ არა მთავრობები ინვესტიციების გასაკონტროლებელ საუკეთესო სააგენტოებს? როგორ გაანაწილებენ ღარიბი ქვეყნების ხელისუფალნი რესურსებს, რომლებსაც მათ გრანტის სახით გამოუყოფენ ან სესხად აძლევენ სუბსიდირებული სარგებლის განაკვეთით? გაუნაწილებენ თუ არა ისინი კაპიტალს იმ ჯგუფებს, რომლებსაც შეუძლიათ მისი ეფექტიანი გამოყენება? რის საფუძველზე დაადგენენ იმას, თუ კონკრეტულად რომელი ჯგუფი აღმოჩნდება ასეთი? რამდენად შეიძლება ვიყოთ დარწმუნებული იმაში, რომ იქ არ შეაღწევს კორუფციამ? ასეთ ვითარებაში ფლანგვა და კორუფცია იმდენად ხშირია, რომ მდიდარი ქვეყნების მოქალაქეები ეჭვის თვალით უყურებენ „უცხოური დახმარების“ პროგრამებს. დემოკრატიის დროს კი ასეთი ეჭვიც საკმარისია მსგავსი პროგრამების შესაზღუდად.

– გლობალიზაცია

საერთაშორისო ვაჭრობამ და ინვესტიციებმა დიდი წვლილი შეიტანა მსოფლიო ეკონომიკის აღმავლობაში. დღეს ბევრი ადამიანი დაჟინებით აცხადებს, რომ „გლობალიზაცია“ მხოლოდ მდიდრებს ამდიდრებს, ღარიბებს კი უფრო მეტად აღარიბებს. კარგი იქნებოდა, თუ ეს ადამიანები შეძლებდნენ იმის ახსნას, რატომ ხდება ეს მაინცდამაინც დღეს და რატომ არ ხდებოდა წარსულში, თვით ძალიან ახლო წარსულშიც კი. შესამჩნევი ეკონომიკური აღმავლობა არ მომხდარა ქვეყნებში, რომლებიც იზოლირებულნი იყვნენ (ან იზოლირება მოუხდათ) მსოფლიო ეკონომიკისგან. მეორეს მხრივ, ჰონგკონგისა (1997 წელს ჩინეთთან გაერთიანებამდე) და სინგაპურის მაგალითები საკმარისი უნდა იყოს იმათ გასაჩუმებლად, ვისაც ეჭვი შეაქვს, რომ შრომის საერთაშორისო დანაწილებით შესაძლებელია იმათი გამდიდრება, ვინც გლობალურ ეკონომიკაში მონაწილეობს. მტრულ გარემოცვაში მყოფმა პატარა ქვეყნებმა, რომლებსაც, ფაქტობრივად, არ გააჩნიათ ბუნებრივი რესურსები, სწორედ საერთაშორისო ვაჭრობაში ჩართვისა და ინვესტიციების საშუალებით მიაღწიეს ეკონომიკური აღმავლობის გასაოცარ რეკორდებს.

ახლახან გამოვთქვით მოსაზრება იმ საშიშროების შესახებ, რომ მთავრობა, რომელიც სხვა ქვეყანას ეხმარება, შეიძლება ამ უკანასკნელის საშინაო საქმეებში ჩაერიოს. მაგრამ იქნებ შიშის საფუძველს სწორედ ის ვარაუდი უნდა ქმნიდეს, რომ ასეთი ჩარევა არ მოხდება. ფაქტია, რომ დახმარების მიმღები ბევრი ქვეყანა არ იყენებს უცხოურ დახმარებას ეკონომიკური აღმავლობის მისაღწევად. დახმარებამ შეიძლება შეამციროს კიდევ ეკონომიკური აღმავლობის დონე.

– როგორ შეუძლია უცხოურ დახმარებას ზიანის მიყენება

როგორ შეიძლება, რომ ნაჩუქარმა კაპიტალმა შეამციროს ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობის დონე? შეიძლება იფიქროთ, რომ, უარეს შემთხვევაში, დახმარება არაფრის მომტანი იქნება. მაგრამ დონორი

ქვეყნებისგან მიღებული კაპიტალი თითქმის ყოველთვის გამოიყენება სამამულო რესურსებთან — მიწასთან, შრომასთან, შინაურ კაპიტალთან ერთად, რასაც სხვა შემთხვევაში სადმე სხვაგან გამოიყენებდნენ. ამგვარად, უცხოური დახმარება შეიძლება არაფრისმაქნის პროექტებზე განაწილდეს. იგულისხმება ისეთი პროექტები, რომლებსაც არავითარი წვლილი არ შეაქვთ ეკონომიკურ აღმავლობაში. ასეთებია, მაგალითად: ქვეყნის ხელმძღვანელის აგარაკისკენ მიმავალი გზატკეცილი; ეროვნული ავიაკომპანია, რომელიც ძირითადად პოლიტიკოსებსა და ბიუროკრატების ტრანსპორტირებას ემსახურება, როცა ისინი ალპებში დასასვენებლად მიემგზავრებიან; კაშხალიც კი, რომელიც შთამბეჭდავად გამოიყურება, მაგრამ ვერ აწარმოებს საჭირო ელექტროენერგიას ან ვერ უზრუნველყოფს მინებს საირიგაციო წყლით. ასეთი დახმარება უარყოფით წვლილს შეიტანს დახმარების მიმღები ქვეყნის ეკონომიკურ აღმავლობაში. ქვეყნის უცხოური დახმარების ამუშავების ალტერნატიული ღირებულება არ უდრის ნულს.

უცხოურმა დახმარებამ შეიძლება ასევე საყრდენი შეუქმნას ცუდ მთავრობას, რომლის პოლიტიკა მიმართულია პრივილეგიებული უმცირესობის გასამდიდრებლად ან მმართველი პარტიების ძალაუფლების შესანარჩუნებლად, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს აყოვნებს ეკონომიკურ აღმავლობას. თუ ყოველივე ამას კარგად დაუკვირდებით, მიხვდებით, რომ მთავრობათა ურთიერთდახმარება წარმოადგენს დონორი მთავრობის ჩარევას დახმარების მიმღები ქვეყნის საშინაო საქმეებში. თუ ვერ ხვდებით რატომ, საკუთარ თავს ჰკითხეთ, რას ფიქრობს სხვა ქვეყნებიდან შემოსულ გრანტებზე ის ხალხი, რომელსაც სურს ტირანული მთავრობის მოშორება და რომელმაც იცის, რომ აღნიშნული გრანტები სწორედ მთავრობებისკენ მიედინება? საკითხი უნდა დაისვას არა იმის შესახებ, ერევინ თუ არა დახმარების გამცემი ქვეყნები და საერთაშორისო სააგენტოები იმ ქვეყნის საშინაო საქმეებში, რომელსაც ეხმარებიან, არამედ იმის შესახებ, თუ რა გზით უნდა მოხდეს ჩარევა. თუ დახმარება მიზნად ისახავს სიღარიბის დაძლევას, მაშინ გრანტები უნდა გაიცეს ისეთ ქვეყნებზე, რომლებსაც კარგი ეკონომიკური პოლიტიკა აქვთ, მაგრამ ბევრი ღარიბი ჰყავთ.¹⁰ ჩვენ გარკვეული დახმარების განწევა შეგვიძლია იმ შემთხვევაში, როცა ძნელია განისაზღვროს, თუ რომელი კონკრეტული პოლიტიკის გატარებაა საჭირო განსაკუთრებულ პირობებში, რადგან მართლაც საკმარისი ცოდნა და გამოცდილება გვაქვს და შეგვიძლია დავადგინოთ, რა მოიტანს წარმატებას და რა — არა. მთავარი პრობლემაა არა იმდენად უცოდინრობა, არამედ პოლიტიკური სტიმული, რომელიც ხშირად საშუალებას აძლევს პასუხისმგებელ პირებს, თავი აარიდონ იმის გაკეთებას, რისი განხორციელების აუცილებლობაშიც დარწმუნებულნი არიან.

– კერძო ინვესტიციები

რამდენიმე მიზეზი განაპირობებს იმას, რომ, ჩვეულებრივ, კერძო ინვესტიციები უფრო სასარგებლოა ეკონომიკური აღმავლობის დასაჩქარებლად, ვიდრე უცხო მთავრობებისა თუ ოფიციალური საერთაშორისო სააგენტოებისგან მიღებული დახმარება. პირველი ისაა, რომ კერძო ინვესტიციას ხშირად თან ახლავს ხალხი, რომელმაც იცის, როგორ გამოიყენოს ის. მაგრამ უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზია ის, რომ კერძო ინვესტორებს, იმ შემთხვევაში მანაც, როცა გამორიცხულია ადგილობრივ მთავრობასთან კორუფციული ურთიერთობა, ეკონომიკური აღმავლობის მიღწევა უმოკლეს ვადაში სურთ. კერძო ინვესტორებს არა აქვთ ისეთი პროექტების განხორციელების სურვილი, რომლებიც, ერთი შეხედვით, შთამბეჭდავია, მაგრამ სინამდვილეში არ ქმნის იმაზე მეტ ღირებულებას, ვიდრე მათ განსახორციელებლად იხარჯება. ისინი საკმაოდ მონდომებულნი არიან, რომ კაპიტალი, რომელსაც გაასესხებენ, პროდუქტიულად იქნეს გამოყენებული.

ადამიანური კაპიტალი

არსებობს პოლიტიკის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სახეობა, რომელსაც ღარიბმა ქვეყნებმა მეტი ყურადღება უნდა მიაქციონ. ესაა მოსახლეობის საფუძვლიანი განათლების უზრუნველყოფა. ასეთი განათლების მიღება განსაკუთრებით ესაჭიროებათ ქალებს. განათლებული მოსახლეობა სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობის მეორე მნიშვნელოვანი წინაპირობაა. გოგონების განათლების უარყოფით ბევრი ღარიბი ქვეყანა საკუთარი სურვილით ამბობს უარს ძვირფას რესურსებზე. მე-12 თავში განიხილებოდა საკითხი იმის შესახებ, რომ აშშ-ში ცალკეულ პირებს შორის შემოსავლების უთანაბრობას არ განსაზღვრავს ფიზიკური კაპიტალის რაოდენობა. სხვაობის ძირითადი საფუძველი ადამიანური კაპიტალია. ადამიანურ კაპიტალში კი იგულისხმება მთელი ის ცოდნა და გამოცდილება, რომელიც ამდიდრებს პიროვნებას. რა წვლილი შეაქვს ადამიანურ კაპიტალს ერის სიმდიდრის ზრდაში?

¹⁰ 1998წ. მსოფლიო ბანკის პუბლიკაცია ამგვარი დახმარების გაცემის შთამბეჭდავ განცხადებას შეიცავს. დევიდ ლოლარი და ლანტ პრიჩეთი, "Assessing Aid: What Works, What Doesn't and Why".

ამ კითხვაზე ამომწურავი პასუხის გაცემა შეუძლებელი არაა, მაგრამ მაინც საკმაოდ ძნელია. სირთულეს ძირითადად განაპირობებს ის, რომ მდიდარი ქვეყნები შემოსავლის საკმაოდ დიდ ნაწილს საკუთარი მოსახლეობის განათლებაზე ხარჯავენ. განათლება ისეთივე სამომხმარებლო საქონელია, როგორც კაპიტალი. რაკი გაზრდილი სიმდიდრე დამატებითი განათლებისა და მეტი ცოდნის მიღების საფუძველია, ალბათ გაგვიჭირდება ზუსტად შევაფასოთ ის წვლილი, რაც ადამიანურ კაპიტალს ეკონომიკური აღმავლობის პროცესში შეაქვს. თუმცა, შეგვიძლია სრულიად დარწმუნებული ვიყოთ, რომ ის მნიშვნელოვანია.

იქნებოდა თუ არა შესაძლებელი, რომ ტექნიკურ პროგრესს განათლებული ხალხის გარეშე შეეტანა ასეთი დიდი წვლილი ეკონომიკურ აღმავლობაში? იმ ხალხის ცოდნა და გამოცდილება, ვინც „მაიკროსოფტის“ ახალ პროდუქციას ქმნის, შესაბამისად ზრდის იმათ ცოდნასაც, ვინც აღნიშნულ პროდუქციას იყენებს, (რა თქმა უნდა, თუ ეს პროდუქცია თამაშებით არ შემოიფარგლება). რთული მანქანების შეკეთება, იმავე სირთულის საქმე უნდა იყოს, როგორც მათი გამოგონება და შექმნა.

ზოგიერთი ეკონომიკური თეორია უფრო შორსაც მიდის და გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ცოდნა გადამწყვეტი ფაქტორია ეკონომიკური აღმავლობის პროცესში. მსოფლიოს ლარიზი ქვეყნები განიცდიან არა „საგნების“, არამედ იდეების ნაკლებობას. სწორად დასახული მიზნების არსებობის შემთხვევაში შეძლებს ხალხი მსოფლიოში არსებული ცოდნის გამოყენებას და მის საფუძველზე ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას, არადა, სწორად დასახული მიზნის საფუძველიც ხომ განათლებაა! ჩვენ სულ უფრო და უფრო მეტს ვსწავლობთ იმის შესახებ, თუ როგორ გავაუმჯობესოთ მუშაობის პირობები, როგორ გავხადოთ ორგანიზაციათა საქმიანობა უფრო ეფექტიანი, ხოლო თანამშრომლობისას პატიმრის დილემით გამონვეული წარუმატებლობები უფრო იშვიათად იჩენს თავს. ზემოხსენებული პრობლემები გადაჭრას საჭიროებს, მათი გადაჭრის მიზნით კი ბევრი ადამიანი, ამ წიგნის ავტორის მსგავსად, საკუთარ მოსაზრებებს აქვეყნებს და საარსებო საშუალებასაც ამით შოულობს. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ზემოთ აღნიშნული მოსაზრება მთლად მცდარი არაა.

აზიური რეკორდი

საზოგადოებას, ჩვეულებრივ, არ შესწევს უნარი, ბევრი რამ შეცვალოს კლიმატისა და გეოგრაფიის თვალსაზრისით. მაგრამ კანონის დაცვა, კომპეტენტური და პატიოსანი მთავრობა, განათლებული ხალხი, საერთაშორისო ვაჭრობისა და ინვესტიციებისადმი კარის ფართოდ გაღება — ესაა ყოველივე ის, რაზეც მთავრობას დიდი კონტროლი აქვს დანესებული. რამდენად კარგად ართმევს ის თავს ამ საქმიანობას?

განვიხილოთ სამხრეთ კორეის შემთხვევა. 1960-დან 1990 წლამდე მთლიანი შიდა პროდუქტი თითქმის 12-ჯერ გაზარდა, აღნიშნული ზრდის საშუალო წლიურმა დონემ კი 8%-ს გადააჭარბა. 1990 წლის დოლარებში, ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტი (მსყიდველობითი უნარის პარიტეტის გათვალისწინებით) 1300-დან 9000 დოლარამდე გაიზარდა, რაც წლიურად, საშუალოდ, 6%-იან ზრდას შეესაბამება. რას აკეთებდა სამხრეთ კორეა საკუთარი პირობების გასაუმჯობესებლად? სანამ ლარიზი ქვეყნიდან მდიდარ ქვეყნად გადაიქცეოდა?

სამხრეთ კორეის მთავრობაც და ხალხიც სათანადო ყურადღებას უთმობდა ქალების განათლებას, რომლებიც სამუშაო ძალის ერთ მესამედზე მეტს შეადგენდნენ. ქვეყანამ კარი გაუღო გლობალურ ეკონომიკას და ეფექტიანად გამოიყენა ის ფონდები, რომელთა დაბანდებაც უცხოელებმა მათ ქვეყანაში ისურვეს. იმ პერიოდში საერთაშორისო ვაჭრობაში არსებული აღზევების გამოყენებით სამხრეთ კორეამ ძირითადი ყურადღება ექსპორტს დაუთმო, რომელსაც სხვა საქონლის შესაძენად იყენებდა. ეს სწორედ ის საქონელი იყო, რომელიც მას განვითარებისათვის სჭირდებოდა. ვინ წარმოიდგენდა 1960 წელს, რომ ოცი წლის შემდეგ კორეაში წარმოებული ავტომობილები კონკურენციას გაუწევდნენ დასავლეთ ევროპასა და

ჩრდილო ამერიკაში დამზადებულ ავტომანქანებს?!

სამხრეთი კორეა ნამდვილად არ იყო ის ქვეყანა, რომლის მთავრობაც გვერდზე გადგა და რესურსების განაწილება ბაზარს მიაწოდო. მთავრობის ოფიციალურმა პირებმა მრეწველობის ლიდერებთან ერთად განიზრახეს, მნიშვნელოვანი გავლენა მოეხდინათ საინვესტიციო რესურსებსა და მრეწველობის კონკრეტულ დარგებზე. ფასების დანესება ექვემდებარებოდა მოთხოვნა/მიწოდებას და ამას მთავრობა მკაცრად ადევნებდა თვალყურს. ასე რომ, ეკონომიკა შედარებითი უპირატესობის მოდელის მიხედვით ვითარდებოდა. მკაცრი კონტროლი იყო დანესებული მთავრობის მიერ თანხების ხარჯვაზე და სწრაფი ინფლაცია არ ინვევდა გაურკვევლობებს. კორეის მოსახლეობა მონდომებული იყო, შეექმნა მაღალი დანაზოგები და ამ გზით გაეზარდა რესურსების მარაგი, რომელიც ხელმისაწვდომი იყო შიდა ინვესტიციებისათვის.

ქვეყანაში პატივს სცემდნენ კანონს, მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა მის მიმართ არ შეიმჩნეოდა ისეთი რიდი და მონივნება, როგორც რელიგიის მიმართ. პრობლემებს ქმნიდა კორუფცია. არა მარტო დაბალი ჩინის მქონე ბიუროკრატებს, არამედ ზოგიერთ მეტად დიდი თანამდებობის მქონე მთავრობის წევრებსაც კი ბრალად ედებოდა ქრთამის აღება, ქრთამს კი ეკონომიკური საქმიანობის პირადი ინტერესებისთვის დაქვემდებარების ხელშეწყობის გამო აძლევდნენ. პოლიტიკური ალიანსები ახორციელებდნენ პოლიტიკას, რომლის დახმარებით თვითნებურად ენიჭებოდა პრივილეგიები ქვეყნის გარკვეულ რეგიონებს. მაგრამ თანამდებობის ბოროტად გამოყენების ფაქტებს აკრიტიკებდნენ, ბევრ გავლენიან ოფიციალურ პირს კი ბრალდებაც ჰქონდა ნაყენებული და მსჯავრდებულიც იყო. ეს ფაქტი უდავოდ მიუთითებს კანონის უზენაესობაზე. თამაშის წესები უმეტესწილად ცნობილი და უკვე გამოცდილი იყო, რაც ხალხს საშუალებას აძლევდა მიეღო ეკონომიკური გადაწყვეტილებები და ამავე დროს ჰქონოდა რწმენა, რომ, თუ გადაწყვეტილება მცდარი აღმოჩნდებოდა, მას მოუხდებოდა საკუთარი მხრებით ეზიდა სავალალო შედეგები, სწორი გადაწყვეტილების შემთხვევაში კი სასურველი ნაყოფი მოემკათ.

რეკორდები, რომლებიც იაპონიამ და ტაივანმა დაამყარეს, ამ პერიოდში სამხრეთ კორეის რეკორდების მსგავსი იყო როგორც ეკონომიკური აღმავლობის დონის, ისე განხორციელებული პოლიტიკის მხრივაც. განათლებული ხალხი, რომელსაც სურდა მუხლჩაუხრელად ეშრომა და ფული დაეზოგა, მოქმედებდა თამაშის სტაბილური წესების ფარგლებში, არეგულირებდა ფასების სისტემას მსოფლიოს სტანდარტების შესაბამისა და არ ჰქონდა ინფლაციითა თუ მთავრობის მხრიდან თანხების ზედმეტი ხარჯვით გამოწვეული პრობლემები. ამდენად, მას შეეძლო ესარგებლა იმ ტექნოლოგიებით, რომლებიც განვითარდა მონიწვე ქვეყნებში და მიემართა ისინი იმ ნაპრალის ამოსავსებად, რომელიც მათსა და მსოფლიოს უმდიდრეს ქვეყნებს შორის არსებობდა. იაპონიამ უფრო მეტი გააკეთა ამ ნაპრალის ამოსავსებად, როცა ერთ-ერთ უმდიდრეს ქვეყნად იქცა. 1960 წელს იაპონიაში მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე აშშ-ის მთლიანი შიდა პროდუქტის 35%-ს შეადგენდა. 1990 წელს ის 85 პროცენტის ტოლი იყო.

აზიის სხვა ქვეყნები ამ მხრივ ჩამორჩენილი იყვნენ. 1960 წელს დოლარებში გამოხატული შეფასებული ინდოეთის მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე 735 დოლარით განისაზღვრა. ეს ანგარიში ეფუძნებოდა 1990 წლის მსყიდველობითი უნარის პარიტეტს. 1990 წლისთვის ის მხოლოდ 1315 დოლარით გაიზარდა. ეს ის დონე იყო, რომელსაც კორეამ 30 წლით ადრე მიაღწია: 1960 წელს ინდოეთში ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტი კორეის საერთო შემოსავლის დაახლოებით 55%-ს შეადგენდა, 1990 წელს კი — 15%-ს. ამ პროცენტების გარკვეული ნაწილი მოსახლეობის ზრდითაა გაპირობებული. 1960-დან 1990 წლამდე ინდოეთის მოსახლეობა 95%-ით, ხოლო სამხრეთ კორეისა — 72%-ით გაიზარდა. ინდოეთში შემოსავლის ზრდის ნელი ტემპი მისი ეკონომიკური განვითარების ბევრად უფრო ნელი ტემპით უნდა აიხსნას.

რატომ ვერ შეძლო ინდოეთმა ოდნავ მაინც გათანაბრებოდა სამხრეთ კორეის, ტაივანისა და იაპონიის დონეს? ომი და ომისთვის მზადება საკმაოდ ამუხრუჭებს ეკონომიკურ აღმავლობას, ინდოეთს კი ამ პერიოდში შიდა განხეთქილება და კონფლიქტური ურთიერთობები ჰქონდა მეზობელ პაკისტანსა და ჩინეთთან. მაგრამ, ამ პერიოდში სამხრეთი კორეაც და ტაივანიც მნიშვნელოვან თანხებს ხარჯავდნენ სამხედრო მომზადებაზე. ამდენად, ამ კითხვის პასუხი ალბათ ინდოეთის მთავრობის მიერ გატარებულ პოლიტიკაში უნდა ვეძებოთ.

ეკონომიკური აღმავლობის მიღწევის მცდელობების მარცხი

თუმცა ბოლო ათწლეულში რეფორმის ნიშნებიც გამოჩნდა. ინდოეთმა განსაკუთრებული გულგრილობა გამოამყვანა ფასების მიხედვით რესურსების განაწილების საქმეში და დიდი უპირატესობა მიაწიჭა მთავრობის ბიუროკრატიული ძალაუფლებით აღჭურვას. ამ პერიოდში მთავრობა დაკავებული იყო ფასების მკვეთრი ცვლილებებით. ზოგჯერ ფასების შემცირება ღარიბების დაცვის მიზნით იყო ნაკარნახევი. მაგრამ აღნიშნულ მიზანს ყოველთვის არ მოჰყვებოდა ადექვატური შედეგები. ალბათ წინა თავებიდან

გახსოვთ, რომ მთავრობები ხელოვნურად ამცირებდნენ ფასებს, რითაც ხელს უწყობდნენ დეფიციტს და იმედებს უცრუვებდნენ როგორც საქონლის შექმნის მსურველებს, ისე - მიმწოდებლებს. უფრო მეტიც, კანონის ძალით შემცირებული ფასები კარგი საშუალება არაა ღარიბების დასარწმუნებლად, რომ ისინი შეძლებენ საქონლის შესყიდვას დაბალ ფასად. მათ კარგად იციან, რომ ფასების შემცირება მხოლოდ და მხოლოდ მოჩვენებითია. ესაა მთავრობის მორიგი ხრიკი პირადი სარგებლის მოსაპოვებლად. კონკურენცია ამ დროს სხვა საზღვრებში ექცევა, რასაც ღარიბები თავს ვეღარ ართმევენ ისე ეფექტიანად, როგორც ამას ფასებთან დაკავშირებით აკეთებენ.

ინდოეთის მთავრობამ არსებული ფასები იმითაც დაამახინჯა, რომ არ მიაქცია ყურადღება იმ ინფორმაციას, რომელსაც აღნიშნული ფასები შეიცავდა. ცენტრალურმა დაგეგმვამ ინდოეთში, ისევე როგორც სსრკ-ში, მნიშვნელოვანი პოპულარობა მოიპოვა 1960-იან წლებში (როგორც მოგვიანებით აღმოჩნდა, სრულიად დაუმსახურებლად) და ინდოეთის მთავრობის ლიდერებმა თავს ნება დართეს, ცდუნებას აჰყვოდნენ და საბჭოთა მოდელით გაეზრიყვებინათ თავი. შედეგად კი დიდი ფლანგვა დაფიქსირდა. ყოველივე შეფასებულ იქნა, როგორც ეკონომიკური აღმავლობის მარცხი, რადგან ინვესტიცია მიმართული იყო პროექტებზე, რომლებიც, საბოლოოდ უუნარო აღმოჩნდნენ და გადაჭარბებული დანახარჯებით მოგება ვერ მოიტანეს.

ეკონომიკის იმ სექტორებში, რომელთა დაგეგმვაც მთავრობას არ უცდია, მენარმეებს სისტემატურად უცრუვებოდათ იმედები ბიუროკრატების მიერ დადგენილი წესების გამო, რადგან ყველაფერზე ამ ბიუროკრატთა სანქცია სჭირდებოდათ. კანონის უზენაესობა არ არსებობს ისეთ ეკონომიკურ სისტემაში, სადაც ეკონომიკურ გადაწყვეტილებათა უმეტესობის მისაღებად მთავრობის ლიცენზიებია საჭირო, ხოლო ამ ლიცენზიების გაცემაც და მათზე უარის თქმაც ხდება თვითნებურად შესაბამისი ბიუროკრატის სურვილიდან გამომდინარე. თვითნებური მთავრობა კანონის უზენაესობის სრულიად საპირისპირო მოვლენაა, რადგან მჩაგვრელის როლში გამოდის და დამანგრეველად მოქმედებს წარმოებაზე.

აზიის გარეთ

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ლათინური ამერიკის ქვეყნები ეკონომიკური აღმავლობის ძალიან მრავალფეროვანი მონაცემებით გამოირჩევიან. 20-1 ცხრილში ნაჩვენებია, თუ რა პროცენტული რაოდენობით იცვლებოდა მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე ლათინური ამერიკის შვიდ ქვეყანაში 1960-დან 1990 წლამდე. ყოველივე ეს აღწერილია ანგუს მედისონის ნაშრომშიც „Monitoring the World Economy“. ცვლილებები ასახავს რეალურ მთლიან შიდა პროდუქტს, რომელშიც გათვალისწინებულია მსყიდველობითი უნარის პარიტეტი.

ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტის ცვლილებები 1960-1990 წლებში

ცხრილი 20-1

ქვეყანა	ცვლილება
არგენტინა	18
ბრაზილია	106
ჩილე	8
კოლუმბია	7
მექსიკა	80
პერუ	-1
ვენესუელა	-16

ამ რიცხვებთან დიდი სიფრთხილეა საჭირო. ლათინური ამერიკის მონაცემები დროთა განმავლობაში აირია. 1929 წელს ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტი არგენტინაში აშშ-ის საერთო შემოსავლის 63%-ს შეადგენდა. ამდენად, არგენტინა მსოფლიოს მდიდარ ქვეყნებს გაუთანაბრდა. 1990 წელს ამ მონაცემმა აშშ-ის დონის მხოლოდ 30% შეადგინა. 1990 წელს ვენესუელაში მთლიანი შიდა პროდუქტი 27% იყო. უფრო დაბალი პროცენტი 1977 წელს დაფიქსირდა. 1970-იან წლებში ბრაზილიაში სწრაფად გაიზარდა ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტი, მაგრამ 1980-იან წლებში კვლავ შემცირდა. 1990 წელს მან 8% შეადგინა, რაც 1980 წელთან შედარებით ნაკლები იყო. ამ პერიოდში ჩილეში ორი ეკონომიკური

რეკოლუცია მოხდა. ორივე მათგანმა მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ეკონომიკაზე. ამ დროს ეკონომიკური პოლიტიკა პერუში აბსურდულსა და გონივრულს შორის იცვლებოდა.

შერეული მონაცემები

ცვალებადმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ რეგულარული სახე მიიღო ლათინურ ამერიკაში. ეს არ იყო მოვლენა, რამაც გაართულა ამ ქვეყანაში ეკონომიკური აღმავლობის და მათი წარუმატებლობის მიზეზების განზოგადება. ყველაზე უწყინარი განზოგადება შეიძლება იყოს ის, რომ არასტაბილური მთავრობა ვერ დაამყარებს კანონის უზენაესობას და რომ ლათინური ამერიკის მთავრობები გამოუსწორებლად არასტაბილური იყვნენ.

აფრიკული ნახევარუნდაბნობის მონაცემებს, სამხრეთ აფრიკის გამოკლებით, მხოლოდ ტრაგიკული შეიძლება ვუნოდოთ. 20-2 ცხრილში ნაჩვენებია 1990 წელს შვიდი აფრიკული ქვეყნის მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე. ამ სიაში შეტანილია ეთიოპია, მიუხედავად იმისა, რომ სინამდვილეში არ წარმოადგენს ნახევარუნდაბნოს ქვეყანას.

მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე 1990 წელს

ცხრილი 20-2

ქვეყანა	მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე
კოტ-დივუარი	\$1224
ეთიოპია	350
განა	966
კენია	1079
ნიგერია	1118
ტარზანია	599
ზაირი (კონგო)	458

ეს შედეგები არ შეიძლება მივიჩნიოთ იმის საბუთად, თითქოს მდგომარეობის გამოსწორების არავითარ მცდელობას ადგილი არ ჰქონია. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, დიდი ხნის მანძილზე, ექსპერტები ტანზანიის მიმართ სერიოზულ დაინტერესებას იჩენდნენ. გარდა ამისა, ის დიდ ტექნიკურ და ფინანსურ დახმარებასაც იღებდა. მაგრამ, აღნიშნულ მცდელობებს შედეგი არ გამოუღია და ტანზანიაში ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტი 1970-იანი წლებიდან მოყოლებული დიდი ხნის განმავლობაში მცირდებოდა.

... თუ შეიძლება, რომ რაიმე გაფუჭდეს, ასეც მოხდება

კლიმატმა და გეოგრაფიამ ხელი შეუშალა ამ მხარეში ეკონომიკურ აღმავლობას. კონტინენტის დიდი ნაწილი განიცდის ნოციერი ნიადაგისა თუ წვიმების ნაკლებობას. სიცხე და ნესტი ადამიანებს მუშაობის სურვილს უკლავს. ამავე დროს, გავრცელებულია ტროპიკული კლიმატისათვის დამახასიათებელი სნეულებები, მათ შორის, ძილის ავადმყოფობა, რომელსაც ბუზი ცეცე ავრცელებს. ეს სნეულებები ასუსტებს მოსახლეობას და ანადგურებს შინაურ ცხოველებს. მდინარეში წყლის დინება საკმაოდ იცვლება წვიმიანი და მშრალი სეზონის დროს, რადგან მდინარეებს წყლით უფრო მეტად წვიმა ამარაგებს, ვიდრე მთებიდან ჩამონადენი თოვლი. აქედან გამომდინარე, ისინი არ ფუნქციონირებს ისე, როგორც ევროპაში, და არ წარმოადგენს დერეფნებს ხალხისა და საქონლის სამოძრაოდ. აფრიკის სახელმწიფოთა საზღვრები ევროპულმა ქვეყნებმა მეცხრამეტე საუკუნეში თვითნებურად გაავლეს, ხოლო იმ ხალხების მრავალფეროვნებამ, რომლებიც მათ დაიპყრეს, ხელი შეუწყო გათიშულობასა და სამოქალაქო ომებს. მნიშვნელოვანი ეკონომიკური აღმავლობის შემთხვევითმა პერიოდებმა ბევრი ვერაფერი გააკეთა ცხოვრების საშუალო დონის ასამაღლებლად, რადგან აღნიშნულ აღმავლობას თან ახლდა მოსახლეობის კატასტროფული ზრდაც. რეგიონში დღეს უფრო ნაკლებია ერთ სულ მოსახლეზე საერთო შემოსავალი, ვიდრე მეოთხედი საუკუნის წინ იყო. აფრიკის ნახევარუნდაბნოს ხალხები, ისევ სამხრეთ აფრიკის გამოკლებით,

ლატაკები იყვნენ მეოცე საუკუნის დასაწყისში და ლატაკებად რჩებიან საუკუნის მიწურულსაც.

ოპტიმისტიც კი, თუ მას რეალიზმისკენ აქვს მიდრეკილება, უნდა შეურიგდეს იმ ფაქტს, რომ დღეს არ არსებობს ისეთი საშუალება, რომელიც აღმავლობის გზით წაიყვანს აფრიკის ეკონომიკას. განსაკუთრებით სავალალოა რეგიონის პოლიტიკური სიტუაცია, რადგან იქ სტაბილური, პატიოსანი, კომპეტენტური რეჟიმი გამონაკლისია და არა ნორმა. მთავრობა, რომელსაც მთელი ყურადღება მხოლოდ იმაზე აქვს გამახვილებული, რომ შეინარჩუნოს ძალაუფლება, ან ჩაახშოს აჯანყებები თუ აგრესიის გამოვლინებები სხვა ძალის მხრიდან, არ არის განწყობილი იმისათვის, რომ გაითვალისწინოს და გამოიყენოს სასარგებლო რჩევები იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ასეთ რჩევებს ხშირად სთავაზობენ.

გასული ათწლეულების მანძილზე აზიაში განვითარებული მოვლენები გვარწმუნებს, რომ პოლიტიკურ კურსს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. იაპონიის, კორეის, ტაივანის, ჰონკონგისა და სინგაპურის გარდა, არც ერთ აზიურ ქვეყანას არ მიუღწევია ეკონომიკაში შთამბეჭდავი წარმატებისათვის. ამასთანავე, ტაილანდს, მალაიზიას და ჩინეთს ეკონომიკური აღმავლობის უფრო შთამბეჭდავი დონე ჰქონდათ. ეს კი გვაძლევს საბაბს დავიჯეროთ, რომ დღევანდელ მსოფლიოში სიღარიბე არაა დაუძლეველი სენი. თუმცა, პოლიტიკას ახორციელებს მთავრობა, ჩვენ კი ვერ დავამყარებთ იმედს ისეთ მთავრობაზე, რომელიც ეკონომიკურ პოლიტიკას იყენებს პირადი მიზნებისათვის და არა ეკონომიკური აღმავლობის მისაღწევად.

ეკონომიკურმა აღმავლობამ მსოფლიო მხოლოდ გასული ორი საუკუნის მანძილზე მოიცვა. ეს მოხდა შრომის დანაწილების სწრაფი ზრდისა და სპეციალიზაციის საშუალებით. ეკონომიკურმა აღმავლობამ პირველად ევროპასა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე იჩინა თავი.

ხალხის, საქონლისა და იდეების ტრანსპორტირების მცირედანახარჯიანი საშუალებები მნიშვნელოვან წინაპირობას წარმოადგენდა სპეციალიზაციის ზრდისა და მისგან გამომდინარე ეკონომიკური აღმავლობისათვის.

ეკონომიკური აღმავლობის მეორე მნიშვნელოვანი პირობაა თამაშის წესების დადგენა, ანუ კანონის უზენაესობის დანერგვა.

ეკონომიკური აღმავლობა დამოკიდებულია კაპიტალის დაგროვებაზე, რადგან კაპიტალი ზრდის შრომის მწარმოებლურობას და ინვესტს ტექნიკურ პროგრესს, რომელსაც დიდი წვლილი შეაქვს ეკონომიკური აღმავლობის პროცესში.

გლობალური ეკონომიკისათვის კარის გაღება ხელს უწყობს ეკონომიკურ აღმავლობას. შედარებითი უპირატესობის უფრო სრულად გამოყენების გარდა, ის საშუალებას აძლევს პრიმიტიულ ეკონომიკას, გამოიყენოს განვითარებული ეკონომიკის ტექნოლოგიური მიღწევები. თუ ქვეყანაში ხელსაყრელი მდგომარეობაა, უცხოურ ინვესტიციებს შეუძლია განვითარებადი ეკონომიკისთვის დიდი დახმარების განევა და საწყისი კაპიტალის დაგროვების პირობების შექმნა.

მოსახლეობის მონდომება, რომ დაზოგოს შემოსავლის დიდი ნაწილი, შეიძლება მნიშვნელოვან ფაქტორად იქცეს კაპიტალის დაგროვებისა და ეკონომიკის აღმავლობისათვის.

ადამიანური კაპიტალი საზოგადოებრივი კაპიტალის მნიშვნელოვანი ნაწილია. ეკონომიკური აღმავლობა უფრო სწრაფად ვითარდებოდა განათლებულ საზოგადოებაში. უამრავი საბუთი არსებობს იმისა, რომ ცოდნა ეკონომიკური აღმავლობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ხელშემწყობი ფაქტორია.

ცოდნა, რომელიც მნიშვნელოვანია ეკონომიკური აღმავლობისათვის, გულისხმობს პოლიტიკური ცხოვრების ყაირათიანად ორგანიზების უნარსაც. თუ ქვეყანაში სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობაა, ან, თუ ეკონომიკური აღმავლობის დონე მოსახლეობის ზრდის დონეს ჩამორჩება, აღმავლობა დიდად იქნება დამოკიდებული მმართველობის შესაბამისი მექანიზმის შექმნაზე.

საკითხები განსჯისათვის

1. რამდენად მნიშვნელოვანია ეკონომიკური აღმავლობა? ნამდვილად აუმჯობესებს თუ არა ის ხალხის მატერიალურ პირობებს გრძელვადიან პერიოდში? რას ფიქრობთ ასეთ არასწორად დასმულ კითხვაზე: „შესაძლებელია თუ არა ფულით ბედნიერების ყიდვა“?
  - ა) რატომაა უკანასკნელი კითხვა არასწორად დასმული?
  - ბ) თითქმის ყველა ადამიანი თვლის, რომ თავს გაცილებთ უკეთ იგრძნობს, თუ უფრო დიდ შემოსავალს იშოვის, რადგან დიდ შემოსავალში იგულისხმება უფრო მეტი სასურველი ნივთის შექმნის შესაძლებლობა. თუმცა, ისიც გასათვალისწინებელია, თუ რა კონკრეტულ ნივთზეა საუბარი. რამდენად დამოკიდებულია ასეთი სურვილი იმაზე, რაც სხვებს უკვე აქვთ? ვიქნებით თუ არა კმაყოფილნი მეტის მიღებით, თუ ირგვლივ ყველა ადამიანი მეტს იღებს? გადააჭარბებს თუ არა ზღვრული სარგებლობა ზღვრულ დანახარჯებს?
  - გ) ჩვენი სურვილი და სიამოვნება ხშირად შეესაბამება არა მარტო იმას, რაც სხვებს აქვთ, არამედ იმასაც, რასაც შევეჩვიეთ. უგემური საკვების მცირე რაოდენობა შეიძლება უზარმაზარი კმაყოფილების წყაროდ იქცეს ძალიან მშვიერი ადამიანისათვის. მიიღება თუ არა ეს ზღვრული კმაყოფილება, თუ ვირთევზადან დავიწყებთ და გიგანტურ ზომის კიბორჩხალებამდე მივალთ ან ჩვეულებრივი ყველიდან უგემრიელეს ფრანგულ ყველზე გადავალთ? არის თუ არა ეს ისეთივე ზღვრული კმაყოფილება, როგორც დღეში ერთი ჭიქა ბრინჯის ორამდე გაზრდა? ამ უკანასკნელი გაუმჯობესების ზღვრული დანახარჯი ნამდვილად ბევრად ნაკლებია.
  - დ) რჩება თუ არა ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტი კეთილდღეობის მართებულ საზომად იმის შემდეგაც კი, თუ გავითვალისწინებთ ყველაფერს, რაც შემოთავაზებულია როგორც წინამდებარე, ისე მე-15 თავში? ეთმობა თუ არა სათანადო ყურადღება მთლიანი შიდა პროდუქტის გამოანგარიშების პროცედურაში იმ სოციალურ და ფსიქოლოგიურ დანახარ-

ჯებს, რომლებიც დაკავშირებულია მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდასთან?

- ე) მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე შეიძლება გაიზარდოს ამ პროდუქტის მატების ან მოსახლეობის შემცირების საშუალებით. თუ მზარდი მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე საზოგადოებას უფრო შეძლებულს ხდის, მაშინ ნებისმიერი ახალი ბავშვის დაბადება კეთილდღეობის საშუალო დონეს ამცირებს. მსჯელობენ თუ არა ასე მშობლები? განა სწორედ მათი შემოსავალი არ მცირდება ბავშვის გაჩენის შედეგად?
- ვ) ნულოვანი ეკონომიკური აღმავლობის მომხრეები პრინციპულ უკმაყოფილებას გამოთქვამენ გარემოზე ეკონომიკური ნარმატებების უარყოფითი ზემოქმედების გამო. აუცილებელია თუ არა, რომ ეკონომიკურმა აღმავლობამ გარემოს დაბინძურება გამოიწვიოს?
- ზ) მზარდი მთლიანი შიდა პროდუქტი ბევრ ისეთ შესაძლებლობას ქმნის, რაც ადრე წარმოუდგენელი იყო. რა შესაძლებლობა იქნება ეს, დიდადაა დამოკიდებული უკვე მიღებული მთლიანი შიდა პროდუქტის დონეზე. ეთიოპიასა და ბანგლადეშში მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდა შესაძლებელს ხდის მილიონობით ხალხის საკმარისი საკვებით უზრუნველყოფას. გარდა ამისა, ის საშუალებას აძლევს ხალხს მოუაროს კბილებს, თავიდან აიცილოს ტკივილები და კბილები სიბერემდე შეინარჩუნოს. რა შესაძლებლობას მისცემდა აშშ-ის მოსახლეობას ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტის 2%-ით გაზრდა მომავალი 35 წლის, ანუ იმ დროის განმავლობაში, რაც მას მთლიანი შიდა პროდუქტის გასაორმაგებლად დასჭირდებოდა? (ვისაც სერიოზულად ეპარება ეჭვი დღევანდელ მსოფლიოში მიმდინარე ეკონომიკური აღმავლობის ღირებულების შესახებ, ვურჩევდი პიტერ ბერგერის პატარა წიგნის წაკითხვას. ავტორი სოციოლოგია, რომელმაც დიდი გამოკვლევები ჩაატარა ეკონომიკისა და კულტურის დარგში. წიგნის სახელწოდებაა: „The Capitalist Revolution: Fifty Propositions about Prosperity, Equality and Liberty, 1986“. ბერგერის მოსაზრებები ზოგიერთი თქვენი ეჭვის გაძლიერების საბაზი გახდება, მაგრამ ამავე დროს, ბევრი მათგანის გაქრობასაც შეუწყობს ხელს).

- 2. როგორ ფიქრობთ, ხომ არ მიადნის ევროპის ქვეყნებმა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე არსებულმა სახელმწიფოებმა ეკონომიკურ აღმავლობას აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ღარიბი ქვეყნების ხარჯზე? ვინც თვლის, რომ ეს ასეა, ხშირად იშველიებს იმ ფაქტს, რომ ევროპელები წარსულში არცთუ იშვიათად მიმართავდნენ სამხედრო ძალას სუსტი ქვეყნების დასაპყრობად და ვაჭრობაში ძალისმიერი, არათანაბარი ურთიერთობების დასამყარებლად. ის, ვინც არ ეთანხმება ზემოხსენებულ მოსაზრებას, ამტკიცებს, რომ მსოფლიოს ბევრ უღარიბეს ქვეყანას უკანასკნელ დრომდე არავითარი კონტაქტი არ ჰქონდა გარე სამყაროსთან, დასავლეთის ქვეყნებმა კი იქ შეიტანეს რესურსები, რომლებმაც ხელი შეუწყო ეკონომიკურ აღმავლობას. რა საბუთი შეიძლება მოვიტანოთ ამ საკამათო საკითხის გადასაწყვეტად?
- 3. როგორ ახსნიდით იმ ფაქტს, რომ მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეებში აშშ-სა და კანადაში მოხდა ბევრად უფრო სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობა, ვიდრე ლათინური ამერიკის ქვეყნებში?
- 4. ზემოთ რამდენჯერმე გავამახვილეთ ყურადღება კანონის უზენაესობის მნიშვნელობაზე. კანონის უზენაესობის ანტითეზაა თვითნებური მთავრობა ანუ ისეთი მმართველობა, რომელიც ქვეყნის სათავეში მყოფი პიროვნების სურვილებზეა დამოკიდებულია.
  - ა) უწყობს თუ არა ხელს კანონის უზენაესობას დემოკრატია?
  - ბ) სამხრეთ კორეაში, ტაივანში, ჰონკონგსა და სინგაპურში ძალიან სწრაფი ეკონომიკური აღმავლობა აღინიშნა 1950-დან 1990 წლამდე, მაგრამ ამ პერიოდში ამ ოთხი ქვეყნის მთავრობა არ გამოიჩინა პოლიტიკური სისტემების დემოკრატიულობით. როგორ ფიქრობთ, რომელი უფრო შესაძლებელია: ის, რომ კანონის უზენაესობა დამყარდეს ჭეშმარიტად დემოკრატიულ საზოგადოებაში თუ ავტორიტარული მთავრობის პირობებში?
- 5. რას ფიქრობთ იმ საკითხზე, რომელიც დღეს დიდი განსჯის საგანია - უნდა მისცენ თუ არა მსოფლიოს მდიდარმა ქვეყნებმა გრანტები ღარიბ ქვეყნებს?
  - ა) რა არგუმენტებს შემოგვთავაზებდით ასეთი გრანტების სასარგებლოდ?
  - ბ) რა არგუმენტებს შემოგვთავაზებდით ასეთი გრანტების წინააღმდეგ?
- 6. უნდა გაიზარდოს თუ არა უცხოური დახმარება, რომელიც ღარიბ ქვეყნებს მდიდარი ქვეყნებისა თუ საერთაშორისო სააგენტოების მიერ შეზღუდვების გარეშე ეძლევა? ხომ არ ფიქრობთ, რომ დონორმა ქვეყნებმა უნდა დაანესონ კონტროლი იმ დახმარების გამოყენებაზე, რომელსაც თავად გასცემენ?
- 7. ზემოთ განვიხილეთ ორი მიზეზი, რომელიც გვაიძულებდა გვევარაუდა, რომ კერძო ინვესტიციები უფრო სასარგებლო იქნებოდა ღარიბი ქვეყნებისათვის, ვიდრე უცხოური მთავრობებისა თუ საერთაშორისო სა-

აგენტოების დახმარება. ერთი მიზეზი ისაა, რომ კერძო ინვესტიციას ხშირად მოჰყვება ტექნიკური დახმარება, როგორც მისი ნაწილი. მეორე კი ისაა, რომ კერძო ინვესტორები უფრო დაინტერესებულნი არიან მოგებით და ნაკლებად აინტერესებთ ისეთი პროექტების სუბსიდირება, რომლებიც ხელს არ უწყობს ეკონომიკურ აღმავლობას. ხომ არ შეგიძლიათ, მოიფიქროთ რაიმე მიზეზი საწინააღმდეგო შეხედულების გასამართლებლად? რატომ იქნებოდა ღარიბი ქვეყნებისათვის მთავრობის ან საერთაშორისო სააგენტოების მიერ შეთავაზებული დახმარება უფრო უკეთესი, ვიდრე კერძო ინვესტიციები?

8. ზოგიერთი ღარიბი ქვეყნის კულტურა ილაშქრებს იმის წინააღმდეგ, რომ ქალები მიიჩნიონ სამუშაო ძალად, ზოგ შემთხვევაში კი, ქალებს ძალიან შეზღუდულ განათლებას აძლევენ.
- ა) ცვლიან თუ არა დონორები პოტენციური დახმარების პირობებს?
  - ბ) როგორ უპასუხებდით ადამიანს, რომელიც განაცხადებდა, რომ ეს იქნებოდა უხეში ჩარევა სხვა ქვეყნის საქმეებსა და კულტურაში (შესაძლოა, რელიგიაშიც კი)?

ეკონომიკური საქმიანობა და პოლიტიკური ეკონომია

20

თუ ყველა ის ურთიერთკავშირი, რომლებიც მე-15 მე-20 თავებში განვიხილეთ, სწორად და სრულყოფილად იქნებოდა გაცნობიერებული, ეკონომისტები ისევე ზუსტად ახსნიდნენ ყველა მოვლენის მიზეზებსა და შედეგებს, როგორც ამას ლაბორატორიებში, ქიმიკოსები აკეთებენ, მაშინ მასტაბილიზებული პოლიტიკის გატარება რომელიც საერთო ინტერესებს პასუხობს, სირთულეს არ წარმოადგენს, მაგრამ, ეკონომისტების თეორიები ბევრად უფრო არაზუსტი და საკამათოა, ვიდრე ქიმიკოსთა განზოგადებული დებულებები. ეს პოლიტიკოსებს საშუალებას აძლევს ხმამაღლა ისაუბრონ საზოგადოებრივი ინტერესების შესახებ, სინამდვილეში კი გარკვეული ჯგუფების ინტერესების გავლენას განიცდიან. ასეთ პოლიტიკას ხშირად აღმავლობის ნაცვლად სტაგნაცია და არასტაბილურობა მოსდევს.

პოლიტიკური გარემოცვა

მთავრობა სულაც არ ჰგავს ალადინის სასწაულმოქმედ ჯინს, რომელიც ყოველთვის ემორჩილება ბრძანებებს და მუდამ ასრულებს ნებისმიერ განკარგულებას. სახელმწიფო ორგანიზაციებშიც ადამიანები მუშაობენ. სამუხაროდ, მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში მმართველ აპარატში მოკალათებული ადამიანები ქურდები და ყაჩაღები არიან, რომელთა მიზანიც საკუთარი ძალაუფლებისა და სიმდიდრის გაზრდაა. ეს კი ისეთ პოლიტიკას წარმოშობს, რომელიც საკმაოდ სახიფათოა ქვეყნისა და ხალხისათვის. დემოკრატიული მთავრობაც კი, რომლის ოფიციალური პირები რეგულარულად ექვემდებარებიან შემოწმებას თავისუფალი არჩევნების გზით, ყოველთვის არ იცავს საზოგადოებრივ ინტერესებს. მე-14 თავში შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ მთავრობის პოლიტიკა იმ ხალხის ინტერესებს ასახავს, ვინც საკუთარი დომინანტური მდგომარეობით სარგებლობს და ცდილობს, პოლიტიკური პროცესების ხარჯზე გამორჩენა ნახოს. დემოკრატიული მთავრობაც კი ვერ შეძლებს ინფლაციის ან რეცესიისგან თავის დაღწევას, თუ მთავრობის ორგანოებში მოკალათებული ჩინოვნიკები არ იქნებიან დაინტერესებულნი იმის გაკეთებით, რაც პირადად მათთვის არაა ხელსაყრელი. ამდენად, ისინი არც ერთობლივი ეკონომიკური საქმიანობიდან მერყეობის განდევნას შეეცდებიან.

უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება დროის ფაქტორს. არჩეული ოფიციალური პირები, რომლებსაც მზერა შემდგომი არჩევნებისკენ აქვთ მიპყრობილი, ამჯობინებენ პოლიტიკას, რომელიც დადებით შედეგებს არჩევნებამდე მოიტანს, უარყოფითი მოვლენები კი მხოლოდ არჩევნების შემდეგ იჩენს თავს. ამდენად, პოლიტიკას, რომელსაც მოკლევადიანი სარგებლობა და გრძელვადიანი დანახარჯები მოაქვს, დიდი უპირატესობა ენიჭება. ეს ფაქტი უაღრესად დიდ მნიშვნელობას იძენს მასტაბილიზებული პოლიტიკის განხორციელების პროცესში, რასაც ქვემოთ განვიხილავთ.

უფრო მეტიც, დემოკრატიის პირობებში, გადანყვეტილების მიღების პროცესში, არც დანიშნული და არც არჩეული ოფიციალური პირები თანაბარ ყურადღებას არ აქცევენ ყველა მოქალაქის ინტერესებს. ისინი მხედველობაში იღებენ მხოლოდ იმ მთხოვნებსა და სურვილებს, ვინც ნათლად გამოხატავს საკუთარ მისწრაფებებს და ენერგიასაც არ იშურებს მთავრობის მიერ მიღებული გადანყვეტილებების რეალიზაციისათვის. როცა ბორბალი ჭრიალებს, მას დახეთვა სჭირდება. შაქრის მომხმარებელთა დიდმა

ნაწილმა არ იცის, ან თავსაც არ იწუხებს იმის გასაგებად, თუ რომელ კანონპროექტს აძლევს ხმას მისი წარმომადგენელი საკანონმდებლო ორგანოში — შაქარზე იმპორტის აკრძალვას, თუ ფასის მომატებას. მაგრამ, შეგიძლიათ დარწმუნებული იყოთ, რომ აშშ-ის შაქრის მწარმოებლებმა იციან ამის შესახებ და სათანადოდ ღელავენ კიდევ, თქვენმა კანონმდებელმა კი დანამდვილებით იცის, ვის აწუხებს ეს საკითხი და ვის — არა. ეს ფაქტიც გარკვეულ სირთულეებს უქმნის მთავრობას ძლიერი ეკონომიკური პოლიტიკის ჩამოყალიბებისა და განხორციელების საქმეში.

დროის საზღვრები და შედეგების თანმიმდევრობა

მონეტარული პოლიტიკა ეკონომიკურ საქმიანობაზე, აშკარა ხდება აღნიშნული პოლიტიკის შემქმნელ-თათვის დროის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა.

როცა ყურადღებით ვაკვირდებით, თუ რა გავლენას ახდენს ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკა ეკონომიკურ საქმიანობაზე, აშკარა ხდება, რომ დროის პერიოდი დიდ როლს თამაშობს აღნიშნული პოლიტიკის გამტარებლებისთვის.

წარმოიდგინეთ, რომ მთავრობა კომერციული ბანკებიდან სესხს იღებს და საკუთარი ხარჯების ზრდას აფინანსებს. შესაბამისად, იზრდება ფულის მიწოდებაც. ამის შედეგად იზრდება ერთობლივი მოთხოვნა ახლადწარმოებულ საქონელზე. ზუსტად ვერ განვსაზღვრავთ, რა შედეგებს გამოიღებს მსგავსი ზემოქმედება მთლიან შიდა პროდუქტზე წარმოების გაზრდისა და ფასების მომატების თვალსაზრისით. მაგრამ საკმაოდ მყარი საფუძველი გვაქვს, ვირწმუნოთ, რომ ნებისმიერი შედეგი უფრო ადრე მოახდენს გავლენას წარმოებასა და დასაქმებაზე, ვიდრე ფასებზე. ამას განაპირობებს ის, რომ ვაჭრობის გამოცოცხლებას გამყიდველები იმ საქონელზე გაზრდილ მოთხოვნად აღიქვამენ, რომელსაც თავად ჰყიდიან და, ამდენად, ცდილობენ წარმოების გაზრდას. იმისათვის, რომ ყველაფერი ნათელი გახდეს, საკმაოდ დიდი დროა საჭირო. სინამდვილეში, მოთხოვნა იზრდება ყველა სახის რესურსზე და შესაბამისად, ყველაფერზე იზრდება როგორც ფასები, ისე ხარჯებიც. ასე რომ, „დადებითი შედეგი“ — რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდა და უმუშევრობის შემცირება — თავს იჩენს საწყის ეტაპზე, „უარყოფითი შედეგი“ კი — ინფლაციის დაჩქარება — მხოლოდ შემდგომ ეტაპზე ხდება შესამჩნევი. თუ პოლიტიკოსები უახლოეს მომავალში ელიან არჩევნებს — აშშ-ში კი წარმომადგენელთა პალატის თითქმის ყველა წევრს საშუალოდ მხოლოდ ერთი წელი აშორებს მომავალ არჩევნებს — აშკარაა, რომ ისინი აღმოჩნდებიან ცდუნების წინაშე, რაც შეიძლება მალე მიაღწიონ „დადებით შედეგებს“, შემდგომ „უარყოფით მოვლენებზე“ ზრუნვით კი, თავი არ შეინჯონ.

ერთობლივი მოთხოვნის ცვლილებები მოქმედებს წარმოების მოცულობასა და დასაქმებაზე და, მხოლოდ ამის შემდეგ - ფასებზე.

ეკონომიკური აქტივობის შეზღუდვითი პოლიტიკაც საწყის ეტაპზე უფრო სწრაფ ზეგავლენას იქონიებს წარმოებასა და დასაქმებაზე, ვიდრე ფასების ცვლილებებზე. მაგრამ ამ შემთხვევაში უარყოფითი შედეგი უფრო ადრე იჩენს თავს, ვიდრე დადებითი. ინფლაციის შენელების ნებისმიერი მცდელობა, რომელიც დაფუძნებული იქნება სახელმწიფო დეფიციტისა და ფულის მასის ზრდის ტემპის შემცირებაზე, გამოიწვევს მზა საქონლის მარაგის ზრდას და, შესაბამისად, წარმოებისა და დასაქმების შემცირებას. დეფლაციური ზემოქმედება მანამდე გადაიდება, სანამ რესურსებზე შემცირებული მოთხოვნა არ განაპირობებს ხარჯებისა და ფასების შემცირებას. მოკლედ რომ ვთქვათ, ინფლაციის შენელების მცდელობა, რომელიც განხორციელდება ნაკლებად მასტაბილიზებული ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკით, ალბათ მანამდე მიგვიყვანს რეცესიამდე, ვიდრე ინფლაციის შემცირებას მიაღწევდეს.

ეს ანალიზი გვიჩვენებს, რომ არჩეული ოფიციალური პირები როგორც კი გარკვეული ეჭვები გაუჩნდებათ მასტიმულირებელ ფისკალურ და მონეტარულ პოლიტიკას უფრო დაუჭერენ მხარს და არჩევანსაც სწორედ მასზე შეაჩერებენ. გარდა ამისა, მასტიმულირებელი ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკა, საზოგადოდ, უფრო მიმზიდველი იქნება ამომრჩევლებისათვის იმ შემთხვევაშიც კი, თუ იგი არავითარ გავლენას არ მოახდენს ერთობლივ მოთხოვნაზე. დაინტერესებულ მხარეთა მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, გადასახადების შემცირება და ხარჯების გაზრდა ხელსაყრელი იქნება წინასაარჩევნო კამპანიისათვის. ფულადი მასის ზრდის შეზღუდვების შემცირება, პირველ ხანებში მაინც, სარგებლის განაკვეთის შემცირებას გამოიწვევს, რაც ასევე მოსწონთ ამომრჩევლებს.

შეზღუდვითი პოლიტიკა კი, პირიქით, მტკივნეულია. გადასახადების ზრდა და ხარჯების შემცირება

ანტაგონისტურად განაწყო ამომრჩეველებს. ასევე უარყოფით ემოციებს გამოიწვევს სარგებლის განაკვეთების გაზრდაც, რომელსაც მკაცრი საკრედიტო პოლიტიკა განაპირობებს. ასეთ ვითარებაში გარდაუვალი იქნება უკმაყოფილების გაჩენა. ამ უკმაყოფილებას ისინი გამოეხმაურებიან, ვისაც მალე მოუწევს არჩევნებში მონაწილეობა. ხალხი, რომელიც განაგებს სახელმწიფო პოლიტიკას, დიდი ცდუნების წინაშე აღმოჩნდება, რომ პოლიტიკა, რომელიც მტკივნეული წამლის როლს ასრულებს, მასტიმულირებელი პოლიტიკის ტკბილი ტონიზირებული სასმელით შეცვალოს.

ყოველივე ეს გვიჩვენებს, რომ დემოკრატიული პოლიტიკური პროცესები წარმოქმნის ერთობლივი მოთხოვნის მართვის დისკრეტულ პოლიტიკას, რომელსაც საკმაოდ დიდი გადახრა ექნება მასტიმულირებელ ღონისძიებათა მიმართულებით. როცა მასტიმულირებელ პოლიტიკას საბოლოოდ ინფლაციის აუტანელი დაჩქარება მოჰყვება, ჩაირთვება შემაკავებელი მუხრუჭები, რომლებიც საკმაოდ შეზღუდავს ეკონომიკურ აღმავლობას. მაგრამ, თუ დეფლაცია იგვიანებს, მისგან გამომდინარე რეცესია და უმუშევრობა ზემოქმედებას ახდენს მთავრობაზე და აიძულებს მას მუხრუჭის ნაცვლად ისევ აქსელერატორი ჩართოს. მსგავსი პოლიტიკა, რომელიც შეიძლება გამოიხატოს როგორც „წინსვლა—შეჩერება—წინსვლა“, აძლიერებს გაურკვევლობას და იწვევს დამატებით შეცდომებს, რომლებიც რეცესიის უმთავრეს მიზეზს წარმოადგენს. სულ უფრო ხშირი და სასტიკი რეცესიები, რომლებსაც თან ახლავს მზარდი ინფლაცია, შეიძლება დემოკრატიული საზოგადოების სტანდარტულ მოდელადაც კი იქცეს.

შეუზღუდავი დეფიციტები

მთავრობა, რომელმაც მუდმივად ყურადღება უნდა მიაქციოს საზოგადოებრივ აზრს, დიდი ხნის მანძილზე განიცდიდა ცდუნებას, დაეხარჯა იმაზე მეტი, ვიდრე გადასახადების სახით მოაგროვებდა. ეკონომიკის შესწავლა როდია საჭირო იმის მისახვედრად, რომ კანონმდებლობისათვის გაცილებით ადვილია, მხარი დაუჭიროს გადასახადების შემცირებას, ვიდრე მათ ზრდას და მიემხროს სახელმწიფო ხარჯების ზრდას და არა შემცირებას. შედეგად, მაშინაც კი, თუ ყველა კანონმდებელი ისურვებდა, რომ ბიუჯეტში შემოსავალი უფრო მეტი ყოფილიყო, ვიდრე გასავალი, სასურველი მიზანი ყოველთვის ვერ იქნებოდა მიღწეული. ამომრჩეველთა დიდ უმრავლესობას, შეიძლება, სურდეს კიდევ მთავრობის ხარჯების შემცირება, მაგრამ ეს სურვილი არავითარ შემთხვევაში არ ვრცელდება იმ ნაწილზე, რომლისთვისაც ეს ხარჯები საკუთარ ლუკმას წარმოადგენს. ხოლო, როცა აღნიშნული ნაწილის შემცირება ხდება, ამომრჩეველთა დაინტერესებული ჯგუფები აცნობებენ კანონმდებლებს, რომ მათთვის ლუკმის წართმევა უარყოფითად იმოქმედებს საარჩევნო კამპანიაზეც და არჩევნების შედეგებზეც. არადა, სრულიად შეუძლებელია მთლიანი ბიუჯეტის შემცირება, თუკი ხდება ყოველი ცალკეული მუხლის გაზრდა. ამიტომ სახელმწიფო ხარჯები იზრდება იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ყველა კანონმდებელს მართლა გულწრფელად სურს მისი შემცირება.

1969-დან 1997 წლამდე აშშ-ის მთავრობას ყოველწლიურად ჰქონდა ბიუჯეტის დეფიციტი, მიუხედავად იმ ფაქტისა, რომ მთელი ამ ხნის მანძილზე ხმამაღლა გამოითქმებოდა უკმაყოფილება იმ ხიფათის გამო, რომელიც შეიძლება დეფიციტს მოჰყოლოდა. ბოლოს და ბოლოს, 1998 წელს ბიუჯეტში შემოსავალმა გადააჭარბა გასავალს. ეს მოხდა შემაშფოთებელი დეფიციტის გამოჩენიდან სამი ათწლეულის შემდეგ, მაგრამ ამაში არც კაპიტოლიუმს და არც თეთრ სახლს არავითარი დამსახურება არ მიუძღოდა. აღნიშნული მოვლენა გამოიწვია მეტისმეტად გაზრდილმა საგადასახადო შემოსავალმა, რომელიც უწყვეტი ეკონომიკური წინსვლის შედეგად იქნა მიღებული. 21-1 ცხრილი გვიჩვენებს ეროვნული მთავრობის ხარჯების პროცენტულ ზრდას და შემოსავალს 1990-დან 1998 წლამდე. გარდა ამისა, ცხრილში ნაჩვენებია ყოველწლიური დეფიციტი. ის დეფიციტი, რომელიც 1992-1993 წლებში ტრილიონი დოლარის მეოთხედს აჭარბებდა, მკვეთრად შემცირდა და, საბოლოოდ, 1998 წელს დადებით სალდოდ გარდაიქმნა, რაც უმეტესწილად მთავრობის შემოსავლის ზრდის შედეგად განხორციელდა. მაგრამ აღნიშნულ ზრდას თან ახლავდა გადასახადების ზრდა. რაკი ფედერალური მთავრობისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია საერთო საშემოსავლო გადასახადებიდან მიღებული წლიური შემოსავალი, მისი საკუთარი შემოსავალიც ავტომატურად იზრდება ეკონომიკური აღმავლობის პერიოდებში და მცირდება რეცესიის დროს.

აშშ მთავრობის ხარჯები, შემოსავლები, დეფიციტი/ნამატი
(ციფრები ასახავს კალენდარულ და არა ფისკალურ წლებს.
დეფიციტი ნაჩვენებია მილიარდობით დოლარებში)

ცხრილი 21-1

წელი	წინა წელთან შედარებით ხარჯების % ზრდა	წინა წელთან შედარ- ებით შემოსავლის % ზრდა	ნამატი ან დეფიციტი (-)
1990	7,7	4,7	-154,7
1991	4,7	1,7	-196,0
1992	10,0	4,3	-280,9
1993	3,1	6,4	-250,6
1994	2,3	7,8	186,6
1995	4,7	6,2	-174,4
1996	3,7	8,5	-110,3
1997	2,7	8,5	-21,1
1998	1,7	7,2	72,8

კონტრციკლური ფისკალური პოლიტიკა, რომელიც ცდილობს, რომ დაამუხრუჭოს აღმავლობა და შეარბილოს რეცესია, მთლიანი შიდა პროდუქტის შემცირებისას წარმოქმნის დეფიციტს, ზრდისას კი — სიჭარბეს. მაგრამ 1998 წლის შემოსავლის უმნიშვნელო სიჭარბე ბიუჯეტში, რომელიც მთელი შვილი წლის განმავლობაში იქმნებოდა იმ დროს, როცა ბევრი ანალიტიკოსი რეცესიის მოახლოებას წინასწარმეტყველებდა, არ შეიძლება დიდი განსჯისა და მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების შედეგი ყოფილიყო.

ძალიან მცირეა მსოფლიოს სხვა ინდუსტრიული დემოკრატიული ქვეყნების რიცხვი, რომლებმაც იმავე პერიოდში უფრო მეტს მიაღწიეს . 1991-დან 1997 წლამდე, კანადას, ავსტრალიას, დიდ ბრიტანეთს, საფრანგეთს, გერმანიას, იტალიას, შვედეთს და შვეიცარიას ბიუჯეტში ყოველწლიურად დეფიციტი ჰქონდათ. ამ სიას შეგვიძლია ბევრი სხვა ქვეყანაც დავამატოთ, როგორც ჩანს, დემოკრატიულ საზოგადოებაში პოლიტიკური ზემოქმედება იწვევს იმას, რომ დეფიციტი ეროვნული მთავრობის ნორმად იქცევა. რა თქმა უნდა, არსებობს იშვიათი გამონაკლისები, მაგალითად, როგორცაა 1998 წელი აშშ-ში, როცა ეკონომიკურმა აღმავლობამ უფრო სწრაფად შეუწყო ხელი წლიური შემოსავლის ზრდას, ვიდრე კანონმდებლები შეძლებდნენ შეთანხმებას იმის თაობაზე, როგორ დაეხარჯათ ეს შემოსავალი, ხოლო აღნიშნულ ქმედებას დამაჯერებელ გამართლებას მოუძებნიდნენ. აღსანიშნავია ისიც, რომ 1998 წელს, სოციალური უზრუნველყოფის სისტემის გამორიცხვის შემთხვევაში, აშშ-ის ბიუჯეტი კვლავ დეფიციტური იქნებოდა. ნამატის საფუძველს სწორედ ის ფონდები შეადგენდა, რომლებიც ასიგნებული იყო სოციალური უზრუნველყოფის სისტემის მომავალი დახმარების მიზნით.

მთავრობა ყველა დონეზე – რატომაც არა?

თუ ზემოთ მოტანილი ანალიზის საფუძველზე გვინდა ავხსნათ სახელმწიფო ბიუჯეტის ქრონიკული დეფიციტი, მაშინ უნდა ავხსნათ ისიც, თუ რატომ არაა დეფიციტი შტატებისა და ადგილობრივი მთავრობების ბიუჯეტში, და რატომ იყო ფედერალური მთავრობის მოქმედება განსხვავებული 1970 წლამდე.

პირველ ყოვლისა, ეროვნული მთავრობა პრინციპულად განსხვავდება შტატებისა და ადგილობრივი მთავრობებისაგან. მხოლოდ ეროვნულ მთავრობას შეუძლია გაცვლის საშუალებების, გადახდის ძირითადი საშუალებების კონტროლი. შტატების და ადგილობრივი მთავრობები ისეთივე მდგომარეობაშია, როგორც ჩვენ. ისინი ვერ აიღებენ კრედიტს, ანუ ვერ შექმნიან ბიუჯეტის დეფიციტს, თუ ვერ დაარწმუნებენ პოტენციურ კრედიტორებს, რომ დღევანდელი დეფიციტი მხოლოდ დროებითი მოვლენაა და მის კომპენსაციას ხვალინდელი ნამატი მოახდენს. შტატების და ადგილობრივი მთავრობების ქრონიკული, ხანგრძლივი დეფიციტი გამოირიცხება, რადგან კრედიტორი არ მისცემს სესხს მთავრობის ორგანოს, თუ დარწმუნებული არ იქნება, რომ მთლიანად და დროულად დაიბრუნებს თანხას. ასეთი შეზღუდვა არ ვრცელდება ფედერალურ მთავრობაზე, რადგან კრედიტორებმა იციან, რომ ფედერალურ მთავრობას, საჭიროების შემთხვევაში, ყოველთვის შეუძლია შექმნას ფული და ამგვარად გაისტუმროს ვალი. თუმცა,

ასეთი სახით ფულის შექმნაში იგულისხმება, რომ კრედიტორებს ფულს შემცირებული ღირებულების მქონე დოლარებით გადაუხდიან. გარდა ამისა, იგულისხმება ისიც, რომ გაუფასურებული ვალუტით გადაუხდიან არა მარტო ფედერალური მთავრობის კრედიტორებს, არამედ დოლარით გასანაღდებელი საფინანსო აქტივების მფლობელებსაც. ამიტომაც, რომ უმრავლესობა (ყოველ შემთხვევაში, დოლარის ჩვეულებრივი მომხმარებელი) გაბედულად აძლევს სესხს მთავრობას.

მსესხებლები უშფოთველად აძლევენ სესხებს მათ, ვინც გადახდის საშუალებებს ფლობს.

მაგრამ, რატომ არ ჰქონდა ფედერალური მთავრობას ქრონიკული დეფიციტი 1970 წლამდე? რატომ მოხდა, რომ, უკანასკნელი წლების განმავლობაში სამრეწველო დემოკრატიულ ქვეყნებშიც დეფიციტი ცხოვრების ნორმად იქცა? ყოველივე ეს შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ადრე საზოგადოებრივი აზრი მიმართული იყო დეფიციტის წინააღმდეგ. ხალხი მას ამორალურ მოვლენად მიიჩნევდა, რადგან თვლიდა, რომ ის მთავრობის უპასუხისმგებლობასა და უუნარობაზე მიუთითებდა. კანონმდებლობა იძულებულია ანგარიში გაუწიოს მტკიცე და ფართოდ გავრცელებულ საზოგადოებრივ აზრს, განსაკუთრებით კი მაშინ, როცა კანონმდებლების უმრავლესობა თავად იზიარებს აღნიშნულ შეხედულებებს.

არის თუ არა დეფიციტი „ამორალური“, თუ ის პოლიტიკის ინსტრუმენტია?

მივედით იმ რგოლთან, რომელიც უკანასკნელია ჩვენი განხილვის ჯაჭვში. აშშ-ისა და სხვა დემოკრატიული ქვეყნების ლიდერები აღარ არიან სავსებით დარწმუნებულები იმაში, რომ დეფიციტი ამორალურია. საზოგადოება დღეს ბუნდოვნად აცნობიერებს, რომ ბიუჯეტის დეფიციტი შეიძლება აღორძინების საშუალებადაც იქცეს. მოსაზრება, რომელიც ჩამოაყალიბეს ქეინსიანელმა ეკონომისტებმა 1930-იანი წლების დიდი დეპრესიის შემდეგ, იმაში მდგომარეობდა, რომ ბიუჯეტი წლიდან წლამდე არ უნდა ბალანსირდებოდეს. მისი ბალანსირება საჭიროა ბიზნესის ციკლის პერიოდში, ისე, რომ აღმავლობის ფაზის მატებამ დაფაროს რეცესიის ფაზის დეფიციტი. ეს მოსაზრება ფართოდ გამოიყენებოდა ეკონომისტების მიერ 1960-იან და 1970-იან წლებში იმის დასამტკიცებლად, რომ დეფიციტი სასარგებლო იყო ეკონომიკისათვის, და ის, ვინც მოითხოვდა ბალანსირებულ სახელმწიფო ბიუჯეტს, უბრალოდ ვერ ერკვეოდა „თანამედროვე ეკონომიკაში“. ხალხის უმეტესობა სიამოვნებით იჯერებს იმ არგუმენტს, რომლის დაჯერებაც აწყობს.

ამ ახალი დოქტრინის პრობლემა ისაა, რომ მას შედეგად სამუდამო დეფიციტი მოჰყვება. არ არსებობს საბიუჯეტო პერიოდი, რომელიც შეიძლება ბიზნესის ციკლთან გავაიგივოთ. შედეგად ხდება ის, რომ ნამატი, რომელმაც უნდა მოახდინოს დეფიციტის დაბალანსება, არაა გათვალისწინებული ბიუჯეტში. თუმცა შესაძლებელია მისი პროგნოზირება ერთი ან ორი წლის შემდეგ. ამგვარად, შეუძლებელი ხდება დეფიციტის ეფექტიანი შეზღუდვა. ამის გამო, დემოკრატიული პოლიტიკური პროცესი იმარჯვებს და დეფიციტი წესად უფრო იქცევა, ვიდრე გამონაკლისად. რაკი გრძელდება დეფიციტის წლები და იზრდება სახელმწიფო ვალი, მაგრამ ქვეყნის დასასრული მაინც არ დგება, გარდაუვალია რწმენის შერყევა იმის თაობაზე, რომ ბიუჯეტის დაბალანსება ნამდვილად სავალდებულოა. ადამ სმიტი და მისი მეგობარი დევიდ იუმი წინასწარმეტყველებდნენ, რომ სახელმწიფო ვალები, რომლებიც ომების შემდეგ დაგროვდა და რომლებიც, თანამედროვე სტანდარტების მიხედვით, საკმაოდ ზომიერი იყო, შეიძლებოდა ნგრევის მიზეზი გამხდარიყო. დღეს თითქმის არავის უჩნდება ისეთი მძაფრი განცდები საზოგადოებრივი ვალების გამო, როგორიც სმიტს და იუმს ჰქონდათ. 21-2 ცხრილი გვიჩვენებს, როგორ შემცირდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აშშ-ის ეროვნული ვალი, რომელიც მთლიანი შიდა პროდუქტის პროცენტებშია გამოხატული. ეს იყო სოლიდურ ეკონომიკურ აღმავლობასთან კომბინირებული მკაცრი ინფლაციის შედეგი. კონსერვატორი პრეზიდენტი რონალდ რეიგანი აკონტროლებდა ბიუჯეტის დიდ დეფიციტს, რომელიც 1980 წლის შემდეგ ვალების სწრაფ ზრდას იწვევდა. მიუხედავად იმისა, რომ იმ პერიოდში ავის მომასწავებელი პროგნოზები კეთდებოდა და აბსოლუტური ნგრევის წინასწარმეტყველება ხდებოდა, ოცი წლის შემდეგ სრულიად ნათელი გახდა, რომ დიდი დეფიციტი და დიდი სახელმწიფო ვალი სულაც არ ყოფილა ქვეყნის დასასრული.

1945	1118%
1950	94
1955	69
1960	56
1965	47
1970	38
1975	35
1980	33
1985	44
1990	56
1995	68

მონეტარული პოლიტიკის პოლიტეკონომია

რა როლს ასრულებს მონეტარული პოლიტიკა ყოველივე ზემოთქმულში? განა ცენტრალურ ბანკებს არ შეუძლიათ უარი თქვან ბიუჯეტის დეფიციტის დაფინანსებაზე? დავუშვათ, ფედერალურმა სარეზერვო სისტემამ გასცა ნებართვა, რომ ფულის მასა წელიწადში 2 ან 3%-ით გაიზარდოს. რა მოხდება? შესძლებს თუ არა მთავრობა ბიუჯეტის დიდი და ხანგრძლივი დეფიციტის შექმნას, თუ ცენტრალური ბანკი უარს ეტყვის თანამშრომლობაზე?

ეს კითხვა მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც დემოკრატიული ქვეყნის ცენტრალური ბანკი, ჩვეულებრივ, არ განიცდის იმგვარ პოლიტიკურ ზეწოლას, როგორც ზღუდავს არჩეული სახელმწიფო პირების მოქმედებას. ხალხი, რომელმაც 1913 წელს აშშ-ში ფედერალური სარეზერვო სისტემა შექმნა, აცნობიერებდა, რომ მთავრობას ხშირად მოუხდებოდა ინფლაციური პოლიტიკის განხორციელება და ამიტომ ფულის მიმოქცევის კონტროლი დაავალა ისეთ ორგანოს, რომელიც წარმოადგენს ფედერალური მთავრობისგან დამოუკიდებელ სააგენტოს. სამმართველო საბჭოს წევრები ინიშნებიან 14-წლიანი ვადით და შეუძლიათ იმოქმედონ კონგრესისაგან თუ ადმინისტრაციისგან დამოუკიდებლად. რა მოხდებოდა, თუ ფსს გამოიყენებდა თავის კანონიერ დამოუკიდებლობას და განხორციელებდა პოლიტიკას, რომელიც მთავრობის ფისკალური პოლიტიკისგან დამეტრალურად განსხვავებული იქნებოდა?

ასეთი ტოტალური კონფრონტაცია დამთავრდებოდა ფსს-ის მარცხით, რადგან კონგრესს, საბოლოოდ, შეუძლია წაართვას მას ის დამოუკიდებლობა, რომელიც თავად უბოძა. მეორეს მხრივ, კონგრესი არ ისურვებს ასეთი რადიკალური ზომების მიღებას ან საზოგადოებრივ დებატებში ჩაბმას და იქ ინფლაციის უპასუხისმგებლო დამცველის როლის შესრულებას. ასე რომ, ფსს გარკვეული დროის მანძილზე შესძლებდა ისეთი მონეტარული პოლიტიკის განხორციელებას, რომელიც შეზღუდავდა მთავრობის მიერ სესხების აღების შესაძლებლობას.

სხვადასხვა ქვეყნების ცენტრალური ბანკების თავისუფლების ხარისხი სხვადასხვაა.

გერმანელი მოქალაქეების უმეტესობა მეტად აფასებს საკუთარი ცენტრალური ბანკის დამოუკიდებლობას. ამის მიზეზი კი მეტწილად ისაა, რომ მათ ახსოვთ ან სმენიათ ჰიპერინფლაციის იმ დამლუპველ შედეგებზე, რომლებიც გერმანიამ 1920-იან წლებში განიცადა, როცა ცენტრალურმა ბანკმა მეტად მცირე დროში ბევრი ახალი ფული დაბეჭდა. ამან დიდი ხნით შეაფერხა გერმანიის კანონმდებელთა მისწრაფებები დეფიციტის დაფინანსების შესახებ. თუ ცენტრალურ ბანკებს ნაკლები დამოუკიდებლობა ექნებათ, ისინი ნაკლებად შეზღუდავენ კანონმდებლების ფლანგვის ტენდენციებს.

ახალი ზელანდიის შემთხვევა განსაკუთრებით საინტერესოა. 1984 წელს, საშინაო პოლიტიკური სისტემის მფლანგველობამ ახალი ზელანდია გაკოტრების ზღვარზე მიიყვანა. მთავრობის მიერ აღებული სესხები, რომლებსაც ცენტრალური ბანკი აფინანსებდა, ინვევდა ინფლაციის პოლიტიკურად მიუღებელ

დონეს. ამდენად, უცხოელი კრედიტორები ამცირებდნენ კრედიტებს, რადგან ეჭვი ჰქონდათ, რომ ახალი ზელანდია ვერ შეძლებდა ვალების დაბრუნებას, ან, თუ შეძლებდა, მას ახალი ზელანდიის გაუფასურებული დოლარებით გადაიხდიდა. საჭირო გახდა სასტიკი რეფორმების განხორციელება და ისინი მართლაც მალე განხორციელდა. მთავრობამ უარი თქვა საკუთარ ინტერესებზე, რაც ახსნა საგანგებო მდგომარეობით, რომელიც მას სხვა არჩევანს არ უტოვებდა. ასევე მთავრობამ, გააფორმა კონტრაქტი ცენტრალური ბანკის აღმასრულებელ ხელმძღვანელთან, რომლის მოვალეობაში შედიოდა ინფლაციის, ფულის მასისა და ცენტრალური ბანკის მიერ სესხების გაცემის შეზღუდვა. ალბათ ვერ შეამჩნიეთ, რომ ახალი ზელანდია არ იყო მოხსენიებული ზემოჩამოთვლილი ინდუსტრიული დემოკრატიული ქვეყნების სიაში, რომლებსაც 1991-დან 1997 წლამდე ყოველწლიურად სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი ჰქონდათ. 1994-დან 1997 წლამდე ახალი ზელანდიის სახელმწიფო ბიუჯეტში შემოსავალი აღემატებოდა გასავალს.

თუმცა აშშ-ის ცენტრალური ბანკი ოფიციალურად დამოუკიდებელი სააგენტოა და არა მთავრობის აღმასრულებელი ორგანო, მას შეუძლია ეჭვი შეიტანოს იმაში, შეძლებს თუ არა ფსს დიდი ხნის მანძილზე ისეთი პოლიტიკის განხორციელებას, რომელიც აშკარად უპირისპირდებოდა არჩეული ოფიციალური პირების მიზნებს. მიზეზებს ნაწილობრივ ინვესტორებს გაურკვევლობა იმის თაობაზე, თუ როგორ მუშაობს მონეტარული პოლიტიკა, ნაწილობრივ — საზოგადოების მტრული განწყობა ფსს-ის მიმართ, ნაწილობრივ კი — ბიუროკრატიული კონსერვატიზმი, რომლის დომინირება ცენტრალურ ბანკზე თითქმის გარდაუვალია. მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში ვარაუდობენ, რომ ცენტრალური ბანკი რეგულარულად მიიღებს ინსტრუქციებს მთავრობისაგან და, ამდენად, თითქმის არავითარი დამოუკიდებლობა არ ექნება.

მოქმედების თავისუფლება თუ წესები

საკმაო საფუძველი არსებობს იმის სავარაუდოდ, რომ 1970-იან წლებში დისკრეციული ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკის გამოყენებამ, ეკონომიკის სტაბილიზაციის ნაცვლად, კიდევ უფრო გაზარდა მისი არასტაბილურობა. ამ მოსაზრებას, რომლის საფუძველიანი და ყოველმხრივი დამტკიცება შეუძლებელია, აქტიურად ეწინააღმდეგებიან ისინი, ვისაც სურთ სჯეროდეთ, რომ საკმაო ცოდნა და გამოცდილება გვაქვს რეცესიითა და ფასების ზრდით გამონვეულ პრობლემებთან გასამკლავებლად. მაგრამ, ეს შესაძლებელი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საკმარისად ვმართავთ ერთობლივ მოთხოვნას. სტაბილიზაციის პოლიტიკამ აშკარა მარცხი განიცადა 1970-იან წლებში, მაგრამ ამან ვერ გაუტეხა გული მათ, ვინც აღნიშნულ მარცხს მთავრობაში საჭირო ხალხის არყოფნით ხსნიდა. როცა ნებისმიერ საზოგადოებრივ ინსტიტუტზე ვმსჯელობით, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ მას ანგელოზები მართავენ. უფრო დასაშვებია ვარიანტია ის, რომ სახელმწიფო პოლიტიკას განახორციელებენ არა ანგელოზები, არამედ პოლიტიკოსები და რომ მონეტარული, განსაკუთრებით კი, ფისკალური პოლიტიკის ფორმირება იმავე პოლიტიკურ კონტექსტში ხდება, რომელშიც მიღებულ იქნა გადაწყვეტილებები საბაჟო ტარიფების, წყალდიდობასთან ბრძოლისა და სამხედრო ბაზების განთავსების თაობაზე.

დისკრეციული ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკის ალტერნატივას წარმოადგენს არა პოლიტიკის არსებობა, არამედ პოლიტიკა, რომელიც ეფუძნება გარკვეული, ყველასათვის ცნობილი წესების უპირობო დაცვას. ზოგჯერ მას ავტომატურ, ან არადისკრეციულ ფისკალურ და მონეტარულ პოლიტიკას უწოდებენ, მაგრამ საყოველთაო წესების დაცვაში არაფერია ავტომატური და ასეთი პოლიტიკის განხორციელება, როცა მეტისმეტად ძლიერია მისი შერბილების ცდუნება, რა თქმა უნდა, დისკრეციული აქტია. საკითხი ის კი არაა, თუ რა იქნება უკეთესი — დისკრეციული თუ არადისკრეციული რეგულირება, არამედ ის, შესაძლებელია თუ არა, მოხდეს ეკონომიკური სტაბილიზაცია, სახელმწიფო ბიუჯეტის მანიპულირების, საბანკო რეზერვებისა თუ სარეზერვო მოთხოვნების შეცვლის გზით. სკეპტიკოსები ამტკიცებენ, რომ ეკონომიკის სტაბილიზაციის ამგვარი მცდელობა, სინამდვილეში, მის დესტაბილიზაციას უწყობს ხელს, რადგან არავის აქვს საკმარისი ცოდნა ტექნიკური და პოლიტიკური შესაძლებლობები, რათა სათანადო სიზუსტით მართოს ერთობლივი მოთხოვნა. რა თქმა უნდა, მოქნილი სპილო შეძლებდა ქარიშხლის დროს ნავის ბალანსირებას ფრთხილი და დროული გადაადგილების საშუალებით, მაგრამ, თუ სპილო არც ისე მოქნილია, მაშინ მისი თანამგზავრები ამჯობინებენ, რომ ის ნავის შუაგულში დარჩეს და არ იმოძრაოს.

ეკონომისტები, რომლებიც თვლიან, რომ ბოლო რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე განხორციელებულმა ფისკალურმა და მონეტარულმა პოლიტიკამ უფრო მტკივნეული გახადა რეცესია და ხელი შეუწყო ინფლაციას, რეკომენდაციის სახით ორ რჩევას გვთავაზობენ: ფისკალური პოლიტიკის სფეროში ისინი გვირჩევენ, რომ ბიუჯეტის ხარჯებში არ იყოს გათვალისწინებული სტაბილიზაციის მიღწევასთან დაკავშირებული თანხები, ხოლო საგადასახადო განაკვეთები უზრუნველყოფდნენ ბიუჯეტის ბალანსირებას გარკვეული პერიოდის მანძილზე. რეცესიის დროს, გადასახადის სახით შემოსული თანხა შემცირდება და

ავტომატურად იქმნება ბიუჯეტის დეფიციტი. ეკონომიკური აღმავლობის ან გამოცოცხლების დროს, გადასახადებით შემოსული თანხა იზრდება და ბიუჯეტში ავტომატურად იქმნება ნამატი. აღნიშნული ურთიერთშემცვლელი დეფიციტისა და ნამატის ფუნქციონირება ემსგავსება თვითრეგულირებად ამორტიზატორს, რომელიც ამცირებს ეკონომიკის მერყეობას, რადგან მთავრობა ამცირებს კერძო შემოსავალს და ხარჯავს, როცა მათი დონე უჩვეულოდ მაღალია. ის ზრდის კერძო შემოსავალს და ხარჯავს მაშინ, როცა მათი ოდენობა მეტისმეტად დაბალია. ავტომატური დისკრეციული პოლიტიკის მომხრეები თვლიან, რომ დისკრეციული პოლიტიკის ნებისმიერმა დამატებითმა ზომამ, შეიძლება, შემცირების ნაცვლად, გააღრმავოს ეკონომიკური არასტაბილურობა, რადგან ამ ზომების მიღება საჭირო დროს საკმაოდ ძნელია, მათი სავარაუდო განჭვრეტა კი წარმოშობს იმ კერძო პირების დამატებით გაურკვევლობას, რომლებიც გადაწყვეტილებებს იღებენ.

მოთხოვნის დისკრეციული მართვის კრიტიკოსებს სურთ, რომ გამოცხადდეს სავალუტო კურსი, რომელიც შემდეგ აღარ შეიცვლება. ისინი მოითხოვენ, რომ ფსს-მ მხარი დაუჭიროს ზემოხსენებულ ღონისძიებას და უცვლელ დონეზე გააჩეროს კურსი, ან გაზარდოს მხოლოდ განსაზღვრული, ზომიერი ტემპით, რომელიც საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში რეალური პროდუქტის საშუალო ზრდის ტემპს გაუტოლდება. ეკონომიკურ სისტემებში არსებობს არა მარტო ფისკალური, არამედ მონეტარული ავტომატური მასშტაბილირებელი საშუალებებიც. თუ ცენტრალური ბანკი დამატებით რეზერვებს საბანკო სისტემაში არ გადაქაჩავს, ეკონომიკური აღმავლობის დროს აუცილებლად იჩენს თავს მზარდი სარგებლის განაკვეთი და კრედიტების გაცემის მკაცრი ნორმირება. რეცესიის პერიოდში კრედიტის გაცემის პირობები თანდათან უმჯობესდება, რადგან კრედიტზე მოთხოვნა მცირდება, ეს კი სტიმულს აძლევს პოტენციურ ინვესტორებს. ნებისმიერმა დამატებითმა ზომამ, ისევე, როგორც ეს ფისკალური პოლიტიკის შემთხვევაში ხდება, შეიძლება, შემცირების ნაცვლად, გაზარდოს არასტაბილურობა. ყოველ შემთხვევაში, ასე ფიქრობენ დისკრეციული პოლიტიკის კრიტიკოსები.

ვინ აკონტროლებს მდგომარეობას?

დაბალანსებული ფედერალური ბიუჯეტის მოთხოვნის მიზნით აშშ-ს კონსტიტუციაში შესწორების შეტანის განზრახვა, ძირითადად დაფუძნებულია რწმენაზე, რომ ეკონომიკის პოლიტიკური კონტროლი თავად უნდა ექვემდებარებოდეს კონტროლს. ეს ვარაუდი მეტად მნიშვნელოვანია, მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ასეთ შესწორებას მიიღებდნენ და რატიფიცირებას მოახდენდნენ, ბიუჯეტის დაბალანსება მაინც ძალიან რთული ამოცანა იქნებოდა. მიაქციეთ ყურადღება, რომ ბიუჯეტი პროგნოზირებაა და არა ბრძანება. როცა კონგრესი ადგენს ბიუჯეტს, ის ვარაუდობს გარკვეული რაოდენობის წლიურ შემოსავალს და სანქციას აძლევს გარკვეული პროექტების მომავალ განხორციელებას. მაგრამ მომავალი არ წარმართება ვიღაცის ვარაუდის მიხედვით და ზოგჯერ მისგან მკვეთრადაც განსხვავდება. შემოსავლისა და გასავლის წლიურ განონასწორებას შეუძლია მოულოდნელი და საგადასახადო განაკვეთებისა და კაპიტალური ხარჯების მკვეთრი ცვლილებაც კი გამოიწვიოს, რაც ფედერალური მთავრობის დესტაბილიზაციის წყაროდ შეიძლება იქცეს. საბოლოო ანალიზის მიხედვით, კონგრესისა და პრეზიდენტის მიერ ტრანსფერული გადახდების, სახელმწიფო შესყიდვებისა თუ საგადასახადო კანონების ცვლილებების განხორციელება (და ამისთვის დროის შერჩევა) შესაძლოა განისაზღვროდეს ეკონომიკის დესტაბილიზაციით, მაგრამ საარჩევნო პერსპექტივების გაუმჯობესებით.

არ უნდა გვეკონდეს იმის იმედი, რომ ჩვეულებრივი მოკვდავი უფრო ანგელოზივით მოიქცევა და არც ფორმულებისგან უნდა ველოდეთ სასწაულებს. როგორც ბერძენ ფიზიკოსს, არქიმედეს უთქვამს, თუ ექნებოდა საყრდენი წერტილი, იგი თავად დედამიწასაც კი დაძრავდა ადგილიდან. არქიმედეს ეს მოსაზრება მოსვენებას უკარგავს ეკონომიკური პრობლემებით დაინტერესებულ ბევრ ადამიანს. „გამოსავალი უნდა არსებობდეს. მთავრობა უნდა ჩაერიოს, როდესაც ეკონომიკა ცუდად მუშაობს, ხოლო თუ მთავრობა ვერ გაართმევს თავს სირთულეებს, მაშინ უნდა შეიცვალოს კონსტიტუცია. როცა ესეც არ ხერხდება, აუცილებელია ფართო საგანმანათლებლო მუშაობა. იმ შემთხვევაში კი, თუ ისიც ვერ მოიტანს სასურველ შედეგს, საჭიროა მთელი სასკოლო სისტემის გარდაქმნა“. საქმე ისაა, რომ არ არსებობს საყრდენი წერტილი, რომლის მეშვეობითაც არქიმედე მიზანს მიაღწევდა და საზოგადოებას ცხოვრებისათვის სრულფასოვან პირობებს შეუქმნიდა.

ეკონომიკის, მთავრობისა და ნებისმიერი სხვა საზოგადოებრივი ინსტიტუტის ფუნქციონირება საბოლოოდ დამოკიდებულია ჩვენი ურთიერთთანამშრომლობის უნარზე. პირველი თავის პირველ გვერდზე აღვნიშნეთ, თუ რაოდენ ძნელია საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის იმ უამრავი არაორდინალური საშუალების დანახვა, რომელიც ნაცოფიერი ურთიერთთანამშრომლობის საშუალებას გვაძლევს. ავტომობილ-

ის ძრავაზე მხოლოდ მაშინ ვამახვილებთ ყურადღებას, როცა ის ფუჭდება. მაგრამ სანამ ის მუშაობს, თავსაც კი არ ვინუხებთ მასზე ფიქრით და ან ხედებს ვათვალისწინებთ, ან გზას ვაკვირდებით. ასევე, არავითარ ინტერესს არ ვიჩინებთ სოციალური კოორდინაციის მექანიზმის მიმართ, სანამ ის კარგად მუშაობს, ამიტომ ხშირად არც კი ვიცით, როგორაა ის მოწყობილი და რამდენად ვართ მასზე და მის კარგ მუშაობაზე დამოკიდებული. სწორედ აქედან გამომდინარეობს მცდარი დასკვნა, რომ მექანიზმის უკეთესი მუშაობის უზრუნველსაყოფად საჭიროა მასში რაღაცის შეკეთება.

მდიდარ, ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებს ყოველთვის ახასიათებთ წარმოებასა და დასაქმებასთან დაკავშირებული პერიოდული რყევები. ზოგჯერ არასტაბილურობა თავისუფალი მენარმეობის სისტემის ნიშანდობლივ თავისებურებად გამოიყურება. ეს სწორედ ის სისტემაა, სადაც ხდება გადანყვეტილებათა დეცენტრალიზაცია და არავინ იცის, თუ რას გააკეთებენ სხვები. გარიგებათა უმეტესობა კი ფულის საშუალებით ხდება. ზოგიერთმა, მარქსის მსგავსად, დაასკვნა, რომ სწორედ ზემოაღნიშნული თვისება იწვევს თავისუფალი მენამეობის სისტემის, ან, როგორც მას კრიტიკოსები უწოდებენ, „კაპიტალიზმის“ ნგრევას. არსებობს ეკონომისტთა მეორე კატეგორია, რომელიც ეთანხმება ქეინსის მოსაზრებებს. ეს უკანასკნელი აცხადებდა, რომ მთავრობის სათანადო ჩარევამ შეიძლება ასატან დონემდე შეამციროს თავისუფალი მენარმეობის სისტემასთვის ჩვეული არასტაბილურობა, რითაც უნდა შეინარჩუნოს კაპიტალიზმი, რომელსაც უპირატესობა გააჩნია ნებისმიერ სხვა ალტერნატივასთან შედარებით და, ამდენად, აქვს კიდევ არსებობის უფლება. გარკვეული კატეგორია აცხადებს, რომ, თუ ხელისუფლება შექმნიდა მდგრად სისტემას, რომელიც მთავრობასაც და საბანკო სისტემასაც გააკონტროლებდა, არასტაბილურობა წარსულთან შედარებით ნაკლები და, ამასთანავე, პოლიტიკურად და სოციალურად მისაღები იქნებოდა.

ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებული არგუმენტები საკმაოდ დიდი ხანია ისმის. რამდენად სწრაფად და უმტკივნეულოდ ხდება ფასების შეთანხმება მოთხოვნისა და მიწოდების ცვალებად პირობებთან? რამდენად სწრაფად და უმტკივნეულოდ ხდება რესურსების განაწილება ახალი, ცვალებადი ფასების პასუხად? რა თქმა უნდა, იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ შემდგომი ემპირიული და თეორიული გამოკვლევები დაგვეხმარება, რომ ყველა აღწერილ საკითხში გავერკვეთ. მაგრამ მსგავს, გლობალური მნიშვნელობის მქონე შეკითხვებზე პასუხის გაცემა ძნელია, იმდენად, რამდენადაც შეუძლებელია, რომ პასუხმა ყველა დააკმაყოფილოს. ასეთი გამოკვლევებისას, ერთმანეთში ირევა ფაქტები და წარმოსახვები, ობიექტური ლოგიკა და სუბიექტური ვარაუდები. ჩვენი მსჯელობა ყოველთვის ჩვენს სურვილებს ეთანადება.

თუ გვექნებოდა ერთიანი თვალსაზრისი სასურველი მუშაობის შესახებ, მაშინ ადვილად შევაფასებდით ეკონომიკის მუშაობასაც. მაგრამ, რაკი ასეთი კონსენსუსი არ არსებობს, ალბათ კიდევ დიდხანს გაგრძელდება კამათი ამ საკითხების ირგვლივ და ჩვენი გადანყვეტილებების სისწორეში არასოდეს ვიქნებით დარწმუნებულნი.

დებატების განახლება

1990-იანი წლების დასაწყისში არ შეიმჩნეოდა დიდი სურვილი, რომ საჯარო კამათი გამართულიყო იმის შესახებ, თუ რომელი სისტემა იყო უფრო ხელსაყრელი — თავისუფალი მენარმეობა, ანუ ის სისტემები, რომლებიც ძირითადად ბაზარზე იყო ორიენტირებული, თუ ცენტრალურ დაგეგმვას დაქვემდებარებული სისტემები. ამ კამათის შესანყვეტად ფაქტებმა უფრო მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა, ვიდრე არგუმენტებმა. სოციალიზმის საბჭოთა ვერსიის კრახმა კულმინაციამდე მიიყვანა მსოფლიო მასშტაბის ტენდენცია, რომელიც მეოთხედი საუკუნის მანძილზე არსებობდა და რომლის მიხედვითაც, სახელმწიფო დაგეგმვის ნაცვლად, გადანყვეტილებების უმეტესი ნაწილი ბაზარს¹¹ უნდა მიეღო. ბრიტანული ჟურნალის „მარქსიზმი დღეს“ რედაქტორებმა დახურეს კიდევ თავისი ოფისი და გამოცემაც შეწყვიტეს, თითქოსდა იმის ნიშნად, რომ მარქსიზმი უკვე აღარ არსებობდა.

ქანქარა უკან ბრუნდება –

თუმცა, 1990-იანი წლების ბოლოს თავისუფალი მენარმეობის სისტემის კრიტიკოსებს დაკარგული რწმენა დაუბრუნდათ და 1998 წელს ჟურნალის რედაქტორებმაც მუშაობა განაახლეს. მათ მიზნად დაისახეს, ყურადღება მიეპყროთ მარცხზე, რომელიც მსოფლიო კაპიტალიზმმა განიცადა. რუსეთში, რომელიც

¹¹ ეს და წინამორბედი ტენდენცია, უფრო მეტი სამთავრობო ჩარევის შესახებ, რომელიც ზუსტად მეორე მსოფლიო ომს მოჰყვა, საუცხოოდ იქნა აღწერილი 1998 წელს დანიელ ოურგინისა და ჯოზეფ სტანისლავის წიგნში "Commanding Heights". წიგნის ქვესათაურია "The Battle between Government and the Marketplace That Is Remaking the Modern World", „ბრძოლა მთავრობასა და ბაზარს შორის, რომელიც გარდაქმნის თანამედროვე მსოფლიოს“.

1990-იანი წლების დასაწყისში ასე დრამატულად გადაერთო სოციალიზმიდან კაპიტალიზმზე, ყოფილმა კომუნისტებმა დაიბრუნეს ძალაუფლება. აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნები, რომლებიც ეკონომიკურმა აღმავლობამ მოიცვა 1970-იან, 1980-იან და 1990-იან წლებში, სერიოზულ პრობლემებს წააწყდნენ 1990-იანი წლების მიწურულს, და ექსპერტები ვარაუდობდნენ, რომ ე.წ. „აზიური კრიზისი“ მალე სასტიკი პრობლემების წინაშე დადგნენ გავრცელებოდა ბრაზილიაშიც, რომელიც ლათინურ ამერიკაში უდიდესი ეკონომიკით გამოირჩეოდა. ბრიტანეთში, საფრანგეთში, გერმანიაში, იტალიაში, აგრეთვე, ცენტრალური და აღმოსავლეთი ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში, რომლებიც სსრკ-ს სატელიტებს წარმოადგენდნენ, ამომრჩევლები უარყოფდნენ ბაზრის მომხრე პარტიებსა და პოლიტიკოსებს და უპირატესობას იმათ ანიჭებდნენ, ვისაც სოციალისტური ორიენტაცია, ან თუნდაც კომუნისტური წარსული ჰქონდა.

მაგრამ - არა ბოლომდე.

გაზვიადება რთული არ არის. ყოფილმა კომუნისტებმა, რომლებიც რუსეთში, უნგრეთში, პოლონეთსა და იტალიაში 1990-იან წლებში მოვიდნენ ქვეყნის სათავეში, უარი განაცხადეს ძველ პრინციპებზე და ფირმების ნაციონალიზებისა ან ეკონომიკის „სოციალისტური მართვის“ (რასაც უნდა ნიშნავდეს ეს) არანაირ სურვილს არ გამოთქვამდნენ. ხოლო ყველა პოლიტიკოსმა, რომელმაც დასავლეთ ევროპაში ტრიუმფით გაიმარჯვა არჩევნებში, ამომრჩეველთა მხარდაჭერა იმ განცხადების საფუძველზე მოიპოვა, რომ აღარ სწამდა სოციალიზმის ძველი პრინციპებისა, მაგრამ მხარს უჭერდა „მესამე გზას“. 1990-იანი წლების ბოლოს, ქანქარა, რომელიც წინ და უკან თანაბარი მოძრაობით აწესრიგებს საათის სვლას, თავისი ღერძიდან გადაიხარა და კურსი მხოლოდ უკან, ბაზარზე ნაკლებად ორიენტირებულ პოლიტიკაზე და მთავრობის მიერ ეკონომიკური საქმიანობის გაკონტროლებაზე აიღო, მოგვიანებით კი, კერძო მენამეობასა და ბაზარზე კოორდინირებას უფრო მეტად დაუჭირა მხარი, ვიდრე მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი ორი ათწლეულის მანძილზე.

უთანხმოება იმასთან დაკავშირებით, თუ ვინ უნდა აგოს პასუხი

ბოლომდე არც ის იყო გასაგები, თუ რატომ აღიქვამდნენ აზიურ კრიზისს თავისუფალი ბაზრების მარცხად. ქვეყნები, რომლებიც იძულებულნი ხდებოდნენ გაესუფთავებინათ საკუთარი ვალუტა და რომლებიც შემდგომში ღრმა რეცესიამ მოიცვა, ამ ვალუტას ისეთ დონემდე ამყარებდნენ, რომელიც არაბუნებრივად მაღალი იყო. რატომ სჯეროდა ასე ბევრ უცხოელ ინვესტორს, რომ ის დოლარები, რომლებსაც ტაილანდში, მალაიზიასა თუ ინდონეზიაში აბანდებდა, საკმაოდ მალე გარდაიქმნეოდა ბათებად, რინგიტებად ან რუპიებად და ისეთივე ღირებულება ექნებოდათ, როგორც ინვესტირების დროს ჰქონდათ? რატომ არ აქცევდნენ ისინი სათანადო ყურადღებას იმას, რომ შეიძლებოდა ტაილანდის, მალაიზიისა თუ ინდონეზიის მთავრობებს ვერ გაეგრძელებინათ დოლარების გადახდა ვალუტის ძველი კურსით? განა ყველა გამოცდილმა ინვესტორმა არ იცოდა, რომ აღნიშნული ვალუტები არ ღირდა იმდენი, რამდენადაც მას მთავრობა აფასებდა? მათი მეტად წინდაუხედავი საქციელი აიხსნებოდა იმით, რომ ზემოხსენებულ ინვესტორებს სჯეროდათ იმ გარანტიებისა, რომლებსაც აშშ-ის მთავრობა თუ საერთაშორისო სავალუტო ფონდი აძლევდნენ სავალუტო კურსის ცვლილებასთან დაკავშირებით, პირობას იძლეოდნენ რა, რომ მკვეთრი ცვლილება არ მოხდებოდა. ინვესტორები იმედოვნებდნენ, რომ თუ ტაილანდის, მალაიზიისა და ინდონეზიის მთავრობები და ცენტრალური ბანკები ამოწურავდნენ უცხოური ვალუტის რეზერვებს საკუთარი ვალუტის გამყარების პროცესში, ვიღაც აუცილებლად წინ აღუდგებოდა ასეთ ქმედებას და ამ მთავრობებს შავ დღეს აყრიდა პირობის გატეხვის გამო.

მაგრამ, ინვესტორები შეცდნენ და თავი შორს დაიჭირეს, როცა მიხვდნენ, რომ აზიის ვალუტის უდიდესი ნაწილის ღირებულება მეტისმეტად იყო გაზრდილი და ამას იმ გაბედული ინვესტორების მოქმედება უწყობდა ხელს, რომლებსაც დოლარებისა და სხვა მყარი ვალუტის დიდი რაოდენობით შენახვა სურდათ, თუმცა ასეთი მოქმედება შეიძლება ადვილად გადაზრდილიყო მარცხში. როდესაც ჩნდება ეჭვი, რომ ქვეყანა დიდხანს ვერ შეძლებს ვალუტის მაღალი ოფიციალური კურსით დოლარებზე გადაცვლას ზოგიერთი ინვესტორი ამჯობინებს, რომ დევალვაციამდე გაანაღდოს ან დაიბრუნოს საკუთარი ინვესტიციები. ეს გამოლევს X ქვეყნის უცხოური ვალუტის რეზერვებს. რეზერვების კლების გამო ინვესტორების უმეტესობა გადაწყვეტს, რომ დროა გაანაღდოს თავისი დაბანდება და ფულის მარაგის ამოწურვის პროცესიც ჩქარდება. რამდენიმე დღეში დოლარზე და სხვა მყარ ვალუტაზე მოთხოვნა მეტისმეტად გადააჭარბებს მიწოდებას, რომლის საშუალებაც X ქვეყანას აქვს, და თუ ქვეყნის ცენტრალური ბანკი ან საერთაშორისო

სავალუტო ფონდი არ ჩაერევიან და არ უზრუნველყოფენ დამატებით რეზერვებს, ფასების ერთ დონეზე გაჩერების მცდელობა კრახით დამთავრდება და X ქვეყანის ვალუტა გაუფასურდება.

უცხოელმა ინვესტორებმა, რომლებიც 1997 წელს ტაილანდში მსგავსი რეალობის წინაშე აღმოჩნდნენ, შემდეგ კი დარტყმა მალაიზიასა და ინდონეზიაშიც განიცადეს, უცებ აღმოაჩინეს, რომ რეალური საფრთხე ემუქრებოდათ, რადგან შესაძლოა დაზარალებულიყვნენ იმ სესხების გამო, რომელთა დაბრუნებას მალაი პროცენტით მოელოდნენ. ისინი ისეთმა პანიკამ მოიცვა, რომ დესტაბილიზაციით იმ განვითარებად ქვეყნებსაც კი ემუქრებოდნენ, ვისაც თავისი ვალუტის ფასი არარეალურად არ გაუზრდია.

იყო თუ არა რამდენიმე ქვეყანაში ვალუტის მაღალი კურსების კოლაფსი და უცხოელი ინვესტორების დაკარგვა თავისუფალი ბაზრის მარცხი? ხომ არ წარმოადგენდა ის თავისუფალი ბაზრის საბოლოო პასუხს მთავრობის არასწორი პოლიტიკის მიმართ, როცა იგი ცდილობდა, შეენარჩუნებინა ფიქსირებული სავალუტო კურსი მიუხედავად, საშინაო ფისკალური და მონეტარული ქმედებებისა, რომლებიც ზომიერად ამცირებდნენ ადგილობრივი ვალუტის მსყიდველობით უნარს? რამ წარმოშვა ეს პრობლემა — ეკონომიკურ სისტემაში ბაზრის გაჩენამ თუ აშშ-ისა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ძველმა ჩვევებმა, კერძოდ კი, იმან, რომ, როცა ისინი ხელს უმართავდნენ ვალუტის დევალვაციით შეშინებულ უცხოელ ინვესტორებს, იმავე დროს ურჩევდნენ, არ ეფიქრათ ისეთი სახიფათო მოვლენის შესახებ, როგორც იყო სავალუტო კურსის ცვლილება?

იყო თუ არა ის სასტიკი რეცესიები, რომლებიც მოჰყვა დევალვაციებს, კაპიტალიზმისათვის ჩვეული არასტაბილურობის მაჩვენებელი? ხომ არ მეტყველებდა ისინი იმაზე, რომ მთავრობის მიერ განხორციელებულ პოლიტიკას, რომელიც სტიმულს აძლევდა დიდი რაოდენობით დაბანდებებს (ვითომდა ინვესტორების დაცვის მიზნით) აუცილებლად მოჰყვებოდა საინვესტიციო ფონდების უკან დაბრუნება, ეს კი მაშინ მოხდებოდა, როცა აღნიშნული მთავრობა უუნარო აღმოჩნდებოდა, რომ წრისთვის კვადრატის ფორმა მიეცა? ინტენსიური დაბანდების პერიოდში დაიწყეს ბევრი ისეთი პროექტის განხორციელება, რომელთა რეალური სარგებლობა ვერ გაუტოლდებოდა რეალურ დანახარჯებს. როცა სინამდვილეს ფარდა აეხადა და ინვესტიციების ხარჯვა შეიზღუდა, თავი იჩინა რეცესიამ და უმუშევრობამ.

გლობალური კაპიტალიზმი, როგორც მას უწოდებენ, არაა უბრალოდ ეკონომიკური სისტემა. ის პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემაა. ყოველთვის არაა ადვილი იმის დადგენა, თუ რომელი მათგანი ხდება მარცხის მიზეზი. ინფორმირებულ მეთვალყურეთა უმეტესობა ამტკიცებდა, რომ ხანგრძლივი რეცესია, რომელმაც 1990-იან წლებში მოიცვა იაპონია, დიდწილად პოლიტიკოსების უპასუხისმგებლობის შედეგი იყო. მათ არ მოინდომეს, გაკოტროლებული ბანკების დახურვა, რაც საკმაოდ დააზარალებდა მმართველი პარტიის ერთგულ მხარდამჭერებს. გაკოტრებული ბანკები თავის გადარჩენას იმით ცდილობდნენ, რომ ქმნიდნენ აქტივებს და თავშეკავებას იჩენდნენ ვალდებულებების აღების მიმართ, არ გასცემდნენ სესხებს და, აქედან გამომდინარე, ურთულდნენ მენარმეებს ახალი და მომგებიანი პროექტების განხორციელებას. ასე რომ, იაპონელი პოლიტიკოსების გაუბედაობამ მათი ეკონომიკა რეცესიის ჭაობში ჩაითრია.

და კვლავ კანონის უზენაესობა

რაც შეეხება რუსეთს, 1998 წელს მისი საბაზრო სისტემის მარცხს სრულიად განსხვავებული მიზეზები განაპირობებდა. 1991 წელს კომუნისტური დანგრევის შემდეგ, რუსეთს არასოდეს შეუქმნია ჯანსაღი საბაზრო სისტემა. მე-4 თავში აღვნიშნეთ, რომ ყოფილ კომუნისტურ ქვეყნებში ცენტრალური დაგეგმვიდან საბაზრო სისტემაზე წარმატებული გადასვლა მოითხოვდა მნიშვნელოვანი ინსტიტუტების შექმნას, რომლებიც სპონტანურად განვითარდა კომერციულ საზოგადოებათა უმეტესობაში. მკაფიოდ განსაზღვრული საკუთრების უფლებებისა და კანონის უზენაესობის არარსებობის დროს, ბაზრების მუშაობა არაა დამაკმაყოფილებელი. პოლონეთი, უნგრეთი, ჩეხეთის რესპუბლიკა და სლოვენია, ცვლილებებს, მეტწილად, წარმატებით ართმევდნენ თავს, ვინაიდან შეძლეს შეთანხმებულიყვნენ თამაშის წესებზე. ჩინეთი საგრძნობი წარმატებით მიიწვედა წინ, თუ რა თქმა უნდა, წარმატებაში ეკონომიკურ აღმავლობას ვგულსხმობთ, ეკონომიკური განვითარების გზა კი, რომელიც ზოგჯერ საკმაოდ მერყევიც იყო, ქვეყანამ თავად აირჩია. მაგრამ ყოფილი სსრკ-ს რესპუბლიკებმა საშინელი მარცხი განიცადეს. მათ ვერ შექმნეს ძირითადი ინსტიტუტები, რომლებიც უზრუნველყოფდა საბაზრო სისტემის რიგიან და დამაკმაყოფილებელ მუშაობას. ის თამაშის წესები, რომლითაც რუსეთის მენეჯერები ხელმძღვანელობდნენ, მეტისმეტად ოპორტუნისტულია და ორიენტირებულია მოკლევადიან პერიოდზე. არაა მოსალოდნელი, რომ რაიმე ისეთი მივიღოთ, რაც ცოტათი მაინც ასახავს საზოგადოებრივ ინტერესებს. უხილავი ხელი, რომელსაც ადამ სმიტი მოიხსენიებდა, რუსეთში არ გამოჩენილა. შესაძლოა, 70-ზე მეტმა წელმა, როცა სსრკ-ს სამოქალაქო საზოგადოე-

ბა მუდმივად ექვემდებარებოდა პოლიტიკურ საზოგადოებას, ერთგვარი ვაკუუმი შექმნა. ეს ვაკუუმი კი, როგორც ჩანს, მეტისმეტად დიდი იყო და მისგან თავის დაღწევა პოლიტიკური წყობის ლეგიტიმურობის შეწყვეტის შემდეგაც კი შეუძლებელი აღმოჩნდა. შესაძლოა, კომუნისტური პარტიის მიერ მრავალი წლის მანძილზე განხორციელებულმა ოფიციალურმა კონტროლმა, რომელიც სოციალური ცხოვრების ყველა ასპექტზე ვრცელდებოდა, სტერილური გახადა ან მოწამლა კიდეც სწორედ ის ნიადაგი, საიდანაც ახალი ინსტიტუტები უნდა წარმოიშვას.

რა გველის წინ?

ეს თავი ერთგვარი აღიარებით დავინწყეთ. დღეს ეკონომისტებს არ სჭირდებათ ეკონომიკური სისტემის საერთო ოპერაციების ზედმინევენითი და ზუსტი ცოდნა, რომელიც ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე მისცემდა მათ საშუალებას, გამოენერათ არასტაბილურობის ან სტაგნაციის საწინააღმდეგო წამალი. მაგრამ ასეც რომ მოხდეს, წამლები არ გამოიღებს შედეგს, თუ მათ არ მიიღებენ ისინი, ვინც პასუხისმგებელია ეკონომიკური ღონისძიებების განხორციელებაზე. პოლიტიკოსების სტიმულები არა მარტო ტირანულ, არამედ დემოკრატიულ მთავრობებშიც კი, ყოველთვის არ უბიძგებს ისეთი ღონისძიებების განხორციელებისკენ, რომლებიც ხელს შეუწყობს ზომიერ ეკონომიკურ აღმავლობას და ფასების სტაბილურობას.

მაშ რა გველის XXI საუკუნეში? ეკონომისტები არ გამოირჩევიან ზუსტი პროგნოზების გაკეთების უნარით. მაგალითად, ადამ სმიტი დარწმუნებული იყო, რომ კორპორაციებს არ ჰქონდათ რეალური მომავალი, რადგან ისინი საკუთრებას არ უქვემდებარებდნენ ფაქტობრივ კონტროლს და მათი ხელმძღვანელობა, კორპორაციათა და მათ კანონიერ მფლობელთა გამდიდრების ნაცვლად, საკუთარი ჯიბის გასქელებაზე ზრუნავდა. XVIII საუკუნის ბოლოს თომას რობერტ მალტუსი წინასწარმეტყველებდა, რომ რეალური შემოსავალი არასოდეს გაიზრდებოდა, რადგან ერთ სულ მოსახლეზე გაზრდილ შემოსავალს ხარბად შთანთქავდა მოსახლეობა. 159 წლის წინ კარლ მარქსმა კაპიტალიზმის გარდაუვალი მარცხი იწინასწარმეტყველა. XIX საუკუნის ერთ-ერთმა უნიჭიერესმა, ეკონომისტმა, უილიამ სტენლი ჯეფონსმა კი გამოთქვა ვარაუდი, რომ ინდუსტრიული აღმავლობა მალე შენელებოდა, რადგან მსოფლიოში ქვანახშირის მარაგი ილეოდა. 1970-იან წლებში ზოგიერთი ეკონომისტი აკეთებდა პროგნოზს, რომ საუკუნის ბოლოს ერთი ბარელი ნავთობის ფასი დაახლოებით 1000 დოლარი იქნებოდა.

როგორც ჩანს, არავინ იცის, რა გველის მომავალში. ეკონომიკური აზროვნება სასარგებლოა იმით, რომ ხსნის, თუ რატომ მოხდა გარკვეული მოვლენა და აკეთებს ასეთი ტიპის ვარაუდებს - „გარკვეულ მოქმედებას აუცილებლად მოჰყვება გარკვეული შედეგი“. მნიშვნელოვანი ან შორეულ მომავალზე გათვლილი პროგნოზების გაკეთებასთან დაკავშირებით, მისი უნარი საკმაოდ შეზღუდულია. წიგნის პირველი თავიდან შეგიძლიათ გაიხსენოთ: ეკონომიკური თეორია ვარაუდობს, რომ ყველა სოციალური მოვლენა წარმოიქმნება იმ არჩევანის საფუძველზე, რომელსაც ცალკეული პიროვნება აკეთებს. ხალხს აქვს არჩევანის თავისუფლება, რაც გასაოცარ წინასწარმეტყველებათა ფალსიფიკაციის საწინდარი ხდება. ეკონომიკური აზროვნების ერთ-ერთი ნიშანდობლივი თვისებაა ის, რომ მომავლის წინასწარმეტყველება არც ეკონომისტებს და არც არავის შეუძლია.

იძულებულნი ვართ გავაგრძელოთ დაკვირვება, გამოკვლევა და კამათი, თუმცა არ გვაქვს იმედი, რომ ზუსტ და საბოლოო ახსნას მოვუძებნით პრობლემატურ საკითხებს, თუმცა ბედისწერას შეუძლია ამაზე უარესი საჩუქრებიც მოგვიმზადოს.

სტაბილიზაციის სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას აკონტროლებენ არა მიუკერძოებელი, მეტ-ნაკლებად განსწავლული ექსპერტები, არამედ პოლიტიკური პროცესები. პოლიტიკოსებს საკუთარი ინტერესები ამოძრავებთ და სხვების ნაქეზებით მოქმედებენ.

დემოკრატიულ საზოგადოებაში სტაბილიზაციის პოლიტიკაზე დიდ გავლენას ახდენს მთავრობის ოფიციალურ პირთა მოქმედება, რომელიც გათვლილია დროის შედარებით მოკლე პერიოდებზე. ზემოაღნიშნული პირები ექცევიან ზენოლის ქვეშ და იძულებულნი ხდებიან უგულვებელყონ იმ პროგრამების გრძელვადიანი დანახარჯები, რომლებსაც მხოლოდ მოკლევადიანი სარგებელი მოჰყვება.

ერთობლივი მოთხოვნის ზრდის ტემპების მოულოდნელი ცვლილება, პირველ რიგში, მოქმედებს წარმოებასა და დასაქმებაზე, და მხოლოდ ამის შემდეგ აისახება დანახარჯებსა და ფასებზე. ამასთანავე, სარგებლობა წინ უსწრებს დანახარჯებს, როცა პოლიტიკა მასტიმულიზირებულია, მაგრამ ხარჯები წინ უსწრებს სარგებელს, როცა პოლიტიკა შეზღუდვითია. პოლიტიკოსები, რომლებიც უახლოეს მომავალში არჩვენებს ელოდებიან, ირჩევენ მასტიმულიზირებელ და არა შეზღუდვით პოლიტიკას. შედეგად, პოლიტიკა თანდათან დაიყვანება ფორმულაზე - „წინსვლა — შეჩერება — წინსვლა“ რასაც ინფლაცია მოჰყვება.

დემოკრატიული პოლიტიკური პროცესი სახელმწიფო ბიუჯეტის ქრონიკულ დეფიციტსაც იწვევს, რადგან ეროვნული მთავრობა, ჩვეულებრივ, აკონტროლებს გადახდის საშუალებებს და შეუძლია ყოველთვის უპრობლემოდ აიღოს სესხი საკუთარ ქვეყანაში. როცა საზოგადოება არ ისახავს მიზნად ბიუჯეტის ხანგრძლივი წონასწორობის მიღწევას, დემოკრატიულმა პოლიტიკურმა პროცესებმა შეიძლება ბიუჯეტის უსასრულო დეფიციტი გამოიწვიოს. დეფიციტი აიძულებს მონეტარული პოლიტიკის ავტორებს გაზარდონ ფულის მიწოდება.

მთავრობას უდიდესი წვლილი შეტანა შეუძლია ეკონომიკის სტაბილიზაციის საქმეში, თუ ეცდება, ნაკლებად აქტიურად იმოქმედოს. მთავრობის პოლიტიკას, რომელიც უფრო სტაბილური და პროგნოზირებადია, ნაკლები გაურკვევლობა შეაქვს ეკონომიკაში.

კამათი დისკრეციული სტაბილიზაციის პოლიტიკის მომხრეებსა და იმ პირებს შორის, ვისაც სურს, რომ პოლიტიკა დადგინილი და წინასწარ ცნობილი წესების მიხედვით იმართოს, დაიყვანება ერთ საკითხზე. ესაა საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად მიუკერძოებლად და ეფექტიანად ფუნქციონირებს ბაზარი.

იმის გამო, რომ 1990-იანი წლების ბოლოს ეკონომიკური წარუმატებლობა განიცადეს იმ ქვეყნებმა, რომლებიც ცნობილი არიან კაპიტალისტური თუ ბაზარზე ორიენტირებული ეკონომიკური სისტემებით, განახლდა დებატები მთავრობისა და ბაზრის სათანადო როლის შესახებ ეკონომიკური კონტროლის საქმეში.

საკითხები განსჯისათვის

1. ეკონომისტები, რომლებიც არ არიან მოკლებული იუმორის გრძნობას, ხშირად ხუმრობენ, რომ მსოფლიოს ყველა ეკონომისტი რომ გაერთიანდეს, მაინც ვერ მივლენ საერთო დასკვნამდე. პრეზიდენტ ჰარი ს. ტრუმენზე ამბობენ, რომ ის ნატრობდა ეკონომისტს, რომელსაც ერთი მხარე ექნებოდა, რადგან ყველა ეკონომისტი, რომელიც მას რჩევას აძლევდა, ამბობდა: „ერთის მხრივ... მაგრამ მეორეს მხრივ...“. ეს ორი დამახასიათებელი თვისება ალბათ ურთიერთდაკავშირებულია.
  - ა) შეგიძლიათ თუ არა მოიფიქროთ ისეთი ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც ამჟამად არ ხორციელდება, მაგრამ რომლის განხორციელებასაც ისურვებდით და რომელიც არ გამოიწვევდა არასასურველ შედეგებს?
  - ბ) „გარკვეული პოლიტიკა შეიძლება არ აღმოჩნდეს წარმატებული, მაგრამ ჩვენ უნდა ვცადოთ, რადგან რალაც მაინც უნდა ვაკეთოთ“. შესალებელია თუ არა ისეთი ვარიანტის დაშვება, როცა ადამიანს, რომელიც ასეთ განცხადებას აკეთებს, მტკიცედ სწამს, რომ პოლიტიკა სასარგებლო იქნება, ხოლო ხალხს, რომელიც ამ პოლიტიკის წინააღმდეგია, სწამს, რომ ის არავითარ სარგებელს არ მოიტანს?
  - გ) ალტერნატიული პოლიტიკური გადაწყვეტილებების შეფასების სტანდარტული გზაა მათი შესაძლო შედეგების პროგნოზირება და ვარგისიანობის დადგენა. აქვს თუ არა რაიმე ზღვარი გარკვეული სოციალური პოლიტიკის შედეგებს?
  - დ) ადამიანების გარკვეული კატეგორია თვლის: „ეს პრობლემა თვითონ გამოავლენს თავის თავს. ამიტომ მთავრობის ჩარევა არაა საჭირო“. აქვს თუ არა მნიშვნელობა იმას, თუ რამდენი დრო

დასჭირდება პრობლემის გამომჟღავნებას? როგორ ფიქრობთ, ხომ არ შეთანხმდებიან გარკვეული პოლიტიკის მომხრეები და მოწინააღმდეგეები მის ხანგრძლივობაზე იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ერთსულოვნად მივლენ დასკვნამდე, რომ ის საბოლოოდ „გამომჟღავნდება“?

2. ერთობლივი მოთხოვნის ზრდის ტემპების მოულოდნელი ცვლილება ჯერ წარმოებასა და დასაქმებაზე, შემდეგ კი ფასებზე იმოქმედებს.
  - ა) შეგიძლიათ თუ არა შეაჯამოთ ეს არგუმენტი და ახსნათ, თუ რატომ ხდება ასე?
  - ბ) რატომ აძლევს ყოველივე ეს არჩეულ ოფიციალურ პირებს იმის სტიმულს, რომ მხარი დაუჭირონ მასტიმულიზირებელ პოლიტიკას და არც შეზღუდვით პოლიტიკას გაუწიონ წინააღმდეგობა?
  - გ) რატომაა, რომ პრეზიდენტი, რომელიც მეორე ვადით დარჩა ქვეყნის სათავეში და, შესაბამისად, არ ექვემდებარება გადარჩევას, შეიძლება მაინც იძულებული გახდეს, უპირატესობა იმ პოლიტიკას მიანიჭოს, რომელიც სწრაფ დადებით ეფექტს იძლევა, მაგრამ მომავალში არასასურველ შედეგებს გამოიღებს? ვინ ახდენს მასზე ზეწოლას?
3. დავუშვათ, კონგრესის ყველა წევრს გულწრფელად სჯერა, რომ მთავრობის ხარჯები მეტისმეტად დიდია და სურს მათი 10%-ით შემცირება. რატომ არ არის კონგრესმენების სურვილი საკმარისი ხარჯების აუცილებელი 10%-იანი შემცირებისთვის?
4. წარმოიდგინეთ, რომ კონგრესის წევრი ხმას აძლევს კანონპროექტის წინააღმდეგ, რომლის მიხედვით, გადასახადებიდან მიღებული 100 მილიონი დოლარი უნდა მოხმარდეს საირიგაციო არხის მშენებლობას. ის ასობით მიწათმფლობელს 10 მილიონი დოლარის მოგებას მოუტანს. რატომ შეიძლება, რომ ამ მოქმედებამ კანონმდებელს ხმები დააკარგვინოს და მის საარჩევნო კამპანიაში შენატანები შემცირდეს?
5. რატომ სჯერა კონგრესის ბევრ წევრს, რომ ფედერალურმა მთავრობამ უნდა მოახდინოს სხვადასხვა ადგილობრივი პროექტების სუბსიდირება, მაგალითად, ავტობუსებისა თუ მეტროს სისტემების გაუმჯობესება მთავარ ქალაქებში?
  - ა) ვინ მიიღებს მოგებას მეტროს მშენებლობით დიდ ქალაქებში?
  - ბ) შეგიძლიათ თუ არა მოიფიქროთ საზოგადოებრივი ინტერესის გამომხატველი არგუმენტი, რომელიც აიძულებს ყველას, ვინც ქვეყანაში გადასახადებს იხდის, რომ გადაიხადოს ფული ადგილობრივი მეტროს მშენებლობისათვის?
  - გ) მისწერეთ თუ არა საპროტესტო წერილს თქვენს კონგრესმენს, თუ გაიგებთ, რომ თქვენი გადასახადები წელიწადში 10 დოლარით იზრდება რათა რომელიღაც მიყრუებულ ქალაქში მეტროს მშენებლობა დაფინანსდეს?
  - დ) თუ თქვენს ქალაქს აძლევენ დიდ ფედერალურ გრანტს (სუბსიდიას) საზოგადოებრივი სატრანსპორტო სისტემის გასაუმჯობესებლად, გაემგზავრება თუ არა თქვენი ადგილობრივი ხელმძღვანელობის წარმომადგენელი ვაშინგტონში აღნიშნული კანონპროექტის გასატანად? დაუჭერენ თუ არა მას მხარს კონგრესში? განეწყობით თუ არა უკეთესად ადგილობრივი მმართველობისა და კონგრესში თქვენი წარმომადგენლების მიმართ, თუ თქვენს ქალაქს სუბსიდიას მისცემენ?
6. დაუჭერთ თუ არა მხარს კოლეჯის სტუდენტებისათვის მთავრობის ფინანსური დახმარების შემცირებას იმ შემთხვევაში, თუ მხარს უჭერთ მთავრობის ხარჯების შემცირებას?
7. რამდენიმე თვის წინ ნიუ-იორკი გააკოტრების პირას იდგა, ვინაიდან ბიუჯეტის დეფიციტის გამო ბევრი ვალეები დაუგროვდა, ქალაქის ხელმძღვანელობა კი საკმარისად ვერც გადასახადებს ზრდიდა და ვერც ხარჯებს ამცირებდა. კრედიტორები უარს ამბობდნენ ქალაქისათვის დამატებითი სესხის მიცემაზე, თუ არ იქნებოდა გარანტია ფედერალური მთავრობის მხრიდან ნიუ-იორკის ვალეების დაფარვის შესახებ მისი გააკოტრების შემთხვევაში.
  - ა) როგორ აღმოჩნდა ნიუ-იორკი ასეთ ვითარებაში?
  - ბ) რისთვის სჭირდებოდათ კრედიტორებს ფედერალური მთავრობის გარანტია, თუ მთავრობის ბიუჯეტის დეფიციტი ბევრად აჭარბებდა ნიუ-იორკისას, ხოლო მისი დაბალანსების იმედები საკმაოდ უღიმღამო იყო?
  - გ) რა მოხდებოდა, თუ ფედერალური მთავრობა თავის თავზე აიღებდა ვალდებულებას, რომ ვალეებს გადაუხდოდა ყველა იმ კრედიტორს, რომელიც დაზარალდებოდა რომელიმე ადგილობრივი ან შტატის მთავრობის გააკოტრების შემთხვევაში?
8. 1970-იან, 1980-იან წლებში ყოველწლიურად და 1990-იანი წლების პირველ ნახევარში შტატებისა და ადგილობრივი მთავრობების საერთო ბიუჯეტი ნამატს, ხოლო ფედერალური მთავრობის ბიუჯეტი კი

დეფიციტს აჩვენებდა. როგორ ახსნით ასეთ სხვაობას?

9. ამომრჩევლები, რომელთაც არ სურთ გადასახადების გაზრდა, ზღუდავენ ნებისმიერ დემოკრატიულ მთავრობას და არ აძლევენ საშუალებას, გაზარდოს სახელმწიფო ბიუჯეტის შემოსავალი. მაგრამ არსებობს სხვა შეზღუდვებიც.
  - ა) როგორ შეიძლება, რომ ხალხმა ლეგალურად აიცილოს თავიდან ყველა ის პრობლემა, რომელიც შტატის შემოსავალს ან ბრუნვის გადასახადებს უკავშირდება?
  - ბ) ამომრჩევლები დიდად არ ენინააღმდეგებიან გადასახადების გაზრდას ფირმებისთვის, რატომ არ შეუძლიათ შტატებისა და ადგილობრივ მთავრობებს წლიური შემოსავლის მიღება ფირმებისათვის გადასახადების გაზრდის გზით?
  - გ) რატომ ბოჭავს ეს შეზღუდვები მხოლოდ შტატებისა და ადგილობრივ მთავრობებს და არა ფედერალურ მთავრობას?
10. როცა შტატის ან ქალაქის მთავრობა იღებს კრედიტს საკუთარი მიმდინარე ხარჯების დასაფინანსებლად (იმ კაპიტალდაბანდებად განსხვავებით, რომლებიც მიემართება გზების, სკოლების, საზოგადოებრივი ნაგებობების მშენებლობაზე და ა.შ.), მათი სასესხო ვალდებულებების ღირებულება მცირდება. ეს კი ნიშნავს, რომ აღნიშნული ინვესტიციები სარისკოა.
  - ა) რატომ მცირდება სასესხო ვალდებულებების ღირებულება?
  - ბ) რა მოუვა ისეთი ობლიგაციის ფასს, რომლის რეიტინგიც შემცირდა?
  - გ) როგორ აისახება ეს კრედიტის ღირებულებაზე?
  - დ) როგორ ზღუდავს ეს შტატის, ან ადგილობრივი მთავრობის შესაძლებლობას, რომ მიმდინარე ხარჯების დაფინანსება სესხებით განახორციელდეს?
  - ე) რა უნდა გააკეთოს შტატის ან ადგილობრივმა მთავრობამ, თუკი ის გადანყვეტს, არ აიღოს სესხი მიმდინარე ხარჯების დასაფინანსებლად?
  - ვ) რატომ არ ვითარდება მსგავსი მოვლენები მაშინ, როცა ფედერალური მთავრობა აფინანსებს თავის ხარჯებს სესხების, და არა გადასახადების საშუალებით?
11. კორპორაციის ვალეები საკმაოდ იზრდება, როცა ის წარმატებით ყიდის თავის ობლიგაციებს, ან აქციების ახალ პარტიას.
  - ა) ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ კორპორაციის საქმეები ცუდად ან, პირიქით, კარგად მიდის?
  - ბ) რამდენად კარგად (ან ცუდად) ასახავს მთავრობის დავალიანებას ეს ანალოგია, რომელიც ბიზნესის სფეროდანაა აღებული?
  - გ) წარმოიდგინეთ, რომ მთავრობა იღებს სესხს კაშხლის მშენებლობის დასაფინანსებლად. როგორ ფიქრობთ, განსხვავდება თუ არა ეს სესხი იმ კრედიტისაგან, რომელსაც ფირმა კაპიტალდაბანდებათა დასაფინანსებლად იღებს?
  - დ) თვლით თუ არა, რომ ხალხი, რომელიც „უსახსროდ ცხოვრობს“, სუსტი ხასიათით გამოირჩეოდა? რას დაარქმევდით მთავრობას, რომელსაც არ შეუძლია შემოსავლის შესაბამისად შეზღუდოს საკუთარი ხარჯები?
  - ე) წარმოიდგინეთ, რომ იმ წლის სექტემბერში, როცა საპრეზიდენტო არჩევნები ტარდება, ხაზინამ აიღო 20 მილიარდი დოლარის კრედიტი სოციალური დაზღვევის სუბსიდიებისა და უმუშევრობის დახმარების გასაზრდელად, რომლებიც 1 ოქტომბერს უნდა გადაიხადოს. როგორ აისახება ეს ფულის მიწოდებაზე? მომხმარებელთა ოქტომბრის ხარჯებზე? უმუშევრობის დონეზე? არჩევნების შედეგებზე? როგორ ფიქრობთ, როდის იჩენს თავს აღნიშნული შედეგები?
12. ფსს შეიქმნა, როგორც ფედერალური მთავრობის დამოუკიდებელი ორგანო — თავისუფალი უშუალოდ პოლიტიკური ზენოლისაგან, რომელსაც განიცდიან როგორც არჩეული, ისე დანიშნული ოფიციალური პირები.
  - ა) „არადემოკრატიულია“ თუ არა ისეთი ძლიერი ორგანიზაციის არსებობა, როგორიცაა ფსს, რომელიც არაა პასუხისმგებელი ამომრჩეველთა წინაშე?
  - ბ) იქნებოდნენ თუ არა ფსს-ის ხელმძღვანელები პასუხისმგებელნი ამომრჩევლის წინაშე, თუ ისინი არჩეულ ოფიციალურ პირებს დაემორჩილებოდნენ?
  - გ) როგორ ფიქრობთ, რა ვითარებაში უფრო იმატებს ან იკლებს იმის შანსი, რომ ფედერალურმა პოლიტიკამ უპასუხოს საზოგადოებრივ ინტერესებს: ამჟამად არსებული სისტემის შემთხვევაში; იმ შემთხვევაში, თუ პრეზიდენტს ექნებოდა უფლება ისევე გაეთავისუფლებინა ფსს-ს ხელმძღვანელობა, როგორც კაბინეტის ჩვეულებრივი წევრები; რეფერენდუმის სისტემის შემთხვევაში,

როცა ფსს-ის პოლიტიკას პერიოდულად მხარი უნდა დაუჭიროს ამომრჩეველთა უმრავლესობამ?

13. რამდენად დამოუკიდებელია ფსს? ფსს-ისა და ხაზინის ხელმძღვანელების რეგულარული თანამშრომლობა განპირობებულია ფედერალური მთავრობის ფინანსურ საქმიანობაზე ზრუნვით, რომელიც დიდ თანხებს სესხულობს მიმდინარე დიფიციტის დაფარვისა და უზარმაზარი სახელმწიფო ვალების გადახდის მიზნით.
- ა) ადამიანებს, რომლებიც ერთად მუშაობენ ჩვეულებრივ, მსგავსი შეხედულებები უყალიბდებათ და ერთმანეთის აზრებს იზიარებენ. ხომ არ იქნება უფრო მოსალოდნელი, რომ ფსს-მ აირჩიოს მონეტარული პოლიტიკის ის ვარიანტი, რომელიც ხაზინას ფინანსური პრობლემების გადაჭრაშიც დაეხმარება?
  - ბ) ხაზინა ისურვებდა ალბულო სესხების ხარჯების შემცირებას. როგორ შეუძლია ფსს-ს დაეხმაროს მას ამ საქმეში?
  - გ) რა უნდა მოიმოქმედოს ფსს-მ, რომელიც ცდილობს საბანკო სისტემის რეზერვებით უზრუნველყოფას, რათა ხაზინის მასშტაბურმა სასესხო ოპერაციებმა არ გაზარდოს კრედიტის ღირებულება? რატომაა, რომ ფსს-ს მიერ დახმარების მიზნით განხორციელებული ასეთი ღონისძიებები შეიძლება სარგებლის განაკვეთებისა და ხაზინის კრედიტების ღირებულების მკვეთრი ზრდით დასრულდეს?
14. როგორ ფიქრობთ, შესაძლებელია თუ არა, რომ კარგად ინფორმირებული ადამიანის პოლიტიკურ შეხედულებებს რაიმე კავშირი ჰქონდეს იმ რეაქციასთან, რომელსაც გამოიწვევს ქვემოთ მოყვანილი მოსაზრებები? შეეცადეთ დაასაბუთოთ თქვენი პასუხი.
- ა) „ის პირები, რომლებიც ახორციელებენ ფისკალურ ან მონეტარულ პოლიტიკას, უფრო მეტად ინფორმირებულნი არიან, ვიდრე ისინი, ვინც გადანყვეტილებებს ფირმების დონეზე იღებს. ამის მიზეზი ისაა, რომ აღნიშნული პოლიტიკის გამტარებელ პირებს მოეპოვებათ სტატისტიკური მონაცემები ეკონომიკის საერთო მდგომარეობის შესახებ და არ უხდებათ სხვადასხვა წვრილმანებით თავის დატვირთვა“.
  - ბ) „თუ გვინდა, თავიდან ავიცილოთ ისეთი ეკონომიკური კრიზისები, როგორც 1930-იან და 1970-იან წლებში იყო და როგორც 1990-იან წლებში აზიის ქვეყნებმა განიცადეს, მთავრობამ უნდა განახორციელოს ეკონომიკის დაგეგმვის უფრო მკაცრი პროცედურები“.
  - გ) „ბაზარი ფუნქციონირებს უფრო უარესად, ვიდრე ადრე. ამერიკულ ეკონომიკაში კონკურენცია უკვე აღარ განსაზღვრავს ფასებს და აღარც რესურსების განაწილებას. ამით, ძირითადად, დაკავებულნი არიან ორგანიზებული დაინტერესებული ჯგუფები, რომლებიც დიდ ძალაუფლებას ფლობენ ბაზარზე“.
  - დ) „ამერიკის ეკონომიკაში არსებობს აბსურდული სოციალური დისბალანსი. საქონელი, რომელსაც ყიდულობენ კერძო პირები, ინარმოება ჭარბად, ხოლო საზოგადოებრივი სექტორის, მაგალითად, განათლების სფეროს საქონელი უნდა დაკმაყოფილდეს ნარჩენებით“.
  - ე) „ძალაუფლება რყვნის, აბსოლუტური ძალაუფლება კი აბსოლუტურად რყვნის“.

ცივილიზაციის შესაძლებლობები დიდადაა დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად ნაყოფიერ საქმიანობას ეწევა საზოგადოება. რა შეიძლება ითქვას საზოგადოების საქმიანობის შესახებ ეკონომიკური აზროვნების თვალსაზრისით? ხომ არ არის რაიმე მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელიც შეიძლება მხედველობიდან გამოგვრჩეს?

თუ ამ წიგნის პირველ თავს დავუბრუნდებით, ნახავთ მოკლე დისკუსიას, რომელიც ეკონომიკის თეორიის ტენდენციებს ეხება. წიგნის დასრულების შემდეგ შეიძლება გაგიჩნდეთ სურვილი, რომ კიდევ ერთხელ გადაიკითხოთ აღნიშნული ნაწილი. ნამდვილად არსებობს თუ არა ასეთი ტენდენციები ხომ არ იქნებოდა უფრო მიზანშეწონილი მათი მიჩნევა სასარგებლო ჰიპოთეზებად, რომლებიც გარკვეულ სამსახურს გაგვინებს ეკონომიკურ საქმიანობაში?

რა იციან ეკონომისტებმა

ეკონომიკურ აზროვნებაში გამოიყენება ისეთი ცნებები, როგორცაა მოთხოვნა, ალტერნატიული ღირებულება, ზღვრული ეფექტი და შედარებითი უპირატესობა. მათი საშუალებით ხდება ჩვენთვის კარგად ნაცნობი მოვლენების სისტემატიზაცია. ეკონომისტმა, ისევე როგორც მენეჯერმა, ხელოსანმა, ინჟინერმა და ყველა სხვა დასაქმებულმა ადამიანმა, არც თუ ისე ბევრი იცის რეალური სამყაროს შესახებ. სამაგიეროდ, ეკონომისტმა იცის ის, თუ რა ურთიერთკავშირი არსებობს სხვადასხვა მოვლენას შორის. ეკონომიკურ მოსაზრებათა დახმარებით შეგვიძლია უკეთ გავერკვეთ ჩვენს ირგვლივ მიმდინარე მოვლენებში და უფრო ღრმად და ლოგიკურად ვიაზროვნოთ რთული სოციალური ურთიერთკავშირების ფართო დიაპაზონის შესახებ.

პრაქტიკაში, ობიექტურ გარიგებათა ფონზე, აღნიშნული ცოდნა, უმეტესწილად, უარყოფით ხასიათს იძენს. ალბათ შენიშნეთ, რომ ეკონომიკური აზროვნება დიდ დახმარებას ვერ გაგვინებს იმ ურთიერთობათა გარკვევაში, რომლებიც არსებობს ოჯახში ან სხვა პატარა ჯგუფებში, სადაც ხალხი ერთმანეთს საკმაოდ კარგად იცნობს ან ერთმანეთთან პიროვნულ დონეზე თანამშრომლობს. ეკონომიკის დახმარებით გასაგები ხდება, თუ რა ვითარებაში ეყრება საფუძველი თანამშრომლობას იმ ადამიანებს შორის, ვინც საერთოდ არ იცნობს ერთმანეთს და, ამის მიუხედავად, მაინც საკმაოდ ეფექტიანად შრომობს გვერდიგვერდ. შესაძლოა, ამ წიგნის კითხვისას შეამჩნიეთ, რომ განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებული იყო არა იმ ღონისძიებებზე, რომლებიც უნდა გატარდეს, არამედ იმაზე, რისი გაკეთებაც არაა მიზანშეწონილი. მაგრამ უარყოფითი დასკვნების გამოტანაც საკმაოდ მნიშვნელოვანია. ეკონომისტი ფრენქ ნაითი ასე ამართლებდა ეკონომიკური შეხედულებების უარყოფით ხასიათს: „უვიცსაც კი არ შეუძლია ისეთი ზიანის მოტანა, როგორც შეიძლება მოგვიტანოს საკუთარ გონიერებაში თავდაჯერებულმა ადამიანმა, რომლის ცოდნაც, სინამდვილეში, არაა სრულყოფილი და უამრავ შეცდომაზეა დაფუძნებული“.

მეტისმეტად ბევრმა „იცის“, როგორ გადაჭრას მძიმე სოციალური პრობლემები. ასეთი ადამიანების წარმოდგენა ეკონომიკური სამყაროს შესახებ საოცრად მარტივია. ისინი თვლიან, რომ მიზნების განხორციელება საკმაოდ იოლია და უკეთესი საზოგადოების შექმნის პროცესში ერთადერთ დაბრკოლებად

სწორედ სათანადო მიზნების ნაკლებობას მიიჩნევენ. მაგრამ სოციალურ ქმედებებს მოჰყვება ისეთი შედეგები, რომელთა წინასწარმეტყველება და პროგნოზირება შეუძლებელია. მაგალითად, სრულიად ნათელია, რომ ამჟამად აშშ-ში ქსოვილის იმპორტის შეზღუდვა იცავს საფეიქრო დარგში მომუშავეთა სამუშაო ადგილებს და შემოსავალს. მაგრამ მხოლოდ დაკვირვებული თვალი თუ შეამჩნევს, რომ ქსოვილზე ფასების გაზრდა, ექსპორტის შესაძლებლობათა შეზღუდვა და, ამდენად, შედარებით უპირატესობის იგნორირება სხვა ამერიკელების შემოსავალს ამცირებს. ასევე ძალიან მარტივია იმის დანახვა, რომ ქირის კონტროლი ბინათმფლობელების შემოსავალს შეამცირებს. მაგრამ განა ბევრია ისეთი ხალხი, რომელიც აღნიშნული ღონისძიების მხარდაჭერის პარალელურად იმასაც გააანალიზებს, თუ რა ალტერნატიულ გადასახადებს დაანესებენ ბინათმფლობელები, რა ახალი დისკრიმინაციის ფორმები იქნება გამოყენებული და როგორ იმოქმედებს ეს ბინების მინოდებაზე მოკლევადიან და გრძელვადიან პერიოდებში?

ზემოთქმულის მიუხედავად, ხალხს აღიზიანებს იმ ადამიანების საქციელი, ვინც წინდახედულებას იჩენს და აფრთხლებს მათ, რომ ამა თუ იმ ღონისძიებას შეიძლება საქმეების გაუარესება მოჰყვეს, სანაცვლოდ კი არავითარ ალტერნატივას არ სთავაზობს. ჩვენი საზოგადოება შეჩვეულია ისეთ მიღწევებს მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში, როლებიც თითქმის სასწაულის ტოლფასია. ამიტომ მოთხოვნა „რალაციის გაკეთების“ შესახებ აჭარბებს საზოგადოებრივი პრობლემების გადაჭრის მიზნით შემოთავაზებულ სერიოზულ წინადადებებს. ალბათ ვცდებით, როცა ვვარაუდობთ, რომ საზოგადოებრივი და ტექნიკური პრობლემების გადაჭრა შესაძლებელია ერთნაირი მეთოდებით. ვალიარებთ, რომ საზოგადოების სხვადასხვა ფენის განსხვავებული ინტერესები ბევრ სირთულეს უქმნის პოლიტიკოსებს. მაგრამ მაინც სათანადოდ ვერ ვაფასებთ იმ სირთულეებს, რომლებიც საზოგადოების მიზანდასახულ გარდაქმნას ახასიათებს. ამის მიზეზი ისაა, რომ ვერც სოციალური სისტემის სირთულეს ვაფასებთ სათანადოდ, რომლის წიაღშიც განვითარებული ურთიერთობები ადამიანების ქცევის კოორდინირებას ახდენს და მათ მიზნების მისაღწევად თანამშრომლობისკენ უბიძგებს. ადამ სმიტი თავის დიდებულ წიგნში „მორალური სენტიმენტების თეორია“ გვაფრთხილებდა „სისტემის ადამიანის“ შესახებ, რომელიც,

„როგორც ჩანს, თვლის, რომ ისევე ადვილად შეუძლია მართოს დიდი საზოგადოების სხვადასხვა წევრები, როგორც ჭადრაკის დაფაზე მართავს ფიგურებს. ის არ ითვალისწინებს, რომ ჭადრაკის ფიგურებს არ გააჩნიათ მოძრაობის სხვა პრინციპი. მაგრამ იმ დაფაზე, სადაც საზოგადოების წევრები მოძრაობენ, ყველა ცალკეულ ადამიანს მოძრაობის საკუთარი პრინციპი¹² აქვს“.

ალბათ ამიტომაც, რომ ხშირად ეკონომიკური თეორია არაკეთილგანწყობით ხვდება წინადადებებს რეფორმების შესახებ. ის ვარაუდობს, რომ თითოეულ ცალკე ადამიანს აქვს მოძრაობის საკუთარი პრინციპი. აღნიშნული ფაქტი არ შეიძლება აიხსნას ისე, თითქოს ეკონომისტები არ არიან დაინტერესებულნი რეფორმებით ან თითქოს ისინი პრივილეგირებული კლასის მიერ დაქირავებული ლაქები არიან. როცა ეკონომიკური თეორია შეისწავლის სხვადასხვა გადანყვეტილებათა ურთიერთკავშირს, ის ყურადღებით აკვირდება იმ შეუსწავლელ შედეგებს, რომლებიც მოჰყვება შემოთავაზებულ რეფორმებს. კარგად მოფიქრებულ ბევრ პოლიტიკურ წინადადებაზე ეკონომისტი სტანდარტულად პასუხობს: „ეს არ გამოვა“. აუცლებელი სულაც არ არის, რომ რეალიზმში კონსერვატიზმი ვიგულისხმობთ. თუმცა მსგავსება მართლაც არსებობს. გარკვეული აზრით, ცოდნა მართლაც ხელს უწყობს კონსერვატიზმის გაჩენას. გამომგონებლები, რომლებიც „მუდმივი მანქანის“ იდეით იყვნენ გატაცებულნი, ფიზიკოსებსაც კი ადანაშაულებდნენ გამოუსწორებელ კონსერვატიზმში.

ეკონომიკის მიღმა

ერთხელ ჯონ მენარდ ქეინსმა წარმოთქვა სადღეგრძელო, რომელშიც განაცხადა, რომ ეკონომისტების მოღვაწეობა „ცივილიზაციის შესაძლებლობის შენარჩუნების საფუძველია“. ცივილიზაციის შესაძლებლობა — ესაა და ეს. რესურსების ეფექტიანი განაწილება და ნაყოფიერი სოციალური თანამშრომლობა, რაც საკმაოდ რთული ამოცანების გადაჭრასთანაა დაკავშირებული, აფართოებს შესაძლებლობათა მასშტაბებს, თუმცა, თავისთავად, ცივილიზაციის პროგრესის გარანტიას არ იძლევა. კარგად კოორდინირებული და შეუფერხებლად ფუნქციონირებადი საზოგადოება მეტი არჩევანის შესაძლებლობას აძლევს ცალკეულ პიროვნებას, თუმცა, იმის გარანტიას არ იძლევა, რომ არჩევანი აუცილებლად საუკეთესო იქნება. ეკონომიკური აზროვნება, განსაკუთრებით, დემოკრატიის დროს, სრულყოფილი განვითარების მნიშვნელოვანი წინაპირობაა და არაფერი — ამაზე მეტი.

ეკონომისტები უმეტესწილად მზად არიან აღიარონ, რომ მათ მიერ გამოყენებული ცნებები ზოგჯერ ამახინჯებენ იმ რეალობას, რომლის შესწავლასაც ისინი ცდილობენ. მათ სურთ, რომ ანალიზი და დასკვნე-

12 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, part VI, section II < chapter II. Indianapolis: Liberty Classics, 1982

ბი რაციონალურ კრიტიკას ექვემდებარებოდეს. მაგრამ, ზოგიერთი ჰიპოთეზის მიღება აუცილებელია ნებისმიერი კვლევის პროცესში. ეს ეხება როგორც საბუნებისმეტყველო, ისე სოციალურ მეცნიერებებსაც. თუ ეკონომიკურ აზროვნებას ზოგჯერ სინამდვილის დამახინჯებამდე, შეცდომით გამოსახვამდე ან თუნდაც აშკარა შეცდომებამდე მივყავართ, რაციონალურ კრიტიკას სათანადო კორექტივების შეტანა შეუძლია. წარსულში, ასეთი კორექტივების მეშვეობით, ხშირად ხდებოდა ეკონომისტების მიერ გაკეთებული დასკვნების გაბათილება. იმედია, მომავალშიც ასე გაგრძელდება.

